Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

7938
7939
7940
7941

1906
1910
1906
1903

929
0-90

Un·1996

ՏՈՀՄԱՅԻՆ ԱՅԳԱԼՈՅՍ

ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՕՐԻՈՐԴԻՆ ԱՐԿԱԾՆԵՐ

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱՋՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ
№ 26

ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆ

891.99
Ա 9

ՏՈՀՄԱՅԻՆ ԱՅԳԱԼՈՅՍ

ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՕՐԻՈՐԴԻՆ ԱՐԿԱԾՆԵՐ

«ՈՒՍՈՒՑՔ ՆՈՅԱ ՊԱՀԵԼ ՋԱՄԵՆԱՅՆ ՈՐ ԻՆՁ ՊԱՏՈՒԻՐԵՑԻ ՁԵԶ»։
ԱՒԵՏ. ՄԱՏԹ.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ
1910

13568

Ֆ 20-ն 7
8

ՄԵՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆ

Դրական վաստակներն՝ մեծ խնամով յօրինուած ըլլալն, հարկ անհրաժեշտ է. ոմի յատակութիւն, զաղափարներու բարձրութիւն, այլ եւ կրթական եւ բարոյական հանգամանքն, բանիցս է պահանջելի. որպէս զի օգտակար եւ հաճելի հանդիսանայ հասարակութեան, եւ թէ զերծ ըլլայ քննադատութենէ:

Դրական վաստակն, մենք կրնամբրնք մէկ մանուկ, հեղինակն ալ մանկան մայրն, մանկանն համար սիրուն չէ, այլ տզեղ ըսուիլն, երեւակայենք թէ որքան մեծ տխրութիւն պիտի պատճառէ մօրն, որ յղացած, եւ թէ քանի նեղութեամբ ծնած է այդպիսի մանուկն: Իմաստուն մէկն արդէն յայտնած է, թէ մատենագրութիւնն ծաղիկ մ՚է, որ զեղատեսիլ ներմութիւն ունի, բանի՛ որ բունին վրայ է. այլ բունէն զատուած, երբ ձեռք ձեռք անցնի, այլեւս պիտի մերկանայ, թէ վայելչութիւնն, եւ թէ ներմութիւնն, ինչու որ ծաղիկն կիոտտուեն, թէ ծաղկին յարգն ճանչցողներն եւ թէ չճանչցողներն:

Աւելորդ է ըսելն, թէ Սոփոկղէսի, եւ Եւրիպիտէսի պէս գեղեցկազրիչ ըլլալ, Վիրգիլիոսի եւ Ովրատիոսի պէս սոխակամրմունջ երգել, Պլատոնի եւ Արիստոտէլի պէս բարձրահանճար իմաստասիրել, եւ կամ ՍՍ. Սահակայ եւ Մեսրոպայ պէս մեղրախօս Թարգմանել, առհասարակ ամէն մատենագրերուն գործն չէ. նա մանաւանդ վիպասանական արուեստներուն համար պահանջում մ՚է աւելորդ, այն պատճառաւ, որ ամէն մէկ անհատ կատարելութիւն ոչ կըրնայ ունենալ, եւ ոչ ալ իրարու հետ հաւասարութիւն, ապա թէ ոչ, հարկ էր որ ամէնքն Սոփոկղէսներ, եւ կամ զերազանց հանճարներ ըլլային, որ կարենային հրաշալիքներ արուեստել մարդկային հասարակութեան մէջ:

Մատենագրութեան այսքան բազմազան հոգածութեանց մէջ, մեր զրական վաստակին նկատմամբ մեր բարեկամներէն ունինք, վիպասանութիւնն օգտակար գործ համարելով, մեզ քաջալերը էին հանդիսացած, եւ բարեմաղթած, որ ժամ առաջ յաջողէինք տպագրելու զայն. իսկ այլ ունինք ընդհակառակն, մեր գործն հայրենասիրական նկատելնուն համար, եւ թէ ազատութիւն չվայելելնուս համար, ուզած էին յետս կասեցնել մեզ տպագրութենէ: Այլ արդ, որ յաջողութիւն ունեցանք Աստուծոյ զգնականութեամբ հրատարակութիւնն ընելու, զերծ ամէն խոչընդոտներէ, շնորհապարտութիւն կյայտնենք մենք ի սրտէ, հաւասարապէս մեր արգոյ խորհրդատուներուն, ըլլայ քաջալերողներուն, ըլլայ չքաջալերողներուն: Իցիւ թէ առաջիններուն նման, յետիններն ալ գո՛ն մնային մեր աշխատութենէն:

ՄԵՐ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆ

Աւանդութիւնն մեզ կներկայացնէ ինքնահաւան իմաստասէրն, որ ճամբուն վրայ դիպուածով էր հանդիպած քահանայի մի եւ նախատած զանիկայ, ըսելով. Թէ կ'արհամարհէը զի արժանի էր անարգանաց:

—Քահանային գոհունակութիւնն տեսնելով կռւապաշտն, որ խնդումերես պատասխանած էր իրեն, Թէ յիրաւի արժանի էր միշտ ամենէն արհամարհուելու:

—Իմաստասէրն վրայ բերած էր անոր, Թէ քանի որ գիտէր անարգանաց արժանի ըլլալն, ինչու անխելքութեամբն համոզուած, հետեւած էր մէկ իշու գլուխն պաշտելու:

—Քահանայն հարկադրուած այսպէս անղրադարձաւ պատասխանելու, Թէ իմաստասէրը ըլլալն ուղիղ դատում ունենալն էր, մինչդեռ դու ուղիղ դատում չունիս, որովհետեւ ես իշու գլուխն չեմ պաշտեր, այլ ճշմարիտ Աստուածն միայն, որ ինչպէս քու եւ ընդհանրութեան, նոյնպէս ալ իմ ստեղծիչն է եղած. այո՛, ճշմարիտ Աստուածն, որ սէր է, եւ բարութիւններ բաշխող ամէն արարածներուն, որոնց ամէնքն ալ բարի է ըրած, եւ ոչ մէկն խոտան. անոր առջեւ ամէն մարդեր հաւասար են, եթէ դիպուածներն հաստնեն մարդերն անհաւասարութեան աստիճանն, սակայն անոնք պիտի հաւասարին իրարու գերեզմանին մէջ. իմ պաշտած Աստուածն տէր բոլոր եղելութիւններուն, իրեն բեզմանին մէջ. իմ պաշտած Աստուածն տէր բոլոր եղելութիւններուն, իրեն պատկերին վրայ է ստեղծեր մարդերն, իմացականութեան պարգեւն շնորհելով անոնց. որ անոնք չարի չար չհատուցանեն, օրինաց եւ իշխանաց հպատակին, ներեն ընկերին, եւ անոր հետ հաշտ ըլլան, ես այն Աստուածն կպաշտեմ որ անօրէնն զիս կհամարիս, պէտք էր որ զիս պատժէր, ճշմարիտ Աստուածն պաշտողին այս է ներշնչումն:

—Իմաստասէրն լսելով քահանային բերնէն սոյն վսեմ վարդապետութիւնն, քանի ամօթապարտ եղաւ, որ չհամարձակեցաւ հակասել, իրեն անձն աւելի հմուտ չգտաւ որ պապանձեցնէ զանիկայ:

Յառաջ բերուածն դիտողութիւն մ'է մեր կողմէն այն անձին ուղղուած, որ մեզ համար զաղափար էր յայտներ, Թէ Կաթողիկեայ կղերականի մի երկն, անմասն ըլլալով արժէքէ, արժանի չէր համարեր անձն, որ ընթեռնոյր անոր մատենագրութիւնն, ուրեմն մենք ալ պատասխանենք խնդումերես այն անձին՝ Թէ մեր աշխատութիւնն բարոյախօսութիւնն է եղած, եթէ զայն ընելնուս համար արհամարհանաց արժանի կ'ըլլանք, ուրախանանք, վասնզի մեր ուսուցիչն Քրիստոս աւանդած է յայտնապէս Աւետարանին մէջ, Թէ աշակերտներն անխտիր պիտի արհամարհուին:

ՄԵՐ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆ

Եթէ պատկերահանն իրեն վրձինն շարժելու համար, կպարտի հարկաւոր վարժութիւնն ունենալու, ինչպէս բանաստեղծն իր աւիւնն, քանիցս վիպասանն ալ հրապարակ հանած արտադրութիւնն ունենալու է. իր հրապուրիչ եւ գնահատական առաւելութիւնն, ընդունելի ըլլալու համար, մեզ ուրեմն յանդգնութիւն պիտի համարուի, որ վիպասան եղանակաւ հրապարակ ենք ելած, իբրաւամբ ալ պիտի զարմացնէ, եւ Թէ քանիցս պիտի ապշեցնէ բանագէտներն, յիշեցնել տալով ընդունուած այն առակն՝ Թէ կօշիկէն վեր ինչպէս համարձակ ելեր ենք, որով զմեզ քննադատելի ներկայացուցած:

Դիտնալով հանդերձ մեր տկարութիւններն ու Թերութիւններն, բանագիտաց կաճառին, եւ Թէ անոնց դատաստանին առջեւ, պահ մի ունկնդրութիւն պիտի հայցէինք, համարձակ յայտնելով մեր զիտակ ըլլալն, Թէ մեզ վպակսի պատշաճապէս վիպասանի անուն, այլ զայն մեր վրայ առնելով, չենք յաւակնած երբէք նոյն անունով փառաւորուիլ, որ կվայլէ միայն այն մեծամեծ եւ հրաշակաւոր վիպասաններուն, որ ժամանակ ժամանակ յայտնուեցան, ոչ եւ ոչ, այն չէ մեր յաւակնութիւնն, միայն Թէ մեր մտքի ծնունդն եւ երեւակայութիւնն զրաւորապէս յայտնելու, եւ ոչ Թէ զմեզ վիպասան հանդիսացնելու, փափաքեցանք մենք մեր պաշտօնով ունեցած բարոյական դասախօսութեան պարտաւորութիւնն գրաւոր եղանակաւ, եւ Թէ աւելի ազդեցիկ ընելու համար վիպասանական ձեւի ներքեւ աւանդելու. այսպիսի ըլլալով մեր դիտումն ու նպատակ, սգտանելի չհամարուինք բանագիտաց դատաստանին առջեւ, որով եւ ներման արժանանանք եւ արդարանանք:

ՏՈՀՄԱՑԻՆ ԱՅԴԱԼՈՅՍ ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՕՐԻՈՐԴԻՆ ԱՐԿԱԾՆԵՐՆ՝ մենք երկասիրելով, առաւելապէս յօժարած ենք մերազնեայց մէջ արծարծելու, նախաղարեան քրիստոնէավայել կենցաղավարութիւնն, եւ Թէ բարոյական վարմունքն, որոնց երկուքին գործառնութեամբն է ժողովրդեան փրկութիւնն, հիանալի եւ ազնուագոյն ընծայելով անոր վիճակն, եւ Թէ երկնաւոր եւ երկրաւոր երջանկութեան առաջնորդելով. մեր վիպագրական ձեռնարկութիւնն, այսպիսի նպատակով եղած ըլլալով, քանիցս աւելի բաղդաւոր պիտի համարինք մեր անձն, եթէ վսեմաքնած այն օգուտն յաջողէինք յառաջ բերելու, մի միայն Աստուծոյ անուան փառաւորութեան նուիրած մեր երկասիրութիւնն, որուն պէտք է ուղղուած ըլլան մարդկութեան ամէն տեսակ պատիւներն:

ՄԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆ

Քրիստոնէական կրօնքն, իր ծագումէն վեր, միւնոյն սկզբան, եւ մէ միւնոյն վախճանին ծառայելն, մէեւ կանոն եւ նպատակ է ունեցած, այլ այսօր ափսո՛ս Քանիերորդ դարուն մէջ՝ կգտնենք զայն մեծ այլայլութեան ենթարկեալ, միակերպութիւնն քայքայուած ըլլալով՝ այլեւս դադրած է Առաջին դարերուն քրիստոնէից առաքինութեանց համապատասխանող վարմունքն, ինչպէս ալ մերացած կատարելութիւնն, որ Քրիստոսի հաւատովն է աւանդուած. արդարեւ անտարբերութեան, եւ ապականութեան է ժամանակ, ուր մարմնոյն՝ քան մէ հոգւոյն կարեւորութիւն կտրուի, այլակերպ մէկ եղանակ ստեղծուած ըլլալով, քրիստոնէական կենցաղավարութեան՝ միջազգայնութեան ընդհանրութեանն միջեւ:

Դժբաղդութիւն է որ ըլլայ եկեղեցականներէն, ըլլայ աշխարհականներէն, բանիներ խաւարի իշխանութեան ազդեցութեան ներքեւ ընկճուած, օրինազանցութեան քան մէ պատուիրանապահութեան կնկրտին, եղծեալ միտումներ ունենալով, որպիսի միտումներ խոչընդոտ կըլլան հաւատացելոց քրիստոնեայ կոչումին անհաւատարիմ ըլլալու, որով մէ քրիստոնէական ոգին, եւ մէ Աստուծոյ շնորհքն իսպառ խափանուած կմնան, մինէ այսպիսի եպերելի վարմունք, քրիստոնէական կրնա՞յ համարուիլ, երբ Ս. Դիրք բացորոշ կ'օրինադրէ, մէ Հատուցած առանց զործոց մեռեալ են: Հաւատացելոց պատուիրուած է, մոլորութեանց դէմ մաքառում, անձին ուրացութիւն, բարի վարուց հակում, օրինաց անթերի կատարում, ժամանակաւոր բարիքն ոչինչ համարիլ, ընկերը ընկերին հետ հաշտ ըլլալ, վերջին վախճանին ծառայել, եւ նմանօրինակ կատարելութիւնները ստանձնել:

Առհասարակ ամէն, քրիստոնեայները, որոնք ճոխացած են, նոյն քրիստոնեայ անուամբն ճանչցուելու, կամ կպատրաստուին՝ որ Քրիստոսէ նշանակուած ուղին ընթանան, եւ կամ անունին փոխեն, միջին ճամբայ չկայ հետեւելու, ուրեմն բաղդատել հարկ է նախ մեր վարմունքն, հին քրիստոնէից վարմանցն հետ, եւ քննել մէ մենք մեր վայելումին համար է որ կճգնինք փոյթեռանդ, մինչդեռ հիներն՝ Քրիստոսի համար զոհած ունէին ամէն ինչ, մինչեւ անգամ իրենց կեանքերն, մենք որ մէկ փորրիկ խոցէն պատճառուած ցաւին, համբերութիւնն չունինք տանելու, հիներն միշտ պատրաստ կմնային մարտիրոսութեան, համբերող եւ յօժար մինչեւ իրենց արեան վերջին կաթիլն թափելու, որովհետեւ Քրիստոս, մէ իրեն եւ մէ իրեն հետեւողներուն, խաչն ըրաւ նպատակ. «առ զխաչ քոյ եւ եկ զկնի իմ» եւ վճռեց մէ «անցցէ աշխարհս, այլ բանք իմ, ոչ անցանիցեն»:

ՀԱՄԱՌՕՏ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ

Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ վերկաւէտ Մարդեղութեան 1847 Թուականին Ս. Ծննդեան Տօնին՝ ծնաւ Կ. Պոլսոյ Բերայի Թաղին մէջ, կոչուելով Ս. Աւազանէն Ֆրանչիսկոս: Բարեպաշտ ծնողքն Մկրտիչ(*) եւ Լուչիա, հակեցին անոր վրայ, որ մատաղ հասակէն, բարոյն հակամտի եւ չարէն ալ խորշի. մինչեւ երկոտասանամեայ տարիքն, յաճախեց Մայրաքաղաքին մէ ազգային եւ մէ Ֆրանսական վարժարաններն: 1860ին սկիզբն, ունեցաւ դժբաղդութիւն մօրն կանխահաս մահն ողբալու, այն ատեն հայրն հոգ տարաւ, Գերյարգելի Կաղ. Դործակալ Տէրպէտրոսեան Բերովբէ վարդապետի հոգածութեամբ՝ որ Ֆրանչիսկոսն հեռանայ աշխարհէ, եւ տեղաւորուի Լիբանան լեռան, Կաղ. Կղերանոցն:

Պատանին Ֆրանչիսկոս, այսպէս կղերանոց մտնելով՝ ներշնչուեցաւ լրջութեամբ, որ եկեղեցականութեան բարձր կոչման արժանանալու համար, կհարկաւորէին անձին հաւասարապէս մէ ուսումն եւ մէ բարեպաշտութիւն, սոյնպիսի զոյգ յատկութիւններն իւրացնելով էր, որ ընտիր քահանայ հանդիսանայր. կղերանոցին մէջ անցուցած տասնամեայ ժամանակամիջոցն, մէեւ ձախողակ եղելութիւնները տազնապեցուցին անոր անդորրութիւնն, այլ մէկ աներեւոյթ զօրութիւն չթոյլատրեց, որ ընկճի դժուարութեանց մէջ, այլ հաստակերպի Աստուածապաշտութեան դասերն ալ աւարտելով, վերջապէս ժամանեց նպատակին:

Ժամանակն իրեն ծոցին մէջ մշակած անհամաձայնութիւնները, երկբաժին էին ըրած Հայ Կաթոլիկեայ Հասարակութիւնն, նոյնպիսի պարագայներու մէջ 1871ին, Ս. Ծննդեան Տօնին, Ֆրանչիսկոսն քահանայագործեալ տարիքն հասած ըլլալով, քահանայ օծուեցաւ բարեյիշատակ Յովհաննէս Հաճեան Կեսարիոյ Արքեպիսկոպոսէն, ձեռնադրուած Վերիտոն (Պէյրութ) քաղաքին մէջ, եւ անոր անունն փոխուած Մեսրոպ կոչուեցաւ. նուիրած նոյն իսկ այն օրէն Թարգմանչիչ մեծ Սուրբին պաշտպանութեանն, որուն եռանդով վառուած, արժանաւոր քահանայական պաշտօնն, եւ անխոնջ աշխատէր Քրիստոսի ընդարձակ անդաստանին մէջ:

Մեսրոպ քահանայ այլեւայլ առաքելութիւնները է բրած, Տարսոն, Կեսարիա, Եւդոկիա, Կիւրին, Նիկոմիդիա, Պարապիզակ. 1878ին յ'ետին ամիսն Իտալիոյ Լիվոռնոյ քաղաքն ուղեւորեցաւ, հոն Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն ժողովրդապետութիւնն ստանձնելու համար, իսկ տարիներէն յետոյ անկէ հրաժարեալ, Մայրաքաղաքին Իշխանաց Կղզիներու ժողովրդապետութեան պաշտօնին կոչուեցաւ, անկէ ալ վերջ այլ պաշտօններու, զանազան եկեղեցիներու մէջ:

(*) Պետական արձանագրութիւնը վկայեն Ուղուրլեանց նախորդին՝ երեք դար առաջ Հունկարեայէ գաղթելն Կ. Պոլիս մայրաքաղաքն:

Ա Ն Դ Ր Ա Դ Ա Ր Ձ (*)

Անհունութեան շուրջն՝ ակնարկ իմ դարձած
Ապշութեամբ դիտեմ մէն մի ըստեղծուած,
Ակընկալութեան՝ ո՞րն անգիտանամ
Ազէ՛ նըպատակ ունել ժամէ ժամ:
Արուսեղացիկ ունայն երեւոյթ
Այսօր եւ վաղն ինձ առնէ մեծ ճանճրոյթ,
Առարկայներուն տարբեր բընազդում
Առաւելցունէ իմ իրարանցում:
Առջեւն իմ բացուած կըրկնագիծ շաւիղ
Աջն ու ձախ կողմեր՝ մոլարն ու ուղիղ,
Աստիճանաբար զըրգիռ ու պատճառ
Արդար կոչումին ինչպէս ալ թըշուառ:
Առաջնորդ միայն երջանկութեան իմ
Առաքինութիւնն ըլլալ դաւանիմ,
Արին, ու ժուժկալն, հընազանդն, ու հեզ,
Ասպհով դիմէ յաջող ասպարէզ:
Այսօրինակ ես ունենալով հրահանգ
Արմատախըլեմ որ եւ է վըտանգ.
Աբարիչն ըրած միւնակ անձին տէր
Այն են իմ հաւատք իմ յոյս եւ իմ սէր:
Անցաւորին մէջ օրեր դառնորակ
Աբբուցին ինծի լեղահամ բաժակ.
Ալեկոծելով դիւբաւար խաղաղ
Արգահատելի վայրած իմ կենցաղ:
Ատելի վարմունք, խաբեբայ պատիր
Արժեցին պըժգանք, նողկանք անխըտիր,
Ազատանալու տենչով ես կաշկանդ
Աջալուրջ, հաստատ, եւ ես անվըհանդ,
Աղերս ու ուղերձ մատուցած երկայն,
Ապիկարս, ահա՛, ցընցեց ներքին ծայն.
Ազդու զօրութիւն վերահաս անոր
Աղջամուրջն անցուց մըռայլացընոր:
Արծարծ եմ լուսով, փութացի հընչու
Աստուծոյ կամքին համակերպելու.
Արեգակին Տէր, պատգամն ու պատուէր
Առհաւատչապէս նախասահմաններ:
Աջն անոր շոյող, եւ ես ապտակող
Աշխարհ հին եւ նոր, ըրած պատկառող՝
Անոն հրաշագիր ամպերուն կատար
Աւետարանեալ փառքով դարէ դար:

(*) Քերթուածս հեղինակն անծին է պատշաճեցուցած:

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿԵԱՑ ՀԱՅՈՑ

ԳԵՐԱՊԱՏԻՒ ԵՒ ԳԵՐՅԱՐԳԵԼԻ ՏԷՐ

Երկն Ձեր վիպասանական ճառող ի վերայ իրաց աշխարհին Հայոց՝ յառաջնում դարու, պատմական եւ բանաստեղծական յերուբմամբ, յերիս մասունս բաժանեալ, եւ ի հարիւր եւ յառաւել գլխակարգութիւնս բովանդակեալ, որ յըսկիզբն Փետրուարի նորոգ անցելոյ, „մատուցաւ Մեզ, առ ի խնդիր հրամանի տըպագրութեանն, հանճարեամբ այրեւ լուրջ մտօք, Մեք ի բննին առեալ զինդիրն, հասու եղաք ընթերցմամբն՝ Սիրելի Որդեակ, եէ վիպասանական այսպիսի գործն, ոչ եթէ վարկպարագի իմն է եղեալ աշխատութիւն, այլ յաւետ շահաւէտ, եւ արդիւնաւորական ի սակս դեռահաս տիոց, եւ զի չիք ինչ ի պարունակութեանն ընդդէմ ուղիղ բարուց, եւ բարոյական սկզբանց, պարտաւորիմք Մերովսանն, առանց դանդաղելոյ վաւերացուցանել զգործն տպագրութեան:

Առ ի ցոյց հաճութեան Մերում եւ ի կատարումն փափաքանաց Ձերոց եւ ի բաջալերութիւն, շնորհեմք Ձեզ զարդիս զհարկաւոր հրամանն եւ զարտօնութիւնն, առ ի փութալ եւ ի լոյս ածել զայն:

Մաղթելով ի Տեառնէ զամենայն յաջողութիւն ձեռնարկութեանն շնորհեմք Ձեզ զօրինութիւնն մեր

Աղօթարար Ձեր

ՊՕՂՈՍ ՊԵՏՐՈՍ ԺԱ.
ԿԹՂԿՍ. ԵՒ ՊԱՏՐԻԱՐՔ
ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ

Տուեալ ի Պատրիարքարանէ Մերմէ
ի Բերա ի 24 Ամսեանն Մարտի 1904
ի Հինգերորդ ամի Պատրիարքութեան Մերում

ԳԵՐԱՊԱՏԻՒ ԵՒ ԳԵՐՅԱՐԴԵԼԻ ՏԷՐ
ՏԷՐ ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆ
ԱՍՏ

ԳԵՐԱՊԱՏԻՒ ԵՒ ԳԵՐԱՄԵԾԱՐ ՏԷՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՏՈՀՄԱՍԻՆ ԱՅԴԱԼՈՅՍ. ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՕՐԻՈՐԴԻՆ ԱՐԿԱԾՆԵՐ անուն Ձեր երկասիրութիւնն, որ ինծ յանձնած էիք քննելու եւ Ձէ դիտողութիւններ ընելու համար, խնդիրը մ'էը այն, Ձէպէտեւ դժուարին, այլ ես Ձեր առաջարկն չմերժելու դիտումով, նոյնպէս ալ Ձեզ հաճելի ըլլալու համար, յանձն առի զայն կատարելու:

Ձեր վիպասանական երկասիրութեան ընթերցմամբ՝ թելադրուած իմ արտայայտել Ձեզ իմ հիացումս, գնահատութեան արժանի գործ ըլլալուն համար այն, եկեղեցական անձն, որ ուսուցիչ ըլլալու կոչուած է, հաւատոյ եւ ուղիղ բարուց. Դուք Դերապատիւ Տէր վիպասանական քօղոյն ներքեւ, սքանչելապէս յաջողած էք զայն կատարել, Քրիստոսի անդաստանին մէջ բարոյականութիւնն սերմանելով, Ձեր աշխուժութեամբն՝ երկին ամբոյջութեան մէջ, առանց թեքանալու, միեւնոյն նպատակին ծառայելու նկրտած էք. մէկ կողմանէ վէպին հետաքրքրական եւ յուզիչ դարձուածներով՝ ընթերցողներն զուարճացուցած էք իսկ միւս կողմանէ հայելիի պէս ցուցադրած դեռահասներուն, Ձէ ինչ է բարոյականն, եւ ինչ անոր առաւելութիւնն, որպէսզի հրահանգուին, եւ Ձէ ընտելանան մեր ուղղափառ սուրբ Հաւատոյ անայլայլելի վարդապետութեան մէջ:

Արդ քանի փափաքելի է եւ հարկաւոր որ Ձերինին նման, եւ կամ վսեմագոյն վիպասանք մեր Ազգին մէջ, որով անբարոյականները աւելորդ համարուէին եւ խափանուէին, որպէսզի փայլէը դարձեալ մեր մէջ նախնեաց անդրդուելի հաւատքն:

Սրտի վկայութիւնն, որքան ալ կարճառօտ բառերով արտայայտուած ըլլայ, ես այնպէս կըմբռնեմ, որ մեծ է անոր նշանակութիւնն, հետեւաբար, ինչ հարկ որ եր'կարաբան ըլլամ, երբ քիչէն շատէն յայտնեցի անկեղծ զգացումս. ինչպէս ալ իմ գնահատումն ծեռնարկած քննութեամբս, դիտողութիւնները ընելն աւելորդ կհամարիմ, Ձեր արդիւնաւորական յաջողութիւնն շնորհաւորելի է, ըլլայ Ձէ իմ եւ Ձէ ընթերցողներուն կողմանէ:

Մաղթեմ ուրեմն կարողութիւն, եւ դիւրութիւն ժամ առաջ, Ձեր այսպիսի վէպին տպագրութեան եւ հրատարակութեան համար. որպէս զի պսակուիք Ձեր աշխատութեան մէջ. եւ այսչափովս կրաւականանամ վերջացնելու զրուխիս. արտայայտելով Ձեզ սիրալիր եւ յարգանաց ողջոյններս:

Որով մնամ Ձեր Գերապատիւ եւ Գերամեծար Տէրութեանն

Միշտ աղօթարար

ՍԱՀԱԿ ԱՐՔԵՊՍ. ՀԱՃԵԱՆ

Բերա, 1 Մայիս 1904

ԳԵՐԱՊԱՏԻՒ ԵՒ ԳԵՐԱՄԵԾԱՐ ՏԷՐ
ՄԵՍՐՈՊ ՎՐԴՊ. ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆ

ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ԼՈՒՍԵԱՅ Դ'ԱՐՓԻՆԵԱՆԻ

ՍԻՐԵԼԻ ՓԵՌԱՂՋԿԱՆՆ ԱՆՄՈՌԱՑ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ԴՈՒՆԻՐ ՀԱՅԴԻՆԱԿԻՆ

ՆՈՒԱԳ

Այո՜ւն յա՜լման ձէջ, հանդիսաւոյը ոտ
Բա՜ժել սըրտա՜ն, ըսրբուած ու՜ մորմոտ
Մինչ ապե՜ս մարէ, օրհասն անողոտ
Աղէտին պոկա՜ն, ելիւնէրն սրտե՜ս:

Իմիւնէրն պէսաք, հոգե՜այս ա՜նդրո՜մ
Տըրտա՜մ են համակ, ե՜ս խըղճապա՜տո՜մ
Շընորհէր Քէսո՜ս, անոնց ըսփոփո՜մ
Որ Երանո՜ւէսն, պայ ինչ վայէլո՜մ:

Նըշդէհո՜ւէսն էմ, հակիրճ ասպարէզ
Ալէոյտ՝ որտան էր, գառնո՜ւէն պէս հեզ
Դարչյա՜ ըւլալո՜, յօժար ողջակէզ:

Դալարէ ձաղկին ըսփ, էլեանո՜էն է սրտէտ
Օրինակն էմ ես, որ ըս՜ասայ էրէկ
Իակ այսօր խոմրէմ, փուշէ պսա՜նամ հէ՜տ:

ԾՆԵԱԼ (Ն. Տ.) 1 ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1892
ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 8 ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1908

ՏՈՀՄԱՅԻՆ ԱՅԳԱԼՈՅՍ

Մեր վիպասանութեան ձեռնարկութիւնն, յառաջ եկած է, Ա-ռաջին դարու Հայաստանի մէջ, տեղի ունեցած նշանաւոր դէպքե-րէն, որ ժամանակ քրիստոնէութիւնն սքանչելապէս հոն մուտք ու-նեցաւ, և բարքերն կերպարանափոխեց, Քրիստոնէութիւնն, որ լոյս էր, խաւարին հետ մրցելու, անոր սերմն նահատակաց թափած յորդահոս արեամբն, Հայաստանն անուանի ըրաւ. ինչպէս անուանի էր եղած այն, Նոյին տապանին, Արարատ լեռան գագաթին հանդ-չած ըլլալուն համար: Վիպասանութիւնս որ առնմայն անձնաւո-րութիւններով է զարդարուած, նպատակ ունի, պատանիներուն բարոյականի առաջնորդ ըլլալու, և թէ խափանել անոնց անբարոյա-կան վէպերու ընթերցումն, մինչ յորդորած ենք նոյնիսկ անոնց ներկայ վիպասանութիւնս, որ իրենց քնաչխարհին յիշատակներն կ'ա-ւանդէ, ուր պիտի նշմարեն նշանակուած առաքինութիւնները, որ Քրիստոնէական լուսաւորութեամբ գործուեցան, ինչպէս մոլութիւն-ներ, որ հեթանոսութեան մէջ թափառողներն գործեցին, և քնաչ-խարհին վրդովմանն պատճառ տուին: Մեր վիպասանութեան մէջ կհանդիպանան վսեմ դէմքեր, որ ժողովրդեան բարօրութեան առաջ-նորդներ եղան, և տխուր դէմքեր, որ դժբաղդ վախճաններ ունեցան:

Վիպասանութիւնս սեղմնաւորեալ կմարմնաւորի ծնանելով Քրա-ներորդ դարու մէջ, երբ անբարոյական վէպերու չատութիւնն, ար-դէն սիեզերքին երեսն բարդ բարդ դիզուած առաջնորդներ են և-ղած, երիտասարդ հասակներն վարժեցնելու, այնպիսի սկզբունքնե-րու, որոնք ոչ քրիստոնէական, և ոչ բարոյական ազբիւրներէ բըղ-խած են, չարժառիթներ ըլլալու և ուսուցանելու յոռութիւններ, որոնց գաղափարն իսկ անծանօթ է անոնց, մեր վիպասանութիւնն Քրաներորդ դարուն մէջ երեւնալով, մանր սիտի կազմէ, փոքրաթիւ, բարոյական վէպերու կարգին մէջ, բարքերն ուղղելու նպատակով:

Մեր վիպասանութեան մէջ Աբգարու վսեմ անձնաւորութեանն, Հայութեան նկարագիրը տալով, ինչպէս առաջին քրիստոնեայ Թա-գաւոր, հետեւող ուղեցոյնք ըլլալ Մովսէս Խորենացւոյն պատմու-թեանն. որ թէպէտեւ ժամանակին քննադատներն ապրդած են մէջ-թեանն. որ թէպէտեւ ժամանակին քննադատներն ապրդած են մէջ-տեղ, նոյն պատմութիւնն անվաւեր, և տարակուսական նկատել, տապալելով անոր երկարագարեան չէնքն. այլ մենք քննադատելի չպիտի ըլլանք, եթէ զանիկայ հանդիսացնենք. մեր վիպասանութեան մէջ, ինչպէս է պատմաբար հանդիսացած, և ճանչցուած հասարա-կութենէն, այնպիսի յարաբերութեանց մէջ, որ յիշատակութիւն ունին Հայութեան հետ:

ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՕՐԻՈՐԴԻՆ ԱՐԿԱԾՆԵՐ

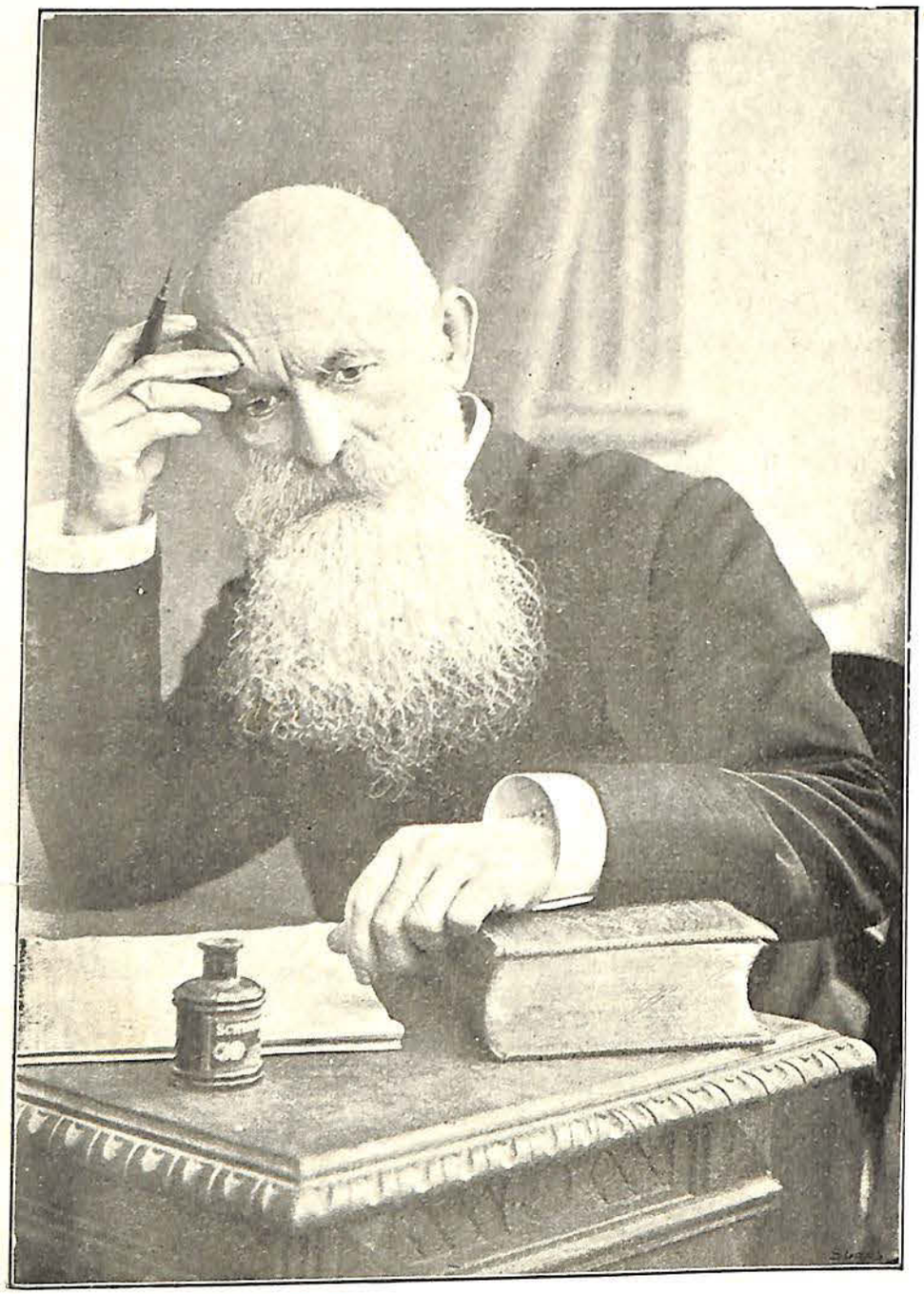
Սոփերայ վիպասանութեանս դիւցազնուհին՝ ազնուական և քրիստոնեայ օրիորդի մի սիպարն ըլլալու, նկարագիրն անձին վրայ պատկերացուցած ըլլալով, անոր չնորհալի անձն բնութեան այլեւայլ ձիրքերով օժտեալ, չնաչխարհիկ մէկ արարած հանդիսացած է. Նա-խարարական բարձր մէկ ընտանիքէ սեռեալ. Եղբօրն հետ կենցաղա-վարած տուն, քանի և քանի մեծամեծ վտանգներ ապառնացեր են անոր, վրդովելով անդորրութիւնն, սկսեալ մէկ անուղղայ երիտա-սարդի անոր դէմ յամառ հետապնդումէն և սրիկայական հնարք-ներէ, յետոյ ալ, մէկ թագուհւոյ նախանձոտութենէ, որ թշնամին համարելով օրիորդն հետամուտ էր եղած ձերբակալել և բանտար-կելութեան մատնել:

Սոփերայ բանտէն փախուստ տուած այլեւայլ քաղաքներ չրջա-գայած է, և վերջապէս ժամանած մէկ տեղ, ուր ահռելի գազանի մի ակռաններէն կղերծանի, և դիպուածով մէկ ուրիշ իշխանի կհան-դիպի, որ բուռն զօրութեամբ սիրանալ կուզէ անձին վրայ, իշխանն չկարենալով հասնիլ նպատակին, օրիորդն խօսնայրին հետ կը դատա-պարտէ, որ մահուամբ պատժուին, երբ այսպէս երկուքն ալ հարուած-ներու ներքև արիւնլուայ կիսամեռ գետնին կտապալին, իրենց հաւա-տարիմ ծառայներէն կխնամուին կդարմանուին, կառողջանան, և վեր-ջապէս հանդուրժութեան արժանանալով կամուսնանան իրարու հետ:

Դիւցազնուհին սքանչելապէս զերծած իրեն անձին սպառնացող տեսակ տեսակ վտանգներէն, խոչընդոտներն ամէն կանհետանան և ինքն արիութեանն յաղթանակն կվայելէ. և թէ փառաւոր կհանդիսա-նայ: Վիպասանութիւնն կճոխացնեն և կամբողջացնեն, պէս պէս հետաքրքրական և յուզիչ պարագայներ, որոնք յաջորդաբար, մերթ կհիացնեն և մերթ կզարթեցնեն ընթերցողն, ուր յաջորդաբար և մանակի նչանակուած են պատմական և քաղաքական հմտութիւն-ներ, բացատրուած քրիստոնէական կրօնքի, և բարոյականի սկըզ-բունքներ, աւանդուած ցեղական և ժողովրդական բարքեր և հան-գամանքներ, հայելիի նման ամէնապարզօրէն ցոյց տալով, երկրի երեսն բովանդակուած դէղեցկութիւններն ու տգեղութիւնները: Մերազնեայց մէջ երեւնալով ներկայ վիպասանութիւնն, նպատակ ունի, բարոյա-կանի վսեմութեան հիանալի սպասաւորութիւնն հանդիսացնել, որ անձ-կացողին պիտի ծառայէ, թելադիր ըլլալ, մարմնացնելու անձին վրայ առաքինագործութիւնն, մինչ կխնդրենք անոր ներողամտութիւնն, որ ներէ մեր թերութիւններուն, եթէ երբէք անոր դիտողութեան ներկայանան. կծանուցանենք և թէ մեր աշխատութիւնն, տուղ ժա-մանակի մէջ ծնունդ ունեցած է:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

ՄԱՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ

Ա. ՄԵՐ ՎԷՊԻՆ ԾԱԳՈՒՄՆ

Առաւածային Փրկիչն Յիսուս Քրիստոս ուխտարին վրայ պանդրիտած ժամանակ, երբ մեր առաջիկայ պատմելիքներն տեղի կունենային, ասիզերքին մէջ մեծապէս կփայլէր Հռոմայեցւոց պետութիւնն, որ առեն Հռովմայ յաւիտենական քաղքին անունն, պատկառելի էր եղած ընդհանուր Ազգաց առջև, վասն զի քաջամարտիկ լեգէոններու կարողութիւնն, անոնց արիական գաշտերու վրայ ստացած յաղթութիւնները, Հռոմայեցւոց ուխտարակարգութիւնն՝ անառնման մղումներով յառաջ էին տարած, և հռոգուցած մինչև Ասիա, այսպէս Արևելք ևս, անոնց գերշապարներուն կռուան էր եղած, այնուայ թագաւորներ անոնց լծոյն ներքեւ նուաճուած կնեծէին: Այսպիսի հզօր դիրք մ'էր ստացած յիշեալ ինքնակալութիւնն, Մեծին Օգոստոսի, և անոր յաջորդ Տիբերիոս կայսրներու ներքև, երբոր Միջագետաց Ջրարբի երկրամասին վրայ, իշխանալացել դառն նաւած կը դանուէր Արզար բարի թագաւորն, դաշնակից այն հզօր ինքնակալութեան հետ, և լաւ յարաբերութեամբ բարեկամ Տիբերիոսի:

Արզար որ Աւագ այր կոչուելու պատիւն ունեցաւ, իրեն Աբգունեաց Եդեսիա փոխադրութեան ժամանակ, Եդեսիոյ հիւսիսակողմն, պարիսպներու մերձաւոր մէկ բարձրաւանդակի վրայ, կանոնաւէր կանգնուած մէկ հսկայակազմ պալատ, որ որքան դարական հնութեան յիշատակն ունէր, այնքան անոր նզովեալ ճարտարապետութիւնն՝ և ապիտակազարդ երևոյթն, նորապէս կանգնուած մէկ չէնքէ չէնէր զանազանութիւն. կրնդակաև էր յօրինուածն, հաւասար քառակուսի յատակագծով, սիւնազարդ բոլոր մարմարեայ քանդակներով, որուն մէջ ընդարձակ սրահներ, և յարկաբաժիններ կգըտնուէին, երկու դասիկներու վրայ, թէ անոր չքեղութիւնն, և թէ ճարտարապետութիւնն չունէր ինչ պակասութիւն, որ կատարելագործեալ ըլլար, արժանի գլուխ գործոց կոչուէր:

Նկարագրուած պալատն, չրջապատեալ պարտէզներէն, անոնց մէջ դէմոյն մի պէս կփայլէր, պարտէզներն կզարդարէին հոգ-

ազգային առնչակը և ծագումները, օճառի առուտրականը կխոսէին հոն, չորս լճակներ էին կազմուած, մէջերնին լի կարմրագոյն ձուկերով, հոս հոն իրարմէ մէկ քանի քայլ հեռաւորութեամբ, կանգնուած էին գլուխներէն սրածայրեր, անդ անդ ալ հանդչելու համար, հովանոցներ և նաւարաններ վայելչաձև, ամէն ինչ գլխանոի էր հոն, գեղանի որքան կրնար ըլլալ, երկրաւոր դրախտ, այս առթերութեամբ, որ դրախտ՝ Սառուծոյ, իսկ մեր նկարագրածն՝ մարդկային ձեռագործ էր:

Նման մէկ բնակավայրի մէջ, ապրող ընտանիքն, միմէ՛ երջանիկ չպիտի համարուէր, այո՛ նախաբարեկան բարձր ընտանիք մ՛էր այն, ճոխութեան և հանգստութեան ամէն բարեմասնական առանձնաշնորհութիւններն ունէր, յիրաւի ալ Սբգսարս թագաւորութեան ժամանակ չպատահեցաւ ինչ, որ վրդովէ զայն, և բախտին ժպիտն դարձեր էր: Մեզ կը մնայ հիմայ յայտնելու, թէ որոնք էին նոյն ընտանիքին կազմող անդամները. Տանուտէրն էր Սբշակունի վերամբարձ նախարարութեան Երրայեցի ցեղէ, նոյն բարի կողակիցին ունէին կրկին զաւակներ, մէկն հօրեհասնամեայ Կառնակ անուանով, միւսն ժամանակին պատանեկանութեան հասնելու, երկուքն ալ դաստիարակուած Սահերայ անուանով, երկուքն ալ դասական չնորհալի Սահերայ անուանով, Կառնակ աշխոյժ գինուորական մարզմանին, Սահերայ հեզաբարոյ առաքինասէր հանգամանքով:

Սբգսարս թագաւորութեան ժամանակ, Եսիր նախարարութեան հայրն Սբուդ, վաճառականութեամբ Եգիպտոս մէջ հասած էր, ազնուական էր նա և երկիւղած, Մովսիսական օրէնքին ջերմագին հաւատարիմ, այլ ոչ մոլեռանդ, Աստուծոյ երկիւղն կրելով սրտին մէջ, Աստուածաշունչ Ս. Գիրքն, բրած էր իրեն ամենասիրելի առարկան, աւետարանի գործերէն ազատ եղած ժամանակ Ս. Գիրքն աչքէն առած, ժամերով անոր ընթերցման մէջ ընկղմած կենացը, ինքն քաջ իմացող ըլլալով Մարգարէական խնամանեաւն, մտադրութիւնն էր գործադրած, մարգարէից արդէն գուշակած Մեսիային վրայ, Սբուդ ժամանակին լրացած կգտնէր, Մեսիան հարկաւ ծնած ըլլալու էր, մարդկութիւնն, իրեն քայլերն չարութեան ճամբայն էր ուղղած, այն կացութեան մէջ, երկիրը կպատանդէր երկնքին, որ աստքուի խոստացեալ Մեսիան, որպէսզի մարդկային ազգն ուղղութեան և փրկութեան առաջնորդէ: Գիտէր թէ արդէն Հրէաստանի անապատին մէջ, երեցած Յովհաննէս անունով խոստակեաց մէկ ճգնաւոր՝ Մեսիայի մօտաւոր գալուստն էր աւետած, Յովհաննէսին այն ժողովրդեան ապաշխարութիւն կքարոզէր, և հոն ժողվուած խումն բազմութիւնն կմկրտէր, որ մեզայ ծողութիւն առնին. միևնոյնն Երուսաղէմին մէջ բնակող հաստատակիցներն մոլորութենէ մոլորութիւն կսուտ-

դուէին. Սբուդ կը վերջացնէր ընթերցուածն գոչելով ո՛վ Տէր, ե՛րբ պիտի հնչէ Հրէայներուն փրկութեան ժամն:

Այսպէս Սբուդ երած աղօթութեան համեմատ, դիշեր մի Աստուածաշունչն ընթեռնլէն վերջ, ընկղմած խորին մտածմանց մէջ, անկողնին էր մտած, և զարմանալի երազներ տեսած ալյալած էր, արչալոյսին աչքերն բացած, նոյն զարմանալի երազներուն վրայ էր որ չարունակ կը մտածէր, նոյն առաւօտն էր որ Երուսաղէմէն հասած սուրհանդակով նամակ մ՛ընդունեցաւ, նամակն բանալով, աչքերն անմիջապէս սեւեռեց առաքելութեան վրայ, իրեն որդւոյն Յովսեփ էր գրութիւնն, չարունակութիւնն ալ հետևեալն.

ՅՈՎԱՍ ԱՌ ԱԲՈՒԴ ՈՐԴԻ ՄԱՂԱՅԷԼԻ ՈՂՋՈՅՆ ԵԱ՛Տ.

Հայր իմ սիրելի, բարեպատեհ առիթներն կը պակսին ինձ, քեզի ուրախական լուր հաղորդելու, ասելի տխրալիներն են որ պիտի հաղորդեմ. ինչպէս Հռոմայեցւոց ընթացքն, որ Երուսաղէմի մէջ ամէն հարուստներու կրնան, նեղելով ժողովուրդն, վերջերս տարին դասէ անձեր, հարուստներուդ դէմ դնելով, սուրը երկրին մէջ իրարանցում յառաջ բերին, որով ոչ միայն յանցաւորներն ձերբակալուեցան, այլև անմեղներ, որոնք բանտերու մատնուած, հետզհետէ բորոտութեամբ կը վարակուին, որոնք առանց դարմանի մնալով կը փափաքին ասելի մեռնիլ, քան թէ տառապիլ: Քահանայից գան՝ այսպիսի խեղճութեան ժամանակ, այնպիսի ընթացք մ՛ունի չհամապատասխաններ, և անով չարունակ գայթակղութեան պատճառ կըլլայ, չատերուն համոզումն այն է, թէ քահանայներն հեթանոսներուն կողմէն եղած չարեաց գործակիցներ են: Իսկ Սադուկեցիներն և Փարիսեցիներ երկու կուսակցութիւններու բաժնուած, իւրաքանչիւրն կը ջանայ ժողովուրդն իրենց կողմերն չանելու, չարունակ երկպառակութիւն տարածելով, ականատես ըլլալով ես միշտ այսպիսի չար եղելութիւններուն, կորսամ Եբրայական ազգին թշուառութեան վրայ, ողջ լե՛ր:

ՅՈՎԱՍ

Կրնայ երևակայուիլ թէ Սբուդ նամակին ընթերցմանն՝ որքան տխրեցաւ. նամակ տեղէն եղած ծանր դրաւ, և թևերն ամրարձած հեռևեալ Սաղմոսն մրմնջեց: Ով Աստուած Աբրահամու Իսահակայ և Յակոբայ, դուն էիր որ Եգիպտոսէն փոխադրեցիր այդին, և Սահակայ երկրին հեթանոսներն հանելով՝ որթերն անկեցիր և առաջնորդեցիր, այգւոյն սրմանները հոն հաստատեցիր, անոր տերևներն երկիր լեցուցին, անոր չոքն ծածկոյ լեռները, ճիւղերն ալ ծածկե-

ցին մայրերն. այգւոյն որթերն, մինչև ծովը երկնցան, չաւաւիղներն ալ մինչև գետերն, ո՛վ Տէր, ինչո՞ւ քակեցիր այգւոյն պատերն, անա ճամբու անցորդներն կկողոպտեն, անտառի խոզն ալ կանենց զայն, վայրի երէ անոր մէջ արածուեցաւ, դո՛ւ զօրութեանդ Աստուա՛ծ, դարձի՛ր նայէ՛ երկինքէն, ան՛ս անոր վիճակին, եկո՛ւր այգին այցելեցու, մէկ դարման տար անոր, ուան զի քու Սէրն անկից զայն:

Երկնաւոր Աստուծոյն մրմունջն աւարառած Արտ, առ եղաւ նաստաւ բազմոցի վրայ, ուր դրիչ ձեռքն առնելով, թղթի մի կտորին վրայ, գրեց հետեւեալ պատասխանն.

ԱԲՈՒԴ ԱՌ ՅՈՎԱՍ ՈՂՋՈՅՆ ԵԱ՛Տ.

Որդի իմ սիրելի, իրաւ է, որ քու ինձի գրած նամակդ անպատմելի ախորժութիւն պատճառեց, քանի որ նամակովդ Երուսաղէմի ողբալի վիճակին կեսկատգրես, վշտալից եմ ուան զի Սիոն իրեն որդիներուն անառակութեան և անօրէնութեան համար աւերի մէջ ընկղմած կարտատաւէ, գոնէ գժբաղդութիւնն, իրաւ ըլլար, և ապաշխարէր ժողովուրդն, որ ազգմածն Աստուած զարձնալ գիտայր վրան և ներէր անոր: Այսպիսի եղծմանց ժամանակ, զգոյշ եղիր և խոհեմ որդի իմ, որ չըլլայ թէ անօրէնութեան հետ մասնակցութիւն ունենաս, ինչպէս թուտաւոր օձէ, այնպէս ալ ապտղաւորներէն հետաւ կենաս, քահանայից գալով կը յորդորեմ քեզ որ անոնց խրատներն լսես, իսկ գործերուն չհետեւիս, ճշմարիտ երթայեցւոյն պարտքն է սակս հաստատիմ ինձն Աստուածատանց օրինաց: Անկարելի ըլլալով նամակի մէջօգտ, կարեւոր խնդիրներու վրայ խօսիլ քու հետ, պատշաճ կը համարիմ որ ժամ առաջ գործերդ կարգադրած, քովս պատ Եդեսիա: Ողջ լե՛ր.

ԱԲՈՒԴ

Ալեզարդ ծերունին գրած նամակն Երուսաղէմ ճամբելու համար առբանդակին յանձնեց որ դէտ ճամբայ ելած չէր, քայլերն ուղղեց դէպ ուղիղ պարսէրն, և չըշադայեց առանց ուշադրութիւն ընելու այն ամէն առարկայից՝ որ աչքին առջև կներկանային, Երուսաղէմի ղէմի խեղճութիւններն վերջին սահման ալլալած էին խեղճ ծերին, վերջապէս կանգ առաւ լճակի մի քով, որուն վրայէն ծիծեռներն խոյանալով կսլանային, անոնց թռիչն ցնծութիւն կառներ, վասն զի անոնք իրենց բոյներուն համար կշխատէին, Արտ դիտելով ծիծեռներն, գոչեց, ինչո՞ւ այս ազատ թռչուններն, որ իրենց բոյներն դնելու համար էին եկած Եդեսիա, իսկ լուսաւորեալ Եբրայական ժողովուրդն չէ հետամուտ եղած իրեն Աստուածպաշտութեան բոյն ընել Երուսաղէմն:

Բ. ԵԴԵՍԻԱ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ

Մինչպիտոյ կարկաչահոս ափանց՝ առնմանակ չրջանակին մէկ ծայրն, ընդարձակ մէկ դաշտ կպարզուի, անոր վրայ է, որ կը բարձրանայ Եդեսիա մայրաքաղաքն, որ թէպէտև հնագոյն ժամանակով էր կառուցեալ, և Աստուածաշունչ Ս. Գրոց մէջ Ուռհա անուամբ յիշատակուած, Աբրահամ Նահապետին հոն բնակած ըլլալուն համար, այլ հայկական քաղքի մը յատկութիւնն չպիտի ունենար, մինչև Աբգարու արքունեաց հոն փոխադրութիւնն առնի, երբ նորանորոգեալ և պճնազարդ կերպարանք առաւ, Աբգարու ժամանակ աշխատութեամբ, որ մայրաքաղաքի վերածելով զայն, ճարտարապետուհա չքեղութեամբ բովանդակից, չրջակայ քաղաքաց վրայ դէպ ընելով զայն: Գեղանկարի պէս սքանչելի էր եղած Եդեսիա, ամէն կողմ առուս ջուր և պարտէզներ կային, և ամէն ինչ որ անհամեմատապէս գեղեցկացնէին զայն. հոն բարձրաւանդակի վրայ կանգուն կերպն, չրջապատուած այլևայլ աշտարակներով, կընծայէր Եդեսիա թագով պսակեալ, սքանչացնելով այն ամէն աչքերն՝ որ անոր վրայ յառած էին:

Որքան չանապատէր Եդեսիոյ նկարագրութիւնն ճարտարապէս ընել, չպիտի կարծէ, հարկ էր որ անոր վայելչութիւնն քով քովը նկարելու համար վարպետն ելլէր բարձրաւանդակին վրայ, ամառ ևպանակին մէջ, երեկոյին արեւն մար մանելու ժամանակ, պիտի հետնայր այն տեսարանին վրայ. նոյն բարձրաւանդակի վրայ էր, որ սաէպ Եդեսացիք համախմբուած, դիտելէն չէին յագենար, ժպտալից էին անոնց ամենուն դէմքերն, կնոջ մի դիրկն գդուզ մէկ մանուկի ժպիտին նման, բարձրաւանդակէն կինչմարուէր նաև կրկին ձոճ լճակներ, որ հոյակապ չինուածոց կարգին մէջ, ինչպէս կրկին տեսանելիք կապուտաչուկ կ'հանդիսանային. կինչմարուէր և հոս և հոն, ցցուած և տարածուած ծառատտաններ և վայելուչ հրապարակներ, որ պատմուճանի պէս զգեստաւորած էին Եդեսիա:

Մայրաքաղաքին աւազարար և կենսատու կլիման անձկալի էր, կարծես թէ եղած ըլլար այն բնակիչներն միշտ երիտասարդ պահելու, և միշտ գոհունակութիւն պատճառելու համար, հիանալի էր նաև Եդեսիոյ աւիւնն պարզուած դաշտն ալ, որ կծաւալէր ընդդրկուս համար, և համբուրելու Հայաստանի լեռներն, անհամեմատ ընդարձակութիւն ունենալով: Մայրաքաղաքին միջավայրն էր կանգ-

նուած թագաւորական դեղեցկաչէն պալատն. երեք պղտոյիներուն վրայ զատ զատ երեք մեհեաններու գմբէթներ կը ցցուէին նոյիրուած Վահագնի, Աստղոյ, և Բարչամի, անոնց կից ալ մատենադարան-ներ պարունակող ձեռագրեր:

Սրբազան յետոյ երբ Սահակ չնորհոյն արժանացած քրիստո-նէութիւնն ընդգրկեց, ձեռնադրեց կանգնելու մայրաքաղաքին մէջ, առաջին քրիստոնեայ տաճարն թագաւորական չքեղութեամբ, որ անդրանիկն եղաւ իր կարգին մէջ, որ և աւարառելով օժանդ գային ամէն վայելչութեամբ, արքունի պղտոյիին վրայ զետեղուած էր այն հոյակապ եօթնգմբէթեան չէնքն, որ Սահակայ Դանէն ներս մտնողին առջև կը պարզուէր. որուն առջեւ հրապարակ մ'ալ ասլ-ցաւ, ոչ նուազ գեղեցկութեամբ, համեմատելով արդէն գտնուած միւս հրապարակներուն, որոնք կաղց արձաններով փառաւորուած էին, և խնամուած մեծագէս, որ ամենուրեք մաքրութիւնն ակրէ:

Սրբարեւ չքնաղ էր Եղեսիա իր տեսակին մէջ, ուր ոչ միայն տաճարներն ու պալատներ որ պետութեան, և պաշտօնատեղոյ կը վերաբերէին քարաչէն էին, այլ նաև հասարակաց բնակարաններ, որովհետև մօտակայ տեսա քարահանքեր ունէր. թէեւ հասարակաց բնակարաններ մէկ դասիկոտով չինուած ըլլային, այլ և այնպէս ու-նէին իրենց վայելչութիւնն կոփածոյ հիւսիսածներովը: Սրբարեւ ա-ռաջնութիւնն և հետաքրքրութիւնն փոխադրած էր վինքն մայրա-քաղաքին մեծամեծ չինութիւններն զրաւած տանն, անտես չընել ամ-բողջին մեծամեծ չինութեանցն զրաւած տանն, անտես չընել ամ-բաղձելու զայն, չրջապատելով մարակոցներով և պարիսպներով, որ կարենայ ապագային թշնամեաց բռնն յարձակմանց դիմադրելու եւ պաշտպանելու. խրամներ ունէր չրերով լեցուն. մայրաքաղաքին բղխած և հոսած չրերու երկայնութեամբ կքարձրանային ուռիներու անընդհատ չարք մը որ հաճոյանալի կընծայէր զայն և կերկարէր մինչեւ հեռուներ:

Եղեսիոյ անմիջապէս կռնակն կքարձրանայ մէկ անապին սառե-բաւեալ լեռ՝ որ յիշատակելի ըլլալուն համար, մենք զայն թմուխ լեռ պիտի անուանենք, քանիցս յիշատակութիւնն ընենք. լեռան գագաթին բացուած կգտնուէր մէկ այր, որ քարահանքէ յառաջ եկած էր, այս քարահանքն էր որ ոտաստղերը էր հարկաւոր քարերն մայ-րաքաղաքին մեհեաններուն, պալատներուն, և բազմատես չինու-թեանն համար, քարահանքին խորհնդութիւնն տան կանգնեչափ կհաշուէր, մէկ ծայրէն ալ մինչեւ միւսն հարիւր յիսուն կանգնեչափ. խոր լայնութիւնն այնքան զարմանալի, որ տեսնողին երկիւղ կպատ-ճառէր. այնպիսի լայն ծածքի մը ներքեւ գտնուիլն, որովհետեւ հա-տասրագիծ էր այն ծածքն, հնգասկ չունէր, որ ներքեւն չտկէր վրայն ունեցած տանգին ծանրութիւնն, քարահանքին վրայ մէկ

գազաթար կազմելու համար, բաւական է ըսել, որ մէջն երկու հա-զար ձիերու բազմութիւնն կրնար պարունակել:

Շրջապատին արտաքին երեսոյթն ներկայացնէ գաչտավայրն, ուր կազան անապատի պրկիներն, ծածկուելու վրաններու ներքեւ, ուր մէկ քանի օրեր բնակելէն վերջ, գեղեցիկ մէկ առաւօտ, իրենց վրաններն ժողված անհետացմի կըլլան, ո՛ր կողմ երթալնին ոչ ոք կարող է պիտակ, վասնզի գաչտին ընդարձակութիւնն, ծալուածքն մեծաստղած է: Եղեսիայէն մէկ ու կէս մղոն հեռու, հին մէկ փա-յտաակ կինչմարաւ, Բերդ Նեփրակոյ կոչուած, որուն համար կա-ւանդաւ, թէ նոյն իսկ Նեփրակն հիմնադրին եղած ըլլայ, ծանօթ չէ եղած թէ ո՛ր նպատակով է, որ չինուեր է այն, խորհրդաւոր կրնայ համարուիլ, որ նոյն հին փլատակին վրայ կեցոյ չինուեր է, մէկ զան քաւականաւ գեղատեսիլ չէնք, աչատրակով զարդարուած և պրօշմուած անոր վրայ վերաբաւութիւն, թափառ է կանանչութիւնէ չէնքին բոլորտիքն. ունի գեղատեսիլ այլեայլ բաժանութիւններով, լա-բիրինթոսի նման, ծածկեալ կազմեր ունի, որոնց մուտքն գանելն է անհնարին. այսպիսի պատճառաւ է որ խորհրդաւոր է համարուած:

Եղեսիոյ ընդարձակ գաչտավայրն անդին կինչմարաւին քարա-կոյտեր, պատապարան ըլլալու հաւնար, եթէ հնար է երբեք նոյն քա-րակոյտերն բնակարաններ համարիլ, ուր բնակութիւն հաստատած են պղնձագէմ կերպարանք ունեցող մարդիկ, կրակաչուի և կարճմա-րուս գոյնք հետու մարդկային ընկերութենէ, մուգուած կուգեն ապրիլ, այն մարդիկ աստնձին ցեղ մի կկազմէին, վախկոտ բոլորո-վին, և զգուշաւոր, որպէս զի չըլլայ թէ կողոպտութիւն ուրիշներէ, եթէ դիպուածով անոնք մէկ օտարականի հանդիպէին, մեծ ապրանքի զգալով փախչելու կիմութային, փախուստի ժամանակ անոնք մերթ ընդ մերթ, պլուխնին պարձուցած հետնին կինայէին, դիտելու հա-մար թէ օտարականն իրենց հետեւած է թէ ոչ:

Հռչակաւոր ըլլալէ անմոռան չէ Եղեսիա ունեցած պատմական դէպքերովն. Մեծն Սգեքանդր ափրելով անոր, մեծ նորոգութիւնս-ներ ըրեր է, Մեծն Սգեքանդրի յաջորդներէն մէկուն, Եղեսիա հաստատուելովն, յիշատակելի է հանդիսացած, Անտանիոս Կարակալլա մեռեր է Եղեսիոյ մէջ. պատմագրի մը վկայածին համաձայն, Սելեւ-կիոս Նիկանովր Սահակայ արքայն է եղած Եղեսիոյ հիմնադիրն, եւ ոչ թէ Նեփրակին: Յետոյ խաչակրաց ժամանակն ալ Եղեսիա ան-ուանի է եղած, Քառթնէի ներքեւ առանձին կառավարութիւն ունենա-լուն համար, Եղեսիա ամբողջներովն անտեսի է եղեր աշխարհակալնե-րէն, որոնք այլեայլ ժամանակ հոն արշաւեր են, և ամօթապարա-կաս են դարձեր, անգամ մի հոն հրդեհ ծագած վնասներ պատճա-ռեր է, լինչպես անգամ մ'ալ յորդահոս անձրեւներէն ողողեր է:

Եղեսիոյ նկարագրութեան մէջ վերջապէս յիշատակութեան արժանի են եւս հին գերեզմաններ որոնք թուի լեռան այլեայլ կողմերն կը նշմարուին, որոնք եթէ համրուին հարիւրէն աւելի են քան թէ նուազ, հակայաձև են, այսպիսի գերեզմաններուն մէջ կան եւս մեծամեծներ, պարունակող զանազան կմախքներ, որոնք գոյէ մէկ բնաւորեալ յատուկ անդամներ ըլլան եղած, որոնք թէպէտեւ յայտնի են թէ նշանաւոր անձերու գերեզմաններն եղած ըլլան, այլ ոչ մէկ նշան, եւ ոչ մէկ գրութիւն ունին որ ծանօթացնէին եւ յայտնէին յիշատակներուն, հոն թաղեալներուն խակութիւններն:

Շարունակելով նկարագրենք սրտի Եղեսիոյ վիճակն ալ, որ Աբգարէն յետոյ դարեր դարերու վրայ յաջորդելով զարձեալ զոյն իրեն գեղեցկութենէն չէ մերկացուցեր, հին փառաւորական հետքն յայտնի կը նշմարուի դեռ. ուր կանգուն կենայ մինչեւ այսօր հին պատ բերան, եւ թէ բարձրաւանդակի բերդն, կրկին բարձր սիւներով, եւ ճարտարաքանդակ գլխատարդերով, ուր դեռ կարձանանայ Հռոմէական արծիւն թեւերն տարածած, նախկին մեծութենէն յիշատակ: Բարձրաւանդակին տորոնն կհանդիսանան երկու լճակներ, որոնց մէջ կվազան խայտաձարիւ եւ գունագարդ ձուկեր, որոնք նուիրական համարուելով, արգիլուած է զանոնք որսալն, քաղաքացիք այն հաճոյանն ունին, որ նոյն ձուկերէն ուտողն անչուշտ կտրատեան պիտի մահանայն աչքերն: Փլատակներ կան քաղաքատեղացած մեծամեծ քարերով՝ առանց ապիւսի չինուած. չրջապատին մէջ կան կոփուած քարերէ գիրեղծաձև բնակարաններ, և աչառակ մի երկինք խոյացած, չէնքերէն ոմանք սիւնազարդ և սրանկիւն են գոթաձեւ կամարներ ունին, որոնք ճոխապէս ցոյց կուտան հին ճարտարապետութիւնն, ընդարձակ չէնք մ'ալ կայ հոն, որ ունի մէջն երեք հարիւր վաթսուն և հինգ սենեակներ:

Եղեսիա ունեցած ուսումներով, և առաջ գրաղարը ծաւերովն, առաջին մէկ անապատի մէջտեղն ոլորտ մի կկազմէ, նոյն անապատին հարաւակողմն ալ կիներկայացնէ լայնածաւալ կանանչութիւն, առանց ժայռի և առանց միրկութեան: Ահա այսպիսի է Եղեսիա որ ժամանակով Միջագետաց մայրաքաղաք ըլլալու արժանացեր է, այլ և պէտք է գիտնալ որ Միջագետաց երկիրն ալ պատմական է եղած, ուր Տիգրիս և Եփրատ գրախտաբուղխ գետերն օձապտոյտ կընթանան, անոնց ափունք ալիքներն գիրար կգրկեն, և հոն ողողելով բարգաւաճ կընծայեն. երկրի մի առաւելութիւնն առաջ չուր ունենալն է, որ կարող ըլլայ արտադրել այն ամէն բերքերն, որ մարդկային կենաց համար հարկաւոր են. նոյնպիսի երկիրն միշտ նախանձելի է:

Գ. ՀԱՅԿԱԶԱՆՑ ՆԱԽԿԻՆ ՎԻՃԱԿՆ

Հոլաղնասյն վրայ ապրող ամէն հին ազգեր, իրենց ակզբնաւորութեան ժամանակ ընդհանրապէս, պարզ վարք և հանգամանք ունէին. հաղագործութիւնն, խաչնարածութիւնն և որսորդութիւնն էին բոլոր իրենց գլխաւոր զբաղմունքն, այսպէս Հայկայ սերունդն Այրարատեան երկրագործի մէջ մեկուսացեալ կը վարէին իրենց նահապետական կեանքն. Հայկայ սերունդն այլևայլ բաժիններ կազմած, և իրարմէն անջատուած քնակութիւններ էին հաստատած, լեռներու հովիտներու և գետակներու վրայ, այսպիսի կացութեան մէջ, հազիւ աւելի կռնենային իրարու հետ բանակցելու, այն ալ աւելի պատերազմելու ժամանակ, իրարանցելու սերունդն, իրենց սեպհական երկիրներու արտադրած բերքերն կը գոնանային, վասն զի սակաւ պետ էին:

Հայկազանց բնակավայրերն հազարակօրեն ցուրտ կլիմայի ներքև ըլլալով, և թէ խոպան և ժայռոտ երկիրներու չորքն, անոնց պէցութեամբն էր, որ բնակիչներն չարքաշ, ասիւն և կորովի էին, ձիրաւի ալ առատ և ճարպիկ աշխատողներ ըլլալով, անոնք երթալով կը բազմանային: Լեռնային մասերու բնակիչներն, բնազդմամբ աւելի քաջալարժ ըլլալովնին պէնք չարժելու, բոցաշունչ երիվարներու վրայ հեծած, սրարշաւ ասպետականութիւններ կը կատարէին, պշաւանքներն աւելի կռնենային մանաւանդ այնպիսի ժամերու պէտ, որոնք յանդգնած էին վրդովելու իրենց խաղաղ կեանքն և անպարբերութիւնն, նոյնպիսի պարագայներու մէջ հնազանդ Հայկազունքն, կրատնային ըլլալ մէկ մէկ առիւծներ, պաշտպանելու համար թէ իրենց առարաժքն, և թէ բնաւորական պատիւն:

Նոյնպիսի վարմունքն, բնական յատկութիւն պիտի համարուէր Հայկազանց համար, որ թէ արիութիւն և թէ ճարպկութիւն ունէին, միշտ զբազման և պատերազմութեան մէջ ըլլալով, թէ իրենց օրապահիկն հայթայթելու, և թէ վայրի առիւծի գազաններու դէմ մարտնչելու: Որպիսի խաղաղասէրջ աշխատութեան ձանր պայքարն մղելու համար, հարկաւոր էր անոնց որ միշտ պինուած ըլլային, անոնց գործածած զէնքերն կոշտ էին, վասն զի նոյն նախնական և նահապետական վիճակին մէջ, վարժութիւն չունէին արուեստագիտութեան, մինչև որ հասնէին այն կարողութեան, որուն մէջ հանգ-

թիւններն ուսկցած, հնարէին և ձեռնարկէին այնպիսի միջոցներ, որոնք ապագայ ժամանակներուն մէջ պիտի հարկաւորէին։

Տիգրան Ա. դարն նոյնպէս ժամանակն էր, որ Հայկազունք ամէն ունեցան չրջակայ ազգաց հետ յարաբերութիւն ունենալ, Պարթից, Մարաց, Ասորւոց, Արաբաց ու Փիւնիկեցւոց հետ առևտուր բերին, որով հետզհետէ վարժուեցան արուեստագիտութեան հետամուտ ըլլալ, Հայկազանց նահապետական կեանքն բոլորովին կերպարանափոխ եղաւ, երբ Հայկազանց իշխանութիւնն վերջացած, անոր վրայ հաստ Բրիատոսի թուականէն դար ու կէս աւագ Արշակունեանց տիրապետութիւնն, որ ժամանակ ժողովուրդն ամէն գործունէութեան հետամուտ եղաւ, և արուեստներու վարժութիւն ունեցաւ։ Հայաստանի ամենամեծ ապրանքներն որ ակած էին լայնածաւալ ըլլալ. Տիգրան Ա.ին ժամանակն Արշակունեաց սերտապէն վերջ ամէն ևս ընդարձակուեցան, ընդարձակութեամբ ալ յարաբերութիւններն չատցան բարեկիրթ ազգաց հետ, մի և նոյն ատեն երկնց ընտանեկան և ընկերական կեանքն բարեփոխեցան, և թէ ուսման ճաշակն զգալի եղաւ, հետզհետէ գործական հասուածներ, զանազան ազգերէն բազկացեալ Հայաստան եկած հասուածութեան, որոնց հետ ըլլուած հաղորդակցութիւնէն, ծագեցաւ քաղաքակրթութիւնն, նոյն հաղորդակցութիւնն յատուկ բերաւ օտարերկրութեան հետ նաև երկպառակութիւնն, որ ազգային մէջ մեծ ալէկոծներ պատճառեց։

Արշակունեաց սերտապետութեան ժամանակ, Հայաստանի մշակութիւնն ծաղկեալ ընդարձակեցաւ, երկրին բնական բերքերն առատացան, լայնածաւալ երկագործութեան մէջ, քաղաքներ և աւաններ յառաջադիմութիւն ունեցան, վաճառաշահ ըլլալու, վասն զի թէ արուեստագիտութեան և թէ փոխադրութեան ճամբաներ բացուեցան հետզհետէ գետառաջ և նահանգաց հետ, առևտրականներ հաստատուեցան. օտարներն ճանչնալու, անոնց օգտակար ըլլալու և չահագործելու դիտումներ երթալով աւելի ևս չատցան, գործունէութիւնն իրեն կատարեալ հասաւ։

Այսպիսի պարագայներու բնական բերմամբն էր, որ վիճակներն Հայաստան մուտ գտան, ժողովուրդն զանազան գործերու միանալ, ունեցաւ իրեն վիպասաններն ու երգիչներ, որոնք երգերնին Հայկազուն դիւցազանց քաջագործութիւններն, բանաստեղծութիւնն և երաժշտութիւնն մեծ քայլեր առած էր մանաւանդ Գողթան գետառին մէջ, Հայ ժողովուրդն աւելն կրկնով մուղայեաներ էր եղած, ժամանակին վիպասաններն իրենց երգածներն կարով չէին եղած գրով պահել, վասն զի կպակսէր իրենց ընկիկ առաւել ունենալն, բևեռագրերն որ ժայռերու վրայ և քանդակներու գործածուած էին, դիւրըմբռնելի չէին եղած, նոյն իսկ մեհենական գրութիւնք Յունական և Ասորական առաջերով էին գրուած։

Հայաստանի մէջ աւելի քան հարիւր նախարարութիւններ կային, որոնք մէկ մէկ փոքրիկ փոքրիկ իշխանութիւններ կրնային համարուիլ, որոնք ետաղ կամ աւելի կարդապահութեան հետեւելովնին, երբեմն կառավարութեան նեցուկ, երբեմն ալ անոր քայքայման պատճառներ եղան, իրենց միութեան ժամանակ պետութեան թիկունք, և երկպառակութեան ժամանակ վնասակար կ'ըլլային, թշնամոյ առջեւ նախարարաց միութիւնն վտանգաւոր էր, իսկ անոնց անմիաբանութիւնն քայքայութիւն։ Որովհետեւ նոյն նախարարներն էին որ պատերազմի ատեն առանձին առանձին բանակներու հրամաններ կ'ըլլային, նախարարաց մէջ առէպ երեւելի անձեր վայելեցան, որ իրենց բանակներով մեծամեծ քաջագործութիւններ երթին, թշնամեաց վրայ յաղթանակ տարին։

Հայկազանց իշխանութիւնն Հայկէն սկսեալ, տասնեվեց դար անընդհատ իշխանութիւն վարեց, տասնվեցերորդ մը, որ միայն նոյն իշխանութիւնն ունեցաւ և թէ քանիցս պատուաւոր եղաւ թէ անոր կանոնագրին և թէ անոր յաջորդներուն զգօնութեամբ. նոյնպիսիսկան պարզութեամբն էր որ անոնք երկերն երկարօրեն կառավարեցին, անոնց իմաստուն երկերն չէնցաւ, տասնմիներն ընդարձակեցան, իրենց թշնամիներն անոնց զօրութեամբ յաղթահարեցին. յաղթանակներն միշտ անոնց քաջերուն հետեւելովնէր, որ անոնք պատերազմի հանդիսատես և անմահ անուններ թողուցին Հայաստանի տարեգրութեանց մէջ։

Դիտելի է որ Հայաստանի յառաջդիմութիւնն հետզհետէ, որ յառաջ եկաւ, սկիզբներն նիւթական էր. այն ժողովրդեան հանճարն դեռ չէր մշակուած, մանաւանդ գիւղացւոյն և չինականին, որ տարեկութեան մէջ ապէս էր, նախարարներ իսկ կային, որ ոչ դպրութիւն և ոչ գիտութիւն ունէին. իրենց հպատակներն կեղեքել գիտէին միայն, մինչեւ անգամ անոնք արքունի հրամանաց դէմ կանգնուէին։ Արտաշէս Ա. աչխարհակալութեան և բարեկարգութեան միտքը թագաւորն, պետութեան յառաջդիմութեան համար փոյթ ունեցաւ, որ նախարարութիւններն արքունեաց հետ կապել ըլլան, անոնց վարած բացարձակ իշխանութիւնն չափաւորեց. վարժարաններ, արհեստանոցներ, ինչպէս ալ գործարաններ հաստատեց, որ ժողովրդեան մտաւորական կարողութիւնն զօրանայ և թէ լուսաւորութ. փոյթ ատրաւ որ Հայաստանն իր մէջ ամէն մասերուն հետ կապակցեալ ըլլայ, հաղորդակցութեան պղպտայներն աւելցուց, մշակութիւնն և վաճառականութիւնն ծաղկեցոյց, Հայաստանն չա-

հագուրծութեան ասպարէզ ըլլած, պատերազմներ մղեց, և անոնց մէջ միշտ յաղթանակով պսակուեցաւ։

Նոյն աշխարհաչէն թագաւորին յաջորդները միևնոյն ուղղութեան չհետևելով, սկսած ծովկատէս վիճակն մերթ կալակէր և մերթ կշտամնակուէր, մանաւորապէս մչջանդ ապրած երկպառակութեանց պատճառաւ, անհատական քաղաքականութեան հետևանքով երկրին չահերն կվնասուէին, և պետութիւնն ակարութեան կմատնուէր։ Հայաստանի թագաւորութեան կառավարական ձևն միապետական ըլլալովը էր, որ բացարձակ կ'իշխէին թագաւորներն, և միայն ծանրակչիռ պարագաներու մէջ էր որ թագաւորներն առվորութիւն ունէին նախարարաց դասն հաւաքելու, և անոնց հետ խորհրդակցելու, կամ պետական մէկ կարգադրութիւն ընելու և կամ թշնամւոյ մը դէմ պատերազմ հրատարակելու. սրով չպատնակ թագաւորներն իրենց գերիշխանութիւնն վայելելու նախանձախընդիր եղած էին։

Հայոց և Պարթևց թագաւորներն Արշակունի ցեղէ սերած ըլլալնին, իրարու հետ դաշնակցութեամբ միացած և Պարթևաց անուամբ Հռոմայեցւոց Պետութեան հաւիտեան թշնամիներն էին հրատարակած, և երկայն ժամանակ անոնց սարսափ պատճառած. Մասկատած, և երկայն ժամանակ անոնց սարսափ պատճառած. Մասնաւորապէս Կոստաս, Լուկուլլոս Հռոմայեցւոց զօրավարներն, սաստիկ բանակռիւներ վճռացուցին և Արիք կոչուեցան։ Արշակունի թագաւորաց մէջ երևելի պատերազմիներ երևցան, որոնք մեծամեծ յաջողութիւններ ունեցան, աշխարհակալութիւններ ընելով։

Արշամ Մեծն Տիգրանէն եղբօրորդին յաջորդեցաւ Պարթից Արշէղ թագաւորին ձեռնտուութեամբ սասնձինն թագաւորել Փոքր Հայոց և Միջագետաց վրայ, երբ Բարձր Հայոց վրայ կիշխէր սերիչ մէկ թագաւոր։ Արշամ չկարենալով Հռոմայեցւոց բռնակալութեանց դէմ մաքառիլ, հաշտուելով անոնց դաշնակիցն եղաւ։ Կարծուի թէ Արշամայ թագաւորութեան սանձն Բարզափրան զօրավարն Երուանդ Մծբնի, որ յետոյ ազատութիւն սասյաւ Բագրատունեաց

խոստացաւ որ այլեւս չդիմադրել չընել, ծիրանի գօտին նշան դնելով երկրից կամարին վրայ:

Աստիղաճանաչութեան արժանի պարագայ մ'է այն, որ հնարիւրամեայ մեզ, թէ ինչպէս Հայաստանի մէջ ժամանակներու հոլովումին առաջ, կրկնապէս թէ հաչակաւոր, և թէ Աստուածային վճիռներ արձակուած եղան ընդհանուր մարդկութեան նկատմամբ, որոնք էին այսպիսի վճիռներն, բանը, մէկ վճռով նոյն ինքն Աստուած Ադամ այսպիսի վճիռներն, բանը, մէկ վճռով նոյն ինքն Աստուած Ադամ դրախտէն արտաքսելով, դատակնքեց անոր սերունդն, որ մինչեւ վերջն ակզբնական մեղքով վարակուած և արատաւորուած ըլլայ, իսկ երկրորդ վճռովն Աստուած հաչտուեցաւ մարդկութեան հետ, Նոյին մատուցած զոհովն խոստ նոյնց մարդկային ակարութեան, խոստանալով որ այլեւս չդիմադրելով չպատժէ աշխարհ:

Այս ամէն առաջ բերուած ապացոյցներով, բացարձակապէս կը հաստատուի թէ մեր բնաշխարհն կեդրոն մ'եղած է հրաչալեաց, ուր նախախնամութեան անօրէնութեամբն թէ մեծամեծ և թէ պատմական յիշատակութիւններ տեղի ունեցան, և յատկանան աքանչելի ընական յիշատակութիւններ տեղի ունեցան, և յատկանան աքանչելի ընական ծագեցին Հայաստանի անունն հաչակաւոր ընծայելով զայն, մեծամեծ և պատմական յիշատակութեանց տեղի ունենալն յայտնի է, վասն զի Աստուածաչունչ Ս. Գիրքն է որ կվկայէ, որով Հայաստանն պանծոյ ծանօթ պիտի պանծայ, ուրիշ երկիրներու վրայ ունեցած առաւելութիւններովն, հետեւաբար ոչ մէկ մարդկային գործութիւն, կարող պիտի ըլլայ մերկացնել զայն իրեն վիճակած փառքէն, որպիսի փառքին և աստանձնաշնորհութեան մեր բնաշխարհին արժանացած ըլլալն, դարեր դարերու ժամանակագրական մատեաններով և արձանագրութիւններով պիտի աստղեն ապագայ սերունդին ծանօթութեան համար, որ անջնջելի ըլլայ:

Հայաստանի պէս պէս աստուածութեանց մէջ նշանակելի է նա, այն յիշատակութեան մեծ դէպքն, որ Աբգարու թագաւորութեան ժամանակ տեղի ունեցաւ, որպիսի դէպք էր այն, երբ անվաւէր թղթակցութիւն մը տեղի ունեցաւ, այսպիսի նշանաւոր թղթակցութիւնն ունեցան իրարու հետ Աստուածորդին և Աբգար գահակալն, որ մահկանացուներուն մէջ արդարեւ Աբգարն եղաւ բարեբաղդն, որ այսպիսի աստանձնաշնորհութիւնն ունենալու արժանացաւ, որով ընդունել Քրիստոսի կողմէն հրաչալի պրատականն անձեռագործ առբը Դառատակն, և միանգամայն հոգւոյն և մարմնոյն առողջութիւնն:

Հայաստանն ազգային ժառանգութիւն և բնական կալուած ըլլալով, մեր նախահայր Հայկ առաջինն եղաւ զայն կազմակերպելու, իրեն առնմաններուն մէջ. Հայկ վեհապետն անձնաւորութիւն էր հանդիսացած, և թէ ուրիշ, աշխարհաչէն, որ խոնարհ կառավարութեամբ իրեն հպատակներուն հայր մը եղաւ սիրելի. իսկ օտարներ

բուն առջեւ մեկ դէմք պատկառելի. Հայկ փայլ է ունեցած խնամուն իշխաններուն չարքին մէջ, երբ Բաբելոնական զօրութեան պետն Բելն յաղթահարեց, այլ զրաւում չունեցաւ եթէ ոչ իրեն հպատակաց բարօրութեանն նուիրուելու, բարեկարգելով Հայաստանն այլեւայլ բաժանումներու վերածեց, միանգամայն Հայկազանց օրէնսդիրն եղաւ, որպիսի սկզբնաւորութիւն դիւրութիւն ընծայեց իրեն յաջորդացն, որ իրենց կարգին ալ հետզհետէ աւելի եւս ճոխացուցին Հայաստանն բարեկարգութեամբ:

Հայաստանի ընդհանրական յատկանշանն է արձանացած Արտաշրդատն Արարատ, որ իրեն բարձրաբերձ դիրքովն, ինչպէս թէ Հայաստանի պատմն, Հայկայ երեսուն միլիոն զաւակներուն նուիրական անուանն է, այս հոյակապ լեռն մինչեւ հետեւներէն նշմարելի է, ինչպէս թէ այն մշանջենաւոր առհաւատչացն ըլլայ Հայաստանի տեւողութեան համար, առանց Արարատան ունենալու նշանակութիւն չունի Հայաստանն, եթէ կարելի ըլլար անհետացնել Արարատն, Հայաստանն ալ անհետացած կ'ըլլար, և որովհետեւ անկարելի է Արարատն անհետացնել, վասն զի մարդկային զօրութիւնն չքաւեր ընել զայն, հետեւաբար Հայաստանն անջնջելի պիտի մնայ հողագնդոյն երեսէն:

Հայաստանն իրեն բարձր դիրքովն է, որ այլեւայլ կլիմաներ է ունեցած, Արեւմտեան և Հիւսիսային կողմերն աւելի ցրտին, իսկ Արեւելեան և Հարաւային կողմերն աւելի բարեխառն, Միջերկրականն, Սեւ և Կասպից ծովերուն միջամայրն գետեզուած ըլլալով, հետեւաբար է ամպիտանութենէն, որով փոթորիկներուն ենթակայ չէ, երաշտութենէ պատապարելով է. այսպիսի ապահովութիւններով բացառիկ կեդրոն մ'է արձանացած, գետերով զարդարեալ ըլլալուն համար չքաղքի. որով հողն արգաւանդ և պարարտ, յարմար բերքերուն, օդն առողջարար, որով բնակիչներն քաջառողջ կազմուած քով:

Աշխարհագրապէս Հայաստանն է գետեզուած երկրագնդոյն յիսուն և երկու, և վաթսուն և եօթն երկայնութեան աստիճանին մէջ, այս եղանակաւ նոյնին ընդարձակութիւնն մօտաւորապէս հաշուով հարիւր յիսուն հազար քառակուսի աշխարհագրական մղոններ կկազմեն, ուր երեսուն միլիոն Հայկազնեայք հաստատուն բնակութիւն ունեցան. իսկ սահմաններն են հետեւեալներն. Արեւելքէն Մարաց աշխարհն և Կասպից ծովն. Արեւմուտքէն Պոնտոս և Փոքր Ասիա, Հիւսիսէն Վրաց և Ազուանից երկիրներն իսկ Հարաւէն Ասորեստան և Կիլիկիա:

Հայաստանն կզարդարուի նոյն պճնազարդովն Մասիս, այլև մեկ

չաա լեռներ, որոնք գրօսալի կընծայեն անոր բնակութիւնն, կիսչուկեան Կովկասեան լերինք, Կորդուաց լերինք Տաւրոս լերինք, Անտիտաւրոս, Արագած, Մասկասէա, Սեպուհ, Նեմրութ, Գիզ, Վարագ, Սիմ, Վարագայ, Մայրագոմ: Իսկ յիշատակելի գետերն են հետեւեալք Եփրատ կամ Արածանի, Տիգրիս կամ Դիկուռ, Երասխ, Կուր, Ճորոխ, Ալիս, Մեզոնա, Գայլ, Ախուրեան, Քուռ, Տզնուռ: Այսպէս մեծամեծ լճեր ալ կան գեղանի առասրաններով, որ ծովեր կանուանուին, ծով Բղնունեաց կամ Ուշտունեաց, ծով Գեղամայ, ծով Որմեայ կամ Կապուտան:

Կրկին են Հայաստանի բաժանումները, Վերին Հայաստան և Ստորին Հայաստան, որ և մեծ և փոքր յորջորջմամբ կանուանուին, Մինչեւ Եփրատ զոր ստանձին մէկ մաս կկազմէ, Մեծ Հայք ասոնցմէ կ՚ընդգրկէ Սեւերկրքէն գետ որ առ

Բարեբաղդաբար նոյն պահուն կիրճի մը քով հասած էին, ուր ամառայրեցին պատապարելու մանկամարդն էր, կիրճին առջեւ մէկ չաո ծառեր ըլլալով, ծառայներէն մէկն վազեց մօտակայ մեզկլիլ, որուն վրայէն նշմարեց, որ երեսուն հեծեալներ էին գիմելով հալածել, այսպիսի անառար վտանգի մէջ ասոնց եղբայրներ ինչպէս իրենց հինգ ծառայներն, ծառերուն եռեւ ծռմկուելուն, պատրաստ թշնամիներուն դիմադրելու, ապահովել անոնց որ նետին կոչ հեռաւորութեամբ մօտենան, որպէս զի սպաթներն արձակեն եւ անձերնին պաշտպանեն, այլ եւս կասկած չունէին իրենց թշնամւոյն մօտ ըլլալուն, Բելն էր անդուլա որ զիրենք կխոլածէր զօրքերով:

Այո՛ Բելն էր, որ խնամով թէ եղբայրներն ամէնքն ալ միաբանած ապաստանած էին իրմէն, ամբարտաւանութեամբն չուզելով ներել անոնց բռնածին, ասած էր հետեւեալ ձիաւորներ, և արշաւած եղբայրներուն դէմ որ զանոնք սպաննէ, պիտի յաջողէր արդեօ՞ք, ոչ, վասն զի իրեն եղբայրներն իրեն դէմն պատրաստ կացած էին, և առաւելութիւն ունէին ծառերէն պաշտպանուած ըլլալուն համար. ինքն Բել երբ անպատրաստ հեծեալներով կյարձակայր, անա երեք հեծեալներ մեռցուս հարուածներ ընդունած, գետինն առպալեցան, Բել նոյն պահուն առաւելապէս զայրացած հրամայեց որ ազեղներն լարեն հեծեալներուն, և պաքնեցուն պաքնելով պատասխանեն, այլ անօգուտ անոր, վասն զի ծառերու եռեւ ծածկուած խառնուածն ապահովութեան մէջ էր, երբ հեծեալներն նշանակ էին արձակուած նետերու պաքնեցուն, հետզհետէ հեծեալներէն եօթն եւս գետինն առպալած էին, Բել յուսահատութեան մէջ, հրամայեց իրենցներուն որ ասկէ առն և ետ քաշուին, երբ երկու հեծեալներ եւս առպակեցան, ընդ ամէնն առն և երկու:

Բել այս կացութեան մէջ մտածելով, թէ չպիտի կարենար յաղթել եղբայրներուն՝ նպատակաւոր դիրք ունենալուն պատճառաւ, հետզհետէ զայրոյթին բորբոքելովը, որոշեց առաւ որ պաշարել վիճակի մէջ պահէ եղբայրներն, որպէս զի անօթութենէ ներքեւ առնք առիթուին անձնատուր ըլլալու, քանի որ ուրիշ միջոց չունէր անոնց վրայ յաղթանակելու, հրամայեց հեծեալներուն որ նետնկկեցուեն առնուելն դուռ, մէկ չրջան կազմեն, և պաշարեսմով հակոթեան առնուելն եղբայրներուն վրայ, որպէս զի չկարողանան փախչիլ:

Երբ ընդհարումն դադրեցաւ, խմբին մտանկցողներն խնդակցած էին իրարու հետ, հեծեալներէն առն և երկուքն ապաննուած ըլլալով, մնացեալներն առն և ութ թուով, թէպետեւ մեծ առաւելութիւն չունէր իրենց թուոյն վրայ, վառառելթեան մէջ թէ հաւասար թուով՝ միշտ կարող էին գիմադրել թշնամիներուն, ինչ պիտի ըլլար վախճան, թշնամիներն չպիտի հեռանային և իրենք ազատ չպիտի ըլլային, քանի որ Բել հոն էր դեռ ողջ մնացած, և ոխակալութեան մէջ հաստատ, ընդհարումին դադրելէն վերջ գիտեցին որ պաշարեալ էին, որով խնդացան թէ Բել չարամտութեամբ հետամուտ է եղած նոյն եղանակաւ, ատիկա գիրենք որ պաշարին հաստատ ժամանակ կամայ և ակամայ անձնատուր ըլլան:

Դժուարին ըլլալով կացութիւնն, պէտք էր որ հնարք գտնէին իրենց ազատութեանն, խորհրդակցելով իրարու հետ ատոր եղբայրներ, որոշեցին որ նոյն գիշեր մը ուխտելով օգտուելով հետոյեան կիրճէն, ուր բաւական պաշար չունէին երկայն մնալու, այն կիրճն ուրուն մէջ ապաստանած էին, գիւրին էր իրենց նպատակին ծառայելու, անոր մէջ այլ և այլ ուղղութեամբ անցքեր կային, որ օձուղի բարձր ժայռերէն պաշտպանուած, ապահովութիւն կընծայէին այսպիսի առաջարկութեան. միանգամ որ այս որոշումն առնին, նոյն գիշերուան մէջ ուխտնէ օգտակ գործադրեցին գայն, և անաղմուկ և ղգոյշ հետոյան կիրճին անցքերուն մէկէն, և բավանդակ գիշերն ճամբորդելով յաջորդ առաւօտուն գիրենք գտան բաւական հեռացած կիրճէն, այլ և այնպէս ղգուշութեամբ կընթանային, որ եթէ իրենց հետէն եկող ըլլար անձերնին պաշտպանին:

Օրեր օրերու յաջորդած խմբին մտանկցողներ, ապահով չարուհնակելին ճամբայնին, բնաւ մէկ արկած չունենալ որ արգելք ըլլար իրենց յառաջանալուն, որով առնի գիւրաւ կրնային որոշութեամբ իրենց ուխտիքն հոգալ, և չկորօտիլ, երբ Միջերկրական ծովեզերքն հասան, ծովուն երեւոյթէն զարմացան, առն եղբայրներ մտածելով որ Բել գտնելով գիրենք կրնար հալածել և վերջն լուծել, որուն չեզին որ ծովուն վրայէն երթան մէկ ուրիշ տեղ, և հոն հաստատուին, ուսոր մեծամեծ ծառեր կտրելով իրարու հետ կցելով, մէկ մեծ լաստ ձեւացուցին, և վրան արագաստ մի յարմարցուցած, հեծան լաստն և բաժնուեցան եղերքէն:

Ցամաքի վրայ անօթութիւնն անցնելու համար, առաստ որս կրնային գտնել, այլ ծովուն վրայ մտածելով որ առն ժամանակ չէին կրնար գտնել գայն, հետերնին մէկ չաո օրացուած կենդանիներ առին, որոնք մորթելով կրնային կերակրուիլ, լաստն բաւական մեծ էր կրնային վրան հանգստութեամբ պատապարուիլ, իրենց ճամբուս վրայ հանդիպեցան մէկ կղզիի. որուն վրայ եղան և չրջագայեցին, ծովային ճամբորդութենէ մեծապէս հաճոյք զգացած էին, արձակած էին թէ ցամաք ելած էին, այնպիսի հաճոյքէ չզրկուելու համար, միաբանեցան չարունակել իրենց ծովային գնացութիւնն, առնալ նաև հետեւեալ ցամաքներ երթալու համար:

Ուսոր նոքին լաստին վրայ հեծած հետոյան կղզիէն և չարու-

նակեցին իրենց յաւաջանալն, այլ եւս երկիւղ չունէին, որ Բիլ պիտի կարենար զիրենք հալածել ծովուն վրայ, քանի զաւարճալի էր ծովագնացութիւնն, այլ և այլ տեսարաններ իրենց հետևկայանար, ա-նանց յոգնութիւնն էր որ կ'յաւաջանային, արագասան ուռած զիրենք յաւաջ կմղէր, երթալով նշմարելին լեռներ որ հրաշա տոցեր կարձակէին, կրակէ բեկորներ դուրս կժայթքէին, կիխանային այն ամէնն առանելով, և չէին իմանար թէ ինչ էր պատճառն, նեղուցէ մի անցնելով տեսան գլխիններ, որ կզբօսնային Թաւալգլոր ծովէն եկած դարձեալ ծովուն մէջ կընկղմէին, ծովային սիւքն զանոնք կզովացնէր, հոն երբեմն կղզոյրեր երբեմն ալ բաւան կիջէր, որով ասկի եւս կ'յաւաջանային:

Այս ժամանակամիջոցին մէջ չատ յաճախքներու հանդիպած էին, և իրենց պաշարներն նորած, նորէն նեղուցէ մի անցած էին և հասած էին վերջապէս Սալանդեան Ովկիանոս, որ ծովէն հասած ատեն բաւական պաշար առած էին հետերնին, բաւական վորձառու եղած էին իրենց երկայն ծովագնացութեան մէջ, որ չըլլայ թէ անպաշար մնան, ովկիանոսին մէջ այլ եւս յաճախքի հետք չէին տեսներ, այլ պէս պէս մեծութեամբ ձուկեր, որ իրենց վիթխարի մարմիններով հոն հոն կնշմարուէին և ձմերորդներուն զարմանքն կ'առելցնէին. ովկիանոս մանեկնուն հօթներորդ օրն արեւելեան հովը սաստիկ փչելով, զիրենք յաւաջ մղեց չարունակաբար, մինչեւ որ երկայն օրեր անցնելէն վերջ լուսան ցամաքին (*) հասցուց՝ որ անհաւն տարածութիւն ունէր, վերջապէս հոն եկան և բնակեցան, ժամանակն էր որ անոնք իրենց նպատակին հասնէին, անասնելի գործած էր այն քանի և հինգ տարի վաստակին էակներուն վիճակն, նուաղած էին և ուսկիքնին հասած եթէ այլ եւս երկարէր այսպիսի ճամբորդութիւնն, անվրիպելի եղանակաւ մահուան պիտի մատնուէին, որով անոնց վախճանն կորուստ պիտի ըլլար անչուշտ:

(*) Սոյն հետաւոր ցամաքն անդղովկիանեան երեսան եւ հինգ դար յետոյ յայտնուեցաւ կոչուելով Ամերիկա:

Զ. ԱԲԳԱՐ ԳԱՇԱԺԱՌԱՆԳ

Այսչամ Թագաւորին անպրանիկ զաւակն Ազգար, որ մեծ պիտի կոչուէր յետոյ, մեկ մեծ օրուան մէջ էր, որ ամբարձք եկաւ և Սրբուհանոյ աւետաւեալ Պալատին հազարապետէն, երբ անիկայ տարեդարձին Նաւասարդի տաճառնանդէսն կատարելու համար՝ Մծբնայ մեծ ձակայ դաշտի մի վրայ կդանուէր, Պետրենան բարձր դասու պաշտօնակներէն և պինդարականներէն չըջապատեալ. Նաւասարդի տօնախմբութեան ուրախութեան վրայ աւելնալով, այն աւետաւոր լուրն, երևակայութենէ վեր, և անսկարագրելի եղաւ Թագաւորին և հանդիսականներէն ղպացուած խնդութիւնն: Սրդարու ծնունդն, որ պատահանդ-պիտի ըլլար, ամէն բարեզուարճ պարապմունքով աւետաւած էր, առհասարակ բարեմաղթութիւններ և բարեզուարճութիւններ կընդլային հանդիսականներէն, Թագաւորածնին համար, որ արժանի յաջորդ պիտի ըլլար Միջագետաց արքունի գահուն:

Անակնկալ լուրն Սրչամայ վրայ մեծ ազդեցութիւն ընդալ, փոխանակ հրճուալին պալատն դաւնալու, հանդիսականներն ալ փութային Թագաւորին ընկերանալու, Սրչամ հազիւ պալատն հասած, ուղղուեցան քայլերն Թագուհւոյն յարկատաժին, ուր սիրաւոր բազմ զգուանքով մանուկն գիրկն առած, գետնէն անոր վարքերկ պատին վրայ անցատուր համբոյրն, և Թագուհւոյն հետ խնդակցելէ վերջ, յարկատաժնէն դուրս եկաւ մանուկն գիրկն առնելով, յոյց առաւ զանիկայ պալատականներուն, և դոչեց բարձրաձայն ահա մեր ակնկալութիւնն, ահա մեր սիրոյն առարկայ, որ մեր խնդութիւնն մլչտ վառ պիտի ընէ: Ապագան Թագաժառանգ պիտի ըլլար, Թագաւորական ճնչմամբ մեծամեծ պարգևներ, և նշանաւոր ընծաներ բաշխեց չատերուն, և հրամայեց, որ Նաւասարդի տօնին վրայ աւելնան այլևս հինգ օրեր, որ ժողովուրդն զուարճանայ և զբօսնու:

Ապագայ գեռ մանկական հասակին մէջ, յայտնի էրաւ Թագաւորական ծնողացն առջև, իրեն տալանդով օժտուած ըլլալն, վասն զի մատղիկ էր նոյն մատղաշ հասակին մէջ խելք հասկնալու այն ամէն ինչերն վրայ, որ չուրջն կդառնային. լեզու եղած անիկայ, անանկ խօսակցութիւններ կընէր, որ կապշեցնէր ներկայ եղողներն: Սրչամ անոր պատանեկութեան տարիքն հասած տեսնելով, տղոչկ քաջ մարդիկներ, որ որդւոյն զաւակակից ըլլան, և ուսուցանեն անոր բարձր ուսումներ, նշանաւոր մէկ վիպասացի, անոր ուսոյց խնամատարութիւնն և հոգ-

ւոյն վրայ ապաւորել ուղիղ ակրքունքն, որոնք ամենաայուցին արքայազուն իշխանին, և բարձրացուցին զանիկայ այն փառաւորութեան, որով օր մի հայր հայրենեաց ախոռաով պիտի հաչակուեր:

Բարգաւիրան ազատասէր ուսոյց արքայազուն իշխանին ազգասիրական պիտութիւնն և գիւղատրական ամէն կրթութիւն, ինչպէս ծեր մէկ քոյրմ, անոր կրօնական ուսուցիչն եղաւ. Աբգար հետզհետէ զարգանալով, փայլեցուց անձին վրայ այնպիսի առաւելութիւններ, որոնք իրեն թագազարդ ծնողացն յատուկ հայացում և հրճուանք պատճառեցին, անոր ուշիմութիւնն տեսնելով Արշամ կարծեր թէ իրեն թագաւորութեան մէկ ազգակ կտաւրատաէր, որ յիրաւի ներջանկաբեր պիտի ըլլար: Արքայազուն իշխանին հօրն կենդանութեան առեն, կառավարագործած էր անձին վրայ ամէն հմուտութիւն գիւղատրական մարզմանց քով տեղեակ, և իմաստասիրութեան մէջ օրիորական մարզմանց քով տեղեակ, և իմաստասիրութեան մէջ օրիորդական վարք և բարք, անոր կառավարական համոզումն կատարելագործեր էին, կարգեր անիկայ կուռքերն, իրր թէ անոնք հայրենեաց օգտակար անձնաւորութիւններ եղած ըլլային, և ոչ այլ ինչ:

Աբգար առօդ հասակովն և վայրած քաջառողջութեամբ, ամէն երեւարներու վրայ հեծած, այնպէս կվարէր անոնց կառավարութիւնն, որ չտեսնէր կենսանձնելուն, իմաստասիրական և գիւղատրական հրմտութիւններէն զատ, վարժուած էր ևս քաղաքագիտական և դիւանագիտական հմուտութեանց մէջ, հրամանատուելով արքունութեամբ Արշամայ քովն, որպէսզի գոն բարձրացած օրն հետևի քաղաքակրթութեան մի, որ իրեն հպատակներուն անպարտաւոր կեանք չնորհէ, գինքն պատկառելի ընծայէ, և Միջագետաց պետութիւնն բարգաւաճեցնելով, վարկն աւելցնէ: Աբգար ամէն գիտութիւններէն զատ գիտեր Հայերէն, Պարսկերէն, Ասորերէն, Յունարէն և Լատիներէն:

Աբգարու վրայ դեռ դահաժառանգ եղած ժամանակ այլևայլ դէպքեր կպատմեն հետաքրքրական բլլալուն համար՝ յիշատակենք մէկ քանիներն, արքայազուն իշխանն որ հօրմէն ընդունած էր պարգեւ Արաբական ընտիր նժոյգ մի, յատկապէս բերուած Արաբիայէն, չատ սիրական բլլալով, անոր վրայ հեծած ամենօրեայ պտոյտն և ըզբօսանքն կընէր Մծբնայ շրջակայներն: Անդամ մի փորձել ուզելով նժոյգն, անոր յատկութիւնն քաջ ըմբռնելու համար, հազարէց քովն նախարարաց և իշխանաց որդիներն, և հաղորդելով անոնց իրեն կամքն հրամայեց, որ հետևեալ օրն իւրաքանչիւրն, ընտրեն առանձին լաւ ձիեր, անոնց վրայ հեծնեն, և կրկին քաղքէն դուրս նըզանակուած մէկ դաշտին վրայ, ուր ինքն Աբգարն ալ պիտի դըզնուէր, և այնպէս իրեն վրայ յարձակին, դիտելու համար թէ ինչ պիտի ընէր արաբական նժոյգն:

Աբգար հետևեալ օրն և որոշեալ ժամուն՝ պատանին զուրս եկաւ և նժոյգն հետաձած հետևյաւ քաղքէն, և հասնելով այն դաշտն, նժոյգն վար իջաւ, և ազատ ձգեց զանիկայ, ինքն ալ դանդին վրայ ատաձուելով, սուր քուն ձևացուց, այս պիտքին մէջ կէս ժամ անցնելէն վերջ, հասաւ արշաւախումբն, կազմեալ նախարարաց և իշխանաց որդիներէն, արշաւախումբին ասից դղրդիւնն լսածէն պատանի նժոյգն, մօտեցաւ Աբգարու և գլուխն սկսաւ մշտել զանիկայ, որ արթնցաւ, Աբգար անշարժ կերեւար տակն, նժոյգն հետզհետէ կաւելցներ մշտումներն, վասն զի երթալով կմօտենայր արշաւախումբն, երբ նժոյգն տեսաւ որ այլ ժամանակ չկայ սպասելու, որովհետև արշաւախումբն վրայ կը հասնէր, ակնթարթի մէջ Աբգարու գօտիէն խածած, զանիկայ վեր բարձրացուց, և այսպէս արագաթռիչ սկսաւ վազել, և քիչ վայրկեաններու մէջ անհետացեր եղաւ տեսանելու հետևանք Աբգարն մինչև արքունի պալատն, ուսկից տեղ արշաւախումբն չհամարձակեցաւ հետևիլ անոր, որ կազմուած էր տասն և հինգ ձիաւորներէ:

Արշաւախումբին մտատկցողներէն մէկն՝ որ ամենէն ազնայն էր, երբ լսեաց Աբգարու քովն եկած էր, նժոյգին առեւտրութեան վրայ խօսելու, խոստանալով հազարէց նժոյգին յատկութիւնն, փոխանակ Աբգարն, և համոզեց որ ուղիղար մէկ ուրիշ փորձ կատարել, պնդելով խօսքն թէ անչուշտ նոր փորձով նժոյգին պիտի հաճնէր, այսպիսի մէկ փորձն ընելու, ատիպուած պինքն կանանչէր, Աբգարու պինքն ծաղրած բլլալուն համար, մանաւանդ որ ինքն այնպիսի պատու կը վերագրեր, որ փառաւորութեան և պարծենալու առիթն ունէր. Աբգար խոստացաւ անոր որ հետևեալ առաւօտ նոր փորձն ալ կատարեն. և որոշեցին միջնորդին, որ Աբգար Եփրատ գետն մտած և լողցած առեն, նժոյգն ազատ թողուի եղերքն:

Աբգար հետևեալ օրն առաւօտուն նժոյգովն գնաց Եփրատայ եղերքն, և հոն ազատ թողուվ նժոյգին առեն, զգետնորէն մերկացաւ, և գետն նետուելով և թէ լողալով հետացաւ՝ մինչև որ գնաց մէկ տեղ և ծածկուեցաւ ժայռերու կռնակն. ահա նոյն առեն հակառակորդն, որ ծառի մը վրայ ծածկուած էր, ծառէն յանկարծ վար ցատկեց և նժոյգին վրայ խոյացաւ, նժոյգն առանց ժամանակ տալու անոր որ սանձէն բռնէ, չարն նետուելու պատրաստ Աբգարն, չզնան մ'ընելով երբ անոր չհանդիպեցաւ, գետէն դուրս եկաւ և վազելով պալատն գնաց:

Այս կրկին փորձերն վերջին աստիճան զուարճացուցին Աբգարն, և անոր առջև աւելի ևս բարձրացուցին նժոյգին վարկն, համակրութիւնն ալ աստիճանաբար աւելցաւ, նժոյգին դէմ հետաքրքրութիւն ամօթապարտ եղաւ, նժոյգին վրայ կատարուած փորձերն օրուան նշանաւոր դէպքերն եղան, Մծբնեցիք ամէն արաբական նժոյգին չա-

հատակաբեխնեերն կզակէին, անոնք որ չէին անսած նժոյգն կխա-
փաքէին երթալ ապբանելոց ախոռն, հնանալու համար անոր վրայ,
մինչեռն սանն գահաժառանգին զօվառանքներ կըլլային, որ արժանի
էրեն ընաիր նժոյգ մ'ունենր։

Գահաժառանգն մեծ ուշադրութիւն մը կատարեց դէպ ուղիղ
Պոնտոս, ուր մնայ մէկ քանի ամիսներ, Արշամայ խորհրդանիշը էր,
որ այն ուշադրութիւնն ըրած էր, քաղաքական մէկ նպատակով,
քննելու համար թէ Պոնտոսիք ինչպիսի յարաբերութիւն ունէին
Հռոմայեցւոց հետ, զժգոհ էին թէ գոհ անոնց վարած քաղաքա-
կանութենէ, այսպիսի քննութիւններն կատարած ժամանակ Սբզար,
առիթ ունեցաւ քաղաքներ այցելել, ուսումնասիրել այն ամէն ինչ,
որ իրեն կրնային ծառայել, յետոյ ճամբայ ելաւ Մծբին վերադառ-
նալու; և ուշադրութեան սանն, մէկ դէպքի հանդիպելեցաւ, որ հոս
կ'ուզեմ պատմեմ։

Երեկոյ մը երբ մութն պատեց, անասնաբոյծները մէկ մէջէն անցած սանն,
երկու թիկնապահներով, նժոյգն ախոռ խոնջել, Սբզար կանգ ա-
ռած նոյն տեղն, հրամայեց թիկնապահներէն մէկուն որ պայծառ
գոյն չունի ծառ մը հրդեհէ, որ անմիջապէս գործադրելով ծառն
բոցավառ եղաւ, որմէ պատճառած լուսով քովինի անցքերն ձիեր-
ընկերն արձնգնելու կ'ջանայր, որ վախնան սան, մեր ճամբորդներն
անոնց ժամանակ չէին թողած վրանին հասած էին, անոնց տեսքն
բնաւ վատահութիւն չէր ներշնչեր, ամէն նշաններ ունէին չարագործ-
ներ ըլլալու, ուստի Սբզարու հրամանաւ անմիջապէս ձերբակալուե-
ցան, և ծառերու վրայ կապուեցան. երբ Սբզար կհարցափորձեր
զանոնք լսնելու համար թէ ինչու համար հոն կգտնուին. հրդեհ-
ուած ծառին բոցերն ուրիշ ծառերու անցած էին, հետզհետէ բոլոր
անտառն պիտի այրեր. ճամբորդներն նշմարեցին մէկ երկու քայլ
հեռու գետնին վրայ երկու կտրատուրներ, ձեռքերնին և ոտքեր-
նին կապուած, և լսնելով որ չարագործներուն զոհերն են. չա-
րագործներու հոն գտնուած կրկին ձիերու վրայ հեծցուցին զոհերը,
և հետերնին տարին, թողլով չարագործներն որ այրին անտառին մէջ։

Է. ԱԲԳԱՐ ԳԱՀ ԲԱՐՁՐԱՑԱԾ

Տիգրան ու Եփրատ ազգով երկիրն, Միջագետք անուանի ճան-
չուած, ուր էր հատատակել այն փոքրիկ թագաւորութիւնն, որուն
սահմանն կտարածուեր մինչև Փոքր Հայք, մէկ հարկատու էր Հռո-
մայեցւոց Պետութեան, այլ չբնակայ ազգայ քով պահակելի պիտք
էր ունեցած, վասնզի հարկատուրութեան սանն, կրնար վտանգի իր
գոյութեան վրայ։ Արշամ մնատ էր, և այն գահուն վրայ կնստեր
որդին Սբզարն. նշանաւոր էր ժամանակն վասնզի Սբզար գահուն
վրայ բարձրանալուն երկրորդ տարին, ազատարին փրկիչն՝ Հրեից Մե-
սիան ծնած էր Բեթհղեհէմ քաղաքն, անոր անչուք, այլ հրաշալի
ծնունդն երեք մոգերու հետաւոր տեղերէ, պատանեաց, ընծայաբե-
րութեամբ, և երկրպագութեամբն հաչակաւորեցաւ, Հերովդէսի իշխա-
նութեան ժամանակն էր այն՝ որ թշնամանալով Սբզարու հետ, անոր
դէմ պատերազմ հրամարակեց, երբոր որդին Գևբանոսցիներէն և Թը-
րակացիներէ բաղկացեալ կրկին բանակներու պլանն կարգած ճամ-
բայ Միջագետք, Սբզար նոյն ժամանակ հետ անդ ըլլալով, արշաւ
բաց անոնց դէմ ճակատամարտի, թշնամեաց բանակներն ընկճելով յաղ-
թական հանդիսացաւ, ուսկից միանալով Հերովդէսի եղբօրորդւոյն սերան։

Սբզար այսպիսի յաղթութեամբ, մտատոգ եղաւ թէ ի զուր
Հռոմայեցիք իրեն դէմ գրգռեն, այլ անոնք թէև խաղաղութիւնն
չսկսկին, բայց Սբզար զգուշութեան համար վեթաց արքունիքն
Մծբինէ Եդեսիա փոխադրել, գնդեցկացոյց զայն և ամրացուց։ Նոյն
դէպքին վրայ հօրէն ասրիներ անցեր էին. երբ Սբզար ախոյեան
գնաց Պարսկաստան, որպէսզի թագաւորական գերդաստանն խաղաղ-
ցնէ, Պարթից Արշաւիր արքայն մեռած, անոր որդին Սբատչէս Գահն
բարձրացած, կարգադրած էր որ մահուանէն ետեւ իր որդին Ժա-
ռանգէ Թագն. այսպիսի կարգադրութեան դէմ բնական էր որ հա-
կառակէին անոր եղբայրներն։ Այս եղաւ պատճառն որ Սբզարն
Պարսկաստան երթայր, ուր հայրաբար խրատելով ամէն եղբայր-
ներն, յաջողեցաւ զանոնք իրարու հետ հաշտեցնելու, դարձեալ
հաստատելով անոնց մէջ սէրն, նոր կարգադրութիւն ըրաւ, որով
Իրաւունք կտնենային Սբատչէսի որդիքն Թագաւորական յաջորդ
ըլլալ, Կարէնի և Սուրէնի տերունդներն նախարարաց դասուն մէջ
ըլլալ, և կոչվիլ Կարենեան Պանլաւ, և Սուրենեան
Նախապատիւն ըլլալ, և կոչվիլ Կարենեան Պանլաւ, և Սուրենեան

Պահլաւ, իսկ անոնց քրոջ սերունդն կոչուիլ Սալարեանի Պահլաւ, և երբ Արտաշէսի յաղթէն պակսեր սրուա, այն ատեն Թագն պիտի փոխանցէր միւսներուն:

Սբգար վերահաստատելով Պարսկական Արքունեաց մէջ խաղաղութիւնն, մեծարուեցաւ անոր անդամներէն, և երբ դարձաւ Եդեսիա, իմացաւ թէ, Պարսկաստան ըրած ճամբորդութեամբ Հռոմայեցւոց կասկած առեր է, իբր թէ Պարսից հետ միացած, պիտի պատերազմի անոնց դէմ: Հերոդէս Անթիմոս Սբգարու տեսերիմ թշնամին միաբանած, Փիլիպպոսի, Լաւոնիասի և Պիղատոսի հետ ամբաստանած էին Սբգարն Տիբերիոս կայսեր առջեւ, ատանձին պատգամաւոր մը ճամբելով Հռոմ: Սբգար մեծագէս պատմեալ մեծ բանակ մը կազմից յանձնելով զայն Աբթբանեայ նախարարին, ճամբայ հանեց որ երթայ օգնութեան, վճռակցելով Արտաշատայ Սուրեան թագաւորին հետ, երբ անիկայ պատերազմի դաշտի վրայ կը դանուէր Հերոդէսի ճակատագրացած բանակներուն դէմ, Աբթբանեայ նախարարն մեծ բանակովը հասած և վճռակցած Արտաշատայ հետ, խորտակելին և քայքայելին Հռոմայեցւոց զօրութիւնն, երկրորդ անգամն էր, որ պատժուած էր Հերոդէսի ամբարտաւանութիւնն, ինչպէս ալ յաղեցած Սբգարու մեծ վրէժխնդրութիւնն:

Այս բոլոր թագաւորն դիտէր իր արժանապատուութիւնն պահել, ուստի չէր ուզեր երբէք նեղել իրեն դէմ դարձած մէկ անիրաւութեան, ինքն որ վարժած էր իր երկիրն խաղաղութեան և միշտ մեռութեան մէջ պահելու, հարկաւորութեան ատենն կարողութիւն ունէր թշնամիոյ յարձակումներուն դիմադրելու. և թէ իր անունն յարգել տալու անոնց, որ և օրինակով ալ յայտնի ըրած էր զօրութիւնն, երկրին յաղթանակներով ամօթապարտ ըրած էր աջկուն Հերոդէս. և այնպիսի կայտութեան հասցուցած որ այլ չդիտէ համարձակիր իրեն դէմ ճակատելու: Խաղաղասէրն Սբգար դարձեալ դժուարաւ էր որ կհամրերէր Հռոմայեցւոց զօրութեան դէմ, քանիցս մատնագրութիւն և հակառակութիւն ունեցած էր, որ իրեն ամէն զօրութիւններն դատարէ, ընտիր բանակներ կազմէ, քաջ վարժ զօրավարներու առաջնորդութեամբ, պատերազմ հրատարակէ Հռոմայեցւոց դէմ, և թէ անոնց լաւագոյն մէկ դաս ապ: Այսպիսի մեծ խորհուրդն իրագործելու համար, ոչ ապաքէն Սբգար տեղջնաթեան սէտք ունէր. այն էր որ միայն կպակսէր իրեն. վասն զի անգուժելի սխալ մը ներթակայ էր եղած. և երկայն ժամանակ ապրած, եթէ երբէք պատերազմ հրատարակէր, կրնար վտանգիլ շրջակայ ազգաց նիզակակցութեան, որոնց ամենուն հետ բարեկամ ապրեցաւ, և թշնամի միշտ Հերոդէս Անթիմոսի հետ:

Սբգարու ականջն հասած տեղեկութեանց համաձայն՝ նոյն ժամանակն Մարկոս պրպի Սբգարոյ նոր կառավարչ էր անուանուած Հռոմէական Պետութեան կողմանէ Փիւնիկիոյ, Պղեստինու և Սահրեստանի վրայ, յարմար մէկ առիթ էր Սբգարու անոր հետ բանակցելու, Մարկոսի ընդունելութենէն պիտի իմանայր, թէ Հռոմայեցիք միշտ հաչա են իրեն հետ թէ ոչ. այսպիսի մէկ փորձն կատարելու համար ընտրեց երկու յաջողակ և գործունեայ անձեր, Աղձնեայ և Սպահունեայ նախարարներն, և զանոնք դեսպան անուանեց, որ աճապարեն երթան Մարկոսի քով իրեն անձն արժանապէս ներկայացնելու համար անոր քով: Կրկին նախարարներն ճամբայ եղած Եդեսիայէ հասան Ելևթերոպոլիս, ուր կգտնուէր Մարկոս կառավարն, որ տեսնելով Սբգարու ներկայացուցիչներն իր քովն եկած պարտաւորաչաճ քաղաքավարութեամբ հիւրընկալեց զանոնք, որոնց հետ խօսակցելով կառավարն ապահովեց զեսպաններն, թէ Հռոմէական Պետութիւնն միշտ հաչա ըլլալ կիսկսի Սբգար թագաւորն հետ, միայն թէ չդպչի Սբգար ժամանակին հարկատու տուրքն վճարելու:

Սբգար մէկ փառաւոր դէմք կհանդիսանայ Ս. Դարու մէջ ոչ միայն իրեն բարեմասնութիւններով, այլև առաջին քրիստոնեայ թագաւորն ըլլալով, Զինաստանցի մատենագրի մը պատմութեամբ Սբգարու կպատչածի որ կ'ըսէ. «Վաճառ և բարձր թագաւորին խորհուրդներն Աթոռոյն նման բարձր մտածութիւն ունին և թէ զօրութիւն, մեծութիւն տանելու, իմաստուններն քովը կժողվէ, անոնց հետ կխորհրդակցի, և անոնց կվստահի կարեւոր պաշտօններ, անոր կարգած պատասխաններն արդարութեան կհետեւին, անոր վերակացուներն խոհեմներէն կը բազկանան, անոր խնամքն է արուեստներն պարզացնել, որպէս զի չահագործութիւն ըլլայ. ճարտարներուն և քաջուսումներուն հետ կենակցելով, նախանձաբուխ կ'ըլլայ, որպէս զի անոնց վաստակներն տատանման և թագաւորութեան վտանգ չունենայ: Վաճառականներն կգաջալերէ, ճշմարիտներն կվարձատրէ, որպէս զի անոնց աշխատանքով երկիրն արգասաւորի. լաւ կանոններ կօրէնսդրէ հպատակաց վիճակն կապահովէ, որպէս զի անոնց պահպանութեամբն ունայի երջանիկ ըլլան, յոժարութեամբ ականջ կտայ հպատակաց վշտացն, կառնձնարէ անոնց նեղիչներն. հայր է անկիա իրեն ժողովրդեանն, որմէն թէ կյարգուի և թէ կսիրուի. անոր հպատակներն պղծութեայ պարապի նման պաշտպան կանգնած են անոր անձին, թշնամեաց զօրութիւնն կիսորտակուի անոր առջեւն, յարմար վտանգ և զօրութիւն է որ կշրջապատեն անոր Գահն:

Պատմաբաններն աս հասարակ Սբգարու վրայ գովասանօք կը խօսին, թէ ազգայիններն ըլլան և թէ օտարազգիներն, որոնք ընդհանրապէս յիշատակած են զանիկայ իրենց գրած ժամանակագրու-

թեանց մէջ։ Իսկ Պրոկոպիոս Յոյն պատմագիրն իր յօրինած, Յաղագս Պարսկական Պատերազմի յորջորջեալ մատենին մէջ, յիշելով Սբգարն անոր դրուատիքն է բրած, և համեմատելով զանիկայ իրեն ժամանակակիցներուն հետ, ամենէն խնամուն հաչտած։ Յոյն պատմագիրն այն կարեւոր պատմելու Հառմ քաղաքն անզի ունեցած միջադէպ մը, որ յառաջ բերին նա։ Իբր թէ Սբգար Տիբերիոս կայսեր հետ բանակցելու համար Հառմի ուղեւորութիւն բրած ըլլար, և ժամանակ-մը ալ հոն բնակած, այլ վերջապէս ձանձրացած նոյն տեղն կաշկանդեալ մնալէն, որովհետև ակամայ և ափսոսած հոն մնալու կայսեր առանձին վախճանին. անոր արքունիք վերադառնալն երթալով կերկարանար, Տիբերիոս կը ջանայր որ միշտ յետաձգուի ատոր բաժանումն։ Ուստի Սբգար մտածեց հնարք մը դանել, որ կայսրն չհակառակի այլ ևս իրեն հրաժեշտի ողջոյնն առնու, որպէս զի Դամն դառնայ։

Սբգար Տիբերիոսի ընկերութիւնը. երբ օր մը կրկէսն էին գնացած, անոնց ներկայութեան առջև, վանդակներու դուռներն բացուեցան, որոնց մէջ այլևայլ տեսակ անվնաս անասուններ փակուած էին, անասուններն արձակուած վանդակներէն՝ կրկէսին մէջ սկսան պտոյտ ընել, և վերջապէս անոնց իւրաքանչիւր տեսակներն, դայդ գայդ գնացին հանդչեցան զատ զատ հոն գետակներու վրայ, Տիբերիոս զարմացաւ անասուններուն զատ զատ տեղեր ընտրելուն վրայ, պալատականներ ծանուցին կայսեր թէ Սբգարու մէկ հնարքանց գիւտովն էր եղած այն, ամէն մէկ հոգւոյն, զատ զատ, իւրաքանչիւր անասուներն պատչաճած և բնական տեղերէն էին բերուած հոն։ Տիբերիոս երբ լսեց Սբգարու այսպիսի հնարքանցութիւնն, իբր թէ հայրենասէր սէրն բնական է ամենուն քով, համոզուեցաւ և հաւանութիւնն տուաւ Սբգարայ, որ կարող ըլլայ վերադառնալ Դամն, այսպէս անիկայ կարող եղաւ Հառմէն ճամբայ ելլել և Եդեսիա դառնալ։ Պրոկոպիոսի այսպիսի պատմութիւնն, որչափ ալ մեզ անհաւատալի ըլլայ, հետաքրքրական ըլլալուն համար էր, որ մենք ուզեցինք յիշատակել զայն։

Ը. ՄԵԾԱՀՌՉԱԿ ԱՒԵՏԻՍ

Յաղաս որ իրեն հօր Աբգարի հրաւէրին համաձայն կայսերատուէր, երուսաղէմէն ճամբայ ելլելու Եդեսիա երթալու համար, վերջին մէկ դրած նամակովը յիշատակած էր Յիսուսի Ս. Երկրին մէջ գործած հիանալի հրաչքներն. լսելով թէ Յիսուս կչտած բարի անձնուիրութիւնն՝ Հրէաստանի քաղաքներուն մէջ, մեծամեծ բժշկութիւններ կկատարէ, կոյրերուն աչքերն կբանայ, համրներուն լեզուն կարձակէ, խուլերուն լսել կուտայ, կաղերն ու գօսացեալներն ողջանդամ կընէ, և բորոտներն կսրբէ. որպիսի կարողութեամբն Յիսուս ամէն կուտայ ժողովրդեան աքանչանալու և փառաւորելու զԱստուած, մինչդեռ ատենն ալ մեծապէս կզայրացնէ քահանայներն ամէն. որոնք կրամբասանեն թէ Յիսուս օրինազանց է։

Յաղաս նոյն գրութեան մէջ, նկարագրած էր հօրն, Յիսուսի գործութիւնը մեռեալ մէկ ողջոյն յարութիւն տուներն, և հետևեալ հարցումը բրած անոր, թէ մի գուցէ գուշակուած Մեսիա Յիսուսն ըլլայ, և յարած էր լսել թէ ամէն ունեցած էր հանդիպելու և խօսելու հետն, և թէ սիրական անձ մ'էր, որ ժողովրդեան վրայ մեծ գործ ունի, ժողովրդեան վիճակն բարւոքելու մտադիր ըլլալով, ձեռքէն եկած օգնութիւնն կընէ. վարքն ու բարքն հիանալի, ուսուցիչութիւն կուտուցանէ, չնորհակալ դէմքովը, սիրտերն իրեն կգըրաւէ, անոր համար ալ իրեն աչակերտներ, որոնց յարած ծանօթներէն մէկն, դիս առիթ կյորդորէ, որ ես ալ Յիսուսի աչակերտիմ, համոզուելով դիս թէ նա Աստուածորդի է։

Յաղաս այս վերջին նամակն՝ հօրն ուղղելէն չորեքի մի վերջ ճամբայ ելաւ Եդեսիա երթալու, ուղղակի անցաւ Դամասկոսէ, Համայէ, և Բիբլիայէ, այսպէս ամսապարելով հնարկայացաւ հօրն Միջագետք մայրաքաղաքին մէջ։ Բարի ծերն Աբգար իրեն որդւոյն քովը հասած ըլլալն առնելով, ողջագուրեց և ճակատն համբուրեց, ինչպէս ալ Յաղաս համբոյրն փոխանակեց հօրն ալն համբուրելով. Աբգար որդին քովը նստեցնելով բազմոցի վրայ, սկսաւ հետն ընտրաբար խօսելու, Յաղասյ վերջին նամակն այն տարիճան մեծ տպաւորութիւն էր բրած բարի ծերունւոյն վրայ, որ մեծ անհամբերութեամբ ժամ առաջ ուզեց, որ որդին անմիջապէս Յիսուսի վրայ խօսի, և անոր լուրերն իրեն հաղորդէ, Յաղաս պատրաստ ու յօժար սիրելի հօրն փափաքն կատարելու, պատմեմ բաւ հայր պատմեմ

քեզ լսածներս և գիտցածներս, նոյն պահուն վճռեմ ու եսթեր իրենց զաւակներով նոյնս մնան, այն սենեակն ուր Աքուդ և Յովսէս կիսաէին, Յովսէս առանձին առանձին զանոնք ողջունելով, փոխադարձաբար ողջունեցաւ։

Նախաընթրեական ընտանեսէց հետ պատշաճական ողջոյններն փոխանակուելէն վերջ սկսաւ Յովսէս խօսիլ հետեւեալն. Պաղեստինի մէջ բաւ օրուան խօսակցութեան նիւթ է եղած Յիսուս. Յիսուս կոչուած անձն, վաճառական է եղած անոնց, որոնք սրահներուն մէջ Աստուծոյ երկիւղն ունին. Չիերմ կազմակերպիչներ եղած են անոր, իսկ անոնք որ կամապաշտ են ու եսասէր, Յիսուսի հակառակորդներն են. Չանալով որ միշտ զանիկայ հալածեն։ Խոչընդոտներ կյարուցանեն անոր դէմ չարունակաբար, որպէս զի ժողովուրդն չյարգէ զանիկայ, եւ ատացած յարգն անհետանայ, այնքան նախանձոտ են անոնք և չարաբարոյ։

Յիսուս արժանապատիւ և չնորհալի մէկ անձ ըլլալով նոր վարդապետութիւն կքարոզէ, նոր վարդապետութիւն կոչելով անոր ուսուցածն, չեմ ուզեր խմանալ մեզմէական. որ ըլլայ Ս. Նախահարց ուսուցածին հակառակ, այլ աւելի կատարելագոյնն. ինչպէս բացատրեմ, Յիսուսի արտասանած խօսքերուն մէջ այնպիսի վեհ իմաստներ կան, որ մարդ լսելով և դործադրելով զանոնք ինքզինքն երջանիկ կզգայ. Յիսուսի լեզուն սրտերն իրեն կդրաւէ բնական օրէնքներուն վրայ խօսած ժամանակ ժողովուրդն կխիացնէ։ Երբոր ալէմի աւազակ աւազակ տառապանայ ժամանակ, ժողովրդենէն Յիսուսի յարդանքն միխիթարութիւն կգտանէն, Յիսուս ամէն պարագայից մէջ վշտացեալներն կսիրէ և զանոնք կշահի. մանկիկն աւելի է անոր զօրութիւնն, առարկայներն իրեն քաշելու։

Յիսուս նոր վարդապետութեամբն սէր է որ կքարոզէ, թէ Աստուծոյ սէրն և թէ ընկերին սէրն. կպատուիրէ միրար սիրել, վասն զի ընկերն սիրողն կըսէ, զԱստուած ալ սիրած կըլլայ. ընկերն որ կատանէ և չսիրեր, ինչպէս կրնայ սիրել զԱստուած որ չտեսներ. կը յորդորէ ժողովուրդն ներողամիտ և հեզահամբոյր ըլլալ, չընդդիմանալ երբէք չարին չար փոխարինութեամբ, կյորդորէ ողորմիլ աղքատին, Աստուծոյ ճշմարիտ երկրպագուներ ըլլալ. կյորդորէ որ այս նկարագրութիւններն ցոյցի համար չընեն, ցոյցի համար ընծաներն, ժողովրդենէն է որ կը փառաւորուին, իսկ ծածուկ ընծաներն՝ Աստուծմէ կվարձատրուին, կպատուիրէ գոյժ ակնութեան առիթ չտալ, և կյաւելու ըսել եթէ աչքերն մոլորցնեն մարդն պէտք է խլել զանոնք, եթէ ձեռքերն ու ոտքերն մոլորցնեն՝ կտրել զանոնք, որպէս զի մարդ Աստուծոյ Արքայութեան արժանի ըլլայ. աշխարհի ունայնութեան վրայ խօսելով կպատուիրէ ընչասիրութենէ հրաժարիլ, և ճշմարիտ գանձն

երկինքին մէջ ունենալու չմոռնալ, քանի՛ վեհ է Յիսուսի վարդապետութիւնն։

Յիսուսի գործած հրաչքներն վեր են քան մարդկային կարողութիւնն, լսեցի բաւ Յովսէս ակնառութեամբ վկայել մի, անիկայ օր մի լճակն վրայ եղած ըլլալով, ժողովրդենէն հազարաւորներ անոր քարոզութեան հետեւած էին, այն դաշտութիւնն պլուխն ժողված Յիսուս քարոզից անոնց, ժամ մի անցնելէն վերջ, Յիսուսի աշակերտներն ուզեցին՝ որ ժողովուրդն դաշտայ անցն, որ ժամանակին կարող ըլլայ կերակուր առնել, այլ Յիսուս որ կուզեր հրաչք գործել, թոյլ չտուաւ որ դաշտութիւնն հետանայ լճակն վրայէն, ուսաի բերել տալով տղէն հոն գտնուած քանի հացերն ու ձուկերը, օրհնեց զանոնք, ինչ հրաչք որ հացերն ու ձուկեր բազմապատկեցան, ժողովրդեան բաժնուելով հազարաւորներն կերակրուեցան և կշտացան, աւելցած հացերով և ձուկերով կրնային այլ ևս չատեր կերակրուիլ, այնքան բազմապատկած էին անոնք Յիսուսի օրհնութեամբ։

Օր մ՚ալ այսպէս Յիսուս ուղտակից ըլլալով ճաշի ատեն, Գալիլիոյ Կանա քաղքին մէջ հարսանեսէց հանդիսի ատեն, պինդն պակսեցաւ, Յիսուս այն ատեն առջևն բերել տալով վից թակոյիներ լեցուն ջրով, օրհնեց զանոնք, ուսաի ծառայութեամբն թակոյիներուն ջրերն գինիի փոխուեցան այնքան անուշահամ, որ ըմպողներն ամէն թէ զարմացաւ և թէ գուարճացաւ։ Օր մ՚ալ գարձեալ կպատմուի թէ Յիսուսի աչակերտներն ձուկ որսալու գնացեր էին, որոնք ուսկանները ջուրն իջեցուցած փուճ ատեն ժամավաճառ կըլլային, և չէին յաջողեր ձուկ որսալ, Յիսուս քովերնին երթալով հրամայեց անոնց, որ ուսկաններն նաւուն եսեւի կողմն ջուր իջեցնեն, երբ հրամանն կատարուեցաւ, ուսկաններն այնքան լեցուն եղան ձկերով, որ հազիւ կրաւէր անոնց զօրութիւն դուրս քաշելու համար, ուսկաններն պատռելու սասիճան հասած էին։

Յիսուս չարունակ հրաչքներ գործելով, գիտնականն, որ ամէն գործերու կկասնուին կչարախօսեն անոր դէմ, և չարունակ կվշտացնեն զանիկայ, Յիսուս բարութեամբն կյանդիմանէ զանոնք, ժողովուրդն յոյս ունի որ իրեն փրկութիւնն Յիսուսով պիտի ըլլայ, անոր համար յորմար առիթ կսպասեն, որ թագաւոր անուանեն զանիկայ, երբ նա այսպիսի միտքեսն աչր չունի, պարզ է կեանքն, գիտնականն վարած կեանքէն չատ տարբեր։ Հետագոտելով ես բաւ Յովսէս, խմանալու համար թէ Յիսուս որ ընտանիքէ սեռած է, քաղած տեղեկութեանս համաձայն, անոր հայրն հիւս մ՚է Յովսէփ անուսով, մայրն ալ բարի մէկ կին Մարիամ անուսով, անոնք աղքատ են և պատուիրանապահ անձեր։

Յովսէս նոյնպիսի վայելուչ լեզուով Յիսուսի կեանքին, և անոր

նոր վարդապետութեան վրայ բրած նկարագրութիւնն, յիրաւի ան-կընդիմներ առին մեծապէս ազդեցութեամբ, յաճախակութեան առիթ տացուցած էին. Աբուդ զանիկայ ճշմարիտ խոստացեալ Մեսիան երեւակայած էր, Վասմ Եմիր և Կռանակ ապչութեան մատնուած էին: Իսկ Սոփերայ իրեն կատարեալ արարն մեծ համակրութիւն ղդացած էր Յիսուսի համար, և փափաք, կարողանալու և զանիկայ տեսնելու: Նախաբարեկան պալատին մէջ մեծ ուրախութիւն պատճառած էր թէ Յովասայ գալուան, և թէ անոր Յիսուսի անձին վրայ տուած տեղեկութիւններն, մինչ այս մինչ այն, մէկ քանի ժամեր անցեր էին:

Յաջոս որքան ալ վերջացուցած ըլլար Յիսուսի վրայ բրած նկարագրութիւնն այլ և այնպէս, ունկնդիրներն անոր զանազան հարցումներ կուղղէին և կերկարէին այսպիսի հետապրքրական տեղեկութիւններն, գերեզմանական ըլլալնին անոնք. վերջապէս կերակրոյ ժամն վրայ հասաւ, և ամէնքն առ կղկղալ դնացին տեղանին չուրջն բոլորեցան, ուրախ և զուարթ, ճաշկերն, Սոփերայ կշտութեակեր տեղանի վրայ ալ նոր նոր հարցումներ ուղղել Յովասայ, ուշադրաեղած էր Յիսուսով, մինչև որ ճաշն տարուելով տեղանէն բաժնուեցան:

Վասմ նախարարին՝ տեղանն տարուելէն վերջ, տասմէն գործն եղաւ Պալատէն դուրս ելլել, և որքունիքն երթալ Աբգարու քով, պատմելու համար անոր Յովասայ բերնէն Յիսուսի վրայ լսած ամէն պատմուածներն՝ Թագաւորն հիանալ ըլլալով անկողնոյ մէջ ընկղմած, լսելէ ուշադրաբար այն ոգեռնչվի տեղեկութիւններն, երբ նա մեծ ուշադրութիւնն տուած էր Վասմայ պատմածներուն, ղգացած հիացումէն և յիմնութենէն, ունեցած ցաւերն մոռցած: Աբգար Յիսուսի վրայ խորհած ժամանակ. վախաքցաւ անոր հետ բանակցելու, անա վրայ հասան իրեն երկու դեսպաններն Ագճնեայ, և Ապահունեայ նախարարներն, որ Թագաւորին կողմանէ ուղարկուած էին Հռոմայեցոց նոր կառավար Մարկոսի քով, և պատմեցին Աբգարու թէ մայեցոց նոր կառավար Մարկոսի քով, և պատմեցին Աբգարու թէ ինչպէս կատարած էին իրենց պաշտօնն, և Մարկոսի կողմէն իրենց եղած ընդունելութիւնն, որմէ զատ պատմեցին թէ, պաշտօնեին կատարած, Երուսաղէմէն անցած էին և հանդիպած հոն Յիսուս անունով ճանչուած մէկ անձի, որ հիանալի ընծայած է ինքն, դերմարդկային կարողութիւն ունենալն, մեծամեծ հրաշքեր և բժշկութիւններ կկատարէր, և թէ կհետեւէր ականատեսներն:

Բ. ՓՐԿԱՒԵՏ ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹԻԻՆ

Աբգարու հիւանդութիւնն բուժելու համար, ճարտար բժիշկներու տարած ամէն ինամք, անօգուտ եղած էին, գերմարդկային զօրութեան ակր եղողն՝ միայն կարող էր անոր բժշկութիւն տալ, երեք նախարարներու կողմէ ուսուցած Յիսուսն՝ պիտի կարողանայր, այն դարմանն ընել, այսպիսի խորհրդաժողովեամբ և յուսով ուղիղ հրաւիրել Յիսուսն, որ հոն եղեալ իրեն քովն գալու, ուստի իրեն սիրական երկու կարող անձեր ընտրեց, Երուսաղէմ Յիսուսի քովն ճամբելու համար, որ յորդորեն անոր գալուան. ընտրուած անձերն էին իշխանն Անդրէ՝ Թագաւորին փեսան, և Վասմ նախարարն՝ Թագաւորին խորհրդականն, որունք անմիջապէս ճամբայ պիտի ելլէին, և Յիսուսի քովն հասած պիտի յանձնէին Յիսուսի, Աբգարու մէկ նամակն, ըներանալի ալ պիտի յայտնէին Յիսուսի, թէ Աբգար հիւանդ ըլլալով, այսպիսի ախտով, որ անկարելի եղած էր բժիշկներու ճարտարութեամբ բուժիլ, հետեւաբար պիտի աղաչէին Յիսուսի, որ ինքն բժշկէր զանիկայ. Աբգար իրեն պատկերահանն ալ անոնց հետ ճամբել ուզեց, որ եթէ Յիսուս չանձն չառնէ Եղեսիա գալու, պատկերահանն Յիսուսի պատկերն գծէ, և իրեն բերէ, այնքան համակրանք ունեցած էր Յիսուսի վրայ, գրուած նամակին օրինակն էր հետեւեալն:

ԱԲԳԱՐ ՈՐԴԻ ԱՐՇԱՄԱՅ ԲԱՐԵՐԱՐ ՓՐԿԱՉԻՆ ՅԻՍՈՒՍԻ ՈՂՋՈՅՆ ԵԱՏ.

Ես թէ քու, և թէ քու ձեռքով գործուած բժշկութեանց վրայ, մէկ չատ լրեր առած լլլալով՝ մեծապէս հիացայ, մանաւանդ որ նոյն բժշկութիւններն, դու առանց դեղի և առանց բուսոց զօրութեան կկատարես եղեր, լսած լրերուս համաձայն. դու կուրաց լոյս, կաղաց քալելու այժ կուտաս եղեր, բորոտներն կը սրբես, պիղծ դեւերն կհալածես, և ամէն անոնք որ երկայն հիւանդութեամբ կատապային կբուժես, մինչեւ անգամ մեռեալներն կյարուցանես: Արդ այս ամէնն լսելով, ես ինքնիրենս եզրակացուցի, թէ Դու, կամ նոյն ինքն Աստուած ես երկնքէն եկած, նոյնպիսի հրաշքներ գործելու համար, կամ Աստուծոյ որդին, որ կարող ըլլաս այսքան մեծ գործեր կատարել: Սոյն պատճառաւ է որ քեզ այս նամակս գրեցի, աղաչելով որ հաճիս քովս գալու, դիս անտանելի հիւանդութենէ բուժելու համար, լսեցի միանգամայն թէ Հրէայներ քեզի դէմ կնա-

ուին և կչարախօսեն. ես թէև փոքրիկ, այլ բաւական վայելուչ տղքանիք մ՚ունիմ, նոյնն հերիք կրնայ ըլլալ, միր երկուքին բնակութեան համար: Ողջ լեր:

ԱԲԳԱՐ

Դեսպաններուն եղեսայէ ճամբայ ելած օրն, ասնական ըլլալու ամէն երեւոյթն ունէր, արքունի պալատին մէջ, մեծ ոգեւորութիւն էր որ կը նշմարուէր, թագաւորական գերդաստանին բոլոր անդամներն ցնծութեան մէջ էին, ապագայի մէջ յառաջ դալիք մեծ գէպքեր, և իրադարձութիւններ դուշակելու ևաև էին: Թագաւորական գերդաստանին անդամներն էին հետեւեալներն, Հեղինէ թագուհի Աբգարու կողակիցն, Աբգարու քոյրն Ողուհի իշխանուհի, Մնան թագաժառանգ որդին, և երկու կրասեր որդիներն, Տիրան և Խոսրով, Աբգարու աղջիկն Բերոր իշխանուհի, կողակից Սեպուհ իշխանին, և անոնց երկու մանուկ զաւակներն: Գահաժառանգն Մնան չարունակ վիշտ կզգացած էրեն թագաւորական ծնողացն, վարած անառակ կեանքովն, անվայել իրեն արժանապատուութեան: Եթէ երբէք թերութիւն մ՚ունեցաւ Աբգար կեանքին մէջ, այն էր որ չկարողացաւ, որդւոյն լաւ դաստիարակութիւն տալ, նա որ յաղորդ պիտի ըլլար գահուն վրայ, անօգուտ եղած էին Աբգարու ամէն ջանքեր, Մնանն ուղղութեան բերելու:

Աբգարու երկարեայ առողջութիւնն, երկար ժամանակէ վեր խանգարուած՝ և այնպէս անկողնին մնալու ստիպուած՝ անիսկի չէր եղած երբէք, պետական ամէն կարեւոր գործոց առաջնորդելու, որքան ալ անառանելի ցաւեր անոր անձն տառապեցնէին. ամէն օր իրեն խորհրդականներն պարտաւոր էին քովը ներկայանալու, և տեղեկացնելու պէսքն, անցած գործերուն վրայ, Աբգարու տուած հրամաններուն և կարգադրութիւններուն համաձայն էր, որ ամէն ինչ կկատարուէր վարուէր, անոր ունեցած արհուն հակոդութեամբ վոյթ կատարուէր հպատակներուն՝ անդորրութեան ու բարեկեցութեանն, անոր համար էր որ միշտ սիրուած և յարգուած էր հպատակներէն:

Յիսուսի քով Երուսաղէմ առաքուած արքայական դեսպաններն մէկ քանի չաբաթէ վեր եղեսայէն ճամբայ ելած էրեն, անոնք արդեօք Ս. Երկիրն հասած հանդիպա՞ծ էրեն Յիսուսի, հետերնին տարած նամակն յանձնա՞ծ էրեն Յիսուսի ձեռքն, իսօսա՞ծ էրեն հետն, միթէ՝ Յիսուս յանձն պիտի առնէ՞ մինչև Միջագետաց մայրաքաղաքն ճամբորդելու, այսպիսի մտածումներ էր, որ չարունակ կյղձնեցնէրեն Աբգարու գարու գլուխն, անիկա նոյնպիսի խորհրդածութեանց մէջ ընկղմուած կհալէր կմաշէր, բովանդակ էութեան մէջ ցնցուած, անհանգստութիւնն զանիկայ վերջին աստիճան անհամբեր էր ըրած, ինչ կրնար ընել, պէտք էր դեսպաններուն դարձին սպասել:

Քանի առաջարանօք յառաջացած էրեն դեսպաններն, մինչեւ որ հասած էրեն Երուսաղէմ, այն առեն երբ Յիսուս չրջապատեալ երբայեցիներէն՝ Թափօրով տաճարն երթալու վրայ էր, դեսպաններն անտեղեակ եղելութեանն դիպուածով կգտնուէրեն, խումբ մի անցորդներու առջեւ, որոնք երթալու վրայ էրեն, քաղքին պարսպին քովէրեն, դէպ ուղիղ արեւելեան կողմն, որոնց մէջէրեն մէկն, որ Բեթանիացի էր կպատմէր միւսներուն, ինչպէս ականատես վկայ, թէ Յիսուս նոր հրաշք մ՚էր գործած Բեթանիոյ մէջ, Ղազարոսն որ բարեկամն էր, և չորս օրերէ ի վեր մեռած և թաղուած գերեզմանի մի մէջ, Յիսուս գերեզմանին քով հասած, տեսնելով որ հանգուցեալն քոյրեր, սիսրապէս կարտասուէրն, յուզուեցաւ մեծապէս, և ինքն ալ արտասուեց, կանչեց Ղազարոսն որ դուրս ելլէ, այն ինչ Յիսուս արտասանած էր խօսքն, Ղազարոսն կենդանացած գերեզմանէն դուրս եկաւ, և ապրեցան ներկայ եղողներն ամէն. այսպիսի հրաշալի պատմութիւնն, որքան աւելի հետացուցած էր դեսպաններն, որոնք ինչպէս թէ իրենց նպատակին գագաթնակատարն հասած՝ ցնցուեցան իրենց ուրախութենէն:

Դեսպաններն լսելով Բեթանիացւոյն պատմածն, հարցուցին թէ Յիսուսն ո՞ւր կրնային գտնել, և պատասխան առին թէ, Յիսուս դիսապէս Ողկեդուռնէն պիտի անցնէր տաճարն երթալու, ուր կերթային իրենք ալ, այս լսելով դեսպաններն ձիերն մտրակեցին, որ երթային դիմաւորէին Յիսուսն, ժողովուրդն ընդ առաջ եկած էր, երբ ճամբայ ելած էր նա աշակերտներովն մեկտեղ, Երուսաղէմ մըտնելու համար, այս եղանակաւ դեսպաններն, խումն բազմութեան հանդիպեցան, և խառնուելով Եբրայեցի ժողովրդեան, մինչեւ որ Յիսուսի քով մօտեցան, որ յաւանակի վրայ նստած հանդարտաքայլ, և վսեմաշուքս կառաջնորդուէր, հիանալի էր տեսարանն, բազմութեան մէջ խառն ամէն հասակի մարդեր կային, տղայներ որ արմտնուդ և ձիթենուդ ճիւղեր ձեռքերնին ունէին, ցնծութեամբ կաղաղակէին, օրհնութիւն որդւոյ Դաւթի, օրհնեա՛լ որ գայ յանուն Տեառն, օրհնութիւն ի բարձունս:

Դեսպաններն հանդիսաւոր եղած, և յափշտակուած այն տեսարանէն հետեւեցան թափօրին, պէտք ունէին Յիսուսի հետ խօսելու, արդեօք յարմար էր ժամն, նոյնպիսի խորհրդածութիւններն ըրած ժամանակնին, հոն Վաստ նախարարն ուշադրութիւնն դարձոյց իրեն քովէրն քայլող ծանրագէմ մէկ անձին վրայ, որ Փիլիպպոս Աստքեացն էր, որուն հետ խօսելով յայտնեց, թէ իրենք թագաւորական դեսպաններ են, յատկապէս Երուսաղէմ առաքուած, Յիսուսի առջեւ ներկայանալու, և անոր նամակ մի յանձնելու համար, և թէ ո՞րը Յիսուսի հետ կրնային խօսիլ, Փիլիպպոս լսելով Վաստ նախարարին

խօսքն Անդրէաս Սաւաքեալի ծանոյց, և անոր հետ մէկտեղ Յիսուսի յայտնեցին դեսպաններուն գալուստն։

Յիսուս ակնարկն դարձուցած սիրահարեալ դեսպաններուն, իմացուց անոնց, որ հետևելին քայլերուն մինչեւ տաճարն. որովհետեւ դէպ ուղիղ տաճարն էր, որ կառավորուէրնոյն բազմութենէն, որ միօրինակ կյառաջանայր, ազդոյց արձակած ձայներն օդն կրնչեցնէին, ամէնուն դէմքերն գունաթափ և ցնծալից էին. մեծ անհնարանք ունէին վառաւորելու Յիսուս, որ արժանի էր եղած միշտ, իրեն գործած այլ և այլ բարեմասնութիւններուն՝ նոյնպիսի փառաւորութեան, թափօրն այսպիսի հանդիսութեամբ չարունակուած, հասաւ մինչեւ տաճարին դուռն, ուր Յիսուս կանգ առած իջած յաւանակէն վար, և հանդիպելով հոն չահամոզ խաւմբ մը վաճառականաց, որ տաճարին դուռն իրենց առուտուրի կայան րրած էին, ձեռքն խառնած մ'առնելով, ցրուեց զանոնք և հետևցուց ըսելով անոնց, թէ դուք իմ Հօր տունն առուզականերու այր էք րրած։

Մտաւ տաճարն և ձեռամբարձ ազօթեց, յետոյ տաճարին կից գտնուած երիվարելով նաւտ, ուր եկան և ներկայացան առջեւն Սրբոց դարու դեսպաններն. Յովհաննու Աւետարանին մէջ նշանակուած մեծ վկայութիւնն էր, որ արտասանեց զանոնք առած ժամանակ. հասաւ ժամն որուն մէջ պիտի փառաւորուի Որդի մարդոյ. քաղցրութեամբ խօսեցաւ անոնց հետ, որոնք երբ վայելուչ յարգանքով հետևիրնին բերած նամակն Յիսուսին ձեռքն յանձնեցին, Յիսուս բացաւ նամակն և ընթերցաւ անոր մէջ բովանդակուածներն, իմացուց դեսպաններուն, թէ կարելի չէր հետևիրնին Եղեսիա երթալ, Թովմաս Սաւաքեալին հրամայեց, որ Աբգարու նամակին պատասխանէ տայ եղանակաւ։

ՅԻՍՈՒՍ ԱՌ ԱԲԳԱՐ ՈՐԴԻ ԱՐՇԱՄԱՅ, ՈՂՋՈՅՆ ԵԱ՛Տ.

Երանի անոր, որ դիս չտեսած կհաւատայ ինծի, իմ վրայ է այն գրուածն թէ դիս տեսնողներն ինծի չպիտի հաւատան, իսկ դիս չտեսնողներն ինծի պիտի հաւատան, և թէ երանելի պիտի ըլլան, քանի ինծի գրած խնդրոյն վրայ գալով, որով կզղջայս ինծի, որ չանգն տանիմ քու քովը գալու, հարկ չկայ անոր, պէտք է որ ես ունեցած տպատակիս ծառայիմ, որուն համար յատկապէս ճամբուած եմ, երբ հասունցած տպատակս երկրի վրայ վախճանին հասցնեմ, պիտի դառնամ իմ հօր քովը, ուստի դիս ես արդէն այսպիսի վախճանի մը ծառայելու համար է որ տատքուած եմ հօրմէս, այն տեղն իմ աշակերտներէն մէկին քու քով կճամբեմ, որ քու ախտն բուժէ, քեզի և քու հետ եղողներուն կեանք չնորհէ։ Ողջ լի՛ր։

ՅԻՍՈՒՍ

Ժ. ՆՈՒԻՐԱԿԱՆ ԱՌՀԱՒԱՏՋԵԱՅ

Դեսպաններուն ընկերակցող պատկերահանն, որ պաշտօն ունէր Յիսուսի կերպարանքն գծագրելու, որքան ալ ճարտար ըլլար արհեստին մէջ, կարելի չէր եղած կատարել գայն, ուստի Յիսուս կառնի ունելով ձեռքն երեսին դպցուց, կերպարանքն անոր վրայ տպաւորելով, առաւ գայն պատկերահանին ձեռքն, նամակն ալ դեսպաններուն ձեռքն, որոնք խոնարհելով Յիսուսի առջեւ, հրաժեշտի յարգական ողջոյններն ընծայեցին. Յիսուս ժպտերես օրհնեց դեսպաններն և այսպէս ճամբայ դրաւ, որոնք պաշտօնին այսպէս գըլուխ հանած, Երուսաղէմին մեկնեցան, և դէպ ուղիղ Եղեսիա մայրաքաղաքն ուղեւորեցան։

Տասն և երկու օր չարունակ ճամբորդելէն վերջ, դեսպաններն նախրական ընծայն և նամակն տարին և ներկայացուցին Աբգարու, որ մեծ ցնծութեամբ ընդունեց. և նախ Յիսուսի տուրը պատկերն ձեռքն առած վարեցաւ անոր, և համբուրեց, այնքան մեծ էր հառնկրանքն Յիսուսի հանար, յետոյ նամակն բանալով ընթերցաւ, և անդրադարձաւ նորէն նորէն ընթեռնուլ, այլեւայլ հարցումներ ուղղեց դեսպաններուն, ուրախ էր Յիսուսի հետ բանակցելուն համար, և թէ արտում, ինչու որ Յիսուս չէր ուզած Եղեսիա քովը գալու։ Աբգար պատասխ ուղեց ամենակալով, թէ Յիսուս անչուշտ խոստացած աշակերտն քովը պիտի ճամբէր, և անոր գալստեամբն ապաքինութիւնն գտնէր, սուրբ ընծայն անկողնոյն քով տեղ մը գետեղել տուաւ, որպէս զի հիանայ, ամենարկներն միշտ Յիսուսի կերպարանքին վրայ դարձնելով. կհամբերէր, և ցաւերն կը մեղմանային։

Հրեից Յիսուսի ըրած վտառաւոր ընդունելութիւնն, Երուսաղէմի մէջ կեղծ էր թէ անկեղծ, իրաց արձութիւնները գայն ցուցուցին անմիջապէս, վասն զի մտանութեամբ կատաղի Հրէայներն զանիկա ձերբակալեցին, դատեցին, գանակոծեցին, և խոշտանակեցին, և վերջապէս խաչեցին. Յիսուս անատնելի ցաւոց մէջ մնաւ, այլ երեք օր վերջ յարեաւ, և քառասուն օր վերջ երկինք համբարձաւ, Յիսուսի աշակերտներն, երբ Սուրբ Հոգին ընդունեցան ելան Ս. Երկրէն, երթալու և ցրուելու աշխարհի այլեւայլ կողմերն, որպէս զի Յիսուսի սուրբ վարդապետութիւնն քարոզեն ամէն ազգերու, զանոնք լուսաւորեն և հետացնեն կռապաշտութենէ։ Ս. Թադէոսի ալ որոշուե-

ցաւ Միջագետք երթալ Աբգարու քով, այսպէս դէպ ուղիղ Ս. Թադէոս Երուսաղէմէն Եդեսիա հասաւ, եւ իջեւանեցաւ հոն Տուբիա նախարարին բնակարանն, ուր մեծ յարգանօք ընդունուեցաւ, եւ ամենէն առաջ հոգի բնակարանին մէջ՝ սկսաւ քարոզել Յիսուսի աւանդած Ս. վարդապետութիւնն:

Աբգար սպասելու մէջ, թէ երբ Յիսուսի խոստումն պիտի կատարուէր, երբ օրեր օրերու վրայ կանցնէին, անա յանկարծ Բագրատունեաց Տուբիա նախարարին այցելեց արքունիքն, և աւետեց Աբգարու Յիսուսի աշակերտին Ս. Թադէոսի գալուստն. լսելով թագաւորն այն մեծ լուրն ցնծացաւ, և հրամայեց պալատականներուն, որ փութան երթալ Ս. Թադէոսի քովն, և զանիկայ հանդէսով արքունիքն առաջնորդեն, Ս. Թադէոս այսպէս առաջնորդուած Աբգարու քովն, գտաւ հաւաքուած մեծամեծ պաշտօնեաները, և ողջունելով խաչակնքեց զանիկայ, հրաշք մ'էր որ գործուեցաւ խաչակնքմամբ, թագաւորն բոլորովին առողջացած էր և ապաքինած հիւանդութենէ, Աբգար զգալով իրեն վրայ գործուած փոփոխութիւնն եղաւ անկողնէն, Յիսուսի աշակերտին առջև խոնարհելու, մանաւանդ որ տեսած էր անոր երեսին պայծառութիւնն, Ս. Թադէոս ողջագուրելով զանիկայ, թոյլ չտուաւ անոր որ առջևն խոնարհի:

Հոն թագաւորին հետ գտնուող ամէն պաշտօնակալներն ոտքի վրայ կանգուն կմնային, երբ Յիսուսի աշակերտն բերանն բացած ուսուցանել, Յիսուսի աշակերտն եմ և յատկապէս քրիստոս աւետուած, Յիսուսի խոստմունքին համաձայն որ քեզի ըրած էր, եկայ որ վերստին ճամբայն առաջնորդեմ քեզ և քու հպատակներն ամէն. Աբգար պատասխանեց անոր թէ պատրաստ էր և յօժար Յիսուսի հրամաններուն հնազանդելու, ես Յիսուսն Աստուած կճանչնամ ըսաւ, այն ատեն Յիսուսի աշակերտն, ուսոյց թագաւորին և անոր քովը հաւաքուած պաշտօնեաներուն, Քրիստոսի աշխարհ բերած նոր օրէնքն, մարդկութիւնն լուսաւորելու համար էր և հրաւիրեց զանոնք որ պատրաստուին և մկրտուին:

Թագաւորն և հանդիսականներն, յօժարութիւնովն միաբերան յայտնեցին Յիսուսի աշակերտին, Աբգար մանաւորապէս ազատեց անոր որ ժողովրդեան առջևն ալ յանձն առնէ, այն ատեր պատուիրեն ուսուցանելու, մի և նոյն ատեն Աբգար հրամարակ մի հրատարակեց, որով կծանուցանէր հպատակներուն հրաշքով, և Յիսուսի զօրութեամբ ունեցած առողջութիւնն, հրաւիրելով զանոնք ամէնքն ալ որ Յիսուսի աշակերտին քարոզութիւնն ուսանին: Եղեսացիներն ամէն մեծամեծներն և տորիններ մինչև իսկ քուրմերն, Ս. Թադէոսէն ուսան Քրիստոնէութիւնն, և Թագաւորէն սկսեալ առանց բացառութեան ամէնքն ալ մկրտուեցան, հրաժարելով կռապաշտութենէ:

Թագաւորէն սկսեալ առհասարակ ամէն Եդեսացիներ, լի էին ցնծութեամբ, իրենց ըրած այսպիսի բարեշրջման համար, մանաւանդ որ իրենց սիրելի Թագաւորն, Յիսուսն ճանչնալով էր որ առողջութիւնն ստացեր էր, որով առաջին քրիստոնեայ տէրութիւնն էր, որ հաստատուած էր Եդեսիոյ մայրաքաղաքին մէջ: Աբգար հրամայեց, որ Յիսուսի իրեն ընծայ ըրած Ս. Գոստառակն մայրաքաղաքին, Սահմոյց դուռնն վրայ զետեղուի, որպէս զի թէ մանուկներէն և թէ ելլողներէն, երկրպագութիւն ընդունի, միևնոյն ատենն հիմնարկէքն սկսաւ մեծ եկեղեցւոյն, որ մայրաքաղաքին հրաշալիքն պիտի ըլլար:

Յիսուսի աշակերտն անմիջապէս Սուրբ հաւատքին՝ սերմն Եդեսիոյ մէջ այսպէս գալարին, ցնծայ հոգւովն, ընտրեց քաղաքացւոց մէջ մէկ ղպեր անձ Ադդէ անուամբ, և զանիկայ Աբգարու հաւանութեամբ Եպիսկոպոս ձեռնադրեց մայրաքաղաքին, ընտրեց և դարձող քուրմերուն մէջէն խոհեմներն. զանոնք ալ քահանայ ձեռնադրեց, որ ժողովուրդը հոգևորապէս խնամեն: Վերջապէս ներկայացաւ Աբգարու, և հրաժեշտի ողջոյն տալով անոր, ուղեց երթալ և ուրիշ տեղեր ալ քարոզել, Աբգար փափաքեցաւ որ նա ուղղակի Շաւարշան երթայ՝ իրեն քեռորդւոյն Սանատրուկ քովն, առանձին հրամանագիր յանձնելով ձեռքն՝ որ Սանատրուկ ամէն հպատակներուն հետ ընդունի Յիսուսի Սուրբ հաւատքն. Շաւարշան Արտազն է Վասպուրականի մէջ, սահմաններն են Արևելքէն Երասխ, Հարաւէն Մարդաստան, Արևմտահրէն Կոգովիտ, և Հիւսիսէն Մասիացոտն Գաւառն:

Երբ Ս. Թադէոս այսպիսի հրամանագրովն ներկայացաւ Սանատրուկայ, անիկայ որ ապստամբական միտումներ ունէր, այն հրամանին վրայ չհաւատացաւ, և խօսելով Ս. Թադէոսի հետ, ըսաւ թէ այսպիսի մէկ յեղաշրջում ընելու համար, պէտք էր նախ քրմապետին և քուրմերուն հաւանութիւնն ունենալ, որ կարենար Աբգարու հրամանն կատարել, ուսոր հրաւիրեց հոն քրմապետն և անոր հետ քրմացդասն, որոնց ներկայութեան առջև, պիտի խօսէր և բացատրէր քրիստոնէութիւնն: Ս. Թադէոս անմիջապէս ճանչցած էր Սանատրուկայ նենգամտութիւնն, և թէ դժկամակութիւնն, այլ և այնպէս Աստուծոյ օգնութիւնն խնդրելով, որ այժ ասոյ իրեն, քարոզեց Յիսուսի վարդապետութիւնն, և վերջացուց քարոզութիւնն ըսելով, թէ Յիսուսի Սուրբ հաւատքովն է որ բարին կգործուի, մարդկութիւնն կփրկուի, և երջանկութեան կաւանջնորդուի, ինչ որ հեթանոսական կրօնն կատարել չէ, և զօրութիւն չունի երբէք ընելու:

Ս. Թադէոսի քարոզութենէն առնի հետևեալ հրաշքովն էր որ աղմկայութիւն ըրաւ ներկայ եղողներուն վրայ, անիկայ երեսն դարձնելով, և մատովն ցուցանելով այն քարակերտ կուռքն, որ դահլիճին մէջ պատուանդանի վրայ կանգնուած էր, դիտեցէք զոչից սա-

առնայական հնարքով, և մարդու ձեռքով չվնասած այս կապերին անկարողությունն: Երբ ես Յիսուսի անուամբ կհրամայեմ անոր, որ անմիջապէս գետինն տապալի և մչրի, Ս. Թադէոս հարիւր էր արտասանած Յիսուսի անունն, ահա արձանն ցնցուելով պատռտանդանին վրայէն, գետնին վրայ տապալեցաւ և մչուր մչուր եղաւ:

Յիսուսի զօրութիւնն հոն հանդիսապէս ցուցուած էր, կռապաշտութիւնն խայտառակուած. քուրմերն զայն տեսնելով թէ ապչեցան և թէ մտաւորին խաւռն ապշութիւնին այնքան էր, որ սկսան աղաղակել, մեծ է, մեծ է Յիսուսի զօրութիւնն, մինչ Յիսուսի կնաւատանք և կապերն կտրտանք: Մեծ և ապշեցուցիչ հրաշքին արձագանգ ներքև, Սանատրկայ ազգին Սանդուխտ համակրեցաւ Յիսուսի, և հաւատաց անոր թէ Աստուած է, իսկ Սանատրուկ զայրացաւ, հարիւր կրնար զսպել զգացած զայրոյթին, չէր կրնար պատսխանել Ս. Թադէոսի որ հաւատութիւնն կուզէր, որ համարձակ քարոզութիւն ընէ. վերջապէս արտում ու ախտը հրամայն առաւ անոր, որ կարող ըլլայ քարոզելու, վրէժն լուծելու հարկաւ ժամանակ պիտի ունենար վերջն: Ս. Թադէոս Սրատոս մչր քարոզելով, չատերն չահեցաւ Յիսուսի, Զաքարիա անուն մչրն, անոնց վրայ եպիսկոպոս ձեռնադրեց: Ան և Կեսարիա երթալով, ունեցաւ յաջողութիւն, հոն ալ Քրիստոսի նոր հօտ կազմելու, և հովիւ կարգեց Թէոփիլոս կոչուած մչրն՝ Եպիսկոպոս ձեռնադրելով:

Երբ Յիսուսի աշակերտն Կեսարիայէ կղառնայր, հանդիպեցաւ Հռոմայեցի հինգ ուղեւորներու, անոնց ալ քարոզեց Յիսուս, քարոզութեան առնն պիտոյին ուղեւորներն, մօտէն անցնող եղջերուաց մչր երամին, որ խայտալով կընթանային, հինգէն մչրն դառնալով Ս. Թադէոսի ըսաւ՝ եթէ դուն ճչմարիտ Աստուծոյ մարդն ես, հրամայէ որ եղջերուաց մչրն հոս գայ, մորթենք և ուտենք՝ վասն զի անօթի ենք, լաւ է պատասխանել Ս. Թադէոս և կանչել քովը եղջերուաց մչրն. ուղեւորներն անմիջապէս մորթելին զայն և եփելով կերան, յետոյ Յիսուսի աշակերտն մորթուած եղջերուին ոսկորներն ժողվելով և մորթն վրայ ձգելով հրամայեց որ կենդանանայ, և ընկերներուն քովը երթայ, եղջերուն արագ հրամանին համաձայն կենդանացաւ, և վազել անսկսաւ եղաւ. անոր վրայ հիացած հինգ ուղեւորներն՝ Յիսուսի հաւատացին և մկրտուեցան, Եվրատայ մչր կողմն քաշուած ճգնաւորական կեանք վարելին և կոչուեցան Ոսկեանք:

ԺԱ. ԱԲԳԱՐՈՒ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Քանի երջանիկ էր Աբգար, որ աւիթ էր ունեցեր Քրիստոսէն Եղեսիա մտնելու, մի և նոյն ատեն իր հպատակներն ալ երջանիկ ընել, Քրիստոսէն արդարև երջանկութիւն մ'է որվհետև մարդն բղտրուվին կհամակերպէ Աստուծոյ սէրը կամքին, նոյն համակերպութեամբ է որ մարդ խաղաղութիւն և անդորրութիւն կ'ունենայ, խաղաղութիւնն մարդկային բարօրութիւնն է, բարօրութիւնն ալ ոչ ապաքէն երջանկութիւն: Աբգար Աստուծոյ սէրևէ երախտապէտ էր, որ արժանի էր ըրած գինքն թէ բժշկութեան և թէ լուսաւորութեան չնորհքներուն, անոր համար ձայնն ալ կրնար հասնիլ, այն ամէն կողմեր կփոխադրէր Յիսուսի անունն տրտչակել, զանիկայ ճչմարիտ Աստուած ճանչցնել և զանիկայ միչտ փառաւորել:

Աբգար հրաւորքով Յիսուսի սիրով և վաստակ անով, պատրաստ էր ու յօժար՝ ամէն ինչ ընել Յիսուսի համար, մինչև իսկ ենթադրեմի վրայ քայլել բանակով, պատժելու համար այն ժողովուրդն, որ անանկ անգթութեամբ վարուած էին Աստուածային Փրկչին հետ, և Պիղատոսէն՝ առանձին վրէժ խնդրել որ մահ վճռած էր Յիսուսի՝ մեծ անիրաւութեամբ, Երուսաղէմի վրայ արչաւելէն, Հռոմայեցւոց դէմ պատերազմ հրատարակել էր, վասն զի Պաղեստինն Հռոմայեցւոց պետութեան ներքև էր, ուստի արշաւանք ընելու խորհուրդ մտքէն հանելով, ուղեց տարբեր եղանակաւ, վրէժխնդիր ըլլալ, նամակ մի գրեց Տիբերիոս կայսեր, որ է այս:

ԱԲԳԱՐ ԹԱԳԱՒՈՐ ՏԻԲԵՐԻՈՍ ԿԱՅՍԵՐ ՈՂՋՈՅՆ

Թէպետև դիտեմ որ քու վեհափառութիւնդ՝ ամէն եղելութեանց տեղեակ ըլլայ, այլ և այնպէս քու մտերիմ բարեկամն ըլլալով ես, կխոհեմամ քեզ յանդուգնանել հետևեալն, թէ Պաղեստինն բնակող Հրէաներն միաբանեցան և խաչեցին Յիսուս, որ չանցանաւոր չէր, մանաւանդ որ անոնց առջև մեծամեծ հրաշքներ էր գործած, և թէ բժշկութիւններ կատարած, մինչև անգամ մեռեալներն յարուցած: Դուք քանի դիտէք որ այսպիսի հրաշքներ գործողն, հասարակ մարդ չէր կրնար ըլլալ, հապա Աստուած ինքն, Հրէաներն Յիսուսն խաչած ատեն արևս խաւարեցաւ, երկիր հիմէն չարժելով ապրեցաւ, Յիսուս երեք օր վերջ կենդանացաւ և չատերուն ալ

երեւցաւ։ Յիսուս մինչեւ հիմա իրեն աշակերտաց ձեռքով մեծամեծ հրաշքներ կը գործէ, ինչպէս իմ անձին վրայ ալ կատարեց։ Արդ ժամանակն է որ քու Վեհափառութիւնն փութայ, այն եղեռագործ Հրէայներն ամէն պատժէ, հետեւապէս քու Վեհափառութիւնն կայսերական հրովարտակ մը հրատարակէ, որով աշխարհի վրայ ամէն կողմ Յիսուս ճշմարիտ Աստուած ճանչցուի, և այնպէս ալ պաշտուի. ողջ լեր,

ԱԲԳԱՐ

ՏԻԲԵՐԻՈՍ ԿԱՅՍՐ ԱՌ ԱԲԳԱՐ ԱՐՔԱՅ ՈՂՋՈՅՆ

Քու բարեկամական նամակն ընդունելով իմ առջեւ, անոր համար չնորհակալ եմ, մինչ Յիսուսի գործած հրաշքներն արդէն լսած էինք, պիղատոս ինքն գրութեամբ մեզի զանոնք ծանուցած, և հաստատած թէ չքաւեր՝ անոր յարութիւնն խնամալով, Աստուած ին ճանչցեր զանիկայ. ես իսկ մտադիր էի որ նոյնն ընեմ, ինչ որ քու պատշաճ էիր դատեր ընել. այլ որովհետեւ Հռոմայեցւոց սովորութիւնն է, որ մինչեւ Ծերակոյտն չքննուած և որոշում չտուած, միայն կայսերական հրամանով կարելի չէ, նոր մէկ աստուած ընդունել տալ, անոր համար հարկ եղաւ որ ես այս գործն Ծերակուտին որոշմանն յանձնեմ, որմէն բացարձակապէս մերժուեցաւ. այլ և այնպէս մինք չդադրեցանք, ընդհանուր հրաման չնորհեցինք, որ ով որ ուզէ, կարող ըլլայ Յիսուսն Աստուծոյ կարգն դասելու, ինչպէս ալ մահուան վճիռ սպառնալիք անոնց, որ Յիսուսի՝ Աստուած ճանչցողներուն դէմ չարախօսութիւն ընեն։ Իսկ Հրէայներուն յանդգնութիւնն, որ Յիսուսն անարգական մահուամբ խաչած եղան, երբ անիկայ մեծագոյն պատուոյ և երկրպագութեան արժանի էր, Սպանիացւոց դէմ մղուած պատերազմին ատարակէն վերջ, մտադիր պիտի ըլլամ, պէտք եղած քննութիւնն կատարել, և թէ յանցաւորներն, իրենց եղեռնի համաճայն, որ գործեցին պատժել անխնայ։ Ո՛ղջ լեր։

ՏԻԲԵՐԻՈՍ

ԱԲԳԱՐ ԹԱԳԱՒՈՐ ՏԻԲԵՐԻՈՍ ԿԱՅՍԵՐ ՈՂՋՈՅՆ

Քու վեհափառութեան չնորհագիր նամակն ընդունելով՝ մեծապէս ուրախացայ. ո՛չ թէ հակառակ եմ քու խոհեմական վարմունքին դէմ, այլ մի նեղանար, եթէ կհամարձակիմ ըսել քեզ, թէ Ծերակուտին ընթացքն բոլորովին անտեղի է, ինչ միթէ Ծերակուտին կամ թէ մարդկային դատաղութիւնէ՞ն կախում պիտի ունենայ աստուած մի ընդունիլ կամ ոչ, հաճելի չըլլող Աստուածն չճանչնալ Աստուած, որմէն պիտի հետեւի, թէ մարդ կարող է այս մեծ չնորհքն ընել, նոյն իսկ Աստուծոյ վրայ իշխել, այլ քու Վեհափառ Տէր, այս չնորհքն ըրէ ինծի, Պիղատոսի տեղ ուրիշ մէկ անձ որոշէ Երուսա-

ղէմի վրայ, և քու հրամանովդ անվիակայ անարգութեամբ և թէ խայտառակութեամբ պաշտօնանկ ըլլայ,(*) Վեհափառ Տէր քանիցս պարտական է Պիղատոս, որ Հրէայներուն հաճոյքն կատարելու համար, առանց քու հրամանին անիրաւ վճիռ արձակեց, որ անմեղն Յիսուս անարդուի և խաչուի։ Ողջ լեր.

ԱԲԳԱՐ

Բարի թագաւորն Աբգար չկատացաւ միայն գրել Տիբերիոս կայսեր, որ Հռոմայեցւոց մէջ Յիսուսն պաշտուի և Աստուած ճանչցուի, այլև Ասորոց և Պարթից թագաւորներուն, որոնց հետ բարեկամութիւն ունէր և մեծ պատիւ կը վայելէր, անոնց հետ ունեցած երկարամեայ բարեկամութեան վրայ վստահ, հրաւիրել ուզած էր զանոնք, որ Յիսուսն պաշտեն և թէ Աստուած ճանչնան։ Աբգարու վերագրուած այսպիսի թղթակցութիւններ, վաւերականութեան կնիք ունենալէ անմասն չեն, որովհետեւ ժամանակին տարեգրութեանց մէջ անոնք նոյնութեամբ երբեմն հետ ատենդուած են, անա օրինակներն։

ԱԲԳԱՐ ԹԱԳԱՒՈՐ ՆԵՐՍԷՀԻ ԱՍՈՐՒՈՑ ԱՐՔԱՅԻ ՈՂՋՈՅՆ

Քու փափաքին համաձայն Պերոզն կապանքէն արձակեցի և նեղութեան. եթէ քեզ հաճոյ թուի Նինուէի վերակացու երթ զանիկայ, կը փափաքիս ևս որ քու քովիդ ճամբեմ այն լժիշկն, որ հրաշագործ ըլլալով կրակէ և ջրէ ուղիղ հզօր Աստուածն կ'բարեպագէ, որպէսզի հետեւութիւն. դիտցիր թէ անիկայ լժիշկ չէ, որ մարդկային արհեստովը վարուի, հապա Աստուածորդւոյ կրակի և ջրոյ արարչին աշակերտն. որ Հայաստան աստքելութիւն ընելու վիճակուած էր, անիկայ լինկեր մ'ունի Սիմոն անուամբ, որ Պարակատանն է հիմայ, գոհր զանիկայ, թէ դու և թէ քու հայր Աբգարէս անոր խօսքերուն ականջ տուէք, անիկայ ամէն հիւանդութիւններն, ինչ որ ալ ըլլան կը լժշկէ, և մեռեալն ատեն փրկութեան ճամբայ ձեզ կատալնորդէ։ Ողջ լե՛ր.

ԱԲԳԱՐ

ԱԲԳԱՐ ԹԱԳԱՒՈՐ ԱՐՏԱՇԷՍԻ ՊԱՐՍԻՑ ԱՐՔԱՅԻՆ ՈՂՋՈՅՆ

Տևղեկացած եմ արդէն, թէ դու յաժարութիւն ունիս և համոզում Յիսուսի մեծութեան վրայ, և բաւականաչափ տեղեկութիւն ստացած անոր վրայ, որ Աստուծոյ որդին ըլլալովը աշխարհս եկած էր, և երուսաղէմի մէջ Հրէայներէն խաչուած, որ և յարութիւն առնելով կենդանացաւ և երկինք համբարձաւ, անոր հրամանաւն էր, որ աշակերտներն աշխարհի չորս կողմերն տարածուեցան, որպէս զի

(*) Պիղատոս իր կայսեր ուղղած նամակովն, զանիկա ջատագոված էր, զինքն արդարացուցած եւ Հրէայն յանցաւոր ցուցած, այլեւ այնպէս պաշտօնանկ եղաւ, եւ աքսորի մէջ անճնասպան եղաւ։

քարոզն և թէ նոր օրէնքն ուսուցանեն. ինձ, քու. աէրութեան առնմանութեանդ մէջ կղանուի Յիսուսի աշակերտներէն մէկն, որ քահոգեբժիշկներ ընդոլով բժշկութիւններ կկատարէ, դու գոլը զանկայ և անոր քարոզութիւնն լսէ, քեզի պիտի ուսուցանէ և առաջնորդէ փրկութեան, և քեզի հետ քու եղբայրն և ամէն հպատակներն, որ քու աէրութեան մէջ կ'բնակին: Ո՜հ ինձի որքան մեծ միխիթարութիւն է տեսնելն, որ դուք մարմնապէս իմ առնմակիցներս, հոգեւորապէս ալ ինձի հետ կապուած, միշտ մտերիմ բարեկամ պիտի մնաք: Ողջ լեր.

ԱԲԳԱՐ (*)

ԱՐՏԱՇԷՍ ԹԱԳԱՒՈՐ ԱՌ ԱԲԳԱՐ ԱՐՔԱՅ ՈՂՋՈՅՆ

Ժամանակ ձեռքս քու ինձի ուղղած չնորհալուս նամակն, ուրախ եմ մեծապէս և թէ բարեբաղդ, որ ունիմ քեզ նման իմաստուն մեծ բարեկամ մը, որ երկրաւոր գանձէ աւելի թանկագին համարուած է միշտ. քու խօսքն ինձի համար հրաման է, քանի որ դու թէ իմ և թէ իմ հպատակներուն երջանկութիւնն է, որ միայն կփափաքիս: Փարձաուս եմ բաւական որ հեթանոսական կրօնքն մոլեգնութեամբ երջանկութիւն չչնորհեր, կրօնքի մը հարկաւորութիւնն ամէն ժամ զգալի է, որ մարդու սրտին ազդէ, և ուսուցանէ մարդկութեան թէ նկրքինն համաձայն ըլլայ սրտագինին հետ, վասն զի կեզծաւորութեան մէջ ճշմարտութիւնն կանհետանայ: Ես խնդրակիսկ եմ առաքած իմ աէրութեան առնմանութեանդ մէջ որ եաեւէ ըլլան գանելու քեզմէ ծանուցուած Յիսուսի աշակերտն. կփափաքէի ժամ առաջ անոր գալստեան, և ճանչնալի անոր քարոզած աքանչելի վարդապետութիւնն. կուզեմ ջնջել Պարսկաստանի մէջ կռապաշտութիւնն, և լնել այնպէս, որ ամէն հպատակներս Յիսուսի ուսուցած վարդապետութեանն հետեւին: Ողջ լե՛ր.

ԱՐՏԱՇԷՍ

(*) Տեսած ենք Կ. Պոլիս Կայսերական Թանգարանին մէջ, կրաքարէ մէկ կոտոր, կանգնչափ լայն, որուն վրայ կայ քանդակուած մօրուօք մէկու կերպարանքն մինչեւ կուրծքն, դիմագիծն բնական մեծութեամբ, բովնտի ալ արձանագրութիւն երբայերէն, կրաքարին վարի մասն կոտրած ըլլալովն, կպակսի քանդակին ստորին մասն եւ թէ արձանագրութեան ամբողջութիւն. Սողոմոն Ռէյնաք հնագէտն՝ քննելով արձանագրութիւնն խոստովանած է, թէ Աբգարու Քրիստոսի հետ ըրած թղթակցութեան յիշատակագիրն է: Քանդակին գլուխն կայ խոյր, որ սովորական էր Հայ Թագաւորաց, ներեւս այս կրաքարն, մասն կազմէը Աբգարու գերեզմանին sarcophagus: Եդեսիոյ մէջն է գտնուած նոյն կրաքարն, հին փլատակներու ներքեւէն հանուած եւ կայսերական Թանգարանն փոխադրուած: Յառաջ բերուած տեղեկութիւնն հաճեցաւ մեզ հաղորդել ազնուութեամբ Աբգոյ Ոսկան, դեր-սնօրէն Թանգարանին:

ԺԲ. ՄԵԾԱՐԺԷՔ ՅԻՇԱՏԱԿԱԳԻՐ

Հռոմմայեցի կառավարներն, հետզհետէ իրարու յաջորդած պաշտօնոյ մէջ, հարկաւորապէս պարտաւորած էին, թէ հակոզութիւն ընել Եբրայական ազգին վրայ, և թէ անդորրութեան մէջ պահել երկիրն. անոնք տեղեակ Հրէից ունեցած սովորութիւններուն, և թէ կրօնական խնդիրներուն, հարկաւ անտարբեր չպիտի ըլլային Յիսուսի նկատմամբ, որ Պաղեստինոյ, այն ամէն կռմիրն, ուր չրջած էր, աղմուկ էր հանած, թէ իրեն քարոզած վարդապետութեամբ, և թէ գործած հրաչքներովն. որով յեղաչրջումն կպատճառէր, և Մովսիսական օրէնքին քայքայումն գուշակել կուտար, գերմարդկային ըլլալովն Յիսուսի արարքն. լուրջ մտածութեան աէր եղող, հարկաւորապէս Յիսուսն հաստատակ մտկանացուներէն չատ աւելի վեր պիտի դասէր:

Յիսուսի ծանօթանալն և համրաւ հանելն, բնականաբար սկիզբն առած էր, անոր քարոզութեան հետեւած օրէն, որովհետեւ Յիսուս երեսնամեայ առանձնութեան ժամանակն, առաւելապէս անծանօթութեամբ կնոցպաղավարած էր, անոր մանկութեան չրջանակներուն վրայ ցանցառ տեղեկութիւններ նչանակուած են, չորս Աւետարանչներուն մէջ, ատանդութեամբ մեզի հասած մէկ չատ պատմուածներ, իրր թէ Յիսուս մանկութեան ժամանակն գործած բլլար, վաւերական չեն համարուած, որովհետեւ Ս. Եկեղեցիէն չեն ընդունուած, որով աւելորդ համարուած և նկատուած, Ս. Եկեղեցւոյ վաւերացումն հարկ է և պահանջկի Ս. Կրօնքի գիտելիքներուն մէջ:

Երջանկութեան հետեւելով, մեզի բնական ընկալ կհարկադրինք դրկու միայն Յիսուսի կեանքին և վարուց, այն վերջին չրջանին վրայ, որուն մէջ Յիսուս աշակերտներէն չրջապատեալ, նոր վարդապետութիւնն Պաղեստինոյ մէջ սարածել սկսաւ, մի և նոյն ժամանակ ալ անոր հաստատ սարածութեամբ բովանդակ Պաղեստինոյ մէջ, մեծապէս հետաքրքրական է յառաջ բերել հոս, այն նչանաւոր պրութիւնն, որ մեր ձեռքն ունինք. նամակ մ'է այն, որ Հրէաստանի կառավարներէն Յիսուսի ժամանակակից մէկն Բոպլիոս Լէնդուլիոս անուն, Հռոմ էր սարածած, կայսեր ծանօթացնելու համար Յիսուսի անձն, որ Պաղեստինոյ մէջ հռչակաբերութեան երեւցած, ձեռնարկած գործառնութեամբն, և գերմարդկային երեւոյթովն, առարկայ էր եղած անիկայ ընդհանուրին խօսակցութեանն, այսպիսի նամակին է հետեւեալ եղանակս, լատիներէնէն թարգմանուած:

Համեմատ քազած տեղեկութեանցս, զրեմ քեզ հիմայ, ո՛վ Կայսր, ինչպէս որ դու կըսղձաս իրազէկ ըլլալու, այն առաքինի մարդու վրայ, որ Յիսուս է կոչուած. ժողովուրդն կհամարի Յիսուս մարդարէ ըլլալուն, և թէ Աստուած ըլլալուն, իսկ Յիսուսի աշակերտներ կվկայեն, թէ բուն իսկ Աստուծոյ Որդի է անիկայ, ստեղծող երկնի և երկրի, և թէ այն ամէն գործութիւններուն, որոնք կկայանան համայնութեան մէջ: Ճշմարիտ խօսելով քեզի ո՛վ Կայսր, ամենօրեայ է այս մարդուն վրայ լսուած և պատմուած մեծամեծ աքանչելիքներ, մէկ խօսքովը անիկայ, մեռեալներն կարուցանէ, հիւանդներն կբժշկէ:

Անձն մի է անիկայ, միջակահասակ, և բարեմոյն երեւոյթով, քանի՛ վեհութեամբ դրօշմուած, աստուածապէս կերպարանքին գծանշանները վայելչութեամբն, այնպէս որ անոր երեսն նայողն, չկըրնար անտարբեր ըլլալ զանիկա, սիրելէ և թէ պատկառիլ, անոր մազերն ձիունջևս ականջներն հասունցած բնական գոյն ունին, այլ ականջներէն մինչև ուսերն խարտեաշ գոյն ունին, և աւելի փայլուն. ինչպէս սովորութիւն ունին Նազովրեցիները, անոր մազերն գաղթեն սկսեալ երկու, մասերու է բաժնուած, մէկ այս կողմ, մէկ այն կողմ, ճակատն է ազորկ և անպորպտիթ, երեսն աստից խորշոմութեան, և թէ աստից արատ. չրթունքն միաձև վայելուչ:

Ունեցած մօրուքն մի և նոյն գոյնն ունի ինչպէս է անոր մազերն, և թէ խիտ առ խիտ, այսպիսի մօրուքն աստից երկայն ըլլալու, երկու մասերու է բաժնուած մէջտեղէն. անոր նայուածքն է թափանցող և խստահայեաց, և թէ առաւելապէս պատկառանք ազդող, ինչպէս թէ անիկայ արեւուն ճառագայթներուն գօրութիւնն ունենար, կարելի չէ որ կարող ըլլայ, որ և է ոք, անքթիթ անոր երեսին նայելու. յանդիմանութեան ժամանակն, երբ ընէ անիկայ մէկուն արատաւորքն է որ կընէ զայն. ըլլալովն այնքան խստաբարոյ, չատ սիրելի ալ է, և չատ չնորհալի, ես լսած եմ թէ երբէք տեսնուած չէ, որ ծիծաղած ըլլայ, այլ ասկայն չատ անգամ տեսնուած անոր արտասուած ըլլալն, ձեւքերն գեղեցկաձեւ են ինչպէս անոր բազկունքն, առ հասարակ ամէնքն ալ անոր խօսակցութիւնն հաճոյալուր կզտանեն: Գրեթէ ցանցառ անգամներ է, որ անիկայ հասարակութեան մէջ երեւնայ, ասկայն որ և է եղանակաւ, երբ անիկայ երեւնայ մէկ կողմ, իրեն մեծ համեստութեամբն կխոյլի. անոր ծանրաբարոյութիւնն այնքան նշանաւոր է, որուն նմանն կարելի չէ երբեք տեսնել, մէկ հասարակ անձի քով. չատ զեղեցիկ է, նմանապէս ամենագեղեցիկ անոր մայրն, այն ամէն կիներու դասակարգին մէջ, որ այսպիսի գաւառներուն մէջ տեսնուած ըլլայ: Որքան ալ Յիսուս, որ և իսկ ուսումն առած չըլլայ ամենեւին, կճանչնայ կատարեալապէս ամէն գիտութիւններ, բոլոռն անիկայ միշտ կընթանայ, և գլուխն ալ միշտ բայ, չատեր կան որ կծիծաղին զանիկայ հեռուէն նշմարելովնին, այլ երբ անոնք անոր ներկայութեան առջև գտնուին, կդողդողան և թէ կաքանչանան. կըսուի նաեւ թէ անոր նման մէկ անձ բնաւ երբէք աներեւոյթ չէ այս գաւառներուն մէջ: Ես ճշմարիտն խօսելով պիտի ըսեմ, ինչպէս ալ երբայեցիք կվկայեն, թէ ամենեւին լսուած չէ այնպիսի տեսակ վարդապետութիւն, ինչպէս է այս մարդուն ուսուցածն: Հրէից չատերն կըսեն թէ Աստուած է անիկայ, ուրիշներն ալ կըսեն, ո՛վ Կայսր թէ քու թշնամին է, այս չար Հրէայք պիտի ամէն եղանակաւ կձանձրացնեն, երբ անիկայ դժգոհ չէ բրած մէկին, այլ մանաւանդ ամէնքն ալ գոհացուցած:

Եթէ դու ո՛վ Կայսր կրնամաքիս տեսնելու զանիկայ, ինչպէս դու կանխապէս ծանուցած էիր, իրաւնկ ըրէ պիտի, որ փութով ատաքիմ զանիկայ քու քով, միշտ և ամէն պարագայներու մէջ պատրաստ կլինամ ո՛վ Կայսր, կատարելու այն ամէն հրամաններն, որ դու պատչաճ տեսնես ինծի տալու:

Յերուսաղէմ 7, Ինդիկտիոն (*)
11 Յունի (Հռովմայեցւոց)

ԲՈՒԼԻՈՍ ԼԷՆԴՈՒԼԻՈՍ

Արդարև մեծ արժէք ունի այսպիսի նշանաւոր մէկ գրութիւն. հեթանոս կատակալն մի կզմանէ, որ ճշմարտախօսութեամբ յօրինուած և երեւան է եկած, այնպիսի ժամանակամիջոցին մէջ, երբ միաբերն և գաղափարներն տոգորեալ էին հաւատակօրէն. տատապելներու և աւելորդապաշտութեան խարերայութեանց մէջ, որ պարագայներու մէջ, կարող եղած ըլլայ ճշմարտախօսութենէ տաջնորդուած՝ մէկ հեթանոս կատակալ՝ գնահատելու Յիսուսի տատելութիւնները և թէ համոզուելու, և իրեն հետեւելն արձակ համարձակ մինչև Հռոմ հասցնելու, խոստովանելով որ Յիսուս հաւատակ մարդու դատակարդէն չկրնալ ըլլալ, այլ գերմարդկային է անիկայ:

Բաւական Լէնդուլիոս քան Պիղատոս Պոնտացին, որքան աւելի ուղղամիտ և անչահասէր էր եղած, որ ճշմարտասիրութենէ տաջնորդուած գիտցաւ Պիղատոսէն աւելի ճանչնալ Յիսուսի անձնատութիւնն, Յիսուսի չատագովութիւնն ըրաւ, անոր գերմարդկային հանգամանքն անվհտար հաչակեց: Մերիւս Բուպլիոս Պիղատոսի չափ մօտէն՝ Յիսուսին հետ չփման մէջ չէր գտնուած, այլ և այնպէս համարձակութիւն էր ունեցած Յիսուսի վրայ անկեղծօրէն

(*) Indictio բառ լատինական, իմաստն է, տասն եւ հինգ տարիներու շրջանն:

խօսելու, որով ապագայի մէջ Բաբելոնի յիշատակին, միւս գովասանութ պիտի ըլլայ. իսկ Պետրոսին յարաբեր պահարակելի:

Այո՛ Պետրոս այն յանգգապարտ արարածն, յաւիտանեան անարգուած պիտի ըլլայ անիծեալ, որ մինչեւ անգամ կնոջմէն ազդարարուած էր Յիսուսի արդար ըլլալուն վրայ, և թէ ըրած հարցուփորձերովը յայտնապէս տեսած Յիսուսի անմեղութիւնն, իրեն արտաքոյ կարգի փառասէր ըլլալուն համար թեթեւօրէն չարժեցաւ, վեր համարեցաւ անձնական փառքն քան Յիսուսի կեանքն, և չքմեղանալով իր թէ Հրէայներն ըլլային պատճառ՝ դատապարտեց Յիսուսն, որ մեռնի, արձակած վճիռն անար, արձանագրուած կգտնուի պետական արձակ վճիռն, որ յետին ժամանակներն երեւան եկած է, նոյ մէկ տախտակի վրայ, որ յետին ժամանակներն Տիբերիոսի Կայսեր, և է այսպէս || Յամի 17երորդ Ինքնակալութեան Տիբերիոսի Կայսեր, յ2 աւուր ամսեան Մարտի, Անտիպասի և Կայիափասի քահանայապետութեան ժամանակ, Պետրոս Պոնտացին Սարդին Պալիլիոյ Կուսաստութեան, Երուսաղէմի մէջ նստելով Բիւզուրենոյ նախագահական Սթոկսին, Երուսաղէմի մէջ նստելով Բիւզուրենոյ նախագահական Սթոռոյն վրայ, դատապարտեց Յիսուս Նազովրեցին, որ խաչի վրայ մեռնի կրկին աւազակաց մէջտեղն:

Դատապարտութեան վկայութիւններն են հետեւեալներն 1. Յիսուս մոլորիչ է. 2. Յիսուս խռովարար է. 3. Յիսուս թշնամի է օրինաց. 4. Անիրաւ ղինքն որդի Աստուծոյ կոչած է. 5. Անիրաւ ղինքն թագաւոր Իսրայէլի կոչած է. 6. Բազմութեան հետ արհամարհեր ձեռքերնին առաջն մտած է:

Հարիւրապետ Կորնելիոս Կատենդիոսի հրամայուած է, որ Յիսուսն առաջնորդէ տանջանաց վայրն: Արդիւնած է տմչնաւն համար թէ մեծատուն ըլլան և թէ ազգաս, որ չըլլայ թէ Յիսուսի մահուան խռչընդոտ ըլլան. տարաբաղձած է վկայներէն, Դանիէլ Թադանի. Ռաֆայէլ Թադանի. Յովհան Զօրաբաբէլ. Յաբէթ Նահանգել:

Պետրոս պատժուելուս երկրի վրայ արտաքսուելով կուսակալութենէն, որպէս պատասխանութեամբն չկրկուելու համար նախանձաբար համարած էր Յիսուսի մահն. մեռնելէն վերջն ալ Պետրոսի կինայ յաւիտենական դատապարտութիւնն. այն Պետրոսն՝ որ Աբգար բարեպաշտ թագաւորէն նկատուած էր մարդկային ցեղին ամենատարին արարածն:

ԺԳ. ՁՈՅԳ ԱՐՔԱՅԱԶՈՒՆՆԵՐ

Մանկական տարիքին մէջ մարդ բնականաբար անգիտակ է, թէ բարին և թէ չարն ճանչնալու, թուղթի նման որուն վրայ ինչ որ գծես, այն է որ դիւրմատած կմնայ, տունկի մի կորսնցնանն՝ կարելի է վարդրութեան ժամանակին, չակերտեան ձեւ տալ և այնպէս դարմանել. բարի դատարակութիւն ստացող մանուկներն բարի, և չար դատարակութիւն ստացողներն ալ, չար ըլլալու ստեղծուած են. կարելի չէ որ յետոյ ժամանակին, անոնց վրայ փոփոխութեան դէմն կատարէ: Մենք Աբգարու որդւոյն Անանու վրայ խօսելով, պիտի ըսենք թէ դժբաղդութիւն ունեցաւ, որ պզտիկուց լաւ կրթիչներու խնամոց չյանձնուեցաւ:

Պատանեկութեան տեղն անոր դատարակ եղած էր ցոփակեաց մէկ քուրմ՝ Անանու փիլիսոփայութեան դաստատու, Եպիկուրեան մ'էր անիկաց, ըմբռնում ունենալով, թէ մարդկային երջանկութիւն հաճոյից մէջ կկայանայ, Անանու միւս կրթիչներն ալ քուրմին չափ անատակ էին, նմանապէս ուսուցիչներուն տաղնապդութիւնն, կըրնայ երեւակայուիլ թէ ինչպէս կրթեցին զանաժառանգն Անան զարգացած յարաբերութիւն ըրաւ միայն այնպիսի երիտասարդ իշխանազուններուն հետ որ ախտամոլ էին, որոնց մէջն էր և Սանատրուկ, և Վահէս Աբգիւս նախարարին որդին, անոնց հետ սրտակից և քայլերուն քայլակից էր եղած:

Անանու վարած կեանքն էր անարդ, չհամապատասխանող այն դիրքին որուն մէջ կգտնուէր, պատիւն ոտնակոխ էր ըրած ցոփակեացներուն հետեւելովը, հաճոյից մէջ ժամավաճառ ըլլալով, այն հաճոյքներն ատելի էին, և ոչ իսկ արժանի յիշուելու: Այլ մոլութիւններ կային որ կղբաղեցնէին Անան ընկերներուն հետ, ինչպէս ըսեմ արբեցութիւնն, և թէ խաղն. որուն մէջ մեծամեծ գումարներ էին, որ իրենց քսակներէն դուրս կհանէին, մինչեւ որ գումարներն հասնէին, և այլ նոր գումարներ ձեռքերնին անցած վատնէին նմանապես, Անան երբեմն վատնդալի արկածներու մէջ ալ մտած էր անճն, օր մի ձիով ազարակի մի քովէն անցած ատեն, գեղանի աղջիկ մի ուզած էր գրկել, չինականներն ցուպերով վրայ հասան, Անան հազիւ ժամանակ ունեցաւ ձիով հեռանալու, ապա թէ ոչ պիտի գանակոծուէր: Անան սովորութիւն ունէր գիշերներն ուշ ատեն անկողինն երթալու, հետեւաբար ալ ուշ անկողնէն կելլէր, մինչեւ

որ լոգարանին մէջ լուացուէր, և ծառաներէն չվուէր, ժամանակն կանցնէր, կէսօրն հասած կ'ըլլար, կորնգուցած դժուն լոգարանին մէջ լուացմանէն, և ծառաներուն չվճռած էր որ նորէն կ'սուռնար, անոր կիրառութիւնն ամենօրեայ էր, ինչպէս ալ խառնակիչի անառակութիւնն ամենօրեայ։

Սանասարուկ Անանու անուսակ ընկերն, ժամանակէ մի վեր, հետացած էր մայրաքաղաքէն, և Շուարչան կեդրոնացած բանակին հրամանատար եղած. Սանասարուկ միայն քալ գինուորական յաւակութիւնն ունէր, որմէ զատ բարի ոչ մէկ յաւակութիւն, յոխակեայ էր, արբեցող էր, և խազցող, երէք մոլութիւններովն յար և նման Սաթնու, թէեւ ամուսնացած էր Սանասարուկ, կոլակեղն չարաճճակ վշտեր կը պատճառէր, մինչեւ որ չկարենալով անիկայ մնալ, Սանասարուկ յիշելով Անանու հետ ժամանակաւ բրած ընկերութիւնն, հետեւեալ նամակն գրեց անոր։

ՍԱՆԱՍՐՈՒԿ ԱՌ ԱՆԱՆ ՈՐԴԻ ԱԲԳԱՐՈՒ ՈՂՋՈՅՆ

Սիրելի ժամանակի անիւն որչափ ալ դառնայ, կը տեսնեմ ես որ դու անփոյթ պիտի ըլլաս, ինծի հետ յարաբերութիւն ունենալու, յարաբերութիւնն խզելուդ համար, ես բնաւ տհպհպութիւն չունիմ, թէ՛ քու վրադ, և թէ՛ մայրաքաղաքին մէջ անցած դարձածին վրայ, քանի և քանի անգամներ իմ քեզ ուղղած նամակներուն չպատասխանեցիր, ինչ պատճառներու վերագրելու է քու լուութիւնն, ես չեմ կրնար գիտնալ, ես քեզ երբէք վշտացուցած չեմ, կուզեմ քեզ միշտ բարեկամ մնալ, և քու համակրութիւնն վայելել։ Կերեւակայեմ որ դու հիմայ նոր նոր հաճոյքներ ես տեսնցած, անոր համար է որ չես ուզեր ուրիշներուն ականջ տալ, նուիրուած ըլլալովդ Սատըլկան սիրոյն, որ քեզ բոլորովին յիմարցուցեր է։ Սակայն նուիրուած ժամերէն զատ, բարեկամաց հետ ալ զբօսնելու ժամեր չեն պակսիր, Պաքոյի համար, թող տուր ինծի որ հետդ այսպէս խօսիմ, իմացիր ոչ անկրաւութիւն մ'է որ կընես ինծի վրա մոռնալովդ, մինչդեռ ես քեզ չեմ մոռցած։

Գեղեցիկ արարածներու աչքն, որչափ ալ զգաստ ըլլան, բարեկամդ ալ քեզ պէտք է յիշելի ըլլայ, եթէ այսպէս չարաճճութիւն, միայն գեղեցիկներով զբաղիլդ, օր մ'ալ պիտի գայ, որ բոլորովին հիասթափած պիտի գտնես քեզ, անզգայի պէս որ չզգար, մնաւ եալի պէս, որ կարողութիւն չունի անգամներն չարժելու, կինոգաղտ մէջ ամէն ինչ, որ յետոյ կուտայ մորդուս, այն միայն կմտաւայէ ժամանակն ապանելու, և այն միայն կզգայնէ մարդկային սիրտն, իրաւ է թէ ոչ, իմ տրամաբանութիւնն, կրնաս գտնել զայն։ Տրամաբանութեամբս չէ որ ես կախարդել կուզեմ, և հաճոյքներդ խանգարել, այլ չափաւոր ըլլալդ կխափանքիմ, բարով վայլէ գանոնք, ինչպէս որ ազատ է ամէն մէկ մարդ վայելելու, ասածն ալ կայ, մինչ քնար է հաճելի, երբ մի և նոյն ձայնին յանդի։

Յիշէ գիս սիրելի, յիշէ մեր մանկութիւնն, որ հազիւ մեր մարց ծիծերէն բաժնուած, մեր ակնարկներն իրարու հանդիպեցան, և մինչեւ վերջն դեռ քանի մի տարիներ են, որ իրարմէն անպաժան մնացին, յիշէ մեր խաղերն, յիշէ այն արկածներն, որոնց մէջ իրարու ձեռնտու էինք, անոնք անմոռանալի յիշատակներ են, որոնք մեր մտաց մէջ, պէտք է տպուած ըլլան։ Այո՛ այն զբօսանքներն մէկտեղ ենք ըրած, մէկ տեղ հասն տասած, մեր հաճոյքներն փոխանակի և փոխադարձ եղած, ժամանակաց անցումն, տեղերուն հեռաւորութիւնն, մեր սրտերուն մէջ անցում, և հեռաւորութիւն չպատճառեն, իրարու գաղտնիքներն գիտնալով, իրարմէ չենք կրնար ծածկել զատնանք, ուստի դու պէտք է որ հետս անկեղծ ըլլաս, և միշտ հաւատարիմ մնաս իմ հետս, փութացիր ուրիշին պատասխանելու ներկայ գրութիւնս, և խնայուր ինծի քու ժամանակներն ու խորհուրդներն, որով միշտ վառ մնայ մեր հնամեայ մտերմութիւնն։ Ողջ լե՛ր։

ՍԱՆԱՍՐՈՒԿ

Սանասրուկ նամակն աւարտելով, պատասխ մէկուն ձեռքն յանձնեց, առնելու համար գայն դէպ ըզդիլ մայրաքաղաքն, ուր ներկայացնել Անանու ձեռքն պիտի յանձնէր, և հոն պիտի սպասէր մինչեւ որ պատասխանն առնէ, մի և նոյն ժամանակ պիտի լրտեսէր, արքունեաց մէջ տեղի ունեցող իրարանցութիւններն, այնքան Սանասրուկ նենգամիտ և հետապրքիր էր, և կուզէր միշտ աւելիէն օգտուիլ, որպէս զի գլուխն գրած ապատամբութիւնն, ժամանակն հասնին պէս իրագործէ, ըմբռստութեան դաղափարն հետզհետէ կը յառաջադիմէր իրեն մտաց մէջ, մուցած էր Սպգարու և Հեղինէ թագուհւոյն կողմանէ՝ իրեն համար ըլլուած մեծամեծ բարիքներն։ Սանասրուկ աստուածներուն չէր հաւատար, իրեն համար յարգելի էր կատարեալ մարդկութիւնն, վասն զի կատարեալ մարդկութիւնն ազատ կձգէր մարդ, իրեն կիրքերն անձարձակ գոհացնելու։

Հին իմաստասէրներէն մէկու գրածն, պատճառելով Անանու և Սանասրկոյ վրայ, կուզենք գայն յատուկ բերել «Կանանց գերութեան մասնաւորն, այլ ևս ընդհանուր չըլլալ իմաստութեան և բարուց ուղղութեան, որովհետեւ անոր մասնաւորական կարողութիւնն թէ ցրուած և թէ անհետացած է, այնպիսի ճնշման ներքեւ, որ երեմայով յառաջ կերթանայ անոր մասնաւորական կարողութիւնն, մարմնական հաճոյքներն որ զանկակ չարաճնակ կղզուղեցնեն, և մասնաւորական կարողութիւնն կապանեն, ազատասոր հետեւանք ունին, վասն զի ժամանակէն ասաջ այնպիսին կծերացնեն։»

Իմաստասէրին նոյնպիսի վկայութիւնն, վարձուած խրատանութիւն և առուգութիւն է, և ոչ բանդագուշանք, կանանց գերի եղոյն ընկերութեան մէջ բացարձակապէս չունի արժէք, անիկայ ոչընչութիւն մ'է, անոր յիշատակն յանուց քով, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ բացարձակ վատահամբաւութիւն, ահա այսպիսի անվայելուչ վիճակի մ'էին առաջնորդուած Աման և Սանսարուկ իրենց պատանեկութենէն վեր: Երբ Սանսարկոյ ապաստանն նամակաբեր ներկայացաւ Ամանու, անիկայ դեռ անկողինն էր, նամակն ընթերցելէն վերջ, քիչ մի կոթ խմեց, և այսպիսի մէկ պատասխան գրեց Սանսարկոյ:

ԱՆԱՆ ԱՌ ԲԱՐԵԿԱՄՆ ՍԱՆԱՏՐՈՒԿ ՈՂՋՈ՛ՅՆ

Քու նամակին պատշաճապէս պատասխանել վախեցելուս համար, կշտամբիմ թէ ինչպէս սկսիմ գոյն, քու գրածներն թէ ծիծաղս, և թէ բարկութիւնս չարժելու առիթներ կտան, այլև այնպէս կուզեմ քեզ գրել, քու բրած գրպարտութեանդ ես մանուկի սկանջ կուզեմ քեզ գրել, քու բրած գրպարտութեանդ ես մանուկի սկանջ կուտամ. վասն զի եթէ ամբաղջովին տուած ըլլայի, քեզի հետ հարկ էր որ բոլորովին խզուած ըլլայի: Խրատիկ ուզելովդ գիս, որ ունեցած ժամանակս հաճոյից չնուիրեմ, ժամավաճառ կըլլաս, բայց գնեցի վահագնի և Հերքիւլէսի չնորհքն չէ ըրած, այլ զգայուն սիրտ մ'է պարգեւած, որ զեղեցիկ արարածներն սիրեմ, և թէ բավանդակ անոնց նուիրեմ, զեղեցկութեան հետ է որ ես միշտ կզանեմ գոհունակութիւնս, զեղեցկութենէ զուրկ առարկայի մի քով, ժպիտ չեմ հանդիպիր երբէք, եթէ ուզեմ զեղեցկութենէ հեռանալ, վարձեմ կանանչ գիս պիտի պաշարեն, որ յաւատաւորութեան առնեն: Ես

ասանդուած է հետեւեալ եղանակաւ, «Քու առջեւն է դրուած կրակն ու ջուր, որուն մէջ որ ուզես, կարող ես քու ձեռքդ մտցնել. այսպէս մարդուս առջեւ է կեանքն ու մահ, ինչպէս բարին և չարն, որ որ ուզէ նոյնն պիտի ըլլայ որ հատուցուի անոր»: Չարն Թոլստոյը-ուկր է, որ բարին արժէք և արդիւնք ատանայ:

Կրկին այսպիսի սկիզբնաղբիւր մտնուագրական ինքնութիւններն, քաջ ըմբռնելու և որոշելու համար, թէ ինչպէս կիսատուին մարդկային ներգործութեանց մէջ, հարկ է որ բացատրենք. մարդկային գործունէութեանց բարութիւնն, անոնց գործադրուն եղանակէն է, որ կայանայ, բնական օրէնքին հետ յարմարութենէ կամ անյարմարութենէն, յարմարելովն է միայն որ բարի կըլլան, իսկ չյարմարելովը չար. ինչպէս եթէ այն գործողութիւնն ուղիղ սկզբան համաձայն ըլլայ, բարի է, եթէ հակառակն այն ատեն չար: Լուսաղբն եղանակաւ ճանչնալու համար գայն, կանոն ունինք օրէնքն, և մարքի վկայութիւնն, որոնք կկազմեն ուղիղ սկզբունքն. նոյն կանոնին հետ համեմատելով բարութիւնն և չարութիւնն կորոշուի:

Մարդկային գործողութեանց առաքինութիւնները որոշելու համար, հարկ է երեք թէութիւններ դնել քով առարկային, քով վախճանին, և քով պարագային. խօսելով առարկայի վրայ, բարի կըլլայ գործողութիւն, երբ այն առարկայ համեմատ է ուղիղ սկզբունքի հետ, զոր օրինակ Աստուած սիրել, արդար գտնուիլ ընկեր, համեմատ են ուղիղ սկզբունքի հետ. իսկ համեմատ չեզոքներն, ինչպէս Աստուած ատել, ընկերն ապտակել, չար գործողութիւններ կըլլան: Բարի և չար գործողութիւններն ևս ունին իրենց աստիճաններն, որ են գերական, բաղդատական, և գերադրական, որոնք դրականապէս և դասականապէս և գերադրականապէս կորոշեն, բարւոյն և չարին աստիճաններն. և կըլլան բարի, բարեդոյն, և ամենաբարի. ինչպէս անոր հակառակն չար, չարագոյն, և ամենաչար:

Առարկաներ կան ևս, որ բնականապէս և երևոյթապէս չար են. բնականապէս չար եղող առարկաներ. Աստուած իսկ կարող չէ չարն յատկութենէն դադրեցնել և բարի ընել, զոր օրինակ, գողնալ, չընդել, և հայհոյել, որոնք յատկապէս ինքնին չար են համարուած միշտ: Գիտելի է ևս թէ կարելի չէ ազատ մարդու, մինչդեռ սանն Աստուած սիրել, և ատել, գործողութիւնն չփոխել և անարդ ընել. բարութենէ և չարութենէ անտարբեր ընելով: Երկրորդ թէութիւն մարդկային գործողութեան բարի ըլլալուն գործողին, վախճանէն է կախուած որ գայն ազատ կամքովը կգործէ, եթէ գործողին վախճանն համաձայն է ուղիղ սկզբունքի հետ, այն ատեն բարի է, ապա թէ ոչ չար է. ինչպէս ատատութիւն ընել ազքատին բարի գործողութիւն է, այլ չարութեան կհետեւի, երբ ատիրեր վախճանով գործուի այն

ցոյցի համար բրած ըլլայ. և թէ ուրիշներուն առջև փառաւորելու համար. այսպէս գործողութեան վախճանն ալ բարի կամ չար դիտուելիք կըլլանայ:

Երրորդ թէութիւն մարդկային գործողութեան բարի ըլլալուն, պարագային է որ կախուած ունի. ո՞րը էր այն, ևս ո՞ւր. ինչ էր այն և ինչո՞ւ համար կըլլար, և թէ ի՞նչպէս կըլլար. քննել պէտք է դիտելով, թէ գործողութիւնն ինչ պարագայի մէջ է ըլլուած, բարի կամ չար ըլլալու համար, ո՞ւր էր գործուած, վասն ի՞նչ տեղն կարող է բարի կամ չար ընել գայն. ինչպէս միեւ ուզուած է չար գործել բարի հետեւութիւնն յառաջ բերել. ևրբ ո՞ր պարագայի մէջ գործուած էր այն. ինչո՞ւ համար, յարմար էր թէ անյարմար պարագայն: Նոյնպիսի պարագայներն են, որ գործողութիւնն կբացատրեն. ուրեմն մարդկային գործունեան դասումն՝ անոնց բարութեան կամ չարութեան նկարագիրն որոշելու համար, յառաջ բերուած ևրբ թէութեանց քննութեամբ է որ կրնայ ըլլալ, երեք թէութիւնք բացարձակապէս կպահանջուին, ուղիղ սկզբունքի համաձայնութիւնն գտնելու համար:

Բարւոյն և չարին մէջ եղած որոշակի զանազանութիւնն, յառաջ բերել ուզելովնիս, ըսենք թէ հասարակօրէն չանգրալ է որ բարին կգործուի, ինչպէս չարն ալ կգործուի չանգրի պակասութեամբ, եթէ առարկոյ ըլլայ մեզ, թէ արդեօք մարդկային գործողութիւններն, պէտք է որ միշտ իրենց բարոյականութիւնն ունենան, պիտի պատասխանենք ևրբ, այո՛ վասն զի գործողութիւնն կարելի չէ՛, որ անտարբեր ըլլայ. հարկաւ պէտք է մէկ առակին կամ միւս առակին վերաբերի, պէտք է ըսելովնիս, քննութեամբ հասատանիք գայն. մարդկային գործողութիւնն կարելի չէ որ անտարբեր ըլլայ, վասն զի գայն գործողն, դիտաւորութիւն է որ կգործէ, եթէ դիտաւորութիւն չունենայ, պիտի ըսենք թէ անբանականաբար գործողութիւնն է. որոնք բանականութենէ զուրկ դասուած են, և կգործեն առանց դիտաւորութեան իրենց բնական ազդմամբն, այլ ոչ նոյնպէս մարդկայիններն, որ բանականութեան մէջ, միշտ իրենց դիտաւորն կունենան:

Անհնազարդ գործողութիւնք իսկ, իրենց դիտաւորն ունեցած կ'ըլլան, ինչպէս զրկիլ ու չգրկել, չարժիլն ու չշարժիլ, ժպտիլն ու չժպտիլ. որքան ալ չնչին գործեր ըլլան, միշտ դիտումով եղած կըլլան, որով անոնց բարութիւնն կամ չարութիւնն քննելով կիմանանք. անոր համար մարդ գործողութիւններն պէտք է որ բարի դիտումով ընէ միշտ: Գործողութեան բարոյականութիւնն կարծիքէ կախուած չունի, բնութեան օրէնքն անփոփոխ է, Աստուած իսկ անհնարագործութեամբ կարող չէ փոխել գայն, եթէ այնպէս ըլլար, մարդկութիւնն չփոխուիլ պիտի առաջնորդուէր:

Բնութեան օրէնքն է ուրեմն, զարերու չարունակութեան մէջ միշտ և ամէն ժամանակ, մարդկային գործողութեանց ուղղիչ եղող, որ աշխարհի վրայ բնակող, ամէն ցեղերուն և թէ ժողովուրդներուն մէջ զօրութիւն ունեցող է, և թէ ոիրտպատութիւն, անոնց առ հասարակ հանրութեան քով գողութիւնն, որ բնականապէս չար է, ժամանակներու փոփոխութեամբն իսկ չար է մնացած, ինչպէս ալ գողութեան նման այլ գործողութիւններն, եթէ մարդկային դատաստին կախում ունենար, գործողութեան հանգամանքն ու նկարագիրն, այլեայլ ժամանակներու մէջ փոփոխութիւն պիտի ունենար. ինչպէս մէկ հասարակութեան և ժողովրդեան, առաքինութիւն համարած մէկ սովորութիւնն, մեղութիւն պիտի համարէր միւսն, որմէն կրնանաւ բացարձակապէս թէ բնութեան օրէնքն որ Աստուածային է, միշտ անփոփոխ է:

Բնութեան օրէնքին վրայ աւելցնել պէտք է, ևս մարդկային օրէնքն, որ նոյնպէս բարութեան վրայ հիմնուած է ամէն ժողովուրդներու քով, և կատարեալ մարդն որ միշտ հպատակութիւն ընծ անոր, այլ պէտք է դիտնալ, որ բնութեան կամ բնական օրէնքէն վեր չէ մարդկային օրէնքն. աւ հասարակ ամէն մարդ պարտաւոր է հնազանդելու մարդկային օրէնքին, երբ այն օրէնքն ընդհանրին բարի է, և նոյն բարութիւնն ունենալուն համար է որ պարտաւորիչ է, եթէ բարի չըլլար չպիտի պարտաւորէր. բնութեան օրէնքն, մարդ ընդ իրեն մէջ ունի խղճմտանքն է այն, կամ ներքին ձայնն, որ միշտ մարդկային գործողութեանց վրայ ազդեցութիւն ունեցած է:

Ահա այս է մարդկային գործողութեանց բարութեան կամ չարութեան համար ունեցած հանգամանքն, և այսպիսի անոնց զանազանութիւնն և ճանչնալու եղանակն. որով մարդկային բարի գործողութիւններն գովասանքի արժանի կ'ըլլան, ինչպէս ալ չար գործողութիւններն ալ մեղադրանքի. կրկին ծայրեր են բարութիւնն և չարութիւնն և թէ սկիզբներ, ինչպէս արդէն անուանեցինք զանոնք, որոնք աշխարհի սահմանէն և մարդկային ծագումէն վեր գոյութիւն ունեցած, մարդկային ամէն գործողութեանց մէջ կխառնուին. միշտ իրենց սիրտպատութիւնն ունենալով, միշտ մարդկութիւնն իրենց հպատակեցնելով: Բարի սկիզբն հզօրամբայր սիւքի նման, Աստուծոյ կողմէն է որ փչումն ունի. իսկ չար սկիզբն, նման է խարշակի, որ գժոխք էնիչումն ունի, մարդկութիւնն ասչորելու համար. մահ յարելով արեւուն դէմ, միթէ՛ կարելի է լոյն խաւխանել:

ԺԵ. ՈԳԵՂԷՆՆԵՐՆ ՀՐԵՇՏԱԿ ԵՒ ՍԱՏԱՆԱՅ

Բարի և չար սկզբանց մէջ եղած հիմնական զանազանութիւնն, մանք ցուցապրելէն և նշանակելէն վերջ, թէ ինչպէս անոնց հետևանքներն հասարդներուն, առջինին նայն ինքն Աստուած ըլլալովը, և միւսին Սատանէն, հիմայ պատշաճ կհամարինք այսպէս ներկայացնելու հրեշտակներն ու սատանաներն, որոնք ոգեղէնք կոչմամբ մեզի ծանօթացած են. նոյն ոգեղէններն մարդկութեան շահերն են միշտ. անոր նպատակներն թէ բարեացնելու, և թէ չարացնելու համար: Արարիչն Աստուած չունենալով հրեշտակաց անհամար բազմութիւնն, առանձին առանձին պաշտօններ է հաստատած անոնց, որպես զի բաշխեն մարդկութեան իրեն բարութիւններն:

Հրեշտակներն այսպէս պաշտօններ առանձնած, առնմանուած են ըլլալ պահապաններ, զոր զոր ամէն թագաւորութեանց, ինչպէս ևս ամէն իշխանութեանց, ընկերութեանց, գաւառներու, քաղաքներու և աւաններու, այսպէս ևս ամէն մարդ զոր զոր, ունի իրեն պահապան հրեշտակներն: Հրեշտակներն կնոչնչին բնութեամբ և միւսներէն չեն տարբերիր, որ կկոչուին երկնային թագաւորութեան բանակներն, անոր համար Աստուածաշունչ Ս. Գիրքն կ'անուանէ Աստուած, Տէր զօրութեանց: Հրեշտակներն ապրին, իրենց առանձնած պաշտօնին համաձայն՝ ըլլալով պահապաններ, կնակին անոնց ամէն մէկին վարձատրութեամբ, մարդկութեան մէջ արձակելու Աստուծոյ բարութիւններն, և մարդկային ներգործութիւններն ուղղելու, որով ամէն բարի գործողութիւն ուր և ըլլայ, որ և է եղանակաւ գործուած, միշտ հրեշտակներու թելադրութեամբն է եղած, ինչպէս ամէն բարեպաշտութիւն, և բարեգործութիւն, ամէն առաքինութիւն, ամէն անձնուիրութիւն, օգնութիւն, բարեարութիւն և պաշտպանութիւն որ մարդ ընկերին համար կ'ընէ:

Բարութիւնները բաշխող, և ներչնչող Աստուած, այնպիսի հրեշտակներէն զատ, որոնց է յանձնած, սէրութեանց, քաղաքաց, և մարդերու պահպանութիւնն, ունի ևս իրեն քովը իրեն անմիջական ծառայութեան մէջնի, սէրովբէներու և քերովբէներու գունդներն, որ անդադար կերգեն իրեն յաւերժական փառաբանութիւնները, և թէ իրեն ամենազօրի վեհապետութիւնն գերազանցապէս կշքեզայնեն. անոնց մէջ կզանազանուին վեցթևեան ոգեղէնները, որ Աստուածային վեհապետական լուսաթողիով զահուն չուրջն կա-

ւառնին, և կհանդիսանան Սառուծոյ Թևինապահներն ըլլալ։ Այսպէս ալ կան հրեշտակապետներ, որոնք յիշատակուած են մեծամեծ դէպքերուն ժամանակին։

Գաբրիէլ հրեշտակապետն յիշատակուած է, Տիրամօր աւետման մեծ դէպքին ժամանակ, որ ներկայանալով Ս. Կոյսին ողջունեց պատիւով և ըսաւ, ուրախացիր Տէրն քու հետ է. երբ Ս. Կոյսն հրեշտակապետին ներկայութենէն և անոր ողջոյնէն այլայլեցաւ, Գաբրիէլ դարձեալ խօսեցաւ, և ըսաւ, մ՛վ Մարիամ երկիւղ մ՛առնես, վասն զի դուն Սառուծոյ չնորհքն կը գտնես, ահա դուն պիտի յղանաս և պիտի ծնանիս որդի, անոր անունն պիտի կոչես Յիսուս, անիկայ մեծ պիտի ըլլայ և պիտի կոչուի Որդի Բարձրելոյն. Սառուած անոր պիտի տայ Դաւիթ հօրն աթոռն, պիտի թագաւորէ Յակոբայ Տանն վրայ, չպիտի վերջանայ անոր թագաւորութիւնն, պիտի ըլլայ քու վրայ Ս. Հոգին, հովանի պիտի ըլլայ քու վրայ Բարձրելոյն զօրութիւնն, քու ծնած որդին թէ սուրբ պիտի կոչուի, և թէ Որդի Սառուծոյ։ Ս. Կոյսն պատասխանեց Գաբրիէլի թէ Տիրոջ աղախին էր և հրամանին հնազանդ։

Հետևեալ հրեշտակապետն յիշատակուած է, այն ատեանին պարագայի մէջ, երբ Յիսուս պիտի մատնուէր չարագործներուն ձեռքն, աչակերտներէն երեքն Պետրոս, Յակովբոս և Յովհաննէսն հետևան առած մտաւ Գեթսեմանի կոչուած պարտէզն, և հոն աչակերտներուն քովէն քաշուելէ տեղ մը երթալով, առանձնացած աչքին առջևն պարզուեցան այն ամէն խայտառակութիւնները և ցաւերն, որ պիտի պատճառէին իրեն չարագործներն, ահաւասիկ աղօթել Հօր Սառուծոյ առջև ըսելով, Հայր իմ եթէ կարելի է հեռացուր ինծմէ գաւանը բաժակն, եթէ կարելի չէ պատրաստ եմ խմել զայն. թո՛ղ քու կամքն ըլլայ. Հետևեալ երեւնալով Յիսուսի, ըսաւ, Հօր Սառուծոյ կամքն է մարդերուս փրկութիւնն, և խոտորելով առջևն մինչ թաղից Յիսուսն։

Միքայէլ Հրեշտակապետն յիշատակուած է, այն երկնապղծութեան պատերազմին մէջ, որ պատահեցաւ երկինքն, երբ հրեշտակներուս մէջ մեծ ապստամբութիւնն յայտնուեցաւ, վասնզի Սատանէլն հպարտանալով անարգեց Սառուծոյ բացարձակ իշխանութիւնն, և դումարեց իրեն քով մաս մը հրեշտակներ, որ իրեն համախոհներն էին եղած, և անոնց հետ մեկ կողմ քաշուելով քաժնուեցան միւս հրեշտակներէն, որոնք միշտ հաւատարիմ ուղած էին ըլլալ Սառուածոյին իշխանութեան, նոյն կռուութեան մէջ, Միքայէլ հրեշտակապետն Սառուծոյ անեղապօր բանակներով ճակատ մղեց, ըմբոստ Սատանէլի և անոր արբանեակներուն դէմ, և յաղթանակելով զանոնք հալածեց երկինքէն, գլորելով զանոնք անդունդն։

Սատանէլի ապստամբ բանակն քայքայուած, երկինքէն անդունդ գլորած ժամանակ, անոր մէկ մասն ցրուեցաւ օդին մէջ, նոյնպէսին մէջ գտնուող Սատանէլի խորհրդականն կանուխէ ծպտելով օձի կերպարանք առած, և գնաց մտաւ դրախտն. ուր Եւային քով մօտենալով բան անոր. ինչո՞ւ այս գեղեցիկ ծառին պտղէն չես ուտեր. Կանուխէն կիսօսէր արդիւնալ ծառին պտղոյն համար, որ չուտ հաճոյանալիս էր. Եւա յորդորուած ձեռք ձգեց այն պտուղն, և Ադամոյ տանելով զայն համոզեց զանիկայ, որ ուտէն մէկտեղ. վերջապէս կերան և պատուիրանազանց ըլլալովնին դրախտէն դուրս արտաքսուեցան։ Մեր Նախահօր և Նախամօր սկզբնական մեղքն, ժառանգական եղաւ նաև զաւակներուն, նոյն ժամանակէն սկսեալ մարդկութիւնն պատասխանեցաւ, նոյն օրէն վեր մարդկութիւնն հաւատ ունեցաւ չարութեան, որ եղաւ պատճառ թշուառութեանն։

Կանուխէ միևնոյն չարութեամբ ինչպէս մոլորցուցած էր Ադամն ու Եւա զրկուելոց Կայէնն եղբօրն Աբելին դէմ, Կայէն Աբելին չարութիւնները սեռնելով մեծապէս նախանձեցաւ անոր դէմ. և հետզհետէ սկսաւ աճապարութիւնէ առաջնորդուած սպանելոց զանիկայ, Կայէն այսպէս առաջին սճրագործն ըլլալով աշխարհի վրայ, պատասխանեցաւ Սառուծմէ որ անիծեալ ըլլայ և թափառական ըլլայ միշտ, անոր զաւակներն և սերունդն ամէն, նոյնպէս անիծուեցան և մարդկան որդիներ կոչուեցան. յետոյ իրենց գործած բազմապատիկ չարութիւններուն համար, անոր համար ալ հրաբխելոյն իրենց վրայ Սառուծոյ մեծ վրէժխնդրութիւնն, որ անդր ունեցաւ չդիմադրելով, որով ամէնքն ալ ընաջնջել եղան։

Սառուծոյ Սատանէլի միւս խորհրդականն, երկնալով Բաբելոնական Սենաար դաշտի վրայ մեծ բազմութիւն ժողված, որ գաղթած էր Ս.յրաթատայ սահմաններէն և հոն հասած, գաղթականութեան գլուխ եղող Բելէն քով մօտեցաւ Սառուծոյ, որ հոն կգըտնէր խորհուրդ առած, որ դաշտին վրայ մեծ աշտարակ մը չինէ, որպէս զի նոքին չդիմելով եղած ժամանակ վտանգ չըլլայ իրեն մարդկանց խզդուելու, և մէջն ապաստանած ազգաւորն Բել խաբելով Սառուծոյէն, սկսաւ իր մարդերուն չինել այն աշտարակն, և հետզհետէ բարձրացնել, մինչև որ Սառուծոյ բարկութիւնն չդիմեց, աշխատութիւնները լեզուներն չփոխեց նոյնպիսի չփոխութեամբ էր որ աշխատաւորք իրարու խօսքերն չէին կրնար իմանալ, հետևաբար աշխատանքի չէնքն, չէին կրնար յառաջ տանիլ, միևնոյն ժամանակ ալ փոթորիկ սկսելով, կիսակատար մնացած աշտարակն հիմնայատակ եղաւ։

Ողեղէններուն այսպիսի չար մտքի կազմութիւնն որոնք կկոչուին սատանայ, դև, բանսարկու, ճիւաղ, այս, խաւարային ոգի, պիղծ ոգի. միւս բարի մտքի հրեշտակներու պէս փոխութեանդ են, իրենց

ծառայութեանց մէջ, եթէ հրեշտակները կաշխատին քարի սկզբան համար, սատանայներն ալ կաշխատին միշտ չար սկզբան համար: Երբ սատանայներն յանդգնեցան ապստամբիլ իրենց Բեհեղզեբուղ կամ Սատայէլ գլխովին, Աստուածային իշխանութեան դէմ, Աստուածային արդարութիւնն զանոնք չորս տեսակ պատիժներու էր, որ ներթարկեց, նախ կուրացուց զանոնք, որ չկարենան ճանչնալ գերբնական կարգի ճշմարտութիւնները. երկրորդ մերկացուց զանոնք իրենց ունեցած յաւիտենական փառքէն. երրորդ մատնեց զանոնք անկարողութեան որ չկարենան զղջալ, այլ միշտ մոլորեալ մնան. չորրորդ դատապարտեց զանոնք որ անքառուած մնան միշտ դժոխոց անդունդներուն մէջն:

Տարակուսանքի և երկբայութեան տեղի չկայ, որ սատանայներն ամէն, հետամուտ չըլլան յարատեւ մարդկութեան վնասակար ըլլալէ, անոնք մեծ նախանձ ունին մարդկութեան դէմ, և բնական թշնամիներ կնկատուին, որովհետեւ չեն ուզեր որ մարդերն անմեղութեան մէջ մնալով երջանկութեան հասնին. երջանկութենէ զրկելու համար է, որ անոնք հետամուտ են միշտ փորձանաւոր ըլլալ, և յորդորել Սատանայ արդիւնքներ որ մեղանչեն. և իրենց հետեւորդներն դատապարտուելով դժոխոց, յաւիտենական պատժոց: Սատանայներն ունին մէկ անհանգիստ սովորութիւն ալ, որ մարդերն մեղաւոր ընելէն վերջ, կամենան անոր մարմնոյն մէջ զանիկայ չարչարելու և տանջելու համար միշտ:

Բեհեղզեբուղն, այս չարութեան ամենամեծ հեղինակն, որ յանդգնութիւն ունեցաւ անպատկառ մօտենալով Յիսուսի քով, անապատին, երբ ծոմապահութիւն կընէր, որպէս զի փորձէ, նախ ապին վրայ քար դրած, ըսաւ Յիսուսի, որ հաց ընէ զայն. յետոյ աւելի մեծ յանդգնութիւն՝ ունեցաւ, Յիսուսի առաջարկելու, թէ երկրի ամէն թագաւորութիւններն և փառաւորութիւնները, ինքն կարող էր, Յիսուսի տալու, պայմանաւ որ Յիսուս անոր երկրպագութիւն ընէ. Յիսուս նոյն ատեն խոյսառակելով Բեհեղզեբուղն քովէն հեռացուց, ըսելով, գնա՛ սատանայ, միայն Աստուծոյ է որ երկրպագութիւն կըլլայ. սկզբ ոգին հեռանալովն, հրեշտակները մօտեցան Յիսուսի քով անոր ծառայելու համար:

ԺԶ. ԱՆԱՆՈՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻԻՆ

Սրպարտ վարած կենցաղագիտութիւնն, զինքն մեծութեան բարձր գագաթին կանգնեցուցած էր, զինական յաջողութիւններ էր ունեցեր, և բաղդատութիւն Յիսուսի հետ բանակցելու, ներսացած ըլլալովն երկրաւոր թագէն աւելի փառաւորն, պատրաստած էր անոր երկինքի մէջ, ուր ամէն հաւատացեալ ակնկալութիւն ունի վայելել, Արքայութեան արժանացած տանեն. Սրգար իրր թագաւոր և իրր անհատ կատարած էր պարտքն երկրի վրայ, զգացած էր այն գոհունակութիւնն, որ մարդ պարտքն կատարած տանեն կունենայ: Երեսուն և ութ երկայն տարիներ անցուցած էր աթոռոյն վրայ, երբ անոր մահուան ժամին հասաւ, կանչել տուաւ քովն Սդդէ հայրապետն և անոր օգնութեամբն, ունեցաւ կրօնքին վերջին մխիթարութիւնները, և այսպէս սրբութեամբ աւանդեց հոգին: Եղեւ ասիկ պատճառն մեծապէս անոր մահն տհաճաբար, մեծերէն մինչեւ պզտիկներն առաջ մտան, և մեծ հանդիսաւորութեամբ կատարեցին անոր յուղարկաւորութիւնն:

Գահաժառանգն Անան յաջորդելով Սրպարտ Եղեսացիքն ամէն առկայծուց, վասն զի մեհեանները դռներն բանալով կուապաշտութիւնն ուզից նորէն հաստատել, Սդդէ հայրապետն մեծապէս տագնապած ըլլալով նոյն եղելութեան վրայ, երբ հրաւիրուեցաւ Անանու կողմանէ, որ թագաւորական խոյրն պատրաստէ, վասն զի ինքն էր այն պաշտօնն ունեցող, պատասխանեց թէ կարելի չէր իրեն խոյր պատրաստել Անանու դլխոյն, որ չմանարիր և չմեծարեր Յիսուսն: Սդդէ Անանու չարութենէն կասկածելով, որ չըլլայ թէ Աբիծուց դրան վրայ գտնելուած Յիսուսի Ս. Պատկերն անարգէ, սպասեց որ գիշեր վրայ գայ, նոյն տանեն աղիւս առած հետն, գնաց ծածուկ մինչեւ Աբիծուց դուռն, և հոն այն միջոցութեան մէջ ծածկեց Ս. Պատկերն մէկ քարով, և աղիւսով ծեփեց զայն, յետոյ նոյն ղղուչութեամբ դարձաւ հայրապետարանն:

Սդդէ սենեակին մէջ ծնրադրած սկսաւ աղօթել, յանկարծ երկնային լոյս պատելով սենեակին մէջ, տեսաւ Յիսուս Փրկիչն վայելուն ամպերուն վրայ, որ ձեռքն ունէր մէկ սկիհ, Յիսուս սկիհն ցոյց տուաւ Սդդէի յետոյ, իր ամենաքաղցր լեզուովն խօսեցաւ հետն, այսպէս, ահա ժամն հասաւ, որ ինծի համար դառն բաժակն ըմպես, քու կեանքն ինծի համար զոհես, քու հոգատարութիւնն օրինակ ըն-

ծայրս ինձի հետեւումներուն, որ անոնք ալ իրենց թափկիլիք արեւամբն, արբուած, երկրէ երկինք անցնին, երանելի ըլլան յաւիտեան, և թէ իմ արքայութեան ժառանգորդներ ըլլան:

Իմ ամենամեծ Հօր կամքն է, որ հաստատած եկեղեցիս աւելի ամրանայ, անոր անդամներն եղող հաւատացեալներն, որ արեամբ արքանան, և իրենց թափած արիւնն ակռաներ ըլլան, որ աճեցնեն այլ հաւատացեալներ իմ բազմութեամ հօտս կազմելու համար, իմ հայր նոյնպէս թոյլ պիտի տայ, որ Սադայէլի պատերազմին չարունակութիւն, մինչեւ որ հաւատացեալներն ոսկիի պէս բովին մէջ մաքրուին, նահատակներուն չաւութեամբ եկեղեցական արձանագրութիւններն լեցուին, այլ վերջն պիտի գայ, որուն մէջ Հայաստանն իր Լուսաւորիչն պիտի ունենայ, որպէս զի ընդհանուր Հայաստանն իմ հաւատքին լուսովն լուսաւորէ, և նոյն հաւատքն Հայոց մէջ հաստատ մնայ:

Յիսուս երբ անհետացեր եղաւ, Սադէ դեռ զմայլման մէջ էր, նոյն տեսիլքի տակն գլինքն արքայութիւն փոխադրուած կը կարծէր, չնորհակալութիւն յայտնելով վերջապէս Յիսուսի, որ գլինքն էր արժանացուցեր այն մեծ չնորհքին: Յետոյ գնաց մտաւ անկողինն ու քանութեամբ քնանալու համար, յաջորդ օրն Կիրակի էր, Սադէ առաքութեան հանձայն ժողովրդեան պիտի քարոզէր, և պիտի պատարագէր, նոյն օր իրեն իրեն երեւցած տեսիլքին վրայ պիտի խօսէր ժողովրդեան, ուստի առաւօտուն չուտակ եկեղեցին մտաւ, և գնաց աթոռին վրայ նստելու, ժողովուրդ բազմութեամբ անոր ամէնն կը չրջապատէին. ան նոյն պահուն էր դեռ քարոզն չսկսած, որ գլխաւորներ եկեղեցին մտան, և խնամած բազմութիւնն երկուքի բաժնուելով, մէջերնէն անցան և հասան մինչեւ Սադէի նստած աթոռն. ոմանց գլխաւորն սուրբ պատուանդէն հանած, ուժգին հարուածներ իջնց գլխուն սրտին վրայ, և զանիկայ ամբողջ վար տապալեց, ուրիչ հարուած ալ տալով սրտին ապտնեց հայրապետն:

Գործուած մեծ եղեռնագործութիւնն, ու հաստատակ ներկայ եղողներն սարսափելուց, և թէ վշտացուց, այն տեսիլքն էր հասած չխորհութիւնն որ ժողովուրդնէ ամենք գլխաւորներն լաւ մի ծեծեցին և գետնաքաշելով եկեղեցիէն դուրս հանեցին. անիծեցին Աստուծոյ որուն հրամանաւ էր գործադրուեր այն եղեռն: Յետոյ լալով և պարսել հաւատացեալներն հայրապետական մարմինն սարին լեռնին վրայ, քահանաներն հոն հաւաքուած պաշտամունքներն երգին և վերցուցին հանդէսով թաղելին մարմինն եկեղեցւոյն մէջ:

Դէպք մ'էր այն մեծ, որ հաւատացելոց սիրտերնին պատճառ եղաւ, նա մանաւանդ կրկնապատկուեցաւ այն, վասն զի կրկին սուգի մէջ մտած էին Աբգարու մահուան սուգն չտարածած, յաջորդած էր անոր Սադէի սուգն: Ինչ հետեւութիւն պիտի ունենար Աստուածդահակալութիւնն, որ սասնակ անօրէնութեամբ սկզբնաւորած էր, ժողովուրդն նոյն ատենապետաւ կացութեան մէջ, չէր գիտեր որ Աստուածային Թագաւորութեամբն էր, որ այն չարագուշակ դէպքն էր հանդիպած, այն բոլոր ժողովուրդ սակաւին չէր գիտեր Յիսուսի տեսիլքով, Սադէի բրած յայտարարութիւնն ունեցած ազդեցութիւնն, եղեսացիներն վարժ չէին դեռ Աստուծոյ կամացն համակերպելու աւետարանութեան, որ հաւատացելոց համար սամենահարկաւոր առաքինութիւնն է:

Աւազ և հազար աւազ, որ Աբգարու եռանդով, և այնքան սքանչելիքով սկսած այն մեծ բարեկարգութիւնն, որ եղեսիոյ մէջ ժողովրդեան բարքն էր բարեփոխած, բաւական ժամանակէ վեր մայրաքաղաքին մէջ հեթանոսական պղծութիւնն, անհեթանոսներն վերջ, դարձեալ մեռած պիտի գանէր, Աբգարու անխրատ որդւոյն գործով, որ հազիւ գահ էր բարձրացած, այսպիսի անօրէնութեամբ կրնայինէր իրեն թագաւորութիւնն, սանակոս ընկալ հօրն յիշատակն, Քրիստոնէական լուսաւորութեան տեղ կրնարէր և նահատակած կը համարէր հեթանոսական խաւարն, գեղեցկութեան կը փոխանակէր տգեղութիւնն, երջանկութեան կը փոխանակէր թշուառութիւնն:

Քրիստոսի եկեղեցին Եդեսիոյ մէջ հաստատուելէն վերջ, որքան բարեփոխութիւն ներմուծուած էր հոն, եթէ քննութեան առնուէր այն, կրպակատարդ դասակարգին մէջ գործնականապէս կիշմարուէր, այն ամէն օր և ամէն ժամ, անոնց ամէն մէկն կգոհանայր իրեն բրած չափաւոր վաստակովն, երբ այսպէս հաստատեալ կրպակատէրմի, իրեն օրական չափաւոր աւետարն բրած կըլլար, յաճախորդին հետ, նոր ներկայացող յաճախորդին կպատասխաներ, եղբայր անուանելով զանիկայ, ես վաստակս բրած եմ, աղէկ կ'ընես դու, եթէ երթաս դիմացի կրպակն, կամ քովի կրպակն անկէ գնելու համար, որովհետեւ անիկայ դեռ վաստակ բրածն չէ այսօր, այնքան քրիստոնէական չափաւորութեան հետեւած էին, որ աւելին կրօնքին հակառակ գործ կիսկատէին, անշահասիրութիւնն այն աստիճան էր, որ յաճախորդներէն վաճառքին ճիշդ գինն կպահանջէին, նոյնպիսի իրենց վարմանցն էր, որ միշտ յաճախորդներուն ճանչցանել կուտային ի բնոյ Յիսուսի կրօնքին հետեւող ըլլալնին:

Աման դահն բարձրացած ես թոյլ տուաւ, որ գործել կինեին չրջապատան իրեն անձն, մանաւանդ որ անոնց մէջ գտնուղ մէկուն դրդմամբն և դրդուելուամբն էր, որ Աման մեհեաններու գանձերն բացաւ, և կուռապաշտութեան հրաւիրեց Եդեսիացիներն, պչրուելն մ'էր ուրեմն պատճառ եղած և խորհուրդ տուած, Աստուծոյ սիրելին, դրդիս ըլլալով հեթանոսական վերահաստատութեան.

Ո՛ն Եւայի աղջիկներն, ինչպէս թէ մագնիսական ազդեցութիւն ունենային այրերուն վրայ, իրենց թեթեւաբարոյ և դիւրաշարժ վարմանքն, արդուզարդն և սեթեւեթին սիրոյ բնաւորութեամբ, հաճոյից և գովեստի համար ունեցած հակումով, մեծամեծ վէրքեր են խոցած կենցաղոյս պատահմանցին մէջ:

Եւայի աղջկանց կարգին մէջ, եթէ բարուհիներ գտնուեր են, այլեւ չարուհիներ աւելի մեծ թուով, եթէ անոնց մէջ եղեր են հմայուհիներ, անհամեմատներն որքան չատուեր, որքան աւելի աչքի զարնող, անոնք անոր են կանգներ և թէ կործաներ, թէ դիւցազնութիւններ են և թէ թշնամութիւններ ահռելիներ այլեւայլ ժամանակներ. ազգերն մէկզմէկու դէմ հանած, արիւնհեղութիւնն և բազմապատիկ աղէտներու աւերի առաջին հանդիսացեր են. իրենց անձն միջամտելի մէջ գտնուելովնէ, անձն կողմ իրենց ազդեցութիւնն նչանակելի են բրած, Աստուածաշունչ Ս. Գրոց մէջ եթէ յիշատակուած են բարեհամբաւ կիներ ինչպէս Յուդիթ, Եսթեր, Շամխունէ, Հռովմայեցւոց պատմութեան մէջ արձանագրուած են վատահամբաւներն Մեսալինա, Ագրիպա, Պոպպիա, և Լօկրետսա:(*)

Անոնց անմիջապէս գահ բարձրացած օրէն վեր ձեռնարկեր էր, արքունի պալատին կից թատրոնի մը շինութեանն, մեծ փոյթ ունենալով, ժամ առաջ զայն աւարտելու, որպէս զի թատերախումբն վրայ հանախմբէ իրեն սիրելի եղող աղջիկներն ու կիներ, անոնց պարիկ տալով, հանդիսաւոր ըլլայ և զուարճանայ, նմանօրինակ զբաղումներով էր, որ ժամանակն կուզէր անցունել, պետական գործերն իրեն աւելիւ արժէք չունէին: Նոյն այն կիրակի օրն, որուն մէջ Սպդէն սպաննել տուած էր, ինքն թատրոնին շինութեան զբաղած, կհակէր գործաւորաց վրայ, երբ մարմարեայ մէկ սիւն կանգնելու վրայ էին հոն, յանկարծ այն սիւնն կապուած պարաններէն քակուելով տապալեցաւ, նոյն տապալումն պատահմամբ, անօրէն Աստուածն նոր մարմինն ճգմեց, և խելագառնահ ըրաւ: Աստուած միևնոյն օրուան մէջ վրէժխնդիր էր եղած Սպդէի անպարտ մահուանն:

(*) Cleopatra Թագուհին, եւս գտնելի է այսպիսի կանանց մէջ, որ ծագումով եւ շուայտութեամբ նոյնպիսի ըլլալն աւանդուած է, որ անմնասական եղաւ, վինքն յօժար օձի խայթուած թին ինքնասպանելով, ինչպէս 30 տարի առաջ:

ԺԷ. ՍԱՆԱՏՐԿՈՅ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սանատրուկ Արշակունի մահուան լուրն առած օրէն վեր, պինքն թագաւոր հռչակած էր, և թէ բանակն պատրաստելու զբաղած, որպէս զի պինտ զօրութեամբ երթայ և ահրանայ մայրաքաղաքին, գիտէր որ Անան մեղկ էր, և կարող չէր իրեն դիմադրելու, այլ և այնպէս կայսրութիւնն լաւ իմանալու համար, իրեն հաւատարիմներէն ընտրեց մէկ քանիներ, և զանոնք ճամբեց Եդեսիա, որպէս զի երթալով հոն լսուհանն ամէն ինչ, և փութով տեղեկութիւններ հաղորդեն իրեն, լսուհանելու գործածութիւնն Սանատրկոյ քով, սովորական էր եղած, վիպասանութեան մէջ առեպ պիտի յիշատակենք այնպիսիներն, թէ ինչպէս ծառայած էին անոր:

Հնդիանոսական աւանդելով կ'աւանդուի, թէ երբ մանուկ էր Սանատրուկ, իր մօր Սւդէլի գիրկն, դայեակին և չան մի ընկերութեամբ ճամբորդելով, Կորդուայ լեռներէն անցած աւերնին, աւանց ապաստանի ձիւներու կոյտերուն ներքեւ, երեք օր անօթի և ծարաւի մնացեր էին, մինչեւ որ խնդրակներ երթալով հոն, խուզարկեր եւ գտեր են զանոնք. իրր թէ աստուածներուն կողմանէ չուռնն ընկերացած ըլլար Սանատրկոյ, որ զանիկայ պահպանէ. ծիծաղելի աւանդներ, որ նոյնպիսի մէկ հրէշի պաշտպանութիւն են ըրեր, որ յետոյ թագաւորէ, անոր Սանատրուկ կոչուելուն աստուածանութիւնն ալ, եղած ըլլայ, իրեն ունեցած դայեակին Սանատ անունէն, և բառական նչանակութիւնն, Սանտոյ տուրք:

Երբ Սանատրուկ պատրաստութեան մէջ էր, Եդեսիոյ վրայ արշաւելու, Սրպարաւ ամրոցին վրայ նահակու, իրեն լսուհանութիւն մէկն իրեն ներկայացաւ, աւետելով անոր, որ Անան սիւնէ մի ճգմռելով մեռած էր, անոր տեսնելն հետաւ, ուրիշ մէկ լսուհս, Եդեսիայէ, և աւետից, թէ աստուածներուց ժողովն որոշած է աւագին նահին մէջ, թէ Սանատրուկն թագաւորեցնեն: Կրկին լսուհանութիւն իրեն բերած աւետիսներն, կրկնակի ուրախութեան պատճառ էին եղած, անոր համար ալ անօգուտ համարեցաւ արշաւանքն պատրաստելու, ապաւելով այն հրաւէրին, որ փութով տեղն պիտի ունենար, յիրաւի ալ այնպէս եղաւ. օր մի վերջ ներկայացան իրեն Շաւարշանի մէջ, մայրաքաղաքէն հանող պալատականներ. որոնք հաղորդեցին Սանատրկոյ, նախարարներէն կազմուած աւագանեայ ժողովոյն հրաւէրն, որով զանիկայ թագաւոր ընտրած էին. պայման և թէսութիւն դնե-

լով ընտրելոյն, որ քրիստոնէութիւնն ազատ ըլլայ, և թէ միշտ յարգուի մայրաքաղաքին մէջ։

Սանսարուկ կեղծաւորելով պալատականոց առջեւ, պատրաստ եմ յարդել ըսաւ Աւագանեայ ժողովոյն վախճանքն, և սուտ խոստումով՝ ճամբայ դրաւ զանունք, որ ետ դառնան և ամէնուն յայտնեն, թէ ինչպէս ընդունելութիւն ըրած էր իրենց, նոյն օր ինքն ալ ճամբայ ելաւ դէպ ուղիղ Եդեսիա, ուր հանդիսաւոր չքեղութեամբ յաղթանակ տանողի մը պէս մուտ ունեցաւ։ Առաջին պաշտօնն եղաւ, Աբգարու որդիներն՝ Տիրանն ու Մասրով, աղջիկն իշխանուհի Բեսոր, և անոր ամուսին Սեսրուհ իշխանն, նոյնպէս ալ անոնց զաւակներն մեկտեղ ժողվել, և զանունք ամէնքն ալ ազատեցնել տալ։

Գալով Հեղինէ դշխոյին, որ Աբգարու այրին էր, չհամարձակեցաւ անոր դպչելու, որովհետեւ մեծ բարեբարութիւններ էր ըրած իրեն, պատուով զանիկայ Մսուան ճամբեց, որ երթայ հոն տեղի ժողովրդեան վրայ իշխանուհի ըլլայ։ Հեղինէ դշխոյ յօժարութեամբ բաժնուեցաւ Եդեսիայէ, ուր չպիտի կարող ըլլար հանդիսաւ ընել, այնքան սիրելիներն կորսնցնելէն վերջ, երբ Մսուան հասաւ, արտասուալից բողոքովին, տեսնելով անոր բնակիչներն ամէն կռապաշտութեան մէջ, քրիստոնէութիւնն չէր ներբէր իրեն, որ հոն կենայ և անասրբեր մնայ, ուստի ժողված ամէն տապուտածներն դարձնել ճամբայ ելաւ, այս անգամ դէպ ուղիղ Երուսաղէմ երթալու համար, և հոն Յիսուսի գերեզմանին քով բարեպաշտութեամբ կեանքն անցնելու։

Երկայն և յոգնեցուցիչ ճամբորդութիւնն կատարելէն վերջ մինչեւ Երուսաղէմ, իրեն յարմար բնակարան մը ընտրեց, հոն Ս. Գերեզմանին մերձաւոր մէկ կողմն, վճարելով բնակարանին պէսն, սանրուհին եղաւ, և սկսաւ մեծ բարեպաշտութեամբ, կեանք վարել, ամէն օր սովորութիւն ըրած էր, այնքան սիրած Յիսուսի Գերեզմանին այցելել և աղօթել հոն, իրեն համար, և իրեն հայրենիքին համար, որ Աստուած գթայր անոր վրայ և ողորմէր, Յիսուսի Ս. Կրօնքն՝ դարձեալ հոն հաստատուէր։ Յիշատակուած է թէ՝ Գղտոիոսի կռապաշտութեան ժամանակն, երբ Պաղեստինոյ մէջ մեծ սով սիրեց, անօթութիւնն զգալի եղած, ամէն մարդ հոգի կկարօտէր, այն տագնապին մէջ, Հեղինէ դշխոյ իրեն ունեցած մեծ վարքաստութեամբն, սովելոց օգնելու համար Եգիպտոսէն, մեծ քանակութեամբ ցորեան բերել տուաւ, և ժողովրդեան բաշխեց, Հեղինէ դշխոյ իրեն բարեպաշտութիւնն չարունակելով, և միշտ բարեգործական գործերուն՝ մինչեւ պատուութիւնն ապրեցաւ, և մեռնելով թագուհեցաւ Երուսաղէմ Ս. Քաղաքն։

Սանսարկոյ անմիջական երկրորդ գործն եղաւ, ամուսն բարձրանալէն վերջ հրովարտակ հրատարակել, որով կհրամայէր Եդեսացիներուն, Յիսուսի կրօնքին ջնջուած ըլլալն, յորդորելով ժողովուրդն, որ իրենց նախնի աստուածներն ճանչնան, և անոնց պաշտօն մատուցանեն, ապահովելով, որ ոչ մէկ չհնազանդի արքունի հրամանին, պիտի պատժուի չարաչար մահուամբ. ամենակոխ ընելով իրեն խոստումն, որ ըրած էր Երզմանին, երբ Շաւարշանայ մէջ պատուիրակներն իրեն էին ներկայացած, խոստում և երդնում նշանակութիւն չունէին Սանսարկոյ առջեւ։

Անօրէն հրովարտակին հրատարակութիւնն՝ խռնելով մայրաքաղաքին բնակիչներն, ամէնն առհասարակ տրտմեցան, պաշտօնավար նախարարներն հետացան պալատէն, որոնց մէջ էր նաեւ վաճառ նախարարն, որ յարաբերութիւնն դադրեցուցած Սանսարկոյ հետ, առանձնացաւ իրեն պալատն, իրեն կողակիցն Եսթեր Աբգարու մահուանէն չարաթ մի վերջ վախճանած էր, կինայր ինքն զաւակներուն, վասն դի Աբուդ և Յուդա, Եսթերայ մահուանէն վերջ, այլ չէին ուզած ինալ Եդեսիա, ուղեւորած էին Երուսաղէմ, Կոռնակ հօրն օրինակին հետեւելով, հրաժարած էր պետութենէ, յարաբերութիւն չընելու համար Սանսարկոյ հետ։ Կռապաշտութեան վերահաստատութիւնն, այն ասպնան որոմութիւն էր պատճառած վաճառ նախարարին, որ երթալով աւուրջ ութիւնն խանգարուելու, վերջապէս հիւանդացաւ և մեռաւ։

Սանսարուկ տեսնելով նախարարաց՝ իրարու հետ քովէն հետանալն, նոր պաշտօնեաներ կարգեց անոց տեղերն, որոնք ամէնքն ալ հեթանոսներէն էին, և իրեն աւելի յարմարներն, որով իրեն կարեւոր նային աւելի հաւատարիմ ըլլալ, և թէ հետ համբերութեամբ քալել։ Վերահաստատած էր հանդիսապէս Եդեսիոյ մէջ կռապաշտութիւնն, այլ կպակսէին հոն քուրմեր, որ ծառայէին մեհենատան մէջ, հարկ անհրաժեշտ համարելով զայն, խնդրակներ առաքեց մինչեւ Մսուան, ուր կռապաշտութիւնն միշտ վառ էր պահուած, և բերել տուաւ հոնէն երեք թուով քուրմեր, անոնց հինգն հաստատեց վահագնի մեհեանին մէջ, չորսն Սնահատայ, միւս չորս ալ Բարչամնի մեհեաններու մէջ։ Նորեկ քուրմերն ամէն փոյթ պիտի դարձնէին, որ ժամ առաջ մայրաքաղաքին բնակիչներն կռապաշտութեան վարժեցնէին, յիրաւի այնպէս եղաւ, կռապաշտութիւնն հետզհետէ ծաւալեցաւ, քրիստոնէից վառերուն դարձմամբն, և թէ օտարներուն մայրաքաղաք յաճախելով։

Այսպիսի պարագայից մէջ, մայրաքաղաքին ազնուականաց և ողջամիտ դասակարգին զգացած այլայլութեանն չափն, ո՛վ պիտի կարենայր ճշդիւ երեւակայելու, որոնք տագնապալի սրտով ակնատես կըլլային, տեսնելով այն ամէն չարութեանց. մէկ կողմանէ Սանսարկոյ երդմնազանցութիւնն, որով հեթանոսութիւնն վերահաս-

տատելու անմիտ գաղափարն էր ունեցեր միւս կողմանէ մեհեաններու մէջ, զեռեզուած այն նենգամիտ քուրմերուն ամէն տեսակ չանքն, որ ամբողջ մայրաքաղաքն հեթանոսացնէին, և Յիսուսի անունն ջնջէին, եղեսացի ողջամիտ դատակարգն, այն ամէնն Աստուծոյ պատիժն կհամարէին, և այլ ինչ չէին կարող ընել, եթէ ոչ ազօթել, որ Աստուած հաճի այն չարիքն խափանել, և Սանսարուկն ղդատապարտել, որ գաղրի հետևած անօրէն ընթացքէն, և ընել որ դարձեալ ազատ ըլլայ Յիսուսի Ս. Կրօնքն:

Գուշակելի էր որ Սանսարկոյ նախկին անօրէնութեամբ սկսած թագաւորութիւնն, հարկաւ երջանկաբեր չպիտի ըլլար, այլ աղետաբեր Անանու թագաւորութեան պէս, եթէ չզգաստանար Սանսարուկ Աստուած վրէժխնդիր պիտի ըլլար անոր, ինչպէս Անանու եղած էր արդէն: Սանսարուկ բովանդակ թագաւորութեանն տակն անօրինութենէ զատ, յիշատակութեան արժանի մէկ արարք չըրաւ, որմէ հետզհետէ վիպասանութեանս էջերուն մէջ պիտի յիշատակուին, և ակներեւ պիտի ըլլայ, թէ անիկայ թագաւորի զղեսակի նեթքեւ ճչմարիտ հրէշ մ'էր, սոսկմանաւոր չարաչար մահուամբ վախճանելու:

Սանսարկոյ թագաւորութեան ժամանակ Մծբնի քաղքին մէջ սարսափելի երկրաշարժ մը տեղի ունեցաւ, չէնքերն սոսկալիօրէն կործանեցան, տատանումներն չարունակ մէկ քանի օրեր տևեցին, և ժողովուրդն հետզհետէ չդիմակայնելն, Սանսարուկ անունն անմահացնելու և թէ հին մայրաքաղաքին յիշատակն յաւերժացնել ուզելով, թագաւորական գանձուն բովանդակ դրամներն ծախսեց, որպէս զի նորէն կանգնէ զայն, վայելչազարդ և հոյակապ չէնքերով, չինուածներն սարսռելէն վերջ, կեդրոնասեղմն գտնուող մէկ հրապարակին վրայ, կանգնել տուաւ իրեն մարմարեայ արձանն, կնկերակայնէր Սանսարուկն կանգնուն, ձեռքն մէկ դրամ ունելով, նշանակելու համար, թէ Սանսարուկ Մծբնին նորէն կանգնելուն համար, վատնած էր գանձն, և մնացած էր նոյն դրամին, որ ունէր ձեռքին մէջ:

ԺԸ. ՍՐԲՈՒՀԻ ՍԱՆԴՈՒԽՏ

Յիսուսի աշակերտն Թադէոս չկրնալով տագնապելութիւններն այլևս կրել, դարձեալ Աբգար գնացեր էր, երկրորդ անգամ անոր հետ դառնալն, եւ իր արդիւնաւոր եղաւ, վասն զի յաջողեցաւ Քրիստոսի Ս. կրօնքին չահիլ ազնուականներէն չատերն, այսպէս ևս բարձր կարգի պետութականներէն, որոնց գործին լուր հասաւ մինչև Սանսարկոյ ականջն, և զանիկայ մեծապէս կատղեցուց, և որովհետև Թադէոսի դէմ քէն ունէր սրտին մէջ, մանաւանդ խնդրակ ճամբեց Աբգար, որ զանիկայ դանէ, և ձեռբակալէ: Թադէոս առաջին անգամին ճանչցած էր, Սանսարկոյ նենգամտութիւնն, անոր գործն բարձրանալէն վերջն ալ, երբոր չարիքներուն լուրն առած, այլև այնպէս, պատչած տեսաւ Եդեսիա այցելել գաղտնապէս, որպէս զի կարելի եղածին չափ գործման ընէ, մայրաքաղաքին մէջ պատճառուած հալածանքոյ նեղութեանն:

Սանսարկոյ ազջիկն Սանդուխտ, որ Աբգար գտնուած ատենէն վեր Թադէոսի քարոզութեամբ Յիսուսի յարած էր, Թադէոսի եդեսիա հասնելն լսելով, գնաց ծածկաբար տեսութիւն ընելու անոր հետև, Վասիմ նախարարին տունն, վասն զի հոն հիւրընկալուած էր Յիսուսի աշակերտն, Սանդուխտ յարդանօք մօտենալով անոր, աղաչեց որ հաճի զրել Յիսուսի վարքն և իրեն ընծայել, վասն զի մեծ փափաք ունէր Սանդուխտ գիտնալու զայն. Թադէոս կոյսին ազատչանքն կատարելով մէկ քանի օրերու մէջ, աւարտեց և գիրք կազմելով զայն նուիրեց կոյսին, նոյն թանկագին նուէրին համար Սանդուխտ չնորհակալ եղաւ, և մի միայն զբաղումն եղաւ, ուշի ուշով զայն ընթերնուլ, և որքան ընթերնոյր, այնքան սէրն կբորբոքեր Յիսուսի համար:

Սանսարուկ, որ մինչև այն ատեն գիտած էր լուսթեամբ, իրեն աղջկան այսպիսի ընթացքն, յարմար չգտաւ այլեւս համբերել և լսել, վասն զի ուղղակի իրեն հրամանաց դէմ հակառակել էր, Սանդխտոյ Յիսուսի կրօնքին յարելն, ուստի անոր յարկաբաժինն մտաւ, և խոժոռ դէմքով անոր ներկայանալով, հետն այսպէս խօսեցաւ, աղջիկ մինչև երբ այդ յիմարութեան պիտի հետևիս, մինչև երբ իմ կամացս պիտի հակառակիս, Քրիստոնէութեան հակելով, ժամն եկած է, որ այլեւս զգաստանաս, և ուրանաս Յիսուսն, ապա թէ ոչ, չեմ խնայեր քեզ, և երբ տեսաւ որ Սանդուխտ ան-

դրդուելի է իրեն հաստատամտութեան մէջն, հրամայեց որ անմիջապէս բանտուի: Սանտարուկ չկարենալով յաղթել աղջկանն հաստատամտութեանն, զայրոյթն հեղհեղաբ աւելնալով, խնդրակներ առաքեց չորս կողմ, որ ուր Յիսուսի կրօնքին հետեւողներ գտնեն, զանոնք ձեռբակալած բանտերն աւանդուին, խնդրակներն ցրուելով ամէն տեղեր, ձեռբակալելին թուով երկու հարիւր Քրիստոնեաներ, և զանոնք ամէնքն ալ բանտեցին:

Ձեռբակալներն՝ երբ բանտերու մէջ, մեծամեծ նեղութեանց մատնուած էին, Թադէոս այցելեց անոնց դիշեր առին, անիկայ բանտին դուռն հանելով, դուռներն հրաշքով բացուելան առջեւն, ներս մտնելով մխիթարեց բանտարկեալներն, քաջալերեց զանոնք որ երկիւղ չունենան, այլ համարձակ Յիսուսեան խոստովանին Աստուած, յօժարակամ ըլլան մեռնելու, և յաւիտենական երանութեան արժանանալու: Թադէոս խօսած աուեն լոյս յայտնելով չուրջն, բանտապահներն ապշեցան, և փափաք յայտնեցին Թադէոսի, որ իրենք ալ կհաւատան Յիսուսի, Թադէոս հոն անմիջապէս մկրտեց զանոնք:

Թադէոս Թողլով նոյն բանտն, մտաւ միւս բանտն, ուր կգըտնուէր Սանդուխտ բամբիշն, և մեծապէս ուրախացուց զանիկայ ըրած այցելութեամբն, Սանդուխտ ղուարթ բոլորովին, յայտնեց Յիսուսի աշակերտին, թէ մեծապէս կրնախանձէր մեռնիլ եւ երկինք երթալ Յիսուսին քովը, Սանդուխտ այսպիսի փափաքն արտայայտած ժամանակն՝ երկնային լոյս պատեց բանտին մէջ, և Յիսուս ինքն երեւնալով ըսաւ Սանդուխտին, լինի հետեւելովդ է որ պիտի տեսնես Արքայութեան փառքն: Հրաշալի տեսիլքն անհետացեր եղած էր, այլ Յիսուսի ըրած հրաւէրն, մեծ ցնծութիւն պատճառած կոյսին, Թադէոս նոյն ցնծութեան մէջ Թողլով Սանդուխտն, բաժնուեցաւ քովէն:

Սանտարկոյ գլխաւոր մտածմունքն աղջկան վրայ կկեդրոնացած ըլլալով, պալատականաց մէջ որոշեց Սամուէլ անուն մէկին, յանձնարարելով անոր, որ երթայ աղջկանն քով բանտն, չանայ ամէն ճարպիկութիւն գործադրելու, որպէս զի համոզէ զանիկայ, իրեն հօր կամայն հնազանդելու համար, և թէ հաշտուելու անոր հետ, որով կարող ըլլայր բանտէն ելլելու, ապա թէ ոչ ապառնայ, որ մահուամբ պիտի պատժուի: Սամուէլ ներկայանալով բանտն, և հաղորդելով Սանդուխտի հօրն ըսածներն, փոխանակ զանիկայ խախտելու հետեւած հաստատամտութենէ, ինքն Սամուէլ համոզուեցաւ, Յիսուսի կրօնքին ճշմարտութեան վրայ, որով ինքն ևս հաւատաց Յիսուսի, դառնալով թագաւորին քով յայտնեց անոր, թէ անհնարին էր համոզել, և խախտել Հաւատքէն Սանդուխտն: Այնուհետեւ Սանտարուկ կատաղութեան վերջին եղրն հասած, ուզեց նահատակաց արեամբ ներկել ձեռքն, անմիջապէս հրամայելով դահճաց, որ երթան բանտուած հաւատացեալներն չարչարելով սպաննեն, անօրէն հրամանն կատարուած և ծանուցուած Սանդխտի, երկու հարիւր նահատակաց մարմիններն, պատուով տարուած թաղուեցան, կոյսին ծառայից ձեռքով:

Սոփերայ Սանդխտի վրայ ունեցած մեծ համարմանքն, գնաց այցելեց անոր բանտին մէջ. երկու հարիւրներուն նահատակութեան օրն, արտաչարժ եր երկու կոյսերուն իրարու հետ տեսակցութիւնն. Սոփերայի արտասուքներն յորդահոս կվազէին աչքերէն, տեսնելով Սանդուխտն նոյն տառապանաց մատնուած, երբ անիկայ զուարթապէն ժպիտով, խօսեցաւ հետն ըսելով. Սոփերայ ինչո՞ւ կուլաս և սիրտս կճմլես, քեզի կաւետեմ՝ որ արդէն Յիսուս Փրկիչն ինծի երեւցաւ, և հրաւիրեց գիս որ քովն երթամ, մինչ ասկէ վեր երջանկութիւն կարելի է տեսնել աշխարհի մէջ. ուստի փափաքս է ժամ առաջ երթալ արքայութիւն Յիսուսի քով, վասն զի անիկայ է իմ փեսացն, ես սիրտս անոր նուիրած եմ, անոր միշտ հաւատարմութիւն խոստացած եմ:

Սոփերայ պատասխանելով Սանդխտի ըսաւ անոր, կըմբռնեմ քու երջանկութեան չափն, կխախանձիմ ես ալ նոյնին, խնդրեմ քեզմէ, որ երբ Յիսուսի ներկայանաս, յիշատակես զիս Յիսուսին ալ, յիշատակես ևս, թէ ես ալ անոր հաւատարիմ հարսն կուսական ըլլալ. լինձի ալ արժանութեան չնորհքն տայ, որպէսզի, ես հաստատակամ աւելին ներկայացածիդ պէս, քեզի պէս աներկիւղ ըլլալ, և համակերպութեամբ Յիսուսի համար սրիւն թափեմ, քեզի հետ անպաժանելի ըլլանք արքայութեան մէջ. խօսքն աւարտած զերկնական ըլլալ համբուրեց Սանդուխտն: Նոյն աուեն Սանդուխտ Թադէոսի զրած Յիսուսի վարդն, առնելով ձեռքն, ընծայից զայն Սոփերայի, և քաւ մնա մօտ ըլլալով, աւելի յարմար է, որ այս վիրքն քեզի տուած ըլլամ, քան թէ ինկ ուրիչի, որմէ վերջ հրաժեշտի ողջոյն առնով Սոփերայի, իրարմէ բաժնուելու ախտուեցան, վասն զի ժամանակն ուշ էր:

Սանտարուկ կատաղութենէն տանջուելով, ոչ քուն ունէր և ոչ հանգիստ պալատին մէջ. որոշեց վերջապէս մարքին մէջ, կամ ապջկան յամառութենէն յաղթել, և կամ սպաննել զանիկայ, նոյն որոշումն անմիջապէս գործադրելու համար, բանտէն հանելով Սանդուխտն առջեւն բերել տուաւ, խոժոռ կերպարանքով անոր ըսաւ, թէ մինչեւ ևրբ պիտի յամառեր, և պիտի հակառակէր իրեն կամացն. Սանդուխտ պատասխանեց թէ երբէք հակառակիլ չէր ուզեր, եթէ չսիրեր որ Յիսուսն ուրանայ: Հայրն յարդելով հանդերձ, հօրմէն մեծ կճանչնայր Յիսուսն, և հետեւաբար Յիսուսին հաւատարիմ կը մնայր, եթէ հայրն ալ չնորհք ունենայր Յիսուսն ճանչնալու, այսպիսի անօրէն ընթացքի մը չպիտի հետեւեր, անոր համար մնռնելէ

բնաւ և երբէք երկիւղ չունէր, այլ կխափաքէր մահուան, որպէս զի Յիսուսին քովը կրթար։

Ճիւաղ հայրն նոյն պահուն պայրոյթին լրումն հասած, չգիտէր թէ անիկայ իրեն աղջիկն էր, մատնեց դահճայ ձեռքն, որ անմիջապէս տանին սպաննեն, պատմութեան մէջ յանոյց քով յիշատակելի ըլլալու համար, թէ ո՛ր ատենան անգութ էր հայրն, որ մինչև իրեն աղջկանն չխնայեց, և մեռցուց զանիկայ։ Դահիճներն առած տարին Սանդուխտն Վահագնի մեհեանին հրապարակին, և երբ դահճապետն սուրն վերցուցած զվխտակ ուզած էր զանիկայ, հարուածն սխալեցաւ, և քովը կայնող դահիճներէն մէկն սպաննեց. նոյն ատեն ուրիշ դահիճ մի սուրն Սանդուխտի սիրտն մխեց, և անմիջապէս մեռցուց, ականատես հեթանոսներն տեսնելով, որ նահատակուած բամբիշին մարմինն լոյս պատած է, ապշեցան, մնծ է Յիսուսն զոչելով դարձի եկան. Յիսուսի աշակերտն Թադէոս, սրբուհւոյն մարմինն վերցնելով տարաւ և պատուով թաղեց։

Ժամն հասած էր, որ Յիսուսի աշակերտն ալ ձեռքակալուէր, ինչպէս որ եղաւ ալ, և Սանատրուկ առջևն տարուեցաւ, անօրէնն տեսնելով, որ անիկայ վերջապէս իրեն գազանային ճանկն էր ընկած, նախատեց զանիկայ, անզգամ ծեր անուանելով, քու յանցաւորութիւնն անսահման է իմ առջևն բնաւ, դու ես պատճառ այնքան չեզոքութեան, դու ստէպ կոխելով մեր երկիրն, թէ Սբդարն և թէ Եղեսացիներն մոլորցուցիր, դու չքնաղ տէրդիր չորս կողմեր, իմ հպատակներէս չատերն համոզեցիր, որ Յիսուսի հաւատան, մինչև յաջողեցար նոյն իսկ իմ աղջիկն քեզի յարել, որով պատճառ եղար անոր սպանութեանն, հիմա վրէժս պիտի լիապէս քեզմէ, պիտի մեռնիս չարաչար. իսկ Թադէոս բնաւ չպատասխանեց։

Յիսուսի աշակերտն կրկէն պիտի առաջնորդուէր, պաղատեց կեր ըլլալու համար, հոն ներկայ էր Սանատրուկ, և մեծ բազմութիւն օթեւանները մէջ խառնուած, Թադէոսն ճիշտ կրկէսին մէջտեղն կայնեցուցած, կրկէսն անօթի առիւծներ արձակելին անոր վրայ, որպէս զի բզքտուի։ Առիւծներն իրենց արգելարաններէն արձակուած, հանդարտաքայլ մօտեցան Յիսուսի աշակերտին քով, և անոր ոչն ու ձախն անցած նստեցան, իբր թէ զանիկայ պաշտպանելու համար եկած ըլլային քովը. երբ ապշութեան մէջ կղխտէր բազմութիւնն նոյն պիսի տեսարանն, հրամայեց Թագաւորն, որ ոչ ոչ այրեն զանիկայ, այլ չյաջողեցան, բազմութիւնն դարձեալ ապշութեամբ դիտեց, որ բոցերն չէին այրեր անոր մարմինն, Թագաւորին երրորդ հրամանն եղաւ, անոր զվխտութիւնն, Յիսուսի աշակերտն վերջապէս զվխտուեցաւ, և մարմինը վերցուած հաւատացեալներէն պատուով թաղուեցաւ։

ԺՔ. Ա. ԴԱՐՈՒ ՀԱՅԿԱԶՆ ՍՈՒՐԲՔ

Մարզպանն բնակութեան առաջին կեդրոնատեղին, ուր Սդամէն սկսեալ անոր որդիներն բնակած էին նախապէս, Աստուածաչունչ Ս. Գրքին Այրարատեան աշխարհ ճանչցուած, նոյն կեդրոնատեղին ուզուելուցաւ Յիսուսի հետեւող չատերուն սրտմտութեան, որպէս զի յետոյ բռնացնէ աւելի սրտապատրաստութեամբ, հոն ցանուած քրիստոնէական սերմերն։ Առաջին անգամ նահատակութեան եղեսիա, Ս. Ադդէ Հայրապետ, Սրբուհի Սանդուխտ կոյս, Ս. Թադէոս առաքեալ, և երկու հարիւր մարտիրոսներ, որոնց անուանք անուններն եթէ մեզ ծանօթ չեն, այլ արձանագրուած են անշուշտ Աստուծոյ քով։

Սանատրուկ կոչուած ճիւաղն, որուն տակն էր եղած մեծապէս Յիսուսի անունն, հետզհետէ տատակայնելով հալածանքն, հաւատացեալոց դէմ մահուան դատապարտեց Սամուէլ պալատականն, որ պաշտօն ունեցած էր, Սրբուհի Սանդուխտն ուրացութեան յորդորելու, և անոր հաստատամտութիւնն տեսնելով, Յիսուսի հաւատացած ըլլալուն համար, ինչպէս Սբդարու Ոդուէի կոչուած քոյրն, որ նահատակուեցաւ անոր հրամանաւ Մեծ Հայաստանի մէջ, այսպէս ալ Բակուր զօրագլուխն, և ուրիշ երկու հարիւր թուով մարտիրոսներ։

Թուենք այլ մարտիրոսներ թէ Հայկազն և թէ օտարազգի, որ նոյնպէս Հայաստան նահատակուեցան. Սիւնեաց երկրին մէջ նահատակուեցաւ Եւստաթէոս, Զաքարիա՝ Սրատոզու մէջ նահատակուեցաւ, ինչպէս ալ Եղիսէ, որ քահանայ էր Յակոբոս Սուքիասէն ձեռնադրուած, դարձեալ Հայաստան նահատակուեցաւ Լանգինոս անուն հարիւրապետն, որ Յիսուսի խաչելութեան ատեն Գողգոթա, դիզաղրէն մնաց էր Յիսուսի կողն, երկնային մանաւոր չնորհքով լուսաւորուած հաւատացած էր Յիսուսի, նահատակուեցաւ ևս Եւդիքիոս աշակերտ Մատթիա Սուքիասէն, ինչպէս Տերենտ անուն հարիւրապետն, որ արքունի հրամանաւ առաքուած էր Ոդուէի իշխաղարապետն, որ արքունի հրամանաւ առաքուած էր Ոդուէի իշխանութեան, որ զանիկայ ուրացութեան հրաւիրէ, որ չյաջողելով, նահատակեց, և թէ համոզուելով ինքն էր հաւատացած Յիսուսի. դարձեալ նահատակուեցաւ Հայաստան Զեմինդ անուն իշխանն, որ արքունի Գրան պաշտօնեայ էր եղած, և Յիսուսի սուրբ վարդապետութեանն յարած, առաքինավայել անձ մ'էր անիկայ ազգութեամբ, և աղքատասէր։

Հայաստանի մէջ նահատակելոց կարգն պատկառ է Ս. Թովմաս Առաքեալն, որ ազգականն էր Ս. Թադէոսի, անդկայ Դատնի գառաւոն հասած, քարալերանց մէկ այրին մէջ զնուեցաւ, հետեւ բերած այն սուրբ գեղարդն որով խոցուած էր Յիսուսի կողն Դողգոթայի վրայ. նոյն գառաւոն մէջ նահատակուեցաւ Ս. Թովմաս. իսկ սուրբ գեղարդն յետոյ փոխադրուեցաւ, մօտակայներն կանգնուած մէկ մեհատանի մէջ: Իսկ Ս. Բարթողիմէոս Առաքեալ որ Հայաստան գալէն առաջ Պարսկաստան էր գացած, և քարոզելովը չատերն չհնած Յիսուսի, Տիրամօր պատկերն հետն ունենալովը, որը Պարսիկներն որուն կպաշտէին, նոյն Սուրբ պատկերն արուեստի դիմացն հանեց, և անմիջապէս խաւարեցաւ արուեստն, նոյն ադանդելիքէն ապշած ուխտ մոգեր, Յիսուսի հաւատացին, և Առաքելոյն հետ միանալով, իրենք ալ Հայաստան գնացին քարոզելու համար հոն:

Նոյն սուրբ պատկերն՝ որ Ս. Բարթողիմէոս Հայաստան բերած էր, որպէս զի յիշատակ ձգէ հոն, Տիրամօր Աստուածածնի հրաշալի դիմագիծն էր, Ս. Դաստատակի նման անձեռագործ, լաթի վրայ փոխանցած ադանդելիքով, Աստուածածնին ինքն էր, որ այս հրաշալի պատկերն ընծայած էր Ս. Բարթողիմէոսի, երբ նա Երուսաղէմէն ճամբայ կ'ելլէր: Երբ Առաքեալն Դարբնեայ քար կոչուած տեղն հասաւ, տեսաւ որ հոն սովորութիւն կար քարայրներու մէջ կրակներ վառել, երկաթեայ տախտակներ իրարու զարնել, և անոնց հնչած ահաւոր ձայնով ժողովուրդն ահաբեկել: Ս. Բարթողիմէոս խնամալով քարոզելու մերուն խարամանկութիւնն ու խաբէութիւնն, Ս. Պատկերն դիմեց հանած Անահատ արձանին, որ հոն կանգնուած էր, վրայէն արձանն, խափանելով քարոզելն այնպիսի խաբէութիւնն, վրուած արձանին տեղն կանգնեց սուրբ խաչն:

Ս. Բարթողիմէոս Անձեւացեալ երկիրն գնացած, քարոզեց հոն Յիսուսն, և Տիրամօր Սուրբ պատկերովը մեծամեծ ադանդելիքներ գործեց, և յաղողեցաւ տեղւոյն վրայ ըրած դարձերով, Անահատ հոյակապ տաճարին միրանալ, նոյն տաճարն սրբելով և օրհնելով եկեղեցիի վերածեց, հրաշալի պատկերն հոն դնելով, որպէս զի յարգուի հաւատացեալներէն, մօտաւոր գեանի մը վրայ կանգնեց մէկ մեծ կուռատուն, ուր ժողվեց կոյսեր և այրի կիներ, որ հաւատար ըլլան, միաբանութեամբ և սրբութեամբ հոն կեանք վարեն, նոյն հաւատաւորաց վրայ Աբբատուհի կարգեց, Յուսիկ իշխանին քոյրն Մարիամ, նոյն այն հաւատաւորներն էին, որ յետոյ Սանատրուկոյ հրամանաւ նահատակուեցան:

Ս. Բարթողիմէոս Հայաստանի այն ամէն կողմերն, ուր քարոզութիւններ ըրաւ, յաղողեցաւ այլեւայլ եկեղեցիներ և մենաստաններ կանգնել, դարձողներէն չատերն իրեն աշակերտել, անդկայ էր,

որ կանգնեց մէկ եկեղեցի Սիւնեաց երկրին մէջ, Ագուլիս կոչուած տեղն, կոչելով նոյն եկեղեցին Տեառնընդառաջ անուամբ, կ'ասանդուի որ Տեառնընդառաջ կոչուած ըլլալուն պատճառն եղած ըլլայ, Ագուլիցի ժողովուրդն տասնչին եղած ըլլալուն համար, Քրիստոսի վարդապետութեան յարդողներուն մէջ, Ագուլիսի իշխանն Շաթիթ, և անոր կողակիցն Սչնէ ևս, հաւատացած էին Յիսուսի, Ագուլիսի մէջ չատերն յետոյ նահատակուեցան անօրէն թագաւորին հրամանաւ:

Մէկ կողմանէ հնձոց առատութիւնն, միւս կողմանէ հոգեբորբոք եռանդն, մղեցին յառաջ, և քաջալերեցին Ս. Բարթողիմէոսն, որ աշխատի և միշտ աշխատի, անոր համար մէկ չատ չրջաններ ըրաւ Հայաստանի մէջ, քրիստոնէական կեդրոններ հաստատեց, և փայլեցուց Յիսուսի նոր վարդապետութիւնն: Անիկայ չարունակելով առաքելութիւնն, Մեծ Հայաստանի նահանգներն անցած, գնաց մտաւ Փոքր Հայաստան, ուր կատարածն և վախճանն պիտի ըլլար իրեն անհնչ մղած ասպարէզին, ուր կուրաց աչքերն բանալուն, խուլ և համրոց խօսիլ և լսել տալուն լրերն՝ հնչակ հանելին, և համքաւն հառաւսք մինչեւ Սանատրկոյ ականջն, որ կատղած հրամայեց, Բարթողիմէոսն ձեռբակալելու և վճռեց ևս որ Առաքելոյն մորթին ողջ ողջ վրայէն հանեն, այսպիսի չարչարանաց մէջ Առաքեալն, երբ կը քարոզէր Յիսուսն դահիճներուն, անոնք զանիկայ խաչահեւ գամելին կոճղներուն վրայ, այսպէս նահատակուեցաւ Ս. Բարթողիմէոս և հաւատացեալ կողմանէ յարդանօք թաղուեցաւ, ինչպէս նահատակուեցան ուխտ մոգերն ալ Առաքելոյն ընկերները:

Բարեբաղդ և հռչակաւոր էր եղած Հայաստան, իրեն մէջ քարոզած ըլլալուն համար մեր յիշատակուած առաքեալներէն զատ, Ս. Յակոբ, և Ս. Սիմոն՝ որ Յուդա ևս կոչուած էր, և կանանցի մ'ալ Ս. Բարթողիմէոսի քաղաքակից, որոնք միւս Առաքելոց նման, միևնոյն փութաջանութեամբ, և քրտնաջան վաստակներով մեր երկրին մէջ ցանկալի, փրկութեան և Աստուածգիտութեան ընտիր սերմերն, որպէս զի բազմանաւորի, և թէ ծաղկելով հասունցայ, և խոպատեւանայ Հայաստանէ կռապաշտութիւնն, վերջապէս ալ հոն նահատակութեան հետզհետէ:

Որքան ալ փափաքինք մենք Ս. Դարու մէջ նահատակելոց թիւն ամբողջացնել, մեզի անծանօթ եղածներ ալ ըլլալուն համար, կարելի չէ զայն ընել, որով կզոհանանք ըսել, թէ Յիսուս Փրկիչն առաւելապէս սիրեր է Հայաստանն, և սիրելուն մեծ նշանն ունենք. Առաքելոց հետզհետէ հոն առաքուիլն, անմիջապէս Յիսուսի երկինք համբառնալէն և Հոգւոյն Սրբոյ գալստենէն վերջն, կերպարանափոխելու զայն, և թէ հաստատելու համար մեր երկրին մէջ, առաջին Քրիստոսապատկ թագաւորութիւնն, Աբգարու իշխա-

նուիրեամբն, ասիկայ է ահա Աստուծոյ մեծ գործն, ասիկայ է մեր երկրին պայծառութիւնն և նոյն իսկ պարծանքն:

Եղեմական դրախտով և չորս մեծամեծ գետերու առատութեամբ, ողողուած նոյն այն երկիրն՝ արժանի ընելու համար, Քրիստոնէութեան կեդրոնի վերածելու, և Աստուծոյ օրհնութեանն ժառանգորդ, Նախախնամութիւն այնպէս անօրինած էր սկզբանէ վեր, որպէս զի ապագային մէջ արքուած ըլլայ խաղաղութիւնէ: Որմէ կը հետեւի թէ Նախախնամական բարձր ինքնօրէնութեան մէջ, անօրինուած էր Հայաստանի լուսաւորութիւնն, նոյնպիսի մեծ չնորհին արժանացած մեր երկիրն, հարկաւ պէտք էր որ պայծառանայր յաջորդ դարերու մէջ:

Նաւուն ծովու վրայ յառաջխաղացութիւնն, ինչպէս է որ կըլլայ, ոչ ապաքէն առագաստով, զէկով եւ կողմնացոյցով, այսպէս ալ Քրկիչն Յիսուս ուսոյց մարդկութեան, որ անոր յառաջընթացութիւնն երկրի վրայ, նոր օրէնքն և բարոյականն ճանչնալով և նոյնին հետեւելով է որ կըլլայ: Ս.յ Սպիտակէն իրեն ունեցած դժուարին զօրութեամբն՝ ուզեց հակառակիլ, Յիսուսի օրինադրած վարդապետութեանն, եւ Սանհատրուկն իրեն արքանեակ ըրած խափանելու համեմ եղաւ այն լուսաւորութիւնն, որ ծագած էր Հայաստանի մէջ. և աղջամուղջ խաւարն ուզեց անոր փոխանակել: Երկաթեայ բևեռներու միութեան, մարմիներու քերթուածն, կրակներու մէջ այրուածն, չէին կրնար կասեցնել մարախրոմներն իրենց հաստատամտութենէ, չէին կրնար անհետացնել Աստուծոյ մեծ գործն, եւ կործանել անոր եկեղեցին, վերջապէս պիտի խայտառակուէր, խայտառակութիւնն նոյն իսկ Ս. Բարթողիմէոսի առջեւն կատարուեցաւ, երբ նա քարոզութեան հետ էր, Սպիտակէ՝ պատասխանելով Աստուածոյ անուանէն:

Ի. ՆՈՐ ԿԱԶՄՈՒԱԾ ՓՈՒՆՋՆ

Նոր օրէնքն յառաջ է եկած Յիսուսի աշխարհի վրայ ըրած բարեկործութենամբն, որուն գոյութիւնն է կազմած քրիստոնէական հաւատքն, այսպիսի հաւատքն, որ սիրոյ և հաշտութեան վրայ է հիմնուած, կրնայ դուշակուիլ թէ որքան գերազոյն է այն, որ մարդկեր առհասարակ իրարու ներայր կընէ, և ճշմարիտ Աստուած ալ անոնց ամէնուն հայր կճանչցընէ: Յիսուսի օրինադրած պատուէրներովն, սիրել ընկերն, ներել թշնամիին, յառաջ է եկած Սպարչին և իրեն արարածներուն մէջ կատարեալ համաձայնութիւն, որով ալ սիրած աշխարհի վրայ խաղաղութիւնն, խնդիրք վերջացած, թշնամութիւնք զադրած:

Յիսուս նախապէս իր անձն օրինակ դնել ուզելով, թէ ինչպէս սէրէ է բղխած աւանդելիք վարդապետութիւնն, Որդի Աստուծոյ ըլլալովն հանդերձ, հաղորդեցաւ մարդու կերպարանք առաւ, մարդու նման կենցաղավարեցաւ, մարդկութեան ամէն տեսակ բարերարութիւններ ըրաւ, հրաշագործութեամբ ցոյց տուաւ զոյն, գործած հրաշքներովն և բժշկութիւններով, կարեկից եղաւ նա ամէնուն, որ վշտացեալ էին և մխիթարեց զանոնք, վերջապէս աւելին ընել ուզելով, մարդկութեան սիրոյն համար, մանուկ անձն չարաչարուեցաւ, խայտառակուեցաւ և խաչուեցաւ:

Յիսուս իրեն անձն մատնելէն առաջ, աշակերտներն սեղանակից ընելով իրեն հետ, վերջին ընթրիքի երեկոյին, յայտարարեց անոնց ըսելով. բարեկամաց համար ինքզինքն զոհել աւելի մեծ սէր չկրնար ըլլալ. դուք որ իմ բարեկամներն էք, պատուիրանս պահեցէք, մեկզմեկ սիրեցէք: Այնուհետեւ Յիսուսի սէրն, այլեւայլ եղանակաւ պիտի ապացուցուեր աշակերտաց առջեւ, հոն հանդիսապէս պիտի սահմանադրուէր Ս. Հաղորդութեան խորհուրդն, Յիսուս հացն ու գինին օրհնելով, և բաշխելով աշակերտացն՝ ըսաւ անոնց, առէք և ըմպեցէք մարմինս ու արիւնս, իմ յիշատակին է այս, առհասարակ սիրոյ նշանն, ամէն անգամ որ իմ այս յիշատակին նորոգէք, իմ մարմնովս և արեամբս պիտի կերակրուիք, որպէսզի անմահ կեանքին հաղորդ ըլլաք: Գոյացափոխութեան խորհուրդն էր, որ կհաստատուէր, որով Յիսուս մարդկութեան հետ պիտի մնայր, պիտի սրբացնէր մարմնոյն և արեանն բաշխումով. որ պարագային հրաւիրած Ս. Պատարագի խորհուրդն, ամէն անգամ որ քահանայն բաղարջն ու գինին, պիտի սրբագործէր, օր օրուան վրայ, դարե-

րու չրջաններուն մէջ, Գողգոթայի վրայ կատարուած ամենամեծ Զոհին յիշատակութիւնն ալ իսկ ըլլար, հաղորդուող հատատացեալներն ալ իսկ սրբանալին։

Հաղորդուողն արժանաւոր ըլլալու համար, մեծապէս հարկաւոր է, որ Աստուծոյ չնորհացն մէջն ըլլայ, որ է մեղքերէն սրբուած վիճակին ունենալ, և այս ալ կրնայ միայն, երբ հաղորդուողն չունենար խղճի խայթ, կրօնքին ամէն մէկ պահանջմանց հաւատարմութեամբ հետեւած։ Քրիստոնէական կրօնքին պահանջածն հետեւեալքն են. մարդ պէտք է սկրտուած և դրոշմուած ըլլայ, և թէ մեղքերն իսոստովանած, տանեաքանչիւր պատուիրաններն պահած, որ է ճշմարիտ Աստուածն ճանչնալ, անոր օրէնն սուրբ պահել, Աստուծոյ Անունն ընդունայն տեղ չյիշել, ծնողքն պատուել, ազատութիւն, գողութիւն և չնութիւն չընել, սուտ չվկայել և չերդնուլ, ուրիշի կնոջ, և թէ ընչիցն չցանկալ։

Հաղորդուողն պէտք է որ հաւատք, յոյս և սէր ունենայ, ապաշխարութիւն ընէ, պահքն ու ծոմապահութիւնն ընէ, ամէն օր աղօթէ, բարեգործութեան հետեւի. արդար, արի և ժուժկալ ըլլայ. պարկեշտութեան, խոնարհութեան, հեզութեան և պարզութեան հետեւի. ամէնուն հետ հաշտ ապրի. քէն չունենայ. ընդունած ընկերքին փոխարէն չհատուցանէ, նեղութեանց համբերէ, աւելորդապաշտութենէ զգուշանայ, ընչից տասանորդն բաշխէ, հոգևոր և քաղաքական իշխանութեանց հպատակի. նպաստէ ընկերին, ողորմի աղքատին, մխիթարէ վշտացեալն, որբերն և այրիներն խնամէ, հիւանդաց և բանտարկելոց այցելէ, օտարներն հիւրընկալէ, մեռեալներն թաղէ, տգետն ուսուցանէ, ակարամիտին բարի խորհուրդ տայ, մոլորեալներն խրատէ։ Այսպէս որ և է մոլութենէ խորշի, հպարտութենէ, նախանձէ, բարկութենէ, ագահութենէ, ծուլութենէ, որկրամոլութենէ, և բղջախոհութենէ զգուշանայ, ուրիշներուն գայթակղութեան երբէք պատճառ չտայ, չքամթաս ընկերն։

Հաղորդուողն պէտք է գիտնայ, որ կեանքն չորս վերջ ունի, մահ, դատաստան, արքայութիւն և դժոխք. կարտաւորի միշտ պատրաստ ըլլալ մահուան, որպէս զի Աստուծոյ դատաստանին ներկայացած ատեն, վրկուի և ոչ թէ դատապարտուի. պարտաւոր է հաւատալ յաւիտենական կեանքին, մեռելոց յարութեանն և արքայ բարեխօսութեանն։ Պէտք է հաւատայ և տեղեակ ըլլայ, այն ամէն հաւատոյ մասերուն, որ եկեղեցին կուսուցանէ. պէտք է միշտ զգուշանալով ապրի, որ Աստուծոյ անհաճոյ չըլլայ, մեծապէս մտադիր ըլլայ, որ մահու չափ մեղքերէն ազատ ըլլայ, որոնք բացարձակապէս մարդն չնորհքէ զրկելով Աստուծոյ թշնամի կընեն։

Ամէն քրիստոնեայ հարկադրուած կենայ ուրեմն, գիտնալ հա-

ւատոյ մասերն, որոնք են. Սմենասուրբ Երրորդութեան խորհուրդն, Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ՝ երեք անձնաւորութիւններն, և մէկ Աստուածութիւնն, Արարիչ երկնի և երկրի և ամէն արարածներուն, Աստուածութեան երկրորդ անձն Յիսուս Քրիստոս մարմնանալու համար աշխարհք եկած, և ծնած Ս. Կոյս Մարիամէն, անարատապէս յղացեալ Հոգւոյ Սրբոյ զօրութեամբն, մարդ եղած, ունեցած մարդու պէս հոգի, միտք, և ամէն ինչ մարդկութեան մէջ, մեղանչականութենէն զատ, մարմնացած հրաշապէս, որպէս զի մարդկութիւնն փրկէ։

Յիսուս հանդիսացաւ բարեմորոգիչ, այլ Հրեայք հակառակեցան անոր, ձեռբակալեցին, չարչարեցին և խաչեցին, այլ անիկայ թաղուելէն վերջ հաղիւ երեք օրեր անցած, յարութիւն առաւ, քառասան օրերու մէջ, այլեւայլ անգամներ աչակերտացն երեւնալով և անոնց հետ խօսելով, անոնց աչացն առջեւ երկինք համբարձաւ. Յիսուս մարմնովին թէ արքայութեան մէջն է, և թէ եկեղեցեաց տաղավարներու մէջ. նորէն աշխարհք պիտի գայ վերջին դատաստանն ընելու, որ ընդհանուր դատաստանն պիտի ըլլայ, և ամէն մարդու գործոցն համաձայն, յաւիտենական վարձ, կամ պատիժ պիտի առնանիք։

Յիսուս իր եկեղեցւոյն հրաչալի չէնքն, հիմնեց և կանգնեց, հաստատուն, անչարժ վէմի վրայ, մինչեւ աշխարհի կատարածն, դժոխքի զօրութիւնն չպիտի կարենայ զայն տապալել, նոյն եկեղեցին ունի գլուխն երկրի վրայ, որ Յիսուսի փոխանորդն է, որ պիտի հակէ միաւորեալ պահելու Յիսուսի վարդապետութիւնն, և հովուի պէս արածէ ոչխարներն ու գառներն։ Եկեղեցին այլապէս երեք մասերու կբաժնուի, մրցող եկեղեցի, վշտակիր եկեղեցի, և յաղթական եկեղեցի. մրցող մասն կազմողներն անոնք են, որ մրցման մէջ են աշխարհի մէջ, վշտակիրներն անոնք են, որոնք գործած մեղքերնին կքաւեն, ըլլայ տպիլի ըլլայ տպիլի աշխարհք. իսկ յաղթականներն անոնք, որ երանութեան հասած են յաւիտենականութեան մէջ։ Յիսուսի եկեղեցւոյն յատուկ նշաններն ալ են մի, կաթողիկէ, առաքելական, և սուրբ ըլլալն. մի կկոչուի որովհետեւ կուսուցանէ միաւորեալ վարդապետութիւն. Առաքելական, որովհետեւ յաջորդութիւնն առաքեալներէն սկսած է. Կաթողիկէ, որովհետեւ ընդհանուր ամէն կողմ տարածութիւն ունի. Սուրբ, որովհետեւ վարդապետութիւնն սուրբ է, և անոր մէջ հետզհետէ սուրբեր կհանդիսանան, և սուրբ կհռչակուին, իրենց գործած հրաշքներովն։ Հաւատացեալոյ միաւորեալ ժողովն է որ կկազմէ Յիսուսի եկեղեցին։

Եկեղեցւոյն գլխաւոր խորհուրդներն եօթն են. Մկրտութիւն,

Դրոչմ, Ապաշխարութիւն, Հաղորդութիւն, Օծումն, Կարգ Քահանայական, և Պսակ. Մկրտութեամբ մարդ քրիստոնեայ կ'ըլլայ, և կսրբուի սկզբնական մեղքէն, որ ամէն Ադամին սերունդներն ունեցած են Ադամայ մեղանչմամբն. Դրօշմն կնիք է, որով քրիստոնեային աներկիւղ կդատանի հատատքն. Քահանայութիւնն Յիսուսի պաշտօնեայ ըլլալն է, որ կոչում ունեցողն եպիսկոպոսին ձեռնադրութեամբ կընդունի. այս երեք խորհուրդներն անկրկնելի են և միանգամ մըայն կտրուին. իսկ մեա չորսն կրկնելի են: Ապաշխարութիւնն կամ խոստովանանքն՝ քահանային առջեւ գործուած մեղքերու յայտնութեամբ է, որ կըլլայ, ապաշխարողն քահանայէ արձակումն ընդունած, կմերձենայ Ս. Սեղանն ընդունելու Ս. Հաղորդութիւնն. Օծումն ալ կըլլայ հիւանդներուն վրայ, երբ պիտի մեռնին. իսկ Պսակն, ամուսնութիւն այր և կնոջ մէջ, իրարու հատատարիմ ընկեր ըլլալու համար:

Քահանայական պաշտօնն սուրբ ըլլալով, մեծ արդութիւն կպատհանջէ, որ ընդունողն սուրբ կարգն արժանաւորապէս կատարէ զայն. վասն զի անիկայ պիտի մատակարարէ հատատացեալոց Ս. Խորհուրդներն, հատատարիմ կարդին մինչեւ վախճանն. անոր համար կպատրաստուի օրինակելի վարք ունենալ. քահանայն է որ իշխանութիւն ունի. բաղարջն ու գինին օրհնելովն փոխել Յիսուսի մարմին և արիւն. անիկայ տուած արձակումովը կաղատէ մեղաւորն դատապարտութենէ. անիկայ խոստովանութեան առանին մէջ, երեք պաշտօններ կվարէ, դատաւորի պէս կդատէ մեղաւորն, բժշկի պէս կը կդարմանէ մեղաւոր հիւանդն, և հօր մը պէս կխրատէ որդին:

Յիսուս մարդկութեան աւանդելու համար, իրեն սուրբ վարդապետութիւնն, չուզեց ընտրել իմաստուններն ու գիտուններ, այլ ապէտ ձկնորսներ, որոնք պարզ մարդեր էին. եթէ ընտրէր գիտուն համարուածներն, անոնք հեթանոս ըլլալովնին, յիմարութիւն պիտի համարէին Յիսուսի հրաչալի վարդապետութիւնն. Յիսուս ձկնորսներն ընտրելով հնացնել ուզեց հեթանոսներն, ամէնուն զգալի ընել տալով, որ այնպիսի հրաչալի վարդապետութիւնն տարածելու համար, իմաստուններու պէտք չկայր, ապէտներն ալ Հոգւով Սրբով լցեալ, ալ աւելի օգտակար կրնան ըլլալ: Յիրաւի ալ այսպէս եղաւ, Յիսուս երկինք համբառնալէն վերջ՝ առաքեալներն Ս. Հոգին ընդունած, տարածուեցան և ցրուեցան այլեւայլ տեղեր, և միաձայնութեամբ առանց տարբերութեան, միևնոյն եղանակաւ ուսուցին Յիսուսի վարդապետութիւնն:

ԻԱ. ԶՆԱՇԽԱՐՀԻԿ ՍՈՎՈՐՈՅԹՆԵՐ

Յիսուսի Քրիստոսի երկրի երեսն ուսուցած վարդապետութեան հետեւանօք, աշխարհ կերպարանափոխ էր եղած, նոյնպիսի Աստուածային վարդապետութեան յարողներուն մէջ, ըլլուած բարեկործութիւնն ընդհանուր զարմացումն պիտի պատճառէր, թէ անոր սկզբնաւորութեան ժամանակ, և թէ անոր չարունակութեան միջոցին, ո՛րովհետեւ անիկա մշտնջենաւորական պիտի ըլլար, դարերու հոլովումին մինչև վերջն: Գիտելի է, որ նոյն Աստուածային վարդապետութեան յարողներն, կամ թէ ըսենք հատատացեալներն, վարեցին մէկ այնպիսի կենցաղավարութիւն, որ բոլորովին տարբերացաւ ուրիշ կրօնքներու հետեւողներէն, անանկ եղաւ, որ նոյն կենցաղավարութիւնն մարդկային ներգործութիւններն, մինչև գերազանցութեան աստիճանն հանեցին:

Ուրանալ և արհամարհել իրեն անձն, ընկերն բարձրացնելու համար, գերազանցութիւն մ'է, որ ունի իրեն մէջ այն գերբնական վարդապետութիւնն, որ աչխարհի մեծամեծ օրէնսդիրներէն չչնչուեցաւ, այլ միայն Յիսուսէն իրեն անձին օրինակովն. Յիսուսաւանդ վարդապետութիւնն է ուրեմն, որ վսեմական աստքինութիւններ կպարունակէ իրեն ծոցին մէջ, և ոչ թէ միւս այլ և այլ օրէնսդրաց օրէնքներն. Յիսուսաւանդ վարդապետութիւնն միայն կարող եղաւ աչխարհս ազնուացնելու, մարդկային ներգործութեանց բարեփոխութեամբն, որ բարեփոխումներն ծանօթացնելու պիտի աչխատինք:

Հատատացեալներն վերնք քրիստոնեայ խոստովանելով կպարծենային, տիտղոսներ ունենալու հետամուտ չէին, իրենց սեպհական ատացուածքն, իրենց համար աւելորդ համարելով, չօժտուածքն կբաժնէին կարօտելոց, որպէս զի երկրաւոր բարիքներու հետ ամենեւին կապ չունենան, այլ պատրաստ ըլլան միշտ հալածուելու համար, քաջ ըսխրնելով, որ Յիսուսի հետեւողն միշտ անոր պէս, իր խաչն պիտի ունենայ, որպէս զի կատարելապէս Յիսուսի հետեւող ըլլայ, կրօնքի զրպարտութիւն, էր հատատացելոց քով հարկաւոր զրպարտութիւն, փորձութենէ հետ ըլլալու համար, իրենց մարմիններն կչարչարէին: Խստակրօնութիւնն էր, որ անոնց մէջ կտիրէր, եկեղեցիին պատուիրած պահքերէն զատ, կամաւոր պահքեր ունէին ժուժկալելու համար: Հատատացելոց մէջ կային անձեր, որոնք օրուան երկայնութիւնն անճաշակ կանցնէին. մահապարտման համար անձերնին առնելու

տեսակ զրկումներու կենթարկէին, չարունակ, պահքի, ապաշխարութեան և աղօթքի զբաղելով, իրենց այսպիսի բարեպաշտութիւնն, կրկնապատկած էին արկածներուն, և մանաւանդ իրենց սիրելիներուն նահատակութեան առիթներն:

Հաւատացեալք սակաւապետ էին և կերակուրնին չափաւոր, դիտէին թէ պէտք է ուտել ապրելու համար, ոչ թէ ապրիլ ուտելու համար, կխորշէին անոնք համադամ կերակուրներէն, արդիւնակ չէր անոնց քով գլխի խնդին, այլ զայն կգործածէին աւելի ջրախառն, քան թէ անապակ. անոնց կերակուրներն կրաղկանային բանջարեղէններէն և ոնդեղէններէն, քան թէ մսեղէններէն, սեպ աղ ու հաց կուտէին, պտուղ խակ ուտելէն չատ անգամ կզգուշանային, իրենց սովորոյթն էր, երեկոյներ միայն կանոնաւորապէս սեղան նստիլ ընթրելու համար, ճաշերնին չատ պարզ էր, սեպ հացի կտոր, օրուան երկայնութեան տակաւ համար. սեղանի վրայ հոգեւոր ընթերցուածներ, և հոգեւոր երգեր կկատարէին, երբեմն ալ երաժշտութիւն, որ Սատուած փառաբանելու համար կգործածէին:

Հաւատացեալք իրարու հետ խորութիւն չունենալով, սակայն իրարու հետ կընթրէին, նոյն համախմբական կերակուրն ադամ կկոչէին: Հաւատացեալներն իրենց պանդխտած և բնակած քաղաքաց մէջ, ուր որ ալ ըլլային, միշտ իրարու հետ համախորհուրդ և միաբան էին. անոնց միաբան ըլլալուն պատճառն էր, որ մեկտեղ կհաւաքուէին: Հաւատացեալք զիրար կճանչնային, և իրարու հետ թէ ուրախակից և թէ վշտակից էին. իրարու եղբայր և քոյր համարուելով, կաղդուէին չարունակ, բարիք ունեցողին համար խնդալ, և չարեացն համար տխրիլ:

Հաւատացեալք կխորշէին թատրոններն, կրկէսներն, բաղնիքներն, և զբօսավայրերն յաճախելէ, ուր կատարտական էին ամէն տեսակ խաղեր էին, և վանճաններն մեղանչականութիւն: Դատարկաբանութիւն համարած էին ամէն տեսակ խաղերն, կխորշէին ծաղրածուներէ, կատակէ, առասպելներէ, և զրախօսութիւնէ, քանի դիտնալով, որ հաճոյք և զուարճութիւն ունենալ, մարդու համար անհրաժեշտ պէտք չէ, քանի որ աղքատներն ալ կապրէին առանց զուարճանալու: Արթուն և մտադիր կգտնուէին, ահով ու դողով զգուշանալու համար, որ իրենց աչքերն, ձեռքերն, ոտքերն ու ամէն կանջներ պատճառ չըլլան մեղանչականութեան, մանաւանդ իրենց աչքերն, կզգուշանային, որ դիտող չըլլան գրգռիչ առարկայներն. իրենց ակալրջութեամբն և թէ հաւատքի զօրութեամբն էր, որ միշտ ունեցած էին սրտի հանդարտութիւնն:

Հաւատացեալք պարզութիւնն կսիրէին, խոնարհ(*) երեւնալն միշտ իրենց կանոնն էր, անոնք ներքին ազնուութիւնն, նախամեծար կհամարէին քան թէ արտաքինն, պարկեշտ էին և համեստ, անոնց խղճն ու բերմունք միշտ հոգեւորականին կյանդիմէին, անցաւորականներն, խոտելի էին, և բացարձակապէս վնասակար կհամարէին և թէ անպատշաճ իրենց դաւանած սուրբ հաւատքին: Անոնց բնակարաններուն կարասիներն ամէն անպաճոյճ էին, ինչպէս հագած զգեստներն. ոսկեղէն, արծաթեղէն և ժետաքսեղէն ամէն առարկաներն անպիտան համարուած, որոնց հետքն անգամ անոնց քով չէր նշմարուեր, անոնց քով զարդարանքն, Քիստոսի հետեւող ըլլալով, աւետարդ համարուած էին:

Հաւատացելոց մէջ իգական սեռն իսկ, հետամուտ չէր մազերն յարդարելու, վայելչաձեւ երեւոյթ ստանալու, պճնազարդ ներկայանալու ուրիշներուն, իրենց կենցաղավարութեան մէջ, միշտ կզգուշանային հրապուրական կերպերէ, և թեթեւաչարժ ըլլալէ, այլ միայն ծանրաբարոյութեամբ և պարկեշտութեամբ կվարուէին. զբաղելով միշտ իրենց տնական գործերուն հետ, օգնելով իրենց այրերուն, իրենց մերձաւորներուն, այն ամէն գործառնութեանց մէջ, որ իրենք կարող էին ընել, հարկաւորութեան առեներն իսկ, չէին յաճախեր հասարակաց բաղնիքներն, այնչափ զգուշաւոր էին:

Հաւատացեալք ծուլութեան թշնամի էին, պարապ ժամանակ անցնելէն կխորշէին, իրենց մէջ ամէն մէկ անհատ իրեն զբաղումն, կամ արուեստն պիտի ունենար, նոյն իսկ եկեղեցականներն, որոնք կգործածէին իրենց ժամանակն, թէ իրենց արհեստին հետ զբաղելով, և թէ հաւատացելոց հոգեւորապէս ծառայելով. անոնք կմկրտէին, կդրօշմէին, խոստովանութիւնն կլսէին ժողովրդեան, կհաղորդէին, կօծէին հիւանդներն, տգէտներուն կուսուցանէին, յանցաւորներն կխրատէին, կյորդորէին, որ առաքինութեան տէր ըլլան, ժողովուրդն ժողված, հոգեւոր ընթերցուածներ կ'ընէին, քարոզներ կխօսէին. եկեղեցական ծեսերն և արարողութիւնները կկատարէին, անխոնջ կաշխատէին, միշտ ժողովրդեան օգտին համար, առանց մէկ փոխարէն ընդունելու, փոխարէնն Սատուած պիտի հատուցանէր իրենց Արքայութեան մէջ: Եկեղեցականներէն չատերն հմուտ էին բժշկական արուեստին, հիւանդներն դարմանելու համար, չատերն հմուտ էին վիրաբուժական արուեստին, և օգտակարապէս կգործածէին զայն, այլ և այլ պարագաներու մէջ, երբ հանդիպէին, ինչպէս չատ անգամ նահատակներուն վէրքերն բուժելու համար:

(*) Խոնարհութիւնն՝ առակով ալ կփայլի այսպէս՝ Վարի արտին առաւելութիւնն վերինն կգերազանցէ, վասն զի վարինն իրեն ջուրն ունենալէն զատ, վերինն ջուրն ալ իրեն կքաշէ:

Հարկաւորապէս պէտք էր, որ հաւատացեալք ամուսնանային որդեծնութիւնն ունենալու համար, նոյն իսկ քահանայներն ամուսնացեալ էին, ամուսնութեան նպատակն էր լոկ որդեծնութիւնն, ո՛րովհետեւ անով Աստուծոյ պատկերներն կշատնային, անոր համար միայն վեհական համարուած էր, անոնց անձերն Աստուծոյ կենդանի տաճարներ էին, իրենց ունեցած սովորական պարկեշտութեամբն՝ կանուխ երիտասարդական հասակին մէջ էր, որ ամուսնութիւնք տեղի կունենային, ոչ թէ սիրահարութեամբ կ'ըլլային անոնք, այլ պարզապէս ծնողաց որոշմամբն և ընտրութեամբն: Հարսն վեհապէս ձեռքէն կընդունէր մատանին, որուն վրայ սովորաբար քանդակուել էր, մէկ խորհրդանշան ինչպէս, աղաւնի, ձուկ, խաբիսխ, և խաչ: Ամուսինք ուխտերու և պահքերու ժամանակ պէտք էր, որ հեռանային իրարմէ, թոյլ տուեալ չէր հեթանոսաց հետ ամուսնանալ, թէև նորադարձ ամուսինն՝ կարող էր պահել քովը հեթանոս ընկերն: Կրկին ամուսնութիւնն, ցանցառ կատահէր, անոնց մէջ, կիներէն մարդկային տկարութեան, այլ ապաշխարանքի կենթարկէին կրկին ամուսնացեալն. ամուսնութենէ առվի վեհ համարուած էր կուսակրօնութիւնն, շատեր կային, որ կոյս կմնային, որ առվի հաճոյ ըլլային Աստուծոյ, և առվի առաքինի:

Քրիստոնէական կազմակերպութիւնն կպարտաւորեր հաւատացեալներն, թէ երկրաւոր բարիքներուն, որ տեսակէ ալ ըլլային, չմտաւ կարեւորութիւն չտային, չնտանեկան կապն անգամ, զանոնք աշխարհի հետ չէին կապեր, քալ ըմբռնած էին, որ իրենց խոստովանած հաւատքին պատճառաւ, իրենց վախճանն, ոչ այլ ինչ էր եթէ ոչ հալածանք և զրկանք, և վերջապէս նահատակութիւն, որով ամբողջներն՝ իրար զիրար, նոյնպէս իրենց զաւակներն, նոյնպիսի ապագայէն մտնելու կպատրաստէին, և յաղթական կհանդիսանային, մշտ արհամարհելով, որ ինչ երկրաւոր էր, և որ ինչ անցական, անօգուտ համարուած երկնաւորին համար:

Հնազանդութիւնն՝ որ ունէին ընտանիքի գլխոյն, և ամէնքն մէկտեղ իրենց քահանային, անքակտելի կհանդիսացնէր անոնց միաբանութիւնն, հաւատացեալքն և իրենց քահանայներն իրարու հետ խորհրդակից էին, և թղթակից երբ իրարմէ հեռու կգտնուէին, անոնց միաբանութիւնն էր պատճառ հաւատոյ տարածման. թղթակցութեանց կարեւորագոյններուն մէջ կգործածէին դարձուած քներ, որպէս զի կորսուած առենն անոնց պարտնակութիւնն չյայտնուէր հեթանոսներուն: Այսօրինակ կապակցութիւններով հաւատացեալք, մի մարմին կկազմէին, նոյնպիսի յարաբերութիւններով էր, որ հեռաւոր քաղաքներն հաղորդակցութեան մէջ կգտնուէին, եկեղեցւոյն ամէն հարկաւոր պիտոյքներն կհոգայուէին:

ԻԲ. ՏԽՐԱՀԱՆԴԷՍ ՆԺԴԵՀՈՒԹԻԻՆ

Բայսապ դեղափակ ծովածոյին մէջ, կինչմարուէր ժայռերու վրայ կառուցուած մէկ տնակ, ուր կպատսպարուէին մէկ զոյգ ձկնորս ամոլք, իրենց Հանէս անուն զաւակովը, տարաբաղդ ամուսնին համաճարակ ախտով վախճանելէ, որք էին թողած իրենց որդին, որ որդեգրուած ազգական մէկ պառաւէն, անոր հետ մուրացկանութեամբ կապրէին, այլ դէպքն բերաւ, որ բաղդախնդիր մէկ Հրէայ առած Հանէսն, գաղտագողի հեռացուց զանիկայ պառաւին քովէն, Հրէային Հանէսին հետ, ծովեզերքին երկայնութեամբն հեռացած տեսնին, հեռաւօրեայ ծովուն մէջ մէկ մանկամարդի դիակն, որուն վրայ կփայլէին ադամանդներ, նոյն ընդ նոյն Հրէային մօտեցաւ դիակին, և թալլեց անոր վրայ գտնուած թանկագին ադամանդներն, ճարպկութեամբ և առանց նչմարուելու որ և է անձէ, անհետացաւ Հանէսին հետ երթալու մինչեւ Ա.քքիա և հոն բնակութիւնն հաստատելու:

Կողոպտուած դիակն դրամատէրի մի աղջիկն էր, որ արդէն սիրահարուած պարտէզպանի միոյն, ծնողաց անհաւանութիւնն անկարելի ըրած ըլլալով ամուսնութիւնն, այս երկու սիրահարներն, օրուան ուշ ատենն նաւակ էին նստած, և հեռացած ցամաքէն, մըրմընջելով մէկ երգ համակ սիրաշէզուն, ծովուն խորն էին նետուած., իբր թէ մահով երջանիկ պիտի ըլլային, այլ ձկնորսներ աղջիկն խըղդուելու մօտ, ազատած էին, և ծնողաց յանձնած, դարմանուած թէև, բայց անիկայ հեռու ղգաստանալէ, հաստատապէս որոշած էր անձնասպան ըլլալ, կարելի չէր իրեն ապրիլ առանձինն զրկուած սիրականէն, ուստի առիթն ներկայացածին պէս, երբ իրեն վրայ հըսկող չկար, մտթ ժամանակ դարձեալ զինքն ծովն էր նետած և խըղդուած վերջապէս:

Հրէային աճապարելով Ա.քքիա հասած, զբաղեցաւ դոհարներ և ադամանդներ վաճառելու, ինչպէս ալ մեծ տակոսով սաոր անոր դրամներ տալու, դրամի փոխարէն մեծագին ապառնիներ պահանջելով պարտաւորեցուներէն, որով թէ ապահովութիւն և թէ մեծ վաշխառութիւնն առանձնած էր, այս եղանակաւ փարթամութեան տէր պիտի ըլլար. սակաւապէտ էր ապրուստի համար, ինչպէս են սովորաբար այս տեսակ մարդիկ, տարիներէ վերջ Հրէային Հանէսին հետ անհետացաւ Ա.քքիայէն, հետն տանելով չհասած դրամին, և ուրիչ-

ներուն թանկագին աւանդներն, Եգիպտոսի Ալեքսանդրիա քաղաքն հասած, սկսաւ հոն ալ չահագործել, և քայլ առ քայլ յառաջանալով Եգիպտոսի չրջականերն, քաղաքներն և գաւառներ, հետզհետէ կբազմապատկէր վարթամութիւնն, դոհարավաճառութիւնն անոր եղած էր աղբիւր չահու. մէկ կողմէն կգնէր ստորին գնով, միւս կողմէն կվաճառէր զանոնք վերին գնով, այս վարթամ Հրէին նպաստակն էր, մինչեւ վերջն նոյն գործառնութեամբն դրամ չահիլ, և չարունակ չահիլ, չահագործութեան մէջ, երջանկութեան հաճոյքն զգալով, ինչ փոյթ, եթէ ուրիշներն պիտի տուժէին, բաւական էր որ ինքն չահէր:

Մէկ քաղքէ միւս այլ քաղաք փոխադրուելով, միշտ չահելու հաճոյքով և զբաղմունքով, կբնակէր հոն, որքան չահելու յոյս ունէր, կբնակէր պանդոկի մի անկիւնն. ուտելու համար մէկ քիչ դրամ ծախսելով, թէ իրեն և թէ Հանէսի համար, որ Հրէին քով ինչպէս գերի վարժուած էր ծառայելու, առանց վարձքի, անփոյթ ապագային համար, արդէն տասնեհինգ տարեկան պատանի էր եղած: Հրէայն պատանւոյն հետ անցաւ Եգիպտոսի խորերէն, և ժամանեց մինչեւ Եւթոպիա, ուր մտածեց բնակութիւնն հաստատել, միևնոյն զբաղմամբ վաճառականութիւնն յառաջ տանելու, հոն տարի մը անցնելէն վերջ ունեցած վաճառքն ամէն, դրամի վերածեց, անգործութիւնն Հրէին հաչոյն չէր գար, հարկաւոր էր իրեն նոր վաճառք տանել:

Ուսաի խորհուրդ ունեցաւ երկայն մտածմունքէ վերջ, կարմիր ծովուն եզերքն ուղեւորիլ, ուր կկարծէր ծովն հետազօտելով գըտնել, թէ մարգարիտ և թէ բուսատ, որ իրեն պիտի ըլլար նոր առիթ չահագործութեան, կծծի Հրէայն լուղորդներու պէտք չունէր, որ ծովուն ներքեւէն հանէին այն վաճառներն, որոնց համար վարձք վճարելու պիտի պարտաւորէր, այլ ինքնիրեն պիտի հետազօտէր այն գանձն, այսպիսի մտածութեամբ և Հանէսի ընկերութեամբ ճամբայ ելաւ, և ամայի մէկ կողմ գետինն պեղեց բաւականաչափ, ուր թաղեց մեծաքանակ դրամներն, որպէսզի ի դարձին հանէ անկէ, այսպէս ապահով ղգալով զինքն գնաց մինչեւ Կարմիր ծովուն եզերքն. ծովուն վրայ ակնարկն ձգելով կծծի Հրէայն, ուրախութենէն ցընցուեցաւ, հաճոյքի դադաթնակէտն հասած կարծեց անձն, անպիտանութեամբ թէ կեանքին այն մասն, դժբաղդաբար իրեն համար վերջացեր պիտի ըլլար, ինչպ պիտի ծառայեր, այնքան անիրաւութեամբ հաւաքած դրամն, ինքն պահապանն էր եղած անոր և ոչ ուրիշ, վայելումն չունեցաւ, երբ մէկ դոյզն մասն կընար ծախսել իրեն բարեկեցութեան համար:

Անմիջապէս գործի սկսելով ծովափունքն, կորագլուխ բազուկ-

ներն ջրոյն մէջ թաթխած, թախանձալոր աչքերով խուզարկեց, թէ պիտի կարենար յաջողիլ ձեռնարկութեան մէջ, ժամեր իրարու վրայ կանցնէին, Հրէին աշխատութիւնն զուր էր և յուսախաբութիւն, այլ նա յուսալից առաւօտէն մինչեւ երեկոյ, չարունակ ամէն օրեր, միայն չաբաթ օրեր դադար ունէր, ըլլալով անձն հաւատարիմ Մովսիական օրէնքին, նա յարատեւ յոգնութիւնն կազդուրելու համար, մէկ քիչ հանգիստ առնել պարտաւորած էր. որ ժամանակ չէր ուտեստ ունէր, դիչերներն ալ կինանդչէր բացօդեայ, որքան ալ անպատուղ եղած ըլլային աշխատանքն, կյամառէր Հրէայն անձնուէր զբաղմունքով, որքան մարդ աւելի կարող չէր ըլլալ, տասնեւութ օրերէ վեր այսպէս աշխատած, արեւուն ջերմութենէն տապահար հիւանդացաւ, և ծովախանչ քով ընկաւ ուժասպառ, Հանէսն չէր կրնար դարմանել զանիկայ. ուր բժիչկ գտնելն հոն կարելի չէր, որով մնաւ վերջապէս:

Հանէս Հրէին մահն տեսնելով, պահ մի մտածեց, թէ առանձին էր մնացած երկրի վրայ, միևնոյն տան ալ անձն աղատ զգաց կծծի Հրէին ընկերութենէն, որուն գերին էր եղած միչտ. որոշեց անմիջապէս, մեռելին գրպանն ունեցած մէկ քիչ դրամն առնել, որպէս զի պիտոյքին գործածէ, արդէն ուտեստն աւարտած էր, և դիակին քովէն բաժնուած հեռացաւ անկէ քաղաք մի երթալու, ճամբայն զուր տեղ աշխատած էր, գտնել այն տեղն, ուր Հրէայն թաղած էր դրամներն, այլ կարելի չեղաւ հետքն կորնսուցած էր բոլորովին. մտածեց թէ ինչպէս պիտի անցներ կեանքն անկէ յետոյ, եթէ Եւթոպիա մնայր, Հայրենիքին համար միչտ կորսուած պիտի ըլլար, իսկ եթէ Հայրենիքն վերադառնայր, ճամբու ծախք կհարկաւորէր իրեն, ուսաի ստիպուած էր որ չարունակէր հոն ապրիլ, մինչեւ որ ձեռք անցնէր բաւական դրամ. հանդիպած քաղքին մէջ մէկ դարբնատուն գտաւ, ուր մտաւ աչխատելու և արհեստին հմտանալու, նա արհեստապետին հաճելի եղաւ և թէ յառաջդիմութիւն ըրաւ, հետզհետէ չահած դրամներն խնայութեամբ քովն պահեց, և չարունակեց մնալ դարբնատունն մինչեւ երեք տարի. անկէ յետոյ վարպետին հրաժարականն առաւ Հայրենիք դառնալու:

Վարպետ զաւկի պէս կսիրէր Հանէսն որով նպաստեց ծախսուցին, ուրեմն նա ծովեզերքն ուղղուելով, այն կողմեր, ուր պիտի կարենար նաւ գտնել ծովագնացութիւնն ընել, հասած վերջապէս ծովեզերքն, գտաւ պատրաստ մէկ նաւ, որ դէպ ուղիղ Եգիպտոս պիտի երթայր, մտաւ մէջն. յաջորդ օրն յաջողակ հովով, առաջասաններն պարզուեցան, և հեռացան ցամաքէն, կկարծէր բարեչաջող ճամբորդութիւն ունենալ մեր անմոռաց Հանէսն, ծովագնացութիւնն երբէք չէ տաստ մեծամեծ վտանգներէ, մերթ խաղաղ է

և մերթ վրդով, երբէք վատահութիւն կարելի չէ որ ներշնչէ, վատ կեանք վարկեան փոփոխութեան է ենթակայ, քանի որ նաեւ ամենատան խաղալիկ կղտանայ հեղանիւթ ասպարէզին մէջ։

Հանէսի ճամբորդութիւնն՝ որքան յաջող էր սկսած և չարունակած երկ օր, այլ այնքան վատթարագոյն եղաւ վեցերորդ օրն, դիշերէն սկսեալ թէ հիւսիսային և թէ արեւելեան քամիներն կիսչէին, որ հակառակ ըլլալով նաւուն ընթացքի ուղղութեան, մեծապէս արգելքներ կըլլային նաւուն յառաջխաղացութեանն. մերթ կբարձրանայր, և մերթ կցածնայր. որով վնասուիլն կսպառնար նաւուն մէջ գտնուողներուն՝ ուղեւորներն չարունակ կդիտէին որ փոխանակ յառաջանալու, եաեւ եաեւ կհետուէին. նաւուն այսպէս հետզհետէ տատանուիլն սպառնալից էր եղած և յուսահատական, օրեր օրերու վրայ անցած էին և դեռ քամին չէր դադրած, մինչեւ որ նաւն աւազուտի մէջ խրեցաւ, եգիպտոսէն հինգ մղոն հեռու, ո՛րքան մեծ դժբաղդութիւն պիտի ըլլար այն, եթէ անոնց օգնութիւն հասնող չըլլար. ուստեան և ըմպելիքն չսիրով կսպառնային, որ չըհասնէին նաւուն մէջ գտնուողներուն. դժբաղդ ճամբորդներ, որոնք առհասարակ ճնշուած վիճակի մի մատնուած էին. ուստի՞ պիտի հընչէր իրենց ազատութեան ժամն, քանի կտարակուսէին։

Յիրաւի աղէտաւոր պիտի ըլլար այն դժբաղդներուն վախճանն, աւազուտին վրայ նաւուն խրած ժամանակն տակաւին մտախղապատ էր նաւուն չուրջն, և ցամաքէն չէին կրնար նշմարուիլ, կցանկային որ գէթ օդն պայծառանայր, որպէսզի իրենց ակնկալութեան հասնէին, բարեբաղդաբար օդն վերջապէս պայծառացաւ, այլև այնպէս յոյսերնին պարապի էր եղած, ցամաքէն չէին կրնար նշմարուիլ, ինչ պէտք էր ընել, քանի որ ուսելիքն ալ հետզհետէ կպակսէր. ձուկ չէին կրնար որսալ, երջանիկ պիտի համարէին անձերնին, եթէ կարելի ըլլար ընել զայն։ Նաւապետին հրամանաւ փութով մէկ լաստ չինուեցաւ նաւուն գերաններն ու տախտակներն գործածուեցան, երբ նաւաստիներն գամերով իրարու կցելու էին զբաղած, արձագանգն հեռուներէն նաւու մի ուշադրութիւնն գրաւեց, որ և հասնելով արկածելոց քով, զանոնք ազատեց և Եգիպտոս վոխադրեց. հոն հասած Հանէս չուզեց այլ եւս ծովով ճամբորդել. ուստի ցամաքի երկայնութեամբ չարունակեց քայլերն, երկայն օրեր անցնելէն վերջ, երբ Սւքքիա հասնելու համար երկ մղոն տեղ էր մնացեր, գոռի մի հանդիպեցաւ, որ ապառնացաւ ըսելով անոր կամ քսակդ կամ կեանքդդ, Հանէս քսակն տալով ազատեց կեանքն։

ԻԳ. ԵՐԿԲԱԺԻՆ ԱՐԱՐՈՒԱԾՆԵՐ

Հանէսին Սւքքիա հասնելուն երրորդ օրն էր, որ յանկարծ ձեռնակալուած բանտարկութեան մասնուեցաւ, ամբաստանուած էր սնիկայ, թէ տարիներ առաջ Հրէայ վաճառականին հետ անհետացած էր, քաղաքացւոց թանկագին ապրանքներն գաղտագողի տարած։ Հանէս Հրէին որդին կարծուած ըլլալով մեղադիրը հասարուած և թէ զրպարտուած էր, աշխարհի մէջ սակայ անմեղն, զոհ կըլլայ ուրիշին գործած անիրաւութեանցն, Հանէս այսպէս, խարդախ Հրէին գողութեան իբր թէ ընկերն եղած ըլլար, փոխանակ ուրախանալու Սւքքիա դառնալուն, լացաւ դժբաղդութեանն վրայ։

Դատաւորն այլևայլ անգամներ հարցաքննեց Հանէսն, և պահանջեց, որ անկեղծութեամբ խոստովանի, իրեն վարած կեանքն։ Հանէս պատասխանելով դատաւորին ըսաւ, թէ ինքն կանգիտանայ իրեն ծագումն, միայն կգիտէ, թէ պատաւի մի քոմէն էր. ուրիշ քաղքի մէջ, և թէ Հրէային գինքն առած բերած էր Սւքքիա, և Սւքքիայէ ալ մեկնած Եգիպտոս, և Եթովպիա գնացած էր հետն, ուր մնած էր Հրէային, ինքն Հրէայ վաճառականին քով, ինչպէս դերի, առանց վարձք ընդունելու աշխատած էր, անգիտակ ինքն Հրէին ըրած գողութեանց, անոր քով կերակրուած էր, մինչեւ մահն, և անոր ինչքերն ամէն թաղուած մնացեր էին Եթովպիոյ անապատին մէկ անծանօթ անկիւնն, անոր մահուանէն վերջ դարձեալ մնած ինքն, դրամ չհանած էր, որպէս զի ճամբորդէ և Սւքքիա դառնայ, և թէ ճամբորդութեան ատեն կողոպտուած էր։ Դատաւորն քանիցս քննելով Հանէսն, և անկեղծ գտնելով զանիկայ, անմեղ արձակեց։

Հանէս անպարտ արձակուած, ուզած էր դարձեալ ընկերն. այլ վարձատրութիւն խոստանալով անոր, հետն պիտի ճամբորդեր Յունաստան երթալու, իրեն դործակիցն պիտի ըլլար, Հանէս համակերպեցաւ առաջարկութեանն, որքան ալ վարձատրն խորհրդաւոր եղած ըլլար, այսպէս նաև մնաց հետն, յաջողակ հովով սկսան ճամբորդութիւնն, այլ վերջացաւ ճամբորդութեամբ վեցերորդ օրն, ծովն սկսաւ ալեկոծել, փոթորիկ ծագեցաւ, նաւն ամենի ալիքներուն վրայ խաղալիկ եղած, սկսաւ տարուբերիլ, ղէկին խորտակեցաւ, արագանցն պատռուեցան, նաւն վնասուեցաւ, ամէն յոյս կորսուած այլևս, ատյգ մահուան դիրկն էր, որ կերթային ճամբորդներն, նաեւ այսպէս փչրուած, Կիպրոսի ժայռերու վրայ խորտակուեցաւ։

Ազատարար նաւակները հասնելով ձախորդութեան տեղն, ճամբորդներէն չատերն դուան խղդուած, ինչպէս վարթամն ալ, ողջ մնացող սակաւաթիւներուն մէջ դուան Հանէսն, որ նաւակով վտխադրուելու կղզին, այս երկրորդ անգամ ազատուած նաւաբեկութենէ առաջադրեց Հանէս որ այլեւս ծովու վրայ չճամբորդէ, և կեանքն անցնէ խաղաղ Կիպրոսի մէջ։ անիկայ մեծ մարդասիրութեամբ, խնամուելու Կիպրացիներուն կղմանէ, ինչպէս ալ միւս նաւաբեկեալներ, անկէ յետոյ արդեօք բաղդն երեսին պիտի ժպտէ՞ր, երբ բոլոր վարած կեանքն, ոչ այլ ինչ էր եթէ ոչ դժբաղդութիւն, և չարունակ դժբաղդութիւն, անիկայ իրաւունք ունէր տարակուսելու։

Հանէս կղզւոյն մէջ գործի սկսելով, զբաղելուս դարբնութիւնն ընել, որ իրեն դիւացած արհեստն էր, որով կարող էր դրամ շահիլ, և կերակրուիլ, և հետզհետէ ծանօթանալով կղզեցիներուն, անոնց հետ յարաբերութեան մտած սիրելի եղաւ. ինքն որ հնգաբարոյ էր բնաւորութեամբն, իրեն քով քաշած էր չատ յաճախորդներ, անոնց անձնուն հետ սիրով կվարուէր, չէր դիտեր դժտիլ, որով օր օրուան վրայ, իրեն յաճախորդներն կաւելնային, ինքն անդադար աշխատութեան նուիրուած ըլլալով, առողջութիւնն արհեստին պէս երկաթեայ էր եղած, միշտ չարքաշութեամբ կեանքն անցուցած ըլլալով, մոլութեան ճամբայներն, իրեն ծանօթ չէլին եղած, օրինակելի էր վարքն։

Հանէսի բարօրութիւնն կատարեալ ըլլալու համար, կպակսէր իրեն ընտանիք ունենալ, այս ալ կարելի պիտի ըլլար, օրիորդի մը հետ ամուսնանալով, նոյն դիւրքին մէջ, դիւրին պիտի ըլլար իրեն յարմարագոյն մէկն ընտրել, քանի որ սիրելի էր ընծայած անձն կիպրացիներուն, աշխատասէր և բարի ըլլալուն համար, արդէն կղզեցիներուն ամէնք սրտամտիր էլին եղած, որ Հանէսի նպատակին ծառայեն, նոյն պարագային մէջ, առաջարկուեցաւ իրեն, որ Եւդիա անուամբ բարի աղջիկն, իրեն կնութեան առնէ, որ ազարակապետի մը զաւակն էր, Հանէս հրապուրուած Եւդիայէն, հաւանեցաւ առաջարկութեանն, և անոր հետ ամուսնացաւ, հարսն ու փեսայ իրարու յարմարած էլին, այնպիսի համակրական կապով, որ աշխարհի մէջ չատ անգամ հազուագիպ կ'ըլլայ, Եւդիա ևս ժրագլուխ և աշխատասէր էր անային գործառնութեանց մէջ, ինչպէս իր ամուսինն Հանէս։

Հանէս բնակութիւնն հաստատած էր Կիպրոսի արեւելեան կողմն, աներոջ ազարակին ծայրն ծովեզերքին մօտ, առանն չրջապատուած էր, այդիէ մը, ուր ընտիր որթատունկեր, աւտա խաղող կտղտաբերէին, կային ևս անկուած ձիթենիներ, և զանազան պտղատու

ծառեր, որոնց բերքերն բաւական էլին, իրեն հարկաւորութեանց, ունէր երկու կովեր, որոնց կաթովը կհայթայթէր, կարագ, և պանիր, ինչպէս ալ մածուն. ունէր ևս հաւեր, որոնց ածած կիւիերն, կծառայէին իրեն անային պիտոյիցն, որով կատարեալ էր հանգստութիւնն. և կվայլէր խաղաղ կեանք, որու փափաքած էր երկայն տարիներէ վեր։

Հանէս ունէր ևս մէկ հաւատարիմ ծառայ, որ անձնուէր յաւատած էր իրեն տիրոջն, միշտ հաճոյ ըլլալու, սիրելի էր եղած նաև ծապէս երկու ամուսիններուն, ինչպէս թէ ընտանեաց մէկ անդամն ըլլար, բարեկամի անուն կվայլէր անիկայ տան մէջ, և սեղանակից կըլլար իրեն տէրերուն, անիկայ էր որ տան մատակարարութիւնն կընէր, այդին կմշակէր, և կովերն կիմնամէր, այլեւ ամէն տեսակ ծառայութիւն, ինչ որ կհարկաւորէր, թէ ներքին ըլլայր, և թէ արտաքին, այդիին մէջ հիւղիկ մ'էր չինուած, ուր հաւատարիմ ծառային գիչերն կանցնէր, պահպանութիւն ընելու համար, պատրաստ միշտ ամէն վտանգի առջեւ։

Տարիներ յաջորդած էլին տարիներու վրայ, Հանէսի և Եւդիայի բնակավայրին մէջ, ոչ մէկ ձախորդ դէպք հանդիպած էր, անոնց բարօրութիւնն վրդովելու, երջանիկ կրնային համարուիլ այն բարի ամուսիններն, միմիթարուած էլին անոնք, վասն զի հետզհետէ ունեցած էլին, իրենց ամուսնութեան սիրոյ պտուղներ, երեք հրեչտակաձև զաւակներ, որով իրենց աչքն պսակուած էր, միութիւննին նման զաւակներ, որով իրենց աչքն պսակուած էր, միութիւննին հաստատուն կապերով կաշկանդուած, Հանէս և Եւդիա կգուրգուրային իրենց զաւակներուն վրայ, միշտ գորովալից էր սրտերնին. երեք մանուկներն որ իրենց ծնողացն երջանկութիւնն կը կազմէին, ուրախ և զուարթ միշտ կկայտային. անոնց կերպարանաց վրայ միշտ ժպիտներ էր կցոլանային, ժպիտներ ժպիտներու կիսոխանակուէին, թռչուններու պէս կճռուողէին, բնութիւնն ամէն եղած էր, անոնց մանկութիւնն յաւերժացնելու համար, բացօդեայ կողմեր կըրջագայէլն, ծաղիկներ կքաղէլն, թիթեռնիկներուն եռուէն կընթանային, և այսպէս երթալով կզարգանային բողբոջ հասակներուն մէջ։

Ընկերութիւնէ բաժնուած, Հանէս և Եւդիա, իրենց հեռաւոր բնակութեան մէջ, եթէ իրենց կպակսէր ինչ, այն ալ Քրիստոնէութիւնն էր, որմէ զրկուած էլին, անոր լոյսն իրենց վրայ չէր հասած, տակաւին որպէս զի երջանկութիւննին կատարեալ ըլլար, այլ և այնպէս կրկին ամուսիններն, բնաւորութեամբ բարի ըլլալով, կզգային իրենց զաւակաց բարի դաստիարակութիւն տալու։ Եւդիա գիչերուան մինչեւ ուշ ատեն, երբ երեք զաւակներն անուշ քունն մտած կըլլային, անոնց անարներուն չուրջն կղեզերեր, գորովալից, անոնց վրայ կգուրգուրայր, կդիտէր զանոնք, կցնծայր, որ անոնք իրեն Թան-

կապին ստացուածներն էին. կմտածէր անոնց ապագային վրայ, թէ ինչ վիճակ պիտի ունենային. բարեբաղդ թէ դժբաղդ, բարեբաղդութիւնն մտաբերելով կցնծայր, դժբաղդութիւնն ալ երեւակայելով կսխրէր։

Հանէս ալ անցուցած կեանքին դառնութիւնքն յիշելով, երբեմն, կսխրէր, այլ չուտ կմոռնայր զայն, չուրջն ածելով իր ակնարկն, և իր սիրելի ամուսնոյն, և զաւակացն վրայ կեդրոնացնելով կենդայր, և կմտածէր թէ կեանքին մէջ հանդիսաւոր էր եղած, երկրաժին արարուածներու, առաջին արարուածն էր ներկայացուած ախտր տեսարանով, իսկ երկրորդն ներկայացուած զուարճասիրել, ընկերուհի թունէ հեռու կուզէր, ապրիլ, չէր յաճախեր, և ոչ մէկ տեղ, և ինչո՞ւ յաճախէր, մինչ երջանիկ չէ՛ր, ամուսնացեալ մարդու տիպարն էր անիկայ, չէր նմանէր այն անմիտներուն, որ իրենց տան մէջ չունենալով երջանկութիւնն, զուր տեղ տէպ կհետանան, ընտանի հարկէն, օտարին քով գտնելու զայն։

Ժամանակաւոր կեանքն ինչպէս ունի իրեն երջանկութիւնն, այսպէս ալ ձախորդութիւնն, կեանքի անիւն դլորելով է, որ յառաջ կերթայ թէ հարթ և թէ կոր ճամբայներէ, երբ այս բարի ընտանիքն, կվայելէին իրենց խաղաղութիւնն, մէկ դիշեր մօտենալով յկուզակ ծովահէններու մէկ նաւ կիպրոսի արեւելեան կողմն, ծովահէն չարագործներն, խարխես նետած մօտն, հոն յանաք եկան, և յարձակելով Հանէսի բնակարանին վրայ, սպաննեցին հաւատարիմ ծառայն, որ իրենց խոչընդոտ էր եղած։ Հանէսն ու Եւդիա իրենց զաւակներովն մէկտեղ, կապելով ամրապինդ, անոնց գոյքերն ալ կողոպտելով, նաւուն մէջ փոխադրեցին. ինչ մեծ ձախորդութիւն, բարի ընտանիքն ազատութիւնն կորնչուցած, գերի(*) էին եղած վաճառուելու համար։ Ո՜հ որքա՜ն անթուելի են մարդկային անօրէն արարքներ, որ աշխարհի սկզբնաւորութենէ վեր կշարունակուին։

(*) Այնքան դարերէ վեր, որքան քրիստոնէութիւնն մտքառած ըլլայ գերեվաճառութեան դէմ, դժբաղտաբար այս չար սովորութիւնն կշարունակէ տակաւին։

ԻԴ. ՍՈՓԵՐԱՅԻ ԱՆՈՒՐՋՆ

Յիսուսի աշակերտին Թադէոսի նահատակութենէն առաջ, նա երբ հիւրընկալուած էր Եդեսիա, վրամ նախարարին պալատն, Սոփերայի և Կոռնակայ քովն, գերեվաճառին մէկն՝ մէկ հրապարակի վրայ, բերած էր հինգ գերիներ, մայրաքաղաքին մէջ վաճառելու համար զանոնք, հինգ գերիներն մէկ ընտանիքի անդամներ էին, այր և կին իրենց երեք զաւակներովն, Յիսուսի աշակերտն հրապարակէն անցած առենն, հանդիպած և տեսած էր անոնց խեղճութիւնն, և մեծապէս յուզուած, երբ պալատն դարձած էր, Կոռնակն առջևն եկեղով դիմաւորեց զինքն։ Յիսուսի աշակերտն, յայտնեց անոր գերիներուն հանդիպելովնիւ, ունեցած յուզումն, որոնք իրենց ազատութիւնն կոչուած, անասունի պէս պիտի վաճառուէին։

Թադէոս որ անոնց ազատութեան վրայ կխորհրդածէր, ճանչնալով Կոռնակայ բարեպաշտութիւնն, յորդորել սկսաւ զանիկայ և ըսաւ, որդեակ դուն որ այսքան փարթամութեան տէր ես եղած, Աստուծոյ անօրինութեամբ, կրնաս այս բարիքն ընել, ազատելով գանոնք գերութենէն։ Կոռնակ որ ուրիշին օգնելու համար, Սոփերայի պէս ազնիւ և զգայուն սիրտ ունէր, անմիջապէս համոզուելով Թադէոսի առաջարկութեան վրայ, պատրաստ եմ ըսաւ անոր, և անմիջապէս բաւականաչափ դրամ առած վրայն, Թադէոսի հետ միասին հրապարակ գնաց, և գերեվաճառին մօտենալով ակարկուտիւն ըրաւ հետն, և գերիներուն հինգն ալ գնեց, Թադէոս և Կոռնակ այս բարեպաշտ գործն կատարելէն վերջ, գերիներն հետերնին առած պալատն դարձան։

Կոռնակ գերիներն պալատ առաջնորդելէն վերջ, Սոփերայի հետ, զգեստաւորեցին զանոնք, և անմիջապէս ուտեցին անոնց թէ ազատ էին այլ ևս գերութենէ, և թէ կրնային երթալ ուր որ ուզէին, անոնց առջև կերակուր դրին որ ուտեն, գերիներուն ցնծութիւնն չափ չունէր, երբ լսեցին թէ ազատ են այլևս, և չնորհակալ ըլլալէ չէին դադրեր Թադէոսի, Կոռնակայ, և Սոփերայի։ Այն ժամանակ Յիսուսի աշակերտն, հրաւիրեց Կոռնակ, որ ըրած բարութիւնն կատարեալ ընելու համար, հարկ էր որ նոյն գերիներն, մէկ քանի օրեր պահէր մէջն պահեր, որպէս չի կարող ըլլար ինքն, քարոզելու անոնց Յիսուսի սուրբ հաւատքն, և չահիլ զանոնք, Կոռնակ յօժարելով Թադէոսի բսածին, գերիներն մնացին պալատն, մինչև որ անոնք

բաւականաչափ հրահանգուեցան, և կրթուեցան հաւատքին էական մասերն ուսանելով, անկէ յետոյ պալատին մատուռին մէջ հանդիսապէս մկրտուեցան, համոզուած քրիստոնէութեան ճշմարտութեան վրայ, որ բարեբախտ միայն կնաւրինէր հաւատացեալներուն, որով ազատութիւնն ունեցած էին իրենք:

Գերութենէ ազատուած ընտանիքին ղեկացած ուրախութիւնն՝ կրկնապատիկ եղաւ, Յիսուսի Ս. Կրօնքին յարելովնին, Կիպրացի բարեկեցիկ տեղացիներէն էին անոնք, այրն Հանէս անուն գարբին մ'էր, կողակիցն Եզբիա անուամբ համեստ մէկ կին, որոնց աղջնիկ զաւակն մէկ աղջիկ՝ Լուսիկ անուամբ, երկրորդն գարձեալ աղջիկ Սնիկ անուամբ, երրորդն մէկ մանչ Լաւիկ անուամբ, այսպիսի հինգ անուններ ունեցեր էին մկրտութեան աւազանէն: Կառնակ անունց ձեռքն տալով բաւականաչափ դրամ, որպէս զի կարող ըլլայն տեղերնին դառնալու, վերջապէս բաժնուեցան իրենց բարեբարեներէն, մեծ չնորհակալութիւն յայտնելով:

Թադէոս Կառնակայ և Սոփերայի քով հիւրընկալուած միջոցին, սեպ յորդորած էր զանոնք, որ միշտ քարի ըլլան, յորդորներէն մէկն առաջ բերեր էր, որ էր հետևեալն: Յիսուսի կրօնքն սիրոյ վրայ հիմնուած ըլլալով, կկայանայ այն, ընկերին աղեկութիւն ուզելու վրայ, որքան կարող ըլլայ, սէրն արժէք ունենալու համար, հարկ է որ ըլլուի առանց ցոյցի և առանց խորութեան, յօժարութեամբ և չվարանելով, որպէս զի չզրկուի ճշմարիտ կարօտեալն: Սէրն չգործուիր միայն քանկն պարգևելով, այլև բարձր վանճանով, միայն ողորմութիւն ընելն չէ պարտականութիւնն, այլ եղբայրսիրութիւնն: Սիրոյ կիրառութիւնն աւելի չինականոյ մէջ է, որունք հաճերաշխական ոգին ունին, աղքատ մէկ կնոջ հիւանդութեան ինամ կատնին մերձաւոր դրացիներն, դեղերն և ուտելիքն հայթայթելով, միանգամայն ալ հիւանդի զաւակներն կխնամեն, և կկերակրեն:

Եղբայրսիրութիւնն այսպէս ըլլալով գործնականին մէջ, հարկ է որ բարոյական վանճանն ունենայ, անգործ մնացող ընտանիքի հայրն, գործի տէր ընելովնէ՝ աւելի մեծ քարիք ըլլուած կհամարուի, քան թէ անոր դրամ տալով: Ճշմարիտ եղբայրսիրութիւնն է ակարին պաշտպան ըլլալու մէջ, անձնական չահէն աւելի անոր չահն մտածելով. ընկերին պատուոյն նախանձախնդիր ըլլալու մէջ ևս, ոչ միայն զրպարտողն պապանձեցնելով, այլ և անկարութեան, մտանելով զպարտողն պապանձեցնելով, այսպիսի պարագայից մէջ լռելն և ժպտիլն, մեզակից ըլլալ է, և յորդոր որ զրպարտութիւնն չարունակուի, հարկ է դադրեցնել զայն դէմքն խժռռելով, փսաներն ջրկելով, հաստատիչ ապացոյցներ պահանջելով, մէջ բերուած խծբծանքներուն վրայ, նոյնպիսի պարագայից մէջ աւելին կարելի է ընել, մաքառելով զրպարտողին հետ,

պաշտպանելով վատահամբաւեալն, թոյլ տալու չէ որ բացակայ մէկն, մեր առջևն բամբասուի:

Եղբայրսիրութեան հետևելով, հարկ է ծածկել ընկերին պակասութիւնները, դովել առաւելութիւններն բարոյն մեկնելով անոր խօսքն, չարժուածքն, և արարքն. սեպ այսպիսի բարի եղանակով է որ ընկերին ուղղութեան, բարոյն յարգն ճանչնալու աւիթ կը տրուի: Յանցաւորին ուղղութիւնն, ոչ թէ յանցանքն ծանրացնելով է որ կըլլայ, այլ աւելի քաղցր և մեղմ խրատներով, ոչ թէ ծաղրելով և յանդիմանելով, այլ աւելի անոր սիրան չտհելով: Եղբայրսիրութիւնն յաղթական կհանդիսանայ սեպ, երբ ընկերին անկրաւութեան և թշնամութեան առջև ներողամտութիւն ցուցնուի, մեծ վհատութիւն է այն, և նմանողութիւն Յիսուսի, որ միշտ գործածէց կեանքին մէջ երկրի վրայ. երբայրասէր ըլլալու է, վասն զի եղբայրսիրութիւնն մեծ առաքինութիւն է, և կիրականանայ այն իր անձն բոլորովին ուրանալու մէջ. Յիսուսի նման որ սիրոյ համար զինքն զոհ ըրաւ մարդկութեան:

Կառնակայ և Սոփերայի որքան մեծ գոհութիւն պատճառած էր, Թադէոսի ներկայութիւնն իրենց բնակարանին մէջ, վասն զի Սաւուծոյ օրհնութիւնն իրենց վրայ ունէին, այնքան ալ մեծ եղաւ անոնց սիրութիւնն, երբ անիկայ ձեռքակալուած նահատակուեցաւ: Մէկ գիշեր քնոյն մէջ Սոփերայ երազ տեսաւ, ինքն Սոփերայ եղբայրն Կառնակի հետ, մոլորած քայլերով, անծանօթ մէկ աշխարհի մէջ կգանուէին, իրենց չուքչն կտիրեր միայնութիւնն, քայլերնին ուղղուած էին դէպ ուղիղ աւաջ, առանց գիտնալու թէ ո՞ւր կերթային, հետևած ճամբայնին երկայն էր և անվերջանալի:

Եղբայր և քոյր երբ իրարու հետ կխօսէին, թէ մինչեւ ուր պիտի երթային այսպէս, դիտելով աջ ու ձախ կողմերն տեսան յանկարծ, որ արեւուն ոսկեփայլ դունան երկրի վրայ ընկած կզլորէր, դէպ ուղիղ իրենց վրայ գալով, որով աւելի սարսափած չտսպով եղբայր և քոյր, կյառաջանային իրենց ճամբուն վրայ, փախուստ տալով արեւուն ահագին դունային աւջև, որ երթալով աւելի կմօտենայր իրենց. ահա նոյն պահուն գետի մը հանդիպեցան, որուն վրայ նեղ անցքով կամուրջ գետեղուած էր, նոյն կամուրջին վրայ եկած, երբ դադալով կքայլէին, արեւուն դունան իրենց վրայ հասած, վրնդ գետն տապալեց, Սոփերայ Կառնակին հետ չուքն իյնած, գետին հոսանքովն վար կտարուէին անոնք, իրարու ձեռքեր բռնած գլուխնին ջրէն դուրս յառաջ մղուած էին, իրենց աչքն առջև կնկերականային տեսարաններ, որ չատ հիանալի էին, տեսարաններ որ երբէք ականատես չէին եղած իրենց կենցաղին մէջ, և թէ բոլորովին նորատիպ էին անոնք:

Տեսարաններն հետզհետէ փոխուելով, մօտեցան վերջապէս մէկ հրաշակերտ չէնքի, որուն առջեւ երկու հրեշտակներ կայնած էին, որոնց եռեւն կանուխէին Հանէս, Եզեխա, Լուսիկ, Անիկ և Լաւիկ, հրեշտակներն այն տեղն գեան լքնալով, Սոփերայն և Կոռնային ջրէն ազատեցին, և թէ առաջնորդեցին նոյն հրաշալի չէնքն, հոն բազմոցներու վրայ նստեցուցին. Սոփերայ հիացման մէջ քովն տեսնելով Եզեխա լինդումներես, հարցուց անոր, թէ ո՞ւր կը գտնուէին, իսկ անիկայ առանց պատասխանելու հարցմանն ձեռքն երկնցուց, Սոփերայի դիմացն գտնուող վարագոյրն բացաւ, նոյն վարագուրին բացմամբն, չոլչոզուն լոյս ցոյտեց չորս կողմն, վարագուրին ներքեւէն կողմ ներկայացած տեսարանն աքանչելի էր, Աստուծոյ արքայութեան պէս:

Ուր մեծ անդուխ կինչմարուէր, հրեշտակներու բազմութիւնն, հոն պահապաններու պէս կայնած էին, անդուխին վրայ ընդարձակ սրահ մի կպարզուէր, մէջտեղն ալ փառաւոր մէկ գահ, ճառագայթներով ծածկուած այնքան, որ անհնարին կընծայէր անոր վրայ նայիլն. Գահուն աջն ու ձախ չարուած էին անթիւ բազմոցներ, որոնց վրայ կհանգչէին արդարներն, արդարներն ամէն լինդութեան մէջ էին. հրեշտակներ կային այլեւայլ կողմեր, որոնք քնարներ ունէին իրենց ձեռքերն, և կինչեցնէին, այնքան վսեմ ներդաշնակութեամբ, որ երբէք երկրի վրայ կարելի չէր լսել այնքան քաղցրահնչիւն ձայներ: Սոփերայ արդարոց վրայ աչքն պտուտցնելով. առաջ անոնց մէջ հայրն ու մայրն, եւ վազեց անոնց քով եղբօրն հետ, որպէս զի դրկէ ծնողքն, զգացած մեծ ուրախութենէն էր, որ ցնցուած քնէն արթնցաւ, տեսարանն անհետացաւ ըլլալով, խնացաւ թէ երազ էր այն, այնպիսի հիանալի երազ, որ իրեն վրայ մեծ տպաւորութիւն ըրաւ, և յիշատակելի եղաւ միշտ կեանքին մէջ:

Քնոյ մէջ զարմանալի երազներու ականատես կըլլայ մարդ, իբր թէ արթուն այլեւայլ գործերով կզբաղի. ակնթարթի մէջ զինքն հեռաւոր մէկ քաղաք փոխադրուած կտեսնէ, ակնկալած մէկ նպատակին կհասնի, մեռելներն կդիմաւորէ, իբր թէ կենդանի եղած ըլլային, ճամբայ ելլելու պատրաստուած կդիզերի, ուրիշ միջադէպներով կզբաղի, առաջարկած գործէն անմիջապէս կհրաժարի, պատուոյ կոչման և գանձի աէր կըլլայ, օդի վրայ կթռչի. արկածներու կը հանդիպի, թէ զուարճալի և թէ ահռելի տեսարաններ կպարզուին առջեւն, զգացած ցնցումովն կ'արթննայ, և կխնամայ թէ ամէն այն տեսածներն երազներ էին:

Ի Ե. ՍՈՓԵՐԱՅԻ ՔՆԱՐՆ

Ամենաւարայն Սոփերայ իրեն ծաղիկ հասակին մէջ, անձին վրայ միացուցած ունէր, ընութեան ամէն տեսակ վայելչութիւններն, անձնագիտութիւն, չնորհասիրութիւն, քաղցրահայեացք, և ամէն ինչ որ կատարեալ ընեն օրիորդի մի գեղեցկութիւնն, որքան անիկայ արդուզարդի չհետեւէր ալ, պարզ հագուստովն հազուագիւտ գեղեցկութիւն մ'էր, ղինքն տեսնողներուն յարգանք կազդէր, ամէն տեսակ դիտական հմտութիւն ունէր և ուսում, անոր հոգեկան առաւելութիւններն, մարմնական վայելչութեան վրայ բարդած, յիրաւի Արշակունի օրիորդն Սոփերայ, ըրած էին երկրի վրայ մարմնաւոր մէկ հրեշտակ:

Սոփերայ հեթանոսական դիցաբանութեան քաջ հմուտ, գիտէր Մուզայի լեզուով քաղձրաձայն հնչեցնել քնարն, և հիացուներ ղինքն լսողներն ամէն, Յիսուսի Ս. Կրօնքին հետեւելէն վերջ բացարձակապէս, հրաժարեցաւ նոյն առասպելական երգերէն, որով ալ ինքնաբերաբար ազդուեցաւ չարաշրելու այնպիսի տաղեր, որ Յիսուսի նուիրուած ըլլային, ընտիր ձայնով յօրինուած էին անոնք և գեղեցկահիւս, որոնք քնարի վրայ յարմարցուցած, աւելի մեծ ոգեւորութեամբ պիտի հնչեցնէր, մի և նոյն ժամանակ թէ կերգէր և թէ կյուզուէր, ղինքն նոյն դիրքին մէջ տեսնողներն հրեշտակի նմանցուցած էին զանիկայ: Սոփերայ քնարին հետ ներդաշնակաբար կձայնակցեր, անիկայ քնարին հետ կխօսէր այսպէս: Ո՛վ քնար, քու ձայնն սիրոյ բարբառն է, քու աւիշն՝ սէրն է որ կըղխէ, սէրն է որ արդէն քու թելերն է հիւսած: Երգէ ո՛հ երգէ, ո՛վ քնար, այն գերագոյն սէրն, այն սէրն որ Յիսուսն է, կենսատու սէրն Յիսուս, անզուգական սէրն Յիսուս: Երգէ ո՛հ երգէ, ո՛վ քնար այն յաւերժական հաչակ ունեցող սէրն, այն հիացուցիչ սէրն, նոյն իսկ այն սէրն, որ ցանկալ չտար ունել օտար մէկ սէր:

Արշակունի օրիորդին քնահարութեան մէջ ունեցած վարժութիւնն մեծ էր, անանկ որ ժամանակին քնահարներն չէին կրնար հաւասարել անոր մրցման մէջ, անոր ձեռքն քնարն աւելի վայելուած ունէր, քան թէ ուրիշ որ և իցէ վարպետի ձեռք: Քնարն և Սոփերայ անբաժանելի ընկեր էին եղած, անիկայ քնարին հետ զբաղած առեն, վերացած իր զմայլմամբ, բարձր խորհրդածութեանց մէջ, կերգէր ընութեան սքանչելիքն, ինչպէս ալ Աստուծոյ մեծագործութիւններն, որ ընութեան մեծ ճարտարապետն էր եղած, և կազմակերպած ամէն

ինչ գեղեցկութեամբ և ներդաշնակութեամբ. Սուիերայի համար քնարին նուիրուած ժամերն ամենախորժելի ժամեր էին, եթէ երբեք մտատանջութեան ժամեր վրայ հասնէին, քնարն ձեռքն առած պիտի յաջորդեր անոր վրայ, որպէս անդորրութեան ժամերն:

Սուիերայ ուրեմն ոչ միայն յատուկ քնարն ունէր քովն անբաժանելի ընկեր, այլ և ուրիշ մէկ ընկերուհի, որ թէև իրեն նաժիշտն էր, այլև այնպէս անոր հետ ունեցած ընտանի վարմունքովն բարեկամուհիի մի կարգն էր դասուած անիկայ. յիրաւի ալ նոյն նաժիշտն արժանի էր եղած, և պատճառ տուած Սուիերայի, որ նոյնպիսի նկատումն ունենայ իրեն համար, սորվին կարգի ընտանիքէ չըլլալէն զատ՝ առէպ և չատ պարագայներուն մէջ որոշակի ցոյց տուած էր, անձնուիրութիւն և մանաւանդ խնամք, Արշակունի օրիորդին պաշտպանութեան համար: Անոր ծագումն Հռոմայեցի ընտանիքէ մ'էր, հայրն արդէն զօրապետութիւն ըրած Կեսարիա, և յետոյ նոյն պաշտօնով փոխադրուած Երուսաղէմ, թէ ինքն և թէ կողակիցն հետզհետէ վախճանելով, թողած էին առանց ապրուստի երկու զաւակներ, Զեփիւռ և Մարիոս անուններով, որով երկուքն ալ ապաստանած էին Հրէայ ազնուականի մը տունն, որ իրենց ծանօթն էր, Զեփիւռ քանի և հինգամեայ էր, և Մարիոս քանի և երեքամեայ:

Նոյն Հրէայ ազնուականն Աբուդի հետ բարեկամ, և միշտ յարաբերութեան մէջ ըլլալովն, խօսած էր անոր Հռոմայեցի վախճանեալ զօրապետին զաւակներն վրայ, որոնք առանց ապրուստի ըլլալով, պատսպարուած էին իրեն քով, և թէ քրիստոնեայ ըլլալովնին՝ կփափաքէին քրիստոնեայ ընտանիքի մը քով, ծառայութիւն ընելու, Հրէայ ազնուականն Աբուդի ծանուցանելով նոյն խեղճերուն կացութիւնն, անոնց բարի ըլլալուն երաշխաւորութիւնն իսկ կատանձնէր, որով հարցուցած էր Աբուդի, թէ արդեօք կարող էր, անոնց համար պատշաճ տեղ մի գտնել, քրիստոնեայ մէկ ընտանիքի քով, որոնց բնակարանին մէջ ապաստաւորէին, նոյնպիսի հոգածութեամբ, ինծ բաբերութիւն ըրած պիտի ըլլար:

Աբուդ բարեկամին ըրած աւաջարկութեան վրայ, վայրկեան մի մտածելէն վերջ, պատասխանեց թէ կարող էր զանոնք Եդեսիա ճամբել իրեն թոռներուն քով, ուր կրնային տեղաւորուիլ երկուքն ալ, ազնուականն չնորհակալ ըլլալով անոր, որոշեցին իրենց մէջ որ զանոնք պատրաստեն, և անմիջապէս ճամբայ դնեն, նոյն կարգադրութիւնն ընելէն վերջ ազնուականն անոնց մինչև Եդեսիա հարկաւոր ըլլալիք կերակուրն, և դրամն պիտի հայթայթեր, Աբուդ ալ պիտի տայր ձեռքերնին յանձնարարական մէկ նամակ, այսպէս Զեփիւռ Մարիոսին հետ պատրաստուած, և չնորհակալ եղած ղնոյին Երուսաղէմէն. յանձնարարական նամակն էր, այսպէս գրուած:

Սիրելիներս, Թղթաբերներն մէկ վախճանեալ Հռոմայեցի զօրապետին զաւակներն են, որոնք առանց ապրուստի մնացեր էին երուսաղէմ, իրենց ծնողացն վախճանելէն վերջ, Զեփիւռ և Մարիոս կը կոչուին, երկուքն ալ բարի են և քրիստոնեայ և թէ մանուկ, փափաքելոյնին կուզեն որ քրիստոնեայ մէկ ընտանիքի քով ծառայութիւն ընեն, մտածելով որ զանոնք ձեր քովն ճամբեմ Եդեսիա, և թէ զանոնք ձեզի յանձնարարեմ, որպէս զի դուք ալ հաճիք, ձեր պալատին մէջ սեղաւորել զանոնք, որոնք ամէն եղանակաւ ձեզի կրնան օգտակար ըլլալ, ձեր միամտութեանն մէջ, ինչ պաշտօն որ պատչաճ տեսնէք, պիտի կարենաք անոնց վստահելու, որ պիտի կատարեն ամէն յօժարութեամբ և թէ հաւատարմութեամբ: Ձանչնալովս ձեր բարեպաշտութիւնն սիրելի Թոռներս, որ միշտ պատրաստ էք ձեռնտու ըլլալու կարօտեալներուն, այն որ Ցիսուսի աւանդած սուրբ պատուէրն է, և քրիստոնէական պարտաւորութիւն, նոյնպիսի համոզմամբ հաստատ գիտեմ, որ ձեզ յանձնարարած Զեփիւռ ու Մարիոսն, ընդունելի պիտի ըլլան ձեր պալատին մէջ: Ես և որդիս քաջառողջ ենք, և միշտ ձեզ մտածող, և թէ պատրաստ ձեզի օգտակար ըլլալու, որ և է պարագայներու մէջ: Ո՛ղջ լերուք

ԱԲՈՒԴ

Քոյր և եղբայր ցնծալից ճամբորդեցին մինչև Եդեսիա, ուր հասան օրուան ուշ ատեն, և գնացին անմիջապէս ներկայանալու Կոռնակայ և Սուիերայի, որոնց ձեռքերն յանձնեցին իրենց հետ բերած յանձնարարական նամակն, որուն նամակին ընթերցումէն վերջ ժպիտերես ընդունելութիւն ըրին երկուքին ալ, բարի է ձեր գալուստն, ըսելով սիրով կխնբընկալենք ձեզ, դուք ձեր Քրիստոնեայ ըլլալուն համար, աւելի սիրելի կընծայէք մեզ. մեր պալատն ձեր ալ բնակարանն է, որքան մեր քովը ուզէք մնալ, և մեզի հետ կենակից ըլլալ: Այսպիսի հիւրընկալութենէն, Զեփիռն ու Մարիոսն յուզուեցան և թէ անձերնին պարտական համարեցին, որ Կոռնակայ և Սուերայի փոխարինէին զայն հարկաւորութեան ատենն. չնորհակալ ըլլալով տանտէրին և տանտիրուհւոյն այնպիսի ցոյցերով, որ անոնց անկեղծութիւնն կյայտնէր, կերակուրնին ուտելէն վերջ, իրենց համար որոշուած զատ զատ սենեակներն քաշուեցան, ուր երկուքն ալ առանձին առանձին ծնրադիր եղած, Աստուծոյ գոհութիւն մատուցին, որ զիրենք արժանացուցած էր սեղաւորուելու, այնպիսի միջավայրի մէջ ուր բնակողներն ազնուական սրտեր կկրէին:

Յաջորդ օրն Զեփիռ և Մարիոս պալատին մէջ, իրենց համար որոշուած պաշտօններուն գլուխն անցան, մեծ գոհունակութեամբն և

հաւատարմութեամբ, նոյն պաշտօններն կատարելու. Ջանացին, մանաւանդ երբ տեսան, որ Կոռնակ և Սոփերայ իրենց չէին հրամայեր, այլ ընկերի պէս կվարուէին հետերնին: Ջեփիս պաշտօն ունեցաւ Սոփերայի նաժիշտան ըլլալու, Մարիոն ալ պաշտօն՝ ծառայներու վրայ վերակացու ըլլալու, պալատին մէջ արդէն՝ երեք ծառայներ կային, անոնք ամէնքն ալ հաւատարիմ. մինչեւ այն աստիճան կսիրէին և կյարգէին իրենց տէրն ու տիրուհին, որ միշտ և միշտ զանոնք գոհացնելու կջանային: Պալատին խոհարարուհին այրի կին մ'էր Աղաւնի անունով, ամէն ատնք քրիստոնեայ էին: Մոհամետին դուռն քաց էր աղքատաց համար, ուր երեսունի չափ աղքատներ կյաճախէին ամէն օր, և անօթութենէն յագեցնելէն վերջ, աւելորդ կերակուրներն առած հետերնին կտանէին, իրենց կարօտացեալ ընտանեաց, աղքատաց դասուն մէջ կգտնուէին, թէ քրիստոնեայներ, և թէ հեթանոսներ, անոնք առ հասարակ կսիրէին և կյարգէին իրենց բարերարներն Կոռնակն և Սոփերայ:

Եդեսիոյ մէջ Կոռնակայ և Սոփերայի ընակած պալատն, օթևան էր եղած նաև ուխտաւորաց և պանդուխտ քահանայից, ուր սովոր էին յաճախել Վեսամ նախարարին կենդանութեան ժամանակէն վեր. վայելելով այնպիսի ասպնջականութիւնն, որ հաղուադէպ կիամարուէր: Պալատին մէջ կառուցուած էր, մատուռ մի վայելչաղարդ, հոն ամէն օրեր հիւրընկալուած քահանայներն սուրբ Պատարագ կը մատուցանէին: Եւ պալատին բնակիչներն կհաղորդէին սուրբ խորհրդով: Քանի հիանալի էր առաջին դարու մէջ ներկայ ըլլալ կատարուած եկեղեցական արարողութեանց, ո՛րպիսի պարզութիւն ծեսերու, և որպիսի ջերմեռանդութիւն հաւատացելոց, սուրբ Պատարագը մատուցուած առեն. հաւատացեալք կ'երեւակայէին գիրենք նորին ըլլալ Գողգոթա լեռն, հանդիսատես Յիսուսի ողջակէզին, հրեշտակային էր անոնց կացութիւնն, և մտանիսփուռն քաղցրովին հեռու արտաքին մտածումներէն: Կոռնակայ Սոփերայի առօրեայ սովորութիւնն էր, սպասաւորներուն հետ հաւաքուիլ այն մատրան մէջ, և մէկտեղ ձայնակցելով աղօթել, և սուրբ ընթերցումներ ընել, անանք քալ ըմբռնած էին, որ Քրիստոնէական պարտաւորութիւն է, Աստուծոյ օրհնութիւնն տան վրայ հրաւիրելու համար, միացեալ աղօթել, և ծոմապահութիւններն ամէն կատարել: Նոյնպիսի պարտաւորութենէ անթերի կատարմանէն ունէին իրենց գոհունակութիւնն:

Ի Զ. ԿՈՌՆԱԿ ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ

Սոփերայի եղբայրն Կոռնակ, ազնուաբարոյութեամբն՝ մէկ տիպար երիտասարդ ըլլալէն զատ, մէկ չատ կատարելութիւններով էր զարդարուած, որպիսի վիճակ Քրիստոնէական կրօնքին փառք և պատիւ բերող էին, անիկայ արժանի էր եղած, Սոփերայի նման առաքինի օրիորդին եղբայրն ըլլալու, ինչպէս ալ եղբայր և քոյր արժանի զաւակներ էին եղած, Վեսամ նախարարին բարձրավայել դիրքին, ազնուականութեան դասուն վայլն Եդեսիոյ մայրաքաղաքին մէջ, մինչև այն աստիճան ցոլացեալ առաքինութիւններով, որ հաղուագէպ է համարուած, աշխարհի վրայ, և մարդկային միտքն չէ կարող երեւակայել աւելին:

Կոռնակ քալ ըմբռնած էր, թէ դիտութեանց ուսումն եղած է, մարդկային խնայականութեան զարգացման համար, մարդկային արարածն դիտութեան միջոցներ ստեղծելն, պարտաճանաչ հանդիսանալն, և մարդկութեան յառաջդիմութեան մղումին սկզբնապատճառ ըլլալն, այսպիսի զանազանութիւն պէտք է ընել դիտութեան և ազիտութեան մէջ, որ եթէ առաջինն մարդկային յառաջադիմութեան է որ կծառայէ, երկրորդն ալ ընդհակառակն յետադասութեանն, որով թէ մէկն, և թէ միւսն ընկերութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն կրանեցնեն, մէկով օգուտներ կատացուին, ինչպէս ալ միւսով խանդարումն և անկարգութիւն, երկու տարբեր ժողովուրդներու կենցաղավարութիւնն բաղդատելով մէկզմէկու հետ, կտեսնենք որ մէկն դիտութեանց միջոցութեամբ քաղաքակրթեալ է, միւսն ալ ազիտութեամբ բարբարոսութեան հետեւած:

Նուազ կամ առաւել դիտութիւններ, կրնան ունենալ Քրիստոնէութենէ դուրս, այլեւայլ տարբեր դաւանութիւնները, և անոնց հպատակողները, այլ ճշմարիտ դիտութիւնն միայնակ մէկ Աստուածութեան ծանօթութեամբն է որ կատացուի, ճշմարիտ Աստուծոյ ծանօթութեամբ, մարդկային վարքն ու բարքն կազնուանայ, իրեն անարգուածները կրթաճանայ, և կատարելութեան կառաջնորդուի, կրկնենք դարձեալ, երկու տարբեր ժամանակներու մէջ ապրող ժողովուրդներու կենցաղավարութեան վրայ, բաղդատութիւն ընենք, Քրիստոս աշխարհ գալէն առաջ, մարդկութեան քայլերն խաւարային մթութեան մէջ կթափառէին, ճշմարիտ դիտութենէ հետու ատելութեան էր, որ կհետեւէին, քարեր փայտեր, և տարրերն ընտրած պաշտօն

կմասուցանէին, մինչդեռ Քրիստոնէութեան լոյսն ծաւալած, մարդկութիւնն գիտութիւններն ամէն ծաղկեցուց, յառաջացաւ, նորանոր գիւտերու ձեռնամուխ, և թէ գաղտնիքներու հետամուտ եղաւ։

Վռամ Արշակունի նախարարն ապրած դարուն մէջ, բաւականաչափ ուսեալ քիչ կամ չատ նա հմուտ գիտութեանց, ուսման համար նեղացած տենչով մեծապէս խնամ տարած էր, որ իրեն որդին ալ կարելի եղածին չափ ուսեալ ըլլար, և ամէն գիտութեանց տեղեակ, որդին ալ Կոռնակ համապատասխանելով հօրն քաղճանաց լիովին, ընդունակ եղաւ և փոյթեռանդ, յաջողութեամբ ուսանելու Աշխարհագրութիւնն, Աստղագիտութիւնն, Բնագիտութիւնն, Գրագիտութիւնն, Երաժշտութիւնն, Իրաւագիտութիւնն, Պատմութիւնն, Տոմարակալութիւնն, Տրամաբանութիւնն և Ոգեմագիտութիւն։

Կոռնակ ուսմանցն և տաղանդով յառաջացեալ գիտական ասպարէզին մէջ, քանի գերազանցած էր հասարակ դասակարգին երիտասարդներն, չկար անոնց մէջ, և ոչ մէկն որ կարենար մրցիլ հետն, հմտութենէ զատ, բարեկիրթ էր և մարդավար, եթէ յարաբերութեան մէջ ունէր ծանօթներ, հիացող իրեն վրայ, ունէր մէկէն աւելիները ալ, որոնք նուազ կրթեալ, թէև աղնուական դասուն պատկանող, այլ չկարենալով տանիլ Կոռնակին առաւելութեանցն վրայ, անոր դէմ սրտերնուն մէջ նախանձ կանուցանէին, ամէն առեն, որ անոր կհանդիպէին, կզգային անոր՝ իրենց վրայ ունեցած գերազանցութիւնն։

Կոռնակայ առաւելութիւններն հանդիսապէս կտեսնուէր տեսիլ ընկերութեանց մէջ, երբ մէկ օր ժողովք էր գումարուած Սպարապետի դուռն, և ինքն Կոռնակ ներկայ էր հոն ուրիշ ազնուականաց հետ, կարեւոր մէկ խնդրոյ համար վիճաբանութիւն տեղի կունենայր, ներկայներէն ամէն մէկն վայրապար կջանայր, որ իրեն անձնական կարծիքն ուրիշներուն վրայ նախադասել տայ, անոնց ամէն մէկն իրենց կարծիքներն կպաշտպանէին՝ այնպիսի տկար փաստերով, որ ոչ գօրաւոր էին և ոչ ալ համոզիչ, այլ աւելորդախօսութենէ զատ, ուրիշ նշանակութիւն չունէին, անոնց մէկն, չատախօս էր, մէկն հակառակասէր, մէկն նենգամիտ, մէկն բծախնդիր, և մէկն ալ հակասախօս, եթէ ներկայներէն մէկն կար՝ որ աւելի լուրջ դատողութեան և խորհրդածութեան տէր ըլլար, անիկայ Կոռնակն էր, որ քիչ խօսելայաւ, այլ այնպիսի գօրաւոր և համոզիչ փաստերով, որ վերջապէս իրեն կարծիքն յաղթեց ուրիշներուն վրայ, և ընդունելի համարուելայաւ Սպարապետէն, որ և աւելի առաւ անգամ մ'ալ աքանչանալու Կոռնակայ հմտութեան վրայ։

Երբ Սահատարկոյ անօրէնութեամբ՝ կռապաշտութիւնն մուտ գըտնելով Եդեսիա, քրիստոնեայ մարդիկ հասած կտառանէին մայրաքաղաքն, սկսած

էին ապստամբել քրիստոնէից անդորրութենէն, ցոյց տալով հանդիսապէս իրենց ատելութիւնն, որ կանուցանէին անոնք սրտերնուն մէջ, ափսոս չէր պակսեր անոնց, որ իրեն չահատակութիւններն գործադրէին, քրիստոնեայ անունն կրողներուն, և մանաւորապէս քահանայներուն դէմ, ուր որ ալ հանդիպէին անոնց, կնախատէին, քալմալերուած թափառերէն, որ իրենց պաշտպան և կողմնակից ըլլալուն, անպատիժ պիտի մնային, ինչ ալ ընէին։

Կոռնակ չատ անգամ քաղքէն դուրս չրջագայելու սովորութիւն ըրած ըլլալուն, երբ այսպէս անգամ մ'ալ չրջագայելու էր ելած, յառաջանալով մայրաքաղաքին հիւսիսակողմն նետնկից հեռաւորութեամբ, հանդիպեցաւ քահանայի մը որ քաղաք դառնալու վրայ էր, ան և նոյն առեն քուրմ մ'ալ քաղքէն դուրս ելած ճամբու վրայ դիմաւորած էր քահանայն, և սկսած էր նախատել ծեր քահանայն, թէ կհայհոյէր և թէ բառնցքի հարուածներ կիջեցնէր անոր գլխուն վրայ, Կոռնակ ականատես ըլլալով եղելութեան դիմաւորական համազգեստով խոյացաւ անմիջապէս քուրմին վրայ, և անոր թևն ուժով բռնելով, յանդիմանեց զանիկայ, ով անօրէն մարդ ըսաւ, ի՛նչ պատճառ ունիս հարուածելու այս ծերն, միթէ՞ քրիստոնեայ ըլլալուն համար է, ո՛վ է արտօնած քեզ, որ այսպէս վայրագ և կուսարար ըլլաս, դուն արժանի ես մեծապէս պատժուելու։ քու ամբաստանդ պիտի ըլլամ ես, քուրմն առանց կարող ըլլալու պատասխանել Կոռնակայ բռնն յանդիմանութեանն, կորագլուխ, և ամօթապարտ, ճամբայն չարունակեց և հեռացաւ Կոռնակայ քովէն։

Կոռնակ մէկ ուրիշ անգամ, քրիստոնեայ մէկ պինդորականի ընկերութեամբ, Անահտայ քրմական հրապարակին վրայ հասած լուր առաւ, թէ քրմատան մէջ քրիստոնեայ մէկ տղայ կայ բանտարկուած, Կոռնակ տագնապած առած լուրէն, ընկերին հետ քրմատունն մտաւ, հարցուց քրմապետին թէ ինչու քրիստոնեայ տղայն բանտած էր, առանց դատուելու տղայն դատարանի կողմանէ, պատշաճ չէր որ հոն արգելուած մնայր, այսպիսի յանդիմանութեամբ սէր եղաւ տղուն և քրմատունէն դուրս հանեց, յանձնելով զանիկայ ծանօթ մէկուն, որ ծնողացն քովն առաջնորդէ։

Թէ ինչ էր պատճառն, որով բանտուած էր քրիստոնեայ տղայն քրմատան մէջ ծանուցանենք, արհեստաւոր մէկ քրիստոնէի զաւակն Սատամար կոչուած, դիպուածով մէկ օր առաջին անգամ ըլլալով, քրմապետին որդւոյն էր հանդիպած, և զանիկայ խաղի ընկեր էր ըրած, երբ Սատամար քրմապետին որդիին հետ մէկ անկիւն էին նստած խաղով զբաղեալ, Սատամարն տեսնելով, որ ընկերն ամօթոյքովն կխաղայր, և թէ լսիրչ անվայել խօսքեր կարտասանէր, այլայլելով ըսաւ անոր, թէ ըրածն և ըսածն մեղանչական էին, և թէ կքար-

կացնէին Յիսուան, որ չներկով կրնար պատժել յանցանքն, քրմապետին որդին արհամարհած Սատանային խօսքն, ծիծաղած էր մեծաձայն, և անարգած հայհոյանքով Յիսուսի անունն, խմացնելով անոր թէ Յիսուսէն չէր վախնար, որով վշտացած Սատանան, երբ ուզած էր հեռանալ, ահա քրմապետին վրայ հասած ձեռքակալած և բռնած էր զանիկայ(*):

Քրմապետն երբ տեսաւ, որ Կռունակայ միջամտութեամբ Սատանային բռնի ձեռքէն էր առնուած և ազատուած, դիմից դատարան ամբաստանելով Կռունակն ընկերին հետ, թէ քրմատան վրայ բռնութիւն էին բրած, առանց պատմելու որոշակի, թէ ի՞նչ պատճառաւ քրիստոնեայ աղայն բանտուած կը մնայր քրմատան մէջ, ուստի դատաւորն ուզեց խմանալ զայն, որուն քրմապետն չկարենալով պատասխանել չփոթեցաւ, միւս կողմէն անզգուշութիւններ որուեցան դատաւորին, քրմապետին որդւոյն անբարոյականութեան վրայ, որով դատաւորն անպարտ արձակեց Կռունակն, և թէ անոր ընկերն:

Ըլլալն խոհեմազարդ, ողորմած, առաքինի և աւելի Սատուածասէր Կռունակայ նպատակն էր եղած, մրցումն տանելու, միշտ երեւելի և աներեւոյթ թշնամիներու դէմ, միշտ յառաջադէմ ըլլալ առանց ընկրկելու իրեն ունեցած պարտաւորութեանց մէջ, թէ անձնական ըլլար այն թէ ընկերային, մերձաւորներէն քոյրն Սոփերայ էր միայն որ երկրի վրայ քոյր էր, կսիրէր զանիկայ սրտի հաւորին պէս, պատրաստ միշտ անձն զոհելու քրոջն պաշտպանութեանն համար, կսիրէր ծառայներն, կսիրէր աղքատներն, կսիրէր քրիստոնեայներն և անոնց աղաւթականն կխնդրէր, Կռունակ անձնուրաց, և պարտաճանաչ էր, ինչպէս յայտնի պիտի ըլլայ վիպասանութեանս մէջ, թէ՝ ինչպէս անոր վարք սքանչելի և օրինակելի եղաւ միշտ, և թէ ինչպէս միշտ Սատուծոյ փառացն համար նախանձախնդիր եղաւ այսպիսի էր անոր հակումն և պարտաճանաչութիւնն:

(*) Քրիստոնեայ տղուն բարոյականութիւնն, մենք բանական արարածի գործ, ինչպէս քրմորդիինն ալ անբան արարածի վերագրեցինք, փորձով է յայտնի, թէ անբան արարածներն, որ եւ է տեսակէ ըլլան, թողլով ոմանց վայրագ բնաւորութիւններն, երբ դիպուածով ընտելանան, փորքուենէն սկսեալ մարդկանց քով, ինչ ինչ գնահատելի հանգամանգ կունենան, մանկական հասակն ալ տարբերութիւն չունի անասնականէն, կրթութեամբ է որ կը լաւանայ, եւ թէ ապագայն կարող չէ անոր վրայ բարւոփոխութիւն ընել, մեր այս խորհրդածութիւնն Սաքիա Մունի իմաստասիրին գրուածներէն քաղած ենք եւ վիպասանութեանս կցած:

ԻԷ. ԼԵՌԱՆ ՍԱՐՍԱՓՆ ՈՒ ԳՈՌՈԶ

Մայիս ամսուան գեղեցկութիւնն, որ երկրի երեսն այնքան չքեղութեամբ, զոյնագոյն ծաղիկներով և զալարներով կզարդարէ, հրաւէր մ'է այն մարդկութեան՝ որ բնութեան սքանչելեաց վրայ հիանայ, որպիսի հրաւէր փութացուցած էր ևս Կռունակն ու Սոփերայ որ թուխ լեռն երթան, և հոն չրջագային: Սառաւօտուն տունէն ելած և թէ հոն հասած պատյաներ բրած, մէկ ծառի ներքև նստած էին հանգստանալու համար, ուր խօսելով իրարու հետ բնութեան այնքան սքանչելեաց վրայ, որ իրենց ակնարկին առջեւ այնպէս պճնազարդ պարզուած էր. այն ամէնն Սատուծոյ մեծագործութիւններն ըլլալն կվկայէին թռչուններուն, և սոխակներուն դայլայլիկներն, բոլորտիքն ճառագած ամէնն ևս փառաբանութիւններ էին, իրենց լեզուներովը երգուած Սրարչին դիմացն:

Երբ այսպիսի խօսակցութեամբ զբաղած էին, յանկարծ կռնակի կողմէն երկու սրիկայներ վրայ հասած Կռունակին անձին ափրացան, և ծառի մը վրայ կաշկանդած կապեցին. թէպէտեւ նոյն բռնութիւնն տեսնելով թէ Կռնակ և թէ Սոփերայ բաժրագոչ օգնութիւնն կանչեցին, լեռան առանձնութեան մէջ, ձայներնին չէր լսուեր, լեռան մեկուսացեալ մէկ անկիւնն. սրիկայներն որ իրենց երեսն ծածկած էին թաշկինակներով, Կռունակն կապելէն վերջ, Սոփերայն չալած աղին տարին, աճապարանքով որ հեռանային անկէ ծածկուած տեղ մը գտնելին, ուր ապահով ըլլային և թէ կարենային կատարել իրենց անօրէնութիւնն. մերթ մէկն մերթ միւսն կչալկեր Սոփերայ, որ բարձրաձայն կը ճչէր լացերով. սրիկայներն իրենց քայլերն ուղղած էին թուխ լեռան անտառախիտ կողմն. ուր պիտի հանելին չտեսնելու համար. ո՜հ որքան սոսկալի կացութիւն էր այն:

Կռնակ ձեռքերէն և ոտքերէն ծառին վրայ կապուած, կարող չէր տեղէն չարժելու, և քոյրն ազատելու, մոռատանջութեամբ տագնապած, հազար անգամ ղղջացած էր, որ նոյն անխոհեմութիւնն գործած էր, քրոջն հետ այն ամայի տեղերը հեռանալուն համար, որով մեծ վտանգի ենթարկուած էին. նոյն կացութեան մէջ ինչ կրնար ընել. եթէ ո՛չ Սատուծոյ օգնութիւնն խնդրել. քրիստոնեայ եղողին բովանդակ յոյսն Սատուած է. ուստի պէտք է անոր դիմել ամէն ատեն, ինչ որ ըրաւ Կռնակն ալ, յուզուած այսպէս խնդրեց Սատուծոյ անմիջական օգնութիւնն. որ Սոփերայն չարաչարուէր, իրեն

կապուած ըլլալն այնքան հոգն չէր, որքան քրոջ պաշտպանութիւնն, քոյրն որ բարի էր եղած միշտ, քանի անձկութեամբ զանիկայ Աստուծոյ պաշտպանութեանն յանձնեց:

Անառակախնամ հասած արիկայներն կանգ առին մէկ քարայրին մուտքն, որ իրենց անօրէնութիւնն գործեն, ուր ծածկութեան ներքև, գաղտնի պիտի մնային ուրիշներէն. նոյն ապահով կարծուած տեղն էր, որ յանկարծ չուներու հաչիւնն լսուած, իրարու ետևէ հինգ չուներ հասան հոն, անոնց ետևէն ալ հինգ որսորդներ, արիկայներն որքան ուզած էին Սոփերայն խլոյն հետապնդելու, ժամանակ չէին ուզներ, որսորդներն արդէն հասած էին, այնպիսի վարկեանի մի մէջ, որ Սոփերայի համար աղէտաւոր պիտի ըլլար: Որսորդներու մեծն Բագարատ Բագրատունի ճանչնալով արիկայներն մէկն, վակէս Աբգիսու նախարարին որդին, միւսն անոր ծառայն խոյտառակութեամբ հետապնդեց զանոնք, և մօտենալով Սոփերայի հարցուց անոր, ըսելով օրիորդ ինչպէս եղաւ, որ արիկայներուն ձեռքն ընկած և թէ մինչեւ հոս քերուեցար, Սոփերայն չունչ առած այն սոսկումէն, խնդուց Բագարատայ թէ եղբօրն հետ զբօսանք եղած միջոցին, նոյն փորձանքին էր հանդիպած, և չնորհակալութիւն յայտնեց անոր, որ ղինքն ազատած էր անոնց ձեռքէն, Աստուծոյ առաջնորդութեամբն:

Սոփերայ յայտնած ըլլալով ևս Բագարատայ, եղբօրն մէկ ծառի վրայ կապուած ըլլալն, Բագարատ իրեն ընկերակից որսորդներուն հետ, որ ծառայներն էին, Սոփերայն ոտքերուն վրայ կայնեցուցին, և թեւն մտան, որպէս զի կարող ըլլայ քայլելու, գնացին այն կողմն ուր Կոռնակ ծառի կապուած կմնայր, բաւական յառաջանալէն վերջ գտան զանիկայ, և քակելով կապերէն ազատեցին, Կոռնակ սեմնելով քոյրն որսորդներուն ընկերութեամբ քովը հանիլն, ուրախացաւ մեծապէս. չնորհակալ եմ գոչեց Բագարատայ հետ խօսելով, որ փրկեցիր քոյրս, օրհնեալ ըլլայ Յիսուս որ, քեզ որսորդութեան ատեն քրոջս դիմացն հանեց, պաշտպանելու համար զանիկայ: Բագարատն ալ պատասխանեց անոր թէ քանի ուրախ էր, որ Յիսուսով կարող էր եղած նոյն գործն ընել:

Կոռնակ Բագարատին ձեռքէն բռնելով, նստեցան հոն, և խօսելով հետն, ըսաւ անոր, թէ կեանքին մէջ երբէք չպիտի մոռնայր այն բարերարութիւնն, Աստուած քեզի փոխարինէ, հաղարապատիկն ալ հատուցանէ, ինչ որ Սոփերայ ևս քովերնին նստած կլրկնէր: Իսկ պալատին մէջ եղբօր և քեռ, երկայն բացակայութիւնն անհանդիստ էր ըրած Զեփիւռն, որ Մարիոնին յայտնելով ըսաւ անոր, թէ պէտք էր երթալ գտնել զանոնք, կվախնայր թէ մէկ ձախորդութեան հանդիպած ըլլային, Մարիոս ևս մտածելով որ անոնք չորս ժամէ վեր դիպած ըլլային, անյայտ եղած էին, հետն երկու ծառայակիցներն առնելով, դէպուդիմ գնացին թուխ լեռան վրայ ելան:

Ծառայներն այսպէս լեռն ելած հանդիպեցան Կոռնակայ, Սոփերայի և որսորդներուն, որոնք արդէն ճամբայ ելած էին ետ դառնալու համար, Մարիոս դիմաւորելով իրեն տէրերն, յայտնեց անոնց թէ հոն եկած էին, երկար ժամեր բացակայ ըլլալնուն համար՝ անհանդիստ և կասկածով էին թէ մի՛ գուցէ վտանգ մի հասած ըլլար անոնց, Կոռնակ չնորհակալ ըլլալով Մարիոսի, մէկտեղ դարձան եւդեսիա, և պալատն հասած ատիպեց Բագարատն, որ հետերնին գայ ճաշէ, արդէն կէս օր էր եղած, Բագարատ ատիպուած անոնց քովը մնալու, ծառայներն տուն ճամբելով ազդարարել անոնց, որ ուրիշներուն չպատմէին և չծանուցանէին այն դէպքն, որուն ականատես եղած էին մեկտեղ:

Կոռնակ և Սոփերայ Բագարատին հետ պալատն մտնելով, գնացին մատուռն և հոն Աստուծոյ առջև աղօթեցին, գոհութիւն մատուցանելով, որ այն փորձանքէն ազատած էր զիրենք, յետոյ ճաշարանն գնացին, և սեղանին չուրջն նստած ուրախ զուարթ սկսան կերակուրներն ուտել. սեղանին վրայ ըլլուած խօսակցութիւնն դարձած էր միշտ Աստուծոյ մեծութեան վրայ, և թէ անոր կարողութեան վրայ, քանի որ անոր գօրութեան վրայ ապաւինողն երբէք անապահովութեան չմնար, առաքինութեան հետևողներուն միշտ ձեռնտու կըլլայ, անօրէնութեան հետևողներն ալ կիսայտառակէ, Աստուած որքան մեծ է, կըսէին Յիսուսի ուսուցած Աստուածն:

Ճաշն աւարտած Սոփերայ սենեակն քաշուելուս անկողնոյն վրայ հանգչելու համար, իսկ երկու երիտասարդներն ուրիշ մէկ սենեակ գնացին, և հոն առանձնացած իրարու հետ խորհրդակցելուն զգուշանալով, որ ապտաուորներն չլսեն իրենց խօսակցութիւնն, որ պիտի ընէին այն դէպքին վրայ, ինչպէս Սոփերայ ալ զգուշացած էր զայն պատմելու Զեփիւռին. Կոռնակ և Բագարատ, Յանախնար թէ ինչ ընթացք պիտի հետևէին վակէսին հանդէպ. այլ Բագարատ որ աւելի փորձառու էր. ընդմիջելով, Կոռնակին ըսաւ, ինծի՛ թող այս դործն կարգադրել, նոյն այս երեկոյ ևս ինքնակայանամ վակէսին հօրն, և անոր կծանուցանեմ որդւոյն ըրած սպիկայութիւնն. որպէս զի խրատէր զանիկայ, այս եղանակաւ ըրած կըլլայինն կարեւորն: Պիտի զգուշանայինն վակէսին ըրածն, ուրիշներուն պատմելու, հայրն անպատիւ չընելու համար, և ոչ անոր գերդաստանն, որ նախապարապահիւ չընելու համար կան արժանապատուութիւն ունէր. Կոռնակ Բագարատին ըսածին հաւնելովն, իրարմէ բաժնուեցան, այլ բաժնուելէն առաջ Բագարատ խօսք առաւ Կոռնակայ, որ ամէն օր այցելութեան պիտի գայր Կոռնակայ Թախանձանքէն ստիպեալ, որուն քով նա հրեշտակ Աստուծոյ կանուանուէր:

Բագարատ ուղղակի ընակարանն գնայ, ուր որսորդի հագուստն

վրայէն հանելով, մէկ ժամու չափ ընկողմանեցաւ բազմոցի մը վրայ, որպէս զի հանգչի, նոյն օրն որս ըրած չէր այլ բարեբաղդ կղզիացին, որովհետեւ Աստուածային օգնութեամբ Սոփերայի անմեղութիւնն պաշտպանած էր, որ որսորդութեան հաճոյքէն չատ աւելի մեծ էր, համեմատութիւն չունէր. որքան ալ գաղտնապահ կուզէր ըլլալ նոյն գէպքն ուրիշներուն ծանուցանելու, այլ եւ այնպէս ուզեց զայն հաղորդելու իրեն հօրն, մէկ յարմար պարագայի մէջ: Օրուան մնացած ժամերն ուրիշ զբաղումներով անցուց, մինչեւ որ երեկոյացաւ:

Հնթրիքն ընելէն վերջ էր, որ քնակարանէն դուրս ելաւ, երթալու մինչեւ Ապահովեալ Աբդիու նախարարին տունն, ուր հանդիպելով եւ նախարարն առանձին գտնելով իրեն քնակարանին առանձին յարկարաժնին մէջ, ներկայացաւ անոր, և նոյն առանձնութեան մէջ պատմեց, թէ ինչպէս Վակէս նոյն առաւօտ, իրեն մէկ ծառային ընկերութեամբն Թուխ լեռան վրայ, համարձակած էր անօրէն գործի մը հետեւիլ. և թէ ինքն հոն գտնուած արդիլք էր եղած Վակէսի այսպիսի ընթացքին, պատշաճ չէր տեսած ուրիշներուն պատմելու, այլ եկած էր հոն միայն առանձնական անոր պատմելու, որ անպատիւ չընէ գերդաստանին, յանձնարարելով նախարարին պատշաճն ընել և խրատել Վակէսն. Աբդիու արտմութեամբ լսեց պատմութիւնն չնորհակալ ըլլալով Բագարատայ, որ ժամանակին՝ հասած պաշտպան եղած էր Վռամ նախարարին աղջկանն. Բագարատին երթալէն յետոյ, վռնտեց անէն մեղսակից եղող ծառայն:

Յաջորդ օրէն սկսեալ Բագարատ որ չարունակաբար պիտի այցելէր Կոմնակայ և Սոփերայի պալատն, ընծայ տարաւ Սոփերայի առջեւ արկածներու մէջ պաշտպան ըլլալու համար անոր, մէկ խոշոր սեաթաչ չուն, որ Յունաստանէն էր բերուած, ընտիր տեսակէ հազուագիւտ անասուն մ'էր այն, օժտեալ այնպիսի յատկութեամբ որ տիրոջ սիրոյն համար, պատրաստ էր զինքն վտանգներու ենթարկել, պաշտպանելու համար իրեն տէրն, եթէ երբէք վտանգի մէջ գտնուէր: Սոփերայ մեծապէս չնորհակալ ըլլալով Բագարատին աղնիւ ծառայութեանն համար, սիրով ընդունեցաւ ընծայն, և սկսաւ չոյել անասունն, նոյն ժամէն սկսեալ սեաթաչ չունն վարժուեցաւ և համակրեցաւ Սոփերայի, և անոր քովէն չթաժնուեցաւ, թէ գորեկ ըլլայ, թէ գիշեր, նաեւ տունն կնստէր քովը, քայլած տէնն ետևէն կքայլէր, քնոյ ժամանակն ալ Սոփերայի անկողնոյն ծայրն առնէր քերուն քով կպառկէր. այս անասունն մինչ Սոփերայի քովը մնաց և անոր չատ օգտակար եղաւ, Բագարատ չէր կրնար անկէ աւելի ընտիր ընծայ մ'ընել Սոփերայի:

ԻԸ. ՔԱՐԱՆՁԱՒԻՆ ԳԱՂՏՆԻՔՆ

Թուխ լեռան արեւելակողմն չափանակներուն ներքեւ ծածկուած քարանձաւ մը կար, ուր կրնակէր մէկ խորհրդաւոր անձ, սոսկում էր պատճառած անիկայ, այն ամենուն որ երբեմն իրեն հանդիպած էին. նոյն անձն սովորութիւն էր ըրած, գիշերն միայն քարանձաւէն դուրս ելլելու, առաւօտուն էր, որ կգառնայր իրեն որջն, մինչեւ երեկոյ հանդչելու համար հոն, անկողինն տերեւներու կոյտ մ'էր, կերակուրներն ալ չափանակներն, և այլ վայրենի պտուղներ, որոնք բաւական քանակութեամբ կժողվէր և կամքաբեր որջին մէջ, իրեն տարեկան պէտքին համար. թէեւ սունկ եւ վայրի կանանչեղէններ գտնալ կարող էր, այլ եփելու դժուարութեան համար, զանց էր ըրած զանոնք ուտելն. քարանձաւին մուտքն անոյշ ջուր կծորէր ժայռերէն, որ կծառայէր այն իրեն պապակն անցնելու: Քարանձաւին մէջ տեղն մէկ հողակոյտ կինչմարուէր, որ առաջին ակնարկով իսկ գերեզման ըլլալն կյայտներ, ուր քնակելով խորհրդաւոր անձն, միօրինակ չքաւոր կեանք կվարէր:

Անգամ մը Թուխ լեռն, այր եւ կին աղքատ ամուսիններ, գնացեր էին վայա ժողվելու, օրն տարաժամած ըլլալով, վայտերն բեռ կազմած չալակնին առին, եւս գառնալու համար, երբ այսպէս կքայլէին լուսնկն լոյսովը, տեսան խորհրդաւոր անձն այլակերպ երեւոյթով, որ դէպ ուղիղ իրենց կողմն կյառաջանայր. այր և կին տոկալով և կարծելով թէ ուրուական է այն, բնաւերնին գետին ձգեցին և փախան, և վազելով մինչեւ քաղաքն հասան, երբ եդեսիոյ մէջ տարածուեցաւ ուրուականին լուրն, մէկ քանի զօրաւոր մարդիկ, խումբ կազմած ելան լեռն զանիկայ գտնելու համար, վեր վար չըրջագայեցին օրուան երկայն ժամերն, և չկարնալով անոր հանդիպելու եւս դարձան:

Թուխ լեռան վրայ չրջագայող որսորդներն, երբեմն առաւօտներն կանուխ պատահմամբ կտեսնէին խորհրդաւոր անձն, որ մեծ մօրուս էր, և երկայնազգեստ, և խուճապելով կհեռանային, չէին կրնար երեւակայել և ճանչնալ, թէ անիկայ հասարակ մարդ եղած ըլլար, նոյնպիսի երեւոյթով. յիրաւի ալ անանկ նկատելու զայն պատճառներ ունէին: Որքան ալ անիկայ ուրիշներուն վնասակար չէր եղած, այլ անոր տարօրինակ զգեստն, վիթխարի հասակն, խոժոռ և թխադէմ կերպարանքն, մանաւանդ անոր մեղամաղձոտ բնաւո-

բութիւնն հեռացուցած էին զանիկայ մարդկային ընկերութենէն. երկայն տարիներու չարքին մէջ. քարանձաւն մնալէն սկսեալ, անիկայ քնաւ խօսած չէր նմաններուն հետ. առանց յարաբերութեան, առանձնական կեանքն վարելու հաւատարիմ էր մնացած, որովհետեւ մարդկային ընկերութենէն, մնծամնծ չարիքներ իրեն անձին դէմ ըլլած էին. անոր համար, նոյն միայնութիւնն ուզած էր ունենալ. թէ ո՛վ էր այսպիսի խորհրդաւոր անձնաւորութիւնն. ահա պատմինք:

Սպանիացի թագաւոր մ'էր Հերվանա կոչուած Բիլենեան լեռանց ստորոտն բնակող ժողովրդեան վրայ իշխող, սիրուած հպատակներէն, իշխանաւարութեան առեն, տեսած էր դժբաղդաբար Հռոմէական պետութեան բանակներն, որ իրեն վրայ արշաւած էին, Հերվանա անկախութեան տենդով ժողված զօրքերն ճակատած էր թշնամեաց դէմին, չկարեզացած անոնց բուռն զօրութեան դէմ դնելու յաղթուած պատերազմին մէջ, տխրութեամբ տեսած էր իր զօրքերուն վիրաւոր գետնին վրայ ինալն: Հռոմայեցիք ձեռքակալած Հերվանա յաղթանակաւ չղթայակապ տարին Հռոմ. Տիբերիոս կայսեր հանդիսաւորութիւնն չքեղացնելու համար. Հերվանա ժամանակ մի Հռոմ ինալէ վերջ, աքսորուեցաւ Կիրաոն քաղաքն, ուր հասաւ երկայն և տաժանելի ճամբորդութիւն ընելէ վերջ, Հերվէ անուն աղջիկն հետն ունենալով:

Կիրաոն հասած առեն տուն մի առաջնորդուեցաւ, ուր պիտի բնակէր աղջկանն հետ, և ունեցաւ մէկ քիչ թոշակ ապրուստն հոգալու համար. ուր քանի մի տարի վերջ Հերվէ ծանօթացաւ տեղացի աղջկան մի հետ, և թէ մտերմացաւ, և որովհետեւ տեղացի աղջիկն քրիստոնեայ էր, հրաւիրեց Հերվանա և Հերվէ որ Ցիտեսի Ս. Կրօնքին յարին. Հերվանա յարմար գտաւ քրիստոնէութիւնն, որուն մէջ կրնար գտնել ըրկութիւններուն ափսիանքն, ուստի աղջկանն հետ մէկտեղ մկրտուելով քրիստոնեայ եղան. և ատոր համար յարաբերութիւն ունեցաւ տեղացի քահանայի մը հետ, որուն քով ըրած երթեւեկութեամբն յայտնի եղաւ, անոր քրիստոնէութեան յարիլն տեղական իշխանութեան առջեւ: Հերվանա Կիրաոն հասնելէն վեր հակոզութեան ներքեւ ըլլալով, անոր քրիստոնէութեան յարիլն թշնամական գործ նկատուեցաւ Հռոմէական պետութեան դէմ. հետեւաբար վճիռ տրուեցաւ, որ հայր ու աղջիկ սպաննուին:

Առաւօտ մը երբ Հերվանա անեն դնացած էր, մտան երկու պետներ անոր տունն, աղջիկն գտնելով սպաննեցին, Հերվանա ալ գտնելու համար պետերն մէկն դուրս ելաւ անէն, նոյն պահուն Հերվանա տունն հասած տեսաւ եղկելի տեսարանն, աղջիկն արիւնլուայ գետին տապալած ևւ անշունչ. չկարենալով զսպել զգացած զայրոյթն, անմիջապէս պետերն վրայ նետուելով, անոր կոկորդին փաթթուած խղդեց զանիկայ, անկէ վերջ գիտնալով, որ աղջկան վրայ

լալու ժամանակն չէր, լաթերով պատեց աղջկան դիակն, և պարկի մի մէջ զետեղելով, չալակն առաւ, և աճապարելով Կիրաոնէն հեռացաւ. Հերվանայի քայլեր ամայի կողմերն ուղղուած էին, ուր յառաջացած կանգ առաւ, և չալակէն պարկն վար դրած նստեցաւ, խեղճ հայր յուզուած կարտասուէր զաւկին վրայ, թագն կորնցուցնելն այնքան վիշտ չէր պատճառած իրեն, որքան զաւկին կորուստն:

Հերվանայի նոյն պահուն գտնուած վիճակն անափոփոխելի էր, այլ այնուհետեւ սիրելի լինչ չունէր կենցաղոյս վրայ, ինչպէս պիտի ապրէր, զրկուելներն իրարու յաջորդած էին, կմտածէր գարձեալ կմտածէր, ո՞ւր երթալիք ըլլալն դեռ չգիտնալով. վերջապէս որոշեց, որ յարմար մէկ կողմ քաշուի, հոն աղջիկն թաղէ, և հոն ինքն գերեզմանին քով, մնացեալ կեանքն անցնէ, այսպիսի դիտաւորութեամբ պարկն վերցուց, և համբուրելով զայն չալակն դրաւ, չարունակեց ճամբան յառաջանալով դէպուղիղ հարաւակողմն, անցաւ բլուրներն ու դաշտեր, գիւղերն ու աւաններ. տեղ տեղ մէկ քիչ հաց գնելով, որպէսզի ուտելով զայն քաղցն անցնէ: Թագաղուրկ արքայն անընդհատաբար յառաջացաւ, մինչև որ հասաւ Թուխ լեռն, որ Եդեսիոյ կռնակն կըարձրանայր:

Թուխ լեռն իրեն բնակութեան յարմար գտնելով, հոն պատյտ ըրած առեն, գտաւ քարանձաւն, որ չոգանակներուն ներքև ծածկուած էր. նոյն տեղն նախախնամութենէն իրեն համար որոշուած է ընկալով, մտաւ քարանձաւն, բնեն չալակէն վար ձգելով. առաջին գործն եղաւ, մէկ փոս փորել, քանի մը ժամեր զբաղելով, բաւական խորունկ փոս բացաւ, և աղջիկն թաղեց հոն, աղջկան գերեզմանին վրայ աղօթելն, իրեն ամենօրեայ սովորութիւն ըրաւ. ուր ծունկերուն վրայ բազուկներն վեր ամբարձած, ժամերով կապակցաբեր և կարտասուէր, աչքերէն թափուած արցունքներն աղջկան գերեզմանն կթրջէին, և կդադրէր աղօթելէն միայն այն առեն, երբ հարկաւորութիւնն զանիկայ ստիպէր ուրիշ զբաղման մի հետեւելու:

Այլ այնուհետեւ մարդերու հետ յարաբերութիւն չպիտի ունենար մինչև վերջն, ինչ օգուտ կրնար ունենալ իրեն մարդերու հետ յարաբերութիւն ընել. մարդկային ընկերութիւնն Հերվանայի մեծամեծ վշտեր էր պատճառած, ունէր հոն սակաւապէտ կեանքի համար կռիւ, մռնալ ուզեց մարդկութիւնն, մոռցաւ խօսիլն, որովհետեւ նոյնպիսի առանձնութեան մէջ, որ կամաւորութեամբ յանձն առած էր ենթարկուելու, սովէ չունեցաւ ուրիշներուն հետ խօսելու, Աստուծոյ հետ խօսիլն բաւական համարելով, հոգւոյն հանդարտութիւնն հետզհետէ գտաւ: Անոր կեանքն թագաւորութենէն հեռանալէն վերջ, չարունակ չարքաշութիւն եղաւ, բաժնուած ամէն տեսակ երկրաւոր միխիթարութիւններէն, չարունակ միայնութիւն և ճգնաւորութիւն

եղաւ, մինչև որ վախճանին հասնէր. կխափաքեր մահուան, որպէս զի Աստուծոյ քովը գաղթէր, և հոն սիրելի աղջկանն հանդիպէր: Ինն տարիներ անցեր էին Թուխ լեռն բնակելէն վեր, հետզհետէ զգալով մարմնոյն ակարանալն մոտալիր եղաւ, աղջկան գերեզմանին քով փոս մ'ալ փորել, որուն մէջ մտած ապառէր մահուան:

Հերվանա երթալով այն աստիճան ակարացաւ, որ ախորժակ չունէր այլևս, հազիւ երկու չագանակներ կրնար ուտել, և ասկի ջուր կխմէր որովհետև տենդ ունէր. օր մ'ալ անկողնէն չկրցաւ ելլել, բոլորովին տկար զգաց զինքն. ուրախացաւ որ պիտի մեռնէր վերջապէս, այլև այնպէս արտում էր, վասն զի չէր կարող տեղէն ելլել, փորած փոսին մէջ մտնել, այս կացութեան մէջ անցուց գիշերն: Աստուծոյ անօրէնութեամբն՝ յաջորդ օրն արշալոյսի առեն Բագրատ Բագրատունի, Թուխ լեռն էր գնացած որսորդութեան համար, ճագարներուն խուռնները վնասելու զբաղած ժայռերէն անցաւ, ու երբ չագանակենիներուն մօտեցաւ, որսի չունենն սկսան հաչել. Բագրատ չուներուն հաչուն սովորականէն տարբեր գտնելով, ծառերու ներքև նչմարեց քարանձաւին մուտքն. և ներս մտաւ, խուզարկու աչքերն սեւեռեց բոլորտիքն:

Երբ հիացմամբ աչքերուն երևցաւ Հերվանա ապրածուած տեղեակ անկողնոյն վրայ, քովը մօտեցած հարցուց Բագրատ անոր, դու ո՛վ ես մարդ Աստուծոյ, ինչո՛ւ համար այսպիսի առանձնութեան մէջն ես, պատասխանեց Հերվանա Աստուծոյ չնորհքովը Քրիստոնեայ եմ, Աստուած որ քու քայլերն հոս առաջնորդեց, որպէսզի օգնես ինծի, կաղաչեմ քեզ որ ինծ տեղէս վերցնես և փոսին մէջ դնես, որ հոն մեռնիմ. Բագրատ խնամալովը, որ անիկայ Քրիստոնեայ էր, ըսաւ անոր թէ հարկաւոր էր, որ քաղաքն դառնայր ինքն քահանային քով և առաջնորդէր հոն, որուն հետ կարող ըլլար ամէն տեսակ օգնութիւն ընել անոր այն վերջին պահուն:

Բագրատ այսպէս ելլելով քարանձաւէն դուրս, գնաց անմիջապէս Եղեսիա քահանային բնակարանն, և զանիկայ հետն առած, քիչ մ'ալ կաթ մեկտեղ, առաջնորդեց քահանայն Հերվանային քով: Քահանայն նախ և առաջ կաթ խմցուց հիւանդին, և առանձին հետն խօսելով, և հարցնելով անոր առանձնութեան պատճառն, տեղեկացաւ անոր պատմութեանն, և քաշած ամէն առասպանայ վրայ, որմէն վերջ խոստովանանքն լսեց, և անոր արձակումն տալով մխիթարեց հոգեւորապէս, այսպէս խոստանալով Հերվանային ամէն օգնութիւն, հիւանդին քովէն բաժնուեցաւ: Քահանայն մէկ քանի անգամներ չարունակեց այսպէս երթեւեկելու անոր քովը քարանձաւին մէջ. մինչև որ մեռաւ. Հերվանայի յայտնած վախճանին համաձայն, քահանայն և Բագրատ թաղեցին զանիկայ աղջկան գերեզմանին քով փորած փոսին մէջ:

ԻԲ. ԲԱԳԱՐԱՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Թուխ լեռան վրայ պատահած ասրասիելի դէպքն, ստիպած էր Սոփերայ մէկ քանի օրեր չարունակ անկողնին մնալու, կազդուրելու համար զինքն, որուն մտածութիւնն մռնալու համար վերջապէս իրեն սիրելի քնարն ձեռքն առաւ հնչեցուց զայն, և երգեց, այլ Բագրատան պիտի կարենայր մռնալ, անոր ազատարարի յատկութիւնն պիտի յիշէր, անկարելի էր որ չյիշէր: Բագրատ բարերարն էր եղած, բարերարութիւն մռնալն ապերախտութիւն է. Սոփերայ երախտագէտ էր անոր. վասն զի Աստուծոյ հրեշտակի պէս հասած էր վտանգին տեղն և պաշտպանած անմեղութիւնն, պիտի սիրէր անիկայ մինչեւ մահն, Աստուած ինքն էր, որ Բագրատան իր առջեւն էր հանէր. երկրաւոր կեանքին մէջ ո՛վ Բագրատէն աւելի իրեն սիրելի կրնար ըլլալ: Որոչեց ուրեմն՝ եթէ երբէք ամուսնանայ, անոր հետ միայն ամուսնանայ, և ոչ ուրիշի մի հետ. իսկ եթէ կարելի չըլլար ամուսնանալն, սիրէ դարձեալ Բագրատան, ինչպէս կը սիրուի մէկ եղբայր. անգիտակ էր թէ կաթողիկութեան դարու մէջ, որքան աւելի մեծ վտանգներ իրեն պիտի սպառնային. չարունակ աստանդական ընելով իրեն անձն:

Ուրեմն մեծ միջադէպ մ'էր, մեծ այն պարագայն որ Բագրատան, Կոռնակայ և Սոփերայի դէմն հանած էր, որուն երթեւեկութիւնն և այցելութիւնները չարունակ ուրախութիւն պատճառելին եղբօր և քեռ: Բագրատ անոնց աչքին կենդկայնայր միշտ ծանր բարերոյ և ազնուասիրտ. Սոփերայ զանիկա տեսած առեն ցնծութիւն կ'ղդայր սրտին մէջ. Կոռնակն ալ նոյնպէս ցնծալից էր վասն զի անոր սիրտն ալ եղբայրական անխզելի կապով կաչկանդուած էր Բագրատին հետ: Երկայն ժամերն՝ որ իրարու հետ տեսակցելով կանցնէին. կարճ կերեւնային անոնք:

Եղբայր և քոյր ինչպէս առաքինի էին այսպէս Բագրատան ալ, իրարու հետ տեսակցելով փոխադարձաբար իրարու առաքինութեանց վրայ կզմայլէին. միշտ ժպիտերուս էին անոնք, անոնց ժպիտներուն մէջ կարտահայտէր սրտերնուն անարատութիւնն, որով մեկտեղ անցուցած ժամանակներն, ոչ թէ մոռցուելի, այլ գովելի և թէ գնահատելի կհամարուէին. որովհետև առէջ անոնց խօսակցութեան առարկայ էր եղած բարոյականն, որ ասնդ էր Յիսուսի վարդապետութեանն. քանի գերադոյն առաքինութիւններ կպարունակէ իրեն

մէջ նոր օրէնքն. քանի վանմութիւն ունի, որ կը սանձահարէ միւս երիտասարդական հրաորբոք ամէն կիրքերն, և կաղնուացնէ զանոնք:

Բագարատ իրեն յաճախակի այցելութեանց առիթն, նշմարած էր Սոփերայի վրայ արտասխյած քրիստոնէական կատարելութիւնները, և անոր հեզահամբոյր բնաւորութիւնն, այնքան իրեն հաճութիւն պատճառած էր, որ անհամեմատապէս վեր կը դասէր զանիկայ միւս չեզ այն առեն ճանչցած օրիորդներուն մէջ: Մտածել որ Սոփերայ կրնայր իրեն ամենայարմար կողակից ըլլալ, ուսոի կրնար խնդրել զանիկա Կոռնակէն, երբ ուզեր ամուսնանալ, Բագարատ վստահ էր որ Կոռնակ և թէ Սոփերայ չպիտի մերժէին առաջարկութիւնն, հակառակ պարագայի մէջ, երբ Սոփերայ կոյս մնալ ուզելով չամուսնանայր հետն, ինքն ալ կոյս մնալու որոշում տուաւ. երբ Բագարատ միտքն կը բերէր Թուխս լեռան դէպքն, ուր օրիորդն ազատած էր վտանգաւոր դէպքէն. կուրախանայր և երջանկութիւն կզգայր, որ այն առթով թէ Արշակունի օրիորդն ազատած էր թէ զանիկա ճանչցած:

Բագարատ երթալով ուզելի ևս հաստատուելուն Սոփերայի հետ ամուսնանալու գաղափարին մէջ, ուսոի սկսաւ ազօթել Աստուծոյ, որ եթէ հաճոյ ըլլայ Աստուծոյ ըրած այն որոշումն, յաջողեր զայն, այսպիսի էր Բագարատայ տրամադրութիւնն, ինքն ալ ևս աւագքնադարդ էր և ճիշտ Կոռնակայ տարիքն ունէր. եղբայրներն ու քոյրեր, պզտիկ հասակներու մէջ մեռած, ինքն էր մնացած միայն Տուբլիա Բագրատունիի զաւակներէն. ինքն էր իրեն ծնողայ մխիթարութիւնն, Տուբլիա ու կինն Ռեբեկա քրիստոնեայ եղած էին, առաջին անգամ որ Ս. Թադէոս Եդեսիա էր ժամանած. Բագրատունի նախարարին առնն իմնաւանած ըլլալովը:

Բագարատ, արժանապէս կը ներկայացնէր իրեն որդի ըլլալն, այնպիսի նախապատիւ նախարարի մի ինչպէս էր Տուբլիա, այս նախարարն ալ ինչպէս միւս նախարարներն, Աբգար Թագաւորին մահուանէն վերջ, երբ յաղորդած էին արքունի գահուն վրայ Թագաւորներ, որ չարաբարոյ էին, ախորեալ բոլորովին հրաժարեցան առանձնական պաշտօններէն, և իրենց բնակարաններն քաշուած առանձնացան իրենց բնտանեաց քովը: Տուբլիա ուրիշն կպարծեր բարի գաւակովը, տեսնելով որ անիկայ միշտ խոհեմ էր և ծանրաբարոյ, և միշտ հնազանդ իրեն, յարգելով իրեն հայրութիւնն, չունէր ինչ որ ծանկէր իրմէն, Բագարատ այսպէս տեղեկացուցած էր հայրն, թէ ինչպէս որսորդութեան գնացած առեն, Թուխս լեռան վրայ Արշակունի օրիորդն Սոփերայ, վակէսի ձեռքէն ազատած ըլլալն. երբ օրիորդն այն գոհ պիտի ըլլար հոն. հայրն խնամալով որդւոյն ըրած այսպիսի մեծ ծառայութիւնն գոված էր Բագարատն, ուրախանալով որ Վռամ նախարարին աղջիկն այսպէս փրկուած էր նոյն վտանգէն:

Տուբլիա նախարարին զաւակն Բագարատ բաղդատելով Աբգիւռ նախարարի զաւակն Վակէսի հետ, քանի տարբերութիւն կայր մէջերնին. Վակէս Բագարատայ հակապատկերն էր, մեկն որչափ պարկեշտ միւսն այնչափ անառակ, և դատարկապորտ. Վակէս տարիքով Բագարատէն մեծ էր և լաւ դաստիարակուած չէր անիկայ, մանկութենէ վեր անոր աչքերն բացուած էին չարութեան, և քայլերն ուղղուած անառակութեան, այլ և այլ պարագաներու մէջ ցուցած էր ուրիշներուն ցոփակեաց ըլլալն. այնքան անամօթ էր՝ որ հոգ չէր ընէր խայտառակութեանց մէջ թափառելու, յաւաչ վարած այսպիսի վատահամբաւ և խառնակեաց կեանքէն զատ, ունէր այլ մոլութիւններ, խաղալու և գինովնալու:

Աբգիւռ նախարարին՝ որդւոյն տուած խրատներն, չէին ծառայած զանիկա չզգաստացնելու, ամէն անգամ որ հայրն կայանդիմանէր զաւակն, պարագային բերմամբն ըրած մէկ անառակութեան վրայ, նոյն յանդիմանութիւնն գրգիռ կըլլար Վակէսի, որ անառակութեանցը վրայ, նոր անառակութիւններ աւելցնէ, ինչպէս որ եղաւ վերջին պարագային ալ, Բագարատին ապառնալիքն, Աբգիւռ հօրն յանդիմանութիւնն, զանիկա աւելի ևս գրգռեցին, որ չարունակէ հեռապնդութիւնն, որ ժամ առաջ կարենայ արտաւորել Արշակունի օրիորդն. անոր համար ալ սովորութիւն ըրաւ ամէն օր երթալու, չրջապատելու այն պալատին չուրջն, ուր Կոռնակ և Սոփերայ կբնակէին. ծածկուելով միշտ Կոռնակայ և Բագարատի աչքերէն, որպէս զի առաջին անգամուան պէս անյաջողութեան չմատնուի. երբ չրջապատութեանցն առեն, կմտածէր թէ ո՛ր եղանակաւ Սոփերայն առանձին պիտի դտնէր, անօրէն վախճանին հասնելու համար, վասն զի անոր գեղն գինքն յիմարեցուցած էր:

Օր մի Վակէս պալատին պարսպէզին քովէն անցած առեն, լսեց քնարի ձայնն, և թէ երգեր, յափշտակուած անմիջապէս պատին վրայ ելաւ, և ծածկուեցաւ ծառի մի ճիւղին ներքեւ, որ մինչեւ հոն տարածուած էր. նոյն դիրքին մէջ տեսաւ Վակէս, որ Սոփերայ չքնաղագեղն թէ կերգէր և թէ կնուագեր քնարն, նստարանի մի վրայ կզտնուէր անիկայ վարդենիներու չուրջն, կակիսայի ծառերու չուքն կպատհէին զանիկայ արեւուն ճառագայթներէն. յաւերժահարսի պէս երևնալով Սոփերայ Վակէսի աչքերուն, բուռն բերմամբ, ուզեց խոյանալ և երթալ մինչեւ քովը, բայէի նման, որ վտքրիկ թռչուններն հեռուէն նշմարածին պէս, ակնթարթի մէջ անոր վրայ կպատնայ:

Կեանքին մէջ աւաչին անգամ խոհեմութիւնն ունեցաւ Վակէս, ապահովութեան համար աչքերն դարձնելու, և տեսնելու համար թէ, Սոփերայ միմա՞կ էր պարսպէզին մէջ, ուր արամութեամբ նշմարեց երեք

պարտիզպաններ, որ քրտանց մէջ թաթխուած, առնկի մի փոխատրութեան եռեւէ էին, ուրիշ փոսի մէջ անկելու համար։ Վակէս զայն տեսնելով արձանի պէս մնաց տեղն մռայլելով, որ պարագայն յարմար չէր Սոփերայի քովն մօտենալու, հնարաւոր չէր որ պարտիզպաններն չուտով գործերնին լմնցնէին. Վակէսի այս մռայլմանց առեն, արեւուն ճառագայթներն Սոփերայի վրայ գալովն, անոկա դադրեցուց քնարի հնչումն. նոտարանին վրայէն կռնելով, պալատն մտաւ և դուռն փակեց։

Վակէս յուսահատ պատէն վար ցատկեց, անցաւ և տեսաւ, որ պալատին դուռն կայնած էր ծառայներէն մէկն. Մարիոն էր նա. ուստի մօտենալով անոր քովն, հարցուց թէ կրնար ծառայութիւնն մ'ընել իրեն, և եթէ չանձն առնէր զայն, Վակէս կխոստանայր անոր այնչափ մեծ գումար, որ պիտի կարենար հանգիստ ապրիլ ծառայութենէ հրաժարելով. Մարիոս տեսնելով Վակէսի զգեստին վայելչութիւնն, խորամանկ՝ և թէ հետապրդիւ, որպէսզի կարող ըլլայ, յետոյ տեղեկացնելու Կռնռակին ու Սոփերայ, անմիջապէս պատասխանեց թէ պատրաստ էր իրեղրած ծառայութիւնն հաւատարմութեամբ կատարելու, այն առեն Վակէս գրպանէն քսակ մի լեցուն ակիններ հանեց, և Մարիոսի պարզեւելով ըսաւ, որ այս առաջն կանխիկ մէկ վարձատրութիւն էր, յետոյ աւելի չատն պիտի տայր, եթէ իմաց տայր իրեն, թէ ե՞րբ առանձինն կգտնուէր Սոփերայ պալատին մէջ, և թէ ինքն Վակէս կէսօրէն ժամ մի վերջ, ամէն օր նոյն դրան առջեւէն պիտի անցնէր. մինչեւ որ կարող ըլլար իրմէն իմանալու Սոփերայի առանձնութիւնն, Մարիոս խոստանալով ուզածն ընել բաժնուեցան իրարմէն։

Բագարատայ Սոփերայի ընծայած սեւաթաչ պատուական չուխն, և թէ անոր ըրած օգնութիւնն, հարկադրած էր Արշակունի օրիորդն, որ ինքն ալ պատշաճ մէկ ընծայ ընէր Բագարատայ, իրեն ոչխատութիւնն եղած մէկ ասղանի մեռաքսեայ ձեռագործ, որ կնոջկայացիէր Ցիսուսի և Տիրամօր կերպարանքներն, պատառի վրայ բանուած ընծայեց անոր, որ չնորհակալութեամբ ընդունեց. յիշատակ մ'էր այն, որ պիտի պահէր քովն մինչեւ մահն. նոյն ընծայն յորդոր եղաւ Բագարատայ հաղորդելու հօրն, թէ ինչպէս որոշած էր Սոփերայի հետ ամուսնանալ, հօրն հաւանութիւնն խնդրելու համար. Տուրիոս գնահատեց զաւկին առած որոշումն, և խոստացաւ զաւկին որ յարմար առթիւ ինքն անձամբ առաջարկութիւնն ընէր։

Լ. ՎԱԿԷՍԻ ԱՆՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ

Մարիոս Վակէսէն բաժնուելէն անմիջապէս վերջ ներկայացաւ Կռնռակայ, երբ անոկա սենեակն փակուած մէկ գիրք ընթեռնելու զբաղած էր. Կռնռակ Մարիոսի իրեն մօտենալն տեսնելով՝ թողուց ընթերցումն, և հարցուց անոր թէ ի՞նչ լուր բերած էր իրեն հաղորդելու, Մարիոս թէեւ չուարած անմիջապէս պատմեց, թէ ինչպէս ազնուական մի իրմէն խնդրած էր մէկ ծառայութիւն, թէ որքան ալ խնդրած ծառայութիւնն ինքն չկարենար ընել, մի միայն ծանօթացնելու համար Կռնռակայ ազնուականին մէվ ըլլալն, չէր ուզած հակառակիլ անոր ըրած առաջարկութեանն, և թէ խոստացած էր ազնուականն մեծ վարձատրութիւն, եթէ իմաց տար ինքն անոր թէ ե՞րբ Սոփերայ կգտնուի առանձին պալատին մէջ, Մարիոս հաղորդելով զայն Կռնռակայ, սպասէց տալիք հրահանգին, որուն համեմատ վարուէր։

Կռնռակ լսելով հաւատարիմ ծառային բերնէն, այնպիսի չարաղուչակ լուրն, ապշած, անմիջապէս կռահեց թէ նոյն ազնուականն, սրիկայ Վակէսն պիտի ըլլար, որ յանդգնած էր ընել Մարիոսի նոյնպիսի մեկ չար առաջարկութիւն։ Հետզհետէ զայրոյթն կատաղութեան, թէ ինչպէս պիտի ազատուէր Վակէսի հետապնդումէն, ուսուի Մարիոսի պատասխանեց, թէ պէտք էր սպասել մինչեւ յաջորդ օր, այն առեն պիտի իմացնէր անոր ընելիքն։ Ծառային երթալէն վերջ, Կռնռակ մտածեց թէ ինչպէս պիտի կարենար պատժել Վակէսն, որպէսզի զգուշութիւններ գտնելով վճռական ըլլալէ, պէտք էր համբերէր մինչեւ Բագարատ բարեկամին այցելութեանն, որ անոր հետ խորհելով որոշէին ընելիքնին։

Կռնռակ օրուան մնացեալ մասն ալ այլայլութեան մէջ անցուց, նոյն իսկ գիշերն ալ քուն չմտնեցաւ, մինչեւ երկայն ժամեր, արշալոյսի մօտ երբ մէկ քիչ քնացաւ, անհանգիստ եղաւ տեսած երազներով, Վակէսն էր միշտ, իրեն երեւակայութեանն ներկայացող. կռնռակներ գտնիկա որ մերթ պալատին վրայ մագլցի վեր կելլէր, մերթ պատէզին մէջ Սոփերայի վրայ կվազէր. Կռնռակ կուզէր կանչել Վակէսն իրեն չար արարքէն, գտնուած տեղն գամուած կմնայր. չէր կրնար հասնիլ անոր. վերջապէս առաւօտ եղաւ և գուշնատ եղաւ անկողնէն. Սոփերայի հետ իրենց սովորութեանն համեմատ, մատուռն մտան և առաւօտեան աղօթքն ըրին. յետոյ ալ

իրենց նախաճաշին, որմէ վերջ պարտէզն մտան չրջագայելու։ Նոյն միջոցին Բագարատ պալատն հասած, և պարտէզն մտած ողջունից Կոռնակն ու Սոփերայ, իր սովորական ժպիտովը, ուր նստելով նըստարաններու վրայ, սկսան խօսիլ բարեկամաբար։

Բագարատ նոր լուրեր ունէր հաղորդելու անոնց, պատմից թէ ինչպէս Սանատրուկ բորբոքելով, իրեն քրիստոնէից դէմ ունեցած առելութեան մէջ, չորս լրտեսներ էր ճամբած գաւառներն, որ երթան և ձեռքակալեն, ուր որ քրիստոնեաներ գտնեն, և գտածնիք բանտեն. թէ ինչպէս քաջութիւն մեծ ապատութիւն չնորհած էր, որ համարձակ գործեն, հարկաւոր ծախքն և օգնութիւնն ընդելով, նպաստելով անոնց, որպէսզի ժամ առաջ քրիստոնէութիւնն ջնջեն երկրէ վրայէն, և թէ ինչպէս հրամարած մի կպատարաստէր, հալածանք հրատարակելու համար քրիստոնէից դէմ։ Բագարատ այսպիսի լուրերն հաղորդելով, սկսաւ ծաղրել Սանատրուկն, յիմար կոչելով որ նոյնպիսի խելքի կծառայէր։

Բագարատ երբ խօսքն աւարտեց, Կոռնակ ակնարկովն իմացուց անոր, թէ ըսելիքներ ունէր, և անմիջապէս ոտք ելաւ պատրաստ ընթանալու համար, Բագարատն ալ ոտք ելած անոր հետևեցաւ. Սոփերայն ալ առանձին մնալով, քնարն ձեռքն առաւ, և սկսաւ թէ հնչեցնել, և թէ երգել իրեն սովորական երգերն։ Երկու բարեկամ ներսն մէկ քանի քայլ յառաջանալէն վերջ, Կոռնակ ծածկաբար պատմից Բագարատայ, Վակէսի նախընթաց օրն Մարիոսին հետ ունեցած խօսակցութիւնն, խորհուրդ հարցնելով անոր, թէ ինչ պէտք էր ընել, բոլորովին ազատ ըլլալու համար, սրիկային հետապնդումէն. բարեկամն իմանալով նոր միջադէպն, որոշից որ դարձեալ Սբդիւռ նախարարին քովն երթայ, և առաջարկէ անոր, Վակէսին եղեսիայէ հեռացումն, նոյն որոշումն ընդելով, և խօսելով իրարու հետ այլևայլ գործերու վրայ, իրարմէն բաժնուեցան։

Կոռնակ մինչեւ պալատին դուռն ընկերացաւ Բագարատայ, բարեկամին բաժնուելէն վերջ, առաւ Մարիոն և սենեակն տանելով պատուիրեց անոր թէ կէսօրն՝ խոհանոցն յաճախող աղքատներէն հինգ զօրաւոր անձեր ընտրէ, և անոնց ապսպրէ, որ Վակէսն պատրաստին քովէն անցած ատենն դէմն ելլեն, և գանիկայ խայտառակ կելէն վերջ, տուած քանկն ձեռքն տալով, ազատեան անոր՝ որ այլ ևս չդառնայ հոն։ Մարիոս խոստանալով Կոռնակայ, որ հրամանն նոյն օր պիտի կատարէ, ազատեց կէսօրին, և երբ աղքատներն ներկայացան և կերակուրնին կերան, անոնց մէջէն հինգ զօրաւորներն ընտրեց, և մէկդի տանելով զանոնք, տեղեկացուց, թէ ինչպէս պիտի վարուէին այն մարդուն հետ, որ անցած ատենն պալատին քովէն, իրենց նշան պիտի ընէր Մարիոս. աղքատներն ծածկուած մէկ

մէկ կողմ ազատեցին, որ մինչեւ վակէսն գայր, և երբ անիկայ անցնելու վրայ էր անկէ, աղքատներն վրան հասան, և թէ իրենց արուած հրամանն կատարեցին ինչպէս որ պէտք էր։

Բագարատ երկրորդ անգամ, այցելութեան երթալով Սբդիւռ նախարարին բնակարանն, ներկայացաւ անոր, և պատմից Վակէսին նոր հետապնդումն, որ կընէր Սոփերայի համար. Սբդիւռ չուարած մնաց, չէր դիտեր ընելիքն. Բագարատ վրայ բերաւ ըսելով, թէ Վակէսի ղգաստութեան համար, ուրիշ միջոց չէր մնար, եթէ ոչ հեռացնել զանիկայ եղեսիայէ, և այս եղանակաւ ապահոված կ'ըլլար գերդաստանին պատիւն, վանդլի Վակէսն մնալով մայրաքաղաքին մէջ անպատճառ գայթակղութիւններ պիտի ծագէին։ Սբդիւռ լսելով Բագարատայ տուած այսպիսի խորհուրդն, լաւ է պատասխանեց, լաւ առաջարկութիւն, որ գործադրելու պիտի ջանամ, քանի որ ուրիշ միջոցներ կպակսին, գանիկայ ուղղութեան ճամբայն բերելու, չնորհակալ եմ քեզի Բագարատ ըսաւ, որ այսպիսի խորհուրդ տուիր ինծի։

Բագարատէն բաժնուելէն վերջ Սբդիւռ մտածից երթալ, և ներկայանալ վարչապետին, որ իրեն բարեկամն էր, և թէ տերութեան ամէն գործառնութեանց կարգադրութիւնն նա ինքն էր որ կհրաւիրէր, որուն միջոցով պիտի կարենայր նպատակին հասնելու։ Յաջորդ օրն երբ ծագեցաւ, Սբդիւռ ելաւ բնակարանէն, և քայլերն ուղղից վարչապետ բարեկամին տունն, որ անմեղով գանիկայ կանուխէն քովն եկած, մեծապէս զարմանալով և չպիտպիտելով հետն, ըսաւ անոր, նախարար, կարծեմ թէ այս գիշեր բնաւ քուն ունեցած չես, ինչ հաղորդելիք ունիս ինծի, որ սանկ կանուխ բնակարանէդ դուրս ելեր ես. Սբդիւռ պատասխանեց անոր թէ, խնդիրն իրեն համար, մեծ կարեւորութիւն ունէր, թէև ուրիշներուն համար նոյնն չըլլար, ուստի կխնդրեմ ըսաւ, որ անարժան որդւոյս Վակէսի, պաշտօն մի յանձնէք, և գանիկայ եղեսիայէ հեռացնէք միշտ, ևս չդառնալու պայմանով։

Վարչապետն խոստացաւ իր բարեկամ Սբդիւռ նախարարին, թէ խնդրածն չուտով կրնայր կատարել, բարեպատեհ առիթ մ'ունէր Վակէսն Սրատազ ճամբել պաշտօնով, նոյն պատուն քանիպատիկ հարկաւորութիւն կար օգնական մի կարգելու Սրատազու գաւառապետութեան չորս որոշուած չէր Սանատրուկէն, թէ ո՛վ պիտի ըլլար անիկայ։ Վարչապետն այսպէս խօսելով Սբդիւռի հետ խոստացաւ անոր, որ նոյն օրն պիտի ներկայանայր Թագաւորին, և պիտի առաջարկէր անոր թէ ընտրուելիք օգնականն Վակէսի ըլլայր, որովհետև յարմար էր նոյն պաշտօնին, այսպիսի խնդիրն դիւրաւ յաջողեցաւ, վանդլի վարչապետին առաջարկութեանն հաւնելով Սա-

նատրուկ փութով անուանից Վակէան օգնական Սրատաղու գաւառապետին:

Թագաւորական հրամանն, միևնոյն օրն հաղորդուեցաւ Վակէան՝ վարչապետին միջոցաւ և հրամայուեցաւ իրեն, որ փութով ճամբայ ելլէ, պաշտօնատեղին երթալու, այսպիսի հրամանն հարուածի պէս հասաւ Վակէան ականջին, որուն ծրագիրներն ամէն անյաջողութեան մատնուած էին, ինչպէս պիտի բաժնուէր մայրաքաղաքէն. գերեզմանն երթալու չափ դժուարն կուգար, վերջապէս պէտք էր հնազանդիլ, ուստի դժկամակութեամբ հրամանագիրն հետն առած, օր մի վերջ ճամբայ ելաւ. բաժնուելով իրեն սովորական հաճոյքներէն, որ մայրաքաղաքն իրեն կընծայէր: Սպիտու երէկ ուրախացած էր որդւոյն հետ անցուցած, անհամեմատապէս մեծ էր Կոռնակայ և Բագարատայ ուրախութիւնն ալ: Մարիամ չդիտնալով Վակէան հետ անոնց եղած խռովքին, մեծ հակոզութեան մէջ էր, որ չըլլայ թէ անիկայ յանդգնէր պալատին քովէն անցնելու:

Վակէան անունն նոյն օրէն սկսեալ մոռցուած էր այլևս Կոռնակայ և Բագարատայ քովէն, որոնք իրենց սովորական վիճակին ատացած ըլլալով, Սատուծոյ բիւր գոհութիւններ մատուցին, սքանչացած էին Սատուծոյ ամենակարողութեան վրայ, որ այնպէս յաջողցուցած էր սրիկային հետացումն իրենց ներկայութենէն, որով չպիտի կարենար անիկայ այլ ևս վնասակար ըլլալ, յերաւի ալ անանկ եղաւ, Վակէան բացարձակապէս անկարելի պիտի ըլլար Սոփերայն հետապնդելէ. պալատն իր սովորական, և խաղաղական վիճակին էր ատացած, երբ հոն հասաւ ծերունի մէկ քահանայ և հիւրընկալուեցաւ:

Տարեց և հարիւրամեայ քահանային՝ վատառողջ ըլլալովն, պալատ հասած առեն բոլորովին հիւանդ, անկողին մտաւ, երկրորդ օրն ատոր վիճակն աւելի ծանրացաւ, Սոփերայ Զևիխոյն հետ անոր մահն ալ անարդ կացնած ամէն խնամ ատրին, որ դարմանին զանիկայ, այլ օգուտ չեղաւ, կնամանէր քահանային վիճակն մէկ լսպտերին իշխին և պատրոգդին, որ մարելու վրայ էր. նոյն առեն Մարիամ դնաց Եղեսիա բնակող քահանային տունն, և զանիկայ փութացուց հիւանդին քովն գալու, որ անմիջապէս ընկերացաւ Մարիամի և հասած պալատն. հիւանդին քով առանձինն մնաց քանի մը վայրկեաններ, յետոյ պալատականաց ներկայութեան առջեւ, մատակարարեց անոր սուրբ խորհուրդները, և ապրելոց հիւանդն. ծեր քահանային հոգեվարքէն առաջ դարձուց գլուխն և չնորհակալ եղաւ Կոռնակայ և Սոփերայի անունց ցուցուցած մարդասիրութեանն համար, և երկու ժամ վերջ հոգին աւանդեց, հոգաբարձու քահանային պալատականաց հետ միացեալ, ննջեցեալին յատուկ աղօթքներն կատարելով, վերցուցին անոր մարմինն, և յարգանօք տարին թաղելին մատուռին մէջ տեղն:

ԼԱ. ԱՆԱՌԱԿՆԵՐՈՒՆ ՎԱԽՃԱՆՆԵՐՆ

Գարնան լուրջումն, որքան եղանակն յառաջացած ըլլար, դուռ կշարունակուէր, Եփրատայ քովէն գետիններն, դուռ ծաղկանկար դորգերու կերպարանքն ունէին. երփնագոյն ծաղիկներ ընդարձակ կանանչութեան մէջ հոս հոն, լնութեան ճարտարութեամբն ցանուած կտեսնուէին, աչքերու հաճոյատեսիլ այսպիսի տեսարանի առջև, կինչմարուեր ևս, գետափին վրայ վայրի բադեր, որ երամներ կազմած էին, կէս մասն եղերքներուն վրայ, կէսն ալ վէտ վէտ ջրերուն վերևն լողալու զբաղած՝ իրենց խայտալի չորժուններովն գետին մէջ կփաթթուէին, պէսպիսի այլևս գեղեցկութիւններ հոն ծամ ծամ, իրարու կփաթթուէին: Ակնաւճիտ ջրոյն հեղանութեն, գալարուն և թաւալգոր մէջտեղերն կսողոսկէր, սպիտակաթոյր փրփուրներով ողջագուրելով և դիմաւորելով վէմերն ու ժայռեր, հասնելն իրեն ետև թողլով մղձաւանջի չարքեր կյառաջանային, կերթային անհետանալու թեան մէջ կորուսելու և անհետանալու ծովերու գոգերն:

Վակէս սխրադէմ և սխրաքայլ, ճամբորդութիւնն սկսած էր, և հասած, արդէն Սրատաղ գետուն, թէ գետափակետին նեղկայացած, և թէ պաշտօնին գլուխն անցած, գետափացէց հետ բրած յարաբերութեանցն մէջ, չուտով գոյն գուբս տուած, անոնց ծանօթացած և իմացուցած էր, իրեն ալ անպիտանին մէկն ըլլալն, որով Վակէսի գալատեմին գետափացէց դժգոհութիւնն փոխանակ դադրելու, աւելի պիտի կրկնապատկուէր, ինչու համար անոնք գոհ չէին, իրենց գետափակետէն, ոչ ապաքէն անոր անտարակութեան համար, որով փոյթ չունէր երկրին յառաջդիմութեանն, իրեն հաճոյին ծառայելով, Վակէան օգնական եկած էր անոր, անտարակուսութեան ընկերը ըլլալու, և ոչ թէ գետափին վիճակն բարւոքելու:

Սանատրուկ թագաւոր անուանուելէն, և Սրատաղէն բաժնուելէն վեր, նոյն անտարակ գետափակետն էր, որ հոն պաշտօնավարութիւն կընէր, Սանատրուկին սիրելի ըլլալովն՝ անչարժելի էր պաշտօնավարութեան մէջ, անոր համար ալ քաջալերուած արձակ համարձակ, իրեն քմահաճոյքներուն էր, որ կհետևէր, ինչ փոյթ երէ գետափակետին օգտակար չէր, անոնց տրտունջն կարևորութիւն չունէր, երկիւղ չունէր երէ անոնց դժգոհութիւնն Սանատրկոյ ականջն հասներ: Գետափակետներուն այսպիսի տրտունջներն և թէ գանգատանքներն, քանի՛ քանի՛ անգամներ հասած էին Սանատրուկին ականջն,

այլ և այնպէս անիկայ, մինչև այն տանն խոնչ էր գտնուած անոնց դանգատանոցն, վերջապէս ալ Վակէան, անոնց օգնական ճամբած:

Այո՛ Սանասարուկ ուղած էր բացատրականապէս, որ իրմն սիրելի գաւառապետն մինչև մահն պաշտօնավարութիւն ընէ, առակին հաճայն որ կըսէ նմանն իրեն նմանն կը սիրէ, ասանկ ուրեմն Սրատաղու գաւառապետն Թագաւորին սիրելին հանդիսացած գաւառացիներն կկեղտքեր, և թայլ կուտար, որ առորին պաշտօնեաներն ալ նմանօրինակ վարուին. կեղտքումին հարստահարութենէ չատ, չինականներու և քաղաքացիներու կիներն ու աղջիկներ, ազատութիւն չունէին համարձակ մէջտեղ երևնալու, անոնց մէջ մանաւանդ գեղանիներն առէպ արկածներու կհանդիպէին, իշխանութիւնն եթէ ասանկ մարդերով առաջնորդուած էր, խեղճ ժողովուրդն որո՞ւն ուղղէր գանգատներն, դատարաններո՞ւն դիմէին, դատաւորաց դան ալ, նոյնպիսի վատ և անարդ անձերէ բաղկացեալ էին:

Գաւառի մը բարգաւաճումն, հակոզութեան հարկաւորութիւն ունի, անոր յառաջադիմութիւնն բեր.քերուն առատութեամբն է, որ կատարուի, հարկաւոր է ուրեմն որ աէրութեան ներկայացուցիչն մեծ հոգածութեամբ՝ մտադիր ըլլայ գիւղացւոյն վիճակին բարւոքելու, անոր ձեռնտու ըլլալով, նոյնպիսի օգնութեամբ գիւղացին կրնակէ անդատանն, կառատոյնէ բեր.քերն, կքաղմապատկէ ոչխարներն, կզբաղի չահաւէտ առուտրով, որով գիւրաւ ալ կհատուցանէ պետական տուրքերն: Սպա թէ ոչ երկիրն՝ հարկաւորն չարատագրելէ զատ, հարկ կըլլայ քանկչայ պիտոյքն հոգալու համար, գրամ ծախսել, օտար երկիրներէն բերել տալու համար հարկաւոր ցորեանն ու ուրիշ պետան, ապրուստի և թէ սովուն առաջքն առնելու, պաշտօնէից չարունակ կեղտքումն, գիւղացին կաղքատացնէ, չքաւորութեամբ կարող չըլլար զբաղելու իրեն սովորական աշխատութեանցն. տգէտ ըլլալովն անկարգութեան հետամուտ կ'ըլլայ, ծայրայեղութեան կդիմէ, սարսափելի կերպարանք կառնէ, հետևանքն ալ աղետալի կդառնայ:

Սրատաղ գաւառն՝ աէրութեան ներկայացուցիչ գաւառապետին հարստահարութեամբն, նոյնպիսի անառնելի վիճակի մ'էր մատնուած, և որովհետև օրինաւոր միջոցներն ապառած էին, դարմանելու հասնելու վիճակին, գիւղացիներն գրգռուած միաբանական ապօրինաբար իրաց վիճակին ձեռնամուխ ըլլալ, որոշելով իրենց մէջ զօրաւոր անձեր, որ յարմար պարագային ապահովեն գաւառապետն, որպէս զի ազատեն գաւառն հարստահարութենէ, և թէ ապահովեն իրենց անձնական հանգստութիւնն: Աւա՛ղ որ գաւառապետն չարունակ պատճառ էր տուած նոյնպիսի գրգռութեան, գաւառապետն խոհեմութիւն չէր ունեցած երբէք, զգաստանալու և մտածելու, թէ ազգն

պէտք չէ ամրապնդ քաշել, այն աստիճան, որ մէջտեղն ճաթելու վտանգ չըլլայ:

Վակէան Եղեսիոյ հաճայքներէն գրկումն և հետաւորութիւնն, սրտնեղութեան էր առաջնորդած, և թէ բոլորովին անճարակութեան տարած զանիկայ, Սրատաղու մէջ, միայն գաւառապետին հետ էր յարմարած, որմէ զատ պաշտօնին բերմամբն, այն ամենուն հետ որ գործառնութիւն էր ունեցած, անոնց հետ առհասարակ հակառակութեամբ էր վարուած, հակառակութեամբն ալ իրեն անձն անոնց թշնամի ընծայած, այսպէս այլանդակութիւն այլանդակութեան վրայ աւելնալով, բնականապէս պիտի հրաւիրէր այն ձախորդութիւնն, որ հետևանք է չար վարչութեան:

Վակէան Սրատաղ գաւառն հասնելէն վերջ, հինգ չորս ամիս այդ էլի, նոյն ժամանակ յորդ անձրևներ տեղալով, և անոր վրայ պայծառ օդին յաջորդելովն, օդն աքանչելի էր դարձած, գաւառապետն, որ կախորժէր և օգտուիլ կուզէր օդոյն դեղեցկութենէն, հրամայեց իրեն ապառաժուտներուն, որ պատրաստութիւն ընեն բացօթեայ տեղ մը ճաշօնքի երթալու, հարկաւոր կերակուրներ հետերնին առնելին, այսպէս ալ ուրիշ պիտոյքներ, ինքն ալ Վակէա օչխարին կանչելն ընկերութեամբ, ձիեր հեծան և ուղղուեցան Սաարայր գիւղն, ուր ընդարձակ դաշտ կայր և անոր քովն ալ անտառ, հոն էր որոշուած տեղն, ուր պիտի հանդչէին, և ցուարճանային մինչև երեկոյ:

Անտառին քովնուն մարդագետնին վրայ, մէկ վրան զետեղեցին ապառաժուտներն, ուր գաւառապետն և օգնականն, նստած հանդչեցան. յետոյ հետիոտն մնան անտառն որտորդութիւն ընելու, անտառն ալ էր թռչուններով՝ որունք ծառերու վրայ թառած կճրուռղէին, և յայտնի կլսնէին իրենց ներկայութիւնն, որտորդներն մօտ մօտ երթալով անոնց, անխնայ զարկին այն անմեղ արարածներն, որչափ որ հարկաւոր ըլլար իրենց խնջոյքին համար, և զանունք ժողված, բերին յանձնեցին ապառաժուտ, որ զանունք չամբրեն և խորովեն խարոյկի վրայ: Ցետոյ մտան վրանին ներքև, և հոն նստելով սկսան իրարու հետ չոլփաղիլ, իրարու հետ գաղափարակից ըլլալով. քիչ վերջ ապառաժուտք կերակուրներն անոնց առջևն դրին, անոնք ալ սկսան ճաշել ախորժակով, և գինի խմել, կերակրոյ տեսակներն հետզհետէ կփոխուէին, անոնք չափազանց կուտէին, կխմէին դարձեալ և անվայելուչ խօսակցութիւններն կչարունակէին, յետոյ հասնելով տանձեր ուտելով նորէն խմեցին, մինչև որ արբած և գլուխնին ծանրացած, պառկեցան հոն նստած տեղերնին և սկսան քնանալ:

Գիւղացիներն միշտ պատրաստ և հակոզութեան մէջ ըլլալով, թէ երբ իրենց վախճանին պիտի հասնէին, լուռեանբէն իմացած էին նոյն օրն թէ գաւառապետն օգնականին հետ՝ Սաարայր գիւղն

երթալիք ըլլալն, այսպիսի լուրն իրենց մեծ հաճոյք պատճառած էր, դաւադրութեան պատրաստուած չորս դիւղացիները, դաշոյններով զինուած հասած էին մինչև Ասարայր, և անտառին մէջ ծածկուած խիտ ծառերու ներքևն, կզխտէին այն վրանն, ուր կգտնուէին գաւառապետն և անոր ընկերն, նոյն պահուն երկու սպասաւորներ եկան, մտան վրանն կերակուրներն մնացորդներն՝ առնելու տանելու համար, որոնք այն ամէնն ժողված դուրս ելան, որպէս զի իրենք ալ կերակուրնին ուտեն, միւս վրանին ներքև, որ քիչ մի հեռուն զետեղուած էր:

Դաւադիրներն՝ սպասաւորներուն հեռանալէն վերջ, զգուշութեամբ, առանց աղմուկ հանելու ուղղուեցան այն վրանն, ուր քունն ունէին երկու անառակներն, վրանին մօտեցած և հասած զանունք գան առանձինն, վրէժխնդրութեան ժամն հնչած էր, դիւղացւոց առջև գաւառապետն և օգնականն միևնոյն արժէքն ունենալով, դաշոյններն հանած, անխնայ հարուածեցին երկուքին ալ սրտերն. անոնց մահերն վարկենական եղան, անձայն և անշշուկ: Զորս զինուորներն անոնց մահուանն ականատես ըլլալէն վերջ, դուրս ելան վրանէն, և առանց տեսնուելու սպասաւորներէն, կամաց կամաց հեռացան անտառէն, երթալու ծանուցանելու իրենց ընկերակից դիւղացիներուն, թէ պատրաստած էին այլևս անառակիներէն:

Զոյգ ընկերներ էին եղած, Սրատաղ կրկին աէրութեան նեռկայացուցիչներն, թէ հաճոյքներու մէջ և թէ մահուան մէջ անբաժանելի, ճախորդ վախճաններ, որ անխրատ անձեր չատ անգամ կունենան, իրենց վարած եսերելի վարքերովը ու բարքերով, սպասաւորներն, որ զբաղած էին իրարու հետ ուրախութեամբ կերակուր ուտելու, երկու ժամ անցնելէն վերջ, անոնց մէջ մէկն ելաւ վրանէն դուրս, երթալու միւս վրանն տեսնելու համար թէ արդեօք գաւառապան պատուէր մ'ունէր, ուր ներկայացած ապշութեամբ դիտաց կրկին անառակներու դիակներն, և վազելով գնաց ծանուցանելու զայն միւս սպասաւորներուն, սարսափած էին անոնք, թէ ինչպէս նոյն սպանութիւնները գործուած էին գաղանապէս, և թէ առանց նշմարուելու, վերջապէս անոնց դիակներն չալկեցուցած ձիերու վրայ առին հետերնին տարին, գաւառատեղն, տեղւոյ ունեցած խուզարկութիւնք չյաջողեցան սպանիչներուն հետքերն գտնելու:

ԼԲ. ՊԻԿԱՄ ՔՈՒՐՄ ՄԵՀԵՆԱԿԱՊՈՒՏ

Մայրաքաղաքին մէջ վանապնի մնհանն, չէր այնքան հեռու արքունի պալատէն. հրապարակի մի վրայ վայելչաձև կկոյանայր, Սբգատու մեծադործութեան մնացորդ էր. մնհանին կից էր մեծ մատենադարանն, ուր ամիսփուած կպահուէին մագաղաթեայ մեծ մատեաններ, և հազուագիւտ գրչագիրներ. նոյնպէս կից էր քրմաատունն. մնհանին մէջ վարժարաններ կային, մեծագին սակնծոյ սպասներն, անոր ճոխութիւնն կկազմէին, և չքեղ կը հանդիսացնէին. նոյն մնհանն միաներէն աւելի փառաւորն ըլլալով, հոն էր որ կյաճախէր միչա հնթանոսաց բազմութիւնն:

Մնհանին սպասաւորութեանն, նուիրուած կային հինգ քուրմեր Լուսաւանէն եկած. անոնց մէջ մեծ քրմապետն Բերսատան կկոչուէր, և երիտասարդագոյնն ալ Պիկամ. Պիկամ հազուադիւտ չէր նոյնպիսի պաշտօնին, քրմական զգեստին ներքև ծպտեալ կատարեալ անառակ անձ մ'էր. երբ քրմաց դասուն մէջ խառնուած մնհանին մէջ ձեռներն կատարեր, հոն ժողված ժողովրդեան մէջ գրտնուղ գեղանիներուն վրայ էին, որ անոր աչքերն սեւեռած էին, ուշադրութիւնն միանալ հնչանքի և հաճոյքի. հարեեանցի ուսում էր ըրած, բոլորովին կպակսեր անոր քով կրօնական զգածուն. աշխարհական ցանկութիւններն ամէն, անոր վրայ ազդած էին:

Պիկամին նկարագիրն ուրեմն՝ կկայանայր հաճոյասէր, անձնասէր և չահասէր ըլլալու մէջ, այնչափ, որչափ նոյն ատիճան ուրիշ մէկն աշխարհի մէջ, չէր կարող ըլլալ անձնասէր, չահասէր, և հաճոյասէր. նա այսպիսի յատկութիւններու տէր՝ միթէ՛ կարելի էր յարատեւել քրմական պաշտօնին մէջ, ո՛չ երբէք, հարկաւ ատիճ պիտի ունենար իրեն գոյնն դուրս տալու, և թէ արկածներու մէջ թափառելու, ինքն իսկ արդէն անառակութենէ յառաջ եկած էր, անոր հայրն քնաւ չէր ճանչցուած, իսկ մայրն, Լիթա անուն դիպուածներու մէջ թափառող, անպատիւ և խառնակեաց կին մ'էր եղած. բնական էր ուրեմն, որ նոյնպիսի ծագումն ունեցող մէկ մարդ, անառակութեան հակամիտեալ ըլլար. Լիթայի որդին Պիկամ մանուկ հասակէն սկըսեալ, դէպքերն անոնկ բերին, որ քայլերն ուղղէ ամօթալի զբաղումներու, ուրեմն Պիկամին ախորժակն և վարժութիւնն մի միայն հնչտութեան մէջ էր կայացած: Սանսարկոյ հրամանով, երբ քուրմերն Եղեսիա հրաւիրուեցան, ինքն որ Բերսատանին սպասաւորն էր,

քրմութեան յարեցաւ, և թէ քուրմերուն ընկերութեամբ եղեսիա վոխադրուեցաւ, ուր բացարձակ ապստամբէզ պիտի լացուէր, իրեն անանձ անաստակութեանն, որպիսի չաւիղն զանիկայ եղեռնագործութեան առաջնորդեց:

Վահագնի մեհեանին ապստամբութեան պաշտօնին մէջ, ընդունած վարձատրութիւնն պիտի բաւէր անոր, ոչ երբէք, որով պիտի ղրկուէր հաճոյքներէն, հարկաւոր էր, որ Պիկամ ուրիշ դրամ ձեռք ձգէր. այս ալ դիւրին եղաւ իրեն, դաղնալու միջոցներ չէին պակսեր իրեն. մեհենական հանգանակութիւններն առատ էին, կրնար չորթել, և իրեն մատն հանել, այնչափ, որչափ բաւէր պիտոյքներուն համար. մեհեանին մօտերն բնակող երիտասարդի մը հետ ծանօթացած էր, անիկայ իրեն յարմար և արժանի ընկեր կրնար ըլլալ, անառակութեան մէջ, անոր հետ մի և նոյն ասրիքն ունէին, անոր հետ մէկտեղ դիչերներն կրնային հաճոյքներու մէջ համընթաց քալել. տակաւին դիչերներն կրնային հաճոյքներու մէջ համընթաց քալել. տակաւին վարութիւն ըրած էր Պիկամ քուրմերուն քուն մտած ատեն, ղեհատն վրայէն հանել, աչխարհականաց ղեհատն հագուիլ, և քրմատունէն դուրս ելած, միանալ նոյն երիտասարդին հետ, և երթալ անվայելուչ տեղեր, դողցած դրամն ծախսելու. դիչերուան մէկ մատն այսպէս անառակութեամբ անցնելէն վերջ, կղտոնայր քրմատունն անկողինն մտնելու, և թէ հանգչելու, առանց զգուշութիւն ընելով, որ երթալ ներուն վրայ կասկածիլ չտայ ընկերակից քուրմերուն:

Լիթայի որդին Պիկամն չարունակած էր մայրաքաղաքին մէջ երկայն ժամանակ, այսպիսի անվայելուչ կեանքն, դրամի պղիւրն չէր հատներ, որովհետեւ մեհեանին հանգանակութիւններն յարատեւ էին, և ինքն չատ հմուտ էր չորթելու արհեստին մէջ, որքան ալ վարած ախորժելի կեանքին մէջ դաղանի մնալ ուզած ըլլար, չպիտի յաջողէր ընել զայն, ժամանակն հասած էր իրեն որպիսութիւնն յայտնելու ուրիչներուն. արդէն մարմնոյն վրայ, սկսած էին դուրս ցցուիլ վէրքեր, որ երիտասարդական մղձքերուն հետքերն էին, անոր համար ալ հետամուտ եղած էր թունաւոր դեղեր դործածել, և երբեմն ալ անկողին մնալու ստիպուիլ. Բերսատան քրմապետն կասկածած էր անոր անառակութիւնն, և նեղել ուզած էր Պիկամին:

Մարմնական հաճոյքներու մէջ թաթխուողն, նոյնպիսի հաճոյից է, որ մատնած է անձն ուրիչ զբաղում ունենալէ չախորժիր, իրեն խորհրդածութիւններն չարունակ հաճոյք պատճառող առարկայներու վրայ դարձած են, լուրջ խորհրդածութիւններ ընելու ամենևին յարմարութիւն չունենար, բթամտութիւնն է, որ անոր անձին վրայ կախրանոց, չարունակ ցանկութիւններն գինքն կմաչեցնեն. և առողջութիւնն կվատնգեն, որքան ալ անիկայ առոյգ ըլլայ և քաջառողջ, ախտակրութիւն և խառնակեցութիւնն, երիտասարդներն չատ անդամ գերեզման կառաչորդեն ժամանակէն առաջ:

Պիկամ իր սովորական ընկերին հետ, բաւական գինի կուլ տալով մէկ գիչեր, մտած էր մէկ խաղատուն, ուր երիտասարդներ խմբուած քաէախաղի նուէի էին. Պիկամին գլուխն ծանրացած էր, որովհետեւ Պաքոսի սիրոյն համար չատ խմած էր, քուներն ձեռքն առած, բաղդն փորձել և ծուռ կնայէր թէ չհնած էր արդեօք, քուներուն հետ կռուելու նկածի պէս հոն, չարունակ անոնց վրայ էր ակնարկն, այլ քուներն երբէք չէին յաջողեր իրեն համար, որով չարունակ դրամ կկորնցնէր. դիմացի շահողն կատակներովն կատաղարկէր անոր, որ աւելի մեծ գումարի համար խաղային, կապահովէր զանիկա որ անչուշտ պիտի չհներ, բաղդն քու կողմն պիտի դառնայ, բաղդն յեղլեղուկ է, և միչտ փոփոխական, ուրեմն պէտք է խաղալու կերպն փոխել:

Պիկամ որ հետն չատ դրամ ունէր, համոզուած սրտուած խորհուրդին, դրպանէն սուի մի դրամ դուրս հանուց, սկսուին վրայ է խաղն ըսելով, քուներն նետուց, դիմացինն ալ նետուց, դարձեալ կորնցուց Պիկամ, և կատղելով սկսաւ աստուածներն հայհոյել, յետոյ կրկնելնք ըսաւ խաղն, և քովն մնացած դրամներն սեղանին վրայ դրաւ. քուներն նետուեցան, Պիկամ բավանդակ դրամն կորնցուց, այս անգամ սկսաւ անարդիլ չահոցն, և անուանարկել ծանրապէս, այս ալ բաւական չհասկնալով, սկսաւ բանցի հարուածել զանիկայ, դիմացինն որ ուժով մէկն էր փոխանակեց հարուածներն. Պիկամ այս անգամ աւելի ծանր իսօքեր արտասանած ըլլալովն, դիմացինն չկրցաւ համբերել նոյն նախատանաց, դաչոյին հանելով սպանել ուզեց Պիկամին, հարուածն չդիպցաւ ներկայներուն միջամտութեամբ, և միայն թեւէն վիրաւորեցաւ Լիթայի որդին, կռիւն այսպէս վերջացած ընկերին օգնութեամբն Պիկամ դարձաւ քրմատունն:

Անառակ քուրմին վէրքէն վազած արիւնն դադրեցնելու համար, խաղատունէն դուրս ելլելէն առաջ, ներկայներն լաթի կտորներով փաթթած էին թեւն, և թէ անոր ունեցած անխոհեմ ընթացքն պախարակած, որ բերնին սանձ չդնելուն համար, այն կռիւն պատճառած էր, և դրգռած դիմացինն, հետևաբար ալ վիրաւորուած, Պիկամ ուրեմն քրմատունն դարձած, առանց կարող ըլլալու աչխարհական զգեստն վրայէն հանելու, անկողնոյն վրայ ընկողմանեցաւ, քուն չունեցաւ, և այնպէս անցուց գիչերուան մնացած քանի մի ժամերն. մինչեւ որ առաւօտ եղաւ, և չարունակել մնալու անկողնոյն մէջ: Բերսատան վերջապէս նչմարելով անոր բացակայութիւնն, գնաց անառակին քովը, և երբ դտնէն ներս մտաւ, թէնն, գնաց անառակին քովը, և երբ դտնէն ներս մտաւ, աւաչին ակնարկովն իսկ իմացաւ, թէ կարգէ դուրս դիպուած մ'էր հանդիպած անոր, այնքան դունատ էր նոյն անառակին կերպարանքն:

Բերատան սարսափահար հարցուց Պիկամին թէ ի՞նչ էր պատահած անոր. Պիկամ քաջութիւն չունեցաւ պատասխանելու, և լռեց, լռութիւն պահելն բաւական նշան մ'էր յանցաւորութեանն, ո՛հ, գոչեց այնատեն քրմապետան, պատճառներ ունիմ կռահելու թէ ինչերն դու քրմատունէն դուրս ես եղած, և մէկ արկածի հանդիպած. երբ ես և միւս քուրմերն աստուածոց հովանաւորութեան ներքեւ կհանգչէինք, դու կլռես և չես խօսիր յանցաւորութենդ վրայ, ո՛վ գիտէ թէ քեզի ինչ պատահեցաւ: Ե՞րբ արդեօք պիտի ղգաստանաս, քու այսպիսի ընթացքդ չյարմարիր քրմական կոչման հետ, դու գայթակղութիւն պիտի պատճառես, ուրիշ լաւ կընես թողուլ քրմատունն, և երթալ հասարակ կեանք վարել դուրսն, ապա թէ ո՛չ աստուածներն պիտի բարկանան, և պիտի պատժեն քեզ անխնայ. այսպիսի յանդիմանութիւններէ վերջ, ապառնացաւ անոր ըսելով, վերջին անգամ է որ քեզ կներեմ, դարձեալ եթէ այսպէս վարուիս, քեզ պիտի արտաքսեմ. յետոյ տեսնելով որ թևւէն վիրաւորուած էր, վերքն քննեց, վիրաբուժական արհեստին տեղեակ ըլլալովը, ջրով լուայ զայն, և վրան բալասան դնելով փաթթեց:

Պիկամ դարմանուելու համար անկողինն մնացած տեղն, մտածելով իրեն բնաւորութեան վրայ, համոզուեցաւ որ չպիտի կարենար այլ եւս քրմութեան մէջ յարատեւել, պէտք էր որ ազատ ըլլար միշտ, քրմատունէն հեռանայր, որպէս զի համարձակ կարող ըլլար ամէն քմահաճոյքներն կատարել, այլ ինչպէս ըներ զայն, ազատ կեանք վարելու համար, մեծագումար դրամի հարկաւորութիւն ունէր, ո՛վ կրնար հայթայթել իրեն այնքան դրամ, չարունակ մտածելով նոյնին վրայ, գտաւ միջոց մի, որով կրնար մեծ գումարներու տէր ըլլալ, և նոյն մտածած այլանդակ և եղեռնական միջոցն ալ, ուզեց գործադրել անմիջապէս. արդէն երեք չաթմներ անցեր էին դէպքին վրայ, և ինքն կատարեալապէս աղէկ կզգայր զինքն:

Գիշերին մէկն՝ երբ ընկերներն խոր քնոյ մէջ էին, Պիկամ մեհեանին բանալին ձեռքն առած, բացաւ զայն, և ներս մտած ժողվեց, որքան ոսկեձոյլ սպասներ կային, դիտէր ուր էին պահուած անոնք, լաթի մէջ փաթթելով ժողվածներն, ծրար կազմեց, ձեռքն ինկած դրամներն ալ գրպանեց, կազմած ծրարն տարաւ մինչեւ քրմատան փողոցի դուռն, և հոն ձգելով զայն դարձաւ քրմատունն, վառած մոմ մ'առած ձեռքն, սկսաւ մեհեանին չորս դին հրդեհել, մեհեանէն դուրս եղած, նոյնպէս հրդեհեց քրմատունն, և աճապարելով քրմատունէն դուրս ելաւ, հետն տանելով սպասներու ծրարն. անտառին չտապեց մայրաքաղաքէն դուրս կլլել, անանկ որ Պիկամ չատ հեռուն կգտնուէր, երբ հրդեհն սաստկանալով, բոցերով պատեր էր մեհեանն, քրմատունն և մատենադարանն:

ԼԳ. ՊԷՍՊԷՍ ՆԵՆԳԱՒՈՐ ԴԱՒԵՐ

Պիկամ նոյնպիսի արարքով մը կատարեալ չարագործի մի երեւոյթն էր առած, որուն հետեւութիւնն բազմաթիւ անմեղներու մահուանն պատճառ պիտի ըլլար, քուրմերն չէին անոնք, որոնք ազատած էին իրենց անձերն, քրմատունէն դուրս փախչելով, այն պահուն, երբ հրդեհն տարածուած չորս կողմ, թափովն կսպառնայր ողջ ողջ պիրկնք այրելու: Անհաւոր էր տեսարանն, մեհեանն, քրմատունն և մատենադարանն առ հասարակ բոցերու ճարակ եղած էին. կարելի չէր այլեւս հրդեհն առաջքն առնել. այն սարսափելի ժամուն մէջ Բերատան, նչմարելով որ Պիկամ հետերնին չէր, անմիջապէս կասկածեցաւ թէ անիկայ էր եղած, նոյն ազահն հեղինակն. այլ զգուշացաւ անոր յանցաւորութիւնն մէջտեղ հանելու, իրեն չտեսնն քանի պիտի ծառայեր անոր աներեւոյթանալն. լուռ հարկ էր, որպէս զի ծանակ ըլլալու առիթ չտրուեր քրիստոնեայ ժողովրդեան:

Մայրաքաղաքին բնակիչներն հետզհետէ իրենց քունէն արթընալով, հրդեհին մեծ հասարակած, կհարցնէին քուրմերուն, թէ ինչ պատճառէ յառաջ եկած էր հրդեհն. քուրմերն պատասխանեցին ատոնց, թէ հրդեհին պատճառն աստուածներն գիտեն, անոնք անշուշտ յայտնեն պիտի զայն, երբ պաշտօնապէս խնդրուին անոնց հաճութենէն գաղտնիքին վերահասու ըլլալու: Քրիստոնեաներն հրդեհն տեսնելով Աստուծոյ պատիժն կհամարէին, իսկ հեթանոսներն կհամարէին զայն աստուածներուն բարկութեան նշանն. քանի մի ժամեր անցնելէն վերջ, արշալոյսն ծագեցաւ. Բերատան ժողված քուրմերն, առաջնորդեց զանոնք Անահտայ մեհեանն, ուր պիտի պատսպարուէին և հանգչէին:

Բերատան քրմապետութեան պաշտօնին մէջ, կարող և հնարիմաց անձ մ'էր, անիկայ մանաւանդ յատկութիւն մ'ալ ունէր օժտուել ըլլալու որովայնախօսութեամբ, յատկութիւն մ'էր այն, որ մեծապէս օգտակար էր եղած իրեն նոյն պաշտօնին մէջ, հասարակութիւնն խաբելու, կռապաշտութիւնն կենդանի պահելու, և թէ ինչքն մեծ անձնաւորութիւն հանդիսացնելու: Երբ անիկայ եռոտանիին վրայ կելլէր, աստուածներուն պատգամներն հարցնելու, անմիջապէս լսելի կ'ընէր ժողովրդեան առջեւ, որովայնին ձայնն, ինչ որ ուզեր խօսիլ քմահաճոյքն, հեթանոսութեան մէջ մեծ էր քուրմերուն պատկառութիւնն, որով ժողովուրդն կուրութեամբ կ'առաջնորդուէր և թէ հետզհետէ աւելի կրօնամոլ և մոլեռանդն կըլլար:

Նոյն առաւօտն Բարչամի մեհեանին առջեւ մեծ բազմութիւն մ'էր հաւաքուած, ուր յոյն մէկ խմաստակ, որ երկու օրէ ի վեր մայրաքաղաքն հասած էր, հետեւեալ քանախօսութիւնն ըրաւ և ըսաւ «Մարդկային մեծ բարեբաղդութիւնն է, ունենալն կենցաղոյս մէջ, հրապուրիչ գեղանի առարկայներ, որոնք աչխարհի վայելուչ զարդարանք ըլլալէ զատ, մարդկութիւնն կհարկադրեն, որ վայելեն զանոնք. թէեւ խոչընդոտներ կան որ խափանեն անոնց վայելումն, այլ և այնպէս կարող չպիտի ըլլան յաջողելու: Աչխարհի ընդարձակ պարտէզն զարդարողներն, կիներն են, անոնց սեռն է կազմող գեղանի առարկայներն, կիներն անյաւար ծաղիկներու ունեցած անոյշ բուրմունքին, եւ զօրաւոր և քաղցրահոտ բուրմունք ունին, կիներն ծաղիկներ անուանելովս, նուազ բաղդատութեան մի հետեւած կըլլամ:

Եղեսացի՛ք դուք զայն՝ բաղդատութենէս եւ ըմբռնեցէք, վասն զի ճիշդ համեմատութիւնն ընելու՝ չկայ ինչ որ մէջտեղ բերեմ. բաղդատեցի ծաղիկներուն հետ, վասն զի կիներն ալ ծաղիկներու պէս կծլին, կմեծնան և կչատնան, ամէն անկիւններ վայելչացնելու համար. եթէ պակսէին աչխարհէ կիներն, աչխարհի ամբողջութիւնն անկատար պիտի մնայր, և անոր տեղն որ և է առարկայ, չպիտի կարենար նոյն արժէքն ունենալ, աչխարհ գեղեցիկ ըլլալէ պիտի դադրէր, տգեղութիւնն ամէն կողմ պիտի ծածկէր, կիներն աչխարհի մէջ վայելչութեան էական մասերն ըլլալու առաւելութիւնն ունին. վեր են քան ամէն արարածներ, և նախադասելի, մարդկութիւնն ալ բարեբաղդ, որ իրեն վիճակած է անոր մչակութիւնն, որպիսի գործողութիւն է, որ կզուարճանանք, կիներու ժպիտներն կվայելենք. օտար զուարճութիւններն մարդ չեն երջանկացներ, այլ միայն այն զուարճութիւններն, որ կիներն կպատճառեն:

Եղեսացիք զգուշացէք խոչընդոտներէն, որոնք կուզեն աղարտել աչխարհի գեղեցկութիւնն. հետամուտ են զրկել զայն վայելչութենէն, և տգեղութեան փոխանակել, գեղեցկութիւնն ջնջուելու տեղ, հարկ է որ խոչընդոտներն ջնջուին. կիներն արհամարհողներն, հարկ է որ իրենք արհամարհուին, ինչու, որովհետեւ մարդկային սիրտ չեն կրեր, զուրկ են մարդկային զգածութենէ: Անոնք որ կիներու հրապոյրին և համակրութեանն կհակառակին, հարկ է որ մարդկութիւնն ալ անոնց հակառակի, և թէ քնաջինջ ընէ զանոնք. Եղեսացիք կ'ուզէք լսել թէ որո՞նք են խոչընդոտներն, Քրիստոնեայներն են:»(*)

(*) Եպիկիւրեան վարդապետութեան անճոռնութիւնն, ծանօթ է իրեն ծագումէն սկսեալ, որ մոլորութիւններն սանձարձակ կատարելն աւանդած է պատճառաբանելով թէ մարդկային բնական բերմունքն են անոնք:

Յոյն խմաստակն մայրաքաղաքին մէջ, այնպիսակ զրախօսութիւնն ըրած ժամանակ Բարչամի մեհեանին մէջ ալ, Քրիստոնէից դէմ չարախօսութիւն ժողով մ'էր դումարուած, ուր ժողված կխորհրդակցէին մէկտեղ վահագնի և Բարչամի մեհեաններուն քուրմերն. մեծ էր պատահած արկածն, այն արկածն կրնար ծառայել իրենց չահուն, ուրնին պէտք էր օգտուէին առիթէն, քուրմերն կըրնային ամբաստանել Քրիստոնեաներն, թէ անոնք հրդեհած ըլլային մեհեանն. նոյնպիսի ամբաստանութեամբ, մեծ յառաջդիմութիւն պիտի ընէր Եղեսացւոց մէջ կառապաշտութիւնն, որոնց մէջ հաստատուն էր դեռ Յիսուսի վարդապետութիւնն, և առելի օտարներն էին որ կկազմէին հեթանոսական հասարակութիւնն:

Ժողով գումարող քուրմերն համոզուած էին, որ քրիստոնեայք միշտ գործունեայ էին, չարունակ իրենց վարդապետութիւնն տարածելու, և կառապաշտութիւնն մայրաքաղաքէն հեռացնելու, եթէ յաջողէին անոնք իրենց խորհուրդն իրականացնելու, բազմաստուածութիւնն մեծ վտանգի պիտի ենթարկուէր, մեհեաններն պիտի կործանէին, և քուրմերն ամէն անօթի պիտի մնային: Հարկ էր որ իրենք, իրենց բովանդակ ուժովն աչխատէին, քրիստոնէից գործունէութեան դէմ, իրենք որ աստուածներուն ծառայութեան նուիրուած էին. նախանձախնդիր ըլլալով անոնց պաշտօնին, առիթ ունէին ամբաստանելու զանոնք, ինչպէս թէ քրիստոնեայներն եղած ըլլան վահագնի մեհեանին հրկիզողներն:

Երբ քրմաց չարախորհուրդ ժողովն Բեհեղզեբուղէն ներչնչուած պատրաստուած էր, այսպիսի դժոխային գրպարտութիւնն ընել անմեղ քրիստոնէից դէմ, կրնայ երեւակայուիլ թէ Սանատրկայ Յիսուսի դէմ անուցած՝ սարսափելի առելութիւնն, որքան աղետաբեր պիտի ըլլար. այո՛ դժբաղդաբար քրիստոնէից դէմ հալածանք հրատարակուելու ժամն հնչած էր Սատուծոյ թոյլտուութեամբն, Յիսուսի հետեւողներուն անմեղ արիւնները, դարձեալ Հայաստանն պիտի ողողէին, արդասաւոր և սուրբ ընծայելու համար զայն: Բերսատան ձեռքն առած գրիչ, գրեց մէկ բողոքագիր, և աւարտելով զայն ընթերցաւ բարձրաձայն ներկայ ժողովականաց, որոնց վաւերացմանէն, երկու զատ զատ օրինակներ հանեցին մէջտեղ, մէկն արքունի դրան ներկայացնելու, միւսն ալ վահագնի մեհեանին հրապարակին մէջ, ցողի մը վրայ կախելու համար, որպէս զի ժողովուրդն ընթեռնու. նոյն գիչեր Բագարատ, ցողին վրայէն վերցնելով բողոքագիրն պատռեց:

Յաւաջ բերենք հոս բողոքագրին օրինակն, որ նենգամիտ Բերսատանին ձեռքովն էր յօրինուած. «Մեծն վահագնի սպասաւորութեանն նուիրուած քրմապետն, և անոր հետ ամէն քուրմեր, միա-

բանութեամբ կ'յայտարարեն, թէ տէրութեան վեհափառ գլխոյն, և թէ առ հասարակ մայրաքաղաքացիներուն, որ իրենք սարսափելի ձախորդութեան մը հանդիպեցան, կռապաշտութեան թշնամիներուն մատնութեամբ, որոնք դիշերուան մթութենէ օգտուելով, Մեծին Վահագնի դէմ, չափազանցօրէն վնասակար հանդիսացան, անոր համար է, որ ներկայ յայտարարութեամբ, թէ քրմապետն և թէ քուրմերն կ'ամբաստանեն քրիստոնեաներն, և անոնց դէմ բողոք կը բարձրացնեն:

Քրիստոնեաներն որ միշտ աչխարհի վրդովումն կ'պատճառեն, և մարդկութիւնն օր օրուան վրայ կտառապեցնեն, իրենց սովորական եղեռնագործութեանց չարքին վրայ. նոր մ'ալ աւելցուցին ըըրկելով Պետութիւնն, և թէ մայրաքաղաքացիներն, հոյակապ մեհեանէ մի, որ Եղեսացւոց պարծանքն էր մեծագործ ճարտարապետութեամբն, քրիստոնեաներն յանդգնեցան, դիշերուան մթութեան մէջ, մօտենալ նոյն մեհեանին և հրդեհել զայն, որով մչտավառ կրակին դադրեցաւ, նուիրական սպասներն անհետացան, մեհեանին հետ քրմատունն և մատենադարանն մէկտեղ կրակին ճարակ եղան, քրիստոնէից մեծ չարութեան, զոհ եղաւ Պիկամ քուրմն, որ քըրմատան մէջ այրեցաւ, ինչպէս որ միւս քուրմերն ալ պիտի այրէին, եթէ ժամանակին արթնցնալով քրմատունէն դուրս չփախչէին, ուրեմն կամբաստանեն քրիստոնեաներն:

Քրմապետն ու քուրմեր միաբան կ'հրաւիրեն Տէրութեան վեհափառ գլուխն, և մայրաքաղաքացիներն, որ քրիստոնեաներն ատեն, անարգեն, և հալածեն, անոնց եղեռնագործութեան առջեւ անտարբեր չմնան, անոնց յանցանաց մեղսակից չըլլան, պարտաւորութիւն է առ հասարակ ամենուն, աստուածներուն վրէժն խնդրել, որպէս զի հատուցումն ըլլայ գործուած անարգանաց փոխարէն. քրիստոնէից ջնջումովն, եղեռնագործութիւններն դադրին»: Վահագնի մեհեանին հրկիզութեան հետեւանքովն, սոսկում և վրդովումն ազգած էր առ հասարակ Եղեսացւոց վրայ, այն դէպքն չարագուշակ համարուած եղաւ թէ հեթանոսներուն և թէ քրիստոնեաներուն, մանաւանդ քրիստոնեաներուն համար, որոնք քրմաց խարդախութեանն արդէն տեղեակ, գուշակելով որ նոյնպիսի յայտարարութիւնն ոչ այլ ինչ յառաջ պիտի բերէր, եթէ ոչ իրենց հալածումն, որով խոհեմութիւն համարեցան քրիստոնէից մէջ չատեր, երթալ ծածկուիլ Թուխ լեռան խոռոչներն:

ԼԴ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԱՑ ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆ

Վահագնի մեհեանին մէջ ծագած հրդեհին լուրն, առաւօտուն կանուխ մինչեւ արքունիքն էր հասած. Միջագետաց թագաւորն արդէն հետամուտ էր եղած քննութիւններ կատարելու, թիկնապահներուն ըրած հետագօտութեամբն, տեղեկացած էր թէ հրդեհն մեհեանին մէջ ծագումն առած էր, քուրմերուն անզգուշութեամբն, և ոչ թէ դրսէն չարագործներու ձեռնարկութեամբն: Այլ և այնպէս քրմաց բողոքագիրն երբ ձեռքն հասաւ, և ընթեռնլով տեղեկացաւ ամբաստանութեանն, որ քրիստոնէից դէմ կըլլուէր, ինչպէս թէ անոնք ըլլային, անմիջական պատճառ ծագած հրդեհին, ցնծութիւն ղգաց սրտին մէջ, ապչելով քրմաց հնարիմացութեան վրայ, թէ ինչպէս անոնք պատշաճապէս յարմարցուցած էին զայն, դովեց անոնց եռանդն, և թէ գործելու եղանակն:

Անօրէն թագաւորն ինչպէս թէ ճշմարիտ ըլլար, քրիստոնէից դէմ եղած ամբաստանութիւնն, յօժարութեամբ ընդունեցաւ զայն, և մտածելով քրիստոնեաներն պատժելու եղանակին վրայ, որոշեց որ գործին օրինաւոր կերպարանք, և ձեւակերպութիւն տալու համար, նախ պատգամ հարցուի, և Վահագն ինքնին, որուն դէմ ըլլուած էր անարդանքն, ինչպէս նշանակած էր բողոքագիրն, անոր կամքն, թէ ինչպէս պիտի պատժուէին քրիստոնեայք: Այս որոշումն տալէն վերջ թիկնապահներէն մէկն առաքեց Բերսատանին, հրամայելու համար անոր, թէ փութայ արքունի հրամանի վրայ զետեղելու Մեծին Վահագնի արձանն, անոր առջեւն սպիտակ մէկ ցուլ զոհէ, յաջորդ օրն, զոհն մատուցանելէն վերջ, պատգամ հարցուի, թէ ինչպէս Վահագն մեծ հատուցում կպահանջէ քրիստոնեայներէն, իրեն դէմ գործուած եղեռնագործութեան համար:

Բերսատանին թագաւորական հրամանն հաղորդուելովն, անոր ղգացած ուրախութիւնն չատ մեծ եղաւ. թագաւորական այսպիսի հրամանն, մեծապէս կյարմարէր իրեն դաղափարին, որովհետեւ ինքն պիտի գործէր, և իրեն ունեցած արհեստովն դիւրին պիտի ըլլար, ուզածին պէս քրիստոնեաներէն վրէժառու ըլլալու. ուստի առանց ժամանակ անցնելու, պատրաստութեան հետամուտ եղաւ, չալկել տալով ընկերակից քուրմերուն Վահագնի մէկ արձանն, արքունի հրապարակին վրայ փոխադրեց զայն, և հոն մէկ սեղան կանգնեց, որուն վրայ զետեղեց արձանն, սպասելով յաջորդ օրուան, որուն մէջ պիտի կատարուէր արարողութիւնն:

Յաջորդ օրն՝ առաւօտուն, արքունի հրապարակին, ժողովրդեան չքեղութեամբ զարդարուած, որ լիչ հարկաւորած էր բովանդակ պատրաստուած հոն, սպիտակ ցուլն բերուած զօրաւոր մարդերու պահպանութեամբն. հրապարակին վրայ կանգնուած սեղանին չուրջն չարուած էին կարգաւ, մէկ կողմն կարմրագոյնաս մանչեր կարմիր վարդեր ունելով կապած իրենց գլուխներն, միւս կողմն ալ սպիտակազգեաց աղջիկներ սպիտակազոյն վարդեպսակներ ունելով իրենց գլուխներուն վրայ, Բերսաման քրմապետն, իրեն քրմերուն հետ սպիտակազգեաց, հոն ժողված հետապրդիւններու բազմութեան մէջէն անցնելով, մօտեցաւ սեղանին ընկերակից քուրմերով, ուր Վահագնի արձանին երկրպագութիւն ըրին, և խունկ ծխեցին:

Սրարողութիւնն ակսուած ըլլալուն՝ Բերսաման՝ ըրած հրաէրոյն զօրաւոր պահապաններն, սպիտակ ցուլն մօտեցուցին սեղանին, և դեանին վրայ տապալեցին. անասունն մորթուեցաւ, Բերսաման փորն ճեղքեց, և աղիքները դուրս հանեց սովորական ձեւակերպութեան համաձայն. անասունին աղիքներն քննելու զբաղուելով, որպէսի հմայաքննութիւնն կարճ տեւեց, որմէն վերջ եռուտասնին զետեղուեցաւ ճիշդ սեղանին առջեւ, որուն վրայէն Վահագնի պատգամն պիտի հաղորդուէր հանդիսականներուն, որոնք կրօնական ակնածութեամբ և անչշուկ կմնային կանգուն հրապարակին վրայ:

Բերսաման երբ բարձրացած էր եռուտասնին վրայ, հանդիսականաց ամենուն ակնարկներն անոր վրայ յառած էին. դիանալով որ հնչած էր ահաւոր ժամն, հարկաւ հոն յայտնութիւն մի պիտի ըլլար, Վահագն մեծ պիտի հաղորդէր քրմապետին, թէ լիչ հաճութիւն ունէր, Բերսաման քրմապետն՝ նոյն համախմբութեան առջեւ, նախապաշարեալ բազմութեան առջեւ, հարցուց պատգամն հետեւեալ հարցմամբ թէ, ո՛վ մեծդ Վահագն լիչ է քու հաճութիւնն քրիստոնէից՝ քեզի ըրած անարգանաց նկատմամբն: Վահագն պիտի խօսէր, արդեօք քարէ արձանն կրնա՞ր խօսիլ, երեւոյթն անանկ էր որ պիտի խօսէր, Բերսաման որովայնախօսութեան յատկութիւնն ունենալով, անոր որովայնն էր որ քարէ արձանին տեղ, խօսքեր և հաւատացներ նախապաշարեալ ամբոխին. Բերսաման ուրեմն որովայնին ձայնն լսելի ըրաւ, և արտասանեց այս երկսայրաբանն. «Քրիստոնեայք Վահագն մեծ պաշտելով անուննին ջնջուի. չպաշտելովնին ալ հարկ է որ նոյնպէս անունք ջնջուին»:

Բերսաման եռուտասնէն վար իջնալէն վերջ՝ հրամայուեցաւ, որ Վահագնի հաճութիւնն կատարելու համար, մայրաքաղաքին բնակիչներն ամէն փութան հոն սեղանին և արձանին առջեւ, երկրպագութիւն մատուցանեն, և թէ պաշտեն Վահագն. հետեւաբար հոն

հանդիսականներն ամէն հրաւիրուեցան երկրպագութեան; ինչպէս ալ եղեսիա գտնուողներն ամէն ժողովուրդն, անոր համար ոսոխ կանչեր գնացին, և իրենց հանդիսած ամէն մարդերն, ինչպէս ալ արհեստաւորներ և կրպակատէրներն քշեցին և տարին մինչեւ արքունի հրապարակն, որոնք ալ երկրպագութիւն ըրին, որոնց մէջ թոյլ հաւատքով և երկչոտ քրիստոնեայներ ալ կային, որ նոյնպէս երկրպագութիւն ըրին այն դիտումով՝ որ քարէ արձանն անզգայ է, իրենք իրենց գաղափարուին առ երեսս ըրած կըլլային երկրպագութիւնն, արտաքինն չէր այլ ներքինն նախադասելի, այսպիսի մտքի տէր քրիստոնեայներն կսխալէին:

Այլ դանուեցան երկու հարիւր թուով քրիստոնեայներ, որոնք չուզեցին երկրպագութիւն ընել արձանին առջեւ, և անմիջապէս բանտերն առաջնորդուեցան. դիտէր Բերսաման որ նոյնպիսի հնարքով, պիտի կարենար զանազանել քրիստոնեայներն կռապաշտներէն. այսպէս վերջացաւ արքունի հրապարակին վրայ կազմուած սարսափելի բազմութիւնն. կմնայր հետեւապէս քրիստոնէից կրելիք պատիժներուն գործադրութիւնն. ո՛վ կրնար երեւակայել, մէկ կողմանէ թագաւորին, միւս կողմանէ քուրմերուն զգացած ուրախութիւններն, որոնք կկարծէին թէ նոյնպիսի հնարքով, Եդեսիոյ մէջ Քրիստոնէից հետքն բոլորովին ջնջած կըլլային:

Բերսաման այսպիսի դժուարին յաջողութիւն ունենալէն վերջ, ներկայացաւ թագաւորին հարցնելու, թէ լիչ կրամայէր ձերբակալուած քրիստոնեաներն պատժելու եղանակին վրայ, Բհնդկերուդի կրկին սիրելի պաշտօնեայներն իրարու քով էին. իրարու չափ ատողներ ըլլալով Յիսուսի սուրբ անունն. իրարու հետ տեսակցութիւն ընելու առեն, թագաւորն ըսաւ Բերսաման, հաճելի տեսարաններ պիտի ընծայեմ Եդեսացիներուն, տասն օրեր չարունակ, այս է իմ կամքն քրմապետ, երկու հարիւր ձերբակալեալներէն. առմէն օր կարգաւ քառասնական թուով, կրկէսին մէջ այլեւայլ տեսակ պատիժներու պիտի ենթարկուին, որպէս զի մեռնին տանջանքներու ներքեւ, գնա դու Եդեսացիներուն ասէ, և հրաւիրէ ամէն ժողովուրդն որ ներկայ ըլլան կրկէսն, ինչպէս որ ես ալ ներկայ պիտի ըլլամ վաղուան օրէն սկսեալ. չար քրմապետն պատասէն ցնծութեամբ բաժնուեցաւ:

Առաջին օրն քսան քրիստոնեայներ, մինչեւ իրենց մէջքն, հողին մէջ թաղուեցան, անոնց վրայ վագրեր արձակելով, մարմինները դնեն բզքտուեցան. երկրորդ օրն քսան քրիստոնեայներ կոճղներուն վրայ կապուած, մարմիններն դահիճներէն քերթուեցան, մինչեւ որ մեռան, երրորդ օրն, քսան քրիստոնեայներ, հրացեալ չամբուրներով, իրենց աչքերէն հարուածեցան, ինչպէս ալ իրենց քիթերէն և

ականջներէն, և այնպէս մնան. չորրորդ օրն նոյնպէս քսան քրիստոնեայներ, կրկէսին մէջտեղ, ցցուած յիցերուն վրայ ցցուեցան մինչև իրենց կէս մէջքն, որուն կատարմանըն հեղձամահ եղան. հինգերորդ օրն քսան քրիստոնեայներ, մեծամեծ կաթսայներուն մէջ դըրուած, նեղքեւն կրակ վառելով, տապկուեցան: Վեցերորդ օրն, քսան քրիստոնեայներ բերին կրկէսին մէջ նատեցուցին, և անոնց գանկերուն մէջտեղն, գամեր գամելով մեռուցին. եօթներորդ օրն քսան քրիստոնեայներ, կարգաւ իրենց ոտքերէն ամուր պարաններ կապելով և զանոնք մամուլներու անցուցած, երկու կողմերէն պըրկեցին անոնց մարմիններն, երկուքի ճեղքելով մեռցուցին. ութերորդ օրն քսան քրիստոնեայներ կրկէսին մէջ տարածուած, կացիններով անոնց մարմիններուն ամէն մասերն ալ յօշոտուեցան. իններորդ օրն, քսան քրիստոնեայներու լեզուներն կտրուեցան և վերջէն ալ կախաղան հանուեցան. տասներորդ օրն, մնացեալ քսան քրիստոնեայներն, տնկուած քսան խաչերու վրայ գամուեցան:

Երկու հարիւր քրիստոնեայներն առ հասարակ Յիսուսի անունն յիշելով, անտանելի ցաւերու և չարչարանքներու մէջ, իրենց հոգիներն Արարչին նուիրած, մարտիրոսացան. անոնց մարմիններն Թուխ լեռն տարուած նետուեցան, որպէս զի գիշակեր թռչնոց կերակուր ըլլան. այլ հաւատացեալք գաղտնաբար գնային գիշեր առին Թուխ լեռն, և զանոնք պատուով թաղեցին:

Գաղտնային սիրտ կրող թագաւորին վերջին ծայր կատաղութիւնն, որ կրկէսին մէջ ներկայութեամբն ցուցուցեր էր, քրիստոնէութիւնն ջնջելու նպատակաւ, չէր հասած վախճանին, որովհետև հոն հանդիսատես եղող հեթանոսներն, տեսնելով քրիստոնէից ակներեւ ցուցուցած արիութիւնն, և թէ անոնց նահատակութենէն վերջ, մարմիններուն վրայ տարածուած երկնային լոյսն, հիացան և թէ լուսաւորուեցան, նոյն հեթանոս ժողովրդենէն չատեր հաւատացին Յիսուսի և մկրտուեցան, որով Եդեսիոյ մէջ պակսած քրիստոնէից թիւն լրացուցին, փոխանակ քրիստոնէութիւնն ջնջելու:

ՎԵՐՋ Ա. ՄԱՍԻՆ

ՄԱՄՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԼԵ. ԼՈՒՐՋ ԽՈՐՇՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սոփերայ, այս սքանչելի օրիորդն Սրչակունի, բոլորովին սուգի, և թախծութեան մէջ էր, երկու հարիւր քրիստոնէից մատնութեանն, և թափած անպարտ արեանն համար, թէև նոյն մարտիրոսներն, կենցաղոյս տառապանքներէն ազատուած, վայելած ըլլային Սրքայութեան անանցանելի ուրախութիւնն, այլ հոս երկրի վրայ, անոնց ներկայութիւնն, Յիսուսի հաւատարիմ ծառայներն ըլլալով, Յիսուսի սուրբ կրօնքին աւելի փայլ կուտային, առաքինութիւններ գործելով, Յիսուսի մեծութեանն կենդանի օրինակներ կհանդիսանային. իրենց չերմեռանդն բարեպաշտութեամբ, Յիսուսի կանդնած եկեղեցին կծաղկեցնէին. հաւատացելոց աչքարհի վրայէն պակսելովն, կկարծէր Սոփերայ թէ ինքն՝ Կառնակին և Բադարաանն, և մէկ քանի իրենց ապաստաւորաց հետ, միայն կմնային Յիսուսի հաւատացողներէն:

Սոփերայ կցաւէր հեթանոսաց կուրութեան վրայ, որոնք մոլորութեան մէջ կշրջէին, կցաւէր Սանատրկայ հետևած դժոխային ընթացքին, որ ամէն կարելի կարծած միջոցներն ձեռք առած էր, որպէս զի Քրիստոսի կանգնած եկեղեցին քանդէ, Քրիստոս աշխարհի վրայ հրեւցած էր մարդկութիւնն երջանկացնելու, մինչդեռ Սանատրուկ չարամտութեամբն կդիմամարտէր, որ մարդկութիւնն զրկուի նոյնպիսի երջանկութենէ, իբր թէ ինքն կարող ըլլար Աստուծոյ մեծ գործն խափանելու, քրիստոնէութիւնն անհետացնելով. անզգամ էր Սանատրուկ, երթէ քննէր ժամանակագրութիւնները, պիտի տեսնէր թէ իրմէն առաջ ուրիշ բռնաւորներ ալ թագաւորած էին, որ նոյնպէս պատերազմ հրատարակած էին Աստուծոյ դէմ, ինչպէս Անտիոքոս և ուրիշներ, այլ փոխանակ Աստուծոյ անունն խափանելու, իրենք խափանուեցան, մեծամեծ չարիքներ էին գործած անոնք, այլ ոչ թէ իրենց կարողութեամբն, այլ Աստուծոյ թոյլտուութեամբն, հարատահարած էին եբրայեցիներն, վասն զի Աստուած ինքն ուզած էր, որ իր ժողովուրդն խրատուի և չհնազանդի հանգստութեան մէջ:

Հին օրինաց առեն ինչպէս եբրայեցիներն, նոյնպէս ալ նոր օրի-

նաց առեն քրիստոնեայներն, պիտի չարչարուէին հալածողներէն, որոնք իրենց բռնութիւնն յառաջ պիտի առնէին, Աստուծոյ պատուհասներն պիտի ըլլային, Աստուածութեան օրհնեալ կամքն այն էր, իրեն ժողովրդեան բարեյոյս համար եղած, ժամանակն հասածին պէս, պիտի խորտակեր անոնց բռնութիւնն պատժելով զանոնք, իրեն մեծութիւնն հռչակելու համար: Երբայեցիներն ձեռքէ թողած, քրիստոնեայներն էին ընտրուած, որոնք Աստուծոյ ժողովուրդ կոչուելովնին, աւելի կատարելութիւն կպահանջէր, կուզէր որ իրենները, առաքինի և անմեղ ըլլային, քրիստոնեայ կոչուելով բոլորովին Քրիստոսի հետեւողի ըլլային, զանազանուէին կռապաշտներէն, և թէ հիանալի հանդիսանային անոնց քով:

Շաբաթ օր մ'էր այն, որուն մէջ նահատակուած էին, վերջին մնացեալ մահ երկու հարիւր քրիստոնեայներուն, նոյն երեկոյին, երբ մութին հասատացեալք, Թուխ լեռն էին ելած, հոն նեռուած նահատակներուն մարմիններն թաղելու համար, ահա ոսկալի փոթորիկ մի սկաւ, չէնքերն հիմերէն քանդելու չափ զօրաւոր, փայլակներ ակած էին իրարու յաջորդել, չնթարթակ կայծակներ չեչտակի չէնքերն կհարուածէին. բարձունքէն թափուած յորդահոս անձրեւներն, հեղեղատներ էին յարուցած, ճամբայներուն մէջ, ամէն մարդ քաշուած էր, ահռելովի իրեն բնակարանն, այն աստիճան չուր կտեղայր, որ չրհեղեղի մի սկիզբ կրնար համարուիլ: Նոյն պահուն Կոստակ և Սոփերայ, իրենց պալատին մէջ, բազմոցներու վրայ նստած, մեկզմեկու քով, լուրջ խորհրդածութեանց մէջ ընկղմած էին, որոնք մերթ կխօսէին և մերթ կլռէին:

Կոստակ լռութիւնն խզելով, երկայն չունչ մ'առաւ, և ըսաւ քրոջն, որքան փոփոխական է աշխարհի վարչութիւնն, աշխարհ կկառավարուի իշխեցողներուն հետեւած, բարի կամ չար ուղղութենէն, բարի մէկ թագաւոր, ինչպէս որ էր Աբգար, իրեն հպատակներն հայրական սիրով լնամելով, անոնց երկրաւոր կեանքն, սիրելի ընծայելէն վերջ, պատճառ եղաւ և, անոնց ապագայ երջանկութեանն, քրիստոնէութիւնն Հայաստան մտցնելովնին զանոնք յաւերժական բարօրութեանն առաջնորդեց. իսկ Սանատրուկ Աբգարու հակառակորդներն, հետեւած տարբեր ընթացքովնին, իր հպատակներուն՝ ոչ երկրաւոր կեանքն սիրելի կընծայէ, և ոչ հանդերձեալ կեանքն կապահովէ, և չարունակ զանոնք դժբաղդութեան կառաջնորդէ, առանց ըմբռնելու, թէ ինչ ճախորդ անակնկալներ կսպասեն իրեն:

Կոստակ լրջութեամբ չարունակելով խօսակցութիւնն ըսաւ, Սանատրուկ քմահաճոյքներն կատարելով միշտ, իրեն անճն հպատակներուն առջև, պախարակելի կընէ, Հայաստանն ողբալի մէկ վիճակի կվերածէ. եթէ քրիստոնեայ հպատակներն, իրենց քնիկ հզօրութեամբն՝

պիտին համբերել, ոչ նոյնպէս հեթանոսներն ալ, որոնք ինչպէս փորձով գիտեմ, կատին զանիկայ չարունակ: Եթէ Սանատրուկ հետևի միշտ, այսպիսի առելի քաղաքականութեան, և չզգաստանայ անոր վնասակարութենէ: Սիրելի քոյր իմ Սոփերայ, կվախնամ որ Եդեսիոյ մէջ քրիստոնէութիւնն պիտի անհետանայ, մենք ալ պիտի մատնուինք ձեռքն, եթէ չարունակենք մնալ մայրաքաղաքին մէջ, եթէ չփութանք գաղթել մեկուրիչ քաղաք, որպէս զի մեր դիրքն ապահովուի:

Սոփերայ ոտք կելլելով, պատասխանեց եղբօրն, և ըսաւ, կոստակ կխափանքիմ Երուսաղէմ երթալ, սուրբ երկիրն այցելելու համար. ուր երթալով ազատ կլինանք, որ և է բռնաբարութիւններէն, և համարձակ կըլլանք մեր քրիստոնէական դաւանութեանն մէջ. մեր սիրելի ծնողացն վախճանելովնին կապ չունինք, չարունակաբար Եդեսիա մնալու, ուր Յիսուսի վարդապետութեան հետևողներն ամէն, չարունակ քուրմերուն հետապնդութեամբն, և չարակամութեամբ կհալածուին. լաւագոյն է մայրաքաղաքէն հեռանալն, և մեր սիրելի հաւուն քով երթալն, ուր պիտի կարողանանք խաղաղութիւնն վայելելև թէ մեր հաւուն ընկերութիւնն:

Կոստակ, համոզարար՝ քոյր իմ ըսաւ. Եդեսիայէ կ'երթանք, երբ Աստուած կամենայ, այլ ապահով եղի՛ր, որ աշխարհ չկրնար միշտ միևնոյն վիճակի մէջ մնալու, Քրիստոնէութեան դէմ ըլլուած հալածանքն, որ դժոխային զօրութիւններն կմղեն, կարող չպիտի ընաւ յարատևելու. Քրիստոնէութիւնն Աստուծոյ է գործ, Աստուածային ըլլալովնին, ժամանակին իր ազատութիւնն պիտի առնայ, այն առեն ընդհանուր աշխարհի վրայ Քրիստոսի սուրբ կրօնքն, պիտի պայծառանայ և փառաւորուի: Քրիստոս Աստուածորդին, մարդասիրական և փրկութեան առաքելոր եղաւ, որ սուրբ կայծն ազգն փրկութեան առաջնորդելու նպատակով էր, որ սուրբ արիւնն թափեց, նոյն անզին արեանն չնորհիւ էր, որ անոր եկեղեցին հաստատուեցաւ անչարժ վէմի վրայ, դժոխային զօրութիւնները, եթէ յանդգնեցան մինչև այսօր, իրենց սրբանեակներու մէջ նորոգութեամբ, տապալելու զայն, իրենց ունեցած բովանդակ ուժովնին և հնարքներով, երբէք չպիտի հասնին իրենց վախճանին:

Թո՛ղ միանան օրքան զօրութիւններ կրնան ըլլալ, որ խաւարյին իշխանութենէ յառաջ կուգան, եթէ նոյնպիսի իշխանութիւնն զօրեղ ըլլար, յայտնի է թէ Յիսուս աշխարհ չպիտի գար. այլ այս անհնարին է, որովհետև Աստուածային զօրութեան հաւատարող ոյժ չկայ, ոչ աշխարհի վրայ, և ոչ ուրիշ կողմ, ոչ եղեր է, և ոչ ալ պիտի ըլլայ: Հարկաւ ուրեմն ժամանակ պիտի գայ, երբ գալիք ըլլալն չեմ գիտեր, ուշ թէ չուտ, ժամանակ պիտի գայ, քրիստոնէութիւնն հեթանոսութեան վրայ փառաւորապէս յաղթանակելու,

կռապաշտութիւնն այն աստն խայտառակութեամբ պիտի անհետա-
նայ, աշխարհի երեսն լի պիտի ըլլայ Աստուծոյ երկրպագուներէն։

Գիշերն յառաջացած ըլլալով եղբայր և քոյր, ծունկի վրայ իրենց երեկոյեան աղօթիներն մէկտեղ չերմեռանդութեամբ կատարեցին. և Աստուծոյ չնորհացն յանձնելով իրար գիրար, բաժնուեցան մէկզմէկէն։ Յաջորդ օրն, իրենց սովորական գործադրանցն հետեւեցան. մինչեւ որ իրենց քովը եկաւ Բագարատ. երկքին խօսակցութիւններն դարձան երկու հարիւր նահատակներուն, այլ և այլ աղետարուռ տանջանաց մէջ՝ քաջ հանդիսանալուն վրայ։ Կոստակ վրայ բերաւ ըսելու և յայտնելու Բագարատայ, իրեն քրոջն հետ, մայրաքաղաքէն հեռանալու դիտաւորութիւնն. Բագարատ, լաւ է պատասխանես ձեր խորհուրդն, որ միանգամայն իմ խորհուրդն ալ է, հեռանալն Եդեսիայէ խոհեմութիւն է, ուր հեթանոսներու չարունակուած եղեռնագործութիւններ, տաղտկանք և զզուանք կպատճառեն։ Կոստակ նաև նամակ գրելով իր հաւուն տեղեկութիւն ուղեց Երուսաղէմի վրայ հետեւեալ եղանակաւ.

ԿՈՍՏԱԿ ՈՐԴԻ ՎՐԱՄԱՅ, ԱՌ ԱԲՈՒԴ, ՈՂՋՈՅՆ ՇԱՏ.

Հայաստան ողբալի վիճակ մ'ունի այսօր, քրիստոնեաներն կոտորածուին և կնահատակուին. մայրաքաղաքին մէջ վահագնի մեհեանին հրկիզութիւնն, պատճառ տուաւ, մեծամեծ չարիքներ յառաջ բերելու, քրիստոնեաներն քաղաքէն անօրէնութեամբն՝ ամբաստանուեցան, իբր թէ անոնք եղած ըլլային հրձիգներն. նոյն պարագային մէջ, Եդեսիոյ բնակիչներն հրաւիրուեցան, որ պաշտեն վահագն. երկու հարիւր քրիստոնեաներ ձեռբակալուեցան, որովհետեւ հագն. երկու հարիւր քրիստոնեաներ ձեռբակալուեցան, որովհետեւ հակառակած էին պաշտել չաստուածն. չարաչար տանջանաց մատնուեցան, և սպանուած մարտիրոսացան, Թագաւորին ձեռքն ծանրացած ըլլալով Յիսուսի հետեւողներուն դէմ, հալածանքն կպատահնայ երկարատեւ ըլլալու, արդէն Եդեսիոյ մէջ սակաւաթիւ հաւատացեալներ են մնացած, անոնք ալ ապահովութիւն չունին. այս է պատճառն, որ ես և քոյրս ալ, կխորհինք հեռանալ մայրաքաղաքէն, այլ չենք որոշած թէ ո՞ւր երթանք. արդեօ՞ք Երուսաղէմն յարմար է մեզ համար. եթէ ապահովութիւն ըլլայ հոն, ինչրեմ որ հաճիս պիս տեղեկացնելու. եղբայր և քոյր Երուսաղէմ գալով ձեր ընկերութիւնն պիտի վայելենք, կյուսամ որ թէ դուն, և թէ Յովաննէս, քաջառողջ էք. կաղօթենք Աստուծոյ, որ իրեն սուրբ կամքն յայտնի ընէ մեզի, որ մենք անոր համաձայն ընթանանք, և իրեն հաճելի ըլլանք. Ողջ լե՛ր

ԿՈՍՏԱԿ

ԼԶ. ԵՒԱՊԱՏԻԿ ՊԱՐՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ամէն մարդ առանց բացառութեան՝ որ վիճակուած է ժամանակաւորապէս երկրի վրայ ապրելու, իրեն կենցաղավարութեան մէջ, բնականապէս և թէ հարկաւորապէս յարաբերութիւններ ունի ընելիք, որպիսի յարաբերութիւններ են, որ մարդն կը հարկադրուի լինքնիրեն, եւսպատիկ պարտաւորութիւններ ունենալու, բովանդակ կեանքին մէջ մարդ կաչկանդեալ կմնայ, նոյնպիսի պարտաւորութիւններով, և անոնց անթերի կատարմամբն է, որ ապահովապէս և արդարապէս, իրեն վախճանին կրնայ հասնիլ. պարտաճանաչութիւնն է, որ մարդն կարդարացնէ, և հանդերձեալ փառաց հաղորդ կընէ։

Թէ ի՞նչպիսի են այսպիսի եւսպատիկ պարտաւորութիւններն, պիտի աւանդենք առաջիկայով, թոյլ տուր մեզ նմանցնելու մեր ընթացքն դորովագութեամբ մէկ մօր խնամքին, որ ունի զաւկին նկատմամբ, որուն կարծ չամբելով իրեն կուրծքէն, և համբոյրներ դրոշմելով այտերուն վրայ, քանի և քանի մտածումներ ունի, քանի և քանի փափաքներ կունենայ, որ իրեն մանուկն թէ զարգանայ, և թէ ընկերութեան մէջ օգտակար մէկ անդամ ըլլայ, մի և նոյն եռանդեամբ, մենք ալ ոգևորեալ ենք, մի և նոյն զգածմամբ տոգորեալ, պատանեկութիւնն բարոյապէս կրթելու և թէ բարւոքելու։

Եւսպատիկ պարտաւորութիւններն յառաջ կուգան, նախ և առաջ մեր ունեցած Աստուծոյ հետ յարաբերութենէն, երկրորդ ընկերին հետ յարաբերութենէ, երրորդ անձին հետ յարաբերութենէ։ Պարտաւորութիւն, որ ունի մարդ Աստուծոյ հետ, կկայանայ պատուելու մէջ զանիկայ ներ.քին, արտաքին և ընկերային եղանակաւ, արտաքին ձեւակերպութեամբ, երկրպագութեամբ կճանչնանք Աստուծոյ մեծավայելչութիւնն և գերազանցութիւնն, ինչպէս ալ անոր գերագոյն իշխանութիւնն, որ ունի մեր վրայ, չնորհակալութեամբ, երախտագէտ կըլլանք Աստուծոյ մեզի ըրած բարութեանց համար. աղօթքով, կխնդրենք Աստուծոյ աստուածեղծութենէն, ամէն տեսակ օգնութիւն. հայցուածով, կաղաչենք մեր գործած մեղքերուն թողութիւնն ընդունելու։ Թէ որքան կարեւորագոյն են, երկրպագութիւն, չնորհակալութիւն, և հայցուած մատուցանելն Աստուծոյ, անտարակուսելի է, քանի որ արարածն Արարչէն ունի կախում, այլ աղօթքն ամենակարեւորագոյն պիտի կոչենք. քանի որ անով է, որ մեր ամէն կարօտութեանց համար կհարկաւորինք մեր առեղծողին

դիմելու, վասն զի անկէ զատ, և թէ վեր մէկն չունինք, որ չնորհէ մեզ այն առէնն։

Ակնարկելով՝ թէ Աստուծոյ ինքնութեան, և թէ ընութեան օրինաց անփոփոխելիութեան, նոյն եղանակաւ առարկութիւն չըլլալու, թէ աղօթքն, անտարբեր գործ ըլլայ. երբ Աստուծոյ ծանօթ էր արդէն, ստեղծագործութեան ժամանակ, մարդու ընելիք աղօթքն, ինչպէս անոր միւս ներգործութիւնները։ Աղօթքն այնպէս կարելի է ընդունելի ըլլալ, առանց ընութեան օրինաց արգելք ըլլալու, ինչպէս որ մարդ առանց խանգարելու օրէնքին, գիտութիւն հայցողին գուխ ունենալու։ Աստուած մեծ զօրութեան տէր ճանչցուելովին, կարող իսկ է հրաշք գործել, և նոյն իսկ եթէ պատշաճ համարի, այս կամ այն պարագայի մէջ, կրակի ազդեցութիւնն դադրեցնելու. ամէն ինչ ստեղծուած ըլլալովին, ստեղծողին բացարձակ իշխանութեան կ'արկաւորի հպատակելու. հետևաբար երբ որ Աստուած հաճի, հրաշքով և սքանչելիքով հանդիսացուցանել, իրեն մեծութիւնն, օրէնքն չխանգարուիր։

Մարդու Աստուծոյ հետ յարաբերութիւնն՝ պաշտամունքով է, որ կայանուի, պաշտամանց գերազանց գործն ալ է, զոհ և պատարագ, որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ինքնին նուիրումն Աստուածութեան, և ճանաչողութիւն անոր մեծավայելչութեանն, պաշտամունքն ներքին, արտաքին, և ընկերային եղանակաւ կըլլայ ըսինք. ներքինն ալ է հոգիէն բղխածն, անկեղծ ըլլալու համար այն, հարկ է նուիրել Աստուծոյ ներքին յարգանքն. արտաքինն է երբ նոյն յարգանքն ինծայուի ձեռաց ամբարձմամբ, ծնրադրութեամբ և երկրպագութեամբ, յայտնի նշանակելով զայն զգալապէս, մեր արտաքին ձեւերով. ոչ ապաքէն արտաքինն, բացայայտութիւն է ներքինին։

Ընկերային և կամ հրապարակային պաշտամունքն այն է, որ տեղի կունենայ մարդկային բազմութեամբ, Աստուծոյ պատշաճ յարգանքն ընծայելով. մարդկային անհատներու միացումն է, որ ընկերութիւն կկազմէ, մարդ ընկերութիւն կազմելովին է, որ աւելի կարեւորութիւն և զօրութիւն կառանայ, քան թէ մնալով առանձինն, մարդ հարկաւորապէս ընկերութեան կը վերաբերի, հարկաւորապէս ընկերութեան հետ յարաբերութիւն կունենայ, կենցաղավարելովին ուրիշներուն հետ մէկ կեդրոնի մէջ, ուրիշներուն հետ հաղորդակցելու կարօտութիւն ունի, ընկերային արարք աւելի նշանակութիւն ունի քան անհատականն. հարկ է որ ընկերութեամբ յարգանք ընծայենք Աստուծոյ, որ աւելի կարեւորութիւն ունենայ և թէ արդիւնաւորութիւն, այսպիսի կարեւորութեամբն է որ հրապարական կըլլան ամէն տեսակ ցոյցեր, կենցաղոյս մէջ։

Մարդու ընկերին նկատմամբ ունեցած պարտաւորութիւնն՝ կըր-

կին մասերու մէջ է ամփոփուած, մէկն է արդարութիւն, և միւսն ալ սէր, արդարութիւնն գործադրելի է Քրիստոսի հետեւեալ պատուէրներով, ինչ որ չես ուզեր որ քեզ ըլլայ, դուն ալ ուրիշի մի՛ ըներ. ինչ որ ուրիշին կվերաբերի անոր տուր. ինչ է արդարութիւն, յարգել ուրիշին իրաւունքն. տանտաքանեայ պատուիրանները չորսն, մի՛ սպաններ, մի՛ ցանկար, մի՛ չնար, մի՛ սուտ վկայեր, մեր ընկերին հետ ունեցած պարտաւորութեան հետ առնչութիւն ունին։ Ցետոյ սէրն է, որ ներմամբ կվարուինք անիրաւողներուն հետ, և զայն կատարած կըլլանք ողորմութեամբ և եղբայրութեամբ։ Այսպիսի է մեր հաւատացեալներուն հետ պարտաւորութիւնն, այլ մեր մեծերուն հետ ալ, յարաբերութիւններ կան ընելիք, որպիսիներն են ընտանիք և պետութիւն, որոնց նկատմամբ ալ կան գիտելիքներ։

Ընտանիքն կկազմեն ծնողք և զաւակք, զաւակներն իրենց ծնողքին հարկաւորապէս, պէտք է որ սիրեն, յարգեն և հպատակին, նկատելով զանոնք երկրի վրայ Աստուածութեան ներկայացուցիչներն, որով պէտք է անոնց ամէն տեսակ օժանդակութիւն, այն ամէն ծառայութեան և բարեաց փոխարէն, որ ըլլուելը է անոնց կողմանէ զաւակներուն նկատմամբ, հատուցանելով անոնց հարկաւորութեան ատեն, որքան կարող են։ Ծնողք ևս կպարտին, իրենց զաւակայն բարոյական դաստիարակութիւն տալու, ինչպէս անոնց մարմնաւոր անուշդն հոգալու են, այսպէս ալ հոգեւորն. ծնողք տէր ըլլալով իրենց զաւակաց, կպարտին կատարելագործել զանոնք, պիտի կրթեն զանոնք Աստուծոյ հաճելի ընծայելու համար, ծնողական պարտքն կդադրի այն ատեն միայն, երբ զաւակներն չափահասութեան տարիքն ժամանած ըլլան։

Պետութիւնն կկազմեն իշխողներն և հպատակներ, պետութիւնն հաստատութիւն ունի՝ հպատակներուն իրաւանցն պաշտպան ըլլալու, նպատակ ունենալով միայն հասարակութեան բարութիւնն, հակել անոնց վրայ, և պահել անդորրութեան վիճակի մէջ, հասարակաց բարին, միութեամբ կկատարուի, միութիւնն՝ համաձայնութեամբ կըլլայ, և ոչ անկախութեամբ. իշխանութիւնն պէտք է որ կաշկանդէ իրեն հետ, ամէն հպատակներն, ապա թէ ոչ անոնք, իրենց անձնական բարին հոգալու հարկին մէջ պիտի գանուէին և պիտի անկաշուէին միութենէ, Աստուած, որ աշխարհական իշխանութիւնն հաստատեր է, ոչ եթէ մանաւորաց չահուն պիտի ծառայէ, այլ հասարակաց, որ ուղիղ ընթանայ. նոյնպիսի հանգամանքներով է, որ և է իշխանութեան փայլն և թէ առաւելութիւնն։

Հպատակներն ալ կպարտին մեծապէս պատուել իշխողներն, և թէ անոնց տեղակալներն, որոնք իրենց պաշտօնավարութեամբ Ա-

տութեան օրէնքներուն գործադիրներն են, և թէ հնազանդիլ կպարտին պետական հրամանաց, երբ այնպիսի հրամաններն, հասարակաց բարւոյն համար են տրուած, Պետութեան չափն բացարձակապէս կպահանջէ, երկրին յառաջդիմութեան հոգ տանելու՝ հպատակաց ձեռնտուութեամբ, որ այլեւայլ եղանակաւ կրնայ ըլլալ. թէ անձնական գործակցութեամբ, և թէ նիւթական օժանդակութեամբ, անթերի վճարելով, հարկերն ու տուրքեր, ինչպէս Քրիստոս պատուիրեց, տուէք կայսերն կայսեր ըսելով: Անձնական գործակցութիւնն, որ ժամանակաւ իշխողներն՝ իրենց հպատակներէն ուզած էին ունենալ, անհամեմատապէս աղնուագոյն ազգութիւն էր, քան թէ նիւթական օժանդակութիւնն, այն է զինուորական ծառայութիւնն՝ որ կհարկադրէ հպատակներն, նուիրուելու Պետութեան պաշտպանութեան համար. նուիրական է համարուած այսպիսի ծառայութիւնն, որովհետեւ զինուորականն՝ կեանքն կզոհէ հասարակութեան բարւոյն համար:

Մարդ՝ անձին հետ պարտաւորութիւնն, չէ այլ ինչ եթէ ոչ անթերի կատարումն ինքնիրեն ունեցած պարտաւորութեանցն, կպարտի պահել զինքն վտանգներէն, մարդ բանաւոր ըլլալուն համար, կպարտի մշակել իմացականութիւնն, մարդ իմացականութիւնն կպարտի մշակել իմացականութեամբ է գիտութեամբ, գիտութեանց մէջ հարկաւորապէս ամենակարեւորն է՝ Աստուած ճանչնալն և անոր հաճելի ըլլալն. միւս գիտութիւնք ալ հարկաւոր կհամարուին, որովհետեւ անձնական արժանիքն կբարձրացնեն, և մարդն յառաջադէմ կ'ընեն լուսաւոր եղանակաւ՝ ճանչնալու ճշմարտութիւններն, ստացուած լուսաւորութեամբ է, որ մարդ կհամոզուի խոհեմ ըլլալու, անձին վրայ տիրելու, և ամէն տեսակ առաքինութեանց հետեւելու:

Կեանքն մարդու աւանդ ըլլալով, հսկելու է անիկայ, իրեն առողջութեան վրայ, զինքն վտանգներէն զերծ պահելու ազատութիւնն չարաչար եղանակաւ չգործածելու, հակառակ ընթացքով մարդ ինքզինքն անկարող կ'ընէ Աստուծոյ հաճելի ըլլալու, մարդ ազատութիւն չունի անձնասպանութիւն և մինամարտութիւն ընելու, կպարտի մարդ արթնցնել զգուշանալու, որ զինքն վտանգի չենթարկէ՝ բանականութեան դէմ գործելու, զգուշանալու է կեղծաւորութենէ, և անձնասիրութենէ օրինակելի ըլլալու համար ամենուն, որպիսի ընթացք, մահկանացու մարդն, անմահական կընծայէ, իրեն կենցաղավարութեան մէջ:(*)

(*) Մարդ էակն՝ ունելով զգեստն ու կերակուրն, անկէ աւելին՝ չարէն հարաբելու է, ինչպէս Աստուածային Փրկիչն արդէն աւանդած է Ս. Աւետարանին մէջ:

ԼԷ. ԱՊԱԳԱՅՆ ԳՈՒՇԱԿԵԼՈՒ ՀՆԱՐՔՆԵՐՆ

Մինչ և ամէն ժամանակ, սկսելով հին ազգերէն, մինչև վերջն՝ մարդկութիւնն, չարունակ ջանացեր է ապագային գաղտնութեանն ծանօթանալու, գործադրելով, որ և է միջոցներ նոյնպիսի նպատակի համար, ըլլայ աստղագուշակութեամբ, մոգութեամբ, երազահանութեամբ, համայութեամբ, թովչութեամբ, և ըլլայ կախարդութեամբ, նմանօրինակ միջոցներն որքան խաբեպայական էին, այնքան ալ անվայել մարդկային արժանապատուութեան, կարեւորութիւն տալով և յաւակնութիւն ունենալով, թէ պիտի կարենար գաղտնութեան ծածկոյթն, ձեռնարկած յիմարական եղանակաւն բառնալու, երբ այն մարդկային կարողութենէն վեր է:

Հնագոյն ժամանակուան մէջ յիշատակուած, զանազան գուշակական արարքներն հետազօտելով, պիտի քննենք այն եղանակն, և կամ կարծուած արհեստն, որով փորձուած էր անծանօթին՝ ծանօթութեանն հասու ըլլալու համար, թէ քանի ծագրական էին, այն ամէն յառաջ բերուած պարագայներն, որով մարդկութիւնն համարձակեր է անոնց մէջ դեգերելու: Մեր հետազօտութենէն՝ յառաջ պիտի գայ, այն վստահութիւնն, որ ընդհանրապէս գուշակութեան զբաղեալներն ունեցեր էին, եթէ կարելի չէր, անոնց ապագային մէջ ծածկուած իրերուն քօղն մերկանալու, այլ և այնպէս պիտի բացատրուին, այն ձեռնարկութիւններն, որ գործադրուած էին փորձելու, գաղտնիքներուն թափանցիկ վերահասութեանն, միայնգամայն միևնոյն աստն յայտնի պիտի ըլլայ, թէ այսպիսի ներգործութեանց մէջ, մեկ քիչ աստղութիւն կարելի եր ըլլալ, թէ ոչ:

Հին ազգերն, գուշակութիւնն՝ կրօնքի ամենակարեւոր մասն համարած ունէին, որուն նուիրուողներն, ոչ եթէ անշան դասակարգէ էին, այլ ընդհանրապէս աղնուականներէն: Ցունաստանի մէջ անուանի եղողներն՝ արքայական զարմէն էին, իսկ Հռովմայեցւոց մէջ, առանձնաշնորհութիւն մ'էր, որ կվայելէին աղնուականներն, գուշակութիւնն կրկին եղանակաւ կգործադրուէր, արհեստականապէս և բնականապէս, առաջինն կկայանայր արտաքին ձեւակերպութեանց վրայ, օդային երեւոյթներ, զոհերու աղեաց զննութիւնն, և կախարդանքն էին, միջոցներ անոր գործադրութեանն, իսկ երկրորդն, բնականապէս ըլլուածն, առանց որ և է ձեւակերպութեան, կանխագուշակն կկատարէր զայն ինքնուրոյն բնութեամբ, և ինքնազդեցիկ

եղանակաւ, այնուհետեւ կանխագուշակին՝ կհաղորդէր հանդիսականաց իրեն քմահաճոյքներն, ինչպէս թէ կարեւոր առուգութիւններ ըլլային:

Ինչպէս Հելլադայի քուրմերն, այսպէս ալ Հռովմայ լերդահմայքն, գոներու տապալած մարմիններու վրայ կատարելով իրենց ծեսերն, կկարծէին, թէ կուռքերն նոյն պահուն պիտի հաճէին իրենց կամքն յայտնել, որ ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ մտացածին յայտնութիւն կուռց պաշտօնեայներուն, որոնց գոներուն սպանութիւնն ներկայանալն, ծանրաբարոյութեամբ էր, մեծ կարեւորութիւն տալով արարողութեան որ կկատարէին, խողխողուած կենդանւոյն այլեւայլ անդամներն քննելով, ինչպէս էին աղիքներն, լեզուն, լեղին, վայծեղն, սիրտն, և մանաւանդ լեարդն: Գոհուած կենդանւոյն այս ամեն մասերն, քննութեամբ անակնկալներ պիտի յայտնէին, Հելլատայի քուրմերն ունէին ևս սովորութիւն, նարտ դործածելու, նարտերուն ամէն մէկին վրայ զատ զատ փորուած էին, գրեր և բառեր, որոնց նշանակութիւնն յայտնելն, առանձինն իրենց հմտութեանն ծանօթ ըլլալն հաւատացնելով՝ դիպուածապէս պիտի գանէին իրենց հարցմանն պատասխանն:

Տեղ տեղ տաճարներու մէջ, թոյլ էր տրուած, որ և է մարդու նարտերն ինքնին նետելու, և բաղդն փորձելու, այլ միայն քուրմն էր կարող, ինչպէս վերն յիշեցինք անոնց նշանակութիւնն լմացընելու, տեղ տեղ նարտերն, սափորներու մէջէն դուրս կթափուէին, բաղդն փորձելու ներկայացողին համար, խորհրդաւորութեան սկիզբն, թէ գոներ կմատուցուէին, և թէ արարողութիւններ կկատարուէին: Լակեդեմոնացիք երբ մէկ օր, արարողութիւն կկատարէին, չարուած սափորին քով, կրօնական երկիւղածութեամբ, երբ վախճանին կպատահէին, յանկարծ մէկ կապիկ տաճարն-ապրդած, տապալեց սափորն, քրմուհին հոն սոսկումովն գուշակութիւն ըրաւ, թէ Լակեդեմոնացիներն այնուհետեւ անյոյս պէտք է ըլլային՝ իրենց յաղողութեան համար, որովհետեւ նախագուշակութիւնն ձախորդական էր եղած:

Հռովմէական ոստանին մէջ. ինքնաշարժ արձաններ ալ կային, որոնց պէս պէս չարժումներէն կրացատրուէին, իբրեւ քանչիւր անձին ըրած հարցման պատասխանն, Հռովմայեցիներ աւելի կարեւորութիւն կընծայէին լերդահմայից ըրած գննութեանց, քան թէ եռոտանիին վրայէն տրուած պատգամներուն, լերդահմայներէն Եարութական ծագում ունեցողներն, աւելի պատիւ կվայելէին: Պատգամներու կեդրոնն Հելլատա էր, Աթենացիք մեծապէս կպատուէին ըղձահմայքն, պետութեան գանձէն կվճարուէր անոնց թոշակ: Հայաստանն ալ ունեցաւ գուշակութիւններ կատարելու մասնաւոր վայրեր, որոնք առաւելապէս կկատարուէին քարանձաւներուն և խոռոչներուն մէջ, որպիսի վայրեր խորհրդաւոր էին համարուած, ուր քուրմերուն գու-

չակութիւնները պէս պէս եղանակներով կգործադրուէին, որոնք կախարդական հանգամանքներով, և թէ դաղտնապէս տեղի կունենային:

Դեղփիի մէջ կրկին վարժարաններ էին հիմնուած քուրմերու և քրմուհեաց, քուրմերու արձակած և արտայայտած պատգամներն, կըլլուէին գրաւոր միջոցով, իսկ քրմուհիներուն կենդանի ձայնով, թէ առնոց և թէ անոնց ճակատներն, զարդարուած էին դափնիներով, դափնին նուիրական ըլլալովը Ապողոնի, կծամէին զայն, և իրենց կերակրոց մէջ կխառնէին, ինչպէս ալ նոյն կենդանեաց սըրտերն, որ կկարծէին յարմարութիւն ունենալ գուշակութեան, այսպիսի անասուններէն առաւելապէս յարմար դասուած էին խլուրդի, անգղ, և ագռաւու սրտերն: Պատգամն հարցուելէն առաջ գոհն կմատուցուէր, եթէ գոհին աղիքներ չէին նշանակեր յաղողութիւն, աւելորդ համարուած էր փորձելու, այլեւս կուռքին կամքն հարցնելու հետամուտ ըլլալ:

Քրմուհիներ կբարձրանային պղնձեայ եռոտանիի վրայ՝ պատգամահարցութեան համար, որ օձի մորթով էր ծածկուած, եռոտանին գետեղուած էր, մթին մէկ տաճարին մէջ, այն ալ պատած դափնիներով: Քրմուհիներ եռոտանիի վրայ, կևրկարէին և կյապաղէին իրենց պատգամն արձակելու, նախ մեղամաղձիկ եղանակաւ կկսուէին անոր ողբաձայն ճչերն, յետոյ անոր պատկառելի զմայլումն, ինչպէս թէ աղդուած ըլլար գուշակութենէն, վերջապէս ժամանակն կհասնէր պատգամին ծանուցուելուն, որ տաճարին արձագանքներովը կկըրկնուէր հանդիսականներուն, քրմուհւոյն հանած աղաղակն, ամենուն ալ ահ ու սարսափ կպատճառէր:

Կաւանդուի թէ Աղեքսանդր մեծն, երբ գնացեր էր Դեղփիս պատգամ հարցնելու, քրմուհին հոն անմիջապէս պատրաստականութիւն չունեցաւ, գոհացնելու զանիկայ, որով Աղեքսանդր բռնի տարաւ քրմուհին եռոտանիին քով, ուր քրմուհին սարսափով աղաղակեց և արտասանեց հետեւեալն, չկայ ինչ, որ մերժուի քեզ, Աղեքսանդր նոյն պատասխանն բաւական համարեցաւ իրեն, և չուզեց աւելին: Պատգամներն երկայն ժամանակ ոտանաւոր չափով կարտասանուէին, յետոյ երբ կարեւորութիւնն կորուսին, արձակ ոճան արտասանուիլ, կանխագոյն ժամանակով Դեղփիս այցելողներն, կերթեւեկէին կարեւորագոյն խնդիրներու համար, այլ յետոյ առևտրական չահու համար ալ ոճան հարցում ուղղել: Կաւանդուի թէ գուշակութեան կեդրոն մի էր ևս Բաանայ լեռն, ուր խոռոչ մի կգրտնուէր, որուն տեղ յետոյ կանգնուեցաւ Ապողոնի տաճարն, նոյն լեռնէն գոլորշի կելլեր, հոն գտնուող այծերուն ոտաւումներ պատճառելով, սովորութիւն եղած էր, որ այծերուն մէջէն ամենէն կատարելութիւնները.

Հին ժամանակաւ կերպ կերպ էին ձեւակերպութիւններ՝ ապաքսային գաղտնիքն իմանալու համար, որ եղանակն աւելի կամարկղեր հեթանոսութիւնն, ազիւսութեան առեւտն էր, որ այս ամէն այլանդակութիւններ տեղի կունենային(*), թէեւ սկիզբներն հեթանոսական ծեսեր միամտական էին, և հակառակն ըլլալնին անծանօթ, այլ յետոյ երբ մարքերն աւելի արթնցան, հնարիմաց քննութեամբ երեւան ելան հակասութիւններն, որով յայտնուեցան քրմապետներուն կաշառուիլն, որպէս զի նպաստաւոր պատգամ տան խնդրարկուներուն: Ստէպ քրմապետներն որոնք կպարտէին գուշակութիւն ընելու, նախընթաց գիշերն, սովոր էին անցնել փակուած մէկ աստարակի մէջ, ուր դիցաբանութեան աստուածներէն մէկին, անոր պիտի այցելեր նոյն գիշեր, աստուածներուն գալն անկարելի ըլլալով՝ ուրիշ մէկն չէր կրնար ըլլալ, եթէ ոչ մարդկային մէկ արարած:

Պատմագրութեանց մէջ, յիշատակութիւն է եղած կոյսերու՝ որոնք աւանձնութեան մէջ պաշտամանց էին նուիրուած, որոնց քով կուսութիւնն պարտաւորիչ ըլլալովն, յարգելի էին եղած մեծապէս հեթանոսներէն, որոնք հաւատացնել կուտային, թէ իրենք նախագուշակութեան յատկութիւնն ունէին, և թէ կարող էին ապագայ եղելութիւնքն նախատեսելու, որով ստէպ կձանային իրենց քով դիմողներուն, իրենց մտացածին բանդագուշանքն յայտնելու և զանոնք խաբէութեան մատնելու. որոնց կարգին մէջ դասելի չեն, միւս Հռովմայեցի կոյսերն Սիպիլլա կոչուած, որ կտարբերէին մեծապէս միւսներէն, այսպիսիներու դասակարգին մէջ դասուած էին ոմանք, որ Աստուծոյ մասնաւոր Թոյլտուութեամբն, կարող էին եղած ճըշմարտապէս մարգարէանալ և յայտնութիւններ ընել:

Յիսուս աշակերտացն հետ խօսելով, աչխարհի կատարածին վրայ ըսած էր թէ նոյն իսկ ինքն չգիտէր, ե՛րբ պիտի ըլլար այն, իմացընելով անոնց, թէ ապագայն դիտնալու տէրն, պատչաճութիւն չունի, իրենց պարտականութեանց հետ, իրենց նպատակն պիտի ըլլար կատարելութիւնն և ոչ աւելորդ հոգերն, որոնք օգտակարութենէ անմասն էին: Մարգարէութեանց վրայ խօսելով Ինդիրն կը տարբերի, վասն զի այն՝ Աստուծոյ մասնաւոր չնորհքով և Հոգւով Սրբով լցեալ, Թոյլտուութիւն էր եղած մանաւորաց, որ ընէին զայն ինչպէս յայտնի է թէ հին օրինաց ժամանակ՝ և թէ նորոյն առեն, հաւատարապէս մարգարէներ առանձնաշնորհութիւն ունեցան մարդկութեան յայտնելու նախախնամութեան անօրէնութիւններն, և թէ ապագային գաղտնիքներն:

(*) Երկսայրաբան իմացուածներով՝ ստէպ դաւաճաններ են հանդիսացած քրիստոնեայներուն, հեթանոսութեան գուշակներն:

ԼԸ. ՍԻՊԻԼԼԱՅՔ ԾԱԾԿԱԽՕՍՔ

Տարօրինակ էր Սիպիլլաներուն կենցաղավարութիւնն, ինչպէս ալ տարօրինակ անոնց ուրիչներուն հետ ունեցած յարաբերութիւնն, որոնց վրայ խօսող այլեւայլ գրողներէն՝ ոմանք, կաւանդեն թէ ոչ միայն Հռովմայեցիներէն էին անոնք, այլ և պէսպէս ազգութեան պատկանող աղջիկներէն, որոնք կուսութեան լուծով կապակ, չարքաշ ապրած էին, զրկելով անձերնին սեթեւեթէն, չունէին կանացի եղանակ, այլ աւելի առնական կերպեր, իրենց բնակութեան տեղ ընտրելով, մեկուսացեալ տեղեր, նմանելով միանձնակեացներուն, որոնք հեթանոսական միջոցին մէջ, թող լուսամիտ իմաստասէրներն, անոնք ալ լուսաւորութեան մէկ գործիչ կրնային նկատուիլ, և թէ ժամանակին չողարձակ լապտերն, երբ քրիստոնէութեան լոյս դեռ չէր ծագած:

Նմանօրինակ կոյսերուն գոյութիւնն, որպիսի մեծ բարեբաղդութիւն էր, մարդկութեան համար, երբ մէն մի մեծամեծ և մարդաչատ ոստաններն, պէս պէս աւազակական աւելորդապաշտութեանց կիրաւիրէր. երբ ամէն ինչ՝ զանոնք կառաջնորդէր սանձարձակ անհնազանդութեան, բաղդ էին ունեցած, լսելու Սիպիլլայներուն յայտնութիւններն, որ զգաստութեան ուղին կճանչցներ անոնց, նոյնպէս ալ ճշմարտութիւնն, հեթանոսութեան հետեւած մոլար ուղին, քանի և քանի այլանդակ էր, որ մինչեւ անգամ անծանօթ Աստուծոյն բաղին էին կանգնած, ինչպէս նոր կտակարանէն և թէ դիցաբանութենէն գիտենք՝ այլ և այնպէս տեղեակ չէին ամենեւին, իրենց անտարբերութեամբն, թէ ինչ էր ուսումն անծանօթ Աստուծոյն, և թէ ուսո՞ր անոր յայտնութիւնն:

Հիացական եղանակաւ, միանգամ ընդ միշտ, կարտափայլի կուսութեան ո՞ր աստիճան յարդի ըլլալն, որ հեթանոսաց խակ քով, դեռ բազանց համարուեցաւ Սիպիլլայներուն կուսակրօնութիւնն, առաքինութիւն՝ որուն հետեւողն, մարդկային որ և է արժանապատուութենէ վեր բարձրութեան կհասնէր, և չարժանիթ կըլլար հարկաւորապէս, անոր վրայ հիանալու և խորհրդածելու, վասնզի կուսութեան վսեմութիւնն՝ ոչ միայն անոր յարդն ըմբռնողին համար է որ կբանկ, այլ և անոնց համար, որոնք անկարող են եղած գնահատելու զայն. դարձեալ է մէկ վիճակ որ կրովանդակէ մէջն մէկ ինչ, որ առաւելապէս դերազանցական և թէ հոգեբանական է, և այս ինչն, ինչպէս ը-

անք, ամուսնութեան հետ բաղդատելով, քանի պիտի ցոլանայր և բարձրայնէր անոր նուիրական հանգամանքն, որ երկրային կեդրոնեցնէ երկրային ըլլալէն, և հոգեղէն է որ կընէ: Սիպիլլայներն քրիստոնեայներէն իսկ հիանալի էին նկատուած, մինչեւ անգամ ատոնց հաւատալու չափ վարկ ստացած, որուն պատճառն Սիպիլլայներուն նոյն իսկ կուսութիւնն էր միայն, որովհետեւ դերմարդկային է կուսութեան յարգն, մարդկային տկարութեան վրայ յաղթանակող մէկ զօրութիւն է, քանիպատիկ վեհական և թէ անուրանալի ընծայմամբ:

Սիպիլլայներուն վրայ խօսողներէն մէկն, որ զանոնք այլեւայլ աղգերէն եղած ըլլալն կաւանդէ, մինչեւ քառասուն հատցուցած է անոնց թիւն, որոնց մէջ գլխաւորներն կիմուի սան ըլլալն հետեւեալ եղանակաւ. Էրիդրէական, Կումէական, Դիպուբդական, Դելփիական, Սամիական, Կիմմերեան, Լիպէական, Հելլէսպոնտական, Փիւնիկէական և Պարթեւական, որոնց թողած ոտանաւոր երգերն, կամ գուշակութիւններ կկազմեն բովանդակ, չորս հազար երկու հարիւր երեսուն և երկու տողեր, զորոնք կաղնիի տերեւներուն վրայ գրած, սովորութիւն ունէին թողուլ հովուն, որ հոս և հոն այլեւայլ տեղեր ցրուէ. անոնց գործածած ոճն առասպելապէս կծու էր, և լակոնական, և թէ քանի ուժգին եղանակաւ կհարուածէր սաստկապէս ամբարիշտներն՝ որ ժամանակամիջոցին ստուար թուով էին:

Սիպիլլայներէն ոմանք Էրիդրէականն, Կումէականն և Դիպուբդականն, միմիայնէն աւելի զանազանուած են, իրմէնց աքանչելի յայտնութիւններով, ծանօթասնօրէն են ըրած Մեսիայի վրայ, հիանալի եղանակաւ, գրած և յայտնած են Յիսուսի ծնունդն, մարդեղութիւնն, բարեխորհիչ ըլլալն, այսպէս ալ նկարագրած են Յիսուսի վերջնական յաղթութիւնն, որ պիտի տանէր կատարեալ թեան վրայ, և ինչպէս ըսինք դարձեալ կրկնենք, այս ամէն գուշակութիւնքն ըրած են մեծ թափով, բուռն մէկ հանգամանք ցոյց տալով, դէմքերնին խոժոռատեսակ, իբր թէ կշտամբել ուզէին ունկնդիրներն, և զանոնք ջախջախէին, Սիպիլլայներն այսպէս ահ ու սարսափ էին եղած ժամանակակից կռապաշտներուն, մեծ էր Սիպիլլայներուն ազդեցութիւնն կռապաշտութեան վրայ, այնքան մեծ, որքան չէր կրնար ըլլալ քուրմերուն և քրմապետներուն ազդեցութիւնն, որ միշտ կռապաշտութեան առաջնորդներն էին եղած, ամէն այն տեղեր, ուր հեթանոսութիւնն կտիրապետէր: Սիպիլլայներն, այսպիսի ազդեցութիւն և հեղինակութիւն վայելած ըլլալովնին, Հռովմայեցիներն մինչեւ անգամ, աստուածուհիներ անուանեցին զանոնք:

Սիպիլլայներուն վրայ խօսողներէն այլեւայլներուն մէջ, գլխա-

ւորներն են եղած Պղատոն, Պղուտարքոս, Արիստոտել, Կիկերոն, Պլինիոս և Սարափիս, իսկ Պղատոնականք մանաւանդ չատ յոգնեցուցեր հետազօտութիւններ ընելու, Սիպիլլայներուն կենսագրութիւնները քննելով, գիտնալու համար թէ ինչպէս անոնք հոգեղէն արարած ըլլալով, այն կատարելութեան էին հասած, որ հաղորդակից ըլլային Աստուածութեան հետ, և անոր գաղտնիքներն յայտնէին մարդկութեան: Սիպիլլայից վրայ ըրած մեր ուսումնասիրութիւնն համառօտակի ըլլալով, չպիտի խօսինք առ հասարակ ամէնուն վրայ, որոնք յիշուած են, այլ միայն անոնց վրայ, որոնք Յիսուսի Աստուածորդւոյն վրայ, նախագուշակութիւններ են ըրած:

Սիպիլլայներն ամէն՝ որ գրելու վարժութիւն էին ունեցած, են-թադրել հարկ է, որ անոնք բաւականաչափ ուսմունք առած ըլլային, և գիտութիւններու մէջ բաւական մշակուած մտքերնին, որ տաղաչափութեան արհեստին տեղեակ ըլլային, կարող ըլլալու համար մինչեւ չորս հազար երկու հարիւր երեսուն և երկու տողեր գրելու, և իրենց ծանր կշտամբանքն ընելու հեթանոսութեան դէմ, այլեւայլ անէծքներ ապառնալով, անոնց դէմ, եթէ չարունակել ուզէին իրենց անօրէնութիւններն, ծանուցանելով անոնց հռովմէական պետութեան կործանումն, և թէ վերջին աւեր դատաստանին տակնարկութիւնն ընելով:

Հակառակառնոս կայսեր Հռովմայեցւոց, յաղթող հանդիսացած պետութեան թշնամիաց վրայ, այլ և Հռովմի աղատ ընծայած, նըսեւելով ինքնակալութեան դահուն վրայ, Աւգոստոս տիտղոսն ունեցաւ, և որովհետեւ պէսպէս էին անոր յատկութիւններն, ինչպէս էր քաջ, նոյնպէս ալ ղօն, խոհեմ, չափաւոր և վեհանձն, այս ամէն անոր յատկութիւններն մղեցին Հռովմայեցիներն, փառաւորելու զանիկայ, քանի որ իրենց չակնկալած դիւցազունն էր եղած, ուստի հանդիսաւոր մէկ գումարման մէջ ծերակոյտն, ձայնակից ըլլալով ժողովրդեան ձայնին, որոշեց որ գերագոյն յարգանք մատուցուի կայսեր, կենդանութեան ատեն իսկ անոր պատկերն զետեղուի տաճարներու մէջ, աստուածներուն կարգն:

Աւգոստոս կայսեր հանճարն, անոր արութեան հետ զուգակշռելով ինչպէս ալ անոր բարի զգացումն, նուազ համարումն ունել կուտային անոր, աստուածութիւններու վրայ և աւելի վստահութիւն իրեն բաղուկին. ինչ որ մերժել տուաւ անոր այնքան պատիւն, որ ծերակուտին խանդավառութեամբ իրեն կընծայուէր, ոչ միայն ընդունելու չօժարութիւն չունեցաւ, այլ աւելի կասկածական համարեցաւ զինքն չրջապատողներուն անկեղծութիւնն, Դիպուբդական Սիպիլլային դիմել ուզեց լուսաւորուելու համար: Տարօրինակ Սիպիլլային լսելով իրեն հարցուած ծանր խնդիրն, կարող չեղաւ ան-

միջապէս պատասխանելու, որով երեք օր քաշուած մնայ մէկ անկիւն, մնայ ամիսներուն ունենալու համար, յետոյ կայսեր սպասէ ըսաւ, դու ոչ այլ ինչ ես, եթէ ոչ մարդ, որ ժամանակին պիտի մեռնիս, Փրկիչն որ խոստացեալ է ազգերուն, Աստուած մ'է յաւիտենական, որ մարդեղանայ պիտի կուսէ մը արգանդն, և պիտի երեւնայ աշխարհ, մանուկի կերպարանքով, և անմիջապէս ալ պիտի երեւնայ, անոր միայն, կվայլէ յարգ և երկրպագութիւն:

Երբ Սիպիլլային կիսօսէր այսպէս կայսեր առջեւ, այնքան աղդու և հանդիսական արտայայտութիւն ունէր, որ կպատկառեցնէր, անոր բազուկն յանկարծ երկինք վերացած, ցոյց տուաւ այն տեսիլքն լուսաշողշող ճառագայթով, որ երեւցած էր, որուն տեսքէն շլացնալով կայսեր աչքերն աղչահար մնայ, նա տեսաւ ամպերուն վրայ երեւցող ամենագեղեցիկ մէկ կին, որուն ճակատն շրջապատեալ էր փողփողուն աստղերով, բազուկին վրայ կրելով մէկ մանուկ հրաշալի գեղով, նոյն երկնային տեսիլքին առջեւ, կայսրն տեսաւ խաչի մը կանգնուիլն, և երբ նա աներեւոյթ մէկ զօրութիւնէ մըղեալ, խոնարհեցուց ճակատն մինչեւ գետին երկրպագութիւն ընելու, նոյն ընդ նոյն լսելի եղաւ, այս քաղցրահնչիւն ձայնն, ահա կոյսն որ աշխարհի պարգեւէ պիտի Փրկիչն Քրիստոս, ահա որդւոյս խորանն, ահա երկնից դուռն(*):

Այսպիսի տեսիլքին, և թէ դուշակութեան հաւատոլութիւնն ևս, որ Աւգոստոս կայսրն մերժեց բացարձակապէս իրեն պատկերին տաճարներուն մէջ զետեղուիլն, թէպետև ալ իր սրտին մէջ վառ պահեց, տեսիլքին մէջ երեւցած մանուկին յարգանքն, որ Սիպիլլային միջամտութեամբն չնորհուած էր իրեն տեսնելն, այն մանուկին յարգանքն, որ կոչուած էր ըլլալ փրկիչ Աստուած, և անոր զօրութիւնն միայն բաւական պիտի ըլլար աշխարհի վրայէն խափանելով կռապաշտութեան հետքն: Աւգոստոս տեղուն որ կվայլէր Հոկտաւիանոս կայսրն, վեհմաշուք կենդանակէ Լատիներէն լեզուին մէջ, անիկայ բազդաւորութիւն էր ունեցած Դիպուրդական Սիպիլլային դիմելու՝ որպէս զի արժանի ըլլար հանդիսաւոր ըլլալու երկնային այն սքանչելի տեսիլքին: Քրիստոսի ծնունդէն տասնեւչորս տարի վերջ մեռաւ Հոկտաւիանոս:

(*) Լատինական բնագիրն է
«Me puer Hebraeus divos Deus ipse gubernans»
«Cedere sede jubet tristemque redire sub Orcum»
«Aris ergo dehine tacitus abscedite nostris»

ԼԹ. ԱՐՈՒՍԵԱԿ ԹԱԳՈՒՀԻ

Ստօրէն Թագաւորն, աղջիկն ապահովելէն վերջ բոլորովին առանձին մնացած, երեւակայութիւնէն չկարենալով երբէք հեռացնել անոր յիշատակն, ուզեց այլեւս մտնել զանիկայ որով հարկաւոր համարեցաւ դարձեալ ամուսնանալու, և չաս չանցած ընտրեց Արուսեակ իշխանուհին, և փառաւոր մէկ հարսնիք կատարեց, որպէս զի նա յաջորդ կողակիցն ըլլայ ու Թագուհին: Արուսեակ Թագուհին զուարճութիւնէ ախորժող էր, պէրանքէ աւելի հետաքրքուտ էր եղած, օրերն ուրախ անցնելու տենչով, իր քովը ընկերութիւն ունենալու, աղուհական տիկիններ և օրիորդներն կիսափաքէր, որ քովը չաճախէին, իրեն սեղանակից, և պատչտ ընելու առեն լրմն զբօսանքին ընկերներ ըլլային, և թէ մանաւորապէս անոնց ընկերութեամբն, գէթ ամիսն մէկ անգամ կարող ըլլար բաղնիք երթալ, Թագուհին քանի փափաքէր անոնց ընկերութիւնն, այլեւ այնպէս որքան նա հրաւիրէր, բացակայ էին եղած միշտ, ամէն այն տիկիններ և օրիորդներ, որ քրիստոնէական կրօնին էին հետեւած:

Սոփերայ ալ բնականաբար չէր չաճախեր Թագուհւոյն քովը, անոր բացակայութիւնն զգալի էր եղած Թագուհւոյն, և պատճառն լսմնալ ուզելով, հրամայած էր նաժիշտներուն, որ տեղեկանան թէ ինչու Սոփերայ Թագուհւոյն քովը չէր երեւնար. այն ատեն Թագուհւոյն նաժիշտներէն մէկն, Արփենի կոչուած և թէ քրիստոնեայ, Թագուհւոյն ծանոյց թէ Սոփերայ սուգի մէջ ըլլալով՝ բնակարանէն դուրս չէր ելլեր երբէք: Արփենին նոյն պատճառաբանութեամբն հանդարտեցուցած էր Թագուհին, այլեւ այնպէս, երբ Թագուհին ուզեց անգամ մը մանաւոր հրաւէրով Սոփերայն քովը կանչել, անիկայ Ջեփիւռ նաժիշտն Թագուհւոյն քովը ճամբելով, ներում խընդրեց, դարձեալ սուգն պատճառ բերելով բացակայութեանն, այսպէս երեք տարուան միջոցին մէջ Թագուհին կարող չեղաւ երբէք, փափաքին հասնիլ, Սոփերայի ներկայութիւնն վայելելու:

Արուսեակ Թագուհին, երկու զաւակներ էր ունեցած, առաջինեկն երկամեայ կայտառ մէկ արու, երկրորդն, նորածին վաստակ մէկ աղջիկ, այս յետին զաւկին վաղուց ըլլալն, Թագուհւոյն ուղղ մէկ աղջիկ, այս յետին զաւկին վաղուց ըլլալն, Թագուհւոյն զուարթ բնաւորութիւնն տխրութեան էր փոխակերպած. անիկայ չարուչար դարմանելու զբաղած առեն, տխրութիւնն կրկնապատկեցաւ, նակ դարմանելու զբաղած առեն, տխրութիւնն կրկնապատկեցաւ, մէկ առաւօտ իրեն սիրելի թռչունն, վանդակին մէջ մեռած գըտ-

նուեցաւ, անոր վրայ հօմին օրեր անցած, դիպուածն անանկ բե-
րաւ, որ իրեն սիրելի մէկ փոքրիկ չունն ալ մեռնէր, այս նոր դէպքն
չարագուշակ համարելով Թագուհին, մեծ ասրտակ ունեցաւ, որ չըլ-
լայ թէ վատոյժ զաւակն ալ մեռնէր, քանի որ երած դարմաններն
ամէն անօգուտ էին եղած, անիկայ նիհարութեանն մէջ, ընդունա
կութիւն չունեցաւ դարմանուելու, կամ ծծելէն դադրեցաւ, և ան-
մնունդ մնալով վերջապէս անիկայ ալ մեռաւ:

Արեւսեակ Թագուհւոյն ունեցած այսպիսի դժբաղդութիւնն,
ծայրայեղութեան առաջնորդեց անոր անձն, չէր գիտեր համակեր-
պիլ, և ոչ ալ հանդարտութիւնն գտնել, պատճառելով, որ նոյն
դժբաղդութիւնն յառաջ եկած ըլլար, չար աչքի, և չար սիրտ ու-
նեցողի մը նախանձոտութենէն: Ուստի գտնելու համար, թէ ո՛վ էր,
նոյնպիսի անձն, նաժիշտներն ժողված, քննութիւն ուզեց ընել. Ար-
փենի նաժիշտն անօգուտ տեղ չմնաց, Թագուհին սիրելի, և հան-
դարտեցնել, Թագուհին հնթանոս ըլլալովը ընդունակ չեղաւ մխի-
թարութեան, և դէպ ուղիղ յուսահատութեան առաջնորդուեցաւ:

Արեւսեակ Թագուհին ունեցած յուսահատութեանն մէջ, եր-
դում ըրաւ վաղամեռիկ զաւկին դիակին վրայ, որ անպատճառ
մէջտեղն հանէր, անոր մահուան առիթ եղողն, և անխնայ պատժէր
զանիկայ. զաւկին Թագուհին կատարուելէն անմիջապէս վերջն, ճամ-
բեց նաժիշտներէն մէկն, որ երթայ իրեն քովն առաջնորդէ, մայ-
րաքաղաքին մէջ գտնուող մէկ վհուկն, որ հնթանոսութիւնն եղե-
ւոյ մէջ հաստատուելէն վեր, հոն կընակէր, համբաւ հանելով, թէ
ինքն կարող էր, ամէն գաղտնութիւնն դուշակել, և մէջտեղ հանել.
հնթանոս նաժիշտն թիկնապահով մը գնաց վհուկին տնակն, և փու-
թով զանիկայ արքունիքն առաջնորդեց:

Արեւսեակ Թագուհին դիմաւորելով վհուկն, հրաւիրեց զանի-
կայ որ քովն նստի, և անմիջապէս դուշակէ, թէ ո՛վ էր եղած իրեն
դժբաղդութիւններ պատճառողն, վհուկն այն ատեն երկայն ուլունք
դուրս հանելով ծոցէն, գոյնզգոյն հատիկներով զարդարուն, սկսաւ
զայն վեր վար քաշել, քանի մի անգամներ և կրկնելով նոյն գոր-
ծողութիւնն, յետոյ ժպտելով, ահա՛ երեւան եկան քու թշնամի-
ներն, ըսաւ, Թագուհւոյն: Թագուհին և վհուկն առանձին էին, նա-
ժիշտներէն ոչ մէկն ներկայ էր, նոյն գործողութեան ատենն. քու
թշնամիներն, այլեւայլ անձեր են ըսաւ վհուկն, Թագուհին ապ-
չելով հարցուց, մեծ հետաքրքրութեամբ, թէ որունք էին անունք, որ
ժպրհած էին ընել նոյնպիսի յանդգնութիւնն. վհուկն այն ատեն
ծանր կերպարանքով, հեւհեւալ յայտնութիւնն ըրաւ, իբր թէ իրաւ
ըլլար. մայրաքաղաքին մէջ, որքան իշխանազուն օրիորդներ կան,
անունք են քու թշնամիներն, նոյն իշխանազուն օրիորդներն, են

եղած քու ամէն ձախորդութեանց և դժբաղդութեանց յատուկ
պատճառներն, որովհետեւ անոնց ամէն մէկն, դէմդ ըլլալու թեկ-
նածու էին, քու Թագուհիութեան պատուոյն բարձրանալն, անոնց
նախանձ պատճառեց:

Արեւսեակ Թագուհին լսելուն պէս վհուկին ըսածն,
տակի ամբաստանութիւնն, բոլորովին տպաւորած զոչեց, ո՛վ անո-
ղորմ չարաչիրաներ, միթէ՛ ես էի եղած անոնց դէմ մրցող, երբ
Թագաւորն ազատ կամքովն, դիս իրեն Թագուհի ըրաւ, հետեւաբար
պիտի տեսնեն այն չարասիրտներն, որ կարգն իմ է, թէ ինչպէս
պիտի տաժէն անոնք փոխարէնն, տասնապատիկ պիտի հատուցա-
նեմ, ուստի վհուկին վարձատրելով, չնորհեց անոր, մէկ քսակ ոսկի
և ճամբեց տեղն: Թագուհին առանձին մնալով սկսաւ մտածել, և
կասկած ունեցաւ, թէ անշուշտ այն թշնամիներն, նոյն օրիորդներն
պիտի ըլլային, որ ամենեւին քովը չէին ներկայացած. անոնց անուն-
ներն թուելով հօմին յիշեց, որոնց մէջն էր նաև Սոփերայ Արշա-
կունի օրիորդն:

Արեւսեակ Թագուհին պատասխանելէ լռացած ըլլալով, թէ Սո-
փերայ քրիստոնեայ էր, հետեւցուց, որ միւս օրիորդներն ալ քրիս-
տոնեայ էին. այսպիսի հետեւութիւն հանելովը, ցնծութիւն զգաց
սրտին մէջ. որովհետեւ օրիորդներուն քրիստոնեայ ըլլալովը, աւելի
դիւրին պիտի ըլլար իրեն, վրէժխնդրութիւնն յագեցնել, և համար-
ձակապէս գործադրել զայն: Այսպիսի մտածութեան մէջ, քովը
կանչեց հնթանոս նաժիշտներէն մէկն, և անոր հրամայեց, որ եր-
թայ տեղեկանայ թէ, վեց օրիորդներն, որ Աղձնեայ, Անձեւացեայ,
Սպծրունեայ, Արշարունեայ և Ռշտունեայ նախարարներուն աղջիկ-
ներն էին, քրիստոնեայ էին թէ ոչ, նոյն նաժիշտն տեղեկութիւններ
ստանալէն վերջ, ծանոյց Թագուհւոյն թէ հաստատապէս անունք
ամէնքն ալ քրիստոնեայ էին, և թէ այնպէս ճանչցուած էին մայ-
րաքաղաքին մէջ:

Արեւսեակ Թագուհին այլեւս գոհ էր, որովհետեւ տեսած էր,
նաժիշտին քաղած տեղեկութիւններէն, որ նոյն օրիորդներն, իրեն
Թշնամիներն ամէն, քրիստոնէութեան հետեւած էին, որով զգացած
դժոխամիտ ուրախութիւնն կրկնապատկեցաւ. վրէժխնդրութեան
ոգին աւելի ևս սիրացաւ սրտին մէջն, վաստհ ըլլալով, որ անոնց
քրիստոնէութիւնն, օգտակար պիտի ըլլար իրեն, և գլխաւոր պատ-
ճառ զանոնք ամբաստանելու, նոյնպիսի ամբաստանութեամբ, անոնք
կարող չպիտի ըլլային ազատուիլ իրեն ձեռքէն, այլ մատնուած պի-
տի մնային մինչև պատժուելին: Թագուհւոյն երած սպառնալիքն,
լսած ըլլալովը Արիենի, սարսափահար եղաւ, այլև հետամուտ որ
զայն հաղորդէ Սոփերայի. օրն սարսափած ըլլալով, հնար չեղաւ

իրեն հաղորդել Սոփերայի, թէ ինչպէս անիկայ մատնուած էր անպարտ եղանակաւ թագուհւոյն առջեւ։

Վրէժխնդրութեան փափաքն յագեցնելու համար. թագուհին ժամ առաջ թագաւորին ուզեց ներկայանալ, վասն էր որ ամուսինն, առանց եղանակաւ պիտի գոհացներ զինքն. այսպիսի զգածմամբ. երեկոյեան երբ Սանտարիոյ ներկայացաւ, անոր հետ խօսելու առեն ըսաւ, եթէ ուզես, որ ախորժութիւնս անցնի, և դարձեալ զուարթ ըլլամ, պէտք է որ անմիջապէս ձեռքակալել տաս, իմ թշնամիներս, որ իրենց չարաբաստութեամբ, լինդի ձախորդութիւններ պատճառեցին. թագաւորն զարմանալով թագուհւոյն, նոյնպիսի խօսակցութեան վրայ, հարցուց անոր թէ որո՞նք էին թշնամիներն, իմ թշնամիներն հօրն Թուով քրիստոնեայ օրիորդներն են, որ դըժխոյութեան պատիւն ունենալուս համար, լինդի դէմ նախանձ ունին, և են հինգն Սրշակունեաց, Աղձնեաց, Անձեւացեաց, Արծրունեաց, և Սրշարունեաց նախարարներուն աղջիկներն, և երկուքն Բզնունեաց նախարարին աղջիկներն։

Սանտարուկ, որ դեռ չէր գիտեր նոյն նախարարաց աղջիկներուն քրիստոնէութիւնն, զայն իմանալուն պէս խոստացաւ իրեն սիրելի կողակցին, որ փափաքած լինդին հետեւեալ օրն պիտի կատարէր, ձեռքակալել տալով զանոնք, անկէ յետոյ ալ պիտի մատնէր զանոնք պատժելու եղանակին վրայ։ Արուսեակ թագուհին լսելով թագաւորին բերնէն այսպիսի խոստումն, ուրախութեան կատարն հասած կարծեց իրեն անձն։ Սանտարուկ թէ քրիստոնեայ անուան դէմ մնացած ատելութեամբ, և թէ թագուհւոյն հաճելի ըլլալու համար, զինուորներ ճամբեց, և ձեռքակալել տալով հօրն օրիորդներն, մեկեղ բանտարկեց։

Հեթանոս թագուհին այլևս սկսաւ ատելութիւն մնուցանել սրբոյն մէջ քրիստոնէից դէմ, ամուսինէն ներշնչուելով, զայրոյթն հեղհեղուկ կաթսայիկայր, լսած էր ամուսնէն թէ ինչպէս քրիստոնեայք, որոց պատճառ էին Սանդուխտն, և անոր մահ պատճառած. թագուհին համոզուեցաւ, թէ քրիստոնեայք, կախարդական արհեստով չարիքներ կգործեն, և այսպէս պատճառած էին Սանդխտոյ անզգրաւ մահն. ինչպէս ալ իր սիրելի զաւակին կորուստն. Սանդխտոյ մարմարեայ արձանն, որ կանգնուած էր արքունի պարտէզին մէջ, թագուհին սիրելի զաւակն կորնչցնելու դժբաղդութիւնն ունենալէն վերջ, ամէն անգամ որ աչքի կանուենայր, Սանդխտոյ արձանին առջեւէն անցնելու, հոն կանգ կառնէր, և երդումն կնորոգէր, որ անպատճառ վրիժառու ըլլար, քրիստոնեայներէն. կանացի սիրտն, ամուսնոյն սրտին պէս, դազանային էր դարձած ըլլալու։

Խ. ՍՈՓԵՐԱՅԻ ԲԱՆՏԷՆ ԱԶԱՏՈՒՄՆ

Մայրաքաղաքին մէջ տեղի ունեցած, հօին ազնուազգի օրիորդաց ձեռքակալութիւններն և բանտարգելութիւնները՝ ըլլայ քրիստոնեաներն, և ըլլայ հեթանոսներն, առհասարակ տպնապեցուցած էր, օրուան ամենամեծ լուրն էր այն, Եղեսիոյ չորս կողմն տարածուած, քրիստոնեաներն ազատասիրտ կհամարէին զայն, իսկ հեթանոսներն ապշութեան էին մատնուած, թէ ինչպէս նախարարաց աղջիկներն կրնային քրիստոնեայ ըլլալ, չէին երեւակայեր երբէք, որ ազնուականաց դասակարգին մէջ, այնպէս օտարոտի կրօնի ու դաւանութիւնն ընդունելի եղած ըլլար. այնպիսի դասակարգ, որ թագաւորին չափն մեծամեծ պաշտօններ կվարէին։

Ջնեւորներու առաջնորդութեամբ, և բնաւթար Սոփերայի բանտարուքին, պալատին մէջ անակնկալ մի եղաւ. ուր առհասարակ ամէնքն ալ, Սրշակունի օրիորդն ազատելու հնարքն կմտածէին. Կռնակ և Բագարատ իրարու դիմաց նստած, կխօսէին նոյն կարեւոր խնդրոյն վրայ, երկայն բանակցելէն վերջ, մեկ որոշում տուած էին, իրենց ընկերքին վրայ, Կռնակ և Բագարատ ունէին իրենց տրամադրութեան ներքեւ, ութ հաւատարիմ ծառայներ, որոնք կրնային աչակցութիւն ընծայել, աղբատներն ալ, որ ամէն օր կյաճախէին խոհանոցն կերակրուելու համար. անոնք ամէնքն խմբովին պիտի երթային բանտ, և պիտի ազատէին Սոփերայ. որով պիտի սպասէին մինչև մութն, որ առեն պիտի արշաւէին բանտին վրայ, ուր սպասէին մինչև մութն, որ առեն պիտի արշաւէին բանտին վրայ, ուր Սոփերայն ազատութիւնն առացած, Կռնակայ հետ եգեսիայէ պիտի հեռանար։

Օրուան մնացեալ մասն բաւական էր պատրաստուելու համար. Բագարատ ճամբորդութեան հարկաւոր ձիերն պիտի պատրաստել տայր. որոնք պիտի սպասէին մայրաքաղաքին պարիսպին մօտ, ճամբու հարկաւոր եղած ամէն ինչ մեկեղ ունենալով։ Իսկ Կռնակ աղբատներն պիտի պատրաստէր, որ աչակցէին իրենց ունեցած նըպաստակին, Ջևիկ Մարիոսի հետ պիտի մնայր պալատ պահպանուելու, թիւն ընելու, Կռնակայ բացակայութիւնն զգալի չպիտի ըլլար աղքատներուն, այլ առաւօտեան համաձայն՝ ամէն օր պիտի յաճախէին պալատ կերակրուելու համար։ Աղբատներէն տասն, պիտի մնանակ ցէին, իրենց ընկերք գիշերուան արշաւախմբին առաջնորդութեամբ Մարիոսի, որ արդէն տեղեկացած էր, թէ ուր բանտուած էր Սոփե-

բայ, Կոռնակ և Բագարատ, անոնց ութ ծառայներն և տասն աղքատներն մնային, քանի անձերու զօրաւոր մէկ խումբ էին կազմած:

Երեկոյեան երբ աղքատներն հասան պալատին խոհանոցն, անոնց կերակուր ուտելու ժամանակ՝ Զեփիւռ Կոռնակին խորհրդովը քովերնին մօտեցաւ, և հետերնին խօսելով ըսաւ, բարի աղքատներ դիտէ՛ք արդէօք մեզի հանդիպած դժբախտութիւնն, մեր իշխանուհին բանտ առաքուեցաւ, դիտենք պատասխանատուին միւսներուն աղքատներն, և տրտմած ալ ենք, թէ ինչպէս բարի իշխանուհին չարագործներու նման, բանտուելու արժանի եղեր է, կուզէինք դիտնալ պատճառն: Զեփիւռ պատասխանելով անոնց ըսաւ, քրիստոնեայ ըլլալն է պատճառ, աղքատներուն ամէնքն ալ քրիստոնեայ չէին, անոնց մէջ հեթանոսներ ալ կային, այլ անոնք ամէնքն ալ երախտապարտ ըլլալով, Վռամ նախարարին զաւակներուն, որոնք իրենց բարերարներն էին եղած միշտ՝ երբ Զեփիւռին բերնէն լսեցին, թէ իրենք կրնային գործակցիլ, տանտիրուհին ազատելու փորձին մէջ, պատասխանատուին դարձեալ միւսներուն, պատրաստ ենք մեր բարերար տանտիրուհիին համար ամէն ինչ ընել, մեռնիլ ալ հարկ ըլլայ, չանձն կառնենք, միայն թէ ազատենք զանիկայ, Զեփիւռ գովելով անոնց ըսածն, դարձաւ զայն ծանուցանելու Կոռնակայ:

Կոռնակ ուրախ եղաւ երբ լսեց Զեփիւռին բերնէն, աղքատայ ընելիք աջակցութիւնն. ահա նոյն տաւն հասաւ պալատն Բագարատն, չորս ծառայներով, և ծանոյց Կոռնակայ թէ ձիերն պղէն ապահելու վրայ են պարապին մօտ, և թէ ինքն հօրն Տուբիա նահապետէն հրաման առած է, որպէս զի գործակցի Սոփերայի ազատութեանն, այո՛ ըսաւ Աստուծոյ յայտութեամբն պիտի երթանք, և պիտի յաջողինք: Նոյն տաւն Կոռնակ և Բագարատ իրենց ծառաներովը մատուռն մտան, և Աստուծոյ առջև ներմուծանդն աղօթեցին, յետոյ աղքատայ մէջէն տասն անձեր ընտրելով, այսպէս ճամբայ ելան, դէպ ուղիղ պարիսպն գնացին, նոյն կողմին բանտին մէջն էր, որ փակուած էր Սոփերայ:

Բանտին դուռն հասած խումբն, անմիջապէս յարձակեցան, աղքատներն պահապաններուն վրայ, որոնք անպատրաստ մրափելու մէջ էին, աղքատներն անմիջապէս անոնց բերաններն լաթի կտորներ մտցուցին, որպէս զի ձայն չհանեն, նոյն տաւն ծառայներէն մէկն պահապաններուն, զգեստներն խուզարկելով, մէկուն մէջէն գտաւ, բանտին դրան բանալին, որով դուռն բանալով, անմիջապէս ներս մտան խմբէն մէկ քանիներ, և դուրս հանեցին Սոփերայ, Սրչակունի օրիորդն բանտէն հանուած, անմիջապէս պարիսպէն դուրս առաջնորդուեցաւ, Կոռնակայ Բագարատայ և վեց ծառայներու ընկերութեամբ, հոն իրենց համար պատրաստուած ձիերու վրայ հեծած, մտրակեցին և հեռացան մայրաքաղաքէն:

Իսկ հոն մնացող երկու ծառայներն, աղքատներուն հետ մէկտեղ, բանտապան պինդուրներուն ծանր դեղեր հոտոտել տալով, թմրեցուցին զանոնք, և անոնց ըերաններն դրուած լաթերն դուրս հանելով, բանտին դռներն անոնք բաց թողած հեռացան և գնացին իրենց տեղերն: Երկու ծառայներն այսպէս, պալատ դարձած, աւետեցին Զեփիւռին, իրենց յաջողութիւնն և Սոփերայի ընկերակցութեամբ Կոռնակայ, Բագարատայ և վեց ծառայից Եղեսիայէ արդէն հեռանալն, Զեփիւռ ցնծալով առած աւետիսին համար, չնորհակալ եղաւ Աստուծոյ, ծառայներն ալ մեծ ցնծութիւն ունենան, ինչպէս աղքատներն, որոնք մասնակցած էին, իրենց աջակցութեամբ, նոյն արշաւախումբն կազմելու համար, երբ փողոցներն թափուր էին, որով ոչ ոք գտնուեցաւ նեղկայ, որ այսպիսի յարձակումն նշմարած ըլլար:

Սրչակոյն ծագելու մօտ, երբ պահապան չորս պինդուրներն սթափեցան իրենց թմրութենէն, փութացին բանտ մտնելու, քննելու համար թէ կալանաւորներն ամէն փախուստ տուած էին թէ ոչ, հոն գտնելով հօթն օրիորդներէն վեցն, հանգարտ գարձան իրենց տեղերն, նորէն պահպանութիւն ընելու համար. գիշերուան դէպքին վրայ բաւական խօսակցելէ վերջ, խոհեմութիւն համարեցան լռել զայն, և իրենց մեծերուն չծանօթացնել, եթէ երբէք իրենց հարցուէր՝ թէ ո՞ւր էր պակսող օրիորդն, իրենք պիտի պատասխանէին թէ բանտուած օրիորդներն վեց էին, և ոչ հօթն. անպատուութիւն համարելով իրենց՝ օրիորդին մէկն փախցուցած ըլլալնին: Ցետոյ սկսան չաղփաղփել իրարու հետ, ծաղրելի կը համարէին զիրենք որ պատերազմի ժամանակ՝ բազմաթիւ զինեալ թշնամիներու հետ կըռուելով, յաղթանակ տարած էին, հոն սակաւաթիւ քաղաքացիներէն յաղթուած էին:

Միեւնոյն օրուան մէջ պատահած այսքան յուզումնալից դէպքեր, որքան վրդովման պատճառ էին եղած այն ամէնուն, որոնք նոյն դէպքերուն մէջ մասնակցութիւն էին ունեցած, մանաւանդ Սոփերայի, որ մինչեւ անդամ տաժանելի ճամբորդութեան էր մղած զանիկայ, մղոններով հեռու Երուսաղէմ երթալու համար: Սոփերայի բանտէն փախուստն, անանկ եղաւ որ ոչ սկիզբն՝ և ոչ ալ վերջն յայտնուեցաւ, զարմանալին այն է որ միշտ գաղտնիք մնաց, Սոփերայ ազատութիւնն գտած էր, այլ միւս օրիորդներն կմնային դեռ բանտուած, Աղձնեաց, Անձեւացեաց, Արծրունեաց, Արչարունեաց, և Բզնունեաց գերդաստաններուն անդամներն ալ նոյնն կրնային ընել, ինչ որ ըրած էին, Կոռնակ և Բագարատ, Սոփերայի ազատութեան դէպքին մէջ, չատ դիւրին գործ մի պիտի ըլլար նոյնն իրենց համար, մանաւանդ երբ զինուորներն դեղերու

զօրութեամբ թմրած կենդանին գետնի վրայ, և բանտին դռներն բաց էին մնացած մինչեւ արշալոյս:

Այլ և այնպէս, նոյն ազնուական գերդաստաններու անդամներն, մէկտեղ եկած խորհրդակցեցան, թէ ինչ կերպով ընելու իրենց, բանտուած օրիորդներն անպատուութենէ և թէ բանտարգելութենէ ազատելու համար. կանգիտանային անունք Սոփերայի ազգատութիւնն, հետեւաբար կզարմանային թէ ինչո՞ւ Կոռնակ իրենց հետ չէր միացած, որպէս զի մէկտեղ գործեն. նոյն դիտումով Բզնունեաց գերդաստանին անդամներէն մէկն գնացած էր, գտնելու Կոռնակն, և անոր պալատն ներկայացած առեն, պատասխանուած էր իրեն թէ Կոռնակ մայրաքաղաքէն բացակայ կգտնուէր:

Բանտուած օրիորդներու ազգականներն, միաբանեցան իրենց մէջ, և բազմութեամբ գնացին ներկայանալու տէրութեան բարձրաղիր պաշտօնեայ վարչապետին քով, որպէս զի անոր միջնորդութեամբ, կարենային ազատել բանտարկեալներն, վարչապետն այն, որքան ալ հեթանոս ըլլար, այլ և այնպէս բարի զգածմանց տէր էր, նա խոստացաւ անոնց, իրեն աջակցութիւնն, և յորդորից զանոնք որ սպասեն, մինչեւ որ յարմար առիթն ներկայանայ, որ պատգայի մէջ պիտի չանայր ամէն եղանակաւ, որպէս զի օրիորդներն ազատութիւն ունենան:

Վարչապետն այսպիսի խոստումն ընելով, առաջին գործն եղաւ անոր վհուկ կինն ձեռքակալել տալ, և մայրաքաղաքէն աքսորել, որ սկզբնական պատճառն էր եղած նոյն չարեաց, թագուհին խաբելովը, իբր թէ ազնուական օրիորդներն յանցաւորներ եղած ըլլային: Երկրորդ գործն եղաւ, նոյն ազնուական օրիորդներն մայրաքաղաքէն հեռացնել, որպէս զի աւելի ապահովութիւն ունենան, թագուհւոյն մօտ գտնուիլն անոնց, կրնար նորանոր վտանգներու ենթարկել զանոնք. վտանգ հեռացնելով, ուզած էր որ անոնց անունները մոռցուին և չյիշատակուին. ուստի հրամայեց իրեն հաւատարիմ սպասաւորներուն՝ որ երթան յաջորդ առաւօտն կանուխ այն տարիմ սպասաւորներուն՝ որ երթան յաջորդ առաւօտն կանուխ այն բանտ, ուր էին փակուած ազնուական օրիորդներն, զանոնք բանտէն հանելով պատուով առաջնորդեն, մայրաքաղաքէն դուրս Նեփտէն հանելով պատուով առաջնորդեն, մայրաքաղաքէն դուրս Նեփտալիայ բերդն, որուն Եղեսիոյ չրջակայներն գտնուիլն արդէն ծանուցած էինք Եղեսիոյ տեղապրութեան մէջ:

ԽԱ. ՊԻԿԱՄ ՔՈՒՐՄԻՆ ԱՐԿԱԾՆԵՐՆ

Ամբարիշտ և անառակ վարքի հետեւողներն՝ ինչպէս էր Լիթայի որդին Նախկին քուրմն, կենցաղոյս մէջ իրենց նպատակ ունեցած են, իրենց քմահաճոյքներն և ցանկութիւններն ամէն, լիուլի կատարել, որմէ դուրս ամենեւին հոգ չունէին երբէք, որքան ալ իրենց արարքներն, ձախորդական և վնասակար հետեւանքներ ունենան, անհոգ բոլորովին, թէ այս կամ այն անձն պիտի վտանգուի, իրենց անվայել ընթացքէն. բաւական է իրենց փափաքներուն հասած ըլլան, և միշտ ուրախ ըլլան: Պիկամին այսպէս հաճոյասէր, ընչասէր և անճնասէր ըլլալուն համար, հրդեհած էր վահագնի մեհեանն, բնաւ կարեւորութիւն չէր տուած, անկէ յառաջ գալիք հետեւանքներուն:

Եղեսիայէ Զմչկածագ էր փախուստ տուած Պիկամ, և կերպարանքն անճանաչելի ըրած, որպէս զի չմատնուի. հոն հասած հետամուտ եղաւ, վաճառելու մեհեանէն գողցած ոսկեղէն և արծաթեղէն սպասներն, անոնց փոխարէն մեծագումար դրամ ստանալով Հրէայ մէկ վաճառականէն, ոսկաւ իրեն խառնակեաց կեանքն չարունակել, և սրտին ունեցած փափաքներն և հաճութիւնները ամէն անթերի կատարել. անոր փափաքներն որ և է ըլլային, սաստրապասելի էին, և ոչ թէ պատուասէր անձի մի վայելուչ. գինեսուն և խաղասուն էր իրեն յաճախած տեղերն, և թէ զբաղած միշտ նոյնպիսի տեղեր ժամերն անցնել, ուրիշ որ և է զբաղում իրեն չէր յարմարեր:

Պիկամ հոն առորին դասակարգէ, աղջկան մի հետ յարաբերութեան մէջ մտնելով, անոր հետ ամուսնացաւ, այսպէս ամէն ինչ կարգի դրած էր, որ հաճոյքներէն ամէնքն ունենայ, և չզրկուի այն ամէնէ, որ անառակներուն հակումն կամքողջացնէ, այն համոզմամբ, որ նոյնպիսի հաճոյից կատարման մէջն ըլլայ, մարդկային ճշմարիտ երջանկութիւնն, բնաւ չմտածելով և չզգաստանալով, թէ այնպիսի արարքներ, ոչ թէ բանաւոր մարդու վայել են, այլ աւելի անբան անասնոց: Բնականաբար Զմչկածագի մէջ կենցաղավարելովն, իրեն յարմար ընկերներ գտած էր, որոնք իրեն աղէկ օրերուն բարեկամներն պիտի ըլլային, իրեն քաղցն օգտուելու համար, իրեն քնական անխոհեմութեամբն՝ բնաւ չէր մտածեր, թէ սպասներու դողութեամբ ձեռք անցուցած դրամն՝ կրնար հետզհետէ պակսիլ, պակսելէն վերջն ալ ուրիշ եկամուտ չունէր, իրեն վարժած զեղծ

կեանքն չարունակելու, այո՛ նոյնպիսի ընթացքովը, պիտի հասնէին դրաւիներն. և անկէ վերջ իրեն պիտի մնայր կամ դժբաղդ ըլլալ, և՛ կամ իրեն նոր ապրելակերպ մը դանել:

Պիկամ հազիւ կարողացած էր տարի մը, միևնոյն եղանակաւ վայելելու Ջմկածագի մէջ չուայլութիւնները, երթալով թէեւ զգալի եղաւ իրեն դրամներուն նուազելը, այլ անփոյթ գալիք հետեւանքէն, չարունակեց նոյնպիսի զեղխութիւնները, վերջապէս եկաւ հասաւ այն օրն, որուն մէջ այլեւս դրամ չունէր, պիտոյքները հոգալու համար, պարտքեր դիզելէ իրարու վրայ, ինչ ըներ, բարեկամացած էր, փոխառութիւն ընելու համար, անունք չյիշելով բարեկամութիւնն, քովէն հեռացած էին, և երես դարձուցած, այն աստեն միայն աչքերն բացուեցան, երբ անտանելի դարձած էր կացութիւնն, և թէ թշուառութիւնն, բովանդակ մերկութեամբ պարզուած էր, աչքերուն առջեւն. մինչեւ իսկ հացի կարօտութիւն ուզ

Պիկամ խրճիթ վոխադրուելէն ութ օր վերջ, ինքնիրեն գալով, աչքերն բացած տեսաւ իրեն հիւրընկալներն, որ մեծ մարդասիրութեամբ կխնամէին ղինքն. ապչած դիտեց անոնց իրեն ներկայացած վարմունքն. չէր կրնար տակաւ մտքովն բացատրել գայն. թէ ինչպէս սիրով կվարուէին հետն. անոնց մերկանդամ ըլլալուն վրայ ևս կապչէր, այսպիսի խորհրդածութեանց մէջ անցուց օրն: Յաջորդ առաւօտ, երբ իրեն քովն եկաւ անոնց մէկին, ձեռքն ամանով կաթ, նոյն կաթն Պիկամին առած ատեն որ խմէ, հարցուց անոր թէ ո՛վ էին, որ սանկ ղինքն կդարմանէին, պատասխանեց անիկայ թէ, Սատուծոյ ծառաներն են, և գնաց գործին:

Պիկամ անոր երթալէն քիչ վերջ, լսեց հեռաւոյալ ձայնն, որ ականջին կհնչէր. Հայր մեր որ յերկինս ես, սուրբ եղիցի անուն քո, եկեսցէ արքայութիւն քո. այս ձայնն կշարունակուէր, այլ ինքն կհետաքրքրուէր, իմանալու համար թէ հայր մեր ըսելով անոնք ո՞վ կհետաքրքուէր, ինչո՞ւ համար սուրբ ըլլայ կըսեն անոր անունն. չէր կրնար ըմբռնել իմաստն և ակնարկութիւնն, կեանքին մէջ առաջին անգամն էր, որ քրիստոնեայ մէկ ընկերութեան մէջն էր գըտնուած. Ոսկեանք կշարունակէին իրենց աղօթքն, որմէ վերջ սկսան խարազանուիլ, իսկ Պիկամ խորհրդածելու եռեւ էր միշտ և միշտ. առանց կարող ըլլալու ըմբռնել, թէ որպիսի անիմանալի կացութիւն էր այն:

Մէկ քանի չաբաթներէ վերջ, երբ, բոլորովին առողջացաւ, Ոսկեանց մեծն Պիկամին առանձին մէկ կողմ տարաւ, և այսպէս խօսեցաւ հետն. Ընծի ծանօթ է, քու մինչեւ հիմայ անցուցած անկարգ վարքն, Սատուած քու վրայ ողորմեցաւ, և քեզի առաջնորդեց մեր քովն հոս, որպէս զի լուսաւորուիս, Յիսուսի հաւատաս, ապաշխարես քու գործած մեծամեծ յանցանքներուն վրայ, և փրկութեան առաջնորդուիս, քու վրայէդ մերկանալով հին մարդն, Քրիստոսի առազանուիլ նոր մարդ ծնանիս: Պիկամ ամօթապարտ կմնայր ծեր քահանային առջեւ, քանի որ անիկայ գիտէր, իր յանցաւոր կեանքն ինչպէս ալ արդէն իրեն ծանուցած էր, այն վայրկեանէն սկսեալ մեծ զղուանք ունեցաւ իր գործած անառակութենէց վրայ: Պիկամ մեծ զղուանք ունեցաւ իր գործած անառակութենէց վրայ: Պիկամ մնալով Ոսկեանց քով հետզհետէ՝ հրահանգուեցաւ Սրածանիի խրճիթին մէջ, և վարժուելով քրիստոնէական կեանքին, մկրտուեցաւ, ապաշխարելով իրեն գործած ամէն մեղքերուն վրայ. յիրաւի ալ պէտք էր որ քաւէր մեղքերն, և չնորհակալ ըլլար Սատուծոյ, որ ղինքն առաջնորդած էր փրկութեան ճամբային, երբ ինքն կորստեան ճամբուն հետեւած էր:

ԽԲ. ՆՈՐԱԴԱՐՁԻՆ ՈՒՐԱՑՈՒԹԻՒՆՆ

Սատանային կրապիէ Սատուած մարդերու իրեն բարեմիտներն, ընդունակ եղողներն են միայն, որ կարող կ'ըլլան օգտուիլ նոյնպիսի բարեմիտներն և ոչ անընդունակներն. Պիկամ ուրեմն Սրածանիի խրճիթին մէջ վեց ամիս ևս անցուցէն վերջ, քահանային մէ ընկերութեամբ Թաբլուր գիւղն առաքելութեան ճամբուեցաւ. նոյն գիւղին բնակիչներն արդէն Ոսկ՛անց աշխատութեամբն՝ Յիսուսի հաւատացած էին. նոյն գիւղէն կէս մղոն հեռու արեւելակողմն, ամբար բերդ կար, որուն պահպանութիւնն կ'ընէին, հարիւր զինուորներ, Բակուր զօրապետին հրամանատարութեանն ներքեւ. Թէ զօրագլուխն և Թէ զինուորներն, առանց բացառութեան ամէնքն ալ Յիսուսի հաւատքն ունէին, և բերդին մէջ առաքինութեամբ կապրէին:

Քահանային ընկերութեամբն՝ Պիկամ Թաբլուր հասնելով, նոյն այն գիւղն՝ իրենց հոգեւոր աշխատութեան, ասպարէզ պիտի կազմէր. անոնց հաւատացեալներն փրկութեան առաջնորդելով, և դանդաղ առաքինութիւններ գործելու յորդորելով, ինչ որ առաքելական կեանքին կոչումն էր. այլ աւա՛զ որ Թաբլուրն, Պիկամին քրիստոնէական կատարելութիւն ընծայելու տեղ, անոր յաւիտենական կորստեանն պատճառ եղաւ, ինչու, որովհետեւ անցեալ կեանքն անառակութեամբ էր անցուցեր. հոն մէկ մեծ փորձութեան հանդիպեցաւ, և նոյն փորձութեան մէջ ակարութեամբ յաղթուեցաւ, չար սերմն բարի պտուղ չբուսցներ:

Պիկամին եղեսիոյ մէջ ունեցած բարեկամն, անառակութեան ընկերն Զաւէն, որ ամէն գիշեր, մեհեանէն բացակայութեան առթիւն անոր կընկերանայր, երթալու զուարճանալու համար, անպատշաճ տեղերն. դիպուածով Թաբլուր էր գնացած, լրտեսութեան պաշտօնով, որպէս զի խուզարկէ ամէն կողմ, և ուր հանդիպի քրիստոնեայներուն, Սանատրկոյ արտօնութեամբն զանոնք բանտարգելութեան մատնէ. Զաւէն ուրեմն Թաբլուր հասած օրն, Պիկամին տեսնելով դիւղին մէջ, ապշեցաւ դիտած ատեն անոր երեսն, կատարեալ նմանութիւն գտաւ, իրեն նախնի բարեկամ քուրմին դիմագիծին հետ, որ հրդեհին մէջ մեռած կկարծէր, նոյն ապշութեանն մէջ, անոր անունն տալով, Պիկամ գոչեց, դու տակաւին ո՞ղջ ես, եղեսիոյ մէջ ամէնքն ալ մեռած կկարծեն քեզ, դու որքան ալ

ծածկուած ըլլաս, տարբեր ղգեստով, Թաւրէժոյ մէջ. ես ալուէսի գիտութիւն ունիմ, կճանչնամ քեզ, ինչ է չարժառիթն, որով հեռացած ես գաղտագողի, և հոս ծպտեալ կշրջիս:

Պիկամ որ չէր սպասեր, նոյնպիսի մէկ հանդիպումն ունենալու, մեծապէս այլայլեցաւ, որքան ալ ծածկել ուզէր իրեն անձն, դէմքին գոյնն փոխուելով, մատնեց իրեն Պիկամ քուրմն ըլլալն. Զաւէն անդրադարձած հարցումն կրկնեց, գիտնալու թէ ինչո՞ւ մոգաբաղաքէն հեռացած, Թաւրէժոյ մէջ ծածկուած էր, թէ ո՞րպիսի հաճոյքներ կրնար ընծայել այն գիւղն, որուն գաղափար չէր կրնար ունենալ ինքն: Պիկամ այն առեն ծանրութեամբ, պատասխանեց՝ իրեն նախկին անառակ ընկերին, թէ ինքն այլեւս քրիստոնեայ ըլլալովն, հաճոյից չէր հետեւեր. անցեալ ժամանակին անառակ կեանքէն, բոլորովին հրաժարած էր այլեւս:

Զաւէն լսելով նախկին քուրմին բերնէն, թէ քրիստոնեայ էր եղած, ծաղրածութեամբ, ինչ կլսեմ ըսաւ, դու կատակ կընես, դու որ քուրմ էիր, և ազատ խորհեցող, կարելի է միթէ քրիստոնեայ եղած ըլլաս, քու ծառացած աստուածներուն դէմ ապըստամբած ըլլաս, կարելի չէ՛, դու կատակ կընես ինծի հետ, ես կարեւորութիւն չեմ տար քու քրիստոնեայ ըլլալուն. եկուր ուրեմն, գիս առաջնորդէ գինետուն մի, որ պատուհնք Պաքոսն այն կարող աստուածն, որ սրտերու ղուարճութիւն կպատճառէ: Պիկամ Զաւէնին խօսքն ընդմիջելով, ըսաւ անոր, հաստատապէս ես քրիստոնեայ եմ, ես գինի չեմ խմեր, դու գնա առանձինն խմէ և թող գիս, որ գործիս զբաղիմ. ըսելով բաժնուիլ ուզեց սրիկային՝ օձիքն ազատելու համար:

Զաւէն Պիկամին թեւէն փաթթուած, ես քեզ չեմ թողուր որ բաժնուիս, յիրաւի եթէ դու քրիստոնեայ ես եղած, կահարեկեմ քեզ, որովհետեւ ես պաշտօն ունիմ ձեռքակալելու քրիստոնեայներն, և բանտել տալու, քեզի հետ տարբեր չեմ կրնար վարուիլ, կպատռնամ քեզ. Պիկամ թէեւ դող ղգացած էր անոր սպառնալիքէն, այլ և այնպէս պատասխանեց թէ կյօժարէր բանտ երթալ, և հաստատ մնալ քրիստոնէութեան մէջ. Զաւէն ոչ ըսաւ, պէտք է որ խրատուիս, ես քու օձիքն չեմ թողուր, մինչեւ որ գիս մէկ գինետուն չառաջնորդես, ուր խմելով պիտի կարդադրեմք մեր ընելիքն. այն առեն թեւէն քաշելով տարաւ զանիկայ, գիւղին մէջ գինետուն չկար, կզարմանար Զաւէն թէ ինչու չկար, միթէ գիւղացիներն քրիստոնեայ են, որ գինետուն չունին. այո՛ ըսաւ Պիկամ քրիստոնեայ են, և գինի չեն խմեր, այն առեն Զաւէն եկուր ուրեմն ուրիշ գիւղ երթանք, ուր կարենանք գինի խմել, և այսպէս Թոռիճ գնացին:

Պիկամ ճամբու վրայ քանիցս ուզած էր բաժնուիլ Զաւէնէն, այլ անկարելի եղած էր այն, ներքին ձայնն իրեն կազդարարէր որ չբաժնուիր Թաւրէժէն, ուրիշ մէկ զօրութիւնն ալ, որ դժոխային էր, կթելադրէր որ երթայր գինի խմէր, մեծապէս ախորժելի ընծայելով գայն. Պիկամ նոյնպիսի ապշնապակի կացութեան մէջ, Զաւէնին հետ Թոռիճ հասած, անմիջապէս գինետուն մը մտան, ուր ցորեկ առեն ուրիշ յաճախորդ չկար. սկսան գինի խմել, Զաւէնին հնարքներն ու ճարպկութիւնն, մեծ ճնշում ըրած էին նախկին քուրմին վրայ. հետզհետէ խմելով, անիկայ փոխուած էր, այլեւս Աստուծոյ չնորհքն կորսնցուցած, հին անառակութեանն էր յարած, փուչն խաղով չարաղդներ, և ոչ տատասկն ալ թուղ:

Զաւէն անոր հետ խօսելով, ըսաւ, պիտի վարձատրուիս թագաւորէն, Թաւրէժեցիներուն քրիստոնեայ ըլլալն ինծի յայտնելովդ, մանաւանդ որ քեզի պաշտօն մ'ալ պիտի տանել տամ, քանի որ գործ չունիս, կրնաս օգտակար ըլլալ թագաւորին ինծի պէս, լրտեսութիւն ընելով, այլեւս ուրացած ես քրիստոնէութիւնն, որ անմիտներուն վայել կրօնք է. Պիկամ որ այլեւս գլխոյն տէրն չէր նման դինիին չառաջնորդուած, բերանն բացաւ և սկսաւ ըսել թէ, ուրացած է այլեւս քրիստոնէութիւնն, որ դինին միշտ կզրկէ խմելու հաճոյքէն. պատմեց Զաւէնի թէ, ինչպէս Սրածանիի խրճիթին մէջ, Ոսկեանոյ քովն քրիստոնեայ էր եղած, և թէ Ոսկեանոյ փութաջանութեան ժրութիւնն, քրիստոնէութիւնն տարածելու համար Հայաստանի ամէն կողմերն:

Պիկամ խօսքն վերջացնելով, չկարենալով այլեւս անձին տէրն ըլլալու, տապալեցաւ նստարանին վրայ, արբած և գլուխն ծանրացած, գրեթէ անզգայ մնաց հոն տեղն, Զաւէն որ դիտմամբ անոր չափէն աւելի գինի խմցնել տուած էր, տեսնելով անոր վիճակն, և հարկաւորութիւն չունենալով անոր այլեւս, ելաւ քովէն և բաժնուեցաւ: Իրեն լրտեսական պաշտօնին մէջ բաւականաչափ օգտուած նուեցաւ: Իրեն լրտեսական պաշտօնին մէջ բաւականաչափ օգտուած ըլլալովն, չատ գոհ էր մնացած, ուստի Թոռիճ գիւղին մէջ, խուզարկելով գտաւ ճարպիկ մէկ գիւղացի, և անոր ձեռքն յանձնեց, այն մատանութեան նամակն, որ աճապարանօք գրած էր, Թաւրէժեցիներուն քրիստոնեայ ըլլալն մատնած. գիւղացին այն, ետ դեսից Սանատարկոյ ձեռքն պիտի հասցնէր. ինքն ալ դէպ ուղիղ Սրածանի գնաց, որպէս զի հոն Ոսկեանքն գտնելով, ձեռքակալէ և բանտարկել տայ:

Սանատրուկ Զաւէնի մատնութեան նամակն ստացած՝ զայրացաւ մեծապէս և աճապարելով՝ ճամբից հետեւեալ հրամանագիրն Բակուր զօրագլխոյն:

Տեղեկացայ արքունեայ ծառայող մէկ լրտեսէ, թէ Թաւլբլուր գիւղին բնակիչներն ամէն, քրիստոնեայ են եղեր. այսպիսի լուրն լինձի մեծ զարմանք պատճառեց, անոր համար որ դու հոն բերդապահութեան պաշտօն վարելովդ, ինչպէս չես հակած, և իմացած ժամանակին, անոնց քրիստոնեայ ըլլալն: Ես բացարձակապէս չեմ ուզեր, որ աէրութեանս մէջ, քրիստոնեաներ գտնուին, ուստի հրամանագիրս քու ձեռքն հասածին պէս, անմիջապէս գիւղացիներն յորդորես, որ քրիստոնէութենէ հրաժարին, երբ յորդորելէն վերջ տեսնես, որ անոնք յամառին նոյն աղանդին մէջ մնալու, կիրամայեմ քեզ, որ անմիջապէս զանոնք պատժես, զանոնք կեանքերէն զրկես, ինչ եղանակաւ որ պատշաճ համարիս, գիտցի՛ր որ նոյն աղանդին ծառայողներն ամէն, իմ առջևէս պատժապարտ են, և իրաւունք չունին ապրելու:

ՍԱՆԱՏՐՈՒԿ

Այսպիսի չար հրամանագիրն, օրուան ուշ ատեն Բակուրի ձեռքն հասնելով, մեծ տագնապ պատճառեց անոր, ընթրելիքն ընդհատեց վերջ, քան զինուորներու ընկերութեամբ բերդէն ելաւ՝ և շիտակ քահանային բնակարանն ուղղուեցաւ, ուր հասած, ծանոյց քահանային՝ Թաղաւորին իրեն առաքած անօրէն հրամանագիրն, ուրով նահատակել կուզէր Թաւլբլոյ մէջ, քրիստոնեայ գիւղացիներն. յետոյ խորհուրդ տուաւ քահանային, որ անմիջապէս նոյն գիշերն, ժողվէ գիւղացիներն ամէն, և պարպէ գիւղն, իրենց հարկաւոր կարեւոր բաներն ալ մէկտեղ հետերնին տանելով, երթան գտնեն ապահով տեղ մի, ուր կարենան ազատ ըլլալ Թաղաւորին հետապնդումէն, ծանոյց ևս քահանային՝ թէ հետ մէկտեղ քանի զինուորներ բերած էր, ժողովուրդին ժամ առաջ գիւղէն հեռանալու օգնելու: Քահանային չնորհակալութիւն յայտնելով Բակուրին, անմիջապէս բնակարանէն դուրս ելաւ, ժողվեց գիւղացիներն ամէն, յայտնելով անոնց վերահաս վտանգն, քաջալերեց զանոնք որ պատրաստուին, անմիջապէս գիւղէն երթալու համար, այսպէս գիւղացիք զինուորաց օգնութեամբն ժողված գոյքերնին՝ գիւղն պարպեցին: Կանուխէն ազդարարուած մարդն ճարպիկ կըլլայ, և կրկին անհատի կարողութիւն կունենայ:

ԽԳ. ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀՄՏՈՒԹԻԻՆ

Զինուորականութիւնն, ինչպէս միւս վայելուչ արհեստներն, քրիստոնէից մէջ սովորական ըլլալովն, ռազմավարական հմտութիւնն պատուաբեր եղած էր, թէ քրիստոնէութեան, և թէ հաւատացեալ զինուորներուն, որոնք օժտեալ կորովով և չարունակ յաջողութեամբ, միշտ ահռելիներ հանդիսացան զանազան պարագայներու մէջ, ինչպէս ալ Բակուր զօրագլուխն. թէ ո՞րպիսի է ռազմական գիտութիւնն, թոյլ արուի մեզ, որ անոր վրայ համառօտ եղանակաւ տեղեկութիւն ընենք. քանի որ Աւագին դարուն մէջ պատմութիւնն արձանագրած ունի, քրիստոնէից բազմապատիկ փառաւոր յիշատակներ, որոնք այլ և այլ պատերազմներու մէջ յուցած եղան, որ և մեծապէս կխիզճնեն մեզ:

Աստուածաշունչ Ս. Գրոց մէջ՝ ստէպ յիշատակութիւններ եղած են, եբրայեցւոց մղած պատերազմներուն, այլ և այլ հեթանոս ազգաց դէմ, Աստուծոյ որոշակի հրամանովն, որովհետև օրինաւոր էին նոյն պատերազմներն, ուստի քանի է հարկաւոր, որ ամէն մղուած պատերազմն օրինաւոր ըլլայ, որ պարտաւորէ զինուորն բացարձակապէս մանակցելու, նոյնպիսի պատերազմին, որով յայտնի կըլլայ թէ, քրիստոնեայ զինուորն, պարտական չէ, անիրաւ պատերազմի մի մանակցելու: Պատերազմն լինքնին բարբարոսական արարք մ'է՝ և կարդարանայ նոյնպիսի արարքն, երբ օրինաւոր պատճառէ է, որ յառաջ կուգայ այն, ինչպէս թշնամի ազգերէն ըլլուած բռնաբարութիւնն, և հայրենեաց պաշտպանութիւնն:

Պատերազմն կամ ռազմավարութիւնն, այլ և այլ տեսակներու, է որ կրաժնուի, կայ տեսակ մի, որ ներքին խլրտումներն նուաճելու, և զսպելու կծառայէ, որ և քաղաքական կկոչուի, մինչ աւելու, և զսպելու կծառայէ, որ և քաղաքական կկոչուի, մինչ աւելորդ կհամարինք, անոր վրայ խօսելու. ուստի գլխաւորապէս երկու տեսակներու կրաժնուի պատերազմն, մէկն յարձակողական, և միւսն պաշտպանողական, յարձակողականն այն է, երբ մէկ կողմի բանակն չատուորութեամբն և աւելի զօրաւոր կարողութեամբ, և թէ սաստկութեամբ, միւս բանակին վրայ կարշաւէ, և թէ կխոյանայ, և ստիպողապէս կհարկադրէ զանիկայ կռուելու, յանկարծ իրեն մահահամբոյր զէնքերն անոր դէմ կչարժէ, մեծամեծ հարուածներ տեղացնելով, թշնամի բանակին ճակատին դէմ. ան և սարսափ պատճառելով, հրաղօրհղապէս կկաշկանդէ զանիկայ, իրեն կազմակերպած կրկնակի թե-

ւերոմը, կպաշարէ զանիկայ, ամէն կարելի միջոցներն գործածելով, զանիկայ ընկճելու, և թէ չյաջողելու հետամուտ կըլլայ, սրտիկի հզօրեղապէս արշաւանքն, պատկառի յաջողութեամբ:

Պաշտպանողականն է, երբ բանակ մի աւելի նուազ թուով, և թէ ուժով, դիմացի բանակէն տկար, ամրացած կիներ, ամուր դիրքերու, և պատնէշներու ապաւինիլ, որոնց մէջ ապաստանելով, թըշնամի բանակին ըրած յարձակումներն ետ կմղէ, և կդիմանայ, հարուածներուն դէմ հարուածներ կիրականակէ, հնարքներով զանիկայ կշուարեցնէ, արշաւողներուն բազմաթիւ մահեր կպատճառէ. ամէպ պատահած է, պաշտպանողական դիրքի մէջ մէկ բանակ, իրեն ամբողջութիւններէն օգտուելով, թշնամի բանակին՝ իրեն դէմ ըրած յարձակումներն ամէն, ետ մղած է, թէեւ աւելի ղօրաւոր ըլլայ այն: Զինուորներն թէ յարձակողական ըլլայ պատերազմին, և թէ պաշտպանողական, հարկ է որ իրենց հրամանատարին պատուէրներուն համան վարուին, որպէս զի կարելի ըլլայ յաղթութիւնն:

Պատերազմին մղումէն առաջ, հարկ է որ, ամէն մէկ բանակ, իրեն յատակագիծն ունենայ, յատակագիծն պարտաւորական է, ճակատամարտի ժամանակն չէ, որ այն կպատրաստուի, այլ ճակատամարտէն առաջ, որ անոր համեմատ չարժուի. յատակագիծն պէտք է դաղանի մնայ թշնամի բանակէն. նոյն եղանակաւ պէտք է զինայ հրամանատարն, թէ ինչպէս պիտի չարժի, երբ պիտի սկսի, որ կողմէն պիտի ճակատի, որով, թէ տեգով, և կամ թէ աղեղով պիտի վարէ ճակատամարտն, ինչպէս պիտի չարէ հնձելազօրքն, և ինչպէս հետեւակազօրքն, ուր պիտի համախմբէ տեգաւորներն, և ուր աղեղնաւորներն, և կամ թեթեւաշէներն. ո՛րն իրեն նպաստաւոր պիտի ըլլայ, հարկ է որ այսպիսի կարեւոր հմտութիւնն՝ ունենայ հրամանատարն, այնքան կարեւոր է, որ նոյնպիսի հմտութենէն է, որ յաւէտ պիտի գայ իրեն կարողութիւնն:

Հրամանատարի մի, որուն աւագնորդութեան յանձնուած, և վստահացուած է բանակ մի՝ չատ պարտականութիւններ ունի, անոր մեծ պարտքն է կանոնաւորել ամէն ինչ, ճակատամարտին մղումէն առաջ, պէտք չէ, որ պահի իրեն յանձնուած զինուորներուն թէ պաշարն և թէ ռազմամթերքն. բանակատեղին քովը մօտն պիտի ունենայ մթերանոցն, որուն մէջ ամբարուած ըլլան, թէ ուտելիք, և թէ զէնք, նոյնպէս ձիերու հարկաւոր չորդն ու գարին. պարտականութիւն ունի, եռեւն ունենալ ազատ հանգիստ գիւծն. որպէս զի ամրապատած տեղին կարենայ ապահովութեամբ, առանց դժուարութեան հանդիպելու, նահանջել. կարգապահութեամբն մթերանոցներն պարպել, սայլերու և գրասեներու վրայ բեռնաւորել, զանոնք փոխադրելու համար, որպէս զի թշնամին չօգտուի. հարկ է ևս գիտնալ, որ ճակատամարտն մղած երկրի մէջ, բանակն կրնայ պատրաստել, և թէ կերակրուիլ տեղւոյն արտադրած բերքերէն:

Հրամանատարն պարտաւոր է լաւ ճանչնալ, թշնամի բանակին կարողութիւնն, որ կարենայ համեմատել իրեն բանակին զօրութեան հետ, որուն համար հարկ է ջոկատներ կազմել, որ երթան հետազօտեն թշնամի բանակն, թշնամւոյն թիւն, և կազմութիւնն, որ քննութեամբ՝ իրեն հաղորդեն, հարկաւոր տեղեկութիւններն քաղելէն վերջ ճակատամարտն սկսի, սաացած տեղեկութեանց դիտութեամբն, կարենայ իր բանակն տեղափոխելու, և օգտուելու կիրճերէն, անտառներէն, լեռներէն, և գետերէն. այն ամէնն իրեն յաջողութեան ծառայեցնելով, և թշնամւոյն արգելք ընծայելով, նոյնպիսի դիրքերու մէջ պատերազմելով, կարող ըլլայ օգնական զօրք ընդունելու, և խափանելու թշնամւոյն, որ անկարող ըլլայ օգնութիւն ընդունելու:

Հրամանատարին հմտութենէն կախում ունի, ռազմական լաւագոյն կողմն, համախմբելու իրեն բանակն, որուն սիրտնալով, կարող ըլլայ թշնամի բանակն յոգնեցնելու. չարուճտակաբար յարձակելով անոր վրայ, մեծ արագութեամբ չարժելով. հարկաւորութեան ատեն, կարենալով իրեն բանակն այլեւայլ զօրաբաժիններու վերածել, ջանալով մի և նոյն ատեն արգիլել թշնամի զօրաբաժիններուն, զլխաւոր բանակին հետ միանալն. թշնամի բանակին տկար կողմն նշմարելով, նպատակ ունենալ, աւելի նոյն կողմն. յարձակումներն կրկնելու, զանիկայ ջախջախելու համար: Եւ այսպէս ունեցած դիրքերուն և առաւելութեամբն հակել, որ իրեն բանակն կազմող ղինուորներն քաջ նշանառութեամբ, հարուածեն աւելի, թշնամի վաշտերուն հրամայող հարիւրապետներն, և հազարապետներն. որ չվթարեն զանոնք, և անոնք թողլով ցրուին:

Երբեմն հարկ է ճակատամարտն, ընդարձակ և կազմել այնպիսի մէկ կողմն, որ դիւրութիւն չընծայէ թշնամւոյն յարձակմանն, այնպիսի տեղեր, որ բնական արգելքներ ունենան, ինչպէս մէկ ճահիճ կամ գետ, և այս՝ ոչ միայն ճակատին կողմէն, այլ և բանակին կրկին թեւերուն կողմերէն. իրեն զրահապատ, և վահանակիր, զինուորներն ճարտարութեամբ չարել, այնպիսի կողմերն, որ աւելի հարուածներու ենթակայ կնկատուին: Հրամանատարն միշտ պատրաստ պիտի ունենայ ճակատամարտն ընդունելու, թշնամիէն հրաւիրուած ատենն, զինուորներն այլ զբաղում պէտք չէ ունենան, եթէ ոչ կռուիլ, և թշնամւոյն հարուածներէն խուսափիլն, զեղծման խնամարհելով, մանաւանդ թէ մեռնելու միշտ պատրաստ, ուան առջև անտարբեր, մանաւանդ թէ մեռնելու միշտ պատրաստ, և յօժարակամ. հետզհետէ թշնամւոյն առջև երեւնայ նոյնպիսի զինուորներէ բաղկացած բանակն, կերաչխաւորէ յաղթութիւնն, նոյնպիսի ոգեւորութեամբ զգածեալ զինուորներն, մեծ առաւելութիւն ունին:

Ճակատամարտն, երբ տեղի կունենայ բայց դաշտի վրայ, ուր երկու բանակներն, դէմադէմ կանգնած են, աւելի հեծելազօրքն է, որ գործօն կըլլայ, մեծ դիւրութեամբ չարժելովին. այլ երբ բանակին ղօրութիւնն, աւելի հետեւազօրքէ է բաղկացեալ. հարկ է որ հրամանատարն ընտրէ, լեռնակողմերն, և բարձրաւանդակ դիրքեր. ուր կարող ըլլայ աւելի յարմարապէս պատերազմելու, լեռներն ու կիրճեր մեծապէս օգտակար ըլլալով, նուազ թուով կազմեալ բանակներու, առաւելութիւն կունենան բազմաթիւ թշնամիներուն վրայ, բնութեան ընծայած դժուարութեամբք թէ զօրաւոր կըլլան անոնք, և թէ անընկճելի, մանաւանդ պահեստիներ ունեցած ատեն:

Ռազմավարական համութեան վրայ, կան ևս այլ դիտելիքներ, որ յառաջ եկած են հետզհետէ, հին ժամանակներն, աւելի բերդութիւ, և աշտարակներու մէջ ամրացեալ կմղուէին պատերազմներն, յետոյ խրամներ բանալու, և պատնէշներ կանգնելու հնարքներն ստեղծուեցան. և յետոյ այլ հնարքներ, բանակներն իրենց դիրքերուն մէջ լաւ ամրացնելու: Հին ժամանակի պատմութեան մէջ նշանաւոր էին եղած, Սպարտացիներն, որ հաչակ էին հանած, թէ իրենք թշնամեաց դէմ, ամրոց, և պատուար կանգնելու հարկաւորութիւն չունէին. իրենց լանջքն ու կուրծք, բաւական ամուր պատուարներ կրնային ըլլալ, թշնամեաց դէմն: Պատերազմի հարկաւոր զէնքերն ալ հետզհետէ նոր ձեւերու փոխուեցան. լախտ, սլաք, աղեղ, այս ամէն բարբարոսական եղանակներն, անհետացան, աղգերն աւելի կանոնաւորութեան հետեւեցան. լէգէոններու, ու վաշտերու, բաժանումներն, նորանոր ձեւեր առին, ամէն մէկ ազգ, իրեն ճարտարութեան համաձայն, զօրաբաժիններ կազմեցին, կանոնաւորեալ ճակատամարտներու համար ընդարձակ, և աւելի լայն տեղեր ընտրուեցան, որպէս զի վաշտերուն չարժումներն աւելի դիւրանան:

Բակուր զօրագլխոյն անձնական յատուկ արժանիքներէն էր, որ մինչ առիթ ունեցանք ռազմավարական դիտութեան վրայ, այսպիսի հարեւանցի տեսութիւն ընել, այո՛ Բակուր թէ քաջ քրիստոնեայ, և թէ քաջ զինուորական, կմարզէր իրեն հրամանատարութեան ներքև գտնուող զինուորներն, հրահանգելովին, զանոնք իրեն հմտութեանն մանակից կուզէր ընել, որոնք արդարև, այնպիսի հմուտ առաջնորդի մը կրթութեամբ, մէկ մէկ սիպաո զինուորներ, ասպարէզի պատրաստ, չահատակներ ըլլալու պատրաստուած էին, որ և փորձով զայն ցուցին յետոյ, Կորդուացւոց դէմ մղուած պատերազմին մէջ:

Այլաբանօրէն կարելի է ռազմագիտութիւնն Հոգեւորականին պատշաճեցնելու: Ա. Դարու քրիստոնեայքն քան հեթանոսքն աւելի ընտիր զինուորականներ հանդիսացան:

ԽԴ. ԿՈՐԴՈՒԱՑԻՈՑ ԴԷՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ

Թագաւորական բարձրավայել իշխանութեան համար, կպահանջուի զգօնութիւն, և ոչ թէ քմահաճոյքներուն կատարումն, անիկայ որ թագաւոր է կարգուած, մէկ ազգի վրայ, Աստուծոյ բացարիկ անօրէնութեամբն, պարտաւոր է նոյն ազգն, երջանկութեան առաջնորդելու, անիկայ հայր պիտի հանդիսանայ, իրեն հպատակներն ամէն խնամելու համար. հետամուտ պիտի ըլլայ, արդարութեան տիրելուն, և անկարգութեան զսպուելուն. գիշերն ու ցորեկ պիտի հսկէ, որպէսզի իրեն հպատակներուն հանգստութիւնն չվրդովվի, պիտի զգուշանայ, որ զժգոհութեան և դանգատանքի առիթներ տեղի չունենան:

Թագաւորին իշխանութիւնն պէտք չէ, որ ճնշում ընէ, հպատակներուն կրօնքին վրայ, այլ կնարկաւորի ազատ թողուլ, որ ամէն մէկն իր խղճին հետեւի. երբ հպատակներուն դաւանած կրօնքն, բարեկարգութեան չհակառակիր, երբ բարոյական սկզբանց վրայ հիմնեալ է, նոյն կրօնքն: Իշխանութեան առջեւ, բարոյականութիւն ուսուցանող կրօնքի հետեւող ժողովուրդն է, որ դիւրաւ կընաւանդի, և ոչ թէ անբարոյական, և Աստուծոյ երկիւղ չունեցող ժողովուրդն. Աստուծոյ երկիւղ ունեցող հպատակներն, իրենց թագաւորն կպատուեն, օրէնքներուն կհպատակին, ուղղութիւնն կսիրեն, և անանկութեան առեներն իսկ չեն դժգոհառար, համակերպելով իրենց ճակատագրին:

Թագաւորական իշխանութիւնն կառաջնորդուի, չուրջն ունենալով, ընտիր և բարի պաշտօնակալներ, հպատակներուն բարեկարգութեան վրայ հսկելու, և անոնց չահին ծառայելու համար: Նոյնպէս ալ դաւառներու մէջ, խոհեմ կուսակալներ, և գաւառապետներ, որ անոնք ալ մէկտեղ ընդհանուր հպատակաց, բարօրութեանն հետամուտ ըլլան: Ունենալով ևս ուղղամիտ դատաւորներ, որ արդարութենէն առաջնորդեալ, դատավարութիւն ընեն: ունենալով և ս խորհրդականներ, որ օգնական ըլլան, բարի խորհրդատուութեամբ, Թագաւորական իշխանութեանն. փորձով տեսնուած է, որ տկարամիտ մէկ Թագաւոր, հետեւելով կեղծաւորներուն, և չողոքորթներուն, ճշմարտախօս և թէ համարձակախօս խորհրդականներն հեռացուցած է քովէն, որով ալ մեծապէս թերութեանց առաջնորդուած: Իշխանութեան կողմանէ գործուած ամէն անիրաւութիւն, դժգո-

հուԹիւն և անկարգուԹիւն յառաջ կգային, հպատակներուն վրայ կիյնային, անոնց սրտերն չանելով, և ոչ Ժէ բանակներու չատուԹեամբ, և բռնաւորական եղանակաւ:

Մինչ ազատաց Դահուն վրայ իշխանավարող Թագաւորն, զուրկ էր նոյնպիսի խոհեմ հանգամանքներէն, բռնաւորուԹիւնն էր ըրած, իրեն նպատակն, բարեկարգուԹեան վրայ անոգ, ԹշուառուԹեան էր, որ կառաջնորդէր հպատակներն ամէն, տէրուԹեան բովանդակ սահմաններուն մէջ, հպատակներն առհասարակ, հարստահարուԹեան մատնուած էին, գաւառներու մէջ կուսակալներն, և պաշտօնավարներն, ընդհանրապէս իրեն նման, անխոհեմ էին, առակին հաճաձան, որ կառանդէ. նման գնման սիրէ. անոնք ամէնքն ալ Թագաւորին բնաւորուԹիւնն, իրենց օրինակ ըրած էին:

Սահմանակից իշխանավարուԹեան առներն, անդ անդ խլրտումներ մէջառէ էլան, նոյնպիսի խլրտումներէն, գլխաւորն, տեղւոյն բնակիչներն լեռնականներէն բաղկացեալ էին, վայրենիներ էին երկայնմօրուս, անասնոց մորԹերէն էին զգեստներն, սրտնքներն մերկ, հասարակաղուկ, հրաչուի և պղնձադէմ, քալ ձիավար, քալ նչանաւոր, և քալ պատքախաղայ: ՍովորուԹիւնն էր անոնց, առէպ մեծ հանդէսներ կատարել, լեռնականէն դաշտերու վրայ իջնալով, ուր մինչև երկու հարիւր կտրիճներ հեծած, աչխոյժ նժոյգներու վրայ, դէմառդէմ երկու բաժին եղած, իրենց ձեռքին պատքներն, չհչտակի օդն կնետէին, պատրաստ մնալով, պիմացի կողմէն եկած պատքներն օդոյն մէջ որսալու, նորէն զայն արձակելու համար, այնքան վարժ էին, որ կարելի չէր, որ նետուած պատքներն, անոնց ձեռքերէն վրիպէին, գետինն իյնային, ժամերով կանէր, անոնց նոյն տեսակ զուարճուԹիւնն:

Կորդուացիք սովորուԹիւն ունէին ևս, համախմբելով, բազմաւոր Թուով, որսորդուԹեան երԹալու, կատաղի գազաններուն դէմ, ինչպէս ալ սովորուԹիւն ասպատակուԹիւններ ընելու, հեռաւոր տեղեր, իրենց բնաւորուԹեան բերմամբ, աւազակներ էին անոնք, կայ վըշտակէին և կկողոպտէին, ուրիշներուն գոյքն, անասուններն ու ցորեանն, Թէեւ իրենց երկիրներն ընդարձակ էին, և կրաժնուէին երեք մասերու, ինչպէս վերին Կորդրիք, Միջին Կորդրիք, Ներքին Կորդրիք, այլև այնպէս, իրենց սահմաններէն դուրս ելլելու յանդգնուԹիւնն ունէին, անոնք իրենց նպատակին հասնելու համար, անխնայ սպանուԹիւններ կգործէին, ասպատակուԹեան տեղերէն կողոպտուէն զատ, սրու մանուկներն ալ կգերէին, և յաղԹանակաւ կդառնային, իրենց լեռներն, ուր միշտ գինեալ կդիմագայէին:

Կորդուացիք ասպատակուԹիւնն սկսելէն առաջ, կհաւաքուէին կուռքի մ'առջև, պաշտօն մատուցանելու, ուր կտեսնուէին կուռքին

բազնին քով, չարուած աղջիկներ, ձերմակազգեստ, ոսկի մանեակներով զարդարուած, մազերն արձակ, որ կկաքաւէին, անոնք կըբարձրացնէին իրենց բազուկներն, մատներնուն այլ և այլ ձևեր տալով, յետոյ վար կիջեցնէին, երերցնելով զանոնք, մերթ ձեռքերնին իրարու վրայ կծալլէին, և մերթ կբաժնէին, յետոյ կտարածէին զանոնք, իրարու մէջքերն գրկելու, անոնց ոտքերն ու սրունքներ, յայլ և յայնկակ կտատանէին, պարուհիներուն չարժուձևերն, եԹէ օտարներուն ծաղրն չարժէր, Կորդուացւոց ալ յուզում կպատճառէին. պատերազմի աւԹիւ, երբեմն անոնք, ձեռքերնին զէնքեր կկրէին, դէմառդէմ զանոնք չարժելով, սպառնական ցոյցերով, այսպիսի կաքաւներն տեղի կունենային, Թմբուկներու և արնգնելու ընկերուԹեամբ, և կկատարուէին բարբարոսական եղանակաւ, նոյն աղջիկներն նուիրուած էին, իրենց լեռնային աստուածին ծառայուԹեան, Թէև կընակէին իրենց ծնողաց տունն, այլ կաքաւական ուսումն և կրԹուԹիւնն, առնելու համար, ամէն օր ընդհանրապէս, կհամախմբուէին ընդարձակ մէկ քարանձաւն:

Կորդուացիք այսպէս, իրենց բնաւոր և անասնական բնաւորուԹեամբն՝ միւս կողմանէ պետական պաշտօնէից հասարակարուԹենէն գրգռեալ, ապստամբած էին Թագաւորական իշխանուԹեան դէմ, բացարձակապէս արհամարհած էին զանիկայ, իրենց լեռներուն վրայ սիրով, արքունի պաշտօնատարներն, իրենց սահմաններէն դուրս հանած էին, անոնց մէջ մէկ քանիներն ալ, որ ԹշնամուԹեամբ էին, վարուած հետերնին, սպանած: Սկիզբներն քանի մի հարիւր զինուորներ, առաքուած էին անոնց դէմ, որոնք չէին յաջողած ապըստամբուԹիւնն նուաճել, մասամբ ջարդուած էին, և մասամբ ալ փախուստ տուած:

Կորդուացւոց սահմաններուն մէջ, հնարաւոր չէր կանոնաւոր պատերազմ մղել, երկիրն լեռնային ըլլալովը, ապստամբներն զատ զատ, խմբակներ էին կազմած, և ժայռերու հետևներն ապաստանած, նոյնպիսի ապահով դիրքի մէջ, աղեղներն լարելով, անվրէպ մահացու հարուածներ կտեղացնէին, Թագաւորական լէգէոններու վրայ, քաջամարտ էին նետաձգուԹեան արհեստին մէջ, կանոնաւոր պատերազմ ընելու վարժած զօրագունդներն, անկարող էին, նոյն վայրենի խմբակներու դէմ, առանձին ճակատելու, ապստամբքն արձակ հարձակ, ժայռէ ժայռ կցատկէին, միևնոյն եղանակաւ, մէկ քանի անգամներ չարունակ, յաջողած էին, յաղԹական հանդիսանալ, Թագաւորական զօրագունդներուն վրայ:

Վերջապէս Սանաթրուկ, ուղիով պատժել Կորդուացւոց ապստամբուԹիւնն, Եղեսիա հասաքից, քանի հազար զինուորներ, որոնց Թուոյն մէջ էր նաև, Բակուր զօրագլուխ, իրեն զօրագունդովը

մէկտեղ, Սանատրուկ այսպիսի մէկ բանակին գլուխն անցած, ճամապարհեց գնաց, մինչև Կորդուացւոց լեռներուն ստորոտն, և հոն զետեղեց բանակն, ուր վրաններ կանգնել տալով՝ առանձին առանձին ամէն զօրագունդներուն, և զատ մէկ վրան իրեն համար, և հոն ժողված ամէն զօրագլուխներն, պատրաստեց պատերազմին յաջողակ գիծն, քանի հազար զօրքն երկու հարիւր գունդերու պիտի բաժնուէին, և լեռներն շրջանակի մէջ պիտի առնէին, միշտ պիտի յառաջանային, և իրենց կազմած շրջանակն, միշտ պիտի նեղցնէին, մինչև որ ապստամբներն նուաճէին, յաջորդ օրն պատերազմն պիտի սկսէր, Սպարապետն Հայոց բացակայ էր հիւանդ ըլլալովը։

Առաւօտն կանուխ, երկու հարիւր զօրագունդերն, երբ լեռներն պաշարեցին, փողերն հնչեմբ նշան տուին, յառաջանալու, Կորդուացիք ալ ձայներ արձակեցին վայրենի սաղաղակներով, զօրագնդերն, իրենց պետերուն առաջնորդութեամբ, արշաւեցին լեռան վրայ, երբ արևն իր ոսկեփայլ գունդն կարթբացներ հորիզոնին վրայ, առաւօտն կճաճային, ապստամբներուն արձակած նետերն, գլուխներուն վրայէն, կահէին և կվրիպէին, այն և այնպէս կընդդիմանային ապստամբներն, որ կասեցնէին զօրագունդերուն արշաւանքն, այլ անոնք կյառաջանային միշտ դիակներուն վրայ քայլելով, և երբեմն ալ գիրկախառն կռուելով, զօրագունդերուն չարժուին այնքան արագ ելաւ, որ ապստամբներն որքան ալ յանդուգն էին, և քաջ, կչուարեցնէին, և տեսնելով որ ամէն կողմերէն պաշարուած կմնային, զօրագունդերուն չրջապատն քակելու կջանային, յաւասատութեան առաջնորդուած անոնք, նորանոր ճիգեր կթափէին, որ վանեն թագաւորական զօրագունդերն, վերջապէս անոնց քաջութիւնն չբաւեց դիմանալու, յաղթուեցան և բազմաթիւ մահեր ունեցան։

Բակուր զօրագլուխն իրեն զօրախումբովը, արծուէնման արշաւած էր լեռան վրայ, և մեծ քաջագործութիւններ կատարած, ինքն ըլլալով միւսներէն առաջ լեռան կատարն հասնող, հոն Կորդուացւոց իշխանին դիմացն էր ելած, երբ իշխանն սուրն ձեռքն, հարուածն ուղղելու վրայ էր Բակուրի գլխուն վրայ, Բակուր աւելի արագ չարժմամբ, իրեն սուրն անոր սիրտն մխեց, որով տարուած յաղթութիւնն պսակուեցաւ, Սանատրուկ որ կհսկէր պատերազմին վրայ, տեսնելով յաղթութիւնն, աղաղակեց, զինուորներ դուք աւիւնեցու կորիւններ էք, դուք պարծանք էք Հայրենեաց։

ԽԵ. ԲԱԿՈՒՐ ԶՕՐԱԳԼՈՒԽ ՄԱՐՏԻՐՈՍ

Շեփորայներն ձայնելով յաղթութիւնն աւետեցին, և միանգամայն ալ զինադադար զօրախմբերուն, որոնք խայտալով լեռներէն իջած, դաշտին վրայ զետեղուած իրենց վրաններն վերադարձան, թագաւորական բանակն հարիւրի չափ մեռեալ, և յիսուն վիրաւորներ էր ունեցեր, իսկ ապստամբներն հազարի չափ, ապստամբներուն հրամայող մեծերն գերի բռնուած, չղթայակապ եղան և բանակին հետևեցան, որոնց մէջն էր նաև Կորդուացւոց իշխանին որդին, որ պատանդ պիտի մնայր, թագաւորին քով, պատերազմն վեց ժամ տևած էր, զինուորներն վրան դարձած, պիտի հանդչէին, մինչև յաջորդ օրն, որուն մէջ պիտի կատարէին, մեծ տօնախմբութեան հանդէսն, իրենց տարած յաղթութեան համար։

Սանատրուկ արշալոյն ծագելուն պէս, հրամայեց, որ զինուորներն պատրաստ մնային այն գոհին, որ պիտի մատուցուեր դաշտի վրայ, Աստահիա աստուածուհիին, պատուոյն Հայոց պաշտպանուհիին՝ նոր հրանալին համաձայն, մէկ սեղան կանգնուեցաւ, որուն վրայ զետեղուեցաւ աստուածուհիի արձանն, զինուորներու մեծերն ամէն, որոնք բանակին կհրամայէին, թագաւորին հետ միացած, սեղանն պիտի չրջապատէին, և պիտի մատուցանէին գոհն, աստուածուհիին չնորհակալ ըլլալու, և զանիկայ պատուելու, վասն զի յաղթութիւնն էր չնորհած և ապստամբներն նուաճել տուած։

Երբ գոհին հարկաւորեալ, ամէն պատրաստութիւններն եղած էին, չեփորայի մը հնչումով, զինուորական պետերն ամէն, հրաւիրուեցան թագաւորին վրանն, թագաւորն ներկայացողներուն մէջ, չտեսնելովը Բակուր զօրագլուխն, առաքեց թիկնապահներէն մէկն անոր քով, որպէս զի փութացնէ զանիկայ քովը գալու, այսպէս ներկայացաւ անիկայ ևս, թագաւորն խօսքն անոր ուղղեց, ըսելով, Բակուր, դու յաղթութիւնն պսակած ըլլալովդ, դու ևս աւելի արժանաւորն, որ հանդէսին գլխաւորն ըլլաս. Բակուր պատասխանելով թագաւորին, ըսաւ, ևս այս պսակիւէն կհրաժարիմ, թագաւորն ո՛չ ըսաւ, ինչո՞ւ պիտի հրաժարիս, դու առիւծակաղ ևս ամէնէն աւելի չնորհակալ ըլլալ աստուածուհիին, որ քեզ, մեծ փառաւորութեան արժանի ըրաւ, Բակուր ալ ըսաւ թագաւորն մի՛ առիւծակաղ դիս, վասն զի չեմ ուզեր ևս մասնակցիլ, այս պաշտօնին, թագաւորն անոր հանարձակախօսութիւնն լսած, այլայլելով հարցուց թէ ինչո՞ւ

չպիտի մանակդէր, այլ քաջն Բակուր վրայ բերաւ համարձակապէս, թէ ինքն քրիստոնեայ էր:

Թագաւորն սարսափահար եղաւ, երբ լսեցաւ Բակուր զօրագլխոյն քրիստոնեայ ըլլալն, և արտասովոր զայրոյթով, թէ ինչպէս անիկայ զինուորական ըլլալովն, քրիստոնեայ էր եղած, և հարճական իրեն հրամանին հակառակելու. դէմքն խոժոռցուց, և գոչեց Բակուր, անխնայ քարկոծեն է քու ըրածն, դու կպարտիս գիտնալ թէ, ես Թոյլ չեմ տար, ոչ թէ զինուորականներուն միայն, այլև ամէն իմ հպատակներուն որ քրիստոնեայ ըլլան, ուստի յաղթութեան պատճէն չկորսնցնելու համար, պէտք է, որ անմիջապէս, ուրանաս քրիստոնէութիւնն, և մեր յատուկ աստուածուհիի պաշտօն մատուցանես, արդ պատասխանէ՛, պիտի հնազանդիս իմ հրամանին. Բակուր անմիջապէս պատասխանելով անոր, ըսաւ, Թագաւո՛ր, հրամայէ ինծի, որ թշնամեաց սրոյն առջևէն ինկնամ, իմ անձն հազար վտանգներու ենթարկեմ, քեզի պաշտպանելն է իմ պարտքն, և ոչ պաշտելն սուտ աստուածուհին:

Թագաւորն Բակուրին անհնազանդութեանն, և թէ պատասխաններուն վրայ, հետզհետէ զայրոյթն բորբոքելով, ըսաւ անոր վերջապէս, պարապատ ելի՛ր ուրեմն գիտեմ ես պատժել քու յամառութիւնն, յետոյ դառնալով միւս զինուորական պետերուն, ժամ է, որ երթանք մեր զոհն մատուցանելու, վերջէն ալ այս յիմարին հարկաւոր դան տամ, նոյնպիսի սպառնալիքով և զօրապետներու ընկերութեամբ վրանէն դուրս ելաւ, յառաջ մղեց քայլերն դէպ ուղիղ Սնահատայ սեղանն, ուր զոհ մատոյց աստուածուհիին, և պտուղներ ընծայեց անոր. այսպէս ալ նոյն համախմբութեամբ վերադարձաւ վրանն:

Ուր հասած բաշխեց, այն ամէն զօրագլուխներուն, մէկ մէկ դափնեայ պսակներ, անոնց գլուխներուն վրայ դնելով, իսկ բաները կուրին համար հրամայեց, որ անմիջապէս երթան, թիկնապահներն ձիերու աղբերէն կազմուած մէկ սպակ պատրաստեն, և անոր գլուխն դնեն. հրամայեց ևս երկու զօրագլուխներու, որ Բակուրն առնեն տանին, զինուորաց վրաններուն առջևէն անցնեն, նոյն աղբեղէն սպակովն, և զանիկայ խայտառակեն, որպէսզի օրինակ ըլլայ ամենուն. և տեսնեն թէ ինչպէս կպատժուին անհնազանդները. երկու զօրագլուխներն, երբ այսպէս կանցընէին Բակուրն վրաններուն առջևէն, առհասարակ զինուորներն կապչէին Բակուրին վիճակին վրայ, իսկ իրեն հրամանին ներքև եղող, քրիստոնեայ զինուորներն, կդովէին իրենց մեծին արիութիւնն:

Զօրագլուխներն Բակուրն խայտառակելու համար, նոյնպիսի տղանցութիւնն կատարէին վերջ, դարձեալ զանիկայ Թագաւորին

առջևն առաջնորդեցին, Բակուր Յիսուսի սիրոյն համար, համակերպած, յօժարակամ գտնուեցաւ, այս ամէն նախատանաց, իրեն երեւակայութեան առջև ունենալով, իր Աստուածային Փրկչին նախատինքներն, որ ունեցած էր: Թագաւորն այն աստն տեսնելով Բակուրին իրեն քով վերադարձն, զանիկայ մահուան դատապարտելէն առաջ ուզեց, վերջին փորձ մ'ալ ընել, ուստի խօսքն ուղղելով անոր ըսաւ. Բակո՛ւր մի՛ տիպեր զիս, որ զրկեմ քեզ այն կանքէն որ Անահիտն է քեզ չնորհած, այն փառքէն, որ քու դիւցազնութեանդն արժանացար, քու կեանքն, քու փառքն, իմ ձեռքն է, ինչպէս գիտեմ քեզ անարգելն, գիտեմ ալ վարձատրելն, զգաստացի՛ր ուրեմն. ուրացի՛ր չուտ Քրիստոս, ճանչցի՛ր Անահիտ. ապա թէ ոչ, այսօր իսկ մահուամբ պիտի պատժուիս:

Բակուր զօրագլուխն, աչքերն Թագաւորին վրայ սեւեռելով, և մեծ համարձակութեամբ պատասխանեց այսպէս. գիտցիր արքայ և համոզուէ՛ թէ ես, հաստատուն կենամ, իմ ճշմարիտ քրիստոնէական հաւատքին մէջ, դու զիս երկրաւոր կեանքէ զրկելով, բարիք ըրած կըլլաս, ինծի պատճառելով անմահական կեանքն. քու ինծի տալիք երկրաւոր փառքն, ոչինչ է, յաւիտենական երջանկութեան հանճամատութեամբ, իմ վերջին պատասխանն այս է, թէ ես Քրիստոսի կճանչնամ, ճշմարիտ Աստուած, և ոչ Անահիտն: Բակուր խօսքերն արտասանած ժամանակ Թագաւորն սասանած կենայր: Բակուր յարեց ևս ըսել, Արքայ գիտցիր ևս թէ, քու բազուկն, որ չարուեստակ քրիստոնեաներ կպատնէ, Քրիստոս զանիկայ չարաչար եղեռնակաւ պիտի խորտակէ, վասնզի Քրիստոս, շատ աւելի է զօրաւոր, քան թէ քու բազուկն:

Սանատրուկ Թագաւորն, այն պահուն իրեն բարկութեան վերջին ծայրն հասած, հրամայեց թիկնապահներէն մէկուն, որ անմիջապէս Բակուրին լեզուն կտրէ, երբ անօրէն հրամանն կատարուեցաւ, բարկութիւնն դուրս ժայթքեց ըսելով, տեսար անմիտ իմ կարողութիւնն, որ ինչպէս կպատժեմ քու յանդգնութիւնն. յետոյ հրամայեց նոյն զօրագլուխներուն, որ զանիկայ անցուցած էին զինուածներ տուէք անոր սրտին, սպաննեցէք զանիկայ որ արժանի չէ ապրելու, և թողէք մարմինն որ թռչնոց կերակուր ըլլայ. վերջապէս պատմուեցաւ քաջն Բակուր հերոսաբար:

Այսպիսի դէպքն որքան ալ մեծ տպաւորութիւն ըրած ըլլար բանակին վրայ, այլև այնպէս հրաման եղաւ, որ զինուորներն դաշտին վրայ զբօսնուն, կերուխումի ընեն, թէ զուարճանան, և թէ վարձատրուին մեծ յաղթանակին վրայ, որ տարուած էր Կորդուացոց վրայ, զինուորներն ամէն ուրախութեամբ հետամուտ եղան,

զուարճութեան, կխօսէին պատերազմին այլևայլ միջադէպներու վրայ, որոնց ականատես էին եղած, Թագաւորն ալ իր վրանին ներքեւ կգտնուէր, միշտ տագնապած վիճակի մէջ, նահատակին անհրնազանդութեան համար, կատաղութեան մէջ կհայհոյէր միշտ. իսկ զօրագլուխները, որ նախանձոտ էին, մեծ ուրախութիւն ունէին սրտերնուն մէջ, Բակուբին ապտման և անհետանալուն համար:

Բայց Բակուբին նահատակութեան ժամանակ, անոր հրամանատարութեան ներքեւ գանուող զինուորները, առհասարակ՝ սրխրութեամբ զգածեալ էին, ոչ թէ անոր յատկանական երջանկութեան համնելուն, որուն քանի վախնալով էին, իրենք ալ քրիստոնեայ ըլլալնուն պատճառաւ, այլ միայն թէ դրկուած ըլլալնուն համար անոր անձկալի ընկերութենէն. անիկայ ազատուած էր. իսկ իրենք կմնային տակաւին անօրէն Թագաւորին ծառայութեանն ներքեւ: Քրիստոնեայ զինուորներն ալ իրենց կերակուրն ուտելէն վերջ, սկսան դաշտին վրայ չրջագայել. անոնց մէջէն, մէկ քանիներ ծածկապէս հեռանալով դաշտէն, հասան մինչեւ այն տեղն, ուր նահատակուած էր Բակուբ, հովիտի մը մէջ նետուած ըլլալով քրիստոնեայ զօրագլխոյն մարմինն, վերցուցին զայն պատուով, և փոս մի փորելով, հոն թաղեցին, և ծունկի վրայ աղօթքներ ըրին:

Սանատրուկ միշտ տագնապակալ վիճակին մէջ, չկարենալով հանդիսա ունենալ վրանին ներքեւ, Բակուբին նահատակութեան օրն, միջօրէէն վերջ հրամայեց, որ բանակն պատրաստուի ճամբայ ելլելու՝ երբ բանակն չարժման մէջ էր, վրաններն ամէն քակուած և պատրաստուած, Թագաւորն նժոյգին վրայ նստած, բանակին գլուխն անցաւ, սկսաւ զայն յառաջ վարել, զինուորներուն յաղթական քայլերն, անոնց անցած տեղերն ամէն կհաչակէին ունեցած յաղթութիւնին, մինչեւ որ հասան մայրաքաղաքն, պսակազարդ դափնիներով, և մեծ հանդիսութեամբ մտան հոն, չքեղազարդ տողանցութեամբ և թէ չափօրայներու հնչմամբ:

ԽԶ. ԲԱԿՈՒՐ ԶՕՐԱԳԼԽՈՅ ԱԶԳԱՏՈՀՄՆ

Բակուբ զօրագլխոյն հայրն, Բարուենակ Խոսխոսունի՝ ցեղէ էր, մայրն ալ Սկլա Հռոմայեցի ազգէ, եղբայր մ'ունէր, և կրկին քոյրեր. Բարուենակ քաջալքաղաւ էր Վան քաղքին մէջ, հասատատած քնակութեամբ, իրեն ազնուականութեանն հետ միացուցած էր, ամէն առաւելութիւններ. որոնք աշխարհի վրայ մարդն յարգելի կընծայեն հասարակութեան առջեւն: Բարուենակ ընտանեօքն Ցիսուսի հաւատացած էին Ս. Բարթողիմէոսի քարոզութեամբ, տակաւին յիսուն և վեց տարեկան թիւնաւոր տեսակէ մէկ ճանճ դիպուածով խայթած Բարուենակայ քունքն, որուն պատճառած ուռեցքն մահացու եղած էր կեանքին: Սկլա կողակիցն չկարենալով երկայն ապրիլ ամուսնոյն մահուանն վրայ, մեռաւ քաղցկեղէ չիսուն և չորս տարեկան, որք Թողուլով չորս զաւակներն, որոնք իրենց դաւանած քրիստոնէական կրօնքին համար, տարաբաղդ վախճաններ պիտի ունենային, իսկ յետոյ երանութեան պիտի հասնէին:

Բարուենակայ և Սկլայի չորս զաւակներն, կընակէին Վանայ մէջ, բարձրաւանդակի վրայ, զօրանոցին դիմացն, իրենց հօրենական տունն էր այն, իրենց ազնուականութեանն բաւող, ժառանգութիւնն ունեցած էին, որով հանդիսաւ կրնային ապրիլ, այս եղանակաւ ընկերութիւններէ հեռու իրենց քնակարանին մէջ, փակուած առանձին, կապրէին: Այլ Բակուբ, որ զինուորականութեան էր հետեւած, քայլ առ քայլ յառաջանալով, զինուորական պաշտօններու և պատիւներու մէջ, հասած էր ըլլալ զօրագլուխ, իրեն մեծ ընդունակութեամբ:

Բարուենակայ երկք զաւակներն, ամէնքն ալ չափահաս Վանայ մէջ Պոռթկայր անուամբ յելուզակի մի հետապնդումէն՝ ազատուելու համար, մէկ առաւօտ կանուխ նաւակ մտան Վանայ ծովուն միւս եղերքն անցնելու, յամառքէն բաժնուելէն յետոյ, յանկարծ տեսան մէկ ուրիշ նաւակ, մէջն հինգ անձեր, որ ուղղակի իրենց նաւակին վրայ կարշաւէր, ահռի արագ ընթացքովն, Պոռթկայրն էր, որ նաւակով կհետապնդէր զիրենք, եղբայր և քոյրեր ահ ու դողի մէջ էին, թէ ինչ պիտի ընէին, յելուզակն իրենց անձերուն պիտի տիրանայր. երբ Պոռթկայր իրենց նաւակին հասած, անոր մէջն ցատկեց, դաւաճան միայն իրենց եղբայրն, վասն զի աղջիկներն արդէն, զիրենք խաչակնքած, և իրարու պլլուած, ծովն նետուած էին: Պոռթկայր մեծ բարկութեամբ դաշոյնն անոնց եղբօր սիրտն մխեց, և հրամայեց

իր ընկերներէն, մէկ քալ լուղորդէն, որ անմիջապէս ծռիլը նետուի, աղջիկներն ողջ դուրս հանէ, լուղորդն ծռիլը նետուած, խուզարկեց խորերն, և չգտաւ դանակը, ծռիլը փոթորկալից էր, և երթալով ա-լիքներն կատաղանային։

Թէ ո՛վ էր նոյն չկուզակն պատմենք անոր անցեալն, Պոռթկայր աղնուականի մի զաւակն էր, հայրն մեծ փարթամութեան տէր, ինքն ըլլալով միակ ժառանգ, նոյնպիսի մեծ փարթամութեան, հօր-եղբայրն անոր նենգամտութեամբ, որպէս զի ինքն ըլլայ՝ ժառանգն, Պոռթկայրն երկք տարեկան հասակին մէջ, փախցուցած տարած էր, Սլաթ քաղքէն Սղիովիան, և հոն հովիւներու պահպանութեանն էր յանձնած, հօրն ըրած խուզարկութիւնքն անօգուտ եղած, Պոռթկայր մնաց հովիւներուն քովն, մինչեւ քան և հինգ տարեկան հասակն. անիկայ չարքաշութեան վարժած, և երթալով զարգացած, կորովի և կատաղի մէկն էր եղած, քալ որսորդ ըլլալով, գայլկրուն դէմ, հովիւներն զանիկայ Պոռթկայր կոչած էին։

Պոռթկայր հովիւներուն քովէն բաժնուած, իրեն նման կորովի չորս անձեր գտած, անոնց ընկերութեամբն գնաց, Վանայ չրջակայքն, մէկ ամայի տեղ մի հաստատուեցաւ, ուր հետամուտ եղաւ իրեն ընկերներուն հետ չկուզակութիւն ընելու, ահ եւ սարսափ էին եղած, անոնք Վանայ բնակիչներուն, իրենց հետզհետէ գործած ոճիրներովն, անոնց չարագործութիւններն անհամար էին եղած, արձակ համարձակ անոնք Վանայ մէջ, թէ գիշերն, և թէ ցորեկն, չրջագայութիւններ կընէին, կկողոպտէին քաղաքացիներն, և կսպաննէին, չկայր մէկն, որ կասեցնէր զանոնք նոյնպիսի ապստամբութիւններէն, և ազատէր քաղաքացիքն անոնց բռնութենէն։

Վանայ բնակիչներուն, նոյնպիսի սարսափի մէջ եղած ատենն էր, երբ մէկ կիրակի օր, Պոռթկայր Վանայ բարձրաւանդակին վրայէն, անցած ատեն, Բարունակայ երկու աղջիկ զաւակներուն հանդիպեցաւ, որ իրենց եղբօրն հետն, կդառնային իրենց բնակարանն, որոնք իրենց բնակարանէն, քահանային քով երթալու համար, արդէն դուրս ելած էին. Պոռթկայր տեսնելով աղջիկներէն, կրասերագունէն ունեցած գեղեցկութեանն վրայ զմայլած՝ ուզեց զանիկայ իրեն ընել, որպիսի դիտամամբ հետանալով բարձրաւանդակէն, գնաց իրեն որջն, հոն իրեն դիղած գողունի առարկայներուն մէջէն ընտրեց, մէկ ոսկի մանեակ, և զայն յանձնելով պառաւ կնկան ձեռքն, որ որջին մէջ չկուզակներուն ծառայութիւնն կընէր, հրամայեց անոր, որ երթայ Վան, քաղքին բարձրաւանդակին վրայ, զօրանոցին դէմն գտնուող բնակարանն ներկայանայ, նոյն ոսկեղէն մանեակով, կրասեր աղջկան ամուսնութեան առաջարկն ընէ։

Սպասաւորուհի պառաւն, ուղղած քայլերն Վան երթալու, Բարունակայ կրասերագոյն աղջկանն պիտի յանձներ, նոյն մանեակն Պոռթկայրին կողմանէ ընծայուած անոր, նոյն այլանդակ ամուսնութեան գաղափարով, ինչ ընդունելութիւն պիտի գտնէր, պիտի յաջողէր. ոչ երբէք, պառաւին ժամանումովն, աղջիկն՝ երբ լսեց Պոռթկայրի անունն, մեծ սարսափով, մերժողական պատասխան տուաւ, աղջկան երեց քոյրն իսկ և եղբայրն ալ միևնոյն մերժողական պատասխանն կրկնեցին բացարձակապէս, սպասաւորուհին, որքան ալ չանաց զանիկայ համոզել, նոյնքան նա յամառեցաւ, որով պառաւն ձեռնունայն նա դառնալով, ծանոյց չկուզակապետին ընդունած մերժողական պատասխանն. չկուզակապետն լսածին պէս զայն՝ զոհ չեց թէ իրեն միջոց չէր պակսեր, որ զանիկայ կամայ և ակամայ, իրենն ընէր, և թէ կրնար բռնի տիրանալ անոր անձին վրայ։

Պոռթկայր աւելի ևս զրգռուած, հրամայեց իրեն ընկերներուն, որ հետապնդեն աղջիկն, և ժամ առաջ զանիկայ ձեռք անցնելով, առնեն և բերեն իրենց որջն, անոր համար պիտի հսկէին անունք անքուն, որ մինչեւ կարող ըլլային, նոյն նպատակին հասնիլ, դիւրին չէր չկուզակութիւն ընել բնակարանին վրայ, վասն զի զօրանոցն հոն մօտ էր, ուստի պիտի սպասէին ճամբու վրայ, հանդիպելու աղջկանն։ Կիրակի օր մ՚էր դարձեալ, երբ առաւօտ աղջիկն, իրեն քեռն և եղբօրն հետ բարձրաւանդակի վրայ, ճամբու վրայ դանուող գինուորներու բազմութեան ներկայութիւնն, արգելք մ՚էր չկուզակներուն, իրենց խորհուրդն կատարելու, չհամարձակելով գործադրելու զայն, սպասեցին, մէկ ուրիշ յարմար առիթին իրենց նպատակին հասնելու։

Պոռթկայր խմանալով, որ չկուզակ ընկերներն, չէին յաջողած վախցնել աղջիկն, մտածեց մէկ ուրիշ հնարք, որով կարող ըլլար, նպատակին հասնելու, նոյնպիսի հնարքն ալ ուզեց, անմիջապէս գործադրելու. յաջորդ օրն երկուշաբթի երեկոյ մուտին, չորս ընկերներն հետն առած, մտաւ Վան, և բարձրաւանդակն ելլելով, գնաց աղջկան բնակարանն, ուր երբ չկուզակներն ամէն, գործի սկսած, խորտակել կուզէին բնակարանին դռներն, պահապան չուներն հոն սկսան ներսէն հաչել, և անանկ բարձր, և կատաղի էին հաչումներն, որոնց ձայներէն հետապրդուած գինուորներն, զօրանոցէն դուրս ելան, անոնց երեւումն տեսնելով չկուզակներն, անմիջապէս ստիպուեցան հետանալ։

Սկսեւս չկուզակներուն հետապնդումն, և հակողութիւնն աւելցած էր քանիպատիկ արթնութեամբ, որոնք չարունակ ամէն օր կը դէպերէին բարձրաւանդակին վրայ, մինչեւ որ կարող ըլլային իրենց չարամտութիւնն կատարելու, որով աղջկանն, հոն Վանայ մէջ բնակիլն միշտ վտանգաւոր կդառնայր, աղջիկն իրեն քեռ և եղբօր հետ ըմբռնելով կացութեան ծանրութիւնն, որուն հետեւանքն, իրենց աղե-

տալի պիտի ըլլար, որուհետեւ իրենց մէջ, հետամտել քաղքէն, և իրենց ղեկավարական եղբօր Բակուբին քովն երթալ Թաւլըլուբ, որպէս զի անոր պաշտպանութեան ներքեւ գտնուին, նոյնպիսի դիտումով, նաեւ մակ մ'ալ գրեցին երեքն մէկտեղ, և Բակուբին հասցէին ճամբեցին:

Դժբաղդաբար նոյն ատեն, փոխանակ Թաւլըլուբ երթալու, յեղուզակիներուն ձեռքն անցաւ, անոնց հակողութիւն ընելնուն պատճառաւ: Պոռթկայը տեղեկանալով նամակէն, թէ աղջիկն իրենցմով որոշած են հետամտել, ո՛ր ճամբով պիտի կարենային հետամտել քաղքէն, եթէ ոչ լիճէն անցնելով, որոշեց ուրիշին, որ Վանայ ծովուն եղերքն մնալով, ապատ չարունակ մինչեւ այն օրն՝ երբ անոնք փախչելու փորձն ընէին: Պոռթկայը ութն օր վերջն նշմարեց փախստականներուն նաւակով հետամտողն, ինքն ալ փութայ իսկոյն անոնց վրայ խոյանալ մէկ ուրիշ նաւակով, այլեւս կկարծէր նպատակին հասած ըլլալ, աղջիկներն տեսած ապահովով յեղուզակապետն ղիրաք գրկած լիճն նետուեցան: Պոռթկայը տեսած ղայն սոսկաց, և հրամայեց իրենցներէն լուղորդ մէկուն, որ լճին ներքեւէն զանոնք դուրս հանէ, որ հրամանն կատարելով լուղորդն չկարողցաւ աղջիկներուն հետքն գտնել, եղբայրնին ալ հոն դաշոյնով վախճանեցաւ յեղուզակապետին, որ նոյն պահուն ճիւաղի կերպարանք էր առած, սոսկալի երեւոյթով, քանի յուսահատ, որ սիրած աղջիկն ձեռքէ եղած էր այլ ևս:

Վանայ մեծ լիճն, որ ընդարձակութեանն պատճառաւ, ծով ևս կոչուած է, փոթորկի ժամանակ, ալեկոծութիւնն թէ սարսափելի և թէ վտանգաւոր է, նոյնպիսի փոթորիկի օր մ'էր, երբ Պոռթկայը նաւակին մէջ կը գտնուէր, աղջկան հետապնդումին պատճառաւ, մինչ փոթորիկն պիտի կասեցնէր ղինքն արշաւանքէն, նա կերկարէր, և կյամառէր, նաւակին մէջ, որպէս զի լուղորդն ծովուն խորէն, աղջիկներն դուրս հանէ, մինչեւ որ անկարելի դարձաւ իրեն հոն մնալն, և սոսկալեցաւ ցամաք դառնալու, անաւոր կացութեան դէմ չէր կրնար մաքառիլ· ալեկոծութիւնն հետզհետէ այնպիսի սաստկութիւն առաւ(*), որ նաւակն ջրով ողողուեցաւ և թէ վերջապէս ընկղմեցաւ, ծովուն խորն տանելով Պոռթկայն, և անոր ընկեր յեղուզակիները:

(*) Վանայ լճին բուռն ալեկոծութիւնն, յիշատակուած է ազգային մատենագիրներէն, եւ թէ բանիպատիկ աղետաւոր դէպքեր պատճառելն պատմուած:

ԽԷ· ՄԵՂԱՊԱՐՏ ԾԱՅՐԱՅԵՂՈՒԹԻԻՆ

Շակրան և Կարինագ, կրկին արքունի խորհրդական նախարարներ էին, և թէ խորխոյ պետական անձնաւորութիւններ, որոնք կառապաշտութեան ծառայելովնին եղրակացուցած էին, թէ կրկին ճամբայներ էին գծուած պետական ապագային համար, կրկին ճամբայներէն մէկն կառապաշտութիւնն էր, և միւսն ալ Քրիստոնէութիւնն. առաջինին հետեւելով ընդհանրապէս ամէն պետութիւնք, իրենց աւերողականութեան ապահովութիւնն ունեցած պիտի ըլլային. իսկ երկրորդին հետեւելով, թէեւ օրինաւոր ըլլալու դրօշմն ունէր, սակայն անոր ապագան անստոյգ, վասն զի հոգեւոր պետին աւելի հպատակութիւն ընել կպատուիրէր, քան թէ թագաւորին, որով միւս նոյն մայրաքաղաքին մէջ երկու պետութիւնք, դէմդիմի կանգնուած պիտի ըլլային, որոնք իրարու հակառակ ըլլալով, կամ մէկն և կամ միւսն ընականապէս ժամանակին ընթացքին մէջ անհետանայր, մէկն միւսին տեղն տալու համար:

Շակրան և Կարինագ իրենց քաղաքագիտութեամբն՝ գուշակած էին, թէ քրիստոնէութիւնն, կառապաշտութեան դէմ ապառնալիք մ'էր, ժամանակի խնդիր էր այն, երբ տարածուէր ամէն կողմ ապահովապէս կառապաշտութեան ջնջումն յառաջ պիտի բերէր. Շակրանին և Կարինագին խորհուրդն այս՝ ծանրակշիռ էր Սանատրկոյ, և նրա մանաւանդ հաւատարիմներուն, ուստի, որպէսզի այնպիսի մեծ վտանգէ զերծ ըլլային, հալածանք գործադրեցին, որպէս զի քրիստոնէութիւնն աշխարհի վրայէն կարենային ջնջել, ձեռնարկուած հալածանքներն որքան ալ սոսկալի եղած ըլլային, չպիտի կարենային յաջողութեամբ պսակուելու, այլ խայտառակութեամբ պիտի վերջանային, դարեր տեւած հալածանքներ պիտի կասեցնէին կառապաշտութեան յամառութիւնն. քրիստոնէութեան տոկունութիւնն վերջին յաղթանակն տանէր ամենայն չքնաղութեամբ:

Սահասարակ քրիստոնէութեան թշնամիներուն կողմանէ գործադրուած հալածանքներն, եթէ չափազանց եղան, քրիստոնէութեան տարած յաղթութիւնն ալ ամենափայլուն եղաւ, կառապաշտ իշխեցողներն հետաւորութիւն չունեցան, արագութեամբ չարժեցան, յանդգնութենէ առաջնորդուեցան. կարծելով թէ Աստուծոյ գործն պիտի կարենային խափանել, օրինակ չունեցան, Քրիստոսի աշխարհ գալէն առաջ, այնքան բռնաւորներուն տապալումներն, փառաւոր

Սաղմանասար, Նաբուգոդոնոսոր և Անտիոքոս որոնք Երրայեցիներն հալածելու քմահաճոյքն թէև ունեցան, այլ չկարողացան իրենց նպատակին հասնելու, վերջապէս դադրեցան իրենց բռնաւորութիւններն:

Քրիստոսի Եկեղեցւոյն դէմ յարուցուած հալածումներն, թող Երուսաղէմի մէջ Հրեից մեծերէն տեղի ունեցածներն, Թագաւորաց կարգին մէջ Սանատրուկն եղաւ առաջինն ձեռնարկողն, իսկ Հռոմայեցւոց կայսրներէն Ներոնն, և Դէկիոսեանոս որոնք հետզհետէ տոկալի հալածիչներն հանդիսացան. քրիստոնէից արեան ծարաւ, իրենց ճիւաղաբարոյ գազանութեամբ, դրդուեցան Սատանայի հնարքներէն, ահեղ սաստկութեամբ հալածումներն, այնքան, որքան մարդկային միտքը չկրնար ըմբռնելու, մինչև որ կորսուէին, թողլով իրենց յաջորդներուն, որ չարունակէին նոյնպիսի եղեռնագործութիւններ, մինչև որոշեալ ժամանակն, և յետոյ իրենք ալ կորսուէին, թողլով ապագայներուն քով իրենց անիծեալ յիշատակն:

Հալածանք, աքսոր, բանտարգելութիւն, դատապարտութիւն տանջանք և սպանութիւն, ահա այսպիսի էին Եկեղեցւոյն առաջին շրջանին մէջ քրիստոնէից վերապահուած վիճակն, զրպարտութիւններ, չարախօսութիւններ, ամբաստանութիւններ, քուրթիւններ, մատնութիւններ, բռնութիւններ, գերիվարութիւններ, ինչքերու գրաւումներ, այս ամէն գործադրուած էին, քրիստոնեայներուն դէմ, հեթանոսներէն առհասարակ. մեր երեւակայութեան առջին բերնէն երկբաժին երեմակներ, մէկ կողմ անմեղ դառնուկներ որ անմեղ կսպաննն, միւս կողմն կատաղի գամիւռներ, և կամ առվալուկ գայլեր, որոնք ակռայներ կկրճտացնեն, պատրաստ գառնուկներու վրայ յարձակելու, գառնուկներն քրիստոնեաներն են, գայլերն ալ հեթանոսներ:

Ամէն հանուամ, մարդի քերթուամ, գազաններէն ըղքաուամ, անդամներու յօշոտուամ, ողջ ողջ թաղուամ, կրակի վրայ այրուամ, պարկուամ, և այլ ո՛րն թուենք, հետզհետէ կը հնարուէին տանջանքներու եղանակներ, որ հեթանոսաց չարխմացութենէն յառաջ կուգային, քրիստոնեաներն անհետացնելու համար, զատ զատ գառնուկներ, իրենց յատուկ եղանակներն ունէին տանջանքներու, հեթանոսներ նշմարելով որ քրիստոնեայներն, եթէ մահուան պատրաստ էին, և մեղանչելէ մեծապէս կզգուշանային, անոր համար ամէն միջոց կը գործադրէին, որ մեղանչել տային և ապստամբեցնեն, մանաւանդ հեշտական միջոցներով, նահատակաց առջեւ վառ կրներ բերելով, կոյսերն ալ հրապուրելով զգայնութենն գերզգալու լպիրշ բառերով:

Առեղծուածներու և դատաւորներու առջեւ քրիստոնէից ներկայանալն քնաւ երկիւղ չէր ներշնչեր անոնց, անոնք հանդարտ և զուարթ այլև համարձակ, կպատասխանէին ուղղուած հարցումներուն, մահուան նկատմամբ իրենց ունեցած պատրաստութիւնն՝ արտայայտելով դատաւորներուն, կտիպէին որ ժամ առաջ իրենց մահուան վճիռն արձակուի. դատաւորներուն բանեցուցած խոստութիւններէն զանոնք չէին ահաբեկեր, տանջանց մատնուած, մեծապէս կհամբերէին, որքան ալ անտանելի տեսակէն ըլլար, Քիսուսի օգնութիւնն կհայցէին, համակերպութեամբ. իսկ դատաւորներն և թէ դահիճներն նենգութեամբ, դիտած ունէին նահատակաց արիասրտութիւնն և հաստատամտութիւնն. դահիճներն հոն մեծ թուով նկատի էին, ձեռքերնին ունենալով տապար, սուր, տէգ, այսպէս ալ նմանօրինակ տանջանաց գործիքներն, պատրաստ այն չարագուշակ գործիքներն նահատակաց սուրբ արեամբն, կարմրագանգ ներկելու:

Քրիստոսի հաւատացողին՝ կեանքն չարունակ պատրաստութիւն էր նահատակութեան, ստուգապէս կպատէր անոր, և աւիթին ներկայանալուն, երբէք չէր տատամսեր. նոյն պարագային մէջ գըտնուած ատեն, Աստուծոյ մանաւոր չնորհքն կնկատէր զայն իրեն չնորհուած, և արժանի եղած ինքն, ուստի սրտի հրճուանքով կընդդիմէր տանջանքն աչխարհի հետ, որ և է կապակցութիւն չունենալովին, արհամարհելի էր անոր կեանքն, ունեցած ընտանիքն և սիրելիներն Աստուծոյ պաշտպանութեան յանձնած, մեծ յուսով, որ վերջէն նորէն միանայր անոնց հետ, երկնից արքայութեան, և թէ հանդերձեալ կեանքին վայելման կփափաքէր, և ոչ այս անցաւորին. ժամանակին գոյքն դրամի վերածելով կյանձնէր հոգեւոր պետութեան, որ եկեղեցւոյն օգտին ծառայեցնեն, ինչպէս լացայայտ վկայուած է, նոյնն Գործք Առաքելոց մատեանին մէջ:

Բանտարկուած քրիստոնեայներն խմբովին խճողուած մնալուընէն, տեղւոյն նեղութենէն ու խռնաւութենէն, շատ անգամ հիւանդութիւններէ կվարակուէին, ատկ տարափոխիկ ախտերէ նեղեալ, ոչ նմուշդ ունէին և ոչ դարման, ո՛վ կերակրէր զանոնք և ո՛վ դարմաներ, իրենց սիրելիներն քովերնին չէին կրնար գալ, որով օր օրուան վրայ մահերը կշատնային բանտերու մէջ. ուր օդի ապականութիւնն մեծապէս ազդեցութիւն ունէր, նահատակաց մեծ թուով մեռնելուն, այսպիսի եղանակաւ ևս կմերկանային անոնց հոգիներն իրենց մարմիններէն:

Առեղծուածներու և դատարաններու մէջ նահատակաց ցոյց տուած հանդարտութիւնն, հեթանոսներն առհասարակ զարմացուցած և ապշեցուցած էր մատնած, չէին կարող ըմբռնել անոնք թէ ինչպէս անչափութեան էր մատնած, չէին կարող ըմբռնել անոնք թէ ինչպէս անտարբեր կրնային ըլլալ, նահատակներն մահուան, և թէ տանջանաց առջեւ, ինչպէս նախամեծար կհամարէին մարտիրոսութիւնն, քան

թէ վայելքներ, որ իրենց կխոստացուէր դատաւորներէն, վարձատրութիւններ որոնք ցանկալի էին, փառք և պատիւներ, որ այնքան փափաքելի էին, այս ամէն խոստումներն չէին զօրեր, անոնց հաստատամտութիւնն կասեցնել իրենց նպատակէն, անոնք ինչ ակընկալութիւն կրնային ունենալ, չունչերնէն դադրելէն վերջ։

Նահատակաց վկայաբանութեան հրաչալի հանդէսին առջեւ հեթանոսներն ականատես և հանդիսատես, անոնց արիութեան վրայ, սոսկալ կարեկից անոնց կրած անտանելի տանջանաց, կպախարակէին յայտնապէս դատաւորաց խստաբարոյութիւնն, մանաւանդ կոյսերուն նկատմամբ, երբ դիպուածով ներկայանային, այսպիսի պատրաստներու մէջ ներկայներէն քանիներ, Աստուծոյ չնորհացն արժանանալով, ընդունելին քրիստոնէական կրօնքին ճշմարտութիւնն, և թէ անոր առաւելութիւններն, ուստի համարձակութիւն ունեցան, աղաղակելու և վկայելու թէ մեծ էր Քրիստոս՝ և մեծ անոր զօրութիւնն, որով քաջութիւն ունեցան խոստովանելու, թէ իրենք ալ քրիստոնէութեան կսպրին և կհաւատան, արամադրելի ընելով անձերնին, որ իրենք ալ յօժար մեռնին Քրիստոսի հաւատալով։(*)

Այլաբանօրէն յայտնենք, թէ Քրիստոսի եկեղեցին ինչպէս սպասկոյտ իրեն զինուորագրած է քրիստոնեայներն, որ սպարազինութեամբ կազմակերպած, ճակատած է աշխարհի վրայ, դումարուած այլևայլ ազգականութեանց դէմ, պատերազմին անհրաժեշտ է, և արդէն հրատարակուած, բանակ բանակի դէմդիմէ եկած կռիւ ու պատրաստ, զէնքերն, չարժելու վրայ են, յարձակումն սկսած և մրցումն քանի սաստկութեամբ, մինչեւ որ վերջանայ, մէկուն մեկալին վրայ յաղթանակ տանելովն, ո՛վ պիտի յաղթանակէ Քրիստո՞ս թէ Սատանէն, որովհետեւ մէկ կողմին հրամանատարն Քրիստոս է, ինչպէս մեկալին ալ Սատանէն. Քրիստոսի զօրութիւնն անպարտելի ըլլալովն, անշուշտ յաղթանակն Քրիստոսի է։ իսկ Սատանէին պարտութիւնն անխուսափելի. որ և արդէն նախկին ճակատամարտին մէջ յաղթուած էր. Սատանէն որ ամենաբարձր տաղանդի էր տէր և լուսամիտ, անով հանդերձ ունեցած ամբարտաւանութեամբն՝ ամենատխմարն եղաւ, կուրացաւ այնքան, որքան հասու չեղաւ, երբ ապստամբութեան ծանրակշռութիւնն ըմբռնելու, որով նա ամէն չարութեանց նախապատճառն եղաւ, և պիտի ըլլայ որչափ աշխարհ տեւէ։

(*) Ցառաջ բերուած այս ամէն տեղեկութիւններն, են քաղուած, նահատակաց վկայաբանական արձանագրութիւններէն, որոնց մէջ բազմապատիկ են, բովանդակուած հիացուցիչ անակնկալներ։

ԽԸ. ԿՈՒՆԵԼԻՈՍ ԵՒ ԿՂԷՄԵՍ

Միջապետաց թագաւորական իշխանավարութեան՝ Ցիսուսի վարդապետութեան յարողներուն դէմ, հրատարակած հալածանքներ, ու խուժդուժութիւններն, օր օրեան վրայ բազմապատկելովն, անոնց հռչակն հասած էր, մինչև օտար երկիրներ, և քրիստոնէութեան պաշտպաններն, մեծապէս ախրեցուցած. այն ամէն տեղերն, Սատանայուկ նկատուած էր, ինչպէս մէկ հրէշ, գազանային անձնասիրութիւն, որ իրեն ունեցած ազատ կարողութեամբն, համարձակապէս անօրէնութիւններ կգործէր, դեռ մինչև այն ատեն վարկաւոր մէկին, չէր դանուած, որ անոր ներկայանալով, աղդարարէր, որ նոյնպիսի անոր ընթացքին, որքան չար էր, և թէ ոչ անոր անձին, և ոչ ալ տէրութեանն, պատուաբեր էին, այսու հանդերձ, դիպուածն բերաւ, որ Սատանայուկ նմանօրինակ ազդարարութիւն մ՚ունենայր, մայրաքաղաքն հասնող, և իրեն առջևն ներկայացող, կրկին գործակալ Հռոմայեցիներէն, որոնք երկուքն ալ քրիստոնեայներ էին։

Հռովմէական պետութեան գործակատար, Կուռնելիոս և Կղէմես, կրկին Տրիբուններ, սահմանուած էին պաշտօն, որ երթան, և ներկայանան, նոյն պետութեան հարկատու և դաշնակից տէրութեանց քով, հարկերն հաւաքեն, միևնոյն ատեն ալ, գաղտնի քննութիւններ կատարեն, նոյնպիսի իշխանութեանց վարչութեան վրայ, որպէս զի իրենց քաղած մանրամասնին տեղեկութիւններն, յետոյ կարող ըլլան, հաղորդել Հռոմէական պետութեան։ Անտիոք քաղաքն, նոյն ժամանակներն, գերիվաճառութեան գլխաւոր կեդրոնն էր, ուր կբերուէին, չորս կողմերէն գերիներու խումբեր, և հոն համարձակապէս կվաճառուէին, վաճառատէրերէն, հոն Կուռնելիոս և Կղէմես հանդիպեցան, և վաճառատեղին երթալով, գնեցին երկու մանչեր, և երկու աղջիկներ, գերիներու մէջէն, և զանոնք ճամբեցին ուղղակի Կեսարիա, ուր պիտի մնային ապաստաւորութիւն ընելու համար։

Տրիբուններն Անտիոքէն դէպուղիղ եղեսիա գնացին, ուր հասած ապչեցան մայրաքաղաքին գեղեցկութիւնն տեսնելով, որուն արտաքին երևոյթն, որքան անծանօթներուն գերազանց համարուեր, այլ ոչ նոյնպէս անոր ներքին կառավարութիւնն ճանչցողներուն առջև, որպիսիներ էին, նոյն կրկին Հռոմայեցիներն։ Ասոնք իրենց առանձնաձնած պաշտօնին համաձայն, նախ և առաջ արքունիքն գնացին, և Սանատրկոյ ներկայանալով, Հռոմէական պահանջն կարգադրեցին,

հաշուեքննութիւնն՝ մանրամասն կատարելով, որմէ վերջ Կուռնելիոս Տրիբունն, բերանն բացած, սկսաւ Սանատրկոյ հետ խօսիլ և ըսել։

Սրբազա՛յ, ես և իմ ընկերս, այսօր քու վեհափառութեանդ առջև ենք ներկայացած, զատ զատ կրկին պաշտօններ կատարելու դիտմամբ, մեր առաջին պաշտօնն արդէն կատարեցինք, ինչպէս Հռոմէական պետութեան դործակալներ, կինայ արդ երկրորդն, որ է ջատագով հանդիսանալ Յիսուսի ուսուցած վարդապետութեանն, որովհետև թէ ես և թէ ընկերս, Յիսուսն կճանչնանք Աստուած ճշմարիտ, մեր այսպիսի խոստովանութիւնն, զարմանք չպատճառէ քու վեհափառութեանդ, թէ մենք թէ չատեր մեր հետ, կհաւատան Յիսուսի, վասն զի Յիսուսի վարդապետութեանէն է, որ աշխարհի բարենորոգութիւնն պիտի ըլլայ, և մարդկութիւնն փրկութեան պիտի առաջնորդուի, երջանիկ ապագայ պիտի ունենայ։

Սրբա՛յ, դու նոյն գերազանց վարդապետութեան արժէքն չճանչնալով չես կարող ուղիղ դատելու, հետևաբար ատելի են քու աչքդ, այն ամէն անձեր որ քրիստոնեայ են. կնայածես և կպատնես զանոնք վրաստակար համարելով զանոնք, քու անոնց նկատմամբ ցուցած խստութիւնն՝ հռչակուած է ամէն կողմ, այն ամէն խոհեմ անձնաւորութիւններ, որ լսած են քու խստութիւնն, քեզ բռնաւոր և դահիճ կանուանեն, դու կզրկես կեանքէ այնպիսիներն որ չարագործ չեն, գաւառն նման անմեղներ են. ճշմարտութիւնն ակներև է, որովհետև քրիստոնեայ եղող քու հպատակներն են միայն, քաջ զինուոր, և քաջ քաղաքացի, փորձով տեսած ես, որ աւելի հաւատարիմ, կարգապահ, և անձնուրաց զինուորն, քրիստոնէական դաւանութիւն ունեցողն է եղած, որ պատրաստ կնայ միշտ իրեն թագաւորին համար կեանքն զոհել, նոյնպէս այն պարզ քաղաքացի հպատակն, որ ուղղադնաց է և օրինաց հպատակ միշտ, քրիստոնէական դաւանութիւն ունեցողն է եղած։

Սրբա՛յ, քննէ, և տես, ծանրակչիռ է խնդիրն, հեթանոսութենէ քրիստոնէութեան դարձողն, կերպարանափոխ է եղած նոյնպիսի առած քայլովն, անկայ դաղրած է բացարձակապէս վնասակար և անկարգ ըլլալէ, հրաչք մ'է գործուած անոր վրայ, քրիստոնէական կրօնքին գերազանցութեամբն, բարեփոխուած՝ և ազնուացած հոգ է և հնազանդ, մանկակից չէ երբէք քաղաքական խնդիրներու մէջ. ապստամբութիւն, սրիկայութիւն և չարագործութիւն չդիտէր ընել, հեռու է խառնակեցութենէ, գինովութենէ, և կուռարարութենէ, իրեն բնական հանդարտութեամբն, խղճին է որ կհետևի։

Սրբա՛յ, դու կսիրես քրիստոնեայներն, ուրանալու Քրիստոսն, քրիստոնեայն Քրիստոսէ չբաժնուիր, վասն զի անոր ճշմարիտ Աստուածն է՝ անոր առաջարկուած առն, որ հրաժարի Քրիստոսէն,

կընդդիմանայ, նախամեծար կհամարի Քրիստոսի հաւատարիմ ըլլալ, Քրիստոս յաւիտենական կեանքին է տէր, իսկ թագաւորն ժամանակաւորին, յաւիտենականն անցաւորին հետ չհամեմատուիր, հոգին է որ արժէք ունի և ոչ մարմինն։ Սրբա՛յ, քրիստոնէութիւնն կամբաստանուի քու մարդերդ, որովհետև յառաջդիմութիւն ունի, կատարելութեան վրայ կհաղթանակէ, և քու մարդերուդ սովորական չհն կպակասնէ, անոր համար է, որ կուզ պաշտօնեաներն, կյանդգնին չարաշնակ քրիստոնէից դէմ, սուտ ամբաստանութիւններ ընել, զանոնք չախչախելու դիտմամբ։

Կուռնելիոս վերջացնելով բանախօսութիւնն, կղէմես յարեց անոր եւեէն խօսելու և ըսելու, Սրբա՛յ, համոզուէ որ քրիստոնէութիւնն, չէ մարդկային դործ, այլ գերբնական, որովհետև Աստուած ինքն հաստատած է զայն, կամելովն բարձրացնել, մարդկային վիճակն, իրեն ունեցած ատորնութենէն, զգուշացնելով մարդկութիւնն, որ հեռանայ աւելորդապաշտութենէ և թէ խաբեբայութենէ, որ սատանայական հնարքով էր, աշխարհի վրայ սկսած, քրիստոնէական կրօնքով աշխարհ սրբագործուելուս, այս սուրբ կրօնքն միշտ պիտի մնայ, թագաւորական զօրութիւններն, կարող չպիտի ըլլան ջնջել զայն։

Սանատրկոյ պէս չար թագաւորին ժամանակակից տնօրէն Կայոն ալ Ներոն, կախրապոտեր Հռոմայեցւոց վրայ, որ ոչ նուազ ահարկու, և ոչ նուազ արիւնարբու մ'էր. Սանատրուկն Ներոնի հետ բաղդատելով, մէկզմէկու հետ չարմար ընկեր կրնային ըլլալ, երկու ցուցանքներ էին եղած անոնք, մէկն Արևելք, միւսն Արևմուտք, Ներոն Հռոմի քաղաքն հրդեհեց, որպէս զի զուարճանայ, հրդեհին ընծայած տեսարանով, Սանատրկոյ պէս հրդեհն քրիստոնէից վերագրելով, իբր թէ հեղինակներն ըլլային, հալածանք հրատարակեց, Հռոմայ մէջ բնակող քրիստոնեայներն ամէն, ձեռբակալեց և զանոնք առհասարակ նահատակեց։ Ներոն վերջապէս գործած, այլևայլ խստութիւններովն գրգռեց հեթանոս քաղաքացիներն, որոնք կատաղութեան աստիճանի հասցուցած, ապստամբական անոր դէմ, որով Ներոնին այլ ինչ չէր մնայր, եթէ ոչ մեռնիլ, անձնասպան ըլլալու քայլութիւն չտեսնելովը, ուրիշ մէկն դաշոյնով, անոր կեանքն խլեց, որ հանդիպեցաւ Քրիստոսի 68 թուականին, Սանատրկոյ չարաչար եղանակաւ սպանուելէն ճիշտ երեք տարի վերջ։

Սանատրուկ Տրիբուններուն պատասխանելով՝ ըսաւ, եթէ Հայաստանի մէջ, մինչև այն առեն, քրիստոնեայներ ապստամբեցան, և զմռսուկ հանեցին ամէն կողմ՝ պիտի խոստովանիմ, որ իմ հաւանութեամբն չեղան, այլ կուսակալներուն անխոհեմութեամբ, պիտի հակիրճ չդան, որ այլևս նոյնպիսի արարքներ տեղի չունենան։ Տրիբուններն արդ՝ որ այլևս

չհաւատացին անոր, դիմակալով անոր կեղծաւորութիւնն բաժնուեցան քովէն. անոնք մայրաքաղաքին մէջ, մնալով քանի մի օրեր, տեղական վարչութեան վրայ քննութիւններ կատարած ժամանակ, մանրամասն տեղեկութիւններ քաղեցին, թէ Սանսարուկ որքան անաւորնութիւններ ըրած էր քրիստոնեաներուն դէմ: Տրիբուններն քանի՛ փափաք ունէին գտնել Եդեսիոյ մէջ անձեռագործ Ս. Դասուսարանն, անգիտակ՝ թէ այն ծածկուած կմնայր՝ Սուիւծուց դրան պատին վրայ(*):

Սանսարուկն նմանութիւն ունէր այն բռնաւորին հետ, որ աւանդութիւնն յիշատակած է, թէ աչխարհի հեռաւոր կողմն կաիրէր մէկ բռնաւոր, որ միշտ ծածկած էր երեսն իրեն հպատակներէն, ներկայութեանն կընդունէր միայն, իրեն պաշտօնեաներն, որոնք բռնաւորին գահուն չուրջն կանգնած, անոր անօրէն հրամաններն կիմատարէին. անոնք պարտաւոր էին բռնաւորն տեղեկացնելու, թէ հպատակներուն մէջ, որոնք էին բաղդատորներն, առաքինիներն, և բարեկեցիկներն, անոնց դէմ վճիռ կտրուէր, որ սպաննուէին, նոյնպիսի պաշտօնեաներուն ձեռքով, որոնք թէ լրտես, թէ մատնիչ, եւ թէ դահիճներ էին միանգամայն:

Նոյնպիսի եղանակաւ էր, որ ամէն օր սպաննութիւններ տեղի կունենային. անոնք հպատակներն հետզհետէ կպակասէին, անոնց տասդուածքն բռնաւորին գանձն լցուած էին, այո՛ նոյն բռնաւորն, որ հասարակ հպատակներուն սարսափն էր եղած. ինչպէս թէ ուզած ըլլար աւերակներու վրայ իշխել, երկիրն հետզհետէ պակասելով բարի հպատակներէն. մինչեւ որ ժամանակն հասաւ, որ հասուցումն ըլլայ, իրեն գործած անօրէնութեանցն, երբ բռնաւորին դաժանութիւններն, սասակացան, եւ պաշտօնեաներն ալ սկսան ըլլխատուիլ, անոնք միացան եւ սպաննեցին բռնաւորն:

(*) Այս Ս. Պատկերն եդեսիոյ մէջ ծածկուած մնաց մինչեւ հինգ դար, 539ին՝ հրաշքով յայտնուեցաւ, 944ին Բիւզանդիոն փոխադրուեցաւ, 1360ին ալ Իտալիոյ Genova քաղաքն, ուր կը պահուի տակաւին Ս Բարթողիմէոսի եկեղեցին, պատմութենէ տեղեակ ըլլալով մենք, 1882ին, այցելեցինք Genova, եւ թէ ցին, պատմութենէ տեղեակ ըլլալով մենք, 1882ին, այցելեցինք Genova, եւ թէ բարեբաղդութիւն ունեցանք տեսնելու եւ պատուելու Ս. Դաստառակն յիշուած եկեղեցւոյն մէջն, Յիսուս Քրիստոսէն՝ Աբգարու շնորհուած Սուրբ Ընծայն:

ԽԲ· ՎԵՑ ԻՇԽԱՆԱԶՈՒՆ ՕՐԻՈՐԴՆԵՐՆ

Գուռզ և ամբարտաւան թագաւորին՝ մայրաքաղաքէն բացակայութեան ժամանակ, երբ Կորդուացւոց դէմ պատերազմ կիլլէր, Արաւսեակ թագուհին, Սրփենի նաժիշտին հետն, արքունի պարտէզն չրջագայած ատեն, նշմարած էր նաժիշտն, որ թագուհին իրեն հետ, չատ քաղցրութեամբ կը վարուէր, թագուհւոյն նոյնպիսի վարմունքէն քաջալերուած Սրփենին, ըսաւ թագուհւոյն, թոյլ տուր ինծի որ քեզմէ մէկ չնորհք խնդրեմ, այսպիսի չնորհքի կատարումն ալ, չատ պատուաբեր պիտի ըլլայ քեզի, և մանաւանդ պիտի հաչակէ քու վեհանձնութիւնն Հայաստանի մէջ, խնդրելիք չնորհքս ազատութիւնն է, այն օրիորդներուն, որ անպարտ տեղ բանտարկուած են, նախ՝ ուրեմն ո՛վ թագուհի անոնց, կհատատեմ քեզ, որ անոնք բնաւ չեն եղած քու թշնամիներ, ոչ նախանձ ունեցած են քեզի դէմ, և ոչ չարաբարութիւն, մի միայն սուտ ամբաստանութիւն՝ ներին են, այն ցնդած վհուկ կինջ կողմանէ հնարուած:

Թագուհին չէր սպասէր ամենևին, որ այն բանտուած օրիորդներուն կողմնակից, և բարեխօսութիւն ընողներ ըլլան, ուստի երբ նաժիշտին բերնէն նոյնպիսի խօսքն լսեց, զայրոյթ զգալով, բսաւ անոր, Արփենի ինչպէս կը յանդգնիս դու, իմ առջև անոնց խօսքն ընել, կզարմանամ քու վրայ, այլ և կարգիլեմ քեզ որ այլևս զգուշանաս, և նոյն օրիորդաց խօսքն չընես, և թէ քեզ չվերաբերած գործոց չմիջամտես, թագուհւոյն զայրոյթն սխրեցուց մանաւանդ Սրփենի, բնաւ չէր մտածէր, թէ թագուհւոյն այն բարեացակամութեան միջոցին, ինչպէս փոխուած բարկութեան առաջնորդուած էր նա, թագուհւոյն և Սրփենիի հետ, նոյն խօսակցութիւնն տեղի ունեցած միջոցին, երբ անոնք պարտէզին ծայրն էին հասած, գնչուհի մի մերձենալով, սկսաւ աղերսել և ըսել թագուհւոյն, ողորմէ ինծի պէս անակին, ո՛վ կիներու ամենէն երջանիկն, և թէ ամենէն գեղեցկին, ամեն գովեստներու արժանի, և աստուածուհիներուն կարգն դասելի, և թէ պաշտելի, կորսուին այն ամէն անձեր որ քեզ չեն գովեր, և չեն պաշտեր: Թագուհին ախորժելով գնչուհւոյն գովասանքէն, ոսկեդրամ մի չնորհեց անոր, և ճամբեց. Սրփենիին քիչ առաջ բռած ազաչանքն, գութն չէր չարժած թագուհւոյն, այլ գնչուհւոյն գովեստն գոռոզութեան հասցուցած զանիկայ, օրիորդաց միչատակութիւնն, անոր վրայ մեծ գժգոհութիւն ազդելով՝ որոչեց որ

Սանատրուկ Եղեսիա վերադարձին, անմիջապէս վրէժն յագեցնէ, նոյն դիտաւորութեան մէջ հաստատ, որպէսզի չմոռնայ առած որոշումն, պատմուճանին ժապաւէններէն կտրեց մէկ կտոր, և մատն կապեց, որպէս զի աչքն առնի, մատն կապուած ըլլալն տեսնելով, յիշէ զայն, վրէժն յագեցնելով էր, կկարծէր պարտաւորութիւնն, կատարած ըլլալ Թագուհին:

Թագուհւոյն աչքերուն առջեւ Սանատրուկ բացակայութիւնն, չատ երկայն կտեսնուէր, մեծ մտահոգութիւն ունէր, թէ մինչեւ երբ, նոյն յանցապարտ օրիորդներն, անպատիժ պիտի մնային, մի՛ գուցէ այլ չարիքներ ալ, կարենային պատճառել իրեն, քանի որ կենդանի կմնային դեռ, անոնք մնայուն սպառնալիքներ էին իրեն անձին դէմ, նոյն մտահոգութեան մէջ էր, երբոր Սանատրուկ յաղթական բանակովն դարձաւ մայրաքաղաքն. ուր հասածին պէս բանակն ցրուեց, հրամայելով որ զօրագունդերն, բաժին բաժին վերադառնան բերդերն, և զօրանոցներն, ուր արդէն լնակութիւն ունէին, այսպէս քրիստոնեայ զօրագունդն ալ դարձաւ իր տեղն, Թաւլըրոյ բերդն:

Թագուհին պճնազարդ, Սանատրուկ առջև երեւնալով, դիմաւորեց զանիկայ, և չնորհաւորեց տարած մեծ յաղթութիւնն, Սանատրուկ ժպտալից Արտաւազդ սիրելի Թագուհին, դիմացն տեսնելով, փոխանակեց անոր սիրալիր խօսքեր, դիտեց զանիկայ, որ մատին վրայ կապած ունէր, ժապաւէնի կտորն, և ուզեց դիտնալ թէ ինչ էր պատճառն, ի՞նչ կինչանակէր նոյն ժապաւէնն. ժամն հասած էր Թագուհւոյն, որ անձկութենէն ազատուէր, որով բերանն բացած Սանատրուկ ըսաւ, ժապաւէնին նշանակութիւնն է, որ քեզ իմ անձկութիւնն ճանչցնեմ, դու յաղթանակեցիր Կորդուացւոց վրայ, թոյլ տո՛ւր ինձի որ ես ալ յաղթանակեմ, իմ թշնամիներուն վրայ, ան չար օրիորդներէն վրէժ հանեմ, որ դեռ անպատիժ կմնան, Սանատրուկ այն առեն, չնորհք ը՛ընելու համար, իրեն սիրելի կտղայ կլլեն, պատասխանեց անոր, Արտաւազդ քու ձեռքն կը թողում զանոնք, որ դու, քու հաճոյից համաձայն, անոնց հետ վարուիս, դու պատժես զանոնք ինչ եղանակաւ որ պատչաճ համարիս:

Թագուհին մեծապէս ուրախացաւ, այսպիսի արտօնութիւն ունենալուն համար, ինչպէս ալ մեծ եղաւ զոհանակութիւնն, որ ինքն անձամբ պիտի յագեցնէր վրէժխնդրութիւնն. քանի կփափաքէր ինքնին ներկայ ըլլալ, և տեսնել անոնց չարաչար տանջուիլն և սպանուիլն: Այսպիսի դիտաւորութեամբ, հրեթանոս դաժիչներէն մէկուն հրամայեց, որ երթայ տեղեկանայ, թէ մայրաքաղաքին ո՞ր կողմի բանտին մէջ, արդելուած կմնային իշխանազուն օրիորդներն, դաժիչն քաշած տեղեկութեանն համաձայն ծանոյց Թագուհւոյն, թէ Նեփրովթայ բանտն էին անոնք:

Թագուհին նոյն օրն երեկոյեան ըլլալուն համար, սպասեց յաջորդ օրուան, գիշերն չատ քիչ քուն ունեցաւ, տագնապալի վիճակի մէջ, թէ ինչպէս արդեօք գիշերուան երկայնութիւնն պիտի անցընէր, վերջապէս առաւօտեան ծագած, հրամայեց, որ պատգարակն պատրաստեն, որուն վրայ նստած, պիտի տարուէր, մինչև Նեփրովթայ բերդն. և պատրաստուած այսպէս հետն երկու հրեթանոս նաժիշտներն, և երկու դահիճներ առած, պալատէն դուրս ելաւ և ճամբայ ելաւ, անոնց ընկերութեամբ, դահիճներուն հետ մէկտեղ երթալն, տեսնելով ճամբայներու վրայ խռնուած մարդիկ, անմիջապէս կտահկցին, թէ Թագուհին բանտուած օրիորդներուն բանտն էր, որ կերթայր զանոնք նահատակելու համար:

Թագուհին Նեփրովթայ բերդն հասած, հրամայեց դահիճներուն, որ բանտուած օրիորդներն, առանձին, առջեւն ներկայացնեն, և անոնց աչքն մէկին, իրարու հետ, մեծ մատլի մի մէջ մտցնելով պրկեն, և զանոնք վայրագաբար հեղձամահ ընեն, չար Թագուհւոյն կամքին համաձայն, օրիորդներն, մէկն մէկու հետ, մատլէն մտցուեցան, և հեղձամահ եղած, մարմիններն, բերդին մէկ կողմն նետուեցան, Թագուհին վրէժխնդրական ոգեւոն տոգորեալ, օրիորդաց նահատակութեան տեսարանին առջև, արիւնարբու և զգայասուրկ չանդրադարձաւ նկատելու, թէ նահատակուած օրիորդներն փոխանակ հօթն ըլլալու վեց էին, այսպէս Սոփերային միւսներուն մէջէն պակսին, բնաւ նշմարելի չեղաւ ոչ իրմէն և ոչ ուրիշներէն, նախախնամութիւնն կտրացուցած էր, և թէ ծածկած զանիկայ թշնամոց աչքերէն:

Թագուհին մեծ փափաքին հասնելէն վերջ, դժոխային ցնծութեամբ, պատգարակն նստած, ճամբայ ելաւ դառնալու արքունիքն. այն ատենն երեւակայութիւնն դրաւեալ էր հղելութեան վրայօք, որ ճամբու վրայ, աչքերուն ներկայացող, որ և է տեսարաններն գինքն չէին կրնար զբաղեցնել. անիկայ օրիորդներուն հետ էր զբաղած, իրեն երեւակայութիւնն սեւեռած էր, անոնց ճզմուած մարմիններուն վրայ, մայրաքաղաքն մտած, անցնող դարձողներուն, մէկ քանիին անարգական խօսքերն ականջին հասան, արիւնարբու, մեղապարտ, անուանած էին գինքն, պալատն հասած, սպառնական նամակ մի հասաւ ձեռքն, ընթերնալով զայն զայրացաւ և կտոր կտոր ըրաւ նամակն, նահատակուած Սրծրունի օրիորդին հղբայրն էր գրողն, ծածկելով անունն:

ՍՈՐԴԱՆՆ ԱՌ ԱՐՈՒԵՍԵԱԿ ԹԱԳՈՒՀԻՆ

Սրդ դու, մարդախաչող Թագաւորին, չարմար կողակից հանդիսացար, որուն պէս վատթար, անօրէն և չարասիրտ ներկայացար,

Թագաւորն պղծած էր իրեն ձեռքերն, անթիւ անմեղներու արեամբն ներկելով, բծաւորելով թէ դինքն, թէ արքունական գահն, դու ալ նմանեցար անոր, անմեղ օրիորդներու արիւններն թափելով. դու այլեւս կանուանուիս ամենահրէշ, արիւնազանգ, նենգաւոր, և դաւաճան, որով քեզ ամենողներուն առջեւ, ոչ թէ յարգուելու արժանի, այլ նախատուելու, քանի որ անոնց կիներկայանաս բծաւոր ձեռքերով, սոսկումի ներշնչելովդ ամենուն:

Եթէ դու մարդերու առջեւ, նախատանաց արժանացած ես, քու անօրէն ընթացքով, հապա Աստուծոյ առջեւ, որքան դատապարտելի ես եղած, ուրեմն դողա՛ անոր արդար դատաստանէն, ամենասարսափելի պիտի ըլլայ այն, թէ քեզի համար, և քու ամուսին Թագաւորին, այո՛ դիտեմ որ արդարութիւնն տեղի պիտի ունենայ, թէ դու և թէ Թագաւորն, հաւասարապէս պիտի պատժուիք չարաչար վախճաններով, թէ աշխարհի վրայ և թէ յաւիտենական հրեղէն մէջ, ուր պիտի ունենաք անվերջանալի տանջանքներ, անթիւ անմեղներն պիտի ամբաստանեն Աստուծոյ, Թագաւորին դէմ արիւնին թափելնիդ, անմեղ օրիորդներն ալ, պիտի ամբաստանեն քեզի դէմ, որովհետև սպանելդիր զանոնք, դողա՛ և սարսափի՛ Թշուառական Թագուհի. երանի թէ ծնած չըլլայիք, թէ դու, և թէ քու ամուսին, որ աշխարհի տառապանք պատճառեցիք:

ՍՊՐԴԱՆՆ

Վեց օրիորդներուն նահատակութեան օր, հաւատաւորաց նահատակութիւններն ալ՝ տեղի կունենային Սինձևացեալ երկրին մէջ, տակաւին նոր էր խոստմունքն Սանատրկոյ. Հռոմմայեցի Տրիբունները ըրած, որ այնուհետև հակէր և Թոյլ չտայր, որ քրիստոնեայներ նահատակուէին, վասն էր նա որ կեղծաւորեցաւ և չհամարձակեցաւ իր յանցապարտութիւնն խոստովանելու: Ձմեռուան եղանակին մէջ նոյն տարին պալատին մէջ. մէկ չարագուշակ դէպք հանդիպեցաւ, Թագուհին զաւակ մ՚ունենալու, ճիշտն ըսելու համար, հրէշ մ՚էր այն, իրարու վրայ կրկին ճակատներ ունէր, վարինին վրայ ցցուած էին աչքերն. քիթն, բերանն, ամէն մէկն ինչն անճոռնի և այլանդակ էին, այնքան որքան կարելի չէ գաղափար ունենալ, բազուկներն, և սրունքներն ալ, խնչափառի պէս դալարուած. Թագուհին և նաժիշտներն զայն տեսած սոսկացին, իսկ Թագաւորն երբ լսեց դիպուածն, բերել տուաւ զայն իրեն քովն, և զերկն տուած այսպիսի մանուկն չափազանց խորչեցաւ, և փսեթով զանիկայ գետինն նետեց, ոտքովն ալ ճզմեց գանկն:

Ծ. ԱՐՈՒՍԵԱԿ ԹԱԳՈՒՀԻ ՀԻՒԱՆԴ

Ձմեռուան տխուր եղանակն էր անցած և հասած գարունն, տարուան այն հիանալի եղանակն, որ է եղած զարթուցանելու համար բնութիւնն, նոր կեանք պարգեւելու անոր՝ և թէ հրաւիրելու կենդանիներն, որ զուարճանան, և զուարթանան. Եգեսիոյ կլիմային, քանի բարեխառն և ախանչելի էր, հոն գ՚ափիւռն հեղիկ կփչէր, արեւն իրեն հիանալի գլուխն, սկսած էր երեւցնել, ժպիտերես արարածներու երեսներն նայելու համար, անոր ժպիտին փոխարէն, ժպտելով էր որ կհամակատասխանէր, երկրաւոր արարածներն, թռչուններն երամ երամ, ծառերու վրայ դարած քաղցրաձայն կճռուողայլին, թիթեռնիկներն ալ դոյզդոյն, օդոյն մէջ կսաւառնէին. միանդամայն կհրաւիրէին, մայրաքաղաքին բնակիչներն, որ իրենց քնակարաններէն դուրս ելած, վայելեն այն գեղազուարճ տեսարանն, որոնք զբօսնելով, իրենց ախտարկներն պիտի յագեցնային հաճոյքով:

Արուսեակ Թագուհին ալ, նոյնպիսի գեղեցկութիւններն վայելելու համար, նաժիշտներէն չըջապատուած, պալատէն դուրս ելաւ, բացօդեայ տեղեր երթալու, և զբօսնելու համար, քայլ առ քայլ հեռանալով, հասան մինչև Թուխ լեռն, որուն սորոտին վճիտ ջուր օձապտոյտ կվխէր, հաճոյաձայն կարկաչներն այցելողներուն լսելի ընելով, Թագուհին արդէն ձմեռնային եղանակն, իրեն յարկաբաժինն մէջ փակուած, հիւանդ անցուցած ըլլալովն, չատ ախորժելի երեւցաւ իրեն, նոյն օրուան զբօսանքն, ուր չնչելով մաքուր օդն, ըսաւ նաժիշտներուն, որպիսի չքեղ է այս զբօսանքն, ուր գեղազարդ տեսարաններ կիներկայանան, մեր ակնարկներուն առջեւ, մեր ականջներուն սոխակներուն դայլայլիկներն զուարճաձայն կհնչեն, մարդկային թախծութիւնն կհեռացնեն, և թէ նոր կեանք կշնորհեն, ո՛ր էր թէ ամէն օր հոս կարենայինք գալու:

Արուսեակ Թագուհին երկու ժամ երկարելով, այսպիսի զբօսանքն, նաժիշտներովն մէկտեղ զարձաւ պալատն, և յարկաբաժինն մտած ժամանակ, Թագուհին ծարաւ զգալով, ախորժ զգաց պաղ օշարակ խմել, հետևաբար հրամայեց նաժիշտներէն մէկուն, որ երթայ պատրաստէ զայն և իրեն բերէ, նաժիշտն ալ չուտով հրամանն կատարելով, բերաւ պաղ օշարակն, և տուաւ Թագուհւոյն ձեռքն, որ խմելովն զովացաւ, առանց ուշադրութիւն ընելու, իրեն քրտնած ըլլալուն, այսպիսի անխոհեմութեան հետեւանքովն էր, որ հիւանդացաւ դարձեալ, և հիւանդութեան հետեւանքովն ալ՝ մեռաւ:

Թագուհին նոյն օրն երեկոյին, լինքն ալնքն լաւ չգտնելովը, ստիպուեցաւ անկողին մտնել, դալ և սարսուռ ունէր բովանդակ մարմնոյն վրայ, գիշերն չկրցաւ տաքնալ, և առաւօտ եղած չկրցաւ անկողնէն ելլել, հիւանդ էր, կարծէր, որ իրեն առողջութիւնն մէկ օրուան մէջ խանգարուած էր, պատճառն կանդիտանայր, չէր յիշեր քրտնած առեն պաղ օդարակ խմած ըլլալն, հիւանդութիւնն չարուելով, բժիշկն ներկայացաւ անոր քովը, և հարցափորձով զանիկայ, Թագուհին պատասխանեց, թէ գեղեցիկ առաւօտ մի պտօնքի էր գնացած, դառնալէն վերջն էր, որ հիւանդացած էր, թէ որպիսի՛ պատճառէ հիւանդութիւնն յառաջ եկած էր կանդիտանայր, բժիշկն դարմանելու համար զանիկայ, մէկ գեղ տուաւ, որ եփած զայն տաք պիտի խմցնէին հիւանդին, նաժիշտներն չէին պակսեր անկողնոյն քովէն, կհակէին անոր վրայ, որ դարմանուի, բժշկին տուած գեղն օգուտ չունեցաւ, յաջորդ օրն Թագուհին աւելի ևս ջերմութիւն ունէր, հիւանդութիւնն աստիճանաբար յառաջացած էր:

Փորձուած է, որ երբեմն թեթև հիւանդութեան վրայ, ծանր հիւանդութիւն կյաջորդէ, ճիշտ այսպէս եղած էր Թագուհոյն ալ, վասն զի անկողին մտնելուն ութերորդ օրն, աւելի ծանր հանգամանք առած էր հիւանդութիւնն, ծանր էր վիճակն, տենդերու մէջ կայրէր, և չարունակ դանդաղանքներ կընէր, և կքարկանայր նաժիշտներուն: Նոր բժիշկ մի բերուեցաւ քովը, որ նոր գեղեր տուաւ հիւանդին, ջերմն դադրեցնելու համար, այլ անօգուտ տեղ, անկարելի դարձած էր անոր բժշկութիւնը, որով պալատին մէջ յառաջ եկած չհոթութիւնն մեծ եղաւ, Սանսարուկ յուսահատիլ սկսաւ, անոր ազատութեանն համար՝ տարած ամէն ճիգերն պարապի ելան, կուզէր դանձն պարպել, երէ կարելի ըլլար Թագուհին մահուան վտանգէն փրկելու, և առողջացնելու:

Թագուհին հիւանդութեան տասն և հինգերորդ օրն, տենդն վրան սաստկացած ըլլալով, աւելի ևս վատթարացած էր վիճակն, ատեպ կուզէր վինքն անկողնէն դուրս նետել, նաժիշտներն զանիկայ հազիւ կրնային տեղն կեցնել, տենդին չատութեան պատճառաւ, սկսած էր անոր աչքերուն զարհուրելի տեսարաններ երևնալ, երևակայութիւնն այն աստիճան ալլայած էր, որ կկարծէր թէ վրան յարձակողներ ըլլան, կուզէր զանձնք ձերհատնել քովէն, նայեցէք նայեցէք կաղաղակէր, կուգան գիս խղդելու համար, ո՛հ ինչ սարսափելի են անոնք, գիս հետևն տարէք որ ազատիմ, այսպիսի զարհուրելի ալլայութեան մէջ, պահ մի մնալով, յետոյ հանդարտեցաւ, և մարթի պէս պահ մ՚ալ թմրեցաւ մնաց:

Մէկ նոր բժիշկ գալով հիւանդին քով, վիճակն քննելէն վերջ, պաղ ջրով բաղնիք ընել պատուիրեց, որ անմիջապէս գործադրուե-

լով, սպասուած օգուտն յառաջ չեկաւ, նորէն տենդն սկսաւ վրան տիրանալ, հիւանդին երևակայութիւնն աւելի խանգարուած, անկողնոյն քով մօտեցած կտեսներ այն օրիորդներն, որ անպարտ տեղ սպանելէ առած էր, որոնք հիւանդին երևցած էին բազուկնին վեր առած, մահ կսպառնային անոր, հիւանդն զանոնք հետացնելու համար քովէն, անկողնոյն մէջ սպրդին անդին կիսետուէր չարունակ, աղաղակելով կըսէր երևցած ուրուականներուն, լ՚ինչու գիս կամբաստանէք, թէ ես եղած ըլլամ, ձեր սպանիչներն, ես չէի, ես չէի, ես չէի, դահիճներն էին գնացէք, գնացէք իմ քովէն, ո՛հ ինձի լինայեցէք, լինայեցէք, լինայեցէք, ձեր վրէժն հանեցէք դահիճներէն, որ մամուլի մէջ ձեր մարմիններն ճզմեցին, անոնք էին ձեր սպանիչներն, այս երկրորդ զարհուրելի ցնորումն սոգնապալից էր եղած և բովանդակ նաժիշտներն ահաբեկած:

Նաժիշտներն անոր անկողնոյն քով գիշեր ցորեկ, չունէին այլ ևս, կարողութիւն զանիկայ հանդարտեցնելու, հետանոս նաժիշտներն, երևցող օրիորդներն, հիւանդին քով, ուրուականներ կարծէին ըլլալ, և մեծապէս կսարսափէին, իսկ Սրփենի քրիստոնեայ նաժիշտն, Թագուհոյն վիճակին վրայ կարտասուէր, լսելով անոր տենդին մէջ հանած աղաղակներն, թէ նահատակեալ օրիորդներն, իրեն մահ կըսպառնան, կմտածէր թէ ի՛նչ զարհուրելի տեսարան էր այն, որ հիւանդն, գործած անօրէնութեանն համար, խղճմտին կտանջուէր, ի՛նչ ահաւելի կացութիւն էր Թագուհոյն ղգացած տագնապն, մեղապարտի տանջանքն՝ որ տակաւին կենդանութեան տեսնն իսկ, նոյն եղանակաւ կտեսապեցնէր, որպիսի՛ հատուցում գործած չարութեանն. երանի թէ կըսէր, Սրփենի մտքովը, կարենայր ղղջալ, և ապաշխարել, անմեղներու թափած անպարտ արեանն վրայ, կարելի էր ընել զայն, նոյն տագնապալի կացութեանն մէջ:

Սանսարուկ, Թագուհոյն հիւանդութեան ժամանակ, երկայն ժամեր անոր անկողնոյն քովը կանցնէր, կտեսներ իրեն սիրելի ամուսինն, որ ծանր հիւանդութեամբն կտանջուէր, նահատակուած օրիորդներու ուրուականներն, զանիկայ կսարսափեցնէին, ի՛նչ կարողութիւն ունէր, այնպիսի ուրուականներուն վրայ, ինչպէս պիտի կարենայր հետացնել զանոնք, հիւանդին քովէն, կսանջուէր ինքն ալ Թագուհոյն տանջանքն տեսնելով, մտնջ կնայր, կսայ և ականջ պիտի սպասէր, նոյն կացութեան վախճանին, քանի և քանի անգամներ արդանակ բերել տուաւ, հիւանդին համար, այլ կարող չեղաւ անոր ըմպել տալ:

Թագուհոյն հիւանդութեան քսանևմէկերորդ օրն, անոր կացութիւնն բոլորովին յուսահատական էր համարուած, և վերջին տագնապ տակաբերած, Երփեն վրայն մեծապէս սոսկացած երբորդ

անգամ ըլլալով, ցնորում ունեցաւ. և սկսաւ աղաղակել, ահա՛, ահա՛, ահա՛, կառապի աղջիկներ, իմ վրայ կ'յարձակին, այս անգամ գիս պիտի սպաննեն, օգնո՛ւթիւն, օգնո՛ւթիւն, օգնո՛ւթիւն. ո՛վ պիտի ազատէ գիս, անոնց կառապութենէն, օգնո՛ւթիւն, օգնո՛ւթիւն, օգնո՛ւթիւն. Սանսարուկ ո՞ւր ես, հասիր իմ քով, գիս ազատէ կառապի աղջիկներէն, ւօթն են անոնք, դաժան են անոնք, գօրաւոր են անոնք, ահա՛ հասած են, ահա՛ կապառնան, ահա՛ կըսպաննեն գիս. Թագուհին այս զարհուրելի կացութեան մէջ, հանդարտութիւն չունէր, անկողնոյն մէջ, մէկ այս կողմ, մէկ այն կողմ, չարունակ կնետուէր, անկողնէն ոտք ելլել կուզէր, նաժիշտներն հազիւ կրնային զանիկայ տեղն կայնեցնել, աղաղակներն կչարունակէր, տենդն զանիկայ կտոչորէր, բոլոր անդամներն կտանջուէին. անոր վիճակն յուսահատական կրնէին:

Սրտսեռակ Թագուհւոյն ցնորումն դադրած, ձայնն խղդուած, մարմինովն յոգնած, աչքերն դոցեց, բոլորովին նուաղեցաւ մնաց, Սանսարուկ և անոր նուիրեալ եղող նաժիշտներն, կարծեցին թէ հիւանդն մեռած ըլլար, և քննելով իմացան, թէ դեռ մեռած չէր, տենդին սաստկութիւնն վրայէն անցած էր, վերջին ցնորումն ու ցնցումներ զանիկայ ուժի և մտոնան մօտեցուցած էին, նուիրեալներն հոն, արդէն կզուշակէին, անոր մօտալուտ վախճանն, նկատի առնելով, հիւանդին վերջին ասիճան, սկսրութիւնն, մանաւանդ որ մտունդ առնելէ դադրած, երբէք բերան չէր դներ լինչ:

Սրտսեռակ Թագուհւոյն, նոյն թմրութիւնն, ժամ մի սեւելէն վերջ, աչքերն բացուեցան, առելի նայուածք ունէր անիկայ, չորջն դիտեց, և անիմանալի խօսքեր արտասանեց, արտասանած բառերուն մէջ լսուեցաւ քանի մի անգամներ Սանսարկոյ անունն, Սանսարուկ քովն մօտենալով, կհարցնէր Թագուհւոյն, թէ արդե՛օք պէտք մ'ունէր, անիկայ չպատասխանեց, և սկսաւ երեսէն վար խոշոր քրտինքներ թափել, և թէ նուաղիլ ղգալի ընելով նուիրեալներուն թէ ինքն մեծապէս կտանջուէր, վերջապէս սոսկալի ժամն հասաւ, որ այլևս իրեն վախճանն պիտի ըլլար, երկայն չունչ մ'առնելով մեռաւ, Սանսարուկ, և նաժիշտներն դառնապէս և յուսահատութեամբ լացին Սրտսեռակ երիտասարդուհի Թագուհին:

ԾԱ. ՊԻԿԱՄԻՆ ԴԺԲԱՂԴ ԿՈՐՈՒՍՏՆ

Պիկամ գինեատունն, նատարանին վրայ ընկղմանած, անանկ թմրութեան մէջ՝ երկայն ժամեր մնալէն վերջ, սթափեցաւ գինւոյ զօրութենէն, և աչքերն բացած, ապուշ չորս կողմն կդիտէր, դեռ ամիսով չէր մտքն, և չուտուած վիճակի մէջ, վերջապէս, երբ աւելի ևս ինքն զինքն ժողվեց, տեսաւ, որ փորձիչն Զաւէն, քովէն հեռացած էր, ինքն կինայր միայն, դարձեալ նախկին տառապանացն մասնակ, հայի կարօտ չքաւորութեան մէջ. մտածեց, թէ ընչաւորացած էր Քրիստոս, քրիստոնէութեան մէջ ապահոված էր կանոքն, ինչ երեսով դառնայր Թաւլլուբ, ուսկէ հեռացած էր՝ Քրիստոսի ընկերութիւնն թողլով, քաջութիւն չունեցաւ նոյն քայլն առնել, հապա ինչ պիտի ընէր, պիտի մուրայր դարձեալ ապրելու համար, փորն անօթի ըլլալովը գինեպանէն հայ խնդրեց, և ուտելով զայն գինեանէն հեռացաւ, Պիկամ, նորէն թշուառութեան էր մատնուած:

Թուխիճէն Թափառական նոր ճամբորդութեան պիտի սկսէր, այս անգամ հայի հոգն չէր միայն, որ զինքն տպռնապեցնէր, այլ և ունէր խղճին տպռնապն ալ, որ աւելի զանիկայ կչարչարէր, որովհետև մտածած էր, թէ Թաւլլուեցիներն, և թէ Ոսկեանքն, որոնց բարեացն վնասարէն, չար հատուցումն էր ըրած, ապերախտ էր ըլլուած. ուրացած էր Քրիստոս, առանց մէկ վարձատրութեան, քանի մի դաւաթ գինիի փոխարէն, որքան դժբաղդ էր Պիկամ, պիտի տեսնէր ինքզինքն վերջն. Սատուծոյ չնորհքէն զրկուած, դատապարտուածի մինչեւ վերջն. Սատուծոյ չնորհքէն զրկուած, դատապարտուածի վերջն էր, այլ և, թշուառութեան առաջնորդուած, թէ տառապանքի էր, այլ և, թշուառութեան առաջնորդուած, թէ ժամանակաւոր կեանքին մէջ, և թէ յաւիտենականին մէջ:

Որքան ալ անտանելի ըլլար, իրեն մատչականութեան վիճակն վերադառնալն, իրեն քաղցր կնամարէր դեռ ապրիլն. ուստի գնաց հասաւ մէկ գիւղ, յետոյ անցաւ միւս մէկ գիւղ, մինչեւ հասաւ Թլկուբան աւանն, որ էր զեռեղուած Եփրատ գետին եզերքին մօտ, բարեբեր անդաստաններով չրջապատուած, գետակողմն էր կանգնուած Աստհատայ մեհեանն. այս աստուածուհին մեծապէս պատուուած նուած Ասորեստանի, վասն զի կկարծէին թէ Աստհիան, միշտ իրենց պաշտպանն էր եղած: Պիկամին Թլկուբան աւանն հասած ժամանակ տարեդլուխ և Նաւասարդի օրն, տեղացիներն Եփրատայ եզերքն էին հաւաքուած բազմութեամբ, ամէն կողմ Եփրատայ տա-

թածութեան վրայ, ցնծութեան և ուրախութեան աղաղակներ կը լսուէին, երգերու ձայներ, և երաժշտութիւններ. Պիկամ ձայներէն քաշուելով, գետակողմն քայլերն ուղղեց, հանդիսատես ըլլալու ուրախմբութեանն:

Բազմութեան մէջ ամէն հասակէ անձեր կային, ծերերն խմբովին նստած մէկ կողմ իրարու հետ կխօսէին, ինչպէս պառաւներն մէկ ուրիշ կողմ, կդիտէին երիտասարդներու պարերն, որոնք կցասկէին իրարու ձեռքերն բռնած, կերգէին անոնք հնաւանդ մէկ երգ, որ Նոյին տապանով՝ ջրհեղեղէն ազատութիւնն կյիշեցնէր, նաւասարդի տօնախմբութիւններն, նոյն յիշատակի համար էր, որ տեղի կունենար Հայաստանի մէջ. որ և դարեր անցած, կշարունակուէր նոյն սովորութիւնն: Երիտասարդներն խումբ խումբ բաժնուած էին, կէսն արական սեռէն, կէսն ալ իգական, հասակ հասակի հետ յարմարած, կայտառ և աչքոյժ ամէնքն ալ, ուրախալէն զարդարուած ծաղիկներով, որոնք մերթ կերգէին ներդաշնակութեամբ, և մերթ իրարու վրայ ջուր կսրսկէին, գետին եղերքին վրայ. այսպէս ալ օդն կարծկէին ընտանի աղաւնիներ, որոնք չըրջանններ ընելով՝ օդոյն վրայ, դարձեալ կդառնային անոնց գլուխներուն վրայ հանդչելու, և նորէն թռիչ առնելու համար, աղաւնիներն ալ երիտասարդներու ուրախութեանն մասնակից կըլլային:

Ծերերն և պառաւներն յորդոր կըլլային պարողներուն, որ ուրախ ըլլան և զուարթ, հանդիսապէս կատարելու համար տօնախմբութիւնն, որ իրենց համար նուիրական էր, և հնաւանդ սովորութիւն, դարերով չարունակուած, երիտասարդներն ժամանակ, ժամանակ կհանէին հանդչելու համար, որ վերջէն նոր պար կազմին. պարէն վերջն ալ կերուխումով պիտի զբաղէին, գետին երկայնութեան վրայ սեղաններ պիտի պատրաստուէին. բաւական քանակութեամբ, որ բազմութեանն բաւէր, ընդհանուր ծախքն աւանդական էր վճարած, հասարակութեան վերաբերեալ մնտուկէն:

Երբ կերուխումի ժամն հասաւ, սեղաններ կազմուէին, անոնց վրայ զետեղուէին չոր կերակուրներ, մսեղէն ըլլայ և թէ ձկնեղէն, պտուղներ և գինիով լեցուն ամաններն, սեղաններուն չուրջն նստած խառն, այն բազմութիւնն, առանձին առանձին խմբակներով, ուր ուտելու զբաղուցան, արդէն ամէնքն ալ անօթի ըլլալով, կերակրոյ պէտքն կզգային: Աղջիկ մը տեսնելով Պիկամն, նստած հոն մօտն, կերակուրներ տարաւ, և դրաւ առջևն, որ ուտէ, և իրենց հետ ուրախակից ըլլայ, որ մեծապէս գոհ նոյն հիւրասիրութենէն, կերաւ և ուրախացաւ, չատ ժամանակէ վեր էր որ, Պիկամ, այսպիսի սեղան չէր տեսած, և նոյնքան ախորժակ չէր ունեցած:

Պիկամ Թլկուրանի մէջ գտած հիւրասիրութենէն օգտուելով,

չարունակեց հոն մնալ հինգ օր, ու մինչ կերակրուեցաւ, մինչեւ որ խորհուրդ ունեցաւ Տիգրանակերտ երթալու, ուր ունէր վաղեմի մէկ ծանօթ, ազնուական, և փարթամ ըլլալովն անիկայ, կկարծէր Պիկամ, թէ իրեն նպաստաւոր պիտի ըլլար հոն երթալն, այսպիսի խորհրդով ելաւ Թլկուրանէ, և վեց ժամ անընդհատ ճամբորդեց, հանդիպելով գիւղի մը, հոն կանգ առաւ, և մուրալով քիչ մը հաց գտաւ հոն, և կերակրուելով, հոն անցուցնել ուզեց գիշերն:

Հետեւեալ օրն նորէն վեց ժամ ճամբորդեց, և հանդիպեցաւ մէկ ուրիշ գիւղի, որ չնուաճած էր հովիտի մէջ, պաշարեալ կրկին կողմերէն բարձր լեռներէն, Ահեակ, էր գիւղին անունն, նախապաշարեալ մէկ ժողովուրդ էին, անոր բնակիչներն, և թէ աւելորդապաշտ, նոյն իսկ աւելորդապաշտութիւնն էին ըրած իրենց դաւանութիւնն, անոնք ոչ կուռք ունէին և ոչ մեհեան, չէին ուզեր օտարականներ իրենց քով, անոր համար ալ յարաբերութիւններ չունէին ուրիշ գիւղացիներուն հետ. համոզուած ըլլալով, որ հոգեպիսի յարաբերութիւններէն յառաջ կուգան, դժբաղդութիւններ, և ձախորդութիւններ, իրենց ապրուստին համար, բաւական ըլլալով, իրենց անդաստաններուն, և այգիներուն բերքերն, գոհ էին, հարկաւորութիւն չունենալով ուրիշներէն գնելու, կեանքի հարկաւոր որ և է նիւթ, այսպէս ալ խնամութիւն չունէին, օտար գիւղացիներու հետ, ոչ մին կուտէին և ոչ ձուկ, այլ միայն հաց, բանջարեղէն, և պտուղ, իրենց հարկաւոր զգեստներն, իրենք կը հիւսէին բրդէ:

Այս տարօրինակ ժողովուրդն, դեղ չէր գործածէր իրեն հիւանդներուն բժշկութեանն՝ հիւանդին դարմանն գտնելու համար, գիւղացին կերթայր անձամբ տունկի մի քով, անոր մէկ ճիւղին լաթի մի կտոր կապելու, չար աչքէ ազատ ըլլալու համար, և չազդուելու անոր վնասակարութենէն, թէ արական սեռն ըլլայ, և թէ իգական, իրենց վիզերուն վրայ կախած ունէին, կապուտագոյն ուլունք: Ահեակ գիւղի բնակիչներն, հետագրգռութեան արժանի ժողովուրդ մ'էր, մոռցած ուրիշներէն, իրենց մէջ չկայր մէկ անձ, որ Ահեակէն լեռներէն անդին հեռացած ըլլար, կծնանէին և կմեռնէին միշտ մնալով գիւղին մէջ. կարելի՞ էր աշխարհի վրայ Ահեակցիներուն քնաւորութեան համաձայն, մէկ ժողովուրդ գտնել, յիրաւի չէ յիշատակուած պատմութեան մէջ:

Պիկամ Ահեակ հասած առեն, ժողովուրդն տագնապի մէջ էր, վասն զի հոն համաճարակ մէկ ախտ տիրած էր, որ օր օրուան վրայ, դէզ դէզ կոտորածներ կընէր, բնակիչներուն թիւն հետզհետէ պակսելու վրայ էր, ուր ընտանիք մի չէր գտնուէր, որ իրեն սիրելի անդամներէն մէկն, գոհ տուած չըլլար, նոյն տարափոխիկ հիւանդութեանն. որուն դէմ մաքառելու՝ հնարք մի չէին կարենար գըտ-

նելու, ահաբեկած էին, առ հասարակ ամէնքն ալ առատ քացախ կը գործածէին, որ չըլլայ թէ, ողջ մնացողներն ալ, ախտով վարակուէին, և զոհերու թիւն աւելցնէին:

Պիկամ անօթի ըլլալովը, անխոհեմութիւն ունեցաւ, Ահեակ մոտած առնն, ամենաթաւ տունն երթալու և հոն հաց մուրալու, կըրնայ գուշակուիլ, թէ այնպիսի ժողովրդական քով, ուր օտարականաց հետ յարաբերութիւն չէր ըլլուէր, աղէտալի ժամանակն, Պիկամի պէս մէկ օտարական, Ահեակ էր մոտած, որպիսի՞ ընդունելութիւն պիտի ըլլար անոր, առանուաէրն տեսնելուն պէս Պիկամին, անմիջապէս գնաց, իմացուց զայն, միւս գիւղացի ընկերներուն, որոնք հաւաքուած մէկտեղ, հասան Պիկամին քովը և սկսան աղաղակել՝ աւելորդապաշտութենէ առաջնորդուած, ահա՛ ըսին ահա՛ մեր դժբաղդութեան պատճառն ասիկայ է, պէտք է որ պատժենք, որ յանդգնեցաւ մեր գիւղն ոտք կոխել և դժբաղդութիւն բերել Ահեակին:

Պիկամին վախճանն այլ եւս հասած էր, տեսնելով անիկայ գիւղացիներուն կատաղութիւնն, և խժռուածայեաց դէմքերն, սարսափեցաւ, և սկսաւ անձն արդարացնելու, մէկ չատ ճիգեր ընել, թէ վնասակար մէկն չէր ինքն, այլ աղքատ, և հաց մուրալու համար եկած նոյն գիւղն. որո՞ւ հասկցնէր, գիւղացիք անոր վրայ յարձակեցան, և սկսան քարակոծել, որ հարուածներու ներքև դարձեալ կաղաչէր, որ խնայեն իրեն, թէ չարիք ընելու համար չէր եկած հոն, գիւղացիք ընաւ ականջ չտուին անոր, չարունակելով քարեր տեղացնել անոր գլխոյն, գանկին և ուղեղին վրայ, որով չարաչար և ղանակաւ սպաննեցին զանիկայ, գետնին տապալելով, անառակ քուրմն, և թէ Քրիստոս ուրացողն, այս օրինակ սարսափելի վախճան ունեցաւ, անոր սպանութեամբն ոգէտ և աւելորդապաշտ գիւղացիներն կարծած էին, այլ եւս զերծ ըլլալ, Ահեակի մէջ տեղի ունեցած, և տիրացած սոսկալի համաճարակ մահէն:

Անառակին և ուրացողին արժանի հատուցումն, որ չարին հետեւած, չարին հանդիպեցաւ:

ԾԲ. ԶԱՒԷՆ ԾՈՒՂԱԿԻ ՄԷՋ

Զարաճէի լրտեսն Զաւէն, Թոռիճէն հեռացած օրն երեկոյին, ուշ֊ատուն, ճամբուն վրայ հանդիպեցաւ Ծաղկաւանի, հոն կանգ առաւ և հիւրընկալուեցաւ աւանապետին բնակարանն, ուր նաև անցուց գիշերն. առաւօտն կանուխ բնակարանէն դուրս եկած ժամանակ, աւանապետին ախոռէն գողցաւ մէկ նժոյգն, և անոր վրայ հեծած ճամբորդեց, երթալու մինչեւ Սրաճանի, ուր Ոսկեանց հետքն պիտի գտնէր, Պիկամին մտանութեան հետեւութիւնն էր, զանոնք ձեռբակալել պիտի տայր. այսպիսի դիտաւորութեամբ պահականոց մի գըտնել կուզէր, գնացած ճամբու վրայ բաւական ժամեր յառաջանալէն վերջ՝ հանդիպեցաւ պահականոցի մի, ուր իրեն լրտես ըլլալն ծանուցանելով, խնդրեց որ իրեն տեսնէն երկու զինուորներ ճամբեն Սրաճանի, ուր քրիստոնեայներն պիտի ձեռբակալել տայր արքունի հրամանաւն. անսկզբն չկրնար տեսնել այն, թէ չարին հետամուտ եղողին՝ չարն է որ անոր կժամանէ:

Հասած տեղերն Զաւէն թէ տան ըլլայ թէ գիւղ, հանգչելէն վերջ, ճամբու վրայ կյառաջանայր. երբ առջևէն կիրճ մի տեսաւ, եւ ուզեց անկէ անցնիլ, նժոյգն կանգ առած չուզեց քալել. Զաւէն որչափ ալ քշել ուզեր, որ քալէ, նժոյգն մարակուած ըլլալով, մեծ ոտտւմ ըրաւ, և կիրճն անցած, սկսաւ արագընթաց արշաւել: Զաւէն հետաքրքրուած, ձիոյն ընթացքէն, գլուխն դէպի կիրճն դարձուց, իմանալու՝ թէ ինչու նժոյգն նոյն ոտտումն էր ըրած, տեսաւ որ կիրճին այս կողմն, հինգ մարդեր նստած էին. զանոնք աւազակներ կարծելով, նժոյգին յանկարծական վրայ մեծապէս զարհուրեցաւ, չարաճճին խարուած էր, աւազակներ չէին անոնք, նոյն իսկ մտաւ, չարաճճին խարուած էր, աւազակներ չէին անոնք, նոյն իսկ Ոսկեանքն էին, որոնք ձեռբակալելու համար կկրթար Սրաճանի:

Երբ Զաւէն նժոյգովն հասաւ Սրաճանի դաւառ գիւղացի մի հոն, և հարցուց անոր, թէ կճանչնայր արդեօք Ոսկեանքն, և թէ կրնայր ցոյց տալ իրեն անոնց բնակարանի տեղն, գիւղացին այո՛ ըսելով, ցոյց տալ իրեն անոնց բնակարանի տեղն, գիւղացին այո՛ ըսելով, առաջնորդեց լրտեսն մինչեւ անոնց խրճիթն. Ոսկեանք խրճիթին չէին, լրտեսն հարցուց գիւղացւոյն, թէ ո՛ւր կրնար գտնել զանոնք. գիւղացին պատասխանեց թէ Ոսկեանք առեղ անտառն կերթան, մատովը ցուցնելով անտառին որ կողմն ըլլալն, Զաւէն կերթան, մատովը ցուցնելով անտառին որ կողմն ըլլալն, Զաւէն առնելով այսպիսի լուրն գիւղացիէն, վրան անտառն գնաց, ուր նժոյգէն վար իջնելով, նստաւ ծառի մի ներքև, անտառին խորերն գննելու համար:

Զաւէն նոյն դիրքին մէջ եղած ատեն, նժոյգն ակաւ խրխնջալ, երբ նա տեսաւ կռնակն նայելով՝ մարդու մը քալելն մօտենալն, զիւղացի կարծելով սպասեց անոր մօտենալուն, որպէս զի նոր տեղւոյ կոխիչներ քաղէ, այլ այն մարդն հասած, նժոյգին վրայ նստաւ, և մարակեց զայն տանելու համար, լրտեան տեղէն եկլելով, գոչեց անոր թէ ինչո՞ւ կը տանէք ձին, նոյն պահուն տեսաւ քովը հասած այլ երկու մարդեր, որոնք իրեն ըսին, եկուր մեր հետն, մենք քեզի կյանձնենք Ոսկեհանքն ալ։

Զաւէն այսպէս սպասուած անոնց հետն երթալու, քիչ վերջ կասկած ունեցաւ, նոյն մարդերուն վրայ, որ սկիզբն զիւղացիներ կարծած էր, այլ անոնք զիւղացիներ չէին, հապա աւազակներ, ասոնց տեղերէն յառաջացած տատին, թէեւ լրտեան ղրկացած էր, այն մարդերուն ընկերանալն, եւ ուզած անոնց ընկերութենէն բաժնուիլ, կարելի չէր եղած ընել զայն. աւազակներն առանց պատասխանելու անոր խօսքերուն, ճամբայն չարունակեցին. հասան մէկ քարակոյտ, մտամբ ծածկուած մացառներէ, որոնց մէջ անցք մի կար, մտնելու աւազակներու որջն, ուր մտան աւազակներն Զաւէնն ալ անոնց հետ։

Աւազակներն անօթի ըլլալով, սեղանի մը չուրջն նստեցան, դանակոցին մէջ պատրաստուած, լրտեան ալ քովերնին նստեցուցին, և սկսան կերակուր ուտել, սեղանի վրայ աւազակապետն, որ Գամէր կկոչուէր, ըսաւ լրտեային, դու այլեւս մեզի ընկեր պիտի ըլլաս, դու վարժուելով հետզհետէ մեր վարմանցն, պիտի տեսնես թէ աշխարհի վրայ, ան ամենալաւ զբաղումն է, ըսէ՛ մեզ, ինչ է քու անունն, լրտեան պատասխանելով Գամէրին ըսաւ, Զաւէն կկոչուիմ, և արքունիքի կծառայեմ, ինչպէս լրտես, չեմ կրնար ձեր քովը մնալ, Սանասարուկ թագ չտար ինձ, աւազակապետն լսելուն պէս Սանասարուկ անունն, սկսաւ ծաղրել Զաւէնն, եւ յարեց ըսել թէ այն իշգլուխին խօսքն մ՛ըներ մեր առջեւն, մենք կարհամարհինք զանիկայ և կասենք, եթէ մեր ձեռքն ընկնայ անիկայ, բզիկ բզիկ կընենք, գիտեր եւս թէ, դու, եթէ մեր կամքին հակառակիս, քեզի ալ բզիկ բզիկ կընենք, մենք ներել չենք գիտեր, մեզի հակառակողին մահ է բաժինն։

Ինչ է մեր զբաղումն, ոսկեպաշաններն ձեռքակալել եւ ոչ քրիստոնեայներն, որով դու կզբաղիս, ոսկեպաշաններն արդարացի է պատժելն, եւ ոչ քրիստոնեայներն որ անվնաս են. մանաւանդ թէ

արժանի են պաշտպանութեան, որովհետեւ անոնք ալ ոսկեպաշտներէն չեն ախորժիր, դու դադրելով քրիստոնեայներն, հետապնդելէ եւ ոսկեպաշաններուն դէմ զինուելով, մեզի հետ կյարմարիս, և իբարու հետ անպաժանելի ընկեր կրնանք ըլլալ. այլ մի մտածեր մեզմէ հեռանալն, մեզի հաւատարիմ մնալն, անհրաժեշտ է քեզ, եթէ փորձես փախչիլ մեր քովէն. քեզի չենք խնայեր, տեսնելնուս պէս քու փախուստն, անմիջապէս կսպաննենք քեզ, մեր նետն քեզի կը հանդիպեցնենք։

Որջին կամ գետնափորն, որուն մէջ կբնակէին աւազակներն, բաւականաչափ մեծ էր, և բաժնուած զանազան մասերու, մէկ մասն ախոռ էր, որուն մէջ վեց ձիեր կապուած կմնային, ուր կապեցին Զաւէնի նժոյգն ալ, մէկ մասին մէջ կպահուէին, իրենց կողոպուտները, եւ իրենց դրամներն, մէկ ուրիշ մասին մէջ, դէզ դէզ այլ եւ այլ զէնքեր հաւաքուած էին. մէջ տեղն էր սրահի ձեւով անցքն, որուն ամէն մէկուն աջկռւ պահպանութեան համար, առանձին կրնակէին. աւազակային խմբակն, թուով վեց էին, եւ ամէնքնա լ իրաւ քով հասած էին՝ մարդկային ընկերութենէ խորշելով, պատսպարուելու համար, ինչպէս կին մ՛ալ կար որջին մէջ, աւազակներուն կերակուրն եփող, Զաւէն, քանի որ տուժ էր, իրեն անխոնհմութեան համար, որ Ոսկեհանքն հետապնդելու համար մինչեւ անտառն էր գնացեր, և նոյն դժբաղդութեան էր հանդիպեր, չէր կրնար համակերպիլ և յօժարութեամբ մնալ հոն, որուհետեւ առած էր միտքին մէջ առիթին սպասելու, որպէս զի կարող ըլլայր փախչելու, աւազակներու կասկած չտալու համար, առժամն հաւանեցաւ մնալ հոն, եւ կեղծաւորեցաւ համակերպած երեւնալու անոնց։

Յաջորդ օր Գամէր, Զաւէնն հետն տանելով, երկու աւազակներու ընկերութեամբ, դնացին հարաւային կողմն, ժամ մի ճամբայ ընելէն վերջ, ծածկուած ծառերու ներքեւ նստեցան մէկտեղ, ուր կրնային տեսնել առանց իրենց տեսնուելու, հասարակաց պղտոտային, քիչ վերջ տեսան երկու ղինուորներ, որ հինգ անձեր ձեռբակալած կը տանէին, Գամէր իրեն երկու ընկերներուն, հրամայեց որ աղեղներն լարած սպասեն հրամանին, և ինքն ղինուորաց մօտենալով ըսաւ ատնոց, թողէք ազատ այս մարդերն. ղինուորներն ոչ պատասխանեցին քրիստոնեայներ են ձեռբակալուած. Գամէր նոյն տեսն, նետերն, աղաղակեց, երկու նետեր չեչաակի զարկին ղինուորներն, և գետնին վրայ տապալեցին զանոնք։

Աւազակապետն, քրիստոնեայներուն կապերն քակելով, թողուց որ տեղերնին դառնան, և ինքն Զաւէնին քովը գալով, ըսաւ անոր տեսար թէ մենք ինչպէս գիտենք պատժել քրիստոնեայներն ձեռբակալողներն։ Իսկ ազատուած քրիստոնեայներն, երբ իրենց կապերն

քակուեցան, ուղեցին երկու վիրաւորուած զինուորներն դարմանել, և տեսնելով որ անոնք անշունչ կմնան, վերցուցին անոնց դիակներն ճամբուն վրայէն, և տարին մօտ տեղ մի դրին, վրանին հողով ծածկելով: Երբ խրճիթնին դարձան, չնորհակալ եղան Աստուծոյ, որ իրենց ազատութիւն չնորհած էր, աւազակներուն չէին կրնար փոխարէնն ընել, եթէ ոչ աղօթել Աստուծոյ առջեւ, որ լուսաւորէ զանոնք, և դարձ չնորհէ անոնց, որպէս զի դադրին, անոնք մարդասպանութիւն ընելէ, քրիստոնէութեան չաւելին հետեւին, և ապաշխարեն իրենց մեղքերուն վրայ, որով կարենան իրենց հոգիները փրկելու. նոյն պահուն երկինքն թէ դուսց և թէ չանթ արձակեց:

Աւազակներն սովորութիւն ունէին, միշտ իրենց որջին մէջ, երկու ընկերներ թողլու հոն պահպանութեան համար, սովորաբար երկուք կամ չորսն միասց, դուրս կելլէին, իրենց ապազաութիւնները ընելու: Զաւէնն թէ դուրս եղած ատեն, և թէ որջն մնացած ատեն, միշտ ընկերութեան մէջ էր, թէ Գամէրն ըլլայ, և թէ իրեն ճարպիկ ընկերակից աւազակներն, զոր անոր վրայ վստահութիւն չունէին, և անոր արտաքին երեւոյթէն չէին խաբուեր, և զանիկայ իրենց խազալիկն էին ըրած, միշտ կատակներ ընելով անոր հետեւ. Զաւէնն որչափ ալ նեղանայր, դարձեալ լինքն ալինքն կզսպէր, անոնց կատակի առիթ չտալու համար, համոզուելով թէ որջէն չկրնար փախչիլ, պէտք էր որ դուրս գտնուած ատենն փորձէր փախչիլ:

Աւազակներն, Ոսկեանքն՝ ազատած օրն, լուր առին գիւղացիէ մը, թէ քուրմ մը, նոյն օրն, Եփրատայ եզերքն էր գնացած, հոն բնակող մէկ քրիստոնեայ ընտանիքին՝ անդամներն ամէն ապահով տալու, որ չարութիւնն կատարելէն վերջ, ետ պիտի դառնայր իր տեղն: Գամէր հետեւ երկու ընկեր առած, լրտեսց քուրմն երկար ժամեր, անոր դառնալիք ճամբուն վրայ և երբ հեռուէն նշմարեց Քրիստոնէական քուրմն յառաջանալն, նետաձար ընելով զանիկայ գետնին տապալեց, աւազակներն երթոր ճամբայ ելան իրենց որջն դառնալու, երթալով կմթնեար, վասն զի ուշ մնացեր էին, իրենց առջեւն անտառ մի կար անցնելիք, որ չատ վտանգաւոր կհամարուէր, գիշեր ատեն անցնիլն, վասն զի մէջն գազանարնակ էր, աւազակներն գազաններէն չզգջտուելու համար, մէկ մէկ ջահեր վառեցին, և ձեռքերնին ունենալով զանոնք, և բարձրաձայն գոռալով ու դոչելով, վազեցին անտառին մէջէն, և անցան անվնաս:

ԾԳ· ԵՓՐԱՏԱՅ ԱՒԱԶԱԿԱԽՈՒՄԲՆ

Եփրատայ աւազակախումբն, օր մի պիտի մնայր իրենց որջին մէջ, հանգչելու համար, մինչև հետեւեալ օրն, որուն մէջ, ապաստակութեան պիտի երթային, մինչև Արտազան, ուր իրենց ընկերակցին մէկն, տասնեւհինգ օր առաջ, զարնուած և սպանուած ըլլալով զինուորներէն, զանոնք պիտի հետապնդէին, այնքան տեւի եղած էին զինուորներն՝ աւազակաց առջեւ: Աւազակներն ուրեմն իրենց որջին մէջ, նստած իրարու քով կխօսակցէին, և կպատմէին, իրենց այլ և այլ չահատակութիւնները, որ մինչև նոյն տեն գործած էին, միշտ չաղթական հանդիսանալով: Զաւէնն ալ իրենց քովը էր նստած կլսէր, անոնց պատմած ահարկու նկարագրութիւնները:

Յետոյ սկսան անոնց ամէն մէկն, պատմել կարգաւ, աւազակային ընկերութիւնն կազմելէն առաջ, իրենց վարած առանձնական կեանքն. անոնց ամէնէն վերջ մնացողն, պատմից թէ, ինք քնիկ Սպլատթացի էր, փարթամ մէկ անձին զաւակն, երկու տարուան հասակին մէջ, որբ մնացած. տեղւոյն քաղաքապետն իրեն խնամակալն եղած ըլլալով, խարդախութեամբ իրեն հօրենական ժառանգութիւնն իւրացուցած էր. ո՛վ թշուառութեանս չարից ըսել աւազակութեան պատճառ եղած մեծ անիրաւութեան, քաղաքապետն իրեն դաստիարակին՝ զիս սիրելի ընծայած ըլլալովս, ծերունի դաստիարակն, զիս տեղեկացուց նոյն անցած իրաւարձութեան վրայ, թէ ինչպէս քաղաքապետն անիրաւած էր, ժառանգութենէ զրկած էր զիս, որով բորբոքած սրտիս մէջ վրէժխնդրութեան ոգին, գաղտագողի մնայ և ծածկուելոյ քաղաքապետին ննջարանն, և գիշեր ատեն քնոյն մէջ զանիկայ սպաննելի չարաչար, և հետացայ քաղաքապետարանէն:

Կարգն եկած էր Զաւէնի, որ ինքն ալ պատմէր, իրեն անցուցած կեանքն, ուստի Գամէր, ըսաւ անոր, դու ալ քու պատմութիւնն պատմէ մեզ, ինչու որ չատ հետաքրքրուած ենք, լսել զայն. Զաւէն ալ բերանն բանալով ուղեց իրեն անտառակութիւնները բացատրել անոնց, որոնց չարքին մէջ, յիշատակութիւն ըրաւ, նաև Պիկամին վրայ, ուզած էր նոյն բացատրութիւններուն մէջ, պէտպէս

սուտեր մոյնել, իրեն ըրած անաւակութիւնցն, արիական նկարագիր տալու, պատմածներն ամէն ոչ թէ հաճոյք, պատճառելին աւազակներուն, այլ աւելի զղուանք. այնքան չոռի էին անոնք:

Զաւէնի կռիւնած և կցկցած, պատմութիւնն աւարտելէն վերջ, Գամէր աւազակապետն ծանրութեամբ ըսաւ անոր, քու վարած կեանքն ամենէն անչահն և անպիտանն է եղած, ինչպէս որ պատմեցիր, լսեցինք մենք և տեղեկացանք, բարեբախտութիւն ունեցար որ մեզ հանդիպեցար, և հեռացար, այնպիսի զզուելի կեանքէ՝ որ ժամանակէ առաջ մահ պիտի բերէր քեզ, առողջութենէ զրկելով քեզ, այս նոր կեանքին մէջ, որ մտար, մեզի հետ ընկեր ըլլալու, զուարճալի և մաքուր օդ պիտի ծծես, առոյգ կորովով առողջ պիտի ըլլաս, և աւելի չպիտի ունենաս անաւակութիւններն չարուեստակելու:

Հետեւեալ օրն Գամէր, Սրտաշեն ապաստակութիւն ընելու համար, առաւ իրեն ընկերներէն երեք անձեր, և Զաւէնն ալ մեկտեղ, ախոռէն չորս ձիեր դուրս հանեցին իրենց համար, և Զաւէնի ալ թոյլ տուին, որ իրեն նժոյգին վրայ հեծնայ, այսպէս հինգ ձիաւորներ եղած, դէպ ուղիղ Սրտաշենի ճամբուն վրայ յառաջացան, երկինքն ամպոտ էր, և թէ փոթորկալից, փոթորիկէն վերջ սկսաւ յորդապէս անձրեւել, աւազակներն անձրեւէն պատսպարուելու համար, ժայռերու ներքնափորերն ապաստանեցան, և ապասեցին որ անձրեւն դադրի, որ երկայն չտեւեց, ամպերն փարատելով, արեւն երեւցաւ, որով աւազակներն իրենց պատսպարաններէն դուրս ելան և ձիերն հեծնելով, ճամբայն չարունակեցին:

Աւազակներն երթալու աատեն, տեսան հեռուէն երկու անձեր, որ հետիոտն կ'քալէին, որով կանգ առած սկսան դիտել զանոնք, երբ տեսան որ անոնք ճամբու վրայ, տեղ մի նստան, ձիերն մարակեցին, ուղղակի անոնց կողմն, աղքատներ էին անոնք այր և կին, որոնք տեսնելով աւազակներն քովերնին մօտեցան, և սկսան պաղատիլ, որ իրենց քիչ մը հաց տան, որովհետեւ անօթի էին, Բրիսաոսի սիրոյն համար ըլլայ կըսէին, ողորմնէք մեզի, Գամէր տեսնելով անոնց ողորմելի վիճակն, հրամայեց իրեն ընկերներէն մէկուն, որ հաց տայ աղքատներուն, ինքն ալ դրպանէն ոսկեդրամ մի դուրս հանելով, անոնց տուաւ, որոնք մեծապէս չնորհակալ ըլլալով նստեցան դարձեալ հոն, և սկսան հաց ուտել, աւազակներն ալ դարձեալ ձիերն մարակեցին, և յառաջ վարեցին, Սրտաշենն դեռ շատ հեռու էր, իրենք ալ հարկաւորութիւն ունէին ուտելու, ուստի նպաստաւոր տեղ մի նստան և որալով, և զանոնք բոցերու վրայ խորովելով, տեղ մի նստան և կերակրուեցան:

Կերակուրնին կերած ժամանակն էր, որ նոյն կողմէն մէկ գիւ-

ղացի կանցնէր, այս գիւղացին աւազակներուն ծանօթն էր, գիւղացին քովերնին գալով նստեցաւ, երբ հարցուեցաւ Գամէրէն, թէ ի՞նչ լուր ունէր, իրենց հաղորդելիք, պատասխանեց գիւղացին, թէ նոյն օր Սրտաշեն պիտի երթայր արքունի հարկապահանջն, տուրքերն ժողվելու համար, ինչպէս ալ ուրիշ գիւղեր պիտի այցելէր նոյն հարկապահանջն: Աւազակներուն ծառայող, այսպիսի մէկ քանի գիւղացիներ կային, որոնք միշտ լրաբերութեան պաշտօն ունէին, և աւազակներէն կվարձատրուէին:

Գամէր այսպիսի լուրն առնելով, աճապարեց իրեն ընկերներուն հետն, ձիերն հեծնալու, որպէս զի երթայ դիմաւորէ, արքունի հարկապահանջն. երկու ժամ չարունակելով իրենց արշաւանքն, վերջապէս հասան Սրտաշեն, աւանին մօտ, մէկ կողմն ծածկուած սպասեցին, որ արքունի հարկապահանջն աւանէն դուրս ելլէ, խիտ ծառերու ներքեւն էին, ձիերէն վար իջած, միայն իրենց ընկերներէն մէկն, բարձր ծառի մի վրայ ելած, դէտ էր կայնած, որպէս զի ընկերներուն իմաց տայ, թէ երբ պիտի դիմաւորէին հարկապահանջն, որ կարենային կողոպտել հաւաքած դրամներն:

Քաւորդ ժամ անցնելէն վերջ, դէտ կայնող աւազակն, ծառէն վար իջաւ, ծանուցանելով անոնց, թէ Սրտաշենի ճամբու վրայ, երեք ձիաւորներ էր տեսած՝ որ ուղղակի իրենց կողմն կուգային. Գամէր հրամայեց երեք աւազակներուն, որ ծառերէն դուրս ելած, աղեղներն լարեն, և ընթանալով առաջ, սպասեցին անոնց, մինչեւ նետաձգութեան կէտն. ուր կանգ առած, նշան առին երեք ձիաւորներուն վրայ, և զանոնք նետահար զարնելով, ձիերէն վար տապալեցին. նոյնպիսի հանդիպումով թէ գանձի մի տէր էին եղած հարկապահանջն սպաննելով և թէ ընկերացող երկու զինուորներն, այն իրենց բնական թշնամիներն. դրամներն ու ձիերն առին հետերնին իրենց որջն վերադառնալու համար, դիակներն թողուցին անոնց ընկած տեղերն, աւազակներն իրենց ըրած կողոպուտէն գոհ էին մնացած իսկ, Զաւէն այս ամէն չահատակութեանց ներկայ, հազիւ կրաւէր իրեն զգացած զայրոյթն զսպել, լռհնմութեան համար պէտք էր որ կեղծաւորէր, կցաւէր զինուորաց սպանութեան համար, և մտքին մէջ կարձանագրէր այն ամէն դէպքերն, որ տեղի կունենային, իբր թէ լսեական օրագրութիւն ընար, որ անշուշտ Սանսարկոյ ականջն պիտի հասնէր, յետոյ երբ ազատութիւնն ստանայր:

Աւազակներն բաւական յառաջանալէն վերջ, իրենց ճամբուն վրայ աղբիւրի մի քով կանգ առին, ուր հանդչել ուզեցին, Գամէր հոն նստաւ աղբիւրին քով, և սկսաւ քննել այն գրութիւններն, որ հարկապահանջին վրայէն գտած էր, իսկ միւս աւազակներն, գետնի վրայ տապալած, ուզած էին հանգստանալ, Զաւէն ալ անոնց պէս

ընկողմանած, մտքովը զբաղած էր, թէ ե՞րբ պիտի ըլլար, որ աւազակներուն ձեռքերէն ազատուէր, զբաղումն մ'էր այն, որ բնաւ իրեն յարմար չէր գտներ, մինչև ե՞րբ պիտի համբերէր և վախչելու վճռին չընէր արդեօք նոյն օրն, և իրեն գտնուած ժամն, յարմար չէր, երբ աւազակներուն երկեր քունն էին մտած. իսկ աւազակաձև, այլ և այլ դրութիւններ քննելու զբաղած, այսպիսի որոշումն առնելով, գլուխն վեր վերցուց, ելլել ուզեց ոտքի վրայ, այլ և այնպէս կդղայր, որ չըլլայ թէ աւազակներուն ուշադրութիւնն դրաւէ, իրեն առնելիք քայլերուն չնուկովը: Օն առիթէն օգտուիլ ըսելով:

Վերջապէս ելաւ տեղէն, զգուշութեամբ, ոտքերուն մատներուն վրայ քայլելով գնաց, մինչև իրեն նժոյգին քովը, և անոր սանձն ձեռքն առած. սկսաւ հեռանալ նոյն տեղէն, առանց աղմուկ հանելու, և բաւական յառաջանալէն յետոյ նժոյգին վրայ նստաւ, և սկսաւ արագապէս հեռանալ, Գամէր թէև կքնէր գրութիւններն, այլ և այնպէս արթուն էր միշտ, կքնէր ևս աչքերովը, չորս կողմերն, չսա վտանգաւոր էր եղած, աւազակութեան մէջ, հակել պէտք էր միշտ, որ յանկարծակիի չիգայ, նոյնպիսի ունեցած արթնութեամբն, աչքերէն չէր վրիպած, Զաւէնի տեղէն ելլելն, և նժոյգին հետ հեռանալն, այլ անտարբեր մնացած էր տեղն, գիտնալու համար թէ ինչ դիտում ունէր անիկայ:

Զաւէն փախուստ տուած էր, իրեն ըրած սպառնալիքն արհամարած, ժամն հասած էր ուրեմն, որ զանիկայ պատժէր, ուստի անմիջապէս ինքն ալ, մէկ ձիոյ վրան հեծնելով, մտրակեց անոր ետևէն, և կատաղի արագութեամբ հասնելով մինչև նետնկեցութեան հեռաւորութիւնն, ազեղն լարեց, և կռնակէն նետահար ըրաւ Զաւէնն, և թէ նժոյգին վրայէն վար տապալեց, գնաց մինչև քովը, և նժոյգին սանձն իրեն ձիոյ վրայ կապելովը, Թողուց հոն Թշուառական, երբ անիկայ ընդունած վէրքովը կգալարուէր բովանդակ անդամներովը, դաշոյնով հարուած մ'ալ ընդունեցաւ սրտին վրայ, Գամէր դարձած ընկերներուն քովը, ծանոյց անոնց Զաւէնի վախճանն ու մահ, օրն տարաժամած նոյնպիսի սրկամներով աւազակներն ևս դարձան իրենց որջն:

ԾԴ. ԱԻԱԶԱԿԱՊԵՏԻՆ ՎԵՇԱՆԶՆՈՒԹԻՒՆԸ

Եփրատայ աւազակախումբն կազմողներն պախարակելի էին, թէ իրենց գործած սպանութեանց և թէ կողոպուտներուն համար, մարդկային անհատն երբէք չունի արտօնութիւն իրեն ընկերին կեանքն բառնալու, և ոչ անոր ինչքերն իւրացնելու, քանի մեծ անիրաւութիւններ են հատատարապէս կրկին այսպիսի զրկումներն. աւազակներն այս կրկին չարիքէն զատ ուրիշ ախտեր չունէին, մարդկային ընկերութենէ զատուած՝ առանձնացած էին, գութ ունէին աղքատներուն. անոնք ակարներուն օգնութեան կհասնէին, տէրութեան պաշտօնեաներն սուրի էին անոնց առջև, ինչպէս ալ տէրութեան ծառայող պետուորներն. քրիստոնեաներն կպաշտպանէին, և մեծատուններն կհալածէին, անոնց ազատութեան դէմ կդժկամակէին:

Գամէր ժամանակաւ Մծբնի քաղաքին մէջ, քաղաքապետին քով, անտեսութեան պաշտօն ունէր, երբ պաշտօնէն զրկուեցաւ, սուտ տեղ ամբաստանուելով, թէ անհաւատարիմ գտնուած էր նոյն պաշտօնին մէջ, տարիի մի չափ տառապեցաւ, չքաւոր մնաց, և դժբաղդութիւն ունեցաւ կողակիցն կորսնցնելու, ուղեց այլևս մուտ հանդիպելցաւ մէկ դիակի, որ անճանաչելի էր եղած, այնքան դաչոյնի հարուածներ ունեցած էր երեսին վրայ, կանկ առած նոյն տեղն, գրպանէն թղթի կտոր հանեց, և վրայն հետևեալն գրեց. ես Գամէրն եմ, քաղաքապետին նախկին անտեսն, և թէ չքաւորութեան վերջին ծայրն հասած, անճնասպան եղայ, որպէս զի ազատուիմ անտանելի կեանքէն: Նոյն թղթի կտորն դիակին գրպանն դրաւ, և հեռացաւ լեռներն, որ աւազակութեան զբաղի. յետոյ երբ ոտիկանները դիակն գտան, քննելով նոյն թղթէն. տեղեկացան, թէ Գամէրն անճնասպան եղած էր, և զայն փութացին հաղորդելու աղգականներուն:

Գամէր, լեռներուն չքնաղայարութիւն ըրած աւերն էր, որ գտաւ ընկերներն, անոնք ալ իրեն պէս լեռներն էին ապաստանած, նոյնպէս անոնք ալ մեկմեկ եղանակաւ վնասուած ընկերութեան մէջ, քաշուած էին առանձնութեան մէջ մուցուած ապրելու, և իրենց հանգստութիւններն գտնելու, որոնք իրարու հետ յարմարած, և

թէ միաբանած կազմած էին երեք տարիներէ վեր, Եփրատայ աւազա-
կախումբն, և նոյն անուանբ ճանչցուած գիւղացիներէն, և ինչ-
պէս ծանուցած էինք ամսոյն տեղ մէկ որջին մէջ ապաստանած կըը-
նակէին. մինչեւ իրենց հանդիպումն Ջաւէնի, որ փախչելու փորձին
մէջ, հասնելէն քանի մի օր վերջ, այսպէս չարաչար եղանակաւ
պատժուելով սպանուեցաւ:

Աւազակներն յաջորդ օրն ամբողջ հանգստանալու պէտքն զգա-
ցին, որուն հետեւեալ օրն Գամէր երկու ընկերներ առած հետո, և
ձիերու վրայ հեծած՝ նոր ասպատակութիւն ընելու համար ճամբայ
ելան. դէպ ուղիղ հիւսիսային կողմն. երկու ժամ յառաջանալէն
վերջ, հազիւ թէ աւազակներն նստած էին, ձիերն սկսան խրխնջել,
աւազակներ նոյն ընդ նոյն, աղեղներն ձեռքերնին առած լարեցին,
և տեսան որ հեծեալ մի կմօտենար իրենց կողմն. երիտասարդ մի
էր, որ հիանալի գեղով մէկ աղջիկ հետո առած ձիոյն վրայ կփախ-
ցընէր, աղջիկն կճչէր անոր թեւերն ներքեւ, հեծեալ մարդն աճա-
պարելու ղբաղած, չէր տեսած աւազակաց ներկայութիւնն:

Հեծեալ մարդն երբ հասաւ հոն, աւազակներն ձեռքերնին բըը-
նած աղեղներն վար դրին, հեծեալին յառաջանալն արդիլեցին. Գա-
մէր խօսելով հետո հարցուց, թէ ո՞ր կտանէր աղջիկն այնպիսի
արագութեամբ. երիտասարդն առանց պատասխանելու սուրն հա-
նեց, և ճօճացնելով զայն աւազակաց դէմ, ուզեց ճամբայ բանալ և
երթալ, Գամէր անոր ընդդիմութիւնն տեսնելով, ինքն ալ սուրն
հանեց, և արագ չարժումով երիտասարդին կողն մխեց, երիտա-
սարդն վիրաւորուած, երբ ձիէն վար տապալելու վրայ էր, աւա-
զակապետն փութաց աղջիկն ազատել, ձիոյն վրայէն, որպէս զի
հետո մէկտեղ չտապալի գետնի վրայ, երիտասարդն վիրաւորուած
սկսաւ հայհոյել, նոյն տեղն Գամէր անոր ուրիշ հարուած մ'ալ տա-
լով սպանեց:

Աղջիկն հեծեալին ձեռքէն ազատուած, իրեն բարերարին ոտքն
պլլուած, չնորհակալ եղաւ, աղջկան դէմքն հրեշտակի կնմանէր,
անոր ազատութիւնն աւազակաց մեծ հաճոյք պատճառած էր, Գա-
մէր աղջկան հարցուց, թէ ինչպէս անիկայ երիտասարդին ձեռքն
էր մատնուած, որուն անմիջապէս պատասխանեց աղջիկն և ըսաւ.
թէ աղքատ ըլլալով, կնկան մի ընկերութեամբ, երբ մէկ գիւղ կեր-
թային, հաց մուրալու համար, ճամբու վրայ հեծեալին էին հանդի-
պեր, և այնպէս ինքն վտանգի էր ենթարկուած, հեծեալն զինքն ձիոյն
վրայ էր առած և տարած. Գամէր այն տեղն հարցուց, թէ ծնողքն
ո՞ր կգտնուին. աղջիկն ըսաւ թէ իրեն ծնողքն ուրիշ քրիստոնէից
ընկերութեամբ, փախստական ըլլալով, Թաւրէզէ, կքնակէին ամսոյ
մէկ տեղ քարայրի մի մէջ. աւազակապետն մտադիր լսած էր անոր

ըսածներն, այլ չէր կարող եղած իմանալ թէ ո՞ր քարայրի մէջ քրիս-
տոնեայներ բնակած ըլլան, ինքն երեք տարիներէ վեր, քայլ առ քայլ
ծանօթ էր նոյն տեղերուն, այլ անտեղեակ այնպիսի աղքատաբնակ
քարայրի մի:

Աւելի ճիշդ տեղեկութիւն առնելու համար Գամէր, ըսաւ աղ-
ջկան, դու երթ կուզես որ քեզ քու ծնողացդ քովն դարձնեմ,
կպարտիս ինծի ծանօթացնել, նոյն քարայրն, ո՞ր ճամբայներէն ան-
ցաչ հեծեալին հետ, այն գիւղն որուն յիշատակութիւնն ըրիր՝ ինչ-
պէս կկոչուի. կպարտիս ծանօթացնել ինձ այս ամէնն, որ կարող
ըլլամ քեզի առաջնորդել, ապա թէ ոչ պիտի ստիպուիս մեզի հետ
բնակելու, որ քեզի անյարմար է: Աղջիկն մտածելով պատաս-
խանեց և ըսաւ. մեր բնակած քարայրն մէկ լեռան առորոտն է,
որուն առջեւ հարթ գետին մի կայ, որուն մէջտեղէն բացուած
կգտնուի մէկ լայն ճամբայ, ճամբուն կից առուակ մի կանցնի,
ուսկից ջուրն քիչ մի հեռուն ձորն կթափի, իսկ գիւղն ուր կեր-
թայինք. բլրակի վրայ կգտնուի, առուակինն եկած կողմն:

Այս անգամ աւազակապետն աղջկան բերնէն ելած տեղեկու-
թիւններէն իմացած էր, անիկայ Սրծեզ գիւղն էր, որուն վրայ կխօ-
սէր, որմէն կէս մղոն հեռու կգտնուէր մէկ քարայր, բացուած լե-
ռան առորոտն. հերիք ըլլալով առած տեղեկութիւնն, դարձաւ հրա-
մայեց իրեն ընկերներուն, որ որջն գաւնան, ուր ինքն ալ պիտի
դառնայր, աղջիկն տեղն դարձնելէն վերջ. այսպէս Գամէր, ձիոյն
վրայ հեծցուց աղջիկն, որ քիչ առաջ զանիկայ փախցնելու վրայ էր.
ինքն ալ հեծաւ իրեն ձիոյն վրայ, և Սրծեզ գիւղին ճամբայն, մէկ-
տեղ չտապալի գետնի վրայ, երկու ժամուան ճամբորդութիւն հարկ էր ընել,
հասնելու համար քարայրն:

Աւազակապետն, աղջիկն իրեն ծնողաց քով առաջնորդած ժա-
մանակն, որուն մէջ վհատութիւն կզգայր, մեծապէս ուրախ էր,
որ նոյն օր որջէն դուրս եկած էր, և այսպէս առիթ ունեցած էր
աղատելու այն հրեշտակի նման աղջիկն սրիկայի ձեռքէն. աղջկան
քրիստոնեայ կրթութիւնն, և անոր չնորհաբոյր անկեղծութիւնն, ինչ-
պէս ալ անոր երախտապարտութիւնն տեսնելով մեծապէս զգած-
ուած էր: Երթալով այսպէս մօտեցան քարայրին, նոյն կողմերն ծա-
նօթ ըլլալով աղջկանն, սկսած էր մեծապէս ուրախանալ, Գամէրն
ալ ուրախ էր, և հետապրդիւ, տեսնել ուզելով, անոր ծնողքն, թէ
ինչպիսի ուրախութեամբ պիտի գրկէին իրենց զաւակն. Սանտարկոյ
դէմ մեծապէս գայրացած էր, որ նոյն քրիստոնեայներն սպանել
ուզելով, պատճառ էր եղած Թաւրէզէն հեռանալ, և այսպէս թըշ-
ուառութեան մատնել և թէ զանազան վտանգներու ենթարկուիլ.
երբ հասան քարայրն, ներսն բնակող յիսուն թուով քրիստոնեայ-

ներ, ծունկի վրայ ամէնքն, Աստուծոյ առջեւ, աղօթելու ըլլալ էին, անոնց մէջտեղն կգտնուէր մէկ ծերունի այր, որ ժողովականներուն աղօթելուն կառաջնորդէր, աւազակապետն աղջկան հետ հոն հանդիպելէն, տակաւին չէր նշմարուած քարայրին բնակիչներէն:

Աղջիկն ձիէն վար իջած, քարայրին մուտքին ծունկ չոքեցաւ, ինքն ալ աղօթեց, չնորհակալ ըլլալու համար Աստուծոյ, միթէ՞ քարայրին մէջ հաւաքուելուն աղօթքն, իրեն ազատութեան համար չէր· աւազակապետն քարայրէն դուրս կայնած, հանդիսաւոր էր եղած աղօթքին, երբ աղօթքն աւարտեցաւ աղջիկն վազեց ներս, ծնողացն դիրկն, որոնք տեսածին պէս իրենց աղջիկն, գոչեցին լռէ հրաշք Մինա, դու ազատուած ես, արդէն մենք քեզի համար էր, որ կաղօթէինք, ազատուած աղջիկն Մինա, պատասխանեց, եկէք դիմաւորեցէք իմ ազատարարն, որ հոս է ըսելով, զանոնք քարայրէ դուրս հանեց, անոնց հետ հաւատացեալներն ալ դուրս ելան:

Քարայրին բնակիչ քրիստոնեաներն, ինչպէս թէ մէկ ընտանեաց անդամներն ըլլային, առհասարակ ուրախացած էին, երբ դուրս ելան, աւազակապետին առջեւն, միաբերան չնորհակալութիւն մատուցին անոր· աղաղակելով, օրհնեա՛լ ըլլաս, ո՛վ բարի անձն, Աստուած քեզ վարձատրէ, այս մեծ բարեգործութեանն համար, դու աղջիկն փրկեցիր, մէկ անառականին ձեռքէն, առանց քու օգնութեան, մեծ դժբաղդութեան պիտի հանդիպէինք, մեր անմեղ աղջիկն, պիտի արատաւորուէր անշուշտ, դու զանիկայ ազատեցիր, մենք ամէնքն ալ քեզ չնորհակալ ենք:

Այս եղելութեան ժամանակ այն ծերունին, որ քահանայ էր, հաւատացեալոց մէջն· Գամէրին առջեւն եկաւ, ձեռքերն խաչաձեւ կուրծքին վրայ դրած յարգանք մ'ըրաւ անոր, և ըսաւ, վեհանձն մարդ, օրհնեալ ըլլաս դու, մենք կմաղթենք քեզ համար ամէն բարիք, որովհետեւ աղքատ ըլլալով, չենք կրնար այլ եղանակաւ, փոխարէնն ընել, քու մեծ բարերարութիւնն, Աստուած ինքն վարձատրէ, հաղարապատիկ: Գամէր որ կեանքին մէջ, առաջին անգամն էր, այսպիսի յուզիչ տեսարանի մը առջեւ գտնուիլն, զարմացած հիացած էր, նոյն աղքատներուն միաբան ցնծութեանն, որմէ մեծապէս զգածուած, ինքնիրենն վարձատրուած կհամարէր, ամենանախատուր եղանակաւ, յիրաւի ալ երախտապիտութենէ աւելի արժող, ո՞ր հատուցում կրնայ հաւասարիլ անոր, երբ բարիք ընդունողն ճանչցած, զայն խոստովանի, Գամէր քովն գտնուած ոսկեզրամներն քահանային ձեռքն դնելով, ըսաւ անոր, առ այս դրամներն, և աղքատաց պիտոյքն հոգա՛, ես դարձեալ ձեզի պիտի այցելեմ, և պիտի օգնեմ, Մինայի հնձած ձին ալ հոն թողլով, իր ձիոյն վրայ հնձած բաժնուեցաւ քարայրէն:

ԾԵ. ԱԻԱԶԱԿԱՊԵՏՆ ԵՒ ՈՍԿԵԱՆՔ

Գամէր Քրիստոնեայներուն քովէն բաժնուելէն յետոյ, մինչեւ բաւական տեղ հեռացած, կլսէր նոյն քրիստոնէից, արտայայտած չնորհակալութեան աղաղակներն, քարայրին առջեւ պարզուած տեսարանն, մեծ ապաւորութիւն էր ըրած իրեն անձին վրայ· այն կատաղի մարդն, որ աւազակներու պետ ըլլալու մեծութիւնն ունէր, դարձած էր ըլլալ մէկ հեզ անձ, Աստուած մեծ փոփոխութիւն էր գործած անոր անձին վրայ, կհետաքրքրէր քարայրէն, այլ ներքին մէկ զօրութիւն զանիկայ անխզելի եղանակաւ կապած էր քրիստոնէից հետ, չորս ժամերէն աւելի էր, որ որջէն դուրս ելած էր, փորն անօթի, ուստի ճամբու վրայ գտնուած չագանակներն կերէր, քաղց չագանակներ, և ուտելով յառաջ քշեց ձին· կուտէր չագանակներն, միեւնոյն առեն ալ, ընկղմած էր խորհրդածութեանց մէջ:

Գամէր քանի մտածէր, այնքան կաքանչանայր քրիստոնէից պարզութեան, և միաբանութեան վրայ, որոնք մէկըզմէկ կը սիրէին, քանի տարբեր էին հեթանոս ժողովուրդն, փորձառու և տեղեակ ըլլալով, այնքան տարբերէն վեր, աշխարհի կենցաղավարութեանն և իրաւարձութեանցն՝ կապշէր քրիստոնէից մէջ նշմարած, այլ և այլ բարեմասնութեանց վրայ, թէ ինչպէս անոնք էին, խաղաղասէր, հեզաբարոյ, և առաքինագործ, մէկզմէկու օգնութեան հասնելու, միշտ պատրաստ, մէկզմէկու հետ, թէ ուրախակից, և թէ վշտակից, իրենց աղքատութեանն համակերպող, և թէ անտարբեր, իրենց դէմ ըլլուած հալածանքներուն, և թշնամանքներուն:

Գամէրի երեւակայութեան մէջ նկարուած էր Մինայի հրեշտական պատկերն, անոր ծնողացն, ծեր քահանային, և միւս քարայրին բնակիչներուն, խեղճ կացութիւնն, որ Թաւրիզէ, իրենց դիւղէն հեռացած էին իրենց քրիստոնեայ ըլլալուն պատճառաւ, ոդ

Ոսկեանք՝ որ աւազակաց օգնութեամբն, պինդ ուրացայ ձեւքերէն ազատուած էին, և անոնց դարձին համար, մէկ քանի օրեր չարուշնակ Աստուծոյ առջեւ աղօթած էին, ճամբայ ելած էին, նոյն օրն դառնալու մինչեւ այն տեղն, ուր աւազակաց հանդիպած, և պինդ ուրներն ապանուած էին, նոյն տեղն աւազակներն դիմաւորելու դիմաւորութեամբ, և անոնց քարոզելու քրիստոնէութիւնն, այսպէս հասած մինչեւ նոյն տեղն, և աւազակներուն չհանդիպելով, նստած էին հոն անոնց սպասելու, յուսալով որ անշուշտ չուտ կամ ուշ՝ առնուք պիտի երեւնային, իրենց նստած տեղէն, չորս կողմերն դիտելու վրայ էին:

Գամէր որջն դառնալու առեն, ճամբու վրայ դիմաւորեց Ոսկեանքն, որոնք իրեն առջեւ չարուած կինային, որ զանոնք ճանչնալուն՝ թէ իրեն ազատած քրիստոնեայներն էին ոչնչացնել, Ոսկեանք յառաջանալով առջեւն յարգանքով ողջունեցին աւազակապետն տեսնելով, որ անոնք հետն կուզէին խօսիլ կանգ առաւ, և ձիէն վար իջած, ըսաւ անոնց, խօսեցէք, և ըսէք ինձի, թէ ինչ եղանակաւ կրնամ օգտակար ըլլալ ձեզ, ես եւ իմ ընկերներս միշտ պատրաստ կինանք, քրիստոնեայներն պաշտպանելու, այն ամէն գործերուն մէջ, որ դուք հարկաւորութիւն ունիք:

Ոսկեանց մեծն քահանայ, բերանն բացած, սկսաւ խօսիլ անոր հետ և ըսել. մենք մինչեւ հոս եկած ենք, քեզի և քու ընկերներուն հանդիպելու, ուրախ ենք որ Աստուած մեզ, քու առջեւն հանեց, այն օգնութիւնն, որ մեզ ազատելու համար ըրիք դուք, անմոռաս նալի կինայ մեր քովը, փոխարէն ընելու դիտմամբ եկած ենք, որ առաջնորդենք թէ քեզ, և թէ քու ընկերներն փրկութեան ճամբան, աւազակապետն չըմբռնելով փրկութեան ճամբայն ինչ նշանակէն, պահ մի մնաց մտածելով. յետոյ խօսեցաւ, երբ քահանայն երեսն տեսաւ, որ լոյս կցայտէր, և անոր բոլորտիքն փայլուն ճառագայթներ, սքանչացած ըսաւ, չեմ ըմբռներ թէ փրկութեան ճամբայն ինչ կինանակէ. բացայայտ խօսէ, որ իմանամ, ես հաճելի կուզեմ ըլլալ ձեզ, ձեր ամէն խնդիրքն կատարելով, այսպէս կխօսէր աւազակապետն, և յարգել կուզէր այն քահանային, որ լոյսերէ շրջապատուած կերեւնայր առջեւն, այլայլած էր զմայլմամբ. և թէ յափշտակուած, ինչպէս նաեւ համոզուած՝ որ հետն խօսողն, ուրիշներուն նման, հասարակ մէկ անձ չէր:

Ոսկեանց գլխաւորն քահանայ, խաչակնքելով օրհնեց Գամէրն, և ըսաւ անոր, կհրաւիրեմ քեզ որ Քրիստոսի հաւատաս, խոստն Քրիստոսի չնորհքն Գամէրին վրայ տիրելով, անիկայ փոխուեցաւ կատարած տեղն, Քրիստոսի յիշատակութիւնն անոր սիրտն գրաւեց, և պատրաստ մնաց, որ Աստուած իրեն վրայ կամքն կատարէր

Քրիստոսի սուրբ անուան յիշատակութեամբ՝ զգայ թէ սրտին բաբախելն և թէ ցնցուիլն իրեն եղելութեան մէջ, նա ճնչուած բաւորովին աներեւոյթ զօրութենէ, խնդրեց քահանային իմանալու, թէ ինչ հրահանգ ունէր անիկայ, իրեն հաղորդելիք, որպէս զի Քրիստոնեայ ըլլար:

Քահանային ծանոյց անոր, թէ քրիստոնեայ ըլլալու համար, կը պարտէր Թողուլ տեղն և հետեւիլ իրենց մինչեւ Սրածանի, ուր դիւրութեամբ պիտի վարժուէր, քրիստոնէական հրահանգներու մէջ, Գամէրին խորհուրդ տուաւ, ընկերներուն քովն դառնալու, և զանոնք համոզելու և յորդորելու, որպէս զի անոնք ալ, հաւանէին քրիստոնեայ ըլլալու, և աւազակութենէ հրաժարելու, և անոնց միացած Սրածանի իրենց քովն գալու, եթէ ամէն ճիգ գործածելէն վերջ, երբ չկարողցէր զանոնք համոզելու, Գամէր Թողու անոնց ընկերութիւնն, բաւորովին հրաժարելով նոյնպիսի կեանքէ, ինչն միայն մտադիր ըլլայր, Սրածանի գալու. այսպէս բաժնուելով Ոսկեանցմէ աւազակապետն, ընկերներուն քովն դարձաւ:

Ուր հասածին պէս, նստաւ կերակուրն ուտելու, յետոյ ընկերներուն հետն խօսելով ըսաւ. աւետիս ձեզ ընկերներս, մեր աւազակային ընկերութիւնն, այս օրէն սկսեալ դադրած է, պիտի դառնայ ըլլալ քրիստոնեայ ընկերութիւն. աւազակներն լսելով, իրենց մեծին բերնէն, նոյնպիսի խօսքն, ապշած մնացին, և չպատասխանեցին: Գամէր անոնց լռութիւնն տեսնելով, ինչո՞ւ չէք պատասխաներ իմ խօսքին, միթէ չէք հաւնիր, ես կիսախաքիմ, որ դարձեալ դուք իմ հետն ըլլաք, ինչպէս մինչեւ այսօր եղած էիք. միշտ ընկեր ըլլանք քրիստոնէութեան մէջ ալ. այն առեն աւազակներուն մէջ, խօսքի տեր եղողն, պատասխանեց անոր և ըսաւ, եթէ դուն մէկ քրիստոնեայ աղջկան սիրահարուած՝ կուզես մեր ընկերութենէ հեռանալ, մեզ ինչ հարկ, որ մենք ալ քրիստոնեայ ըլլանք, ձեզ ընկեր ըլլալու, դուն եթէ կուզես բաժնուիլ մեզմէ ազատ ես, մենք չենք հեռանար մեր աւազակութենէ, աւազակին այսպիսի պատասխանն տրամադրեալ Գամէր:

Աւազակներն համակարծիք էին, թէ նոյն առաւօտ, հեծեալին ձեւքէն ազատուած, քրիստոնեայ, գեղանի աղջիկն էր պատճառ եղած, իրենց մեծին, նոյնպիսի փոփոխական քայլ առնելուն, և հետագայ կզարմանային, թէ ինչպէս ուզած էր անիկայ իրենց ընկերութիւնն Թողուլ, եթէ ուզեր աղջիկն իրեն կին ընել, կրնար պահել իր քովն որջին մէջ, և աւազակութիւնն չարունակել, առանց սոսկալի ըլլալու, քրիստոնէութիւնն ընդունելու. ինչու այնպիսի քայլն առած էր աւազակներուն համար կնճռոտ խնդիր մ'էր այն, չէին կրնար ըմբռնել, և բացատրել զայն, էն գիտէ արդեօք թէ ինչ է նուէն:

Գամէր որ մինչեւ հետեւեալ օրն իրեն ընկերներուն քովը պիտի մնայր, անոնց ծանոյց թէ սխալ կարծիք ունէին իրեն վրայ, ոչ թէ աղջկան սիրոյն համար էր, որ քրիստոնեայ կըլլար, այլ Ոսկեանց յորդորմամբ, պատմելով անոնց, թէ ինչպէս ճամբու վրայ հանդիպած էր Ոսկեանց, և անոնց մեծին վրայ նչմարած էր, արտաքոյ կարգի մեկ լուսաւորութիւն, միեւնոյն ատենն ալ հրաւիրուած, նոյն լուսաւոր անձէն, որ քրիստոնեայ ըլլայր, և թէ յորդորէր ընկերներն ալ, որ նոյնպէս քրիստոնեայ ըլլային. Գամէր չդադրեցաւ, ամէն ձիգ գործադրելու, որ ընկերներն խորչեցնէ աւազակութենէ, այլ չյաջողեցաւ, ինչու որ որովհետեւ ընկերներն չէին զգար Քրիստոնէութեան լուսութիւնն. Աստուծոյ չնորհքն չունէին, որ զգային. նոյն երեկոյ անոնց հետ ընթրեց, անկողնին մտաւ, յաջորդ օր վերջին փորձ մ'ալ ընելէն վերջ, ընկերութենէն բաժնուեցաւ:

Աւազակներն երբ տեսան, որ անիկայ վերջապէս կբաժնուէր. անոնց մէջ խօսքի սէր եղողն, քանակ մը ոսկեդրամ առաւ ձեռքն, որ առնէ հետն, և պիտոյքին գործածէ, Գամէր մտածելով, որ նոյն քանակն կրնար աղքատաց տալ, ընդունեց զայն և բաժնուեցաւ, դէպուղիղ քարայրին ճամբայն յառաջացաւ, ուր գնացեր էր նախընթաց օրն. ուր հասած ծեր քահանային յանձնեց, ոսկեդրամներն, որպէս զի հետն գտնուող, աղքատաց պիտոյից գործածէ, այլ և աւետեց անոնց, իրեն Քրիստոսի հաւատալն, և Ոսկեանց քովը երթալիք ըլլալն. առած աւետիսն թէ քահանային, և թէ հետն գտնուող, առ հասարակ հաւատացեալներն ուրախացուց, որոնք մեկզմեկու սկսան ըսել, թէ Գամէրն ազատման ըլլալուն համար էր, որ Աստուած ալ իրեն ազատման էր, և լուսաւորած. յետոյ բաժնուած քարայրէն, դէպուղիղ Սրածանի գնաց, Ոսկեանց խրճիթն, ուր հիւրընկալուած, մնայ անոնց քովը:

ԾԶ. ՍՈՓԵՐԱՅԻ ԵԴԵՍԻԱՅԷ ՓԱԽՈՒՍՏՆ

Շքեղազարդ էր գիշերն և քանի ախորժելի, վասն զի քաղցրալոյր հովիկն կիյէր, ծառերու տերևներն հովիկին փչումէն կծածանէին, և իրարու դպած կծափահարէին Սոփերայի ազատութիւնն. երբ երկնային կապուտակին վրայ ասաղներ, կանթեղներու և ջահերու նման կախուած, չողչողուն լոյսեր կցոլայէին, և անոնց միջավայրն լուսնին, իրեն արծաթափայլ սկաւառակն հողագնդոյն երեսցուցած կժպտէր, և միանգամայն ալ արձակած լոյսովն հողագնդոյն անկիւններն կընդգրկէր, այն պահուն, մինչդեռ անասուններն, իրենց խորչերուն մէջ, ինչպէս մարդեր ալ, իրենց անկողիններուն մէջ, քուն ունէին, գիշերային նոյն լուսթեան և առանձնութեան պահուն, Յոն ճամբորդներն մայրաքաղաքէն հեռացած, արագապէս կյառաջանային իրենց ճամբորդութեան մէջ, կմտրակէին ձիերն, և կընթանային արագութեամբ, այնքան փութով, որ արշալոյն ծագած առեն, քանի մղոններ զանոնք հեռացուցած էին Եդեսիոյ մայրաքաղաքէն:

Ժամն եկած էր, որ ճամբորդներն թէ կերակրուելու, և թէ քիչ մի հանգիստ ընելու համար, իրենց ձիերէն վար իջնային, Բադարատ հոն ծառայներէն երկուքն մօտ գիւղն ճամբելով, հրամայեց, որ երթան իրենց հարկաւոր բաւականաչափ ուտելիք գնեն, ծառայներն իրենց սրուած հրամանն անմիջապէս կատարելով, ձերմն ուտելիքներն. մեր յոն ճամբորդներն, թէ կերակուր կուտէին, և թէ իրարու հետ կխօսէին, իրենց ունեցած այն յաջողութեան վրայ, որ նախընթաց օրն ունեցած էին. կերակուրն վերջանալէն յետոյ, Բադարատ հրաժեշտի ողջոյնն տալով, Կոռնակայ և Սոփերայի, չորս ծառայներն հետն առած բաժնուեցան մեկզմեկէ, Կոռնակ և Սոփերայ երկու ծառայից ընկերութեամբ, Երուսաղէմ պիտի երթային, Բադարատն ալ Եդեսիա պիտի դառնայր:

Բաժանումն չատ դժուարին էր եղած, ըլլայ Կոռնակայ և Սոփերայի, ըլլայ Բադարատայ, սրտաշարժ եղաւ այն, և արտասուալիքն, ինչ ընէին պարագային անանկ բերած էր որ ըլլար բաժանումն, իրարու խոստացած էին նամակներ գրել, այսպիսի բաժանումն ժամանակաւոր պիտի ըլլար, կյուսային որ բաժանումն հազիւ տարի մի պիտի տեւէր, և ոչ աւելի, վասն զի Բադարատ մտադիր էր, գործերն կարգի դնել, մայրաքաղաքին մէջ, ատացուածքն ամէն

վաճառել, և ուրիշ մէկ քաղաք վոխադրուիլ, և յետոյ ծանուցանել զայն մէկ նամակով Կոռնակայ և Սոփերայի, որ անոնք ալ երուսաղէմէն բաժնուին, և երթան այն քաղաքն, որով դարձեալ միանան իրարու հետ: Բագարատ Եդեսիա դարձած, իրմէն ծառայներէն երկուքն, Զևփիռէն և Մարիոսէն զով, պալատն Թողուց, որ աւելի ապահովութեամբ հակէն հոն:

Սոփերայ եղբօրն հետ, զիրենք Աստուծոյ յանձնած, ճամբորդութեան սկսած էին, քանի յոգնեցուցիչ պիտի ըլլար, նոյն ճամբորդութիւնն, Արշակունի օրիորդին համար, որ անընդհատ պիտի չարուճակէին, մինչև հասնէին Ս. Երկիրն, այլ և այլ քաղաքներ հանդիպելով, պիտի ընէին զայն, ուղղակի Բերևայէ, Համայէ, և Դամասկոսէ, անցնելով, կէսօրներն տեղ մը նստած կերակուրնին պիտի ուտէին, այնպիսի ուտելիքներ որ հետերնին կառնէին, իսկ երեկոյներ իրենց հանդիպած աւաններուն, և գիւղերուն մէջ, իջեւանելու համար օթեւան մը պիտի մտնէին, գիշերն հոն անցնելու, և հետևեալ օրն դարձեալ, ճամբայ պիտի ելլէին այսպիսի ճամբորդութեան ձանձրութիւնն մեղմացած, իրենց այլևայլ տեսարաններու ներկայանալովը:

Նախ հանդիպեցան բոշայներուն մէկ խումբին, որունք ծանրաքայլ կյառաջանային իրենց ճամբուն վրայ, անոնք սայլեր ունէին հետերնին, որոնց լծուած էին վատուժ ջորիներ, սայլերուն մէջ նըստած էին կիներ, իրենց մանուկներովը, գրկերնին առնելով զանոնք, էշեր ունէին, որոնց վրայ բեռցուած էին, իրենց կահ ու կարասիքն, այրերն ու պատանիներ հետիոտն, անոնց կհետեւէին. ունէին ևս իրենց հետ մէկ քանի չուներ և այծեր, ամէնքն ալ պղնձագոյն, և հրաչուի, ցնցոտիներ հագած, Սոփերայ ակնապիշ դիտեց զանոնք, և զարմացաւ անոնց զուարթութեան վրայ, որունք անփոյթ ապրարկի իրաղարձութիւններէն, իրենց աստանդական կեանքին հետևելու մտադիր էին. մաքուր օդ կծծէին, գետերու զով կզբօսնուին, բացօդեայ քուն կմտնէին, կալուած և բնակարան չունենալով, դաշտերն ու անտառներ իրենցն էր. զուարթ իրենց երգերն կերգէին. հոգածութիւն չունէին, որով միշտ երջանիկ էին:

Սոփերայ ականատես եղաւ մէկ ուրիշ խումբի, որ գերիներէ բաղկացեալ. նոյն կարաւանն ուղղուած էր Անտիոք երթալու, ուր պիտի վաճառուէին, անոնց մէջ մեծագոյն մասն, գեռատի աղջիկներէ էր բաղկացեալ, Սոփերայ նչմարելով, նոյն գեռատի աղջիկներուն վիճակն, խորեցաւ, որոնց մերկութիւնն հազիւ ծածկուած էր, մէկ չալիկով, որ հնութեան պատճառաւ, պատառ պատառ էին եղած, հառաչեց, ողորմելի աղջիկներ կոչելով զանոնք, որունք թշուառութեան մատնուած, մեծամեծ վտանգներու էին ենթարկուած:

Սոփերայ և Կոռնակ իրենց ծառայներով, որքան ալ զգուշացած ըլլային, որ չչեղէին գլխաւոր պողոտայէ, դիպուածն անանկ բերաւ որ օր մը Համայէ անդին մոլորին. յանկարծ գտնուեցան հարթագետնի մի առջեւն, որ ամէն կողմէն արգելքներ ունենալով, ապառաժներ և թուփեր փակած էին ճամբայն, հոն քարանձաւ մի կնչմարուէր, և անոր առաջքն օձուղի անցք, ուր կոյտ կոյտ մոխիրներ դիտուած, և անոնց մէջ երեք ածխացած դիակներ. նոյն տեսարանին առջեւ կրնայ երեւակայուիլ, ճամբորդներուն ունեցած սարսափն, որունք իմանալով իրենց մոլորած ըլլալնին, որ չըլլայ թէ աւազակաց որջին մօտն գտնուէին, աճապարեցին ետ դառնալու, գլխաւոր պողոտային հետեւելու, սարսափած էին և Աստուծոյ օգնութիւնն լանդրած, երբ այսպէս կերթային ձիերն մտրակած, դիմաւորեցին երկու հովիւներ, որ կարածէին խոզերու մէկ երամակ, Կոռնակ նոյն տուն հովիւներուն մէկուն աղաչեց, որ գիրենք առաջնորդէ, մինչեւ ուղիղ ճամբայն, խոստանալով որ պիտի վարձատրէր զանիկայ, որուն առաջնորդութեամբն, գտան գլխաւոր ճամբայն, և Աստուծոյ չնորհակալ ըլլալով, անոր հետեւեցան:

Բագարատ որ հօրն Տուբիայի հաւանութեամբ, ձեռնտու և մանակից էր եղած Սոփերայի ազատութեանն, Եդեսիա դարձած, տեղեկացոյց հայրն, թէ ինչպէս յաջողած էին, գիշերն բանտէն հանել Սոփերայն, և ընկերացած անոր, մինչեւ քանի մղոն հեռու մայրաքաղաքէն, և ապահովութեամբ զանիկայ եղբօրն հետ ճամբայ դնելով, դարձած էր քովն. Տուբիա լսելով զայն, ուրախացաւ, և գովեց զաւակին ազնուական յատկութիւնն. օրհնեց զանիկայ լսելով, որդեակ, Աստուած միշտ քու քայլերուն առաջնորդէ:

Բագարատ միշտ հակելու հետամուտ էր եղած, Կոռնակայ և Սոփերայի, բարեկարգութեանն առեթն, անոնց պալատին մէջ, ամէն ինչ կանոնաւոր եղանակաւ ընթանալուն, ու Զևփիռէն և Մարիոսի հետ, երեք ծառայներ պալատին պահպանութիւնն պիտի ընէին. խոհանոցին դռներն ինչպէս առաջ, բաց պիտի մնային աղքատներուն. որովհետեւ ձեռնտու եղած էին անձնուիրութեամբ, Սոփերայի ազատութեան մեծ գործին մէջ, ուստի արժանի էին անոնք, սաստութեան և թէ նպաստաւորութեան:

Բագարատ, երկայն առեն չտեւեց, որ հայրն կրկնակնելու դէմ բաղդութիւնն ունեցաւ, Տուբիա պաղ առնելով հիւանդացաւ, և երթալով ծանրացաւ հիւանդութիւնն, որով Բագարատ անոր վերջին կրօնական օգնութիւններն ընելու համար, քահանայն հրաւիրեց հօրն քովն որ Ս. Յարութիւնէն մատակարարէ անոր. մեռաւ քրիստոնեայ նահատակի, ինչպէս իրմէն առաջ մեռած էին միւս քրիստոնեայ նահատակներն. Բագարատ մեծ տխրութեամբ զգած-

ուած, ականատես եղաւ, իրեն սիրելի հօրն վախճանելուն և անոր թաղումն կատարեց։

Աստուածային անքննելի տեսչութիւնն անանկ անօրինած էր, որ Բագարատ հայրն կորսնցնելու դժբաղդութիւնն ունենալէն վերջ, մէկ նոր վիշտ մ'ալ ունենար, այս նոր վշտակրութիւնն ալ, եղաւ իր սիրելի մօրն Ռեբեկային մահն, որ իրեն ամուսինն կորսնցնելէն երեք չաբաթ վերջ տեղի ունեցաւ, իրեն հիւանդ ամուսինն դարմանելու առեն, անքուն անցուցած ըլլալով, իրարու վրայ քանի մի դիշերներ, իրեն տարեցութեան պատճառաւ, չատ տկարացաւ, հետեւաբար անկողինն մնալու ստիպուեցաւ, ամուսնոյն մահը մեծապէս վշտացուցած ըլլալով պառաւն՝ վշտաց անոր առողջութեանն, նոյն կացութեան մէջ, հիւանդութիւնն չատ գնաց, և վերջապէս չկարենալով դարմանուելու, մեռաւ. Բագարատ միեւնոյն հոգածութեամբ, մօրն վերջին օգնութիւններն փութացուց, քահանային մինչորդութեամբ, և արտասուելով թաղեց Ռեբեկային։

Քահանան որ Մեսրով կկոչուէր, Սդդէ հայրապետէն էր ձեռնադրուած, և մայրաքաղաքին մէջ ծածկուած կընակէր, հաւատացեալց առաջնորդելու համար, Սանասարկոյ անօրէն իշխանավարութեան առեն, միայնակ քահանայն էր, Եղեսիա գտնուած. միթարեց Բագարատն ունեցած սուգերուն ժամանակին. համոզելով զանիկայ, որ կենցաղոյս մէջ քրիստոնէին, մի միայն երջանկութիւնն է հոգին, կարենալն վրկել։ Երբ անիկայ մօրն յուղարկաւորութիւնն ըրած օրն, այսպէս Բագարատայ հետ կտեսակցէր, տան ծառաներէն մէկն, լուր բերաւ, թէ նոյն օր, Սրուսեակ թագուհին, նահատակել տուած էր Նեբրովթայ բերդին մէջ, բանտուած ազնուական օրիորդներն, լուր էր այն, որ Քահանային, և Բագարատայ, և մայրաքաղաքին մէջ բնակող ամէն քրիստոնեայներուն մեծ ցաւ պատճառեց, մանաւանդ այն նախարարական ընտանիքներուն, որոնց անդամներն էին, նահատակուած օրիորդներն։

ԾԷ. ՍՈՓԵՐԱՅԻ ՁԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆ

Կոռնակ և Սոփերայ, Համայէ Դամասկոս երթալիք ճամբու վրայ, հանդիպեցան տեսարանի մի, որմէ հետագրգռուած կանգ առին որ դիտեն, ապառաժի մի քով մէկ օձ կռղոսակէր, արագիլ մի ալ օդէն վար իջնալով, օձին գլուխն կհարուածէր, որ և նորէն թռիչ կառնէր, և իջնալով չեչտակի հարուածներն կշարունակէր, ժամանակ չթողլով, որ օձն փախչէր, մէկ ծակի մէջ ապաստանէր, նոյնպիսի հարուածներէն ազատուէր. հարուածներուն հետզհետէ կրկնուելովն, օձն բոլորովին տկարացած մնաց, որով արագիլն կայնած գլուխն վերևն, այլևս օդն չէր բարձրանար, այլ կհարուածէր օձն, Կոռնակ և Սոփերայ, որ կսպասէին օձին մեռնիլն տեսնել՝ երբ օձն կծկած մեռնելու աստիճան հասած էր, յանկարծ գլուխն վերցնելով, արագիլն վրայ նետուեցաւ, և անոր վիզին փաթթուած, գալարուած սկսաւ սեղմել, և վերջապէս ալ խղդեց արագիլն, եղբայր և քոյր ինչպէս իրենց ընկերացող ծառայներն, զարմացած մնացին։

Ճամբորդներն հանդիպեցան, ճամբու վրայ, այլևայլ տեսակ անասուններու, որոնք դաշտերու, և թէ հովիտներու մէջ, մերթ մերթ կտեսնուէին, որոնց մէջ եղջերուներ կային, այլևայլ մեծութեամբ, որ արագընթաց կվազէին, կրեայներ, որ դանդաղաչարժ էին, այծեամներ որ խումբով կընթանային, թռչուններ, այլ և այլ դոյներով, որ իրենց առջևէն թռիչ կառնէին, նապաստակներ, որ արագաչարժ թուփերուն կպատսպարէին, ինչպէս այծ մ'ալ վայրենի, որ խոտ կերած ժամանակին, արծիւ մը վրայն հասած, գրկեց զայն, և օդն բարձրանալով անհետացեր եղաւ։

Կոռնակայ և Սոփերայի համար, ճամբորդութեան երկայնութիւնն, և թէ ձանձրութիւնն, զգալի եղանակաւ կնուազէր, բնականաբար իրենց աչքերուն առջև ներկայացած, այլ և այլ տեսարաններով, մանաւանդ թէ զուարճալի կդառնայր, վասն զի ականատես կըլլային իրենց կեանքին մէջ, առաջին անգամ ըլլալով այնքան անասուններուն և թէ տեսարաններուն, այնպիսի տեսարաններ որ հետզհետէ կփոխուէին, դաշտերուն կյայտորդէին լեռներ, լեռներուն ըլուրներ, ըլուրներուն հովիտներ, հովիտներուն ձորեր, ուռաններ և դիւղեր, բնակիչներն այլ և այլ տարազներով։

Ճամբորդներն հանդիպեցան գերիներու մէկ ուրիշ խումբին, որ կարաւանով կյառաջանային իրենց ճամբու վրայ՝ որոնք այլ և այլ

տարազներով զգեստաւորած էին. կարաւանապետն անոնց կառավ-
նորդէր, յաղթանդամ և խոժոռատեսակաց էր անիկայ, գերիներն պա-
տանի և գեղատես աղջիկներ էին, որոնց էին անոնք ամէնքն ալ,
անասուններու նման կառուցէին վաճառատեղիներն որ վաճառուէին.
եղբայր և քոյր կկարեկցէին նոյն թշուառներու վրայ, որ նոյնպիսի
ստորնութեան էին ենթարկուէր, իրենց նմաններուն չարութեամբ:

Ճամբորդներն Դամասկոս հասնելիք օրն էր, երբ կէս օրուան
մօտ Կոռնակ և Սոփերայ տեսարանի մի ներկայացան, որ շատ ա-
խորժելի երեւցաւ անոնց աչքերուն առջև. ընդարձակ մեկ ծով էր,
որ չանկարծ անոնց ակնարկներուն առջև պարզուեցաւ, անոնք ի-
րենց կեանքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով ծովու առջև կգտնուէին,
հիացմամբ կզննէին ծովուն ընդարձակութիւնն՝ և անոր վրայ գըտ-
նուած նաւերն ու առագաստներն, որոնք այլ և այլ ուղղութիւն
ունէին և հովուն զօրութեամբն յառաջ կմղուէին, իրենց ճամբոր-
դութեան մէջ ծովու հանդիպելու դադափարն չունենալով, սքան-
չացան և կանգ առին որ հիանան, ուր կերակուր ուտելով վայելին
ծովուն տեսարանն:

Ճամբորդներն կերակուր կերած ժամանակնին, երբ մեծ հաճոյքով
կզուարճանային ծովուն երեսն դիտելով և ժպիտներով իրարու ե-
րեսներ կնայէին, չանկարծ ծովուն տեսարանն անոնց աչքերէն անե-
րեւութացաւ ինչպէս երեւցած էր քիչ առաջ, այսպէս ալ յետոյ ան-
հետացած, որով չուարած այն փոփոխութեան վրայ՝ ապշած մնա-
ցին. մտածելով որ ծովու տեսարանն երազ էր, թէ իրականութիւն.
կզգային որ անկողնոյ մէջ չէին, այլ արթուն և ճամբորդութեան
մէջ. հապա ծովն որ տեսած էին, ուր էր փոխադրուեր և անհետա-
ցեր, չէին կարենար բացատրել նոյն դէպքն՝ գրեթէ բոլորովին արբե-
ցած ըլլային, հետամուտ էին իրենց խուզարկու աչքերովն՝ ծովն իրեն
ծածկուած տեղէն դարձեալ դուրս հանելու, երբ տեսան իրենց
խարուած ըլլալն նորէն ձիերնուն վրայ հեծան, ճամբայնին շարու-
նակելու դէպ ուղիղ Դամասկոս, ուր պիտի հասնէին նոյն երեկոյ,
արեւն մար մտնելէն առաջ:

Ճամբուն վրայ նշմարուած ծովու երեւոյթն՝ արեւուն ջերմու-
թեան խոտորենէն է, որ երբեմն ոչ տեսիլ, այլ ցանցառ և թէ դիպ-
ուածով յառաջ կուգայ բնութեան մէջ, քանի՛ զուարճալի է ներ-
կայ ըլլալն նոյնպիսի մէկ տեսարանի, արեւուն ջերմութենէն պատ-
ճառուած, որ ծովուն կերպարանքն հայելի թափանցութեան նման՝
ցամաքի վրայ կոպաւորէ ամառուան մեծ երաշտութենէ գոյացած,
ճամբորդներն անտեղեակ բնութեան այդ տեսակ կեղծիքին՝ կարծած
էին իրենց երեւցած նոյնպիսի տեսարանն իրական ծով, Միջերկրա-
կան ծովուն թափանցութեան արդիւնքն էր այն, կրկներեւոյթ կոչ-

ուող (*): Այլ անկէ յետոյ ճամբորդներուն աչքերուն առջև՝ ոչ թէ
ծով, այլ բլուրներ և հովիտներ էին որ կպարզուէին:

Կոռնակ և Սոփերայ հանդիպելով ճամբու վրայ հովիտներուն,
հարցուցին անոնց, թէ արդեօք այն կողմերն ծով կգտնուի. պատաս-
խանով անոնց թէ տեսած էին քիչ առաջ ծով՝ և յետոյ կորսնցուցած
էին անոր հետքն, հովիտներն զարմանալով անոնց հարցմունքին պա-
տասխանեցին անոնց, թէ ծովն իրենց գտնուած տեղէն շատ հեռու
էր, հետեւաբար երեւակայական էր անոնց ծովն տեսնելն. հովիտ-
ներն ալ չէին դիտեր թէ ինչ էր կրկներեւոյթն. որով կարող ըլլա-
յին, Կոռնակայ և Սոփերայի գիտական նոյնպիսի տեղեկութիւնն
տալու, այսպիսի պատասխան առնելէն վերջ, ճամբորդներն բաժ-
նուեցան հովիտներէն: Նոյնպիսի կարգէ դուրս դէպքին վրայ, Սո-
փերայի երեւակայութիւնն այն աստիճան այլայլեցաւ, որ սկսաւ
տարակուսիլ թէ իրականութիւն էր այն թէ ցնորումն, երբ հովիտ-
ներն իսկ որ տեղացիներ էին, ծանօթութիւն չէին ունեցած նոյն
կողմերն ծովու գոյութիւնն ըլլայը, ո՛վ արդեօք կարող պիտի ըլլար
իրենց ճանչցնելու նոյնպիսի տեսարանին իսկութիւնն. մեկ ժամէն ա-
ւելի իրեն միտքն յոգնեցնելէ վերջ, Սրչակունի օրիորդն ուզեց այլ
եւս իրեն ուշադրութիւնն այլ պարագայներու վրայ դարձնելու:

Կոռնակ և Սոփերայ հանդիպեցան մեկ մեծ կարաւանի որ Դա-
մասկոսէ եկած, ուրիշ մեկ քաղաք ուղղուած էր, և բաղկացեալ էր
ուղտերու երամակէ, որոնց վրայ բեռնաւորած էին կապերտներ այլ
և այլ մեծութեամբ, մետաքսեայ կերպասեղէններ, ոսկեթել պատ-
առներ և այլ թանկագին հանդերձեղէններ. ուղտերու երամակն
ծանրաքայլ կյառաջանար՝ որոնց վիզերն և գլուխներն զարդարուած
էին կապուտագոյն ուլունքներով, մեկ քանի ուղտերու վրայ ալ
հեծած կտեսնուէին վաճառականներ՝ փառաւոր տարազներով զգես-
տաւորուած, որոնք իրենց ակնարկներն ճամբորդներու վրայ էին
սեւեռած մինչև որ հեռացան:

Կոռնակ և Սոփերայ, ինչպէս թէ թատրոնի մէջ ըլլային, ակա-
նատես էին եղած այնպիսի իրաց՝ որ ամէն մարդ առիթ ունեցած չէր
կենցաղոյս մէջ տեսնելու. նոր մեկ երեւոյթ ունեցան անոնք որ աչ-
քերնուն ընծայուած էր. արեւուն դէմքն չանկարծ բծաւորեցաւ, ո-
րոշ կտեսնուէին մանր բծեր, որ չարժուն էին և կերեւային. այս-
պիսի մանրաբծերն երեքուն վիճակի մէջ երթալով կմեծնային և
երկրի կմօտենային, հետզհետէ անոնք աւելի մեծցան բազմութեամբ,
երկրի երեսն թափուեցան. այնքան չատ որ գաղափարն չէ կարելի
ունենալ, մարախներ էին որ ճամբորդներուն բոլորտիքը կվխտային,

(*) Կրկներեւոյթն է մեր խալ բնութեան տեսարաններուն մէջ, հիւացական
ինչպէս հիւսիսայգն, որ Ք մէկն եւ Ք միւսն ցանցառ անգամներ կհանդիպին:

և կցատկէին գետնի վրայ՝ առջևնին գտնուած կանանչ խոտերն կըրծելու և լափելու համար, անոնց անցած տեղերն ամէն՝ չորութեան էր մատնուած և խոտերն ամէն փճացած, սով պատճառելու չափ. վնասակար էին նոյնպիսի միջատներն, որ երբեմն այնպէս գոյութիւն կունենան իրենց հունաերն աւազի վրայ կձգեն, որ հետևեալ տարին գոյանան իրենց պզտիկներն:

Կոռնակ և Սոփերայ անդիտանալով նոյնպիսի երեւոյթին սկզբնաւորութեան աեն, թէ ինչ պիտի ըլլար այն, սարսափած էին իրենց ծառայներովն մէկտեղ, մինչև որ նոյն միջատներն այնքան բարձրութենէն վար իջան գետնի վրայ, այն տեն եղրակացուցին իրենց մտաց մէջ՝ թէ միջատներն հեռաւոր մէկ երկրի կողմերէն ճամբորդած էին կանանչազարդ երկրի մի այցելելու համար, ուր կարենային իրենց ճարակն գտնելու: Ճամբորդներ գրեթէ մէկ մղոն տեղ այսպիսի միջատներուն մէջէն քայլեցին որոնք իրենց առջևէն խոյս կուտային:

Ճամբորդներուն համար հազիւ երկու մղոն տեղ էր մնացեր, որ Դամասկոս հասնէին, իրենց չորս կողմերն կանանչազարդ էր չաբունակեալ ագարակներուն, անտառներուն և պարտէզներուն մէջերէն էին որ կընթանային, զարմանք էր այն կողմերն և երկիրներն բարեբեր ամէն, ուր երկրագործներն զբաղած էին, ուր թէ այրեր ըլլան և թէ կիներ քրտնց մէջ թաթխուած կանանչեղէններն խնամելու, ոմանք ալ ունդեղէններ քաղելու հետամուտ. ճամբորդներն գիւղէ մի անցած տեն հանդիպեցան մէկ ճգնաւորի՝ երկայն կապայ հագած ջորիի մի վրայ հեծած՝ ուրիշ մէկ ջորի ալ եռեւն ունենալով՝ նոյն ճգնաւորն ընկերացաւ հետերնին մինչև Դամասկոս, և մէկտեղ իջեւանեցան օթեւանին մէջ:

ԾԸ. ՏԱՐՕՐԻՆԱԿ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Կոռնակայ և Սոփերայի բաւական զարմանք պատճառած էր, իրենց ընկերացած և մինչև օթեւանն եկած, ճգնաւորին խորհրդաւոր ինջութիւնն, որոնք իրենց ծառայներով մէկտեղ օթեւանին մէջ հանդըստանալէն, և ընթրելէն վերջ, Կոռնակ առիթ ունեցաւ, ճգնաւորին հետ խօսելու, և հարցնելու, իրեն ինջութեան պատճառն, անիկայ պատասխանելով ըսաւ, թէ իրեն ընկերներէ մէկն վանքին մէջ, վախճանած էր հրեշտակային վարք ունենալով, և թէ նոյն օր առաւօտան անոր թաղումն կատարուած էր, վախճանեալին կեանքն զարմանալի պարագայներով էր եղած, լսելով ճգնաւորին այսպիսի պատասխանն, Կոռնակ և Սոփերայ, աղաչեցին անոր, որպէս զի պատմէ իրենց անոր վարքն, ճգնաւորն յօժարելով պատմեց զայն հետեւեալ եղանակաւ:

Մեր վանքն ութ ժամ հեռաւորութեամբ Դամասկոսէ, արեւելակողմն, մէկ լեռան վրայ է կանգնուած, ուր ես ալ նոյն թուոյն մէջ ըլլալով, տասնեւհինգ ճգնաւորներ ենք, մեր զբաղումն է աղօթել, ապաչխարել, և անդադար ինակել, թուականէս տասն տարիներ առաջ, մեր վանքին դրան առջեւ ներկայանալով, նոյն վախճանեալ ճգնաւորն, խնդրեց մեր վանահօրէն, որ զինքն ալ ընդունի վանքն, և ճգնաւորաց թուոյն մէջ դասէ, վանահայրն հակառակելով անոր, ծանոյց թէ կարելի չէր այն, նկատելով անոր փափկամարմին ըլլալն, որով անկարող պիտի ըլլայր, ճգնաւորական կեանքին խըստութեանն, և չարքաշութեան դիմանալու, անոր թախանձանք այնքան եղաւ, որ վերջապէս ստիպուեցաւ վանահայրն, զանիկայ ներս առնելու, և ճգնաւորական սքեմն հագցնելու:

Ընծայ կոչուեցաւ անոր անունն, անոր վարքն հրեշտակային էր, ճգնաւորներուն մէջ ամենաբնաւորն հանդիսանալով, վանքին մատակարար անուանուեցաւ, անդամ մի Ընծայ երբ Դամասկոս եկաւ, և դիչերն հոս մնաց, պաշօնին պատճառաւ, ամբաստանուեցաւ, թէ բնական տան մէջ ինքն, մանկամարդի մի հետ յարաբերութիւն ունեցած ըլլար, երբ մանկամարդն մէկ մանուկ ունեցաւ, անոր հայրն ինչպէս թէ ականատես վկայ եղած ըլլար, նոյնպիսի եղելութեան, մանուկն հետո առած Դամասկոսէն մինչև վանքն տարաւ, ամբաստանեց Ընծայն, թէ անիկայ էր եղած մանկան հայրն, պէտք էր որ տէր ըլլար ինքն իրեն զաւկին ըսաւ, այսպիսի պատճառով թողուց մանուկն վանքին մէջ, և դարձաւ Դամասկոս:

Կրնաք երեւակայել դուք, թէ Նոյնպիսի ամբաստանութիւնն, որքան մեծ գայթակղութիւն պատճառեց մեզի վանքին մէջ, եղելութիւն մի, որ ճգնաւորական կեանքին բնաւ չէր յարմարեր, և ամբաստանողն կատորնայնէր առհասարակ ճգնաւորներուն առջեւ, Նոյնպիսի ամբաստանութեան պատճառաւն էր, որ վանահայրն զայրացած, և տխրութեամբ լցուած, Ընծայն ինչպէս յանցաւոր յանդիմանեց, ծանուցանելով անոր, որ այլեւս վանքին մէջ չէր կրնար բնակիլ ճգնաւորներուն հետ, մանուկն անոր գիրկն տալով վտռեց վանքէն։

Ընծայն տխրադէմ, և արտասուելով, վանքին դռնէն դուրս ելաւ մանուկն հետն առնելով, գնաց վանքին կից, արեւ վրայ դտնուած ֆրթիթն մտաւ, և հոն սկսաւ մանուկն խնամել, մանուկն մեռցանելու համար, հարկաւոր կաթն տրտին վրայ տրածուող վանքին այծերէն էր, որ կկթէր, իսկ իրեն կերակրուելուն համար չոր հացերու կտորտանքներն էին, որ կրնար վանքին խոհանոցէն, ճգնաւորներուն հետ այլեւս յարաբերութիւն չէր կրնար ունենալ, անիկայ պատժուած էր, մեծ համբերութեամբ, և համակերպութեամբ էր, որ Նոյնպիսի պատիժն ունէր, չէր ժդդոնար երբէք, չարունակ ապաշխարելու հետամուտ էր եղած, ամէն անգամ որ ճգնաւորներն վանքէն դուրս եղած, անոր կհանդիպէին, կտեսնէին զանիկայ ծունկերուն վրայ, որ աղօթելու պարապած էր։

Ճգնաւորներն, Ընծայն գտնելով նոյն դիրքին մէջ, կխղճային անոր վրայ, և կկարեկցէին, և վանահօր կհաղորդէին զայն, պատմելով անոր, թէ Ընծայն անարատութեան և ապաշխարութեան էր հետեւած, այնպիսի թշուառութեան մատնուած, ոչ այլ ինչ էր ըրաղումն, եթէ ոչ աղօթք միայ աղօթք և ապաշխարութիւն, երկք տարիներէ վեր էր, որ անիկայ վանքէն դուրս վռնտուած էր և Նոյնպիսի խստութեան ենթարկուած, Ընծայ ինչպէս թէ վանքին մէջ եղած ըլլար, չարունակած էր ճգնաւորական վարքն, աւելի չարքաշութեամբ յառաջ տանիլ, զրկուելով բոլորովին հացէն զատ կեանքին ամէն ամէն հարկաւոր պիտոյքներէն. որպիսի առաքինութեան տէր պիտի ըլլար անիկայ՝ որ կարենար Նոյնպիսի վիճակին համակերպիլ, այո՛ անիկայ առաքինի էր, որով կարող եղաւ մինչեւ վերջն համբերել։

Մանուկն այլեւս երկք տարեկան էր եղած, Ընծայն անոր փոքր հասակէն սկսեալ ուսուցած էր աղօթել, մինչ վանքէն դուրս եղած ժամանակ մէկ քանի անգամներ տեսանք, այն մանուկն՝ որ Ընծային քով ծնրադիր եղած, և փոքրիկ թեւերն վեր բարձրացուցած անոր հետ աղօթք կընէին. վանահայրն անոր վրայ ճգնաւորներն քովը ժողված բաւ անոնց, Ընծային երկք տարիներէն վեր ըրած

ապաշխարութիւնն, իրեն մատնուած խստութեան մէջ, յարատեւութիւնն մեծապէս կտիպէ գիս, որ նորեմ այլեւս անոր յանցանքին, բանամ վանքին դուռն անոր աջկեն. որպէս զի մեր ընկերութեան մէջն մտնէ, մանուկին հետն, որուն խնամքով ուսուցած է աղօթելն։ Մենք վանահօր պատասխանելով ամէնքս ալ, այո՛ ըսինք Ընծայն արժանի է և մեզի սիրելի, բաւական է անոր ապաշխարութիւնն, որ երկք տարիներէ վեր րրած է։

Բրիստոսի Ծննդեան օրն էր, երբ վանահայրն ճգնաւորներն հետն առած, մեկտեղ Ընծային բնակած խրճիթն գնացինք, ուր մտնելով տեսանք որ Ընծայն կյորդորէր մանուկն բարի ըլլալու համար. վանահայրն խօսելով Ընծային հետ, աւետեց անոր որ նոյն տօնական օրն, ճգնաւորներն քովը էին եկած, զինքն մանուկի հետ առնելու և վանքն առաջնորդելու համար, ուր կարենար միշտ իրենց հետն ապրելու, վանահօր այսպիսի աւետիսն, մեծապէս յուզեց Ընծայն, որ սկսաւ ուրախութենէն արտասուել, զգածուած չնորհակալութիւն մատոյց, և վանահօր ձեռն համբուրեց, մանուկն Ընծային արտասուելն տեսնելով, ինքն ալ սկսաւ արտասուել, ես մանուկն հանդարտեցնել ուզելով գիրկս առի, և մեկտեղ ցնծութեամբ ամէնքս ալ վանք մտանք։

Ընծայն վանք մտնելով, ուղղակի եկեղեցին մտաւ և գոհութիւն մատոյց Աստուծոյ առջեւ, իրեն ողորմութեան արժանանալուն համար, հրեշտակային վարք ունեցաւ վանքին մէջ, առհասարակ ճգնաւոր եղբայրակիցներուն բարի օրինակ էր եղած, և յորդոր որ իրեն պէս հեզ և առաքինագործ ըլլան, Ընծային ցուցած չհամերաներութիւնն և Աստուածապաշտութիւնն, կգերազանցէր, և չկար ճգնաւորներուն մէջ մէկն որ անոր հաւասարէր, մեզի հետ խօսած ատեն միշտ մեզաւոր կանուանէր իրեն անձն։

Վանահայրն Գիւտ էր կոչած մանուկին անունն, կրթելով զանիկայ ուսոյց գրել և ընթեռնուլ, և մեզի հետ ճգնաւորական կեանքին վարժեցնել, հրեշտակ մի եղաւ անիկայ, փոքրիկ հասակէն յայտնի ըրաւ միանձնական կեանքին կոչում ունենալն. երթալով կզարնի դանայր և մեզի սիրելի կըլլար։ Մենք տեսնելով յարատեւ Ընծային աքանչելի վարքն և բարեպաշտութիւնն, անհնարին մեզ կերեւնար և անկարելի, որ ժամանակին անիկայ մեզաւոր եղած ըլլար, ինչպէս ամբաստանուած էր այն, Դամասկոսէն վանքն գնացող անձէն։

Ընծայն չարքաշութեանն և կրած տառապանքին հետեւանքով, այժն կորանցնելով հիւանդացաւ վերջապէս, անիկայ տենդ ունէր, որ կտչորէր և հետզհետէ կծանրացնէր վիճակն, որով վանահայրն փութայ, անոր մեր կրօնքին վերջին խորհուրդներն մատակարարել, խոստովանցնելով և վերջին Թոշակն տալով, օծեց մարմինն, երբ

սրբութեամբ մեռաւ Ընծայ, ես և ուրիշ մէկ ճգնաւոր, անոր մարմնոյն քովը գնացինք որ պատանքն ընենք. երբ անոր զգեստներն վրայէն հանելով մերկացուցինք, ինչ կկարծէք որ տեսած ըլլանք. ես և ընկերս ապուշ մնացինք անոր մերկութիւնն տեսնելով, վասնզի Ընծայն, մեզի պէս այր չէր, այլ կին, որ տասն տարիներէ վեր, իր ունեցած սեռն մեզմէ ծածկած էր. մենք պատանքն ընկէնք վերջ գըտնացինք ծանուցինք զայն վանահօր:

Վանահայրն երբ լսեց մեր երկուքին ըրած համաձայն վկայութիւնն, ձեռքերն սկսաւ գլխուն զարնել և լալ, մենք մեղապարտ ենք, վասնզի մեծ անիրաւութիւն գործած եղանք Ընծային դէմ, զանիկայ մեղաւոր համարելով, ինչպէս թէ հայր ըլլար Գիւտին. կզարմանար խաբուած ըլլալուն և Ընծային հետ խստութեամբ վարուած ըլլալուն վրայ, ինչպէս ալ Ընծային զգուշութեան վրայ, որ կարող էր եղած պարկեշտութեամբ ծածկելու իրին տակր սեռն, այնքան տարիներ վանքին մէջ, և թէ ունեցած բարեպաշտութեամբն անձն չէր արդարացուցած, այլ մեղաւորի պէս յանձն առած էր այնքան խիտ պատիժն: Ընծային մարմինն յետոյ եկեղեցւոյն մէջտեղն դըրուած առեն, վանահայր և ամէն ճգնաւորներն անոր դագաղին չուրջն բոլորուեցանք, և միաբերան սկսանք թողութիւն խնդրել Ընծայէն, ապաշխարհելով և մեղայներ գոչելով, մեր անգիտութեամբ մեղանչելուն վրայ:

Մենք տարօրինակ անուանեցինք Ընծային պատմութիւնն, մեծապէս հիանալի եղաւ անիկայ, որ կրօնաւորուհի ըլլալովն հանդերձ՝ կրօնաւոր տարազով ծպտեցաւ, այնքան զգուշութեամբ և թէ արթնութեամբ՝ որ տասն տարուան ժամանակամիջոցին մէջ, կատարեալ պէս յայտեցաւ ծածկուած մնալու, իրաւապէս անոր տարօրինակ կենցաղավարութեան եղանակին վրայ, պէտք է միշտ ընդ միշտ ապշիլ:

ԾԲ. ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ՔԱՂԱՔ ԺԱՄԱՆՈՒՄՆ

Ճգնաւորին բերնէն լսուած Ընծային պատմութիւնն, մեծապէս հիացուցած էր ունկնդիրներն, և անոնց մէջ մանաւանդ Սոփերայ տեսաւ Ընծայն երազին մէջ, լոյսերու մէջ ծածկուած:

Աւուրսան ծագած, մեր ուղեւորներն պարձակալ ճամբորդել սկսած էին, մեծ ուրախութեամբ լցեալ՝ որովհետեւ այլևս երեք օրեր կպահէին զիրենք Երուսաղէմ, ուր երթալու համար այնքան յոգնութիւն յանձն առած էին. Դամասկոսէն անդին բաւական հեռանալով, տեսան անապատացեալ և ամայի տեղեր, և ևս յառաջանալով հասան մինչեւ Տիբերիա ծովը, որուն քով կափառնաուած կոչուած տեղն իջեւանեցան և գիշերն անցուցին, յաջորդ օրն շարունակելով ճամբորդութիւնն, Յորդանան մեծ գետին ուղղութեամբ, Սամարիոյ սահմանն մտեցած՝ իջեւանեցան մէկ գիւղ, ուր հանդիպած գիշերն, դարձեալ ճամբորդեցին, ապաւաժմներէ չդադարեալ երկրներէ, մինչեւ որ հասան Երուսաղէմ:

Որպիսի մեծ ցնծութիւն, որքան մեծ մխիթարութիւն, երուսաղէմն, ուր պիտի այցելէին Քրիստոսի Փրկչին՝ ամէն թողած յիշատակներուն և սրբատեղիներուն, որոնք մեր բարեպաշտ ուղեւորներուն համար կգերազանցէին, տիեզերքս վրայ կանգնուն, քան միւս տեսարաններն և աքանչելիքներն. երեկոյեան ժամն տասն և մէկն էր, երբ Կոստակ, Սոփերայ և անոնց կրկին ծառայներն, քաղքին դռնէն ներս մտան, որ Դամասկոսի դուռ յորջորջուած էր, և հոյակապ պարսպին կրկին գլխաւոր դռներէն մէկն, ձիաւորներն դէպ ուղիղ Սողոմոնի Տաճարին կողմն ուղղուեցան, ուր էր կանգնուած իրենց սիրելի հաւուն, Աբուդի իշխանավայել ապարանն, պատանի ունէին իրենց հետ առաջնորդ, որ իրենց ընկերացած էր ուղիղ ցոյց ըլլալու համար, երբ Ս. Քաղքին դռնէն ներս կը մտնէին, առանձին իմաստով, պատկառելի և ալեզարդ ծերունի մը, որուն հանդիպած էին, մեր ուղեւորներն, որ երբ իմացած էր թէ եկողներն օտարականներ են, և ճամբայներուն անվարժ, Աբուդի տանն

որ կողմ ըլլալուն անգիտակ, ծառայութիւն մատուցանել ուզած էր անոնց, և պատանին անոնց առաջնորդ տուած. որ ընկերանալով անոնց տանի որոշեալ բնակարանին. ճամբան դիւրին էր, Դամասկոսի Դրան չակուճեամբ՝ կրնային յառաջանալ, և Տաճարին հանիկ, Տաճարին ճամբուն ծայրն էր Աբուդի տունն:

Կոռնակ չնորհակալ ըլլալով ծերունւոյն, տուած տեղեկութեան վրայ, քրոջն և ծառայներուն հետ, ուղղակի տաճարին կողմն քշեցին ձիերնին, և հասնելով Աբուդի բնակարանին, ձիերէն վար իջան, և ներս մտան. փութալով եղբայր և քոյր իրենց սիրելի հաւուն ներկայանալու, երբ Աբուտ տեսաւ Թոռներն, որ քովէն մօտեցան ալն կհամբուրեն յարգութեամբ, յուզուած ըսաւ, Կոռնակ և Սոփերայ, սիրելի Թոռներս, ինչ հրաշք դուխց, որ այս յանկարծական ուրախութենն կպատճառէք, երևնալով իմ առջևս, յայտնեցէք ինծի, թէ ինչո՞ւ Եգեսիայէ եկած, այս մեծ ճամբորդութիւնն ըրիք, ինծի այցելելու համար, ինչպէս ձեր գալուստն կանխապէս ինծի իմացնելու հոգ չըրիք:

Կոռնակ և Սոփերայ նստած իրարու քով, իրենց ուղղուած հարցմունքին պատասխանելէն առաջ, իրարու երեսներն նայեցան. յետոյ Սոփերայ նախ բերանն բանալով, ըսաւ հաւուն, հալածանքն պատճառ տուաւ, թէ քեզ այցելելու, թէ ուխտ ընելու համար Ս. Երկիրն, այսքան յոգնութիւն կարժէր ունել, Աբուդ զարմացած, հալածանքն լսելովն, ուզեց իմանալ, թէ ինչպէս եղած էր այն: Կոռնակ այն ատեն պատմեց հաւուն, թէ ինչպէս Աբուսեակ Թագուհին, Սոփերայն ուրիշ վեց ազնուական օրիորդներուն հետ բանտարկել տուած էր, անոնց քրիստոնեայ ըլլալնուն պատճառաւ, և թէ ինչպէս ձերբակալութեան օրն, դիչեր ատեն Տաբիա նախարարին զաւկին ձեռնտուութեամբն, բանտէն ազատած էին Սոփերայն, և անմիջապէս ճամբայ ելած, որ Երուսաղէմ գան:

Նոյնպիսի տեղեկութիւնն առնելով Աբուդ ապշեցաւ մնաց, ուշադրութեան առնելով, այն յոգնեցուցիչ, և վտանգաւոր ճամբորդութիւնն, որ իրեն Թոռներն ստիպուած էին ընելու, Աբուսեակ Թագուհւոյն բռնութենէն ազատուելու համար, և թէ անոնք ողջ առողջ Նախախնամութեան յաջողութեամբն, անվտանգ ճամբորդութիւնն կատարած էին, մինչև Երուսաղէմ իրեն քովը գալու համար, ուստի բարի գալուստ ըլլայ ըսէց անոնց, Աստուած յաջողեց ձեր քայլերն, որ իմ քովը ապահովիք. մնացէ՛ք և բնակեցէք, իմ տունն չարունակ ձեր ապաստարանն է, սիրելի Թոռներս, ուրախ էք իմ ծերութեանս ուրախութենէն:

Կոռնակ խօսակցութիւնն յառաջ տանելով, հաւուն առջևն, պատմեց անոր, թէ ինչպէս սկսա յարաբերութիւն և բարեկամու-

թիւն ունեցած էին, Բագարատ Բագրատունիին հետ, և թէ ինչպէս անիկայ, բարի հրեշտակի, պաշտօնն էր կատարած, Եգեսիոյ մէջ Թովմա լեռան վրայ, ազատելով Սոփերայն սրիկայներուն առևանգումէն, երբ անոնք Սոփերայի անձին տիրացած փախցուցած էին զանիկայ, առանձին մէկ տեղ, և թէ այն օրէն սկսեալ Բագարատայ, երախտագէտ ըլլալով իրենք, ճշմարիտ բարեկամ անուանած էին, վասնզի արժանաւոր ևս էր, այնպէս անուանուելու:

Աբուդ սարսափահար եղաւ, լսելով այսպիսի չարագուշակ արկածն, որուն մէջ անչուշտ գոհ պիտի ըլլար, իրեն սիրելի Թոռն Սոփերայ, եթէ Աստուած ինքն չուտով չփութայներէր օգնութիւնն, Բագարատի ձեռնտուութեամբն, հետեւաբար օրհնեալ ըլլայ Աստուած գոչեց, հազար անգամներ օրհնեալ, որ ամենակարողութեամբ հակող է, և օգնական ամէն նեղութեանց ժամանակ. պաշտպան է անմեղութեան, այն ամենուն սատար, որ վստահ կպահեն, և կխարանին, օրհնեալ ըլլայ Աստուած, որ այն վտանգէն ազատեց Սոփերայն:

Ընթրեաց ժամն հասած ըլլալով, Յովսէս տուն դարձած էր, ուր գտնելովն իրեն սիրելի քեռորդիներն, յանկարծակի եկած, դրկախառն ուրախութենչ զանոնք, մեծ ցնծութիւն ղգալով, բարի եկաք գոչեց, ինչ բարեբաղդութիւն է որ մեզ պատճառեցիք, ասանկ յանկարծական ձեր գալստեամբն երկայն ճամբորդութիւն ընելով, մինչեւ Ս. Երկիրն հասաք մեր քով, նա մեծ ապշութեամբ լսեց անոնց Եգեսիայէ փախուստն: Յետոյ սեղանին չուրջն նստած, իրարու հետ սիրալիր խօսակցութեամբ ընթրիքն ըրին. կերակուրն աւարտելէն վերջն ալ չարունակուեցաւ իրարու հետ տեսութիւնն, մինչեւ կէս գիշերն, որ ժամուն, Յովսէս առաջնորդեց Կոռնակն ու Սոփերայ, առանձին առանձին սենեակներ, ուր պատրաստուած էին անկողիններ, անոնց հանգչելու համար, ուր մնան և զատ զատ իրենց երեկոյեան աղօթքներն ըրին, Աստուծոյ չնորհակալ ըլլալով, որ անվտանգ կատարել տուած էր իրենց այն երկայն ճամբորդութիւնն: Իրենց ծառայներն ալ ընթրած, ունեցած էին իրենց հանգչելու տեղերն, Աբուդի բնակարանին մէջն:

Յովսէս որ քահանայ էր ձեռնադրուած, և Յակովբոս Առաքելոյն քովն, Երուսաղէմ հոգեւոր պաշտօն վարելու համար, գործն անանկ կարգի դրած, որ հետեւեալ օրն ազատ ըլլայ, և քեռորդիներուն քովը մնայ, անոնց ընկերութիւն ընելու համար: Կոռնակ և Սոփերայ երկու օր հանգչելէն վերջ, երրորդ օրն Աբուդի բնակարանէն դուրս ելան, այցելելու համար Ս. տեղերն. իրենց ծառաներն ալ ընկերակից ունենալով հետերնին, քայլերնին ուղղեցին նախ Ս. Գերեզմանն, և հոն ծունկերնուն վրայ աղօթեցին, ան-

կէ յետոյ ելան Գողգոթա լեռն, և հոն ալ աղօթեցին. այսպիսի բարեպաշտութիւնն չարունակելով անոնք, ամէն օր կերթային այցելել մէկ մէկ կողմ,(*) ժամանակնին կանցնէին: Իրենց Երուսաղէմ հասնելէն վեր անդգալապէս, ամիսն անցած էր, երբ իրենց ձեռքն հասաւ Բագարատայ մէկ նամակն գրուած հետեւեալ եղանակաւ:

ԲԱԳԱՐԱՏ ԱՌ ԿՈՐՆԱԿ ՈՐԴԻ ՎՌԱՄԱՑ ՈՂՋՈՅՆ ԵՒ ԽՆԴՈՒԻՔԻՒՆ

Սիրելի, յոյս Աստուծոյ ամենակարողութեան վրայ դրած, հաստատապէս վստահ եմ, որ դուն և Սոփերայ անվտանգ Երուսաղէմ էք հասած, ուր Ս. տեղերն այցելելով մխիթարուած էք. իսկ ես սգոյ մէջ եմ, որովհետեւ հայրս Տուբիա վախճանեցաւ, որուն վշտովն ես տոգորուած ատեն, մէկ ուրիշ ցաւալի պատահար ուրնեցայ, մայրս ալ Ռեբեկա վախճանեցաւ, որով ես որբ մնացի աշխարհի մէջ, ձեզմէ ալ բաժնուած ըլլալով, արտասւմ ու տխուր եմ, այլ հետամուտ, որպէսզի ամէն ստացուածներս վաճառեմ և հետեւնամ եգեսիայէ, Տիգրանակերտ երթալու համար, ուր հասած նորէն պիտի գրեմ ձեզ:

Ցուսամ որ դուն և Սոփերայ ողջ առողջ էք, ձեր պալատին մէջ, հոս ամէն ինչ կանոնաւորութեամբ յառաջ կերթայ, Զեփիւռ, Մարիոսի և անոր ընկերն ծառայի օգնականներ ըլլալու համար, իմ երկու ծառաներս ալ պալատին մէջ դրի, որպէսզի մէկտեղ, աւելի ապահովութեամբ կարող ըլլան հսկել պալատին վրայ, ուր աղքատներն չարունակ կխնամուին: Սրտաբեկ թագուհին անդթութեան ծայրն հասած, վեց իշխանազուն բանտուած օրիորդներն մամուլի մէջ ճզմել տալով, այսօր նահատակեց: Ողջ լե՛ր

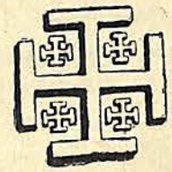
ԲԱԳԱՐԱՏ

(*) Մեր Երուսաղէմ ըրած ուխտագնացութեամբ տեղեկացած ենք, թէ ժամանակաւ մինչեւ 72 վանօրայք ունեցեր են Հայք, արդ կմնան մէկ քանիներ, ինչպէս Սիոնի բարձունքն Ս. Յակոբայ, ՍՍ. Հրեշտակապետաց եւ Ս. Փրկչի վանքեր եւ վանքն Բեթղեհէմի: Կան եւս տեղ տեղ Երուսաղէմի մէջ հայատառ (մոզայիք) արձանագրութիւններ, որոնք պահուած են խնամքով:

Կ. ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Բագարատայ նամակն, հաւատարապէս մեծ ուրախութիւն պատճառած էր, թէ Կոռնակայ և թէ Սոփերայի, որովհետեւ նոյն երիտասարդն մեծապէս սիրելին էր անոնց, անոր այնքան մատուցած անչահախնդիր ծառայութեանցն համար, որպիսի ծառայութիւններուն էր յառաջ եկած, իրենց երախտագիտութիւնն, որ անմոռանալի սիրտ ըլլար և անայլայլելի, Բագարատ Սոփերայի համար եղած էր, հիւսեսիլ մէկ էակ, իսկ Կոռնակայ համար ճշմարիտ բարեկամ, և բարի խորհրդական:

Ցովսէս քահանայական պաշտօնովն, նուիրուած ըլլալով, հաւատացելոց հոգեւորապէս ծառայելու, ատեպ բնակարանին մէջ կպատրաստէր, հոգեւորական գրութիւններու, որպիսի զբաղմանցն կօգնէր և Կոռնակ, անոր հետ բնակակից ըլլալովն, Կոռնակ հետզհետէ, սէր եւ բերում ունեցած էր, եկեղեցական կոչումին՝ որ իրեն յարմար էր, օր մի Ցովսէսի հետ զբաղեցաւ, Աւետարանէ յօրինած հանգանակին պատճէնէն, մէկ չատ օրինակներ գրել, և պատրաստել, որոնք պիտի բաժնուէին հաւատացելոց մէջ. այս օրինակներէն մէկն առած Սոփերայ, սկսաւ ընթեռնուլ, հետեւեալ եղանակաւ գրուած:

ՊԵՏՐՈՍ. Հաւատամ յԱստուած հայր ամենակալ արարիչ երկնի եւ երկրի
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ. Եւ ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս միածին Նորին
ՅԱԿՈԲ ՄԵԾՆ. Որ ծնաւ ի Մարեմայ կուսէ յղացեալ Հոգւով Սրբով
ԱՆԴՐԷԱՍ. Զարչարեալ, խաչեալ, մեռեալ, թաղեալ առ Պիղատոսիւ Պոնտացւով
ՓԻԼԻՊՊՈՍ. Էջ ի դժոխս
ԹՈՂՄԱՍ. Յերրորդում աւուր յարեաւ ի մեռելոց
ԲԱՐԹՈՂԻՄԷՈՍ. Եւ յերկինս, նստաւ ընդ աջմէ Հօր Աստուծոյ ամենակալի
ՄԱՏԹԷՈՍ. Ուստի եկեսցէ ի դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս
ՅԱԿՈԲ ԿՐՏՄԵՐ. Հաւատամ ի Հոգին Սուրբ
ՍԻՄՈՆ. Ի կաթողիկէ Սուրբ եկեղեցի, եւ ի հաղորդութիւն Սրբոց

ԹԱԴԷՈՍ. Ի Թողութիւն մեղաց

ՄԱՏԱԹԻԱ. Ի յարութիւն մարմնոց, եւ ի կեանս յաւիտենականս:(*)

Կոռնակ չարունակելով սէր տածել, եկեղեցական կոչման, սկսաւ յաճախել Յակովբոս Սառքեսեան քով, և չուտով հրահանգուած, որ ինչ հարկաւոր էր նոյնպիսի կոչմանն, քահանայ ձեռնադրուեցաւ, իբրեն ամէն սաացուածներն Սոփերայի թողլու կամքով, քահանայ ձեռնադրուելն, մեծ ուրախութիւն պատճառեց ըլլայ Սոփերայի ըլլայ Աբուզի և Յովասայ, նոյնպիսի պաշտօնով էր, որ ուզած էր, Աստուծոյ ծառայել, փոյթ եւանդ Յիսուսի Ս. վարդապետութիւնն ծաւալելով, փափաքած էր հոգին փրկելու:

Կոռնակ և Սոփերայ, Երուսաղէմի մէջ մնալով. անդադար զբաղած էին, չրջագայութիւններ ընելու, և այցելելու Ս. Տեղերն, ուր գնացած ուխտաւորութիւն կընէին, ծունկերնուն վրայ, այն ամէն տեղերն պաղատանքներ և աղօթքներ կմրմնջէին, և մխիթարական աքանչացում կունենային, յարգելով Յիսուսի թողած յիշատակներն, սիրելի էր իրենց մխիթարական արցունքներ թափելն, որքան մեծ յիշատակներ և տպաւորութիւններ խորապէս դրոշմուած պիտի մնային իրենց մտացն մէջ, բոլորովին Յիսուսի նուիրուած, կսքանչացնային ներկայ ըլլալուն, Յիսուսի չրջագայած այն ամէն տեղերն:

Կոռնակ եւ Սոփերայ, և անոնց ծառայներն, երբ սովորական չրջագայութիւններով, տեսած էին Բեթհեզեմ, ուր Յիսուս ծնած էր, Գողգոթա ուր Յիսուս խաչուած էր, Ս. գերեզմանն, ուր Յիսուս թաղուած էր: Այսպէս եւս Կափառնաում, Կանա, Տիբերիա, Կարմէղոս, Գալիլիա, Նազարէթ, Յորդանան, Թաբոր լեռն, Սամարիա, Էմմաուս, Նայիմ, Բեթանիա, Յովսափատայ ձորն, վերնատունն և խաչուղին, Պրոբատիկէ աւազանն, Զիթենեաց լերան, Գեթսեմանի, և Բեթլահէմ, ուր Յիսուս չրկելով անձամբ սրբացուցած էր, նոյնպիսի սրբացեալ տեղերն, Սոփերայի և Կոռնակայ, կողմանէ ըլլուած, այցելութիւններն, կծաւայէին ղօրացնելու անոնց հաւատքն. զգալ տալով անոնց, այն հոգեւոր ներչնչումն, որ հաւատացեալն կյորդորէ բոլորովին Աստուծոյ նուիրուելու, և կատարելութեան ասպիճանն բարձրանալու: Երկրի վրայ կենցաղավարելու ճչմարիտ հրեչտակի նման, անմեղ և առաքինագործ, հանդիսացնելով իրեն անձն պանդուխտ, և ինչպէս ճամբորդ, որ պիտի անցնի աշխարհի ունայն ճանապարհէն երթալու, և հասնելու համար, յաւիտենական երջանկութեան:

Կոռնակայ և Սոփերայի համար այսպիսի էին Ս. Տեղեաց, իրենց վրայ ազդած տպաւորութիւններն, անոնք միշտ յաճախելով ջերմեռանդութեամբ, և հաւատոյ մտածութեամբ կսքանչանային, և կյուզուէին, դիտելով, որ հոն էր եղած Յիսուսի հայրենիքն, հոն ծնած և բնակած, հոն չրջագայած և ուսուցած, հոն հրաչքներ գործած և լժչկութիւններ կատարած, վերջապէս հոն չարչարուած, խաչուած, մեռած և թաղուած, մարդկութիւնն փրկած դժոխքի գերութենէն, արքայութեան ճամբան առաչնորդած, հոն հաստատած նոր օրէնքն. աչակերտներն առաքած չորս կողմերն, որ գինքն քարոզեն. նոյնպիսի յատկանիչներով ըսքանելի էր Ս. Երկրին առաւելութիւնն, ուրիչ երկիրներու վրայ, այո՛ աքանչելի առաւելութիւն էր այն, որ աչխարհի ընդհանուր ուխտատեղիներ չպիտի գերազանցէին երուսաղէմն:

Կոռնակ և Սոփերայ, որքան գոհ էին, և երանելի կզգային իրենց անձերն, որ Ս. Տեղերն այցելելու բազդաւորութիւնն էին ունեցած, որմէն պատճառուած հաճոյքն, իրենց համար ամենամեծ հաճոյքն էր. և գերազանցն, անցաւոր կեանքին մէջ, չկայր այլ հաճոյք որ հաւասարէր անոր, հոն ներկայ ըլլալով Ս. տեղեաց, և ուչադրած անոնց յիչատակութեանցն կրկսածքէին, միշտ Յիսուսի նուիրուած մնալ անոր համար ապրիլ և մեռնիլ, այլևս երկիւղ չունէին աչխարհի վրայ, իրենց ունենալիք հալածանքներէն և թէ կրելիք բռնութիւններէն որ եղանակաւ որ ըլլային:

Այցելելով Սոփերայ Ս. Յովհաննու Աստպատան, Սրբոյն ճգնատեղին հասած հանդիսացաւ ծերունի միաձնակիսի մի, որ մարգարէանալով Սոփերայի վրայ դուչակեց, թէ անիկա Քրիստոսի համար արիւն պիտի թափէր, որպիսի մարդարէութիւնն Սոփերան մեծապէս սքանչացուց:

Պաղեստինն երկրի կղզիացեալ այն մասն է, ուր արեւն ծագած վայրն կը ցոլացնէ ընդհանուր բնութեան վրայ, որ միանգամայն ալ Միջերկրական ծովուն միրձաւորագոյն մասն է, վասն զի արեւմտեան կողմէն Միջերկրականն է սահմանն, հարաւոյ կողմէն ընդարձակ անապատն, հիւսիսի կողմէն Լիբանան, և Անտրմոնի ձիւնափայլ գագաթն, արեւելքի կողմէն Յորդանան գետ, որ կիսոյ սահրնթաց ալիքներովն, լայնարձակ մէկ խորաձորի մէջ, հանդիսանաս եզերն պիտի նչմարէ մէկ հովիտ որուն խորութիւնն չատ նչանաւոր է, և թէ ծովու երեսէն երկու հարիւր մեթր աւելի խորագոյն: Անհնարին ըլլալով խափանել, Միջերկրական ծովն, ընդարձակ անապատն, Լիբանան լեռն, և Յորդանան գետն, բնականաբար կարելի չէ՝ որ Պաղեստինի սահմաններն այլայլին և փոխուին, այսպէս ալ չորս սահ-

(*) Առաքելոց Հանգանակն յօրինուեցաւ՝ Զիթենեաց լեռան մէկ գետնափորի մէջ, Քրիստոսի 33 Թուականն, որ մինչեւ այսօր դեռ կտեսնուի նոյն լեռան Կարմելեան կուսաստանին պարտէզին մէջ. յիշեալ հանգանակն գործածուեցաւ ամբողջ Քրիստոնեայ ազգերէն՝ մինչեւ 325, Նիկիոյ ժողովոյն գումարումն:

մանափակ գիծերու մէջ է, որ Պաղեստինի բնական դիրքն կամ փոփոխ, կմնայ անայլայլելի. որուն տարածութիւնն է հազար երեք հարիւր քառակուսի կոչին, աշխարհագրական տախտակաց վրայ, հիւսիսային լայնութեան երրորդ աստիճանաց միջատեղերն դաստած, և նշանակուած գերազանցական Պաղեստինն:

Պաղեստինի մէջ ցանցառ է կանանչութիւնն, հապա տեղ տեղ կը նշմարուին ձիթենիներ, թզենիներ, արմաւենիներ, բեւեկնիներ, և եղջիւրենիներ, որ տեղ ոյն բուսացուցած պատուղն եղաւ Յիսուս, պատղներուն գերազանցին որով Պաղեստին նշանաւոր հանդիսացաւ, Բեթհեղեմ քարայրին մէջ ծնաւ Յիսուս, անաւ Գալիլիոյ լերանց Նազարէթ քաղաքն, որուն դիրքն է ծովէն չորս հարիւր մեթր բարձր, բոլորտիքն պաշարուած բլուրներէ, անոնց վրայ է որ կիյնէ Նազարէթ քաղաքն. արեւելքէն սահման ունենալով Մովաբայ լեռներն, արեւմուտքէն Կարմէղոս լեռներն և Միջերկրական ծովը, հիւսիսէն Գալիլիոյ ձերմակ լեռն սեպաձև ձարերն, հարաւէն ալ Թաբոր լեռն. Յիսուս դեռ մանուկ Գալիլիայէն Տիրամօր հետ փախաւ, փարաւոններու երկիրն, ետքն Պաղեստին դառնալով մինչև երեսներորդ տարին քաշուած ապրեցաւ, յետոյ Յորդանան երթալով մկրտուեցաւ, վարդապետութիւնն քարոզելով ալանանայ երգերով հանդիսապէս Երուսաղէմ մտաւ, ուր լացաւ Երուսաղէմի վրայ, այնպիսի լացով որուն նման լայ չէր եղած աշխարհի սկզբէն ի վեր, Յիսուս վերջապէս Երուսաղէմ քաղքին մէջ(*) մահուամբ կնքեց իրեն անգին գերմարդկային կեանքն:

Պաղեստին՝ ան նշանաւոր երկիրն Աստուած սահմանած էր, որ ըլլար խանձարուր, թէ Հին և թէ Նոր օրինաց, Աւետեաց երկիրն էր այն Մովսիսական օրինաց ժամանակն, ինչպէս ալ սուրբ եղաւ Նոր օրէնքով: Հին օրէնքն հոն անհետացաւ, Նոր օրէնքն հոն հրաւ չակուեցաւ, առաքեալներն յաջորդելու համար: Մեհենոյն դառնալն ընել ամէն երկրի վրայ, ճիշտ չկրնար ըլլալ դառնած երկիրն, բերրի կամ անբերրի ըլլալն հարկ չէ միայն նկատել, այլ հարկ է քննութիւն ընել, նոյն երկրին պտուղն և յատկութիւնն, որպէս զի ուղիղ ըլլայ դատաստանն, որ և է երկիր ընդհանուկ չկրնար ըլլալ երբէք ամէն տեսակ պտուղներ արտադրելու, բլուրն լաւագոյն տեսակ խաղող կարտադրէ, քան թէ դաշտավայրն, Պաղեստին երկրին բուսացուցած պտուղն Յիսուսն եղաւ:

(*) Սրբազրքն շատերը արդ նախնական վիճակի մէջ չեն. շատերուն վրայ բարծրացած են, հողմաններ, եկեղեցիներ ու վանքեր. անուանի է Երուսաղէմի շրջապատն հինէն մնացած, Թէեւ տեղ տեղ նորոգուած, պատերազմներէն վնասուած ըլլալուն պատճառով:

ԿԱ. ԵՂԵՌՆԱԳՈՐԾ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆ

Երուսաղէմի մէջ բնակող հաւատացեալներն, երթալով բազմապատկած էին, որով հաղարաւոր թուով հաշուած էին, Յակովբոս Առաքելոյն հովուութեան ներքև, որուն քով կհաւաքուէին, քարոզներուն ունկնդիր ըլլալու համար, և թէ հոգեւոր պարտականութիւններն կատարելու համար. այլ և այնպէս, տակաւին ազատութիւն չունէին հրապարակապէս, իրենց դաւանութեանն հետեւելու, վասն զի Հրիստոսի վարդապետութեան յարողներուն դէմ մեծ էր ատելութիւնն. Մովսիսական օրինաց, հետեւողներուն մոլեռանդութիւնն. հրապարակական էր և թշնամական, որոնք իրենց չար վարմունքովը, խստապարանոց կկոչուէին, վասն զի Հրիստոսի հետ չարաչար վարուելէն վերջ, չէին դադրած անոր աշակերտաց ալ, նոյնպիսի խստութեամբ և բռնութեամբ, իրենց ոխակալութիւնն յայտնելու:

Խստապարանոցներն, առէպ ձեռնակալած էին, Յիսուսի աշակերտներն, և զանոնք գանակոծած, արգիլած էին, որ այլեւս դադրէին Հրիստոսի վարդապետութիւնն քարոզելէ, իրենց չարութեանն վրայ աւելցուցած էին, նաև արիւնհեղութիւնն ալ, Սաեփաննոս նախասարկաւագն, քարկոծութեամբ սպանած էին: Խստապարանոցներն ուխտած և երդում էին ըրած, որ հալածեն միչտ Հրիստոսի վարդապետութեան հետեւողներն, ինչպէս թէ անոնք յեղափոխական անձեր ըլլային, մեծապէս վտանգաւոր իրենց հնաւանդ հայրենի օրինացն:

Խստապարանոցներն Սաեփաննոս նախասարկաւագն, սպանելով նահատակելէն վերջ, միաբանած էին, որ հալածեն կարգաւ միւս գլխաւորներն ալ, զանոնք բանտարգելութեան մատնելով պատժեն, նոյնպիսի նպատակով ժողով դումարած էին, ուր հաւաքուած քահանայապետներ, դպիրներ և ժողովրդեան ծերակոյտ, խորհրդակցեցան, և սատանայական թելադրութեամբ որոշում տուին, որպէսզի իրենց կարգած, մանաւոր պաշտօնեաներն, երթան Երուսաղէմն դուրս այլ քաղաքներ, և հետամուտ ըլլան ձեռնակալելու հաւատացեալներն, և զանոնք կապանքով Երուսաղէմ առաջնորդեն, որպէս զի պատժուին չարաչար եղանակաւ, որ խրատ ըլլան ուրիշներուն ալ՝ որպէս զի չըլլայ թէ Հրիստոսի աշակերտին, այսպէս նոյն չարաժողովոյն կոզմանէ, ընտրուեցաւ Սողոմն, որ վերջէն Պօղոս կոչուեցաւ որպէս զի Դամասկոս ճամբեն նոյնպիսի չար պաշտօնով:

Բրիսաոս թոյլ չտուաւ Պօղոսի, որ չար պաշտօնով կարենայ, մինչև Դամասկոս հասնելու, անիկայ կէս ճամբուն վրայ մնայ, պատրաստած լուսեղէն փայլատակներէն, որոնք անոր աչքերուն լոյսն խափանեցին, և գետնի վրայ տապալեցին, որոնց մէջէն մէկ անուշ ձայն, որուայց Պօղոսի ականջներուն, պախարակելով անոր ճամբուն դաւթեան չար նպատակն, այսպիսի անուշ որոտումն, Բրիսաոսէ էր եղած անոր, Պօղոս արտասանոր ձայնէն սարսափած, դողալով հարցուց դու ո՞վ ես Տէր, անմիջապէս Բրիսաոս լսելի ըրաւ անոր, մինչդոյն որոտումով, ես եմ Յիսուս որ դու կ'հալածես, ականջին հասած այսպիսի անակնկալ որոտումէն, Պօղոս այլևս յաղթուած, ճանչցած յանցանքն, պատրաստ մնայ Յիսուսի հրամանին համակերպելու, և թէ հրաժարելու առանձնած չար պաշտօնին հետևելէ, Յիսուսի հրամանով Դամասկոս երթալով, հոն Անանիա Աւետարանին օժանդակութեամբ, այլևս Յիսուսի աշակերտեցաւ, և կոչուեցաւ Պօղոս Առաքեալ:

Պօղոս Առաքելոյն վրայ գործուած մեծ հրաշքին հետևութեամբ, խստապարանոց ժողովրդեան գլխաւորներն, մեծապէս կատղելով՝ ուզեցին բռնանալ անոր անձին վրայ, և ձեռբակալել, կընձամանէլին զանիկայ, կատէին և մինչև անգամ հետամուտ էին սպանելու զանիկայ, խստապարանոց ժողովրդեան անդամներն չատեր, միաբանելով երդում ըրին, որ չուտեն չխմեն մինչև որ Պօղոս առաքեալն սպանեն, զանիկայ ամբաստանելով թէ հայրենի օրինաց դէմ հակառնեն, զանիկայ ամբաստանելով թէ հայրենի օրինաց դէմ հակառնեն, և տեսնելով որ Հռոմայեցւոց ձեռքն յանձնուած է դատակող է, և չկրնար ճանելու խորհուրդ ունեցան, Պօղոս Առաքեալ Հռոմայեցի ըլլալուն, թոյլ չտրուեցաւ, որ անոր թշնամիները կարենան, որ և է չարութիւն ընել անոր դէմ:

Երուսաղէմի քահանայապետներն, իրենց մտերմաւոր բռնաւորներ մէջ կալանաւորած ունէին, չատ հաւատացեալներ, որոնք չարութեամբ քանակոծելով կտառապեցնէին, խստապարանոց ժողովրդեան առաջնորդ, նոյնպիսի չարաբարոյ քահանայապետներ, իրենց սուրբ կոչմանն, և պաշտօնին անվայել հետամուտ էին եղած բռնաւորութեան, բուռն մոլեռանդութենէ առաջնորդեալ, պիտի յանդգնէին դատաճանել հաւատացելոց բազմութեան կեանքերն, եթէ երբեք Հռոմայական պետութիւնն, թոյլտուութիւն ընէր անոնց:

Վրէժխնդրութեան ոգիէ առաջնորդեալ, նմանօրինակ խստապարանոց ժողովուրդն, որ մոլեռանդութեամբն ուզած էր հաւատարիմ մնալ Մովսիսական օրինաց, երբ Մեսիային այցելութիւնն տեղի ունեցաւ, որով պիտի քայքայուէր հինովին հին օրէնքն, նախանձախնդիր եղաւ, և մերժեց Մեսիային ձեռնարկած բարեռրգութեան հետևելու: Խստապարանոց ժողովուրդն Աւետեաց եր-

կիրն ժառանգելէն վերջ, մոլեռանդութիւնն էր՝ երբած իրեն նպատակն. իսկ երբ անապատին մէջն էր, անհատատարիմ էր գտնուած Մովսիսական օրինաց, ստէպ արձաններ կանգնելով, և հեթանոսներ բռնաւորելու նման պաշտելովն զանոնք, որով այն խստապարանոց ժողովուրդն, կրկնակի ծայրայեղութեան էր հետեւած, որ երկուքն ալ հաւատարապէս ոչ այլ ինչ էին, եթէ ոչ դատապարտելի:

Եբրայեցիներն, դաղրած էին այլևս Աստուծոյ ժողովուրդն ըլլալէ, ինչպէս որ դադրած էր Հին օրէնքն ալ, որպէսզի նորն յաջորդէ անոր. Հին Օրէնքն չէր կրնար ըլլալ տեւական, և Աստուածային հիմնական օրէնքն կամ կրօնքն, փոփոխութեան պիտի ենթարկուէր, և բարեփոխուէր, ժամանակին անցնելովն բարեռրգութեան ժամանակն հասած, Աստուածորդին, Եբրայեցւոց Մեսիան, աշխարհի վրայ եկաւորած, Եբրայեցւոց մէջ երեւցած էր, բաղդաւորութիւն, որ Եբրայեցիներն միայն ունեցած եղան, այլ քանի աւարդ որ չօգտուեցան երբէք:

Մովսիսական օրէնքն տեւական չէր կրնար ըլլալ, որովհետեւ կպատուիրէր, աչք հանողին փոխարէն, անոր աչքն հանել, չարին կպատուիրէր, չնձամտին դէմ թշնամութիւն ընել, ինչպէս նշանակուած են նաև Դաւթի սաղմոսարանին մէջ, որուն սաղմոսներուն մէջ, չարունակուած չարամաղթութիւններ բովանդակուած են, չարունակուած չարամաղթութիւններ բովանդակուած են, ո՛չ ապաքէն դրուած է հետեւեալն. «Ո՛վ Տէր, դատէ զանոնք, որոնք կդատաեն զիս, պատերազմէ անոնց դէմ, որ ինձի հետ կպատերազմին: Առ քու զէնքն ու ասպարն, օգնէ ինձի, հանէ՛ քու սուրն իմ հալածիչներուս դէմն, արգիլէ զանոնք, որպէսզի ամօթ թապարտ ըլլան իմ անձն խնդրողներն; անոնք ետ դառնան որոնք ինձի դէմ չարութիւն կմտածեն. անոնք փոշիի պէս ըլլան հովու առջեւն, Տիրոջ հրեշտակն գայ նեղէ զանոնք»: Այսպիսի սկզբունք ունեցող, հին օրէնքն պէտք էր, որ դադրեր, սիրոյ վրայ հիմնուած սիրազեղուն կրօնքին անոր տեղն յաջորդելու համար:

Մարգարէներն, ըլլայ Զաքարիա, և ըլլայ Ամովս, որոշապէս գուշակած էին Մեսիային գալուստն, և դրով աւանդած նոյն խստապարանոց ժողովրդեան, անոր Բեթհեղէմի մէջ ծնանելիք ըլլալն, նշանակելով ևս թուականն, և թէ որոշած ժամանակն, ժամն հասած հրեշտակներն Մեսիայի հրաշալի ծնունդն աւետեցին բարի հովիւներուն, որոնք ժողված խանձարուրնին քովն պաշտեցին Մեսիայն: Միևնոյն ատենն ալ, հետաւոր երկիրներէ ճամբայ եղած երեք մոգեր, մէկ աստղ առաջնորդութեամբ, նոյնպէս անոր խանձարուրն եկան, երկրպագութիւն ըրին, և թանկագին ընծայներ մատուցին Մեսիային: Հերովդէս Երուսաղէմի մէջ, լսելով մոգերու գալուստն թէ՝ Մեսիայի երկրպագութիւն ընելու եկած էին, բաւունապետներն քովն

հրաւիրած, քննել տուած էր անոնց, Մեսիայի ալխարհ գալուն համար, ըլլուած կանխագուշակ մարգարէութիւններն, բաբունապետներն համաձայնութեամբ վկայած էին թէ ժամանակն լրացած էր, և թէ հարկաւ Մեսիան ծնած ըլլալու էր, այս ամէն եղածներն, չծառայեցին Հրէից ճանչցնել տալու, թէ սպասուած Մեսիա, արդէն եկած էր, մարգարէութեանց խօսքն եղան, ճչմարիտ Մեսիան Յիսուս խաչեցին, և անոր մեծ անէծքին արժանացան:

Մարգարէներուն գուշակած Մեսիան Յիսուս, անիծուց Երուսաղէմն, աւերակ ըլլալիքն ծանոյց, Հրէից պարծանքն համարուած տաճարն պիտի կործանէր, Հրեայք պիտի մնային առանց հայրենիքի, առանց սեռոյ, առանց քահանայութեան, Յուդայի ցեղն պիտի անհետանայր, որ սերունդէն կակնկալէին ունենալ Մեսիան, երկրի երեսն ցրուած, աստանդական պիտի ըլլային և ազգերուն մէջ ամենայատելին պիտի համարուէին. բաժին բաժին եղած, պիտի նախատուէին, Երուսաղէմն զրկուած, այլևս տէր չպիտի կարենային ըլլալ, իրենց պանծալի տաճարն, կարելի չպիտի ըլլար, որ նորէն կանգնէին և առանձին իշխանութիւն ունենային:(*)

Յիսուսի անէծքն, որ յօժարակամ իրենց վրայ հրաւիրած էին, մինչ նոյն անէծքին ներքեւ պիտի գտնուէին, և հեթանոսներն, հաւատալով Յիսուսի, պիտի ժառանգէին Աստուծոյ օրհնութիւնն, որպիսի՞ սոսկալի անէծք, որ պիրկնք պիտի ընկճէր, այլև այնպէս անզգայ գտնուելով պիտի ապաւէին յամառութեամբ Մեսիայի գալստեանն, մինչեւ ե՞րբ այսպիսի անմտութեան պիտի հետեւէին, մինչեւ աշխարհի վե՞րջն: Նոյնպիսի սոսկալի անէծքէն ազատուելու համար, այն խստապարանոց ժողովրդեան, այլ ինչ չմնար, եթէ ոչ հաւատալ Յիսուսի, թէ անկեայ է մարգարէից գուշակած, ճչմարիտ Մեսիա Փրկիչն մարդկութեան:

(*) Եբրայական տեսակ տեսակ հնութիւնները, ըլլայ մագաղաթեայ ձեռագրեր, ըլլայ քարէ քանդակներ, եւ արձանագրութիւններ, եւ թէ այլ քանի առարկաներ, տաններ, չափեր, կշիռներ, եւ լումայներ եւայլն, ամիսփուած են Երուսաղէմ Ս. Աննա կղերանոցին Թանգարանին մէջ, Սպիտակ Հարց քով, այսպիսի հնութիւններն՝ որքան յարգ ունին Հին եւ Նոր Կտակարանաց հետազօտութեանց համար, ուր այցելելով մենք մի առ մի զննած ենք հաւաքածոյն:

ԿԲ. ԵՂԵՌՆԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿ

Կռնակ և Սոփերայ, Յիսուսի սիրով վառեալ ըլլալովնին, թէ մէկն և թէ միւսն, կենդանի հաւատք ունէին, չունէին որ և է վրթարերում անցաւոր կեանքին հետ կապուած մնալու, որ պարագայի մէջ, երուսաղէմ երկար մնալն իրեն բաւականաչափ տագնապ պիտի պատճառէր, Կռնակ քահանայութեան Ս. Աստիճանին բարձրանալէն վերջ, նշմարեց, որ Աբուդի բնակարանն յաճախող, Աբուդի հանգուցեալ քրոջ թոռներէն, մանկամարդ մէկն, Սյլիթա անուն, տարօրինակ սէր կտածէր իրեն, այսպիսի սէրն երթալով բուռն հանդամանք մ՚առաւ, այցելութիւններն ամենօրեայ եղան, վերջապէս առիթ գտաւ Սյլիթա, առաջարկելու Կռնակայ, որ հետն ամուսնանայր, նա քահանայութիւնն պահելով հանդերձ, Հրէից պէս, կրնար հետն միացեալ մնալ. Կռնակ մերժեց Սյլիթայի առաջարկն:

Կռնակ և Սոփերայ Յիսուսի սիրովն վառուած միչտ, քաղցր էր իրենց միչտ Յիսուսի յիշատակներովն զբաղելու, դէպքն անանկ բերած, որ մէկ օր Աբուդի բնակարանն ճաչ ըրած ժամանակ, սեղանակից ըլլար իրենց, մէկ հիւր քահանայ, բարեկամ Յովսեայ, և անոր օգնական ընկեր գրական զբաղմանցն, որոնք առիթ կունենային յաճախել տունն, ճաչի ժամանակ հիւր քահանայն, խմանալով Սուիերայի փափաքն, որ կզգայր Յիսուսի վարքին վրայ տեղեկութիւններ ունենալ, խօսակցել անոր հետ, խոստացաւ անոր՝ ինչպէս ականատես վկայ, պատմել Յիսուսի խաչելութեան պատմութիւնն, որ է հետևեալն:

Մէկ որպիսի բարեբաղդութիւն էր ինձի համար, ես յաւէտ երջանիկ պիտի համարեմ իմ անձն, որովհետև Յիսուս Փրկչին փրկագործութեան ժամանակին և կատարումին օրն էր, որ ես պատահմամբ Երուսաղէմ գտնուեցայ, ուր Յիսուս Փրկչին հանդիպելովս, լուսաւորուեցայ և հաւատացեալց մէջ դասուելու արժանացայ, Յիսուսի ինձի ըրած այս բացառիկ չնորհքին համար, ես երախտապարտ եմ, ատեպ մտօք յաճախակուած, իմ առջև կպարզուի, այն եղկելի տեսարանն, որուն նմանն երբէք չէ տեսուած աշխարհի վրայ, Յիսուսի նոյն օրն կրած տառապանքն երեւակայութենէ չատ վեր է, կրնամ ըսել թէ ամէնէն սոսկալին էր, ամէն չարութիւն նոյն օրն գործադրուեցաւ, Յիսուս նախատուեցաւ, հայհոյուեցաւ, և վերջապէս խաչուեցաւ, խառնազանձ խաժամուժի ներկայութեան առջև

ինչպէս թէ մէկ չարագործ ըլլար, նա ինքն Յիսուս, ես այնպէս կըմբռնեմ թէ յաւէրժութեան մէջ, ողջամտութեան աչեր ամէն խորհողներ, բողոք պիտի բառնան Հրէից դէմ, պիտի ամբաստանեն զանոնք թէ մարդկութեան ինչպէս սրատ բերած եղաւ նոյն ժողովուրդն:

Յիսուսի խաչ եղած օրն, առաջին անգամն էր, որ ես Յոպպէէն ճամբորդած Երուսաղէմ այցելած էի, քանի և չորս տարեկան, և անզգաց և թէ հետամուտ գործի մի տէր ըլլալու, երբ Երուսաղէմի դռնէն ներս մտայ, գտայ քաղաքն մեծ այլայլութեան մէջ, քաղաքացիք իրարանցումով, խուռն աներէն դուրս եղած, դէպ ուղիղ իրենց քայլերն ուղղուած էին մէկ հրապարակին վրայ, ես անդիմանալով պատճառն, հարցուցի կիներէն մէկուն, թէ ի՛նչու այն բազմութիւնն ճամբայ եղած էր, և ո՞ր կերթայր, անիկայ պատասխանելով ինծի, ըսաւ, կղարմանամ քու վրայ, թէ չես գիտեր պատճառն, Յիսուսի համար չէ, որ խաչուելու դատապարտուած է, ես Յիսուսն ճանչնալու չնորհքն դեռ չունենալով, ընկերացայ բազմութեան հետ մինչև հրապարակն:

Ուր հասած տեսայ, մէկ խառնաջանճ խաժամուժ ամբոխ, արդէն հոն հաւաքուած, անհամբեր կսպասէր, թէ ի՞նչ եղանակաւ պիտի վարուէին Յիսուսի հետ, հոն գինուորներ կային կարգաւ կայնած, կարգապահութեան հսկելու համար, պահ մի սպասելէ վերջ, ուրիշ գինուորներ ընկերութեամբ, ներկայացուցին երեք կալանաւորներ, որոնց երկուքն չարագործներու կերպարանք ունէին, իսկ երրորդն կարմիր քղամիդ հագած, գլխոյն վրայ դրուած ունէր փշեղէն պսակ, Յիսուսն էր անիկայ, որ առաջին անգամ ըլլալով տեսած էի, յուզուած մնացի անոր հեղ կերպարանքն նշմարելով, և կմտածէի թէ այսպիսի մէկ անձ, միթէ՛ կարելի էր, որ յանցապարտ ըլլայր. խաժամուժ ամբոխն սկսաւ, անոր երեսնալումն չչնչել, ահա՛ Յիսուս հայհոյիչն:

Յիսուս և ընկերներն, առաջնորդուած գինուորներէն, կտարուէր ուղղակի Գողգոթա լեռն, որուն հետևած էր այն կատաղի ամբոխն, որուն հետ խառնուած և ես, կարելի եղածին չափ Յիսուսի մօտէն կքայլէի, և կմտածէի թէ Յիսուս, բնաբեկումներ պիտի ունենար, որ պիտի գային փորձ մ'ընելու, Յիսուսն ազատելու այն չարագործներու ձեռքէն, և չորս կողմս կդիտէի, թէ այնպիսիներն պիտի նշմարէի, ես պատրաստ կմնայի, եթէ երբէք փորձն ըլլար, անչուշտ մանակից պիտի ըլլայի. երբ այսպէս կերթայինք, կիներու հանդիպեցանք, որոնք կուլային, Յիսուս ըսաւ անոնց, թէ լալու արժանի իրենք իսկ էին, և ոչ թէ ինքն, եւելի իրենց վրայ, և իրենց որդիք իսկ էին, և ոչ թէ ինքն, եւելի իրենց վրայ լալու էին, եթէ բարին գործողին համար այսպիսի հատուցում վրայ լալու էին, եթէ բարին գործողին համար այսպիսի հատուցում էր, որ կըլլար, հապա յանցապարտներուն համար. ինչեր չպիտի ըլլային:

Յիսուսի ուսին վրայ բեռցուած էր, ծանր խաչն. որ տանելու համար, ոտն ոտն քրտինքներ էին, որ կկաղէին վրայէն, ճակտէն վար ալ արեան կաթիլներ, փշեղէն պսակէն պատճառուած, Յիսուս կչարչարուէր մեծապէս, մտտնուած այնպէս չարագործներուն ձեռքն, որոնք մոլեգնութեամբ բորբոքած էին, կերպարանքներն ճիւաղական էին, անլուր հայհոյութիւններ, ժպիթ բերելու չանդգնութիւններ ունեցած էին, իրենց բերանները, կնախատէին Յիսուսն, ապտակելով, անա մեր ձեռքն մտտնուած ես, ազատում չունիս, մեր երկայն տանիլ վեր ունեցած վրէժն պիտի առնունք, այս տեսակ սպառնալիքներով, Յիսուսն յուզարկաւոր ամբոխն, հասաւ Գողգոթա լեռն:

Գողգոթա, որ քրիստոնէութեան առջև, ուխտատեղի և հանդիսարան պիտի ըլլար, հոն մատուցած ամենամեծ զոհագործութեան համար, նոյն օրն սխրատեսիլ էր և արտասահաղորդ, այն ինչ հոն հասած, գինուորաց չոկան կանգ առաւ, և խաչն գետնի վրայ դրած, Յիսուսն անոր վրայ տարածեցին, և մեծամեծ գամերով, թէ ձեռքերն, և թէ ոտքերն գամեցին, յետոյ կանգնեցին խաչն, երկու չարագործներն ալ նոյնպէս խաչեցին, մէկ Յիսուսի աջակողմն, միւսն ալ ձախակողմն կանգնեցին, Յիսուսի հետ չատ անգութ վարուեցան, մարմինն պատառ պատառ եղած էր, ցաւ չկար, որ անոր ցաւոյն հաւասարէր, Յիսուս այն դիրքին մէջ, մեծապէս տանջուած էր, տակաւին աչքիս առջևն է, այն անողորմ տեսարանն, կարելի չէ որ մոռնամ բովանդակ կեանքիս մէջ:

Յիսուսն խաչողներն, ոչ թէ մարդկային սիրտ կրողներ էին, այլ աւելի ճիւաղական, որոնք անպատկառ Յիսուսի խաչին դիմացն, չարուած կազազակէին, եթէ Աստուծոյ որդի ես, խաչէն վար իջի՛ր, ազատէ՛ քու անձն, և կյանդգնէին նախատել զանիկայ, նոյնպէս քահանայապետներն, որ ներկայ էին, կհաւասարէին նոյնպիսի չարագործներուն, իրենք ալ ազազակելով կանարգէին Յիսուսն, ըսելով վա՛յ անոր, թող խաչէն վար իջնի՛, որ հաւատանք անոր, Յիսուս իրեն հեզութեամբ, երբէք չտրտնջաց, այլ մեծ համբերութեամբ լսեց անոնց նախատինքներն, ներելով անոնց, երկինք նայելով ըսաւ, Հայր իմ թողութիւն ըրէ՛ զիս խաչողներուն, վասն զի չեն գիտեր ըրածնին: Ես հիացած կդիտէի Յիսուսն, որ անիւրաչար էր եղած, զինքն խաչողներուն, թէ ոճրագործութեանն, և թէ լրբութեանն կներէր, կմտածէի թէ անիկայ, ո՞ր աստիճան անզուգական և բարի անձ էր. ես անոր կրած տառապանաց ականատես ըլլալով տակնուվրայ եղած էի:

Յիսուսի խաչին վրայ, տախտակ մի դրուած, և դրուած էր, ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՑԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ. այսպիսի մէկ գրուած, յայտնապէս կծանուցանէր, Հրէից թագաւորասպան ըլլալն, օրուան վեցերորդ

ժամն էր, երբ զարհուրելի խաւար պատեց մեր չուրջն, արեւն անհետացաւ օդոյն վրայ, սոսկալի երեւոյթներ տեսնուեցան, վայլատակներ, որ կենացս մէջ չէի տեսած երբէք այսպիսի արտասովոր, բնութեան յայտնած նշաններ, յայտնի կընէին, թէ ահեղի եղեռ մ'էր գործուած նոյն օրն։ Յիսուս խաչին վրայ երթալով, կնաւաղէր, այն ազետալի տանջանաց մէջ, խաչին ներքև ողբացող կանանց, որոնց մէջն էր նաև Տիրամայրն. միխիթարական խօսքեր մրմնջեց Յիսուս, նոյնպէս Յովհաննէսի, իրեն սիրելի աշակերտին, որոնց ընկերացած էր։

Երբ օրուան լիներորդ ժամն հասաւ, Յիսուս խաչին վրայ աղաղակեց, ամէն ի՛նչ կատարուած է ըսաւ, Հայր իմ քու ձեռքն կաւանդեմ իմ հոգին. Յիսուս այլեւս անշնչացած էր, ահեղ վայրկեան, երկինք գոռաց, որոտաւմ սիրեց, գետինն տատանեցաւ, ապառաժներն ճեղքուեցան և այլ սոսկ թուեամ՝ անաւոր նշաններէն, որ յանկարծ հոն հանդիպեցան, ես դողալով գետինն լինկայ, և տեսայ իմ հետ ծունկի վրայ էին ուրիշ անձեր, կուրծքերնին կքաղխէին մեղա՛յ մեղա՛յ գոչելով, իսկ այն կատաղի դէմքով չարագործներն, որ քիչ առաջ հոն էին, ամէնքն ալ փախուստ տուած էին. հարիւրապետ մի, որ հոն զինուորներուն վրայ կոկաւին գլուխն էր, զարհուրելի նշաններուն ականատես եղած, գոչեց, իսկապէս Յիսուս, և որդի Աստուծոյ։

Յիսուսի մարմինն խաչին վրայ, թողուած մնացած էր, բազմութիւնն հեռացած, միայն Տիրամայրն, երկու կանանց հետ, ինչպէս Յովհաննէսն, և ես կմնայինք Գողգոթայի վրայ, ահաբեկութիւն պատած էր ամէն կողմ, անա նոյն պահուն եկաւ հասաւ հոն, Յովսէփ Արիմաթեայի իշխանն, երկու ծառայներ հետն բերած էր, հրաման առած ըլլալով Պիղատոսէ, որ խաչեալ Յիսուսն թաղէ, խաչէն վար առնելու համար Յիսուսն, թէ Յովհաննէս, և թէ ես օգնեցինք անոր, և չալկելով Յիսուսի Ս. մարմինն, տարինք Գողգոթային առորոտն, ուր նոր գերեզման մը պատրաստուած էր, մաքուր կտաւով պատկեցինք Յիսուսն, և դնեցինք գերեզմանն, և կափարիչն ծածկեցինք անոր վրայն։ Նոյն օրէն սկսեալ ես Յովհաննէս Առաքեալէն չբաժնուեցայ, անոր քայլերուն հետեւեցայ, և անոր աշակերտեցայ, ես նոյն օր Երուսաղէմ էի եկած, գործի մի տեր ըլլալու համար, նոյն գործն լինի Յիսուս նշանակած եղաւ, իմ սիրտն գրաւելով և չահելով, նոյն օրէն սկսեալ ճանչցած էի ես Յիսուսն, ճշմարիտ Աստուած, պաշտեցի զանիկայ, քահանայ ձեռնադրուելով, և թէ պիտի չարունակեմ մինչ պաշտել։

ԿԳ. ԲԱԳԱՐԱՏԱՅ ԵՐԿՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Կոռնակ և Սոփերայ, չորս ամիսներէ վեր էր, որ Երուսաղէմ հասած էին, և միշտ հաճոյք ունեցած իրենց ըրած այցելութիւններովը Ս. տեղերն, մանաւանդ Գեթսեմանի պարտէզն, ուր տէպ կերթային, և ծնրադիր կաղօթէին, հոգեւորական միխիթարութեամբ, Երուսաղէմի մէջ հաստատ բնակութիւն ունենալն փափաքելի էր թեբեա, Կոռնակայ և Սոփերայի համար, այլ երկու պատճառներ կային, որոնք արգելք կրնային ըլլալ նոյն փափաքն կատարելու. պատճառներէն մէկն էր, Բագարատայ քով դառնալ այն քաղաքն, ուր մնացիր էր հաստատուիլ, իրենց խոստմանն համաձայն, իսկ երկրորդ պատճառն էր, Կոռնակայ ետեւէն Սկիթայի չարունակ հետապնդումն, որպէս զի հաճէր վերջապէս հետն ամուսնանալու. այս միջոցին հասան Բագարատայ կրկին թղթերը, գրուած հետեւեալ եղանակաւ։

ԲԱԳԱՐԱՏ ԱՌ ԿՈՌՆԱԿ ՈՐԴԻ ՎՌԱՄԱՑ ՈՂՋՈՅՆ ՇԱՏ ԵՒ ԽՆԴՈՒԻՔԻՒՆ

Եդեսիայէ հեռացայ ես, և Տիգրանակերտ քաղաքն հաստատուեցայ, սիրելի ծնողացս վախճանելէն վերջ, այլ ես պատճառ չուներ, որ հոն չարունակապէս մնայի. կալուածներս ամէն վաճառեցի, և ակայ տեղաւորուելու Տիգրանակերտի մէջ, ուր յարմարագոյն մէկ բնակարան գտնեմ, հարկաւոր կամ կարասիներով զարդարեցի զայն, այս բնակարանն պարտէզ ալ ունի, բաւական մեծ. քաղքին մէջ հաստատուելէս վերջ, այլ ինչ չպակսիր լինի՝ միխիթարական կեանք անցնելու համար, եթէ ոչ ձեր ընկերութիւնն, որ լինի չատ փափաքելի ըլլալուն համար, անհամբեր կսպասեմ, որպէս զի ժամ առաջ քեզի ըլլալուն համար, եղած, իմ քովն Տիգրանակերտ հասնիլդ։ Երուսաղէմէն ճամբայ եղած, իմ քովն Տիգրանակերտ հասնիլդ։

Տիգրանակերտն՝ մեր երկրին բնակութեան համար, չարմար տեղ կընայ ըլլալ, հեռու Սանասարկոյ ներկայութենէն, կրնանք մեր բարեպաշտ և խաղաղ կեանքին հետեւելու այս քաղքին մէջ, և ապահով ըլլալ, արդէն վատահ ըլլալովս, ձեր տուած խոստմանն վրայ, թէ դուք պիտի հաճիլիք լինդի հետ միանալու, ուրիշ մէկ քաղաքի մէջ. ձեր այսպիսի հաճութիւնն գիտնալովս արդէն, Զեվիւռ Նաիժեան իմ հետ Տիգրանակերտ եմ բերած, ինչպէս ալ անարաչ չունին, որ եղեսիա ձգած էիք։ Ձեր պալատին պահպանութիւնն կընեն, Մարիոսի հետ երեք ծառայներ, ուր ամէն ինչ ինչպէս առաջ, այսպէս ալ հիմայ կանոնաւոր կընթանայ. խնդալ ի Տէր

ԲԱԳԱՐԱՏ

Բարեպատեհ առիթ ունիմ, այլ եւս աւետելու ձեզ, թէ ես վերջապէս յաջողեցայ, և թէ ձեռնարկած գործառնութիւնս կատարեցի. մայրաքաղաքին մէջ ինչ որ ունէի, ինչք և ստացուածք, այն ամէնն վաճառելով դրամի վերածեցի, և հետս առնելով երկու ծառայներն, ինչպէս ալ քու նաժիշդ Զեփիռ և սեւաթաչ չունն՝ Տիգրանակերտ եկայ, և բնակութիւնս հաստատեցի, ուր գնեցի մէկ պատշաճ բնակարան, քաղքին վայելուչ մէկ տեղն, որ և յարակից պարտէզ ալ ունի: Զեփիռն իմ հետ բերի, և սեւաթաչ չունն, որպէս զի քու հոս եկած ժամանակն՝ թէ մէկն և թէ միւսն քու քովդ ունենաս, քեզի սպասաւորելու համար:

Տիգրանակերտի մէջ, այլ ինչ չպակսիր ինձի, եթէ ոչ ձեր ներկայութիւնն, որմէ զրկուած՝ իմ կեանք, նշանակութիւն չունի ինձի համար. Թուխս լեռան արկածն, մեզ իրարու դիմաց հանելն, առիթ եղաւ, որ ես քու առաքինութիւններն մօտէն ճանչնամ, և համոզուիմ, որ Սատուած ինձի հանդիպեցուցած էր քեզ, որպէս զի իմ անբաժանելի ընկերս ըլլաս աշխարհի վրայ, ուստի փութացէք Կոռնակայ հետ Տիգրանակերտ գալու. Երուսաղէմէն ճամբայ ելլելու ժամանակ ինձի նամակ գրեցէք, և իմացուցէք ցայն, որպէս զի կարող ըլլամ ձեզի համար յարմար մէկ բնակարան վարձել, և պատրաստել հարկաւոր կարասիներով. ողջ լե՛ր.

ԲԱԳԱՐԱՏ

Բագարատայ կրկին նամակներն, Կոռնակայ և Սոփերայի, մեծ ուրախութիւն պատճառեցին, խորհրդակցելով իրարու հետ եղբայր և քոյր, պատշաճ համարեցան անմիջապէս Աբուդի, իրենց հաւուն ծանուցանել, իրենց ընդունած նամակներուն պարունակութիւնն, այս ալ պատշաճ էր ընել, որովհետեւ իրենց մեծն էր. ուստի երկուքն ալ անոր ներկայացած, գտան զանիկայ իրեն սենեակն բազմոցի վրայ նստած. Կոռնակ խօսելով Աբուդի հետ ծանոյց անոր՝ թէ Բագարատէն նամակներ էին ընդունած, տեղեկացնելով զանիկայ, թէ Բագարատ ունեցած դիտաւորութեան համաձայն, Եդեսիայէ հեռացած, Տիգրանակերտ էր գնացած, հոն բնակելու համար և թէ հրաւիրած էր զիրենք, որ ժամ առած քովը երթային, որովհետեւ Բագարատ ընտրած էր Սոփերայն, իրեն անպատժանելի ընկերն ընել և ամուսնանալ հետն:

Աբուդ այլայլութեամբ էր լսած, Կոռնակայ իրեն հաղորդածն, խորհրդածելու մէջ, թէ Թոռներուն իրեն քովէն հեռանալն, որքան տխրալի պիտի ըլլար իրեն ծերութեան հասակին մէջ, անոնք մնալով քովը հրճուանք պատճառած էին, անոնց ներկայութիւնն բնակարանին մէջն, մխիթարական էր իրեն համար, մտաբերելովը՝ թէ, Բագարատայ նամակներուն ընդունելութեամբն, անոնք իրեն առջեւն էին եկած, որպէս զի հաւանութիւնն իմանայ, Սոփերային Բագարատայ հետ ամուսնանալուն և թէ եղբայր և քոյր երուսաղէմէ Տիգրանակերտ քաղաքն երթալու հրամանն, որքան մեծ յուզում իրեն համար:

Աբուդ ուրիշն խօսեցաւ և ըսաւ. եկած էք իմ առջեւն իմ հաւանութիւնն ունենալու, օրհնակ ըլլաք սիրելի Թոռներս, ես չեմ հակառակիր ձեր երջանկութեանն, մանաւանդ թէ պարտական եմ, ձեր ապագային վրայ կարգադրութիւն ընելու, քանի որ ծեր եմ, և չեմ կրնար երկայն ապրիլ: Բագարատն ճանչցած եմ ես Եդեսիոյ մէջ, երբ փոքրիկ էր, Տուբիա նախարարին զաւակն, եբրայական ցեղէ, Տուբիա և կողակիցն Ռեբեկա, բարի և աշխիւ անձեր ըլլալով, իրենց զաւակն ալ Բագարատ՝ նոյնպէս բարի և աշխիւ հանդիսացաւ փոքրիկ հասակին մէջ, այն աստեն երբ Եդեսիա կընակէի ես, ուշիմ զաւակ մ'էր, և հօրն արժանի որդի. երբ ես Տուբիայի տունն կերթայի, հոն Բագարատ կմօտենայր ինձի յարգանօք և իմ աչքն կհամբուրէր, ես ալ կօրհնէի զանիկայ, օրհնակ ըլլայ Սատուած, որ զանիկայ սահմաներ է, իմ սիրելի Սոփերայի ընկերն ըլլալու, Սատուած ինքն օրհնէ ձեր միութիւնն, Աբրահամ նահապետին զաւակաց պէս, ձեզ աճեցնէ, բազմացնէ, Սատուծոյ օրհնութեան ժառանգորդներն բազմանան:

Աբուդ յարեց. եթէ Բագարատ ուզելու ըլլար Երուսաղէմ գալ, որքան հաճելի պիտի ըլլար իրեն, սիրելի Թոռներս, այն աստեն ես ձեզմէ բաժնուելու տրամութիւնն չպիտի ունենայի. Կոռնակ պատասխանեց թէ նոյնքան տրամութիւն էր իրենց համար բաժնուելու հարկադրութիւնն, իրենց սիրելի հաւէն. այլ պատճառ մ'ալ կար մէջտեղ, որ կատիպէր զիրենք հեռանալ, յիշեցնելով Սյիթայի իրեն հասմար ունեցած մեծ սէրն: Աբուդ վրայ բերաւ թէ արդեօք ըլլալու պատճառ չէր Սյիթայի փափաքն, որուն հետ կրնար ամուսնանալ Կոռնակ, ինչ որ չէր ուզեր ընել Կոռնակ:

Աբուդ կխոհեմաբերր, որ Կոռնակ համոզուէր, և Սյիթայի հետ ամուսնանար. որովհետեւ ազգականն էր, և հին օրինաց մէջ սովորութիւն էր, ազգական ազգականի հետ ամուսնանալն, ինչպէս սովորութիւն էր ևս, քահանայից ամուսնութիւնն, այլև այնպէս ո՛չ թէ ամէն քահանայք ընդհանրապէս ամուսնացեալ էին. ոչ՝ Յովսաման ամուսնացեալ էր, և ոչ անոր ընկերակից օգնական քահանայն: Կոռնակ չէր ուզեր բացարձակապէս ամուսնանալ, որովհետեւ իր բովանդակ սէրն Յիսուսի նուիրած ըլլալով, աշխարհի հետ կապ չէր ուզեր ունենալ, որպէսզի աւելի ազատութեամբ, հոգեւոր կոչմանն հետեւէր. միմիայն սա պատճառ էր, որ Սյիթայի առաջարկութեան

թիւնն մերժած էր, ամէն անգամ, որ մանկամարդն՝ հետ տեսակցութիւն ըրած էր միևնոյն նպատակով։

Ս.յիթայի վրայ նոյնպիսի բուռն սէրն նշմարելէն վեր էր, որ Կոռնակ սկսած էր չարունակ Երուսաղէմի հետամտիլն մտածել, որովհետև անոր չարունակաբար ըրած հետապնդումներն, կնեղէր զինքն. սակայն Ս.յիթայի պատասխանած էր, թէ ամուսնութիւնն կարևի էր, իրեն զրօսն Սոփերայի համար, այլ իրեն անձին համար, ոչ երբէք, այն պատճառաւ, որ ինքն ուխտ էր ըրած մինչև մահն ազատ և ամուրի մնալու. այսպիսի մերժումն Կոռնակին կղզմէն, Ս.յիթայի համար, չատ ծանր էր եղած, կարողութիւնն անոր չէր բաւեր, որ համակերպեր, և թէ ուրիշ որ և է անհատի յատկացնէր նոյն սահմանի համակրական սէրն։

Աբուդ որքան ալ դժկամակէր, սիրելի թոռներուն քովէն բաժնուիլն, չկրցաւ ընդդիմանալ անոնց, այլ միայն պատչաճ համարեցաւ, որ յետադիմն զայն, և վրայ բերաւ թէ դիւրաւ ընելու համար ճամբորդութիւնին, հարկաւոր էր, որ սպասէին մինչև գարնան եղանակն, ձմեռուան խստութիւնն անցած, և օդն զեղեցկացած, կրնային առանց նեղութեան ճամբորդել, խորհուրդ տուաւ, որ Յոպպէի վրայէն ճամբորդեն նաւագնացութեամբ, ծովային ճամբով, որովհետև ցամաքային ճամբորդութիւնն, իրենց քիչուորութեան պատճառաւ նուազ ապահով էր և թէ յոգնեցուցիչ, մինչև ծովային ճամբով, գարնան եղանակին մէջ, աւելի զուարճալի կգտնային նոյնպիսի ճամբորդութիւնն։

Երուսաղէմի կլիման հասարակօրէն ջերմագին է քան թէ բարեխառն. թէեւ լեռնային ըլլայ դիրքն՝ այլ և այնպէս ձմեռնոր տեղի կունենան հոն յորդ անձրեւներու չարունակութեամբ, խոնաւ ընծայելովը զայն՝ ուր սառնամանիքի հետքն քնաւ չնշմարուիր։

ԿԴ. ԵՐԵԽԱՅՆԵՐՈՒՆ ՀՐԱՀԱՆԳ

Յակոբոս Առաքելոյն վոյթեռանդ աշխատութեամբն և ջանքով, սակայ դարձեր կըլլային Երուսաղէմի մէջ, այսպիսի նորադարձներն, քրիստոնէական կրօնքին հարկաւոր ուսումն, և կրթութիւնն առնելէն, և որոշեալ ժամանակն սպասելէն վերջ, երբ հրահանգուած կըլլային կրնային մկրտուիլ, այսպիսիներն որ դեռ մկրտուած չէին առ հասարակ երեխայ կկոչուէին, և քահանայից առաջնորդութեանն յանձնուած էին, և թէ անոնց անուն կյաճախէին, հրահանգուելու համար չարունակ։

Ս.յսպիսի սովորութեան համաձայն, Յովսեպ քովը, Աբուդի բնակարանին մէջ ալ կգտնուէին երբեմն երեխայներ հրահանգուելու եկող, Աբուդի բնակարանն տաճարին մօտ աղնուականաց թաղին մէջն էր, և իչխանավայել հանգամանք մ'ունէր նոյն բնակարանն, ուր կյաճախէին Եբրայական ցեղին, բանիբուն և ընտիր անձնաւորութիւններ, նոյն իսկ Յակովբոս առաքեալն, և թէ Երուսաղէմայ քրիստոնեադաւան քահանայներ, Աբուդին հետ խորհրդակցելու, քրիստոնէից վերաբերեալ մեծամեծ խնդիրներու համար. մանաւանդ երբ քրիստոնէից սպասնացող մեկ վտանգի ժամանակ։ Անդամ մի Յովսեպ քովը չորս երեխաներ եկած էին, հրահանգուելու համար, երբ անիկայ Կոռնակայ և Սոփերայի հետ, մեկ հոգեւոր ընթերցման էր զբաղած. երեխայից գալատեամբ, Յովսեպ զանոնք նստեցուց առջեւն, որոնք հետեւեալ օրն մկրտութեան Ս. Խորհուրդն պիտի ընդունէին, այսպէս խօսեցաւ անոնց։

Քրիստոնէական կրօնքին վարդապետական ուսումն, դուք արդէն առած և լուսաւորուած ըլլալով, փափաք ունիք Յիսուսի աւազան մտնել և մկրտուիլ, և Յիսուսի հետեւիլ, այլ յիչեցէք Յիսուսի խօսքն, որ ըսաւ իրեն չարողներուն, սա քոս խաչ հետեւէ ինծի, Յիսուս թէ իրեն և թէ իրեններուն համար խաչն ընտրեց, և ոչ վայելուչ, Յիսուսի՝ երկրաւոր թագ եւ գաւազան ընծայողներ եղան, այլ անիկայ նախամեծար ընտրեց փշեղէն պսակն, և խաչն. վասն զի չարչարանքով էր, որ պիտի փրկէր մարդկութիւնն դժոխոց գերութենէն, այսպէս ալ իրեն հետեւողներն չարչարանքով է, որ պիտի կարենան իրենց հոգիները փրկել, Յիսուսի հետեւողներն, Յիսուսի նայելով, կուսանքն համբերել, և զօրութիւն ունենալ, սուսի կալու առնչանաց, Յիսուսէ կքաջալերուին, և կյաղթանակն իրենց սպասում մարմիններուն վրայ։

Յիսուս իրեն հետեւողներուն ուսերուն վրայ դնել ուզեց, իրեն թեթեւ բեռն, որ չալկեն, Յիսուսի բեռն թեթեւ կըլլայ, երբ յօժարութեամբ տարուի, այսպիսի բեռով, արձակ համարձակ, կրնայ ներկայացուիլ Թշնամեաց առջեւ, և աներկիւղ դաւանիլ, խոստովանած հաւատքն, ունեցած անձնուրացութիւնն, Յիսուսով զօրացած, Թշնամեաց առջեւ հաւատացեալն, կքաջնայ նոյն իսկ նահատակութեան և արիւնն թափելու աստեն. Յիսուսի զօրութիւնն ախոյեան կկանգնէ հաւատացեալն, անիկայ Յիսուսի զօրութեամբն զինեալ կրնայ մաքառիլ սատանայական սպարապետութեան դէմ, հաւատոյ, յուսոյ և սիրոյ զէնքերն են, Յիսուսի բեռն և թէ զօրութիւնն, նոյնպիսի զէնքերովն է, որ հաւատացեալն, կարիանայ և կապահովէ յաղթութիւնն:

Յիսուսի բեռն չալկած դուք, պիտի մանակցիք պատերազմիկ եկեղեցւոյն անդամներուն դասակարգին մէջ, որպէս զի ճակատիք, երկու կարգ Թշնամիներու դէմ, որոնց մէկ կարգն են դասուած ձեր անձնական կիրքերն, որոնց վրայ յաղթանակելով, ամենամեծ յաղթութիւնն չհաս պիտի ըլլաք՝ Յիսուսի չնորհքովն ախոյեաններ հանդիսանալով, և ձեր կիրքերուն ըմբոստութիւնն նուաճելով, մարդկային կիրքերն են ճանչցուած, հաւատացելոյն ամենազօրաւոր Թշնամիներն, անոնց վրայ տարուած յաղթութիւնն կարիացնէ ձեզի, և կարող կընէ ձեզի, աւելի ապահովութեամբ յաղթելու, երկրորդ կարգի Թշնամիներն:

Երկրորդ կարգի Թշնամիներն, արտաքին հալածիչներն են, որոնց զէնքերն են, այլեւայլ տեսակ, Յիսուսի վարդապետութիւնն այլայլել, այլ ճրիստոս և մարգարէներ հնարել, հակասութիւններ և տարակոյսներ մէջտեղ հանել, և ծուռ մեկնել օրէնքներն, ազատ գաղափարներու ծառայեցնել, ապստամբական միտումներու յորդորել, Յիսուսի անդաստանին մէջ որոմ ցանել: Հաւատացեալն կանուն պիտի ունենայ իրեն, միշտ համակերպիլն Սատուծոյ կամացն հետ, գիտնալով որ Յիսուսի վարդապետութիւնն չայլայլիր, անչարժ վէմի վրայ է հաստատած եկեղեցին, որուն հաստատ յարատեւութիւնն պիտի ակարացնէ դժոխքի զօրութիւնն, Յիսուս միշտ օգնական պիտի ըլլայ իրեն եկեղեցւոյն, պահապան հրեշտակներն պիտի հակեն անոր վրայ, Տիրամայրն միջնորդ պիտի հանդիսանայ, և Յիսուսի հետեւողներուն պաշտպանն պիտի ըլլայ բարեխօսութեամբն:

Յովսէս յորդորուիլ ոգեւորած էր երեխայներն, և քաջալերած զանոնք, որ համոզուին, և գիտնան իրենց ընկերքն, որպէսի հրաւանգներէն վերջ, քննեց զանոնք, թէ գիտէին հաւատոյ գլխաւոր մասերն, որոնք մանաւորապէս մարդեղութեան խորհրդոյն մէջն են բովանդակուած. երբ գտաւ զանոնք Յովսէս քաջ տեղեակ և հրա-

հանդուսած, արձակեց զանոնք քովէն. որպէս զի պատրաստուին մկրտուելու. հետեւեալ օրն Ծննդեան տօնախմբութեան առթիւ, տեղի պիտի ունենար մկրտութիւնն՝ Յակովբոս Սւաքելոյն քով:

Երուսաղէմի բնակիչ առհասարակ հաւատացեալներն, Յիսուսի Ծննդեան տօնին, գիտնալով եկեղեցին էին համախմբուած, ուր ներկայ էին նաև, Կոռնակ և Սոփերայ, ուր Ս. Պատարագն մատուցանէին առաջ, Յովսէսայ կրթած երեխայներն, հանդիսապէս մկրտուելոյան, և հաւատացելոց թուոյն մէջ խառնուելոյան, անոնց ուրախութիւնն չափ չունէր, քանի մխիթարական էր տեսարանն, հաւատացեալներն ամէն ուրախակից եղած էին անոնց, մեծ էր եղած զգացած ցնծութիւննին, յետոյ Յակովբոս Սւաքեալ հայրապետական հանդիսաւոր պատարագն մատոյց, ներկայ հաւատացեալներուն բազմութեանն առջեւ:

Կոռնակ և Սոփերայ, Սբուդի փափաքին համաձայն, չարունակեցին մնալու Երուսաղէմ, մինչեւ որ գարունն հասաւ, ժամանակն հասած էր որ այլեւս ուղեւորութեան պատրաստութիւնն ընէին, վեց ամիսներէ վեր էր՝ որ Երուսաղէմ բնակած էին, իրենց սիրելի հաւատքն բնակարանին մէջ, բաւական ծանր հանգամանք պիտի ունենար բաժանումն, ինչպէս ալ սրտաչարժ եղաւ, երբ հասաւ այն օրն, որ Կոռնակ եւ Սոփերայ, իրենց կրկին ծառայներով մէկտեղ, իրենց ձիերուն վրայ պիտի հեծնէին և պիտի բաժնուէին, մօտեցան Սբուդի քով, աչն համբուրեցին և օրհնութիւնն հայցեցին, Սբուդ և Յովսէս, ինչպէս ալ Կոռնակ և Սոփերայ հաւատարակէս կուլային: Սբուդ գրկեց թոռներն, օրհնեց զանոնք. Սատուած ձեր քայլերուն առաջնորդէ սիրելիներս, ըսաւ. միշտ արջանիկ ըլլաք, այլ արքայութեան մէջ կրնանք տեսնուիլ իրարու հետ, Յովսէս ալ գրկեց զանոնք, հրաժարական ողջոյններէն վերջ բաժնուեցան իրարմէն: Կոռնակ նախընթաց օրն նամակ մ'էր գրած, և առաքած Բագարատայ՝ հետեւեալ եղանակաւ:

ԿՈՌՆԱԿ ԱՌ ԲԱԳԱՐԱՏ ՈՐԴԻ ՏՈՒԲԻԱՑ, ՈՂՋՈՅՆ ԵԱ'Տ

Եթէ Սատուած կամենայ, վաղն առաւօտ, մեր բաժանման օրն պիտի ըլլայ Երուսաղէմէ, դէպ ուղիղ ծովային ճամբով Տիգրանակերտ քու քովն գալու համար. անոր համար, այս նամակս քեզ գրեցի, որպէս զի գիտնաս, և մեզի պատշաճ բնակարանն պատրաստես, որպէս զի մեր հասած ժամանակն, գիտնանք մեր բնակութեան տեղն. Սատուծով կյուսամ որ, Տիգրանակերտի մէջ, ապահով պիտի ըլլանք, մեր քրիստոնէական հաւատքն աւելի ազատութեամբ դաւանիլ կարող ըլլալու, որովհետեւ Սանատրկայ անմիջական բռնութիւնն ներքին հետեւ պիտի մնանք:

Սիրելի բարեկամ, բարեբախտութիւն ունեցանք, ես և թէ իմ քոյրն Երուսաղէմ, մեր ըրած ճամբորդութեամբն, ուր մեծ մխիթարութիւններ ունեցանք, շրջագայելով սրբավայրերն, մեր երկայն քնակութեամբն, կարող եղանք, առ հասարակ ամէն տեղերն պտոյտներ ընել, որոնց մէջ ամէնէն համակրելի տեղերն եղան Բեթղեհէմն, Գեթսեմանի պարտէզն(*), Golgotha լեռն, և Ս. Գերեզմանն, այս ամէն տեղերն, ես և իմ քոյր ծնրադիր աղօթեցինք, այս ամէն տեղերն, քու յիշատակն մեզի հետ ընկերացած ըլլալովը, չէինք կրնար այլապէս վարուիլ, քեզի համար ալ աղօթեցինք, որովհետև դու մեր անբաժանելի ընկերն պիտի ըլլաս, աղօթեցինք Նոեմեռանդն, որ Աստուած մեր երկրին քայլերն, իրեն օգնութեամբն վերկութեան առաջնորդէ. մեր կենցաղական վարքն որ անցնել ունինք երկրի վրայ բոլորովին արբացնէ:

Սիրելի բարեկամ, ես մանաւորապէս բարեբաղդութեան ունեցած եղայ, Երուսաղէմ ըրած այցելութեամբս. ուր բոլորովին Յիսուսի նուիրուելով, քեզ աւետեմ, թէ քահանայ ձեռնադրուեցայ. այսպիսի սուրբ կոչումն լրնդի համար, ամենայարմարն գտայ, որպէս զի Յիսուսի ծառայելու համար, աւելի միջոցներ ունենամ, Յիսուսի վարդապետութեան քարոզուելուն, ես ալ մանակից ըլլամ, և այսպէս Յիսուսի աւելի ևս հաճոյ ըլլամ: Երուսաղէմի մէջ վայլած հոգևոր մխիթարութիւնս, պատճառաւ մի խանգարուեցաւ, որովհետև իմ հաւուն հանգուցեալ քրոջ թոռներէն մէկն, մանկամարդ Սկիթիա անունով, վիս կասկիր առէց, որ հետն ամուսնանամ, հակառակ իմ կամքին: Ողջ լեր,

ԿՈՐՆԱԿ

(*) Գեթսեմանին է Զիթենեաց լեռան ստորոտն, լեռան կէսէջքին վրայ է, Յիսուսի Երուսաղէմի վրայ լացած տեղն: Երուսաղէմէն Գեթսեմանի պարտէզն մօտ է, Ոսկեդրան ուղղութեամբ վար իջած, Յովսափատայ ձորոյն կից կգտնուի. այս սրբավայրն արդ շրջապատուած եւ ծաղիկներով զարդարուած, քանի ջերմեռանդաշարժ է: Յիսուսի ժամանակէն մնացած հին զիթենիներ կան հոն:

ԿԵ. ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ՔԱՂՔԷՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ

Կոռնակ և Սոփերայ, իրենց ծառայից ընկերութեամբ, ձիաւոր Երուսաղէմէն ուղեւորած ժամանակն, հանդիպեցան ուրիշ երկու ձիաւորներու, որոնք միեւնոյն ուղին կհետեւէին Յոպպէ երթալու համար. անոնց երկուքն այր և կին էին, իսկ երրորդն անոնց ծառայն. քանի մը խօսքեր հանդիպում, այր և կինն ալ նոյնպէս կերպարանք ունէին, Սոփերայ և Կոռնակ, անոնց ընկերանալով, միասին պիտի ճամբորդէին: Այր և կին Երուսաղէմ, ուխտաւոր էին եկած, և դայն կատարած ետ դառնալու վրայ էին, գարնանային մէկ գեղեցիկ առաւօտն, արեւն ծագած էր, բնութիւնն սկսած էր արթնցնել իրեն խորունկ քունէն, վայրենի ծաղիկներն ժայռերու մէջէն, տեղ տեղ իրենց կակաչներն դուրս էին ցցուած կարմրերանգ և աստղաձև, որոնք Պաղեստինի յատուկ ծաղիկներ համարուած էին, խորհրդաւոր ընծայած զիրենք:

Կոռնակ և Սոփերայ, հանդիպելով այր և կնոջ, ողջունած էին զանոնք, և անոնց հետ խօսելով տխրութիւններն մոռցած էին, որ պատճառած էր Աբուդէ և Յովսէ բաժնուելնուն առթիւ, այր և կին կկոչուէին, Սւագան և Լուսինա, և կերեւային տխրութեամբ դգածել, անոնց այնպէս ըլլալն, յայտնի կըլլար, անոնց արտաքին երեւոյթէն որքան ալ ծածկել ուզենային անոնք, Կոռնակ և Սոփերայ կռահած էին, որ անոնց ունեցած տրտմութիւնն, ծանրակչիռ պարագայներէ, և պատահարներէ էր, որ յատաջ եկած էր, որովհետև թէ Սւագան, և թէ Լուսինա, չարունակ մտածկոտ էին: Վերջապէս, եղբայր և քոյր, համաձակութիւն ունեցան Սւագանին հարցնելու, իրենց մելամաղձութեան պատճառն, երբ լսեցին Սւագանէն թէ անոնց կեանքին մէջ, ձախորդ պարագաներ՝ թէ իրեն, և թէ կնոջն, մինչեւ վերջն ամենամաղձոտ ըլլալու աւելորդներ էին եղած, եղբայր և քոյր, աւելի ևս հետաքրքրուած, խնդրեցին Սւագանէն, որ հաճի պատմել իրենց, թէ որպիսի ձախորդ պարագաներ էին, որ զիրենք այսպէս մղած էին տխրութեան:

Սւագան հաւանելով պատասխանեց, թէ յօժարակամ պիտի պատմէր, այն տխուր պարագաներն, և քանի իմ կեանքին մէջ ունեցած ձախող պատահարներն, այլևայլ են եղած, և չարունակ. որոնք կարգաւ թուելու ձեզ, որով պիտի տեւեմք, և լսեք, թէ անոնք որքան տխրալի, և ամոռտանալի են, և պարտաւորիչ, որ մինչև

վերջն յիշելի ըլլան՝ և թէ մեր աչքին առջև նկարուած մնան։ Մենք երեք եղբայր, և մէկ քոյր էինք, քուրմի զաւակներ, Անահիտ քաղքին մէջ. իմ անդրանիկ եղբօր անունն էր, Ազատան, կրտսեր եղբօր անունն Եռանդան, իմ անունն Սւադան, և մեր քրոջ անունն ալ էր Գոհար։

Մեր հայրն մեռած ժամանակ, բաւական մնծ ժառանգութեան տէր ըրաւ մեզ՝ մեծ փարթամութիւն էր ունեցած, քրմատան կից պարտէզն փորած առուն՝ գառած էր պատահմամբ հողոյն ներքև պահուած մէկ սափոր լի ոսկիներով, որպիսի գալստիքն մեզ մահուան ժամանակն էր յայտնած, և մեզ ժառանգ ըրած, որուն փոքրագոյն մասերն էին, որ ես և թէ կրտսեր եղբայրս ունեցանք, մնծագոյն մասն մեր անդրանիկ եղբայրն, Ազատան էր իրեն բաժին ըրած, որ իւրացնելով զայն, ինչպէս թէ անոպատ գտնէ ըլլար այն, չատ լաւ գործածեց, մինչև որ վատնեց զայն։

Ազատան ամուսնացած, զաւկի մի հայր էր եղած. որ դեռ փոքրիկ հազիւ մէկ տարեկան, Շաքէ անուն մայրն Թոզած էր զանիկայ պարտէզին մէջ տարածուած մէկ գորգի վրայ և հեռացած քովէն, յանկարծ արծիւ մի իյած բարձրէն, ճիրաններովն յափշտակեց մանուկն, և դարձեալ օդն բարձրացաւ, մանկան ճիչերէն, մայրն խեղճ դարձաւ, և տեսնելով մանուկն, որ օդոյն մէջ կախուած արծուոյն ճիրաններէն, երթալով կանհետանայր, յուսահատական աղաղակներ արձակեց, այլ ինչ օգուտ, կարելի չէր արծուոյն հասնիլ, և ազատել մանուկն. անմխիթարելի էր արկածն, թէ հօրն, թէ մօրն համար, Շաքէ տարաբաղդ մայրն ցաւէն մեռաւ։

Ազատան չուայլ կեանքն վարելու ետև, մոռցաւ մանկան դժբաղդ արկածն, և թէ կղզակցին կորուստն. չարունակեց զուարճութեանն զբաղելու, կամքին ամէն քմահաճոյքներն կատարելու հնարամուտ էր եղած, իրեն ծառայութեան մէջ ունէր բազմաթիւ ապաստաւորներ և գերիներ, նորանոր զգեստներ հագնելու հաճոյք կզգայր, բարձր գնով ձիեր կգնէր, չարունակ խնջոյքներ կպատրաստէր, իրեն քով բարեկամներ կժողվէր, որպէս զի զուարճանայ անոնց հետ։ Ցարատեւ այսպէս վարուելով և ծախքի չհնայելով, հետզհետէ պիտի հասնէր սնանկութեան, ինչպէս որ ալ հանդիպեցաւ վերջապէս. երբ այլևս դրամ չունէր՝ բարեկամներն տեսնելով անոր անարծաթ մնալն, ամէնքն ալ երեսներն դարձուցած քովէն հեռացան. աղէկ օրուան բարեկամներն էին եղած. Ազատան չկարենալովն, իրեն սիրած կեանքն չարունակելու անձնասպան եղաւ, առաստաղէն չուանով կախուած կեանքն վերջացուց, որով ճշտութեամբ այն առակն որ գործածականն է, թէ «Հովէն բերուող առացուածն է անօգուտ, որովհետև փոթորկով այն կանհետանայ»։

Ազատան անդրանիկ եղբօր արկածն պատմելէն յետոյ, յարեց անոր՝ Եռանդան եղբօրն ալ, որ տեսնի ևս ազդեցիկ և ախորժական էր եղած. պատմեց Ազատան թէ կրտսեր եղբայրն կընակէր հետն մէկտեղ, բարի յատկութիւններով զարդարուած երիտասարդ մ'էր, և պիտուրականութեան հետեւած, նշանուած էր իմ քէնիիս Սաանէթի հետն, պարագաներու բերմամբն իմ եղբայրն Եռանդան, կոչուելու երթալու պատերազմի դաշտն, թշնամեաց դէմ զօրանալու թիւնն. Սաանէթ խնդրելուն պէս թէ Եռանդան պիտի երթար պատերազմի վտանգներուն ենթարկուելու, Եռանդանի պլլուած բացարձակապէս հակառակեցաւ անոր երթալուն, որմէն բաժնուիլն չուզեց, և թէ չեմ բաժնուիր քեզմէ դուկս, մնդն պիտ կընայ բաժնել քեզմէ թո՛ղ պիտ սպաննեն և վերջէն յափշտակեն իմ սրտին հատորն, Եռանդան առանց քեզի ես չեմ կարող ապրիլ. յորդ արցունքներ էին որ կվազէին, նոյն պահուն Սաանէթի աչքերէն։

Եռանդանի հնարաւոր չէր որ կարենայր ընդդիմանալ պիտուքեան հրամանին, և Սաանէթի համար յետաձգել, բաժանումն պատերազմի դաշտն երթալու համար. ուստի հարկ եղաւ խոթել Սաանէթին, և վրայ բերինք համոզելով մանկամարդն թէ Եռանդանն պլլուած հրաժարած էր պիտուրութենէ, այսպէս ուզած էինք հանդարտեցնել Սաանէթին, որ մեր յառաջ բերած պատճառաբանութեանց չարունակ հակառակած էր, մենք անոր հանդարտութեան համար ըսած էինք, թէ ամէն պատերազմ գնացող չէ դառապարտուած մեռնելու, այլ շատեր պատերազմ գնացող չէ դառապարտուած մեռնելու, այլ շատեր եղած են որ պատերազմէն ետ դարձած են, ողջ և առողջ առանց հանդիպելու որ և է վտանգներու։

Եռանդան գիշերն ծանկաբար ելաւ անէն, երբ Սաանէթ անկողնին էր, իմ խնամքին էր յանձնած զանիկայ, որ մինթարեմ և բացակայութիւնն կարելի եղածին չափ ամոքելով մեղմացնեմ. Սաանէթ հետեւեալ առաւօտ տեսնելով Եռանդանին բացակայ ըլլալն, այն աստիճան լացաւ որ մարեցաւ, ես և կողակիցս զանիկայ խնամեցինք և չկանցինք սիրտին անոր ունեցած վիշտն. չարունակ հանգերութեան յորդորելով զանիկայ, հազ հազիւ կարող էինք եղած հանդարտեցնել զանիկայ. պատերազմին սկիզբներն չարունակ Եռանդանին գրած նամակներն կընդունէինք, որոնց մէջ պատմած էր ունեցած յաջողութիւններն և յոյսերն, որ չուտով պատերազմն պիտի վերջանայր և պիտի դառնայր մեր քովը, մեղմէ անհամբեր կսպասէր իմանալ Սաանէթի վիճակն, ես այսպիսի բարի լուրերն Եռանդանէն ընդունած կհաղորդէի Սաանէթի, միւս կողմանէ ալ կգրէի Եռանդանի որ աճապարէր դարձն։

Ես Եռանդանի նամակներուն պատասխանելով կգրէի անոր, թէ Սաանէթ անհամբեր կսպասէ դարձին. կյորդորէի եղբայրս որ պատ-

ճառ մի հնարէ և հեռանայ պատերազմի դաշտէն, Անտիոք դառնալու համար. քանի մի նամակներ այսպէս մեր մէջ փոխանակուելէն վերջ, այլևս նամակ չընդունեցայ Եռանդանէն, չէի կրնար գիտնալ թէ ինչու չէր գրեր, արդեօք ճամբայ եղած էր տուն դառնալու համար. ես մտատանջութեան մէջ էի, չէի համարձակեր նոյնին վրայ Սառնէթի հետ խօսելու, կխորհէի զանիկայ, թէ չարունակ Եռանդանի նամակներն կընդունիմ:

Այլ աւա՛ղ որ բօթաբեր լուր էր հասած Անտիոք, ախորշգած դոյժ էր լուրն մեղի համար, պատերազմի դաշտին վրայ գիշերն թշնամեաց կոչմէն՝ մէկ յարձակում եղեր էր մեր բանակին վրայ, մեր զինուորներն իրենց վրաններէն դուրս ցատկած զէնքերով, աճապարեր են թշնամեաց յարձակումն վանել, նոյնպիսի միջութեան և խառնուրդի ժամուն, մեր զինուորներէն մէկն ալսպիսի թշնամի կարծելով Եռադանն, սուրը միսեր է կռնակէն և զանիկայ գետնին տապալեր, սուրն սրտին դպած ըլլալով վայրկենական է եղեր Եռանդանի մահն, անոր բերնէն եղած վերջին բառերն են եղեր Սառնէթ, Սւազան:

Ո՛հ որքան մեծ դոյժ էր այն քանի՛ ցաւալի մեղի համար, կարելի չէր մխիթարել Սառնէթ որ նոյն պէս լսած էր դրսէն, և մինչ չէինք յաջողած զանիկայ ծածկելու և դարձնել խաբելու զանիկայ. Սառնէթ բօթաբեր լուրն առած օրն, Եռանդան իմ սրտին հատորն մեռած դուչելով դառն արտասուաց և կսկիծներու մէջ՝ անզգայ գետնին էր տապալած և մարած, եղկելին նոյն վիճակէն ազատելու համար, ես և կոզակիցս Լիւսինա, որքան դժուարութիւններ քաշեցինք, մեր խնամքներն անդադար էին անկ յետոյ Սառնէթի վրայ. դժբաղդ Սառնէթ մազերն կխեթէթէր և կարտասուէր չարունակ. առողջութիւնն վտանգուած էր. մերթ մերթ ես լռելու համար ապառ

Իմ որդին, այն ժիրայր կոչուած պիտի երթայր Յոպպէ քնա-
կելու համար, հարկաւոր էր որ ամուսնացնէի զանիկայ, արդէն
քանի և հինգ տարեկան էր եղած, ընտրեցի Անտիոքի մէջ բնակող
աշնուական մէկ ընտանիքէ, Ժրանոյշ անունով օրիորդն, որ այլևայլ
բարի ձիրքերով օժտուել, և տարիքով էր յարմարած իմ որդւոյն
Ժիրայրի, ուրախութեամբ զանոնք ամուսնացուցինք, հարսնիքն
կատարուելէն ութ օր վերջ, Ժիրայր և Ժրանոյշ ամոլներն, մեր
նաւովն, Անտիոքէն եկան և Յոպպէ գնացին և բնակեցան հոն, նաև
չարունակ Անտիոքի, և Յոպպէի նաւահանգիստներուն մէջ երթևե-
կութիւն կընէր, իմ նամակներն Ժիրայրի, և թէ Ժիրայրի նամակ-
ներն ինծի կառնէր, կկարդէր, վաճառքներն կիմոխադրէր: Շարունակ
յարաբերութեան մէջ, Ժիրայր մեծագումար դրամ ինծի կճամբէր,
առևտրական հրապարակի վրայ, ըլլուած հասոյթին կառաւարեր:
Մեր այսպիսի յարաբերութիւններն չարունակուեցան, քանի մի տա-
րիներու ընթացքին մէջ:

Անցեալ տարուան վերջերը, մեր նաւն Անտիոք հասնելով, Յոպ-
պէէ նամակ չէր բերած, ես այլայլելով նաւապետին հարցուցի պատ-
ճառն, անիկայ պատասխանեց ինծի, թէ Ժիրայր հիւանդ ըլլալովն
նամակ չէր գրած, այսպիսի լուրն ինծի մեծ մտատանջութիւն պատ-
ճառեց, գործերս մէկ կողմ թողուցած, Լուսինայի հետ ճամբայ
ելայ, և մեր նաւովն Յոպպէ դնացի, մեր ուղևորութիւնն քանի
տագնապով էր, որ կատարեցինք, երբ հասանք, աճապարեցինք
Ժիրայրին քովն երթալու, և գտանք զանիկայ անկողնոյն մէջ, բո-
լորովին վհատած, հարսն քովն չէր, մենք զարմացմամբ կուզէինք
իմանալ թէ ո՞ւր էր Ժրանոյշն:

Սպասաւորին հարցուցինք թէ ուր էր Ժրանոյշն՝ նա ախորժութեամբ
մեզ պատասխանեց թէ Ժրանոյշն մնած էր, յանկարծական այսպիսի
լուրն առնելով թէ ես և թէ Լուսինայ, սարսափեցանք, և ապուշ
մնացինք, թէ ի՛նչու ժամանակին մեզի չէր ծանուցուած անոր մահ-
ուան լուրն, սպասաւորէն աւանդ խնդրելու Ժրանոյշին մահուան
պարագային վրայ մանրամասն տեղեկութիւն քաղելու, հարցուցինք
թէ ինչ հիւանդութիւն ունէր Ժիրայրն որ անկողին մնալու ստիպ-
ուած էր, սպասաւորն պատասխանեց թէ նոյն արկածէն վչտահար
քանի օրէ վեր էր, չարունակ մնացած էր անկողինն:

Ժիրայր տեսնելով մեզ անկողնոյն քով, մեծապէս յուզուած
սկսաւ լալ. մենք այն տեսն խօսելով հետն ըսինք որդեակ, ինչ
հիւանդութիւն ունիս, ինչու կուլաս, մեր գալուստն քեզ միթէ
չուրախացուցե՞ր. աւա՛ղ գոչեց Ժիրայր, ինչպէս պատմեմ ձեզ սիրելի
հայր և սիրելի մայր դժբաղդութիւնս, իմ երջանկութիւնն անցաւ,
Ժրանոյշ գտնուեցաւ, ու վիս տարաբաղդ ըրաւ, ես չեմ կարող ապ-

րիլ տեսնց Ժրանոյշն, պէտք է որ ես ալ մեռնիմ և քովն երթամ,
նաեւէք որ պատմեմ ձեզ անոր եղկելի վախճանն, այն աղէտաւոր
դէպքն:

Ժիրայր պատմեց մեզի, թէ երեկոյ մի Ժրանոյշն թողլով տունն,
գնացեր էր մէկ վաճառականի քովն, անոր հետ ունեցած հաշիւներն
կարգադրելու համար, ուր երկու ժամ մնալով, դարձեր էր յետոյ
բնակարանն, և թէ հոն աղետաւոր տեսարանի մի առջև գտնուած
էր, Ժրանոյշն արիւնթաթախ, և անշունչ տարածուած էր, անկող-
նոյն մէջ. նոյնպիսի աղետաւոր տեսարանէն տագնապած, և խելացը-
նոր ծառայներուն հարցուցած էր, նոյն պատահարին պատճառն,
ինչպէս ալ միևնոյն ժամանակ նչմարած էր մէկ դիակ Ժրանոյշին
անկողնոյն քով:

Ծառայներէն մէկն, ըսաւ ինծի թէ Ժրանոյշին ձիչն լսելովն,
երբ քովն վազեցած էր գալ, գտած էր զանիկայ, վիրաւորուած.
անկողնոյն քովն ալ այն մարդուն դիակն նոր մեռած. Ժրանոյշ այն
վիճակին մէջ, երբ յորդահոս արիւնն կվազեր բացուած վէրքէն. զիս
քովն տեսնելով, ըսաւ ինծի նուաղելով ձայնով, պատմէ իմ ամուս-
նոյն թէ ես անմեղութեան զոհ եմ եղած. ես երբ անկողնոյս մէջէն
էի, տեսայ չանկարծ իմ սենեակին մէջ մէկ գող, որ զիս տես-
նելով անմիջապէս ինձ մօտեցաւ ես անոր իմ քովն մօտենալն
տեսնելով, ըսի թէ գողնալէն վերջ, ինչ գործ ունէր այլևս մնալու
սենեակին մէջ, առանց պատասխանելու ինձ անկողնին մոտ չարա-
գործն, այն սոսկալի վարկեանին, երբ տեսայ որ ազատում չկայ,
բարձին տակէն պահուած Ժիրայրին դաշոյնն քաշելով, անմիջապէս
անոր կուրծքն մխեցի, և ճիչ հանեցի, գոլն որ չէր ապասեր իմ
անակնկալ հարուածին, նա ալ իր դաշոյնովն զիս հարուածեց. Ժրա-
նոյշ հազիւ կարող էր եղած պատմել այսչափն, որ աւարտելէն վերջ
հոգին աւանդեց:

Սպասաւորին այն աղետալի պատահարն պատմած ժամանակ,
ես հազիւ ոտքերուս վրայ կրնայի կենալ, դառնապէս կուլայի,
դիրկս առնելով անշունչ Ժրանոյշն կհեծէի, և չէի կրնար միխթար-
ուիլ, անոր դժբաղդ վախճանին վրայ, խելացնոր էի, ինչ ընելիքս
չէի գիտեր, երբ կտեսնէի թէ իմ կողակիցն ողջ առողջ էր, երկու
ժամ առաջ, այսչափ կարճ ժամանակի մէջ, զանիկայ կորնցուցած
էի, նոյն գիշերն ամբողջ լալով և ողբով անցուցի, յաջորդ օրն գե-
րեզման տարուեցաւ Ժրանոյշ մարմինն, գողին դիակն ալ ոտնա-
կանաց յանձնուեցաւ:

Տարաբաղդ Ժիրայր, դադրելով խօսելէ, դարձեալ լալու էր
սկսած, ինչպէս ես և Լուսինա ալ կուլայինք, այլ ինչ օգուտ լալն,
պէտք էր որ ես հոգ տանէի, որ Ժիրայրի առողջութիւնն, նոյնպիսի

պատահարէն չվտանգուէր, երկիւղէ պաշարուած, և մտատանջուած Թեան մէջ, որ չըլլայ թէ անկայ ալ մահուան զոհ ըլլայ, բժիշկներուն դիմեցի, որ կարենայի խնամելու. բժշկական դարմաններն, ո՛ր օգուտ կրնային յառաջ բերել, երբ Ժիրայր չարունակ երևակայուած Թեան առջև ունէր Ժրանոյշն. ինքն կչարչարուէր Ժրանոյշին մտածումով, մինք ալ կչարչարուէինք Ժիրայրի մտածումով, որ երթալով կվատթարէր, կնուէր և կմուշէր, որքան զգալի պիտի ըլլար Ժիրայրի մահն ալ մեկ դժբաղդ հօր համար, ինչպէս պիտի կարենայի համբերել կորսնցնելով իմ բարի զաւակն, Ժիրայր այն կէտին հասաւ, որ պէտք եղաւ, անոր անկողնոյն քով բերել մեկ քահանայ, որուն մատակարարեց մեր Ս. Կրօնքին վերջին խորհուրդներն, ապեխարչ ականատես եղանք մինք անոր հոգեվարքին, և մահուան սպոյ մէջ մնանք, ես և Լուսինա, և թաղեցինք Ժիրայրն Յոպպէ քաղաքն:

Աւագան և Լուսինա, դառնապէս կուլային, Կոռնակ և Սոփերայ ալ յուզուած կուլային. վշտակիր հօր և մօր ցաւակից ըլլալով, Աւագան այսպիսի ունեցած, անձնական ազէտներն պատմելէն վերջ, ծանոյց ևս Կոռնակայ և Սոփերայի Թէ, Ժիրայրին թաղումն կատարելէն վերջ, Երուսաղէմ էին գնացած այցելելու համար Ս. գերեզմանին, որպէս զի կարենան, մխիթարուիլն գտնել իրենց այնքան մեծ վշտացն փոխարէն, և Թէ վերջապէս կղառնային Յոպպէ, ուր նաւատանգստէն ծովային ճամբով, իրենց նաւն մնած պիտի գտնային Անտիոք:

ԿԷ. ԾՈՎԱԳՆԱՑ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Որքան պատմահաղորդ պատահարներ էին, Աւագանին պատմածներն, որոնց մէջ Ժրանոյշին պատահարն, Սոփերային համար աւելի ազդեցիկն էր եղած. յիշեցնելով անոր, որ նմանօրինակ բռնաբարութեան վտանգի մէջ էր գտնուած, եթէ երկնաւոր օգնութիւնն անմիջապէս Բազարաւով, իրեն օգնութեան չհասնէր Ժրանոյշին պակասած էր, այնպիսի հզօր մէկ պաշտպանութիւնն, անոր համար ալ, համարձակած էր անմեղութիւնն ինքն պաշտպանել. ո՛րքան մնած ալ էր:

Ուղեւորներն, օրուան մի ճամբայ յառաջացած, նայն երեկոյ հանգչած էին մէկ օթեւանի մէջ, հետեւեալ օրն գործել ճամբայ էին եղած, դէպուղիղ Յոպպէ, զուարճալի էր մնծապէս ճամբորդութիւնն, որովհետեւ նոյն օրուան մնծագոյն մասն, անցուցին ձիթաստանները և նարինջենիները անվերջանալի չարքին մէջ յառաջանալով, չարունակեալ պարտէզ մ՚էր այն, անոյշբոյր հոտով, նարնջենիներն անուռներ էին ձևացուցած, իրենց անհուն ոստաձիւթամբն, մինչև Յոպպէ քաղաքն, ուր հետզհետէ մօտենալով, ուղեւորներուն աչքերուն առջև ներկայացաւ, քաղաքին համայնապատկերն, կանգնուած զուարթադէմ բլուրի վրայ, մնծապէս ախորժելի ընծայելով անոր տեսքն:

Աւագանի համար մեծ հաճութիւն էր պատճառած, Կոռնակայ և Սոփերայի հանդիպումն, և աստիճանաբար անոր տխրութիւնն մեղմացուցած, Լուսինա ալ ախորժ զգացած էր, Կոռնակայ և Սոփերայի ազնուութենէ, Աւագան իրազեկ ըլլալով, Թէ եղբայր և քոյր Անտիոք կուզէին ուղեւորիլ, հրաւիրեց զանոնք իրեն նաւն, որպէսզի հաճէին ընկերանալ իրենց, ինչպէս երկու օրուան ճամբան, մեկտեղ եղած էին. այսպիսի աւելարկութիւնն ընդունելի ըլլալով նոցա, ուղեւորեցան վաճառել իրենց ձիերն Յոպպէի մէջ, և նաւակի մէջ մնան, որ դէպուղիղ Աւագանին նաւն երթան, որ նաւահանգստին բաւական հեռուն, խարսխած էր. Յոպպէի ծովեզերքն ընդհանրապէս ալեկոծեալ ըլլալով, և ժայռեր ցցուած չորս կողմն, նաւերն հարկադրուած էին հեռուն խարսխել, ուղեւորներն հեռուէն առած էին, բաւականաչափ կերակուր, այսպէս Աւագան, և Լուսինա, Կոռնակ և Սոփերայ, իրենց ծառաներուն հետ նաւն, և մէջն մտան:

Նաւապետը որ կապասէր երկար տաներ, Աւազանին դարձին նոյն գիշերն հովը յաջող դանելով, պարզել տուաւ նաւատներուն առագաստները, նաւահանգստէն ճամբայ ելաւ, ուղեւորները ընթրիքնին ընելէն վերջ, գնացին խշխինկներու մէջ, պատրաստուած անկողիններն մտած, հանգիստ քուն ունենալու մինչեւ առաւօտ. յաջորդ օրն իրենց քունէն արթնցած, Կոռնակ և Սոփերայ նաւուն մէջ սկսան շրջագայիլ, խաղալ էր ծովը և զուարճալի, առանձին ծովային ճամբորդութիւն էր որ կընէին, կդիտէին ծովային թռչուններն, որոնք նաւուն չուրջն թռիչ կառնէին, ղլիներներն որ թաւալգլոր ծովը կընկղմէին, նաւուն առագաստներն որ հովով ուռած յառաջ կմղէին նաւն, և լեռներն, որ ցցուած ցամաքին կողմն կնըշմարուէին:

Կոռնակ և Սոփերայ բարի հրեշտակներու պաշտօն կկատարէին Աւազանի և Լուսինայի քով, կջանային իրենց ընկերութեամբն, առնոնց նուազ զգալի ընել ունեցած տխրութիւնները, անոնց սիրտերնէն էին եղած և վիրաւոր սիրելի ընծայած անոնց, որովհետեւ մնծապէս ախորժելի էր եղած, նոյն վշտացեալ ամուսիններուն, իրենց քով ունենալն, Կոռնակ ու Սոփերայ որոնք կարեկից կըլլային իրենց տխրութեանն. առէպ նաւուն ետեւէ կողմն նստած կգտնուէին երկու ամուսիններն, իրենց քունը ունենալով եղբայր և քոյր, ինչպէս ալ նաւուն պահպակողմն կգտնուէին ծառայներն իրարու հետ տեսակցելով:

Հանդարտ ծովու վրայ ճամբորդութիւնն, անհաստատապէս ցամաքայինէն ախորժելի է, Սոփերայ վկնկն կողմն նստած, մեծ հաճոյքով կդիտէր, նաւուն ետեւն ձգած գիծն որ կը չարունակէր տանրնդհատ, աքանչելի էր կըսէր Լուսինայի, մեր կեանքն ալ այսպէս ուրախական և տրամական միջադէպերով, նման է ծովու որ մերթ խաղաղ է, մերթ ալեկոծեալ, Աստուած է մեր տէր, տագնապներու մէջ կարող չէ մարդ իր անձն ապրեցնել, առանց Աստուծոյ օգնութեանն, պէտք է մարդ որ ունենայ իրեն յուսալու և ապաւինելու կէտ, որ օգտակ և տագնապներու մէջ չընկճուի. քրիստոնէութիւնն է որ կը տնորհէ հաւատացեալին, այն ամէն մխիթարութիւնն, որուն պէտք ունի, և ոչ հեթանոսութիւնն որ չճանչնար Աստուած, և կեանքին տագնապներուն մէջ ընկճուած կմնայ:

Միեւնոյն ժամանակ ալ Կոռնակ Աւազանի հետ տեսակցելով, կը պատմէր անոր՝ թէ ինչպէս քոյրն Եդեսիոյ մէջ, Թագուհւոյն տնօրէնութեամբն բանտուած էր, և թէ ինչպէս ազատուած փախուստ էին տուած ցամաքային ուղեւորութեամբ, երեսաղէմ էին գնացած և հոն մնացած վեց ամիսներ, և թէ ճամբայ ելած էին, որպէս զի Տիգրանակերտ երթան և հոն բնակին: Ուղեւորները Աստուծոյ չա-

րութեամբ գոհութիւն կմատուցանէին, որ չնորհեր էր իրենց հանդըստութեամբ ընելու, իրենց ծովային ճամբորդութիւնն, առանց փոթորիկի և ալեկոծութեան հանդիպելու:

Իրենց նաւ մանելուն վեցերորդ օրն, հովն սաստկացած, ծովն կերպարանքն սկսած էր այլայլել և նաւն կը տատանէր, այլեւայնպէս ալիքներն պատռելով արագ կյառաջանայր. նոյն գիշերն լուսինն խաւարեցաւ, ճամբորդներն կը դիտէին քօղին լուսնի երեսէն վերնալուն. երբ նաւատներն նաւուն մէջ տեղն հաւաքուած, ազերութեամբ խօսելու զբաղած էին իրարու հետ, որոնց մէկն կըսէր միւսներուն թէ՝ չարագուշակ է լուսնին խաւարիլն և վտանգաւոր մեր ճամբորդութեան, վասն զի Լուսինն Աստուածուհին տխրած է, կրնայ նաւն ընկղմիլ, ուրիշ մէկ նաւատի ալ կըսէր ընկերներուն որ նոյն օր կէսօրին, տեսած էր ծովի երեսն մէկ կրեայ, կերներուն որ նոյն օր կէսօրին, տեսած էր ծովի երեսն մէկ կրեայ, կրեայի երեւումն ձախորդութեան նշան է, ուրեմն զգուշանալու քունն, նաւատներն հետամուտ էին ամէնքն նոյնպիսի երեւոյթներէն կպլպլէին. Աւազան, Լուսինա, Կոռնակ և Սոփերայ կծիծաղէին այն նաւատներուն ըրած տխմար պատճառաբանութեանց վրայ: Աւազան ուրեմն տախտակած անոնց քունը գնաց, երկիւղ մ'ունենալ ըսաւ, որովհետեւ ճշմարիտ Աստուած է մեր ուկալարն:

Չորս օր ևս տեւեց, ծովագնացութեան չարունակութիւնն, և միշտ յաջողութեամբ նաւն յառաջացած էր հաղար մղոններու վրայ ընթանալով և տանելով, տասներորդ օրն հասան անվտանգ Անտիոքայ նաւահանգիստն. Աւազան և Լուսինա հետերնին տարին իրենց բնակարանն Կոռնակայ և Սոփերայի, և հիւրընկալեցին, որոնք վշտակիր ամուսիններուն բնակարանն, մէկ քանի օրեր մնալն աւելորդ չհամարեցին, քանի որ գրկաբաց իրենց հիւրընկալութիւն էին րրած, մեծ հաճոյք զգալով իրենց ընկերութենէն. մանաւանդ թէ տախտակած էին Անտիոքի մէջ մնալու, իրենց ընելիք ցամաքային ուղեւորութեան պատրաստուելու համար:

Հետեւեալ օրն, Աւազան իրեն հիւրերն տարաւ Անտիոքայ(*) եկեղեցին, որ գեղանպատր մ'էր, հոն չնորհակալ ըլլալու համար, Աստուծոյ առջեւ իրենց չնորհած այնպիսի անվտանգ ճամբորդութեան համար, Աւազան յետոյ առաջնորդեց հիւրերն գերեզմանատուն, ուր Թաղուած էր իրեն նահատակ քոյրն Գոհար, հոն ալ աղօթեցին նահատակին գերեզմանին վրայ, Սոփերայ գառնալով Աւազանի, ըսաւ

(*) Վիպասանութեանս մէջ Անտիոք բառին՝ ծովեզերեայ նշանակութիւնս պատշաճութեան համար է եղած, Սելեւկիա բառին ըմբռնած ենք, որ մօտ է Անտիոքայ, ուստի ա՛ն անգամ որ Անտիոքն յիշատակուի, զայն Սելեւկիա իմանալու է:

անոր, երանի՛ քեզ որ նահատակ քոյր մ՚ունիս, որ արքայութեան մէջ, Աստուծոյ քով, բարեխօս է քեզի համար. քու սրբուհի քոյրն արժանացեր է յաւիտենական երջանկութեան, Յիսուսի սիրոյն համար, իրեն անձն զոհելով, դուն ալ քու սրտին զոհ մատուցիր, մըխիթարուէ և համակերպութիւն ունեցիր Աստուծոյ հետ. Աստուած է որ թոյլ կուտայ հաւատացեալին վշտանալու, յետոյ ալ պիտի մըխիթարել զանիկա, Աստուծոյ ամէն ըրածներն, մեր բարւոյն համար է, տարակոյս չկայ:

Կռնակ և Սոփերայ, ծովեզերքէն անցած ժամանակ, տեսան մէկ մեծ կետի դիակն, որ ալիքներն հոն բերած էին, անոր մեծութիւն և երկայնութիւն ունէր անասունն. և քայլելով յաւել տեսան ձկնամաճառներ, որ առուտուրի զբաղած էին, տեսան գիրներու բազմութիւն, որ հրապարակի վրայ կվաճառէին անասունները պէս, գնացին ձկավաճառի մի քով, և իրենց համար ինչպէս ալ ծառայից համար, չորս ձկեր գնեցին որ իրենց ծառային Տիգրանակերտ երթալու համար, և զանոնք Աւազանի ախոռն տարին կապելու տալին: Յետոյ Կռնակ նամակ մի գրեց Մարիամի, Եդեսիա ուղարկելու համար, որուն մէջ ծանոյց անոր, թէ ինչպէս Աստիւք էլեն եկած, և պիտի երթային ուղղակի Տիգրանակերտ, և թէ ինչ յետոյ Եդեսիա պիտի դառնայր, դործերն կարգադրելու համար, ծանոյց եւս թէ Աւազանի տունն էր իջեւանած:

Կռնակ եւ Սոփերայ, Աւազանի տունն հինդ օր մնալէ վերջ, եւ պարտաւորած երբ բաժնուիլ ուզած էին, Աւազան եւ Լուսինա արտմեցան, և ախպեղն զանոնք որ աւելի եւս մնան, անոր համար ալ հարկ եղաւ, մնալ հոն երկու օր եւս: վերջապէս իրենց հրաժարականի աղջոյնները տալով, եղբայր և քոյր իրենց ծառայներով մէկտեղ, ձիերնուն վրայ հնծան: Աւազան մազաղաչեայ մէկ դրուած ընծայեց Սոփերայի, որ էր իր քրոջ Գոհարայ նահատակութեան պատմութիւնն. յետոյ սիրալիր խօսքեր, իրարու հետ վոխանակելով իրարմէն բաժնուեցան:

ԿԸ. ԳՈՀԱՐ ԿՈՒՍԻՆ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գոհար Անտիոքացիի նահատակութիւնն, տպդի ունեցաւ հետեւեալ եղանակաւ. Գոհար կոյս, մէկ քուրմի աղջիկ, քանի տարեկան եղած տեղն, դնացած էր լսելու, Յիսուսի վարդապետութեան քարոզութիւնն, որ Պետրոս առաքեալ Անտիոք քաղաքին մէջ, փութաջանութեամբն լրած էր, Գոհար լուսաւորուած, և Աստուծոյ շնորհքին արժանացած, հաւատաց Յիսուսի եւ մկրտուեցաւ Պետրոս առաքեալէն: Գոհար ուզելովն իրեն նշանած երիտասարդն ալ, որ նոյնպէս մէկ քուրմի որդի էր, իրեն պէս Յիսուսի հաւատայր, առաջարկեց անոր իրեն փախչիլ, ապառնալով՝ որ եթէ չհաւատայր Յիսուսի, երբէք չպիտի ամուսնանայր հետն. Գոհարին հրաժարեցաւ ընդունելի չըլլալովն նշանածին, հետեւանքն եղաւ որ նշանածին հայրն երթայր ամբաստանելու Գոհարն, դատաւորին առջեւ:

Գոհար ձեռնակալուած ներկայացաւ դատարանին, ուր դատաւորն յանդիմանեց զանիկայ, թէ ինչո՞ւ հայրենի աստուածներէն հրաժարած, նոր մէկ կրօնքի էր հետեւած, Գոհար պատասխանեց անոր և ըսաւ համարձակութեամբ, հաւատացած էր Յիսուսի, ճշմարիտ Աստուածութեան համոզուած, և սուտ գտած կուռքերն. դատաւորն վրայ բերաւ թէ դու քուրմի աղջիկ, անհաւատարիմ կըլլաս նախ քու հօր, երբ աստուածներն սուտ կանուանես. Գոհար վկայեց թէ, հակառակն կնամարէր բազմաստուածութեան դաղափարն, աստուածներն ներկայացող, այլեւայլ դէմքերով, իրարու հակառակ սկզբունքներով, անոնք ամէնքն ալ մէկտեղ, հաւատարապէս ճշմարիտ չէին կրնար ըլլալ Յիսուսի պէս, որ միմիայն բարոյական սկզբունք ունէր և հետեւաբար Յիսուսի կրօնքն էր ճշմարիտն. դատաւորն զայրացած, ղջատացիր Գոհար ըսաւ, մինչեւ վաղն քեզ ժամանակ կընարհեմ, որ չիմաստութենէ հրաժարիս:

Գոհար բանն առաջնորդուեցաւ, ուր նշանածին քուրմ հայրն, անոր ներկայացած, համոզել չանաց զանիկայ, որ ուրանայ Յիսուս. Գոհարին պատասխանն եղաւ միայն թէ հաստատուն էր հաւատքին մէջ. եւ թէ Յիսուսէն չպիտի բաժնուէր, մինչեւ մահն, այլեւս բանին չդացաւ. մնաց մնաց, վճռքն ուրացութեան յորդորով քուրմին աջեւ, մինչեւ որ քուրմն յուսահատ բանտէն դուրս ելաւ և դնաց, Գոհար աղօթելով կատարատուէր մնռնելու, Յիսուսի համար, երբ իրեն քովն եկաւ եղբայրն Եռանդան, դառնագէս լալով:

Խօսելով հետո, քանի ցաւ կպատճառես մեզ, ըսաւ, սիրելի քոյր, քու հաւատարմութեամբդ, ան՛ս թէ ինչպէս կվշտացնես զիս, եթէ կյամառիս, մնալու հաստատ, քու համոզումիդ մէջ, մինչ քեզ չենք ստիպեր, որ հրաժարիս, քու համոզումէդ, միայն կաղաչեմ քեզ, մեզ վատահամբաւ չընելու համար, արտաքին երեւոյթով քեզ պատրաստ ցուցուր, իբր թէ նորէն կճանչնաս և կպաշտես հայրենի աստուածները, և խաբես դատաւորն աղատելու համար քու անձն անպատուութենէ. այսպիսի յորդորներն եպբօրն կղմամնէ եղած, Գոհարին, չդրդուեց ամենեւին հաստատամտութենէն, որով եղբայրն յուսահատ եղաւ, և գնաց քովէն:

Բուրմէն, Գոհարին քով բանտ երթալովը, նշանածն հաչկած էր քաղքին մէջ, թէ Գոհար դատրած է այլեւս Յիսուսի հաւատալէ, և պատրաստ դատաւորին ներկայացած առեն, կուռքերն պաշտելու: Պետրոս առաքեալ այսպիսի լուրն առնելով, վշտացած Գոհարին քովը վազեց բանտն, և խոժոռ հայուածքով նայեցաւ անոր երեսին, երբ Գոհար քովը մօտեցաւ, յարգանօք աչն համբուրելու. Առաքեալն յանդիմանեց զանիկայ, թէ անհաւատարիմ էր գտնուած Յիսուսի. Գոհար առանց Առաքելոյն յանդիմանութենէն, պատասխանեց թէ՝ անհաւատարիմ չէր եղած երբէք, այլ պատրաստ կենալով, արիւնն նուիրել Յիսուսի համար և սկսաւ լալ: Առաքեալն այն առեն, իմանալով թէ զրպարտական էր լսած լուրն. մեղմաձայն, մի՛ լար Գոհար, ըսաւ. խաբուեցայ սուտ լուրէն՝ թէ պատրաստ ես ուրանալ Յիսուս, տրտմած էի, և արդ միխիթարուած, Զօրացի՛ր Գոհար, դու պարծանք պիտի ըլլաս առաջին նահատակն ըլլալով, Սնոխոքի մէջ. այսպէս խօսելով Առաքեալն բաժնուեցաւ քովէն:

Հետեւեալ օրն, Գոհար երկու պինուորներու ընկերութեամբ, առաջնորդուեցաւ դատաւորին առջեւն, որ տեսնելով զանիկայ իրեն առջեւն, ըսաւ անոր. ուրախութեամբ լսեցի որ զղաստացած ես յիմարութենէդ, և թէ պատրաստ հայրենի աստուածներն պաշտելու. Գոհար անմիջապէս պատասխանեց դատաւորին, և իմացուց անոր զըրպարտուած ըլլալն, և թէ չնորհուած քանի և չորս ժամերն, ոչ այլ ինչ ծառայած էին, եթէ ոչ ամրապնդել իրեն հաւատքն, որպէս զի աւելի համարձակութեամբ, կարող ըլլայ դաւանիլ Յիսուսն:

Դատաւորն իմացած Գոհարին հաստատամտութենէն, լիրբ աղջիկ ըսաւ, ասա՛ղ, որ քու հօր յիշատակին վատահամբաւ պիտի ընծայես ապագայներուն, անարգական մահուամբդ, որուն արժանի կընես քու անձն. իմ դրացմունքներս չեն նեղեր որ քեզի հետ ժամավաճառ ըլլամ, և քեզմէ սրտնեղացուցիչ պատասխաններ առնեմ, վերջին հրաբերս է ուրեմն, որ քեզ կընեմ, այո՛ կամ ո՛չ պատասխանէ ինծի. լսէ՛ Գոհար, պիտի դառնաս ճանչնալու հայրենի աստուածներն և պաշտելո՞ւ զանուն, ո՛չ պատասխանես Գոհար:

Դատաւորն, ուրեմն ըսաւ, դիս կտիպես որ մահուան դատապարտեմ քեզ, Գոհար անմիջապէս պատասխանեց, ես պատրաստ կպատեմ մեռնելու և հոգիս Յիսուսի ձեռքն յանձնելու, Յիսուսն է միայն ճշմարիտ Աստուած, և ոչ թէ անզգայ՝ քարէ կամ փայտէ չինուած կուռքերն, որ իրենք իրենց երբէք զօրութիւն չունին, և ոչ ալ կճանչնան իրենց համար ըլլուած պաշտամունքն, նոյնպիսի խաբեբայութենէն, աստանային չարութեամբն է աւաջ եկած, որպէսզի ոգէտ մարդկութիւնն, նոյնպիսի մոլորութեամբ, ճշմարիտ Աստուծմէ բաժնուած, յաւիտեան թշուառ ըլլայ:

Դատաւորն այն առեն, հերիք է, ըսելով ընդմիջեց Գոհարին խօսքն. ես ամէն ջանք գործածեցի, որ այս լիրբ աղջիկն զգաստացնեմ և իրեն հօր յիշատակն չաղարտեմ, անիկայ չուզեց զգաստանալ, իմ կողմանէ ամէն փորձ կատարուելէն վերջ, ինծի այլ ինչ չը մնար, եթէ ոչ պատժել անոր լրբութիւնն, մնուիրն յանձն կառնէ, ես ալ զանիկայ չարչարել տալով պիտի մեռցնեմ: Ուստի հրամայեց հոն ներկայ եղող դահիճներուն, որ Գոհարն մերկացնեն վուխով. և գետնին տարածելով զանիկայ գանակոծին խարտազանիներով. դահիճներն մերկացնելով Գոհարն, սկսան գանակոծել, որ անմեռունչ և անդժգոհ կընդունէր հարուածներն և կաղօթէր ըսելով. Յիսուս ողորմութիւն իմ և օգնութիւն իմ, քեզ նուիրեմ զիս, մարմինս մասնակից ըրէ քու չարչարանաց, հոգիս ալ, քու արքայութեան: Դատաւորն անոր արտասանած աղօթքն լսելով և քաջ ըմբռնելով որ, չպիտի կարենար անոր հաստատամտութեանն յաղթել, ապշած մնաց և թէ յուսահատած:

Դատաւորն ուզելով դադրեցնել Գոհարն աղօթքն ընելէ, հրամայեց դահիճներուն որ, անոր լեզուն բերնէն դուրս քաշելով կըտրեն, յետոյ հրամայեց որ կարգաւ կտրեն՝ անոր չրթունքներն, անոր քիթն, և ականջներն, ինչպէս ալ անոր ծիծերն. երբ այսպէս անօրէնն հրամանն կատարուեցաւ, և Գոհարին լեզուն, չրթունքներն, քիթն, ականջներն եւ ասիներն կարուեցան, նա անսասան քաջութեամբ և թէ համբերութեամբ տանելով, հետզհետէ լլկուած անդամահատութիւններուն, մնաց բոլորովին արիւնլուայ, անանկ որ հոն ներկայ եղող հեթանոսներն, չէին կրնար անտարբեր մնալ նոյն տեսարանին առջեւ, անդամահատ աղջկան վիճակին վրայ կդթային և կանիծէին դատաւորն, որ նոյն վիճակին մատնած էր զանիկայ:

Դատաւորն, Գոհարին անվնաս եւ արիւղիմ կեցուածքին վրայ, աւելի եւս զայրանալով, որ չէր կարող եղած բաժնել զանիկայ ուզնեցած համոզումէն եւ թէ յամառութենէն, վերջապէս դահիճներուն հրամայեց որ անոր կեանքն վերջացնեն գլխատելով. ուստի դահիճներն զանիկայ ծնրադիր ըրած գլխատեցին: Գոհարին գլուխն բաժ-

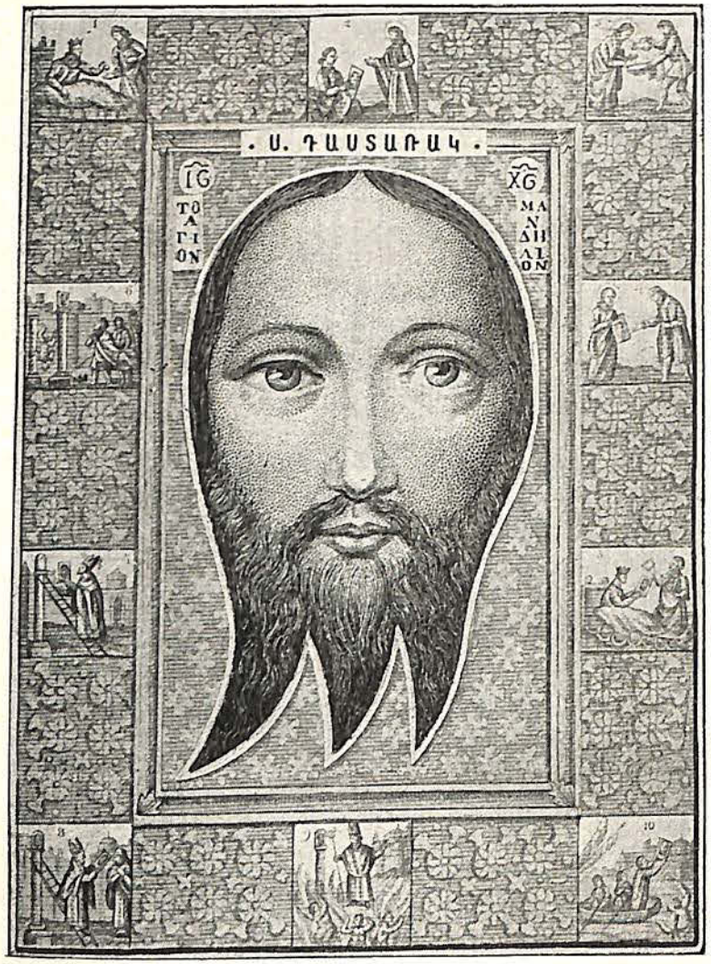
նուելով մարմնէն գլորեցաւ գետնի վրայ, եւ կեցած դատաւորին ամբոխն առջեւ ալաղակեց. Մէծ է Յիսուս. Ներկայներն ամէն ապշած եւ մեծապէս զգածուած այս հրաշալիքէն. Մէծ է Յիսուս. դոչեցին: Որպիսի հիանալի համոզումն է, որ Յիսուսի հաւատացողն կարհամարհէ ամէն ինչ, մինչեւ անգամ կեանքն:

Դատաւորն, որ ուզած էր Գոհարն մեռցնել տալով Յիսուսի անունն անարգել, Յիսուսի անուանն հռչակուելուն չարժանքի եղաւ, որովհետեւ Գոհարայ եղբայրն, ազգականներն եւ ծանօթներն ամէն; անոր արիական մարտիրոսութիւնն տեսնելով հաւատացին Յիսուսի, եւ Աստուածքի մէջ հաւատացելոց թիւն չատցուցին. ուր առաջին անգամ ըլլալով. հաւատացեալներն սկսան քրիստոնեայ կոչուիլ: Պետրոս առաքեալ, վերցնել տալով, Գոհար կուսին մարմինն գլխատուած տեղէն, յարգանօք պատեց զանիկայ, մաքուր պատառի մէջ, եւ թաղեց գերեզմանատունն:

ՅԻՇԱՏԱԿ ԱՐԴԱՐՈՅ

ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՄԲ ԵՂԻՑԻ

ՎԵՐՋ Բ. ՄԱՍԻՆ

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԿԲ. ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ ԺԱՄԱՆՈՒՄՆ

Վասն Նախարարին զաւակներն ճամբորդելով և Տուբիա նախարարին զաւկին քով ժամանմանէն երազած էին, մէկ նոր հանգըստաւէտ կեանքի սեմն ոտք կոխած ըլլալիքնին, յուսախաբութիւն էր այն, յառաջիկայով մեր պատմելիքներէն յայտնի պիտի ըլլայ այն, թէ տակաւին նոր նոր վշտեր կմնային անոնց պատահելիք, վշտերու քովէն պիտի անցնէին ապրելու պէս մաքրուելու համար, մինչեւ որ Աստուած չնորհներ անոնց իրենց ակնկալած անդորրութիւնն: Կոռնակ եւ Սոփերայ երուսաղէմէ և թէ Աստիօքէ բաժնուած՝ սքանչելի եղանակի մէջ գնդազուարճ օդով, վերջապէս հասած էին Տիգրանակերտ:

Կոռնակ եւ Սոփերայ, քաղքին դրան քով հանդիպեցան Բադարատայ մէկ ծառային, որ անոր հրամանաւն, տասն եւ երկու օր առաջ վերէ վեր, չարունակ առաւօտէն մինչեւ երեկոյ հոն սպասելու վրայ էր, Կոռնակայ եւ Սոփերայի, որպէսզի դիմաւորէ զանոնք և առաջնորդէ իրենց համար պատրաստուած տունն: Բագարատ՝ Կոռնակայ, Երուսաղէմէն իրեն գրած նամակն, տասնեւերկու օրերէ վեր ընդունած, տեղեկացած էր անոնց ճամբայ ելլելիք ըլլալն, անոր համար ալ պատշաճ համարած էր, ծառայներէն մէկն չարունակ սպասցնել տալ, քաղքին դրան քով, քանի որ Կոռնակ և Սոփերայ, չէին գիտեր ո՛ւր երթալիք ըլլալնին. այսպէս ուրեմն եղբայր եւ քոյր, Բադարատայ ծառային առաջնորդութեամբ, հասան իրենց համար պատրաստած բնակարանին, ուր մեծ ցնծութեամբ դիմաւորեց զիրենք Զեփիռ:

Իսկ սեպաշ չունէն Սոփերայի համար ըրած ընդունելութիւնն, կարելի չէ երեւակայել. հաւատարիմ անասունն խօսք չունէր բերանն, որ արտայայտէր զգացածն. քիչ յետոյ հասաւ քովերնին Բադարատ, Կոռնակին ու Սոփերայ դիմաւորող ծառային, լսած ըլլալ անոնց հասած ըլլալն նոյն օրն. ո՛րքան հաճոյական էր այն ժամն, որուն մէջ դարձեալ Բագարատ, Կոռնակայ և Սոփերայի հանդիպած

էր, ինչպէս ալ եղբայր և քոյր իրենց բարեկամին Բագարատայ, ո-
րոնք մինչեւ կէս գիշեր երկարեցին մտերմական տեսակցութիւնին,
մէկտեղ ալ ընթրեցին, յետոյ իրարմէ բաժնուեցան, անկողին երթա-
լու համար: Հետեւեալ օր Բագարատ կանուխ այցելեց Կոռնակայ և
Սոփերայի, իրենց մէջ պէտք եղած կարգադրութիւններն ըլլին:
Կոռնակ հինգ օր հանդչելէն վերջ, Տիգրանակերտէն ճամբայ ելաւ,
որպէս զի Եգեսիա երթայ, այն տեղւոյն գործերն կարգադրելու դի-
տումով:

Տիգրանակերտ գեղեցկաչէն քաղաք մ'էր, մեծ եւ անուանի,
Տիգրան առաջինէն կառուցուած, և հիմնադրին յիշատակին համար
ալ այնպէս կոչուած, ամրոցապատ և պատուարով բոլորուալ, ո-
րուն քովէն արագահոս կընթանայր Տիգրիս մեծ գետ. Տիգրանա-
կերտի չրջակայ արտերն, չատ արգաւանդ և բերրեր, թող ուրիչ
արտադրութիւններ, ձմեռուն հոն խոշորութեամբ անուանի էր:
Նոյն քաղքին վրայ կիյնար Սրմակ քաղաքացին, որ հասարակու-
թեան ըմբռման համաձայն, անիկայ Սանատրուկ անհարազատ զա-
ւակին էր ճանչցուած, անարգաբարոյ մէկն՝ որ պաշտօնովն ղբաղե-
լու տեղ, անառակ և անվայելուչ կեանք վարելու էր հետամուտ
եղած: Սրմակին քով պատիւն ամենեւին կարեւորութիւն չունէր,
միշտ կանանց հետ ժամանակն կանցնէր, և թէ սարդանապալեան
խնջոյքներու մէջ, նոյն իսկ պաշտօնարանին մէջ և թէ այլուր, պաշ-
տօնին վերաբերեալ մէկ գործի վրայ, ուրիշին հետ բանակցած ա-
տեն, եթէ դիպուածով մէկ կին տեսնէր, անոր հետէն կընթանայր,
այնքան կանաչէր, և հեշտասէր, որ առ հասարակ ամենուն քով
ղղուելի էր հանդիսացած:

Բագարատ Տիգրանակերտ բնակելէն վեր, չէր դադրած իրեն
համար, սիրելի եղած այն զբաղմունքէն, ինչպէս էր որսորդութիւնն,
ուստի առէլ քաղքէն դուրս կելլէր, որսորդութեան պարապելու.
անգամ մ'ալ այսպէս, Տիգրանակերտէն հեռացած, միայնակ կը
գտնուէր մէկ հովիտի մէջ, ուր ականջին հնչեց ուղի մի բառաչիւնն՝
մօտաւոր մէկ տեղէն. Բագարատ ուղին բառաչիւնն եկած տեղ եր-
թալով, տեսաւ մի եղջերաւոր իժ. իժն որ ուղի բառաչիւնի պէս
ձայն կհանէր, Բագարատին վրայ յարձակեցաւ անմիջապէս. Բագա-
րատ ետ քաշուած՝ թէեւ ուղեց իժն սատկեցնել, այլ չկարենալով
սարսափահար աճապարեց փախուստ տալու. իժն ալ սկսաւ հետա-
պնդել, և ընթանալ Բագարատին հետէն, մինչեւ որ անիկայ հա-
սաւ, ոչխարներու մէկ հօտի քով. հիանալի էր տեսնել նոյն պա-
րագային մէջ ոչխարներն, թէ ինչպէս դուրմով տեղերնէն ցատկեցին,
և երկու բաժին եղած, հասան իժին քովը, և խակոյն չրջապատեցին
զանիկայ. ոչխարներուն կազմած չրջանակն, այնքան խիտ էր որ իժն

չկրցաւ չրջանակէն դուրս ելլել, ո՛ր կողմն որ կուզզուէր ոչխարնե-
րուն ատքերէն, հարուածներ կընդունէր գլխոյն վրայ, հարուածներն
կրկնուելովն և բազմապատկուելովն, վերջապէս եղջերաւոր իժին
գլուխն ճմռուեցաւ և սատկեցաւ:

Կոռնակ Տիգրանակերտէն եգեսիա ուղեւորած ժամանակ, յանձ-
նած էր քոյրն Բագարատայ խնամոյն. անոր համար Բագարատ կայ-
ցելէր Սոփերայի, նոյն իսկ որսորդութեան գնացած օրերն, որպէսզի
միմակութիւնն զգալի չընէ անոր, ամիս մ'էր անցած Սոփերայի
Տիգրանակերտ հաստնելէն վեր, բնաւ ծանօթութիւն չուզեց ընել քա-
ղաքացիներուն հետ: Բագարատ Սոփերայի կեանքին միակերպու-
թիւնն փոխելու համար, մէկ անգամ փափաք յայտնեց զանիկայ որսոր-
դութեան տանիլ, ինքն երկու ծառայներու ընկերութեամբ Սոփե-
րայն և անոր ծառայներէն մէկն, ձիեր հեծան ամէնքն ալ այսպէս,
հինգ ձիաւորներ եղած որս գնացին:

Բառաչ աւանին անցնելով՝ ալ աւելի յառաջացան, մինչեւ որ
առջեւնին ներկայացաւ մէկ անտառ, որուն առջեւն կար մէկ մար-
գագետին, անոր ծայրն ալ մէկ աղբիւր. հոն հասած նստեցան և կե-
դակուին, անոր ծայրն ալ մէկ աղբիւր. հոն հասած նստեցան և կե-
րակուր կերան, յետոյ Բագարատ թողլով հոն, Սոփերայ իրեն ծա-
ռային հետ մէկտեղ, ինքն երկու ծառայներն հետն առած, ձիերնին
հեծան և անտառն մտան որսալու համար. Սոփերայ միայնակ մնա-
լով, ծառային հետն ալսաւ չրջագայիլ, մարգագետնի չուրջն, գորգի
նման կանոնաւորութիւնն հաճոյքով զննելէն վերջ նստեցաւ աղբիւ-
րին քով:

Երեք որսորդներն անտառին խորերն յառաջացած և խուզար-
կած՝ միայն երկու նապաստակներ կարող եղան որսալ, այլ ետ դառ-
նալու ժամանակ, ուրիչ կողմ նոր պտոյտ ըրին, ահա այն տեղն էր որ
գտան մէկ վայրենի խոզ. Բագարատ չատ ուրախ էր որ նոյն անա-
սունին հանդիպած էր. ուստի ծառայներով մէկտեղ նետեր արձակե-
ցին անասունին վրայ, որ հարուածներն զանիկայ. հարուածներն ամէն
կվրիպէին, և անասունն ճարպիկ վազուածքովն մէկ այս կողմ մէկ
այն կողմ կընթանայր և կազատուէր, մինչեւ որ վայրի խոզն ան-
տառէն դուրս ալացած մարգագետինն հասաւ. Սոփերայ որսորդնե-
րուն ազդուկէն, երբ անտառին կողմն կնայէր, յանկարծ վայրենի
խոզն անոր վրայ խոյացաւ, հազիւ մէկ կանգուն տեղ էր մնացեր որ
հասնէր Սոփերայի վրայ, վայրի խոզն կատաղութեամբն անշուշտ պի-
տի ըզքաեր Սրշակունի օրիորդն, եթէ ծառայն քովը չըլլար, արձակն
ծառայն կատաղի անասունին խոյանալն տեսածին պէս, նիզակն ա-
նոր բերանն մխեց, տապալից գետինն,

Սարսափեցաւ Սոփերայ, ինչպէս ալ Բագարատ, ինքն պատճառ
եղած ըլլալով Սոփերայի նոյն օրն մէկտեղ որսորդութեան գալուն.

կատաղի անասունն նորանոր հարուածներ ընդունած մեռած էր։ Բագարատ պահ մ'ալ մարգագետնի վրայ մնալով և ազբիւրէն ջուր խմելէն և զովանալէն վերջ, հրամայեց որ անասունն ու երկու նապաստակներն մէկ ձիու վրայ բեռցնեն. ինքն ալ Սոփերայի օգնեց ձիուն վրայ հեծցնելու, այսպէս ինքն ալ հեծած իր ձիու վրայ, երկք ծառայներով մէկտեղ ճամբայ ելան Տիգրանակերտ դառնալու, ուր հասան օրուան ուշ ատեն։ Բագարատ Աստուծոյ բիւր գոհութիւն մատոյց որ, իրեն հովանաւորութեամբն Սոփերայն ազատած էր ատոյգ մէկ մահուանէ. Սոփերայ ալ չնորհակալ եղաւ Աստուծոյ որ զերծած էր վայրենի խողին սրածայր ակռայներէն. զգացած ապրատիին պատճառաւ, երկու օր պարտաւորեցաւ անկողնին մնալու. անկողնին գտնուած ատեն, ձեռքն հասաւ Յովասյ բօթարեր նամակին, որ Երուսաղէմէն կ'ծանուցանէր Կոռնակայ և Սոփերայի, Աբուդի մահն. ահա նամակին օրինակն, դրուած հետեւեալ եղանակաւ։

ՅՈՎԱՍ ՈՐԴԻ ԱԲՈՒԴԻ ԱՌ ԿՈՌՆԱԿ ԵՒ ՍՈՓԵՐԱՅ ՈՂՋՈ'ՅՆ ՇԱՏ

Սիրելիներս, ձեր Երուսաղէմէն բաժնուելէն երկք չորեքի վերջ, Աբուդ իմ հայրն հիւանդացաւ և անոր վիճակն չուտով վատթարացաւ և թէ մնունդ առնելէ դադրեցաւ, դեղերն և տարուած խնամքներն չդարմանելովն, Յակովբոս Առաքեալն քովն փութայ և հոգեվարքն սկսելէն առաջ, անոր մատակարարեց Ս. Խորհուրդներն, և մահուան պատրաստեց զանիկայ։ Ս. Թոչակն ընդունելէն վերջ էր որ մարեցաւ մէկ ճրագի պէս, սուրբի նման վախճանեցաւ. մեռնելէն առաջ ինծի յանձնարարեց որ ձեզի՝ իրեն սիրելի թոռներուն, գրելով իմացնեմ թէ ինքն կրամծուի այս կեանքէն, ձեզ օրհնելով և ձեր անուններն յիշելով. ես իմ հօր վերջին կամքն կատարել ուզելով ինչպէս մէկ նուիրական պարտք, նոյն իսկ անոր թաղումն ընեցի առաջ, անմիջապէս գրելի այս նամակն, որ ձեզ ծանուցանեմ այս ամէնն, սիրելի քեռորդիներս, ձեր Աստուածահաճոյ ողջոյնն ալ յանձնած ինամ. ողջ լերուք

ՅՈՎԱՍ

Հ. ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ՇՈՒՐՋՆ

Տիգրանակերտ, որ և Ամիդ յորջորջուածն, վայելուչ քաղաք մ'ըլլալէն զատ վաճառաշահ էր ևս, որուն այսպիսի յատկութիւնները համայած էին Բագարատն, որ Եդեսիայէն ելլելէն վերջ, հոն հաստատէր բնակութիւնն, հիմնադիրն ո՞վ էր եղած. Ս. Տիգրանն, թէ միւս Տիգրանն, և կամ ուրիշ մէկն. մեր վիպասանութեան հաճար նշանակութիւն չունի, պէսպէս կարծեաց քննութիւն ընել, այլ միայն ճշդիլ նկարագրութիւնն։ Կլիման առողջարար էր, հողն արդասաւոր, որ կարտադրէր ընդհանրապէս ամէն տեսակ պտուղներ, բանջարեղէններ, և ընդեղէններ, նշանաւոր էր ինչպէս արդէն ըսինք ձմեռուկն, նոյնպէս ալ սեխն, որունք արտաքոյ կարգի մեծութեամբ կհասունային։

Տիգրանակերտն ինքնաստիպ և չհաղթուիլ քաղաք մ'էր բերդաւոր և պարսպապատ արտաքին տեսկն ահարկու էր, պարիսպներն մեծատաշ քարերու կոյտերէն կազմուած, մէկ չատ աշտարակներ կզարդարէին չուրջն, տեղ տեղ կինչմարուէին քանդակեալ արձիւներ, թագերով պսակեալ, արծիւներուն մէջ քանիներն երկգլխանի էին. պարսպին լայնութիւնն այնքան ընդարձակ էր, որուն վրայ քովէ քով կրկին կառքեր պիւրութեամբ կրնային անցնիլ, չրջապատն ալ հետոտա, երկու ժամ կրնար տեւել. թէ պարսպին և թէ չէնքերուն համար գործածուած էին, թխադոյն քարեր մատակարարուած մերձակայ լեռներուն քարահանքերէն, որունք քաղքին դէմընդդէմ բարձրացած կերեւնային, Տիգրանակերտն բարձրաւանդակի վրայ էր հիմնուած. անոր հանրանկարն երկայնաձեւ էր, առեւտրական տեսակէտով չատ յաւնջացեալ, մուշտակի վաճառականութիւնն առաջին տեղն ունէր, վաճառաց փոխադրութիւնն կ'ըլլար չարունակ, ուղտերու երամակներով։

Բնակիչներն ընդհանրապէս բարեկեցիկ դասուն կվերաբերէին, որքան անոնք առեւտրական հանգամանքով հնարիմաց քաղաքացիներ եղած ըլլային, հետզհետէ սկսած էին ըլլալ հաճոյասէր, որովհետեւ ժամանակին քաղաքական, Տիգրանակերտի մէջ հաստատուէին վեր, մոցուցած էր հոն Աստուածան և Զրուանեան տօնը, բաւ այլանդակ սովորութիւնն ևս, որ տարւոյն ընթացքին մէջ, քանի մ'օրեր կթոյլատրեր, ամէն տեսակ անբարոյականութիւններ ընելու, քաղաքացիներն վարժեցնելու համար խառնակեաց ըլլալու,

նմանօրինակ բնաւորութեան տէր ըլլալով նոյն ինքն քաղաքական, այսպէս քաղաքացիներն հետզհետէ վարժուելով խառնակեցութեան մէջ, բնական էր որ աստրնութենէ աստրնութիւն առաջնորդուէին։

Քանի՛ հոյակապ մուտք ունէր Տիգրանակերտ, ծառուղիներ կերկարէին մինչեւ քաղքին ներքնակողմն, արտաքուստ ալ արեւմտեան կողմէն կերկարէր ընդարձակ պողոտան, որ կառնէր մինչեւ հեռաւոր քաղաքներ, գեղեցիկ անտառներ կպատէին պողոտային ու ահեակն, բլուրներ և բարձունքներ այս կողմն այն կողմն, կանանչազեաս կիսայանային պողոտային երկայնութեան վրայ, բարձունքներուն և սարերուն վրայ կանգուն կառնուէին՝ հակառակ տեսիլ ամրոցներ և աշտարակներ, որոնք հիմնուած կրնային ըլլալ պատմութեան աւանդած պէս պէս քաջամարտիկներէն, քաղքին ձախակողմն մղուած հետու կիչմարուէր Տիգրիսն որ ալեկոծաձեւ պտոյտովն կհոսէր։

Այս մեծ գետն կընթանայր դէպ ուղիղ Միջագետք, խառնուելու համար Եփրատայ ջրերուն հետն, որոնք զիրար գրկած կ'ողողէին ընդարձակ տարածութեամբ գետիններ, բարեբեր ընելու համար զանոնք. մեծածաւալ այսպիսի կրկին գետեր, կրնային մրցիլ երկրագնդոյն վրայ յիշատակուած միւս մեծամեծ գետերուն հետն, ըսայ Եգիպտոսի Նեղոսի, ըսայ Հնդկաստանի Գանգէսին հետն, Տիգրիս և Եփրատ արդէն զատ զատ մեծամեծ գետեր ըլլալով, իրարու հետ միացած առաւելապէս կարեւորութիւն կունենային, ինչու որ կարող էին միլիոն մղոններու տարածութեամբ հողեր առոգանել։

Տիգրիս տեղտեղ հարիւր քառասուն ոտք լայնութիւն ունի, ինչպէս տասն ոտք ալ խորութիւն, իսկ Եփրատ քառասուն ոտք լայնութիւն և ութ ոտք խորութիւն։ Տիգրիս երկվայրկեանի մէջ յիսուն հազար խորանարդ ոտնաչափ արագութիւն ունի. իսկ Եփրատ քան և հինգ հազար խորանարդ ոտնաչափ, որոնց գոյացուցած ջրուղիներն երկվայրկեանի մէջ հայթայթելու վիճակի մէջ են, հինգ հարիւր խորանարդ ոտնաչափ. այսպիսի միացեալ գետերն մինչեւ հարիւր ոտնաչափ լայնութիւն կկազմեն, որով բնաւ դժուարութիւններ խափան չեն կրնար ըլլալ նաւարկելի ըլլալու համար, որոնց հոսանքն կասկին անհուն մղոններ ընթանալով մինչեւ Պարսկական Ծոցն, և հոն ծովուն հետ յարաբերութեան մտնելով, քանիցս օգտակար ընծայելով զայն առեւտրական գործառնութեանց. նոյն ժամանակներն տախտակամած լաստեր կգործածուէին Տիգրիսի վրայ երթեւեկութեան համար, նոյնպիսի լաստերուն տախտակամածն էր հաստատուած կիլոակիլոյ ուռած տիկերուն վրայ, որոնք ճարտարութեամբ իրարու հետ կապուած էին։ Եփրատ համեմատութեամբ Տիգրիսի, երեւոյթ ունէր աւելի բարձր մակերեսով։

Տիգրիս եւ Եփրատ, որ քանի գեղանկար ափունքներ ունին, որոնք Հայկազնեայց ընտանեկան ըլլալէն զատ, աւելի նուիրական էին համարուած, նոյնպիսի գետերն են որ կը յիշեցնեն, Աստուած բարօրութեան հանգստավայր երկրաւոր դրախտն, վասն զի դիխաւորապէս Տիգրիս եւ Եփրատ էին, որ կանանչեցէք կընծայէին զայն։ Տիգրիսին ըղխուման գոյացնող բնավայր կրնայ համարուիլ Տիգրանակերտ քաղքին՝ հիւսիսակողման լեռնաշղթաներուն կողքն, իսկ Եփրատայ ըղխման տեղն ալ հանդարտօրէն համարուած է Բիւրակնեան լեռներն ըլլալն։

Մերձաւոր հաշուով Տիգրիսի ընթացքն կրնայ ըլլալ աւելի քան քառակի հարիւր փարսախ, իւրաքանչիւր փարսախն հաշուելով երեք աշխարհագրական մղոններ։ Իսկ Եփրատինն հինգ հարիւր փարսախ կամ հազար հինգ հարիւր աշխարհագրական մղոններ։ Եփրատ Հայաստանեայց գետերուն ամենէն երկարընթացն է, և Ս. Գրոց մէջ Մեծ Գետ անուանուած. Եփրատայ խոր տեղերն գտնուած ձկերն այնքան մեծ են, որոնք կետեր կրնան կոչուիլ, մինչեւ երկու կանգուն երկայն. սոյն գետն բաժնուելով զանազան ճիւղերու, այլ եւ այլ գետակներ կը կազմեն և տեղ տ՛ալ բարձունք՝ ուստի ուժգնակի վար թափուելով վեց գրկաչափն ջրվէժ կկազմէ, ձորի մի մէջ վիժելով չառաչմամբն։ Եփրատն այս, "կարկաչահոս անցնելով Հայաստանեայց գաւառներէն կյառաջանայ դէպ ուղիղ Սրեւմուտքն, ուր մօտեցած Միջերկրական ծովուն՝ ընթացքն կշեղէ հարաւակողմն, հոն է որ Եփրատ Տիգրիսին հետ կմիանայ. Եփրատն նմանելով փեսային, Տիգրիսն ալ հարսին որ իրարու հետ գիրկընդխառն պլլուած ինչպէս թէ կներկայացնեն իրենց առագաստն նոյնպիսի նշանաւոր վայրն է Միջագետք կոչուածն։

Պարսկական Ծոցին մերձաւոր տեղուանքն միացեալ գետերն մղոնապատ լայնութիւն ունին, և ալ աւելի կընդարձակին մակընթացութեան ժամանակ, այսպիսի գետերն տեղ տեղ յատակութիւն ունին, այնքան որ կարելի է նշմարել խորերն գտնուող ձկերն և տեղ տեղ ալ պղտորութիւն, մանաւանդ անձրեւներէն վերջն ժամանակ ժամանակ յորդահոս անձրեւներու պատճառաւ Տիգրիսի և Եփրատայ ջրերն առատացած, ողողումներ յատակ բերած և տակալի ընծայած նոյնպիսի գետերն՝ անոնց ուժգնութիւնն եւ վնասակարութիւնն կասեցնելու համար, չատ ինքնակալներ գետերու բաժանումներ ըրեր և թմբեր են կանգներ։ Տիգրիսի եւ Եփրատայ միջեւ գրաւնուած գետիններն կհաչուին ըլլալ երկրիկին արտաւարէն աւելի տարածութիւն ունեցող գետիններ։

Ընդարձակ միջավայրն որ կրաժնէր Տիգրանակերտն Միջագետքէն, ուր Տիգրիսն արագընթաց կյառաջանայր, անոր չրջակայներն

կինչմարուէին մեկուսացեալ ճոխ ապարանքներ, որոնց հակապատկեր կանանուէին նոյնպէս անպաճոյճ բնակարաններ. այսպիսի անպաճոյճներուն մէջ բնակութիւն հաստատած էին, աւելի այն տեսակ անձեր, որոնք իրենց մեծութենէն հրաժարած, յարած էին գեղջական պարզ կեանքի, երկրագործութեան զբաղելով. նոյնպիսի անձերն ընդհանրապէս արդէն պետական գործերու մէջ պաշտօնավարութիւն ընդունելէն էին. յետոյ ձանձրացած հրաժարած էին իրենց մեծութիւններէն, որոնց թուոյն մէջ կրնային համարուիլ այն ամէն քրիստոնեայ նախարարներն, որ Սանատրկոյ ամբարիշտ քաղաքականութենէն ղղուած, հեռացած էին մայրաքաղաքէն:

Տիգրանակերտի չրջակայներն օգտաչատ վայրեր էին, քաղքին առաւելութիւններ կրնծայէին առատ աղահանքերն. ինչպէս ալ քարահանքերն, քարերն ընդհանրապէս թխադոյն տեսակէն, ոչ նման սիոյ քարահանքերուն նման, որ սպիտակ քարեր կարտադրեն: Տիգրանակերտի խիտ անտառներն կհայթայթեն քաղաքացւոց առատ փայտ, ուր որսի կենդանիներ բազմութեամբ կգտնուին, որոնց թուոյն մէջ կհամրուին, վայրի խոզ, այծ, ոչխար, ճագար, այսպէս վայրի բադեր, սագեր, աղաւնիներ, լորեր, սարեկներ և կաքաւներ որոնք գեղափուշքներն կճոխացնեն. գետային ձուկերուն զանազան տեսակներ են. կարմրախայտ, կարպետիկ, մոխ, թեփուկ, ծածան, ընչաւոր, գեղիկ, այս ամէն կենդանիներ համադամ կերակուրներ կհայթայթէին քաղաքացւոց:

Տիգրանակերտի մէջ բնակութեան բարի ըլլալուն ակնարկ հանդամանքն Բագարատայ սուր աչքերէն վրիպած չըլլալովը, մանաւանդ անոր չրջակայներ գտնուած որսերու առատ տեսակներն, յորդոր եղած էին Բագարատայ որ երթայ բնակի հոն, քանի որ Արչակունի օրիորդն այլ ևս չէր կրնար ապրիլ Եդեսիա և թէ սոիպուած էր հեռանալ մայրաքաղաքէն, այսպէս Բագարատ Տիգրանակերտն յարմար դատելով, հոն հրաւիրեց Սուրէրայ և Կոռնակն, չէր կրնար գոչակել գժբաղդ երիտասարդն որ նոյն քաղաքն քանի փորձանաւոր պիտի ըլլար իրեն, ուր հանգստութիւնն վրդովող մէկ թչնամի պիտի ապրէր մէջտեղ, որ պատճառ պիտի ըլլար իրեն ձերբակալուելուն բանտարկուելուն, և վերջապէս նոյն միջավայրէն հեռանալուն:

ՀԱ. ԿՆՃԻՌՆԵՐՈՒ ԿՆՃՌԱԳՈՅՆՆԵՐՆ

Տիգրանակերտի ութեսուն հազար բնակչաց մէջ Հայկազնեայք էին բնականաբար, որ մեծամասնութիւնն կկազմէին, այլ և այնպէս կարևոր և առաւար թուով գաղթականութիւններ ալ կային հաստատած, որոնք այլևայլ ծագում և ազգութիւն ունենալովնին, զատ զատ հասարակութիւններ ըլլալու նկարագիր ունէին, և էին՝ Զանդիկք, Հաթք և Սպատք. չհնկանութենէն զուրկ չէ ուրևնն, որ մենք նոյնպիսի երևք հասարակութիւններու վրայ, հարևանցի ծանօթութիւններ աւանդենք, որոնք իրենց ունեցած յատուկ և սէսպէս հանգամանքներովնին մեկզմեկէ կտարբերէին:

Զանդիկք, որոնք Զրադաչտայ հետևողներ ճանչցած էին. և մոգական այլանդակ արարողութեանց հետամուտ, կսլաչէին արեւն ու կրակն. նոյն ազանդին որդեգրեալներն մեծապէս կախարժէին կերուխումէն, հուսմ միան էր ընդհանրապէս անոնց գործածած կերակուրն, պղպեղ և համեմներ խառնելով, անոնց քով բանջարեղէն ուտելն աւելի էր, իսկ ոգելից ըմպելիներ գործածական և թէ մեծապէս փափաքելի. անոնց հասարակութիւն ընդհանրապէս մեծապէս փափաքելի. անոնց հասարակութիւնն ընդհանրապէս մեկուսակալ կապրէին ուրիչներէն. սովորութիւն էր անոնց քով, տարեւսյն չորս եղանակներուն սկիզբներն, ինչպէսքներ կազմակերպել իրենց պլխաւորներու բնակարաններու մէջ, ուր ամէն հասակներէ մարդեր երկայն ժամեր կզուարճանային, հոն կգտնուէին ամուսնացեալներ և ոչ ամուսնացեալներ, պատանիներ և օրիորդներ, արբեցութեան աղգեցութեան ներքև ընթրիքն աւարտած առեն, կանթեղներն կմարէին և իրարու հետ ո՛վ որու հանդիպեր անառակութիւններ ընելու կըզբաղէին:

Հաթք, ունէին իրենց մեծերն, որոնց բարի ոգիներէն՝ սեռած ըլլալու յատկանութիւնն ունէին և կրօնական զգացմամբ, անոնց յօժարակամ կհնազանդէին, և առուկներու աստիճան անոնց հրամանաց նայ ներքև ենթարկուած էին. Հաթք կպաչտէին հաւասարապէս բարի և չար ոգիներն, իրենց բնակարաններուն մէջ բարի և չար ոգիներու համար զատ զատ խորաններ կանգնած ունէին. Հաթք իրենց մեռեալներն կամփոփէին, իրենց մեհեանին կից չէնքին մէջ, բաւական ընդարձակ էր այն և չուրջն պահապաններ դրած էին, որ չըլլայ թէ չար ոգիներն իրենց մեռեալներն գողնան. Հաթք առանձին նշանագիրեր ունէին, որ ուրիշ ազգերու գործածածներէն կտարբերէր,

մանուածոյ նշաններ և ձևեր ունէին իրարու հանդիպած ատեն՝ միմեանց ճանչնալու համար. անոնց ուտեստն էր աղած ձուկ և աղած միս:

Ագաաք, լուրջ բնաւորութեան տէր հասարակութիւն մ'էին, սովորութիւն ունէին օրուան մէջ մէկ քանի անգամներ լողանալ ընել, անոնց մանկամարդիկ չարքաշ կապրէին, մարմնամարզանքներ կկատարէին այրական ոյժ ստանալու համար, որպէս զի յետոյ իրենց ծնանելիք զաւակներն ալ ատոյգ ըլլային, անոնց ամուսնութիւնն ծաղիկ հասակին մէջ տեղի կունենայր. մայրերն կվարժէցնէին իրենց զաւակները բոլիկ քալելու, նոյնպէս քիչ ուտելու, որպէս զի կարող ըլլային դիմանալու անօթութեան և ծարաւութեան. և ցուրտ եղանակին խստութեան, դիմադրելու միջոցներ կգործադրուէին. երիտասարդներուն չէր թոյլատրուէր, որ քալած ատենին չրջահայեաց ըլլան, այլ կորագլուխ և համեստ, անոնք իրենց մեծերուն առջև չէին կրնար խօսիլ մինչև որ հարցուէին. Ագաաներուն քով արգիլեալ էր առանձին կերակուր ուտելն, անոնց կերակուրներն ալ բանջարեղէններէն էին պատրաստուած. անոնց դաւանած կրօնքն, իրենց դիւցազանց պատուոյն ընծայուած մէկ պաշտամունքն էր:

Այսքան տարբերութիւններ, որ ժողովուրդներն իրարմէ կպատժնէին, կրօնքի և ցեղի խտրութեամբ, նոյնպիսի այլազանութեան ծագումներ յառաջ եկած իւրաքանչիւրին բնազդումէն, այն պատճառաւ, որ մարդկութեան միմեանցութիւնն չունի յարմարութիւն՝ լաւէն ախորժելու. մարդկութեան քայլերն եթէ յառաջդիմութեան միտին, հարկ է որ օգտուած ըլլայ պարագայներէն, որոնք չուրջն կդառնան, բարւոքման ձեռնարկն կարելի չէ իրականացնել, սահմանեալ ժամանակէն առաջ, այսպիսի նպատակակէտն կախում ունի դարերու հոլովումէն, մեր ըմբռնած բարւոքման առացումն ալ կրնայ ըլլալ, այնպիսի զօրութեան միջամտութեամբ, որ մարդկային կարողութիւնն գերազանցէ, և ո՞վ է որ գերազանցէ մարդկային կարողութիւնն, ո՞չ ապաքէն Աստուածայինն:

Կոռնակայ և Սոփերայի Տիգրանակերտ ժամանման ժամանակամիջոցն էր, որ հոն քաղքին բնակիչներն առհասարակ չրջաբերութեան հանուած, երեք կնճռոտ խնդիրներով մեծապէս հետաքրքրուած էին, քաղաքացիներն բաղկացնող այլեւայլ հասարակութիւններն, անհամբեր կսպասէին թէ այնպիսի խնդիրներն որպիսի լուծումներ պիտի ունենային. թէ ինչպիսի խնդիրներն էին անոնք, որոնք այնքան զբաղեցուցած էին Տիգրանակերտցիներն, ատոնց յառաջ պիտի բերուին. Բազարաա դիտակ այսպիսի լուրերուն հաղորդից զանոնք Կոռնակայ և Սոփերայի, հետեւեալ եղանակաւ:

Առաջին խնդիր-Քաղաքացիներէն՝ ամէնէն ազնուական ընտանիքներէն մէկուն զաւակն, որ մինչև չափահասութեան էր հասած

և տակաւին անոր ո՞ր սեռին պատկանելն չէր ճչուած, ընտաւտ չէզոք սեռզուած արուեր թէ էգ, ո՞վ կարող պիտի ըլլար որոշումին տալ խնդրոյն, ոչ ոք քանի որ փափուկ էր համարուած նոյն խնդիրն, թէև երկար ժամանակէ ի վեր հասարակութեան ծանօթ էր, նոյնպիսի եղելութիւնն, այլ կարեւորութիւն չէր տրուեր խնդրոյն, որովհետև անոր վրայով չկար, մինչև այն ատեն երբ մեծատուն հայրն մեռաւ, նոյն պարագային մէջ խնդիր ծագեցաւ, թէ ինչ որոշումի պիտի արուեր մեծատան զաւակին նկատմամբ, անոր ո՞ր սեռէն ճանչցուելուն, վախճանեալ մեծատան ամբաւ փարթամութեան ժառանգութիւնն, ո՞ր եղանակաւ պիտի կարգադրուեր, անոր ունեցած չէզոք զաւակն պիտի կարենա՞ր ժառանգել թէ ոչ:

Խնդիրն լուսաբանելու համար պէտք է իրազեկ ըլլալ, որ տեղական մէկ օրէնք, կպարտաւորէր քաղաքացիներն, որ երբ զուրկ ըլլար արու զաւակ ունենալէն, կպարտէր ժառանգութիւնն թողուլ տէրութեան դանձուն, աղջիկ զաւակն ժառանգութեան մէկ մասն միայն կրնար ընդունիլ, արդ այսպիսի պարտաւորիչ օրէնքին համար էր, բնականաբար քաղաքացւոց հետաքրքրութիւնն, թէ վախճանեալ մեծատան այն չէզոք զաւակն պիտի կարենա՞ր ժառանգել, անթերի հօրենական փարթամութիւնն, թէ պիտի զրկուե՞ր, ե՞րբ որոշումն պիտի ըլլար, և ո՞րպիսի մէկ անձ ձեռնհաս պիտի ըլլար, յաջողութեամբ լուծել այսպիսի խնդիրն:

Երկրորդ խնդիր-Հաւասարապէս հետաքրքրաշարժ էր, և էր Տիգրանակերտի քրմապետին կնոջ յանկարծ անհետացումն, խնդրոյ առարկայ էր եղած խորհրդաւոր նոյն դէպք, վասն զի չէր գիտցուած թէ քրմուհին ինքնին փախուստ տուած էր, թէ ուրիշներն զանիկայ բռնի տարած էին, երկու պարագաներն ալ կինճռուտ էին, կկասկածուէր որ քրմուհիին անհետացումն Սրմակ քաղաքապետին դիտակամաւ

մարելով կողակիցին պարտէզ լքնալն, հարցնելով իմացած էր կողակցէն թէ Չիզերուն պատճառաւ ստիպուած էր բացօթեայ պտոյտն ընելու, մէկ այսպիսի չրջագայութեան ժամանակն էր դիշերն, որ անցայտ եղած էր քրմուհին, ըլլուած խուզարկութիւններէն չէր յայտնուած, թէ ինչպէս անհետացած էր և ո՛ւր կգտնուէր անիկայ. դէպք մ՚էր այն որով զբաղած էին Տիգրանակերտցիք գաղտնիքն իմանալու՝ համար:

Երրորդ խնդիրն-էր հետեւեալն. մէկ ծերունի հնդիկ՝ Տիգրանակերտի մէջ պանդխատած, աղքատի կերպարանքով, դեղեր և թոյներ կվաճառէր, այլեւայլ նպատակներու ծառայելու համար, համբաւ էր հանած թէ ինք մոգ էր և ապագայն կրնար դուշակել, որուն յատկութիւնն կասկածելի ըլլալովը, Հայք և Ագաթ խոթերայ անձնաւորութիւն մի համարած էին զանիկայ, որով ալ արհամարելի խակ Զանդիկը և Հաթ.ը նշանաւոր անձն համարելով զանիկայ կպատուէին. պողոսի չարաճճի աղայներն, հնդիկին այլանձև տարազէն գրգռուած և ուշադրութիւնն անոր վրայ դարձուցած, ամէն անոր հետեւէն կվազէին, կհալածէին և կկատակէին զանիկայ, և թէ քարեր կինետէին հետեւէն:

Այսպէս մէկ անգամ, այն չարաճճի աղայներէն մէկն, նետած քարին ուժգին հարուածովը հնդիկին գլուխն չարաչար հարուածած էր, գանկն և ուղեղն վնասելով, դժբախտ հնդիկն, հարուածին ազդեցութիւնէն վնասուած, նոյն պարագային անէծք կարդաց, թէ երկրաշարժ ըլլայ Տիգրանակերտի մէջ, չէնքերն քանդին և փլատակաց տակ մնանին աղայքն. հնդիկն ընդունած հարուածին հետեւանօք մնաւ, անոր տուած անէծքն արձագանք հանած էր Տիգրանակերտի մէջ, անոր համակրող կումնակիցներն, որոնց հաւատքն աւելորդապաշտութիւն էր, հաւատացած էին որ երկրաշարժն անպատճառ տեղի պիտի ունենայր, սպասելով ահուդողով պատուհասին իրականանալուն: (*)

(*) Խաբեբաներէն ըլլուած գուշակութեանց համար բնաւ եւ երբէք պէտք չէ ողջամիտ Քրիստոնէին կարեւորութիւն տալ եւ հաւատք ընծայել. եւ միշտ դիպուած հնամարելու է եթէ երբէք այսպիսի գուշակութիւնք տեղի ունենան:

ՀԲ. ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻՆ ԶԱՐ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆ

Սահերայ, տեղեկանալով Յովասայ նամակով, Աբուդի մահուան դոյժին, ախրեցաւ մեծապէս և արտասուեց, հասն իրեն սիրելին էր, և մեծն երկրի վրայ, յիշեց Արշակունի օրիորդն, հանգուցեալին խօսքն, որ ըրած էր իրենց Երուսաղէմին բաժնուած ժամանակն, թէ ինքն անցայտ էր, այլ և երկրի վրայ մարմնական աչքերով, տեսնել իրեն սիրելի թոռներն, ունեցած տարիքին չատութեանն համար, այլ յուսով էր, հանդիպելու իրեն, արքայութեան մէջ, ուր հաւատացեալք ամէն, սրբութեամբ ապրելով, պիտի կարենան իրարու հանդիպելու, և անբաժան վայելելու յաւերժական ուրախութիւնն:

Նոյն ժամանակամիջոցն, տեղի ունեցաւ Տիգրանակերտ քաղքին մէջ, սարսափելի մէկ երկրաշարժ, ուր մէկ առաւօտ հանդարտութեան ատեն, երբ արեւն ծագեցաւ, մեծ ցնցումներ իրարու հետեւեցան, և թէ պատճառ տուին ամէն քաղաքացիներուն անուղղողով, և չտապով իրենց բնակարաններէն դուրս ելլելու որպէս զի փլատակաց ներքեւ չմնային, թէև երկրաշարժին հետեւանքով, անձնական կորուստներ չպատահեցան, այլ չէնքերն մեծապէս վնասուած եղան, մանաւանդ կամարակապ չինուածքն, ցնցումներուն հետզհետէ կրկնուելովը, քաղաքացիք համարձակութիւն չունեցան, այլ և իրենց բնակարաններն վերադառնալու և ամիսներ մէկ քանի օրեր, բացօթեայ տեղեր բնակելու, մինչև որ դադրէր երկրաշարժին ցնցումներն, դաշտի մի վրայ վրաններ կանգնուեցան, և ամէն մէկ ընտանիքի անդամներ, հոն վրաններու ներքեւ գատ գատ պատսպարուեցան, ուր ամբողջ քաղաքացիք հաւաքուած կգտնուէին մինչև երեք օր չարունակ, ցնցումներուն քանիցս վերակսկիզբն պատճառով, որ դադարում ունեցաւ վերջապէս երրորդ օրն:

Քաղաքապետն Սրմակ ևս, որ միւնոյն պատճառաւ, դաշտի վրայն մէկ վրանի ներքեւ ապաստանած էր, երկրաշարժին երրորդ օրն, դեռ քաղաքացիք վրաններու մէջ գտնուած ատեն, նա չրջաօ

Սոփերայ կառնելով, որ քաղաքապետն ղինքն կդիտէր, այլայլեցաւ մեծապէս, իսկ Բագարատ խոժոռ հայուածքով, նայեցաւ քաղաքապետին երեսին, Սրմակ Բագարատին ներկայութենէն, չխորժելով, մանաւանդ թէ նախանձելով, սկսաւ ճամբայն չարունակել, մտածելով թէ, ո՞ր եղանակաւ կրնար Բագարատն մէջտեղէն վերցնել, որ իրեն չար դիտմանն, խոչընդոտ պիտի ըլլար, քովը եղող խորհրդականին հրամայեց, որ Բագարատին վրայ տեղեկութիւններ քաղէ, որուն օգնութեամբն իմանալով Սրմակ, թէ օտարական մ՚էր՝ ձերբակալել տուաւ, պինդ ճամբելով, և բանտարկեց Բագարատն:

Սրմակ յետոյ քաղաքապետարանն մտնելով, առջևն բերել տուաւ Բագարատն, և խօսելով անոր հետ, յայտնեց ձերբակալութեան պատճառն, լսած եմ ըսաւ որ օտար լրտես մի, եկած Տիգրանակերտ, ուր կընակի ներդամիտ խորհրդով, պիտի հարցաքննեմ տեղեկանալու համար, թէ դու ես արդեօք, Բագարատ ղգալով Սրմակայ չարամտութիւնն չպատասխանեց, Սրմակ այն առեն, հարցուց Բագարատայ, թէ ինչ էր անունն, ո՞ր ընտանիքէն սերած, ո՞ր քաղքէն եկած, և թէ ինչ զբաղմունք ունէր Տիգրանակերտի մէջ, որպիսի դիտմամբ բնակած: Բագարատ համարձակապէս խօսելով, ըսաւ թէ Բագարատ կկոչուէր, Բագրատունի նախարարին որդին, Եղեսիայէ եկած, իրեն ստացուածովն կապրի Տիգրանակերտի մէջ, առանձնացած, ուր ծանօթութիւն չէր ըրած տակաւին ուրիշներուն հետ, Սրմակ ատկոծ ես ըսաւ դու, իմ բարկութիւնս կչարժես, վկայներով պիտի հաստատեմ, քու լրտես ըլլալն, և պիտի պատժեմ քեզ, չարաչար եղանակաւ, այսպիսի սպառնալիքով, դարձեալ բանտել տուաւ Բագարատն:

Բագարատ կառնէց Սրմակին չարամտութիւնն, և թէ այսպիսի խնդիր պրպտութեամբ պինդն Սոփերայի քովէն հեռացնելու հետամուտ ըլլալն, ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ ուրիշ սպառնութեամբ, ձեռքն անցներ Սրչակունի օրիորդն, որ պատճառաւ մեծ մտատանջութեան մէջ էր, և Աստուծոյ պաշտպանութեանն, կյանձնէր իրեն սիրելին: Իսկ Սոփերայ իմացած ըլլալով, Բագարատայ բանտուիլն, այլայլած վրանն թողլով, Զեփիւռին և ծառայներուն ընկերութեամբ, բնակարանն դարձաւ, ուր հասած, աղօթեց Աստուծոյ առջև, որ Բագարատին օգնութեանն հասնի, և ազատէ բանտէն:

Սոփերայ հարկադրուած էր, ծառայներէն մէկին, քաղաքապետին քով ճամբելու, և տեղեկանալու համար, թէ որպիսի յանցանքով Բագարատն բանտուած էր, Սրմակ Սոփերայի ծառայն, իրեն քով գալն տեսնելով, անոր ըսաւ թէ Բագարատայ ազատութիւնն, պիտի ըլլար, միայն պայմանով, եթէ Սոփերայն համակերպէր, այն

առաջարկութեան, որ քաղաքապետն քովը երթալով պիտի ընէր անոր, Սրմակ իր չար խորհուրդն յայտնելով՝ ետ դարձուց ծառայն և ինքն ալ չտապով Սոփերայի բնակարանն գնաց:

Սոփերայ չուսուցաւ, երբ լսեց ծառայէն թէ քաղաքապետ անձամբ իր քովը պիտի գար, մէկ առաջարկութիւն ընելու պայմանաւ, և մտածմանց մէջ ընկղմած առեն, անա անսպասելի քաղաքապետն, եկած ներկայացաւ իրեն, և կիսամեծար ներելութեամբ համարձակեցաւ, այնպիսի մէկ գարշելի առաջարկութիւն ընելու Սրչակունի օրիորդին, որուն կրկնութիւնն ընել հոս անպատշաճ և պղծիմաստ ըլլալէն զատ, քնաւ երբէք վարժուած չպիտի ըլլար համեստասիրտ կոյսի մը ականջն լսելու զայն, առանց այլայլեցնելու, և մեծապէս տագնապեցնելու անմեղութիւնն, Սոփերայ որ մտադիր կլսէր, անսպասելի Սրմակին խօսակցութեանն, երբ անոր անվայել ըլալն ղգաց, պատասխանից համարձակապէս, դու քաղաքապետ ըսաւ, ինչպէս քու արժանապատուութեանն կվայելեցնես, նուաստանալ իմ առջև, և այսպէս անմիտ, և թէ անօրէն, մէկ առաջարկութիւն կընես, ղգաստացի՛ր, և ծանրաբարոյ եղիր, ինձի խնայո՛ւր թէ բադարատն, ո՞ր յանցանքին համար բանտարկել ուղեցիր, եթէ չարուեստիկս ինձի հետ, անվայել վարուելու, դիտցիր որ այլ չպիտի խօսիմ քու հետ:

Սրմակ առաջին անգամն էր, որ ասանկ մէկ յանդիմանութիւն էր լսած կինակէն, երբէք ոչ մէկ կին էր հակառակած կամացն, տեսնելով Սոփերայի ընդդիմութիւնն, և ըմբռնելով թէ չպիտի կարենար զանիկայ չհնել, բարկանալով մեծապէս, կայնած տեղն, ըսպասեական չարժուիմ մ՚ըրաւ, բազուկն երկնցուցած, վա՛յ քեզ դոչեց, եթէ իմ կամք չկատարես, հազիւ Սրմակ սպառնալիքն էր բրած, յանկարծ Սոփերայի սևաթաչ չուկն, անոր վրայ յարձակած, կոկորդն խածաւ, չարաչար եղանակաւ և գետինն տապալեց, Սոփերայ չիոզուց որ չուկն խածուածքն կրկնէ, գրկելով մէկ դի առաւ, սիրական չուկն. Սրմակ երկիւղէն, որ չըլլայ թէ չուկն դարձեալ ղինք խածնէ, աճապարանօք հեռացաւ Սոփերայի քովէն:

Սրմակին կոկորդն՝ չուկ ակռայներէն խորունկ ծակեր ունեցած էր, որքան ալ անդիկայ ազատուած էր խզդուելէ, նոյնպիսի խածուածքն, մեծապէս վտանգաւոր կրնայր համարուիլ, եթէ չդարմանուէր, Սրմակ այսպէս սևաթաչ չուկին պատժուած անուսուկութեանն պատճառաւ, աճապարած քաղաքապետարան դարձաւ և ստիպուեցաւ անկողին մտնել, երկու մտածմունք ունենալով, մէկն անմիջապէս բժիշկ մի գտնել, որ վերքերն դարմանէ, միւսն ալ Սոփերայէ վրէժն հանել, մէկն թէ միւսն կատարել տուաւ, վեցթով ղինւորներ ճամբելով, բանտարկել տուաւ Սոփերայն, բժիշկն ալ քովը հրաւիրեց:

Ներկայացող բժիշկն, քանչ վիրաբոյժ մ'էր, խածուածքն ուշադրութեամբ քննելէն վերջ, գաղջ ջրով լուաց, և վրան սպեղանի դնելով պատառեց, յետոյ Սրմակին զգուշացնելով, ըսաւ որ հանդարտ առանց չարժելու մնայ անկողնոյն մէջ, բնաւ ուրիշներուն հետ չըխօսի, և չզբաղի, որևէ գործով որպէսզի չբորբոքին, կոկորդին վրայ բացուած վէրքերն, վէրքերն ծանր հանգամանք ունենալովնէր, որ ստիպուած էր, պատուիրել նոյնպիսի զգուշութիւններն, վրտանգին առաջքն առնելու համար, այլ անտառակ Սրմակին իրենչ ազդեցութիւն կրնային ընել, բժիշկին պատուէրներն, անիկայ հակառակն ըրաւ, որով վէրքերն դարմանուելու տեղ, աւելի ծանր հանգամանք առին, բորբոքեցան, և զանիկայ վախճանին առաջնորդեցին:

Սոփերայ բանան առաջնորդուած և փակուած հոն, ամենևին չայլայլեցաւ, գիտցաւ որ հետևանքն այն պիտի ըլլար, համոզուեցաւ Արչակունի օրիորդն, թէ Աստուած թոյլ տուած էր, որ բանտուի ինքն ալ, ինչպէս բանտուած էր Բագարատ անպարտութեամբ, Քրիստոսի համար նեղութիւն, և տառապանք ունենալն, պարտաւորութիւնն էր հաւատացեալոյն համար, որով պիտի կարող ըլլար, արդիւնք տանելու, և արքայութեան արժանանալու, Քրիստոս այսպէս հրամայած էր, իրեն հետևողներուն, առ քաւ խաչն և հետևէ լինել, պատուիրելովնէ: Արչակունի կոյս բանտին մէջ, բնաւ չմոռացաւ իրեն տառապանքն քանի որ իրեն սիրելի Բագարատն ալ, բանտուած էր, քանչ գիտէր նա թէ նեղութեան և անձկութեան մէջ ալ աւելի կրնարտիւթիւն կատարեալ քրիստոնէին հաւատքն, աղօթեց Ջերմեռանդն, և Աստուծոյ պաշտպանութեանն յանձնեց իրեն անձն, Աստուած իր գոչեց, քուկ սուրբ կամքն կատարուի, ես և Բագարատ անօրէնին հետապնդումովնէ ենք, որ փակուած ենք բանտերու մէջ, մի' թողուր, որ անոր ձեռքն խաղալիք ըլլանք:

ՀԳ. ԶԱՐ ՀԵՏԵՒԱՆՔԻՆ ԶԱՐ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆ

Շան խածուածքին հետևողութեամբ, Սրմակ անկողնոյն մէջ տենդ ունէր, նոյն երեկոյ արդանակ խմելով, ցաւերով կառնջուէր, և առէպ ջուր կուզէր խմել, դիշերն չատ քիչ քուն ունեցաւ, որ պահուն երազ տեսաւ և ցնցուեցաւ. երեւակայութեամբն ինքն Սրմակ դնացած էր բանան Սոփերայի քով, հետն ունենալով դահիճն՝ որ սպաննել տայ օրիորդն. երբ դահիճն սուրն բարձրացուցած, հարուածել ուզած էր անիկայ, օրիորդն սարսափած պատրաստութիւն և յօժարութիւն ցուցած էր Սրմակայ առջև, և թէ համակերպած կամքին, միայն թէ ազատուէր մահուանէ. Սրմակ ուրախութենէն ցնցուած արթնցած էր:

Սրմակ նոյնպիսի վատառողջ վիճակի մէջ՝ դարձեալ անտարակուսելի առաջնորդեալ, տեսած երազէն բոլորովին գոհ, թէ Սոփերայ իրեն եղած ըլլար. սպասեց որ առաւօտ ըլլայր. այլ ևս վրէժխնդրութեան վրայ չէր մտածէր, քանի որ երազով Սոփերայի պատրաստակամութիւնն տեսած էր իրեն հաճոյքն կատարելու. երբ առաւօտ եղաւ խորհրդականն քովն կանչեց՝ ինքն կարող չըլլալովնէ տեղէն չարժելու, հրամայեց անոր որ դահիճ մ'ալ հետն առած՝ փութայ Սոփերայի քովն բանան երթալու, օրիորդին առաջարկելու համար թէ՝ պատրաստ էր արդեօք քաղաքապետին կամքին համաձայնիլ, միևնոյն ատենն ալ դահիճն սուրն բարձրացուցած մահ սպառնայ անոր, ահաբեկելու համար, որպէսզի ստիպուի օրիորդն կամայ ակամայ հնազանդիլ առաջարկին մահուան վտանգին առջև, Սրմակին հրամանն կատարուեցաւ. խորհրդականն և դահիճն մեկտեղ Սոփերայի քով գնացին, բայց և այնպէս կարելի չեղաւ զանիկայ ստրափեցնել, Սոփերայ անտարբեր մնացեր էր սպառնալիքին առջև, մանաւանդ թէ յօժարութիւն ցուցուց մնռնելու, նա հաստատ հաւատքով էր, սուրէն չէր սարսափեր և ոչ ալ մահուանէ:

Սոփերային մերժողական պատասխանին հետ՝ անոր քրիստոնեայ ըլլալուն լուրն երբ հաղորդուեցաւ Սրմակին, խորհրդականին կողմանէ, անտառին կատաղութիւն ղգալով, անկուեցաւ անկողնոյն մէջ, այն յուսահատութեան մէջ, խղդուկ ձայնովնէ աղաղակեց, Սոփերայ քրիստոնեայ է եղեր՝ հարկաւ Բագարատն ալ քրիստոնեայ. նոյն կրօնքն ունեցողներ արժանի չեն ապրելու, երկուքն ալ մահուան կդատապարտեմ և կվճռեմ որ, վաղն առաւօտ քաղքէն դուրս

հանեն երկու զինուորներ զատ զատ, զանազան ահռելի ածիներով սպառնան, և Թողուն մարմիններն հոն, որպէս զի տեսնեն ամէնքն և գիտնան թէ ինչպէս ես չարաչար կատաժեմ այսպիսիներն, որ կամացս կհակառակին:

Վիրաբուժին պատուիրանին հակառակ որ զգուշացնել ուզած էր Սրմանին, որպէսզի ամենայն հանդարտութեամբ, մնայ անկողնոյն մէջ, չզբաղի որ և է գործով, չարժմունքն վտանգաւոր նկատած ըլլալուն, անոր ունեցած վէրքերուն. ոչ միայն անիկայ հանդարտ չէր կեցած տեղն, այլև այլայլած, բարկացած, կատղած և ապաղակած, վերջապէս ամէն ինչ ըրած, որ վնասէ անձն. վէրքերն անբուժելի ըլլան և բորբոքին. և անոր վախճանն ու կորուստն փութացնեն. անանկ ալ եղաւ, որովհետեւ Սոփերայի և Բագարատայ մտածուած վճիռն արձակելէն վերջ, վիճակն աւելի վատթարացաւ,

Տիգրանակերտին մէջ քաղաքացիք լսած էին ամէն ինչ, Սրմանկայ չունէին ստացած խածուածքն և չարաչար վիրաւորուելնին, Սոփերայի և Բագարատայ իրարու հետեւէ բանտարկուելնին և թէ անոնց մահուան դատապարտուած ըլլալն, յաջորդ առաւօտ ադգերու հարուածներով սպաննուելիք ըլլալն: Բազաքացիներն այս ամէնուն տեղեակ, իրարու հետ խօսելով, կչարախօսէին իրենց անառակ քաղաքացիներուն դէմ, կախորժէին անոր չունէին խածնուելով պատժուած ըլլալուն, և կզթային Սոփերայի և Բագարատայ վրայ, որ անպարտ պիտի մեռնէին. կճանչնային անոնց պատուաւոր և ազնուական դասէ անձեր ըլլալն:

Տիգրանակերտի մէջ առ հասարակ, ամէն քաղաքացիք այսպէս տեղեկութիւններ առած ըլլալովնին, Զեփիռն ալ տեղեկացած էր չար լուրին, որով տագնապած և մտատանջ ժողված էր քովն ծառայներն, որոնք հինգ անձեր եղած կկտրիդակցէին իրարու հետ, թէ նոյնպիսի տակալի պարագայի մէջ, ինչպէս օգտակար կրնային ըլլալ թէ Սոփերայի և թէ Բագարատայ, անոնք ամէնքն ալ հասարակաբար ծառայներ էին, կողբային այսպիսի եղելութեան վրայ, Տիգրանակերտի մէջ օտար էին իրենք, բարեկամներ և վստահելի մարդեր չունէին. որոնց օգնութեամբ կարենային փորձ մ'ընել, Սոփերայի եւ Բագարատի ազատելին բանտէն և փախուստի փութացնին. այն սարսափելի պարագային մէջ չէին կրնար այլ ինչ ընել, եթէ ոչ աղօթել Աստուծոյ, քանի որ մարդկային միջոցներն կպակսէին, գէթ Աստուածային նախախնամական միջոցներով կարելի կըլլար անոնց ազատութիւնն, այսպիսի դիտմամբ ծնրադիր ամէնքն ալ, սկսան Ջերմեռանդն աղօթել Սոփերայի և Բագարատայ համար Աստուծոյ առջեւ:

Զեփիռ և թէ հինգ ծառայներն Ջերմագին տերունական աղօթքն

մրմնջելէն վերջ, երբ դարձեալ իրարու հետ կտեսակցէին, քրիստոնեայ նաժիշտն ընդմիջեց անոնց խօսակցութիւնն և ըսաւ. քաջութիւն կզգամ այս դժուարին պարագայի մէջ՝ երթալ ներկայանալ հազարապետին, որ մեծն է զինուորներուն, քանի որ զինուորներն պաշտօն ունեցած են հարուածել թէ Սոփերայ և թէ Բագարատ. կրնամ գուցէ չհիլ հազարապետն, և այս եղանակաւ ազատել երկուքն ալ մահուանէ. ծառայներն ամէն գովեցին Զեփիռն և թէ անոր խորհուրդն գնահատեցին:

Սոփերայի եւ Բագարատայ ազատութեան առնչով, Զեփիռն քայլերն՝ չտապով դէպ ուղիղ հազարապետին բնակարանն ուղղուեցան, հետն առած մէկտեղ երկու քսակներ լեցուն ոսկեդրամ, նոյնպէս ալ երկու ծառայ ընկերներ. ուր հասած՝ ծառայներն դրան քով Թողուց, և ինքն մտաւ ներս և ծանոյց թէ՝ կխափաքէր ներկայանալ հազարապետին և առանձինն անոր հետ տեսակցութիւն ունենալ: Հազարապետն երբ սպասաւորէն տեղեկացաւ Զեփիռն գալն և ունկնդրութիւն խնդրելն հրաւիրից զանիկայ քովը: Քրիստոնեայ նաժիշտն այսպէս երեւցած առջեւն. ծնրադիր և արտասուալից հազարապետին ոտքերուն փաթթուած խօսեցաւ հետն: —Տէր հազարապետ, քու քովդ եմ եկած մէկ չնորհք հայցելու համար. աչքարհի վրայ ամէնէն աւելի քեզի սիրելի եղող անձին սիրոյն համար, հաճէ ընել ինձ այսպիսի չնորհքն աղերսարկուիս, քու անունն հաչակելու համար: Տէր հազարապետ կաղաչեմ, կպազատիմ և կը թախանձեմ, որ չնորհես ինձի երկու անմեղներու կեանքերն. որ նախանձով և չարութեամբ ձերբակալուած, դատապարտուած են, որպէս զի մեռնին. դու ազատելով անոնց կեանքերն արդարութեան մեծ գործն պիտի կատարես, քու այսպիսի գործադրած մեծ առաքինութիւնն, երկինք պիտի վարձատրեն, ինչպէս ալ պիտի հարկադրես զանոնք, որոնք պիտի վայելեն քու ընելիք չնորհքն. որ օրհնեն միշտ քու անձն, քու անունն և քեզի երախտագէտ ըլլան: Տէր հազարապետ, այսպիսի չնորհքն կարող ես ընել ինձ, քու ունեցած բարձր իշխանութեանդ, գործածելով քու կարողութիւնն ոչ մէկ անիրաւութեան համար, այլ միայն արդարութեան համար, արդէն ծանօթ է քեզ, երկու անմեղներու անպարտ դատապարտութիւններն, քու զինուորական պատիւն, չպիտի ազարտես դու բծաւորելով:

Հազարապետն այն որուն առջեւ ազերսարկու էր եղած Զեփիռ, բարեբաղդաբար ընտիր մէկ անձ մ'էր և թէ լաւ յատկութեանց տէր, քրիստոնեայ նաժիշտին խնդիրքն լսելով անիկայ, յուզուեցաւ և չուարեցաւ և պատասխանելով ըսաւ. ո՛վ աղջիկ, ես արամադիր եմ, քեզի այն բարութիւնն ընել. այլ մեծապէս կայլայլիմ, թէ ինչպէս պիտի կարենամ կատարել զայն, քաղաքապետին հրամանին

դէմ գործելով, որ ախրութեան ներկայացուցչին է Տիգրանակերտի մէջ. որուն բացարձակ վճիռն է, որ երկու բանտարկեալներն ալ ազատուին վերջապէս:

Չեփիւռ ականները պարունակող երկու քսակներն ձեռքին մէջ ունենալով, դարձեալ հազարապետին առաջերուն պլլուեցաւ, և լալահառն ըսաւ անոր. Տէր հազարապետ, անմեղներուն կեանքն ու մահ քու ձեռքին մէջն են, դու արդարութեան հետեւելով, կրնաս փրկել անոնց կեանքն, կաղերսեմ դիմա՝ անմեղներուն վրայ, ցուցուր քու կարողութիւնն և պարծէ, վասն զի արդարութիւնն, ազնուութեան վրայ յաղթանակել առաջն դու պիտի ըլլաս և քու այսպիսի յաղթանակով ո՛հ քանիներ պիտի ազատչինես:

Հերիք խօսեցար ըսելով ընդմիջեց հազարապետն, գիտեմ և համոզուած եմ քու ազնչանքին արդարոյն ըլլալն, և պատրաստ եմ եղանակաւ մի կատարել զայն, ոչ թէ փոխարէն վարձատրութիւն ուզելով, ահա ինչպէս պիտի կարենամ զոհացնել քեզ. ես երկու զինուորներուն կ'հրամայեմ որ մահացու հարուածներ չտան այն երկու դատապարտեալներուն այլ թեթեւ որ կարող ըլլան փութով դարմանուիլ և առողջանալ, զոհ ես աղջիկ իմ այսպիսի գաղափարին. Չեփիւռ հաւանութեան նշան տալովը, հազարապետն չարունակեց ըսել. չուտով դնա գաղտնապէս երկու պատգարակներ պատրաստել տուր, և զանոնք փոխադրել տուր քաղքէն դուրս, որ վաղն առաւօտ հոն պատրաստ ըլլան երբ ես զինուորներով հոն ներկայանամ, որոնք մտադիր պիտի ըլլան հարուածել՝ մարմիններուն այն մասերն միայն, որ մահուան վտանգէն զերծ ըլլան. դու կրնաս զինուորներն վարձատրել, և զգուշութեամբ վիրաւորներն պատգարակներու վրայ փոխադրել, և անմիջապէս հեռանալ Տիգրանակերտէն. Չեփիւռ մնծապէս չնորհակալ եղաւ հազարապետին և ուրախութեամբ տուն դարձաւ:

ՀԴ. ԿԵԱՆՔԷՆ ՄԱՀ, ՄԱՀԷՆ ԱԼ ԿԵԱՆՔ

Բաղաքապետին անօրէն վճիռն, որով մահուան էր դատապարտած, Սոփերայ և Բագարատ, արդէն անոնց առանձին առանձին, պաշտօնապէս ծանուցուած էր բանտերուն մէջ, և թէ ինչպէս քրիստոնեայ ըլլալնուն պատճառաւ, հետեւեալ առաւօտ տէգերուն հարուածներով, երկուքն ալ պիտի սպաննուէին: Սոփերայ բանտարկուած ժամէն, նոյնպիսի տառապանքն, Աստուծոյ կամեցողութեամբն, իրենց ըլլուած համարելով, համակերպեցաւ անոր սիրը կամայն, բանտին մէջ նստած, խոր մտածմանց մէջ ընկղմած, երեւակայութեան աչքէ պարզուեցաւ, բովանդակ վարած կեանքն, յիշեց մանկութիւնն, որ ծնողաց քով անցուցած էր, մայրաքաղաքին մէջ, Վասամ հայրն և Եսթեր մօրն բարի էին եղած և ընտրուած Աստուածային չնորհաց արժանանալու, և քրիստոնէութիւնը ընդգրկելու, հայրն ու մայր բարի վախճաններ ունեցեր էին, յիշեց Ս. Թադէոս Առաքեալն և իրեն այցելութիւնն՝ որ ըրած էր Սանդուխտ կուսին, բանտին մէջ, որուն հետ խօսելով, հաւատքին մէջ զօրացած հանդիսացաւ:

Յիշեց Թուխ լերան արկածն, որ առեն Բագարատ, քովը գալով, բարի հրեչտակի պէս, աղատած էր զինքն արատաւորութենէ, թէ Բագարատ ընտիր անձ մ'ըլլալովը, քանի սատարութիւններ էր ըրած, թէ իրեն և թէ եղբօր, այլեւայլ պարագայներու մէջ, ինչպէս երբ ինքն թագուհւոյն թշնամութեամբ, վեց իշխանազուն օրիորդաց հետ բանտարկուած էին. ձեռնտու էր եղած անոնց, իրեն աղատութեան և փախուստին Երուսաղէմ երթալու եղբօրն հետ, և թէ ուղեւորութեան առեն ինչպէս պատահմամբ լսած էր Ընծային սքանչելի պատմութիւնն:

Յիշեց Երուսաղէմի մէջ անցուցած օրերն, և Ս. տեղերն ըրած այցելութիւնները, Աբուդին իրեն ցուցած լնտանքն, և առած օրհնութիւնն, Երուսաղէմէն դարձն, Աւազանի և Լուսաւորչի հանդիսութիւնն, ծովային ճամբորդութիւնն, Գոնար կուսին մարախրոսութիւնն, և անոր գերեզմանին այցելութիւնն, վերջապէս Տիգրանակերտ Բագարատայ քովը գալն, եղբօրն լսած անութիւնն, որ որդիութեան պահանջն վայրենի խողէն ունեցած սարսափն: Յիշեց երկրաշարժն, որ չարաչար հետեւութիւններ էր պատճառած, Բագարատն բանտարկուած Սրմակին դաւովը՝ որ սրիկայութեան պատճառով, չունէն չարաչար վերքեր ընդունած այն վճիռ հանած էր, որպէս զի Բագարա-

ատյ հետ այլևս մնանի: Բարեբախտաբերին էր այն վտան ալի՝ ինչքն անբաժան Բագարատեն երանութեան պիտի ժամանեին:

Սոփերայ նմանցուց կնանքն մեկ մակոյկի, որ ծովու վրայ խաղալիկ էր եղած ալեկոծութեան, անդունդի բերան տարուբերուած. նաւահանգիստեն հեռու մնծամնծ վտանգներէ պաշարուած, որունք կապառնային իրեն բացարձակապես կորուստ: Եթէ մինչև այն տանն Աստուած, իրեն օգնական եղած չըլլար, անշուշտ կորուսած պիտի ըլլար, նոյնպիսի վտանգներու մէջ, մարդկային կնանքն խոտի նման է, որ կրնայ վերջէն ալ կչորնայ և հետքն չմնար, քրիստոնեայ եղողին միխիթարութիւնն է, յուսալն հանդերձեալ երջանկութեան. ապա թէ ոչ կնանքն արժէք և նշանակութիւն չպիտի ունենար:

Սոփերայ ապէս հետևցուց, եթէ անցուց անժպիտ երիտասարդութիւնն, պիտի ժպտէր հանդերձեալ կնանքին մէջ Աստուծոյ քովը, ճշմարիտ ժպիտն Աստուծոյ քովը էր, որ պիտի ունենար և ինքն կփափաքէր, որպէս զի նոյն ժպիտն ունենար, անոր կերազէր, սիրտն կբաբախէր և անձկութենէն կհառաչէր, արցունքն միխիթարութիւնն էր և Աստուած ակնկալութիւնն: Մինչև նոյն վարկեան, վտան կնանքին մէջ սիրած էր, առաքինութիւնն և անոր հետևած, անմեղ ալ ապրած, եթէ հետևեալ օրն, երկրաւոր կնանքէն պիտի բաժնուէր, պիտի մնայր կատարեալ երանութիւնն իրեն, որ միշտ պահած էր Աստուծոյ չնորհքովը, կոյս մնալուն համար կպարծէր, որովհետև նոյն եղանակաւ Յիսուսի արժանի հաս պիտի ըլլար, Յիսուսն էր փեսան, որուն համար յօժար էր կնանքն նուիրել, արժանանալ անոր հարսնութեանն և անով երջանկանալ:

Երկրային գարունն ծաղիկներն են որ կաւետէին, երկնաւորն ալ քրիստոնէին Թափած արիւնն, երկնային գարունն վայելելու համար պէտք էր զոհողութիւն, կարժեր ուրիշն այսպիսի զոհողութիւնն և հրաժարումն երկրաւոր ամէն հաճոյքներէ և բարիքներէ. աներկիւղ դիմաւորել, տանջանք ու մահ. արհամարհել անցաւորն և ապահովել յաւիտենականն. գոլթել արտաստւալի կնանքէն և երթալ ժամանել երանելի կնանքն: Այսպիսի ըլլալով հաստատակամն անհրաժեշտ պարտքն և թէ հետևելու նպատակն, Սոփերայ ալ նոյնին ծառայած էր և ծառայել կուզէր, երկնային գարնան ժամնել, Յիսուսի անարատ հարսն ըլլալ, Յիսուս փեսային սուրբ գգուանքն վայելել, անոր համար ալ աղօթելով պատրաստուած էր, ինչպէս մեկ մարտիրոս կպատրաստուի, արիւնն թափել Բագարատայ հետև, Յիսուսի չարչարանաց փոխարէն ըլլալու համար և թէ հասուցումն:

Բագարատն ալ նոյնպէս փակուած, բանտին խորչին մէջ. պատրաստուած էր մարտիրոսութեամբ, կնանքն նուիրելու Աստուծոյ, բոլորովին յօժարակամ էր, խնայած ըլլալովն, թէ Սոփերայ և իրեն պէս պիտի նահատակուէր, Սրմակ թէ իրեն և թէ Սոփերայի դէմ վճիռ էր տուած, որ մնանին քրիստոնեայ ըլլալնուն պատճառաւ, նոյնպիսի վճռոյն տրուելէն առաջ, աւետեվպէս տրտում էր, կատաղութիւնը մտածելով Սոփերայն որ անպաշտպան էր մնացեր, ծառայներն չպիտի կարենային ազատել զանիկայ, անօրէն Սրմակին ձեռքէն. որ տէրութեան ներկայացուցիչն ըլլալով, Տիգրանակերտին մէջ, բացարձակապէս պիտի կրնայր Սոփերան բանտարկել, այսպիսի երկիւղէ պաշարուած Բագարատ, աղօթած էր Աստուծոյ առջև որ պաշտպանն ըլլար անոր, ուստի երբ հաղորդուեցաւ իրեն վճիռն, թէ անոր հետ պիտի մնանէին. հանդարտեցաւ և աղօթից դարձեալ, որ զօրութիւն ունենայ Սոփերայ, չտատանի մտնուանէ, այլ երկուքն մէկտեղ արիւնները թափելով, իրարու հետ արիւնները խառնուին և երկնային երանութեան հասնին:

Չեփիւռ հաղարապետին քովէն տուն դարձած ատեն, ծառայները խնացուցած էր ունեցած յաջողութիւնն և փոխադարձած զանազան, որ հարկաւոր պատրաստութիւնները ընէին որպէս զի կարող ըլլային հետևեալ օրն, Տիգրանակերտէն հեռանալու, ուստի բազատոյ ծառայներէն մէկն, զնոց անմիջապէս մէկ հիւսան խնդրելէն երկու պատգարակներ չինել տալու և մինչև երեկոյ պատրաստելու զանոնք. Բագարատայ միւս ծառայներն ալ, անոր տան մէջ եղածները պիտի զբաղէին ժողվելու և բեռ կազմելու, որպէս զի ձիերու վրայ բեռցնէին առաւօտեան. ինքն ալ Չեփիւռ ծառայներուն հետ, իրենց տան մէջ եղածներն պիտի ժողվէին և պատրաստուէին:

Հաւատարիմ ծառայներն, ամէն տանելի առարկաներն ժողված մէկտեղ, ծրարած պատրաստուելոյն և գիչերն անցուցին, պայծղ օրուան յաջորդած հանդարտ մէկ գիչերն, երբ առնեցաւ, Չեփիւռ կտուրէն ծառայներուն հետ արթնցած բեռցուցած էին արդէն ձիերու չալակներն, ամէն բեռներնին երկու պատգարակներն ալ տարածուած անկողիններով հետերնին՝ չորս ծառայներուն ձեռքերն, դէպուդիպ քաղքէն դուրս ուղուելոյն, և սպասեցին հոն Սոփերայի և Բագարատայ գալուան, ուր տեղ պիտի ունենար, աղեխարչ տեսարան:

Անօրէն վճռոյն գործադրութեան օրն, արշալոյսն նոր երեցած դեռ, հաղարապետն քաղքէն դուրս ելած գտաւ հոն Չեփիւռն, իրեն մարդկովք պատրաստ. հաղարապետին գալէն վերջ, առանուացան և Սոփերայ և Բագարատ, որ երկու ղինուորներու ընկերութեամբ, եկած հասած էին հոն որունք բանտէն ելած ժամանակին՝ զիրար դիմաւորած էին ժպիտերնս, ուր Բագարատ Սոփերայի ուղղեց, հետևեալ խօսքն՝ քաջութիւն, վարկեան մի վերջ իրարմէ անբաժան,

Յիսուսի քովը պիտի ըլլանք. ընկերացող զինուորներն, հազարապետին ընտրած անձեր էին և գիտէին ընելիքնին: Կրկին անմեղներն հասած նահատակութեան տեղն, նշմարելով Չեփիռն և ծառայներն ժպտեցան իրարու:

Հազարապետին տեսնելով վերջապէս այն կրկին անմեղներուն ներկայութիւնն, հրամայեց որ զանոնք մերկացնեն և աչքերն կապեն թաթիխով, ապահովելի վարկեան, ներկայներն ամէն մեծ անձկութեան մէջ, երբ հազարապետին արտասանեց մէկ, երկու, երեք անգամ սէգերով հարուածուեցան Սոփերայ և Բագարատ, առաջին անգամ իրենց աջակողմի ազդրներէն, երկրորդ անգամ ձախ ազդրներէն, երրորդ անգամ իրենց ձախ բազուկներէն, երեք հարուածներու ներքեւ երկուքն ալ գետին տապալեցան (*), Չեփիռ այն առեն ծառայներով մկտեղ, մեծապէս յուզուած մօտեցան Սոփերայի և Բագարատայ քով, երբ արդէն զինուորներն ետ քաշուած էին, Չեփիռ վարձատրեց զինուորներն, ծառայներն երկու վիրաւորեալներն փոխադրեցին պատգարակներուն վրայ, և անոնց վէրքերն փաթթելով, անմիջապէս ճամբայ ելան, չալկած պատգաւակներն և ձիերն մեկտեղ յառաջ քշելին. հազարապետն դիտելով անոնց հեռանալն, ինքն ալ զինուորներով մեկտեղ քաղաքն մտաւ:

Խումբն աճապարելով փախաւան՝ անմիջապէս հետացաւ նոյն տեղէն և ժամէ վերջ հասաւ Բառաէջ աւանն, ուր առաջին գործն եղաւ մէկ տուն վարձել, վերջն վիրաբոյժ մը գտնել, որպէս զի դարմանէ վիրաւորեալներն, որոնք թմրութեան վիճակի մէջ էին, վարձուած տան մէջ փոխադրութեան անոնք և անկողիններու վրայ դնեցուցին, վիրաբոյժն զանոնք խնամելէն վերջ, պատուիրեց Չեփիռն որ մնալնդի համար անոնց կաթ և հաւկիթ տայ, խոստանալով որ ամէն օր պիտի այցելէր վիրաւորեալներուն, մինչև որ անոնց վէրքերն դարմանուէին, յոյս յայտնեց որ երեք չաբաթ չանցած վէրքերն պիտի գոցուէին:

(*) Viseman Անգլիացի Ծիրանաւորին՝ Fabiola անուն հռչակաւոր վիպասանութեան մէջ նկարագրած է S. Sebastianus նահատակին նետահարութեամբ հարուածին, մինչդեռ մենք նիզակներու հարուածներով նկարագրած ենք, մեր հերոսուհին եւ Բագարատն:

ՀԵ. ՊԱՏՈՒՀԱՍՈՂՆ ՊԱՏՈՒՀԱՍՈՒԱԾ

Այն ահաւոր օրն որուն մէջ Սոփերայ և Բագարատ սէգերու հարուածներով չարաչար խոցոտուեցան, երկու վիրաբուժներ այցելութեան էին գացած վիրաւորեալներուն, վիրաբոյժին մէկին Բառաէջ էջի մէջ դարմանած էր Սոփերայի և Բագարատայ խոցերն, որոնք քննելով յայտնած էր անվտանգ ըլլալն: Վիրաբոյժին մէկն ալ Տիգրանակերտի մէջ, Արմակին կոկորդին խոցերն դարմանելով ոչ նոյնպէս անվտանգ գտած էր այլ աւելի բորբոքեալ և վատթարացեալ, որովհետեւ հակառակ իրեն պատուէրին, Արմակ ամենեւին ղգուշութիւն չէր ըրած, պատճառներ տուած որ այն վէրքերն փոխանակ դարմանուելու աւելի եւս զայրանան, վիրաբոյժն յուսահատած, դուշակեց Արմակին մօտակայ մահն:

Արմակ չան խածուածքն առնալէն վերջ, զբաղեցաւ այնպիսի գործերով որ բացարձակապէս արգիլեալ էին իրեն, բարկացաւ կատղեցաւ, աղաղակեց վերջն ալ սկսաւ հայոյել և անիծել Սոփերայի անունն, որուն գէղն ալ ինքն յիմարացուցած էր, և ըրած հետապնդումն սասցած էր ահաւոր չան խածուածքն որ զինքն այն կատաղութեան մատնէր, չարաչար վէրքեր էր ունեցեր որոնց դարմանուելն կերկարեր և կաթիլեր զինքն անկողինն մնալ, կզայրանար եւս վիրաբոյժին դէմ, որ չէր կարողացած զինքը դարմանել, վէրքերուն բորբոքելուն մնունդ առնելէ գադրած էր, հիւծուած և ահեղ կերպարանք մտած:

Օր օրէն վրայ, ինչպէս օրեր օրերու վրայ յաջորդելով, որքան փոփոխութիւններ են որ կը բերեն իրենց հետ փոփոխակի. լաւութենէ և վատթարութեան և վատթարութենէ լաւութեան՝ կառչնորդեն մարդկութեան վրայ իրենց տպաւորութիւնները ընելով, մարդկութիւնն ենթակայ է անակնկալներու, քանի յեղյեղուկ է կեանքն և խաղալիկ, պարագայներուն քմահաճոյից որով, եթէ մէկն յաւախաւ կըլլայ ձեռնարկութեան մէջ, միւսն ալ ընդհակառակն կը յաջողի մէկուն մտահոգութիւն և միւսին ալ հրճուանք պատճառելով, կեանքն չարունակ պատերազմ է և տատանում ծոլու ալիքներու նման. առ հասարակ ամէն մարդ ճնշուած ըլլալով կեանքին քմայքին ներքեւ, եթէ մէկուց մի կայ՝ որպէսզի իրեն խաղաղաբեր հանդարտութիւնն տանայ, այն ալ հնարաւոր է միայն համակերպութիւն ընելով Աստուածային սուրբ կամքին:

Սոփերայի երկու ծառաներուն, նոյնպէս ալ Բագարատայ երկու ծառաներուն զգացած ուրախութիւնները չափ չունէին, որոնք իրենց տիրուհին և տէրն չափած փոխադրած էին Տիգրանակերտէն Բառաէջ, խակ Զեփիռի ունեցած ցնծութիւնն որքան աւելի մեծ, նաժիշտին անձնուիրութիւնն այնքան չափազանց փայլեցաւ որ չէր կարելի որ և է վարձատրութեամբ փոխանակել զայն, նաժիշտն և թէ ծառաները որքան գովելի և հաւատարիմ էին եղած, որոնք ազատած էին Սոփերայի և Բագարատայ կեանքերն ատոյգ մահուանէ:

Բագարատ Բառաէջ փոխադրուած օրն երեկոյ, թմրութիւնէն արթննալով, աչքերն բացած ապուշ եղանակաւ, սկսաւ դիտել չորս կողմերն, չէր գիտեր թէ ո՛ւր կգտնուէր. քիչ վերջը Սոփերայ ևս դիտաց չուրջն, երբ Զեփիռ Սոփերայի քովն մօտեցաւ, Արշակունի օրիորդն հարցուց անոր թէ՝ ինչպէս կենդանի մնացեր էին և չէին մեռած, որ պահուն նաժիշտն պատմեց տիրուհւոյն իր ամէն ըրածներն որ ազատէր զանիկայ, և թէ Բագարատն մահուանէ, և թէ ինչպէս փոխադրուած էին Բառաէջ, ապահով ըլլալու համար Սրմաւկին:

Սոփերայ ախորժաւ, և յանդիմանեց Զեփիռն որ ըրած նոյնպիսի ծառայութեամբն, զրկած էր զինքն մարտիրոսութեան պսակէն, երբ պատրաստուած էր Յիսուսի քովն գաղթելու: Բագարատն ալ նոյնպէս արտնջաց որ նաժիշտն զրկած էր զիրենք յաւիտենական երջանկութենէ, այլ յետոյ թէ Սոփերայ և թէ Բագարատ աւելի լուրջ խորհրդածութիւններ ընելով, երկուքն ալ համակերպեցան Աստուծոյ նուիրը կատարին, համոզուելով որ հարկաւ Աստուած ինքն այնպէս նուիրած էր. որ երկուքն ալ մնան դեռ աշխարհի վրայ և պատշաճ տեսան երկուքն ալ զատ զատ, թէ Զեփիռին և թէ ծառաներուն չնորհակալ ըլլալ՝ և գովել անոնց անձնուէր հաւատարմութիւնները, վիրաւորմն ամէն օր յաճախելուն Սոփերայի և Բագարատայ քով, անոնց խոցերն թէ կլուայր և թէ ապեզանիով կդարմանէր. որով կարող եղան անոնք ամէս մի չանցած բոլորովին առողջանալու, անկողիններէն ելլելով սկսան իրենց սովորական առաքինութենց հետեւելու աւելի ևս եռանդով:

Բառաէջ աւանին բնակիչներն առհասարակ բարի մարդիկ էին, միշտ իրենց զբաղմանցն հետեւողներ, չէին հետաքրքիր ուրիշներուն ըրածներուն, ոչ նորութեան և ոչ լուր քաղելու հետամուտ, անոնք առաքինի էին ամէնքն, ալ արդէն ամիսն անցած էր որ օտարականներն՝ Բագարատ, Սոփերայ, Զեփիռ և ծառայներն աւանն եկած, այլ մէկ կնկան տունն մնած էին բնակելու համար, բնակիչներէն և ոչ մէկն հետաքրքիր էր եղած որ հարցնէր այլ կնկան, իմանալու համար թէ՝ ո՛վ էին այն նորեկները, ո՛ւսան եկած էին և ինչու հա-

մար. սեսած էին վիրաւորեալներու պատգարակներով փոխադրուելն, կարեկցութիւն ցուցուցած էին վիրաւորեալներուն և անով բաւականացած, այլ կինն դրացիներուն հետ չէր խօսած անոնց նկատմամբ՝ և ոչ դրացիներն հետամուտ եղած այլ կնկան հետ խօսելու անոնց վրայ:

Այլ կինն կկոչուէր Թէորա, փոքրիկ աղջիկ մ'ունէր Նէորա անուամբ, այլ կինն կարօտ էր, ունեցածն միայն այն տունն էր ընդարձակ, սորին հարկն ինքն կվճարէր և վերի յարկն էր Սոփերայի վարձու տուած, աշխատութեամբ կհոգայր. Սոփերայի հոն հանդիպելն վեր, վիճակն լաւացած էր, խորհարար էր եղած նորեկներուն և աղջիկովն կկերակրուէր. Սոփերայի քաղցրաբարոյութիւնն տեսնելով, որ ծառաներուն հետ հրամայական եղանակ չունէր, զարմացած էր մեծապէս այլեւս այնպէս Թէորա ալ որքան հեթանոս, բայց կին մ'էր, Բագարատ առողջանալէն վերջ, ուրիշ մէկ ընակարան էր վարձած ուր փոխադրուած էր կրկին ծառայներով, ծառայներէն մէկն ալ Տիգրանակերտ ճամբած որ հոն արդէն գնած տունն վաճառէ, և դրամներն առնելով Բառաէջ դառնայ:

Սառնին մէջ խօթացեալ աղքատ կին մ'ալ կար Սելմա անունով ճանչցուած, Սելմա բացառութիւն մ'էր սառնին մէջ, չափազանց հետաքրքիր, տեղեակ չատ լուրերու, Սելմա սովորաբար կուգար մուրալու Սոփերայի ծառայներուն քով, այսպէս նա պատմած էր անոնց Արմակին մասն որ տեղի ունեցած էր, Տիգրանակերտի մէջ մէկ չան խածուած քրիստեանքով: Սոփերայ Բառաէջի մէջ առողջութիւնն տանալէն վերջ, մտադիր կռնակաց ուշանալուն վրայ մէկ նամակ գրեց և ճամբեց անոր հետեւեալ եղանակաւ:

ՍՈՓԵՐԱՅ ԱՌ ԵՂԲԱՅՐՆ ԿՈՐՆԱԿ, ՈՂՋՈՅՆ ՇԱՏ ԵՒ ԽՆԴՈՒԹԻՒՆ Ի ՏԷՐ

Տիգրանակերտի մէջ երկրաշարժ պատահելով, քաղաքացիները ժամանակ քաղաքական դիս տեսնելով Բագարատայ հետ՝ բանտարկել տուաւ Բագարատն, յետոյ իմ քով եկաւ տունն չար առողջութիւն մ'ընելու դիտումով և սպառնալիքով. որ սպառնալիքին համար իմ չունն սեաբաշ(*) քաղաքապետին վրայ յարձակեցաւ և

(*) Սեաբաշ շունն երբ կրկին զինուորներ եկած ձերբակալել ուզած էին անասունն անոնց սրունքներն խածած անհետացաւ: Շուներուն անմնուիրութեան հիանալի է եղած. Հնդկաստանցի մէկ արքայ Թագազուրկ եղած բարեկիներն՝ որ գոն յափշտակած հալածեց գինքն, նա փախուստ տուած իր շան ընկերութեամբ, մոռացութեան մէջ ապրեցաւ, երբ մեռաւ շունն, մէկ արծան կանգնեց անոր այս փոքագրութեամբ, ահա շուն որ հաւատարիմ եղաւ քան բարեկամն. մէկ ուրիշ շուն, մօր մի ճիչերէն մղուած, կրակի մէջ մտաւ անոր ետեւէն. մէկ ուրիշ շուն, որ իր տիրոջ հանգչած տեղը կրակ ինկաւ, նոյն տեղը մեռաւ:

կոկորդէն խածաւ, և պիտի սպաննէր զանիկայ եթէ ես չազատէի. որ պատճառաւ ես ալ բանտարկուեցայ, և Բագարատայ հետ դատապարտուեցայ որ տէգերու հարուածներով մեկտեղ մեռնինք:

Ինծի և Բագարատայ համար որքան ցանկալի էր մեռնիլ և դաղթել երկինքն. այլ Աստուած այլապէս տնօրինեց, Զևիխան հազարապետին աղաչած ըլլալով որ մեր երկուքին կեանքերն ազատէ, դինուորներն մեղի մահացու հարուածներ չտուին, այլ թեթեւ տէգերու հարուածներ. նոյն վիճակի մէջ մենք անդիտակ, ծառայներն մեղի Տիգրանակերտէն Բաւաէջ փոխադրեցին և մեր երկուքն ալ դարմանեցին, երբ աչքերնիս բացինք և խմացանք եղելութիւնն տխրեցանք. որովհետեւ ղրկուած էինք մարտիրոսութեան պսակն ընդունելէ, քանի որ պատրաստուած էինք և յօժարակամ կապասէինք անոր, երբ քայլ մ'էր մնացեր որ անմատուած ըլլայինք անյաւէտ կեանքն, քայլն արդէն առնուած, որքան անզգալի էր եղած անմրրտնան:

Արդ ես և Բագարատ Բաւաէջ աւանին մէջ ենք հաստատուած, ուր կը բնակինք ողջ աւղջ, և եթէ մեզ կը պահէ լինչ, այն ալ քու ներկայութիւնն է, ես մատանջութեան մէջ կը դանուիմ, վասընդի երկարեցաւ քու բացակայութիւնն, մի գուցէ քեզի ալ պատահած ըլլան արկածներ ինչպէս մեզի, այլ համոզուած եմ և դիտեմ վստահ ըլլալով նախախնամութեան վրայ՝ որ Յիսուսի հաւատարմութեամբ ծառայողներն միշտ և չարունակ կպաշտպանուին՝ բարի հրեշտակներու առաջնորդութեամբն, եթէ երբեմն Աստուած թոյլ կուտայ որ իրեն ծառաներն տառապանք ունենան, գիտէ ալ զանոնք փրկել վերջապէս վտանգներէ և մխիթարել զանոնք, ողջ լի՛ր:

ՍՈՓԵՐԱՑ

ԺԶ. ՀԱՅԿԱԶԱՆՑ ՀԵՔԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆՆ

Շատերուն ըմբռման հետ համաձայնելով, կգուշակուի թէ Հայկազնեայք սկիզբներն, մինչեւ մէկ անորոշ ժամանակ Նոյէն աւանդուած ճշմարիտ Աստուծոյ պաշտօնն ունեցած ըլլային, այլ յետոյ զանազան ազգայ հետ յարաբերութեան հետեւանքով, մոռնալով ճշմարիտ Աստուծոյ պաշտօնն, ուրիշ ազգայ հետ յարմարելով, հետզհետէ գոյացուցած ըլլան իրենց յատուկ դիցաբանութիւնն. որուն համար զօրաւոր մէկ փաստ կրնայ ըլլալ, որ սկիզբներն Հայկազնեայք, կուռքերուն յատուկ մեհեաններ չունենալն և թէ նախ արեւն ու լուսինն պաշտելնին:

Արշակունեաց թագաւորութիւնն սկսելէն առաջ, Հայկազնեայց պաշտամունքն էր, մեծարել դիւցազունքն, որոնց համար տաճարներ չէին կանգնուած: Այսպէս Գողթան գաւառին մէջ, մեծարելով Հայկազնեայց Վահագն, աստուածացուցած էին զանիկայ, անոր արձանն կանգնած, անոր պատուոյն համար դիւցազնական երգեր էին յօրինած: Հայկազանց քով Վահագն, աստուածոց դասակարգին մէջ բարձր դիրքի էր արժանացած. ինչպէս Անգլիան, որ Հայկազանց աստուածուհին էր համարուած. Բարշամին նոյնպէս պաշտուած, բաղմիներու վրայ կանգնուած անոնց արձաններն, կպաշտէին Հայկազնեայք նաև հսկայներն ու սիրամներն, և միւս աստուածուհի Դիանէ յորջորջուածն, այլև վիշապներ, և թէ օձեր, այլանդակ կերպարանքներով քանդակուած:

Վաղարշակ Ա. Արշակունի թագաւորն սկիզբն ըրաւ աստուածներուն յատուկ մեհեաններ կանգնելու, պատուանդաններ յարմարցընելով և արձաններ դետեղել բազիններու վրայ: Հայկազանց քով ժամանակներու և պարագայներու բերմամբն ու փոփոխութեամբ, կռոց զանազանութիւններն աւելցան, և բազմապատկեցան, օտար ազգայ ազդեցութիւնէն առաջնորդուելով, մանաւորապէս Պարսից ազդեցութեան ներքեւ անոնց հետ միացեալ կգտնուէին դաւանութեան մէջ, անզգալի տարբերութեամբ: Հայկազնեայք կաարքերէին միւս ժողովուրդներէն, ունենալով մանաւոր պաշտամունք ըլլայ Սամանորոյն, ըլլայ Վանատուրին, որոնց համար նուիրական տեղեր համարուած էին Աշտիշատ, Բագրեւանդ, Փայտակարան, Տարոն և Եկեղեաց գաւառներն, ուր տաճարներ կանգնուած կային, գոհեր մատուցանելու համար:

Հայկազնեայց մէջ սովորութիւն եւս էր, ամառուան ծնողքն նուիրաւոր տաճարներէն զատ, նուիրավայրերու վրայեն, այրերն, քարանձաւներն, որջերն եւ խոռոչներն, ուր յաճախելով չհանգրուանեալ ծուխ՛ներ կբլլային, եւ կմատուցուէին նոխազներ եւ ցուլեր, որունք մորթուելէն վերջ, ալիքներուն վրայ գուչակութիւններ կբլլային քուրմերուն ճարպկութեամբն, հոն սեղաններ եւ բազիններ կային, պատուանդաններուն վրայ կանգնուած կուռքերով, որոնց արձանները քարէ կամ փայտէ չինուած, ահաւոր կերպարանքներով երեւոյթներ ունէին: Հայկազնեայց քով աւելի նախամեծար, եւ նուիրական համարուած էին, մթին տեղերու մէջ եղած պաշտամունք, խորհրդաւոր նկարագիր առլու համար անոնց, քան թէ տաճարները մէջ հանդիսացած պաշտամունքն, որովհետեւ գաղտնութիւնն աւելի խորհրդաւոր համարած էին: Հայկազնեայք սովորութիւն եւս ունէին, գոներէն զատ, մատուցանել կուռքերուն պատուիներ, ծաղկեայ եւ դափնեայ պսակներ, և կերպասներ, տեղ տեղ ալ սովորութիւն եւս էր, կուռքերուն աւելի հաճելի ըլլալու համար գոնել մատնուներ, տեղ տեղ ալ կոց առջեւ կերակուրներ դնել:

Կոց արձաններու առջեւ գոնուած, նոխազներու և ցուլերու մսերն, քուրմերուն բազմութեան մէջ կբաժնուէր, որունք եփելով ուտելէն: Կոց պաշտօնեայներն ընդհանրապէս քուրմ կանուանէին. անոնք մէկտեղ քրմապետ մէջ բնակութիւն ունէին, ամէն մէկն, իրենց կիներն և զաւակներն հետերնին ունենալով: Քուրմերուն գլխաւորն քրմապետ կանուանէր, քրմապետներն ընդհանրապէս ազնուական սերունդներէ կընտրուէին, և տեղ տեղ ալ թագաւորական սերունդէն, ուր յաջորդութիւնն կպահուէր և կանցնէր, իրենց որդիներուն, իրենց թոռներուն, չարունակաբար:

Մեհենակալ կամ մեհենապետ եւս կոչելու սովորութիւն էր քրմապետերն, ինչպէս անոնց օգնականներն ալ մեհենականք. քրմապետերն կկոչուէին քրմուհի. զաւակք ալ քրմորդի. քուրմերն տեղ տեղ այնքան բազմաթիւ էին, որ բանակ կազմելով կպատերազմէին թշնամեաց դէմ, իրենց վարկն բարձր պահելու համար. մեծապէս նախանձախնդիր կհանդիսանային աստուածներուն պատուոյն: Հայնախանձախնդիր կհանդիսանային աստուածներուն պատուոյն: Հայկազնեայ մէջ Վահունեաց նախարարութիւնն ընդհանրապէս քրմապետներէն և քուրմերէն բազկացեալ էին: Տարին գաւառին քրմապետութեանցն մէջ գլխաւորագոյնն, աւանդուած է արքայական ծագում ունենլն, այսպիսի մեհենականներուն կողակից քրմապետուհիք եւս, սովորութիւնն կտիպէր՝ որ ազնուական սերունդի պատկանէին:

Քրմական պաշտօն վարողներն, ոչ թէ միայն ժողովրդենէն կպատուուէին, այլ նաև նախարարներէն, իշխաններէն, և նոյն իսկ

թագաւորներէն. անոնք ամէն ազատութիւն կվայելէին, ոչ տուրքերու ծանրաւեռնութիւնն ունէին, և ոչ որ և է ծառայական պարտաւորութիւն. իրենց սեպհական եկամուտներէն զատ, արքունի գանձէն ալ թոշակներ կընդունէին, շատ անգամ ալ թագաւորական մեծամեծ պարգեւներ, առատաձեռն էր ժողովուրդն և իշխաններն ընծայներ տանելու քուրմերուն, պատերազմէն եկած աւարի մէկ մասն, նոյնպէս քուրմերուն կընծորուէր:

Քրմապետին կվարկաւորէր, իրեն աստիճանին համեմատ վայելուչ տարազ և զգեստ հագնիլ, նմանապէս ալ քուրմերն կպարտաւորէին վայելչապէս զգեստաւորիլ ըլլալ. որոնց զգեստներն ընդհանրապէս կկայանային, մէկ պարեգոտէ չափաւոր լայնութեամբ, և վրայն ալ մէկ ուրիշ հագուստ, վերարկուի ձեւով. գլուխներուն վրայ ունելով խոյր. այլև այնպէս, չէին պակսեր այլաձեւ տարազներ տեղերուն զանազանութեամբն. մեհեաններուն մէջ քուրմերն, կոց սպասաւորութեան ժամանակ, [էին զգեստաւորուած բրդեայ, սպիտակ, երկայնաձեւ տարազով, այսպիսի տարազներն կատրելէին իրարմէն, այլեայլ տեղեր, այլեայլ ըլլալով ձեւերն: Քրմութեան մէջ այլեայլ դասակարգեր կային. ոչ առնասարակ ամէն քուրմ, մեհենոյն աստիճանն ու պատիւն ունէր. ոմանք բարձր դասէն էին, ոմանք ալ ստորին դասէ. անոնց մէջ ուսուցիչներ կային ինչպէս ալ ուսանողներ, ուսանողներուն սնոյցած կրթութենէ կամ ընդունակութենէն կախում ունէր, անոնց քրմութեան աստիճան անցնելու, և պաշտօնի մէջ բարձրանալու, պահանջուած ժամանակամիջոցէն վերջ:

Հայկազնեայց մէջ, կուռքերուն տօնական ըլլալու համար, տարւոյն ընթացքին մէջ, մասնաւոր և որոշեալ օրեր կային, այսպիսի տօներուն գլխաւորն սահմանուած էր ըլլալ նաւասարդ ամսոյն առաջին օրն, տօնախմբութիւններ ևս կըլլային, դիւցազանց հանդիսացուցած յաղթանակներուն տարեգարձներուն առթիւ. ինչպէս ալ տաճարներու համար. ըլլայ այսպիսի տօն կան հանդիսութեանց օրեր, ըլլայ մէկ ուրիշ հարկաւորութեան պարագային, քրմապետն զատ զատ տօնախմբութիւններ, այլեայլ կատպաշտութեան հնարած մէկ եղանակի վրայ կկլլէր, կուռքի մը արձանին քով, պատճառ հարցնելու համար, մէկ կարեւոր խնդրոյ համար:

Արշակունի թագաւորաց, մարզպետք աշխարհակալութիւններով, Հայկազնեայց մէջ կատպաշտութիւնն, առաւելապէս յառաջդիմութիւն ունեցաւ. դիւցազանց նուիրուած պաշտամունքն, աւելի փառաւորութեամբ տօնուեցաւ. Հայկազնեայց բնաւորութիւնն և բերմունքն, օտարականներու յարելու, պատճառ էր եղած, որ կատպաշտութեան պաշտամունքն զարգանայ Հայաստանի մէջ. ուր եկած,

խառնուած, և բազմաթարդ կերդրոններ ըրած էին, նշանաւոր գաղթականներ, Ճենաստանէն, Հնդկաստանէն, Ասորեստանէն և Պարսկաստանէն, որոնք Այրարատեան աշխարհն կերպարանափոխեցին:

Հայկազնեայց թագաւորներ, սովոր էին, որ մեծ դիպուածներու, և պարագաներու առթիւ, ինչպէս էր թագաւորական գահն բարձրանալուն, կամ մեկ պատերազմի մէջ յաղթական հանդիսանալուն առթիւ, հրաւիրել ժողովուրդն, որ բազմութեամբ խմբուին, մեկ համբաւաւոր մեհեանի մէջ, ըլլայ Վահագնի, ըլլայ Անահտայ, մատուցուելիք զոհին ներկայ ըլլալու համար, ուր ժողովրդեան մանակցութեամբ, կուզուէր, որ նոյն հանդէսն, աւելի չքնդ հանդամանք ունենայ, պաշտամունքէն վերջն հրապարակական ուրախութիւններ և կերուխումներ տեղի կունենային:

Թագաւորներն Հայաստանի բարգաւաճութիւնն կուզքերուն հետ, հաչա և հաճելի ըլլալէն յառաջ գալն համարելով, այն մեծ հանդիսութիւններն կընէին, արքունի գանձէն ծախսելով, մեծամեծ գումարներ, ճոխութիւն ցոյց կուտային, պաշտամունքէն վերջ ժողովուրդն համախմբել, դաշտերու վրայ և կերուխումով զուարճացնելու: Մեհեաններու և քրմատանց կից էին դիւանները ու մատենադարանները, ամփոփեալ ունենալով ձեռագիր մատեաններ, մագաղաթեայ գրչագրութիւններ և թէ քանդակներ, որոնք հեթանոսական դպրութիւններն կըսովանդակէին, պատմութեան հետ խառն. ուր և նշանակուած էին դիւցազանց յիշատակներն, և քաջագործութիւններ, և այլեայլ աւանդութիւններ: Կային մատեաններ, որոնց մէջ մոգական, և կախարդական գիտութիւններ կըսացառուէին, համայապետութեան, թովչութեան և դիւահարցութեան դասեր կաւանդուէին. ինչպէս ալ ճակատագրերն գուշակելու համար, մանաւոր հրահանգ և մեկնութիւն պարունակող մատեաններ:

ՀԷ. ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՈՒՐՈՒԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մարդկային նկարագրին հարեւանցի տեսութիւնն, կրնայ ըլլալ հետեւեալ եղանակաւ. մարդ բաղկացեալ խառն թէ հոգիէ և թէ մարմնէ, երկու որոշազատկ բերումներ ունի, մէկն իմացականութեան և միւսն ալ անբանութեան կամ նիւթականութեան, մարդ ինչպէս տէր իրեն գործառնութեանց, ազատութիւն ունի քմայքին համաձայն վարուելու, նոյնպիսի վայլած ազատական հանգամանքովը է, որ սակայ պահապահելի կըլլայ, չարաչար գործածելով իրեն անձնիշխանութիւնն և պարտաճանաչութեան մէջ թերանալովը:

Մարդ սկզբնաւորութեան ժամանակ յայտնի է, թէ զուրկ էր իրեն հարկաւորած ամէն տեսակ պէտքերէն, նախնական նիւթային պիտոյքներն միայն պաղպաղատ ունենալով, որով հարկադրուած էր իրեն յատուկ հնարիմացութեամբ հոգալ, և ձեւացնել ինչ որ իրեն գործածութեան համար կհարկաւորէին. կան կարասիք և գործիքներ, հողն, քարն, փայտն, ու կրակն, բուրդն ու ամէն տեսակ մետաղներ, իրեն օգտին ծառայեցնելով, որպիսի նիւթերով պիտի կազմակերպէր և հայթայթեր այն ամէնն:

Մարդկէդէն հանճարն ծառն ձեղքելով հանդրուան կանգներ է, բնակելու համար և նոտարան հանդչելու համար, մետաղներն հալեցնելով հնարեր է գործիքներ՝ դանակ, մանգաղ, սրօր, բրիչ, փայտատ, աղոց, ուրագ. քարն տաշելով երկանաքար, ցորեան աղալու, ալիւրի վերածելու, չաղուելու և հաց եփելու, քարն և փայտն վառելով կրի վերածելու, չաղուելու և հաց եփելու, քարն և փայտն վառելով կրի և ածուխի փոխեր է երկիրն բաժներ է չէնքերու և անդաստաններու: Ծառայադրմելով չարունակ հետամուտ է եղեր առաղձագործութեան, տասեհիւսութեան, և մետաղագործութեան մէջ. գետերու անջրպետեան կամուրջով միացուցեր է, ճամբորդելու համար կառք է կազմեր, ծովու վրայ երթեւեկելու համար նաւ՝ վրայն ալ առադաստ հովով յառաջ մղելու և ղեկ ուղղութիւնն գտնելու համար, լեռներն յարթեր է, պողոտաներ է բացեր. դիւղերու, աւաններու, քաղաքներու, գետառներու սահմաններ որոշեր է. ևս հնարեր է ղէնքեր այլեւայլ ձեւերով սուր, նիզակ, աղեղ, փքին և լախտ, ճակատելու համար թշնամեաց դէմ. ամրոցներ և բերդեր, դինուորներու պաշտպանութեան համար:

Ժամանակներու յառաջանալովը, մարդ ունեցած տաղանդէն օգտուելով, ունեցեր է նաև յառաջադիմութիւն ճարտարութեան-

տութեան, ճարտարապետութեան և վաճառագիտութեան մէջ, ինչպէս եւս գեղեցիկ արուեստներն ճանչնալու մէջ բանաստեղծութեան, պատկերանկարութեան և քանդակագործութեան, հնարեր է դիր դպրութեան համար, որով է հրատարակեր մատեաններ խմոատասիրութեան, ճարտարագիտութեան, գեղագործութեան, տատեղագիտութեան, աշխարհագրութեան, տարրարանութեան և ժամանակագրութեան վրայ:

Օրէնքներ սահմաներ է կարգապահութեան համար, կառավարական տեսակներ, միապետական և հասարակապետական. թագաւորութիւններ կանգներ է և իշխանութիւններ, զինուորական բանակներ, պալատականներ, պաշտօնակալներ և ոստիկաններ. սահմաներ է օրեր, ամիսներ և տարիներու թուականն, հաստատեր է դատարաններ յանցապարտներն պատժելու համար, հասարակութեան կարգապահութեանն դիտմամբ. վարժարաններ և ուսումնարաններ կանգներ է կրթութիւնն տարածելու, և հասարակութեան կացութիւնն ծաղկեցնելու համար:

Հայրենեաց պաշտպանութիւն ընող զիւցազներն, վառաւորելու համար, երախտագիտութեամբ կոթողներ կանգներ է և արձանագրեր անոնց քաջութեանց յիշատակներն, վարձատրելի է ժողովրդեան օգտակար անդամներն, պախարակելի և թէ տուիլ անուաններ է բռնաւորներն, հասարակութեան վնասակար անձերն, այնքան ալ անմահացեալ հռչակեր է, մարդկութեան ծառայողներուն անուններն, հայրենեաց ճչմարիտ բարերարներն ճանչնալով զանոնք, որոնք իրենց փոյթեւանդն չանքով, այն միջավայրին մէջ ուր գըտնուած էին, իրենց վերաբերեալ հասարակութեանց առջև անուանի հանդիսացեր էին, նոյնպիսի մեծ անձնուիրութիւններ որ միջավայրին մէջ ալ ապրած ըլլան, պատմութեան մէջ մեծ անուններ թողեր են, օրինակ ըլլալով՝ թէ պարտաճանաչութիւնն, մինչև զոհողութեան կառչնորդէ մարդն, առակով ալ ըսուած է՝ չաղակրատութեամբ չէ որ կատարուի պարծանքն, այլ քաջագործութեամբ միայն:

Այս ամէն տեսակ բարեմասնութիւնն ճանչցած և կարող է եղած ընել մարդն, այլեւ այնպէս միշտ տկար կողմն ունեցած ըլլալովն, չնզեր է ուղղութենէն, նոյն իսկ ստեղծման ժամանակէն սկսելով: Առաջին մարդն Ադամ, Աստուծոյ հրամանին դէմ անատաւեր է, կայէն սպաններ է եղբայրն Աբել, Աղտայ որդիներն հակառակեր են չարութեան, եւայի աղջիկներն ալ խաբեր են արական սեռն, աշխարհի մեծամեծ դէպքերուն մէջ առեղ մասն ունենալով. մարդ ճանչցուցած է զինքն չատ պարագաներու մէջ, տեսակ տեսակ ուղղութեանց տէր ըլլալն, ամբարտաւան, կամապաշտ, մտապարծ, չհանդուրժող, հեշտասէր, որկրամոլ, վրէժխնդիր, կռուասէր, եսասէր,

խարդախ, մատնիչ, դաւաճան, քաջ, նախանձոտ, բարկացոտ, առեցող, ծոյլ, ագահ:

Մարդ նոյնպիսի ունակութեանց հակամտութեամբ, ինչպէս մեկ դերի, իրեն անձն անոնց ծառայեցնելովն, ինքն զինքն ստորնացուցած և թէ վատթարացուցած է. հետեւաբար դժբախտութեան մատնուած, անձն թշուառացուցած է՝ ընկերին ալ վնասակար եղած եղեռնագործութեամբն: Ողբական վիճակ է մարդկային մոլար կենցաղավարութիւնն՝ որ չարութենէ դրդուած, եթէ անոնց անհատներ զանազան աւխիներու մէջ, մանական ոճիրներ գործեր են՝ եղեր են բռնաւորներ, որ դահեր ոտրապատելով, անիրաւ պատերազմներ մղեր են, քաղաքներ կործաններ, հազարաւոր կեանքեր խլեր և թէ ցեղեր և ժողովուրդներ վճարցուցեր են, ընկճելով զանոնք:

Մարդ կենցաղավարութեան մէջ, խոհականութեան չհետեւելով դէպղղիլ ծայրահեղութիւններուն է առաջնորդուած, անցաւոր բարիքներուն առացման միշտ ցանկացած, որոնց սիրովն և տենջովով, աչքերն չլացած և սիրտն գրաւուած՝ անփոյթ է եղած վախճանին ծառայելու, և ճչմարիտ երջանկութեանն դիմելու, իրեն խրատներն չէ եղած մահկանացուներուն, իրեն աչքերուն առջև ունենալովն հանդերձ, հետզհետէ իրեն ծանօթներուն մահերն. անմտադիր թէ ինք ալ մեկ օր պիտի գայ, որուն մէջ մնանի. իրեն խրատ ըլլալու չեն ծառայեր բնութեան այլեւայլ արկածներն ու սոկումներն, երկրաշարժն, ժանտախտն և պէս պէս պատուհասներն, անհոգ բոլորովին ինչպէս թէ իրեն անձն գերծ պիտի ըլլայ միշտ, այն ամէն վրատանգներէ՝ մեռոի յոյսերու մէջ չարունակ թափառած, զանց ըրած կենցաղոյս ժամանակաւորութիւնն, միայն վայելքն մտածելով. հետեւաբար մարդիկ գրեթէ առ հասարակ, իբր թէ քնոյ մէջ ըլլան անզգայ կապրին, հոգ չեն տանիր որ զգաստանան, խոհականութենէն ճանչնան, մինչև որ վերջին չնչերնին աւանդեն:

Մարդ իր նմաններու հետ միշտ մրցման մէջ, կեանքն չարունակ պատերազմ մ'է, որուն դէմ ճակատելու և մաքառելու ստիպուած մինչև մահն, պատերազմի վտանգներն չեն ծառայեր, գինքն զգաստացնելու որ զգուշանայ, այլ կամաւորապէս կխառնէ անձն որոշ դիտումներուն, իրեն օրինակ ըլլալու չեն ծառայեր ուրիշներուն անկումներն. ինքնիրենն կհայհոյեն պէս պէս խեղճութիւններէ, այսպէս ականատես կըլլայ որ ինքնիրեն պատճառած վնասն՝ մեծագոյն է քան թշնամիէն կրած վնասն. կեանքին պատերազմին մէջ կառաւոյի, հազար փոփոխներու կառարմանն հետամուտ կըլլայ, չկարենալով զանազ առանալու կխիթծի, խոհականութենէն աւելի անբանութեան կհետեւի, առակէն չօգտուիր որ կըսէ, եթէ խրատն մարդու չծառայէ, խելք ունենալն ինչու ծառայէ:

Ժամանակներու և տարիներու փոփոխութեամբ, մարդ ևս փոփոխական կդառնայ, ճիշտ մէկ գաղափար կազմելու համար մարդկային վիճակին վրայ, պէտք է երեւակայել թէ մարդ տգայութեան առեն ախմար է, պատանեկութեան առեն դիմովի նման, երիտասարդութեան ժամանակ անհանդարտ, ծերութեան ժամանակ անկարող, զառամութեան առեն անպիտան և միայն այրութեան առեն խորհեցող. այսպիսի խորհրդածութենէ կհետեւի՝ որ մարդ կեանքին երկայն չարքին մէջ, օգտակարութենէ անհատ, միայն այրութեան մէջ իմացականութեամբ կառաջնորդուի և կարող կըլլայ սանձահարելու անձն և թէ կիրքերն։

Մարդն բաժնուած այլեւայլ դասակարգերու, ճակատագիր ըսնք թէ դիպուած. ինչ որ ալ ըլլայ յայտնի է՝ որ մարդ կվերաբերի մէկ դասակարգի, իրեն ունեցած հակումնութեան համաձայն, բարի կամ յոռի, խոհեմական կամ ախմարական յատկութիւններէն առաջնորդուած, մէկն կծնանի գործունէութեամբ, ուրիշներուն օգտակար ըլլալու համար, միւսն ալ կծնանի անպատներու նմանելու, ուտելու և խմելու համար միայն, մէկն կծնանի իրեն նմաններուն վրայ սիրտ պահելու և զանոնք ճնշելու համար, միւսն ալ կծնանի լսնութեան ներքև տառապելու համար, այսպէս այլեւայլ են մարդկային դասակարգերն՝ և այլեւայլ անոնց կենցաղավարութիւնները, որոնց մէջ առաքինութեան հետեւողներուն թիւն, զգալի եղանակաւ նուազ, իսկ մոլութեան հետեւողներուն թիւն առաւելեալ. որպիսի ներգործութիւններ կհանդիսացնեն մարդն թերակատար մէկ էակ։ (*)

(*) Cakya-Mouni Հնդարեան իմաստասէրն՝ մարդկութեան վրայ ճառելով աւանդած է, թէ մարդն անապատի մէջ մերկ, գիւղի մէջ կտաւեղէն զգեստով, քաղաքի մէջ բրդեղէնով, եւ մեծ ոստաններու մէջ մետաքսեղէնով, միշտ միեւնոյն բնաւորութեան ներքեւ, անկատար մարդն է։

ՀԸ. ԱՐԱՐՁԻՆ ԽՆԱՄՔՆ

Աւելորդ չհամարուի հոս մեզի խորհրդածութեան նիւթ ընել՝ ղեկդ դատման տէր եղող ոմանց վրայ խօսելու, որոնք ուղիղ դատողութեամբ՝ յարգել չեն դիտեր Աստուածային բացարձակ իշխանութիւնն որ ունի մահկանացուոց վրայ. այլ չարաճնակ վրդովման մէջ կբննադատեն Աստուծոյ ներգործութիւններն և կբամբասեն անոր մեծվայելչութիւնն, մեր ակնարկութիւնն չէ անոնց վրայ՝ որոնք չեն ճանչնար Աստուած՝ և չճանչնալովնին անձերնին բովանդակապէս գերի են ըրած ամէն տեսակ ախտերուն՝ որով միշտ ընդ միշտ ախտաբեր դիմակով կերեւնան։

Այլ անոնց վրայ որ անտարբեր ըլլալով՝ ինչ ինչ զարտուղութեան հետեւած են և դիրնք ազատ կկարծեն ըլլալ, խնդիրներ յարուցանելով թէ՝ ինչո՞ւ Աստուած այս կամ այն եղելութեան և արկածին թոյլտուութիւնն է ըրած, առարկելով թէ՝ քանի որ Աստուած ամենակարող է ինչո՞ւ չկասիւաներ չարիքն, եթէ արդար է ինչո՞ւ անմեղներն պատահարներու զոհ կըլլան, հաճո՞յք կզգայ արդեօք Աստուած՝ որ մահկանացուներն խմբովին մեծամեծ վտանգներու ենթարկուելն. քանի անճառելի է նոյնպիսիներուն՝ այսպիսի ոչ պատշաճ գործարքներուն ծառայելն, նոյնպիսիներն կարօտ Աստուածային չըներոյց, պարտական են գիտնալ թէ՝ նմանօրինակ նախադասութիւններ ներչնչում ունին ուշիլ չար սկզբունքէ՝ քան թէ բարի սկզբունքէ, չարին թելադրութեամբ քան թէ բարի հրեշտակին։

Ամենակալն Աստուած, որ բացարձակապէս տէր է և ազատ իրեն արտօնած օրինադրութեանց մէջ, եղիծի ըսելովնիլ է գոյացուցած ամէն եղելութիւններն. յանդգնական չէ՞մարելիր ուրեմն անարդ մէկ արարածին որ մէջտեղ ապրած քննադատելու նկարի իրեն առեղծուղին գործերն. Աստուած որ արարիչ է, անոր արարքներուն միջամտելն մարդկէն վեր է. ինչ իշխանութիւն կրնայ ունենալ կաւն երբ բրուտին դիմադրէ, թէ ինչո՞ւ զինքն պատուաւոր մէկ առարկայի չվերածեր, այլ անարգականին, միեթ կատարեալ ազատութիւնն չունի՞ բրուտն ընելիք գործերուն մէջ. հետեւաբար և ոչ մէկ արարած թոյլտուութիւն ունի՝ ձեռնամուխ ըլլալու իրեն չվերաբերած, և իրմէ վեր ամէն ինչին, մեծ յանդգնութեան գործ է արարածին ժըպրտիլն, որ չքոսոր սրտէն աւելի կարողութիւն չունի. քանիցս պահարակելի կհանդիսանան մարդեր, որ վեր քան իրենց կարո-

զուրկ են՝ վերնական Աստուածային իշխանութեան դէմ բծախնդիր վէճ յարուցանել։

Եթէ Աստուծոյ մանաւանդ հաճութիւն երբէք պակսի, կարելի չէ որ ծառի մի տերեւն երերայ, համոզուիլ կը պարտին առհասարակ ամէն մարդիկ, որ ամէն ինչ Աստուծոյ կամքովն է որ կատարին և տեղի կունենայ աշխարհի վրայ. չատեր կան որ կասկածան իրենց ունեցած անյաջողութեան վրայ, տեսնելով որ իրենց ձեռնարկութիւնները չարունակ կձախողին, տպաւորութիւն է առնոց ըրածն, գիտնալու են որ Սրարիչ մեր Տէրն՝ մեր բարեգութ հայրն է մեզ նկատմամբ ըրածներն, նոյնիսկ այն անյաջողութիւնները որ ունեցած ենք մեր ձեռնարկութեանց մէջ՝ մեր բարեգութ համար է ըլլուած՝ որ կանգխանանք։

Ինչու համար որոմական ըլլայ մեզի մեր անյաջողութիւնները՝ որ զանազան պարագայներու մէջ ունեցած ենք, և աւելի առաջ երթալով քննենք անոնց բուսծն թէ՝ Աստուած բնաւ հոգ չունի մեր վրայ, անգութ կվարուի և խնամքն դադրեցուցած է ապատ. քանի անտեղի են այսպիսի ենթադրութիւնները և քանի սխալական ըմբռնումն։ Սրարչին յաւերժական բարութիւնն և գերիշխանութիւնն լաւ ճանչցողն, նոյնպիսի գաղափարներու չպիտի ծառայէր, այլ միշտ և հանապազ պիտի համոզուէր, որ մեր բաղձանքներուն չկրանալն մեր բարեգութ համար են միայն որ չկատարուեցան՝ որ եթէ յաջողեր կրնար մեզի վնասակար ըլլալ, մեզի վատնդի ենթարկել, մինչեւ անգամ մեր կորստեանն պատճառ ըլլալ, այսպէս որոմասնելով մարդ չժգոհար։

Աստուած ուղղիչ ըլլալով մարդկային ներգործութենէ, ազատ թողած է առ հասարակ մարդերն՝ որ բարեգութ հետեւին և թէ չարին եթէ նոյնն ուզեն. բարին ընելով հոգեգութ չտեսնին ծառայած կըլլան, իսկ չարն ընելով՝ հոգեգութ կվնասեն. սակայն մենք մեր ընթացքովն է որ մեր թշուառութեանն աւելի կստանանք, առածէն յայտնի է որ մարդու իրեն անձին ըրած վնասն՝ թշնամիին ըրածէն աւելի մեծ է, եթէ մեր թեթեւ ընթացքով և անխոհեմութեամբ՝ մեր անձն թշուառութեան ենք մատնած, մեր ազատութեամբն ենք ըրած, այսպէս պատճառն մենք իսկ ըլլալով և ոչ Աստուած, որ բարութեան աղբիւրն է. խրատուինք մեր փորձառութեամբ և մեր անձին օրինակովն և ապագային աւելի զգուշաւոր ըլլանք որ նոր թշուառութեան չմատնուինք։

Մարդկային դատաստանն սակայ սխալական ըլլալով և ծուռ ենթադրութեանց վրայ հիմնուած՝ խախտ ըլլալէն է, որ յառաջ կուգայ մեր սարակուսանքն, թէ Աստուած բնաւ մեր վրայ հոգածութիւն չունի, միշտ երեսէ ձգած, ինչպէս այլ մուգած որ ձախորդութիւնն ունենայ հանդիպինք. ոչ այսպէս այլ մանաւանդ թէ համոզուելու ենք, որ Աստուծոյ հոգածութիւնն բնաւ չէ դադրած մեր վրայէ, այլ հակառակ է միշտ, որքան մարդկային միտքն չկրնար հասու ըլլալ։ Նուազ յարմարութիւն է և օրինակ՝ Աստուծոյ հոգածութիւնն նմանցընելն մէկ մօր հոգածութեան, որ ունի մանուկին նկատմամբ, որ կխրատէ մանուկն չհեռանալ քովէն, որպէսզի իրեն հակառակութեան նկատմամբ չկարասէ մանուկն չհեռանալ քովէն, այլ մանուկն անհասկնալով մօրն խրատները, խաղին տուած խնդիրն, քիչ քիչ կհեռանայ քովէն և մոլորելով մէկ պատահարի կհանդիպի և թէ կվնասուի, եթէ նոյն պարագային մօր զգացած վիշտն մեծ է, որչափ մեծագոյն է Աստուծոյ ունեցածն որ աւելի կատարեալ բարի է։

Մինչեւ հոս մեր դատողներուն եզրակացութիւն ըլլալու համար, պատշաճական կհամարինք յառաջ բերել հետեւեալ պատմութիւնն որ ճշմարտի մի վրայ կատնդուի, այսպիսի ճշմարտութիւն մեր նպատակին մէջ կապրեր քաշուած անապատի մի անկիւն, սառնային խաղալիկ էր եղած և չարունակ փորձութեան մատնուած, այսպիսի վարանելի կացութեան մէջ ճշմարտն խուսափելով, միտքն կյղձնցընէր քննադատելու համար՝ թէ Աստուած որ բարի և արդար է՝ թէ ինչպէս կթոյլատրէր՝ որ աշխարհի վրայ անիրաւութիւններ և չարիքներ տեղի ունենան, որով ինքն Աստուած մատն և մատնակցութիւն կունենայր չարեաց հետ. ճշմարտն հանդարտութիւն գտնելու համար, սոսկուելով երթալ մէկ քահանայի քով. որպէսզի կարող ըլլայ ունեցած տարակոյսն փարատել։

Ճշմարտն ճամբայ եղած քայլ առ քայլ յառաջացած առեն, դիպուածով հանդիպեցաւ մէկ անցորդի՝ որ իրեն պէս նոյն ճամբու ուղղութեան կհետեւէր, ողջոյնները իրարու հետ փոխանակելով խօսակցիլ սկսան, խնդալով թէ մէկն և թէ միւսն միեւնոյն քաղաքն պիտի երթային՝ յարմարեցան իրարու հետ որ մեկտեղ ընեն ճամբորդութիւնն՝ որ ընկերութեամբ ձանձրութիւն չպիտի զգային, այլ աւելի դիւրութիւն պիտի ունենային. ճշմարտն չատ տխրժելի գտած էր իրեն ընկերացողն, համակրելի բնաւորութիւն մ՚ունէր առնիկայ և ազնուական մէկ կերպարանք։

Այս անձն բանիերուն և տեղեակ ամէն գիտութեանց, աւելի ուշ նկատ ճշմարտին բացատրելու՝ սիրելոյ վրայ գտնուած բոլոր վայելչութիւններն, որոնք Աստուծոյ մեծագործութիւնն կապացուցանէին, այնքան խորին էր անոր պատճառաբանութիւնները, որոնց չէր կրնար խելամուտ ըլլալ ճշմարտն, այլ և այնպէս կխնամար անոնց վրայ, մինչեւ անգամ կը մտածէր՝ թէ արդեօք կրնար յայտնել անոր երկար ժամանակէ վեր ունեցած վարանումն և տարակոյսն՝ և փարատելու յաջողութիւնն ունենալ, պիտի կարենար անիկայ դո-

հացնել զինքն և հանդարտեցնել, այնքան դիտումնաւորն որով օժտուած էր։

Օրն երեկոյացած տեսնն, տիպուած տեղ մի հանդչելու, բանտապահ տալիք մ'ունենայն՝ որ բարեգործ մեծատան մի բնակարանն հանդիպին և հոն հիւրընկալուին, ուր կերակրուելէն և դիշերն անցուցին, յաջորդ օրն ճգնաւորն տեսաւ որ ճամբայ ելած տեսնին, ընկերն մեծատան բնակարանէն, ոսկեձոյլ սրուակ մի գողցաւ և դրպանն դրաւ, զարմանալի թուեցաւ այն, այլ և այնպէս առանց խօսքն ընելու, հետն ընկերացաւ մինչեւ որ հասան մէկ աղքատի խրճիթն. հոն ալ կերակրուեցան և հանդչեցան, այս անգամ ճամբայ ելած ժամանակին, ճգնաւորն ականատես եղաւ ընկերին որ աղքատին խրճիթն կրակ դնելով հրդեհեց և այրեց, երկրորդ անօրէնն գործ էր որ ըրած էր ընկերն. լուեց զարձեալ և անոր հետ ճամբորդեց դէպ ուղիղ անտառի մի ծայրն, ուր գեղջական տունի մի քովէն անցած ժամանակնին, տեսան պատուհանէն մէկ կին որ օգնութիւն կինդրէր հիւանդացեալ մէկ որդւոյն համար. երբ ներս մտան հիւանդին մօտենալով, ճգնաւորին ընկերն գրպանէն դուրս հանեց, գողցած ոսկեձոյլ սրուակն և անոր մէջ պարունակուած հեղուկէն՝ խմցնելով հիւանդին թունաւորեց զանիկայ և մեռցուց։

Ճգնաւորն դանդատելով ընկերին գործած չարագործութեանց վրայ, երբ յայտնեց անոր թէ չէր ուզեր այլեւս անոր ընկերութիւնն ունենալ. ո՛վ զարմանքին և այլայլութեան ճգնաւորին, հոն տեսաւ ընկերն կերպարանափոխ եղած և թէ ինչպէս լոյսարձակ Աստուծոյ հրեշտակի երեւոյթին առած էր. իրեն դէմն կայնած կշտամբական ձայնով գոչած էր, ճգնաւոր դու անխոհեմ ինչպէս անիրաւ կանուանես Աստուած՝ որ բարութիւն ըլլալուն համար բարի են ըրածներն, եթէ ես բարեգործի մի անչն անյայտ ըրի ոսկեձոյլ սրուակն, Թոյն պարունակելուն համար էր և ինչնամիչն իրեն տրուած՝ որ խմէ բարեգործն և մեռնի, եթէ աղքատին խրճիթն այրեցի, բարիք ըրի, որովհետեւ խրճիթին ներքեւ գանձ էր ծածկուած, որ պիտի գտնէին հրդեհելնեն, եթէ հիւանդն մեռցուցի բարիք ըրի, որովհետեւ անմեղ մեռաւ անիկայ, եթէ ապրէր չարագործ պիտի ըլլար. հրեշտակն այս յայտնութիւնքն ընելով անհետացաւ եղաւ, ճգնաւորն ալ զղջացեալ տանքին վրայ(*)։

(*) Յիսուսի խօսքն է «նայեցէք թռչնոց որ արտ չեն վարեր ոչ կինձեն եւ ոչ շտեմարանին կը ցնեն, նայեցէք վայրի շուշանին, ինչպէս կաճի, այսուհետեւ հոգ մի ունենաք թէ ինչ պիտի ուտէք եւ ինչ պիտի ըմպէք՝ վասնզի գիտէ ձեր երկնաւոր Հայրն որ այն ամէնն ձեզ պիտոյ է»

ՀՔ. ԱՐՓԵՆԻՒՆ ԱՐՔՈՒՆԻՔԷՆ ՓԱԽՈՒՍՏՆ

Աբուսեակ Թագաւորն տխուր վախճանէն յետոյ, անոր նախկին ժիլաներուն արքունիքէն դուրս ճամբուած ժամանակ, Սանասարուկ ուզեց քովը պահել Արփենին, քրիստոնեայ նաժիշտն, մեծապէս աղաչելով անոր հեզաբարոյութենէն. ուստի հրամայեց, որ պալատն մնայ, որովհետեւ Թագուհի պիտի ըլլար. Արփենին՝ որ չէր փափաքեր նոյնպիսի պատիւն ունենալու, չուարեցաւ, և գանուած տագնապալի վիճակին մէջ չնորհակալութիւն յայտնեց Թագաւորին, վրայ բերելով թէ մտածելու ժամանակ կինդրէր, որ կարենար որոշումն տալու. Սանասարուկ որ չէր սպասեր այսպիսի պատասխանին, բանտապահ Արփենիի, մտածե՞ս, ինչ պիտի մտածես, անկե՞լք ես, միթէ իմ հրամանն մտածելի կրնա՞յ ըլլալ, վուռթա քու արդուզարդդ ընելու և սպասելու երեկոյին, վասն զի քու հետ հրճուալի ժամեր պիտի անցնինք։

Արփենին սարսափով հեռանալով Թագաւորին քովէն, չունեցաւ այլ ինչ մտածութիւն, եթէ ոչ անմիջապէս վախուստ տալ արքունիքէն, և աճապարանօք ժողվելով իրեն ունեցածներն, ծածկաբար պալատէն դուրս ելաւ. դրան պահապան զինուորն, ինչպէս միւս նաժիշտներն Թոյլ տուած էր երթալուն, այսպէս ալ Արփենիին արգելք չըրաւ. Արփենին դէպ ուղիղ գնաց վառամ նախարարին պալատն, և հոն Մարիոսի դէմն ելաւ, և պիտելով որ հոն ծառայողներն ամէն, քրիստոնեայներ էին, յայտնեց անոր արքունիքէն փախուստն, և աղաչեց անոր, որ Յիսուսի սիրոյն համար պաշտպանութիւն ընէ իրեն. Մարիոս պատասխանելով Արփենիի ըսաւ, քու ապահովութեան համար, ուրիշ ինչ չեմ կրնար ընել քեզ, եթէ ոչ Անտիոք ճամբել քեզ, քրիստոնեայ նաժիշտն ալ յօժարեցաւ երթալ։

Մարիոս արդէն, կոմսական նամակն ընդունած ըլլալով, որմէ տեղեկացած թէ Անտիոքի մէջ հիւրընկալուած էր Աւագանի բնակարանն, պատշաճ տեսաւ հոն ճամբել Արփենին, ուստի անմիջապէս պալատն յաճախող աղքատներուն մէջէն՝ երկու երիտասարդագոյներն ընտրեց, և անոնց պաշտպանութեանն յանձնելով քրիստոնեայ նաժիշտն, ճամբայ հանեց զանոնք, որ ուղղակի Անտիոք Աւագանիի քով առաջնորդեն զանիկայ, և ապահովութեամբ կատարելով ուղեւորութիւնն, ետ դառնան. երկու աղքատներն, որ յօժար էին, առաքելութիւն ընել իրենց բարերարներուն, խոստացան,

որ Սրփենին մինչեւ Անահիտ պիտի աւազնորդէին, և ամէն տեսակ պաշտպանութիւն պիտի ընէին անոր, ուղեւորութեան տանն, որպէս զի անվտանգ և ապահովաբար հասնէին որոշեալ քաղաքն:

Սրփենին աղքատներու ընկերութեամբ, ուղեւորութիւնն կատարած ժամանակ՝ եղեսիայէն քանի մղոն հեռանալէն վերջ, մնծ տագնապ մը ունեցան, հանդիպելով մէկ գինեպ անձի, որ աւազակի կերպարանք ունէր, խոժոռադէմ մարդ մ'էր անիկայ, որ հարցաքննելով աղքատներն, լսաւ անոնց, դուք կասկածելի մարդեր էք, ձեր աղտոտ զգեստներէն յայտնի է, որ աղնուական աղջիկն յափշտակած, մէկ տեղէ ուրիշ տեղ կտանիք, ձեզի ստիկանութեան պիտի յանձնեմ ըսելով, և անոնց արդարացի պատասխաններն չլսելով, առաջնորդեց զանոնք մէկ ուրիշ կողմ, բռնանալով անոնց վրայ. Սրփենին համբ չատ վտանգաւոր պիտի ըլլար այն դէպքին, եթէ ազատելու մէկ միջոց չգտնէին. կերթային չառաջ, հաղար մտածութեանց մէջ ընկղմած, թէ աղքատներն, և թէ Սրփենին, որ երկիւղէն սարսափած էր:

Աղքատներէն մէկն, որ թէ ճարպիկ էր, և թէ կորովի, գաղափար մ'ունեցաւ մտքին մէջ, որ ապահով ժամ առաջ այն խոչընդոտ եղող անձն, անոր տանելիք տեղն հասնելէն առաջ. երբ առտուան մի քիչ հասան, ճարպիկ աղքատն, որ աւազակին քովէն կքայլէր, ծռեցաւ վար, առտուկէն չուր խմել ձեւացնելով, այլ աչքին ծայրովն, դիտելու վրայ էր, քովը եղող աւազակին մէջքն ունեցած դաշոյնն, ճարպիկ աղքատն, առքերուն վրայ կանգնելու առթին, չանկատ աւազակին մէջքէն դաշոյնն քաշելն, անոր կուրծքն մխելն ակնթարթի գործ եղաւ. աւազակն գետինն տապալեց, և թէ անկարող երթալ զանիկայ այլ եւս իրենց վնասելու, վիրաւորն առտուտկի մէջ գլորելով դաշոյնն մաքրեց չրով, և աճապարեց ընկերին և Սրփենին հետ իրենց ճամբան շարունակելու, ուր հասած յառաջացան անոր վրայ, և չարունակելով առանց հանդիպելու, ուրիշ մէկ արկածի, հասան Անահիտ, և Աւազանի յանձնելով Սրփենին, դարձան իրենք եղեսիա:

Սանասարուկ նոյն գիշերն, արքունիքին մէջ չգտնելով Սրփենին, կասկեց անոր փախուստն, և հետեւաբար զայրացած, հրամայեց պինդորներուն, որ մայրաքաղաքին մէջ սարածուելով, խուզարկեն և գտնեն զանիկայ, որպէս զի արժանի պատիժն ընդունի. Սրփենին արդէն եղեսիայէ հեռացած ըլլալով, պինդորներուն խուզարկութիւններ արդիւնք չունեցան, և հետեւաբար Սանասարուկ խայտառակուեցաւ, իրեն ունեցած բավանդակ զօրութիւնն, չքաւեց գիտնալու թէ, ո՞ւր էր փախած Սրփենին:

Սանասարկոյ պէս կամապաշտ անձն, որ այլ մտապատումներու

կարեւորութիւն չէր տար, եթէ ոչ հաճոյքին, կսիրէր զուարճանալ և թատերական ներկայացումներով, որոնք տեղի կունենային արքունիքին մէջ Անահիտ կանգնած թատրոնին վրայ, ուր հաստատասղուկ և արիակամ ըմբիշներ, իրարու պլլուած, ըրած չարժումներով, Սանասարուկին մեծապէս կզուարճացնէին, և անոր բարձրաձայն ծիծաղն կչարժէին, յաղթողներուն դրամական պարգեւներ կբաշխէր, յաղթուողներուն ալ նախատական յանդիմանութիւններ կբարդէր, երբեմն այսպիսի ըմբիշներն, իրարու հետ մրցած ժամանակնին, այնքան կատաղութեամբ, իրարու վրայ յարձակումներ կկատարէին, որ մարմիններն մերկ բոլորովին, արիւնլուայ կըլլային, ինչպէս թէ պատերազմ էր ներկայացումն, որքան կատաղի հանդամանք ունենար, այնքան զուարճալի կդառնայր: Հարկ էր որ արիւն թափուէր, թատերասէրին վրայ, արեան չատութիւնն, որքան աւատապէս ըլլար, այնքան հաճոյք կպատճառէր Սանասարկոյ:

Թատերական ներկայացումներու նկատ կմտատարարէին, աղգային պատմութեան դիւցազնական արարքն, ուր կներկայացուէր Հայկ, որ իրեն վրայ քրիստոնեներով ճակատած Բելի դէմ, յաղթած էր զանիկայ, երկայն նիզակն, հակայազօր Բելին սիրտ մխելով: Ս.յսպէս Արամ, որ Մարաց դէմ բանակուելն ճակատած, անոնց Նինուէ իշխանն ձեռքն էր անցուցած, և աչառաբակի մի վրայ բեւեռներով դամած էր, Արամայ մեռս դիւցազնական յաղթանակն տապալած էր գետինն և նուաճած Մարաստանն:

Կներկայացուեր Տիգրան Ա. անոր հակայազօրութիւնները, որ Աժդահակ Մարաց թագաւորն յաղթահարած էր, որուն արդէն կիսուեան տուած էր քոյրն, Աժդահակ դաղալով Տիգրանայ զօրութենէ, թեան տուած էր քոյրն, Աժդահակ դաղալով Տիգրանայ զօրութենէ, հնարք և միջոցներ կգործածէր, որ Թոռն կիւրոս, Տիգրանայ հետ հնարք և միջոցներ կգործածէր, որ Թոռն կիւրոս, Տիգրանայ հետ մտերմական յարաբերութիւն չունենար: Աժդահակ քնոյն մէջ, մէկ նրազ էր տեսած, որով ունեցած սարսափն կրկնապատկած էր, չար դաւաճանել, ունեցած սարսափին ճնշման ներքեւ, հաւաքեց իրեն քով խորհրդականներն, և Մարաստանի իշխաններն ամէն՝ և ժողով կազմած, հետեւեալ եղանակաւ, պատմեց անոնց տեսած երազն:

Իմ քայլերն մղորեալ ըլլալով, ինձի անծանօթ մէկ ուղեւորութեան մէջ, օտար մէկ երկրի վրայ կթափառէին, հետեւաբար ուղեցի հետազրզուած, նոյն երկրին անունն իմանալու, իմ հարցուղեցի հետազրզուած, նոյն երկրին անունն իմանալու, իմ հարցմանս, որ ուղղած էի չեմ գիտեր որու, որպէս զի տեղեկանամ՝ պատասխանուեցաւ, թէ Հայաստանն է նոյն օտար համարած երկիրն. այսպիսի մէկ ձայնով, որ մարդկային չէր, ես թէ այլայլած, և թէ չուարած, յառաջանալով ուղեղն վրայ, հասայ մինչեւ մէկտեղ, ուր

աչքերուս առջեւ ներկայացաւ, մէկ ձիւնապատ լեռ, ահագին տաբածութեամբ, որուն վրայ նշմարեցի, զագաթին կայնած մէկ կին, որ ծննդաբերութեամբ երեք զաւակներ կծնանէր:

Որոնք երեքն ալ յանկարծ հակայներու փոխակերպեցան, առաջինն հեծաւ մէկ առիւծի կռնակին, արշաւեց արեւմուտք, երկրորդն հեծաւ, ընձուղտի կռնակին, արշաւելով հիւսիսակողմն, երրորդն ահագին կերպարանքով վիշապի մը կռնակին հեծած, արշաւեց բուռն զօրութեամբ, Մարաստանի վրայ: Յետոյ տեսայ ես, այլ երազներուն առջեւ, երբ զոհ կմատուցանէի, և անոնց օգնութիւնն կհայցէի, ահա յանկարծ վիշապն հեծնող հսկան երեւցաւ, և աստուածներուն արձաններն կործանեց, որպիսի եղեռն ես խափանելու համար, նոյն հսկային դէմն ճակատեցայ, և երկայն ատեն կռուելով հետն, դժբաղդաբար վիրաւորուեցայ և յաղթուելով, հսկային առջեւ ամօթապարտ եղայ:

Սժդահակ վերջացնելով իրեն առասպելական երազն, ապասեց, որ ժողովոյն մնանակցող անդամներն, դուշակեն թէ ո՞վ պիտի ըլլար, վիշապին վրայ հեծնող հսկան, որ հետն կռուած էր, ինքն վրայ բերաբ թէ անիկայ անշուշտ Տիգրանն պիտի ըլլայր, մեր ահեղ թշնամին, որուն դէմ պատերազմելու համար, ի՞նչպէս պիտի վարուէին, որուն կարող ըլլային յաղթել. խորհրդականներն չկարողացան, զօրեղ միջոցներ գտնել, Սժդահակ այն ատեն, առաջարկեց անոնց, եթէ երբէք մէկն գտնուէր, որ յաջողեր Տիգրանին կեանքն դաւաճանել, իրեն զահակիցն պիտի ընէր անիկայ: Ջուր առաջարկ, որովհետեւ Տիգրան ճարպկութեամբ, իրեն քոյրն Սժդահակին քովէն հեռացնելով, և քովն բերել տալէն վերջ, անմիջապէս պատերազմ հրատարակեց Մարաստանի դէմ. ուր արշաւելով քաջամարտիկ մէկ բանակով ճակատեցաւ, և սուրն Սժդահակին կուրծքը մխելով յաղթանակեց:

Զ. ԹԱՏԵՐԱԲԵՄԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՆ

Սրբոնի պալատին թատերաբեմին վրայ, դէրասանները ներկայացուցած թատերախաղերն, այլեւայլ տեսակ կատներէ յօրինուած էին, մերթ ողբերգական, մերթ եղեւերգական, և մերթ զաւեշտական, թող կռվամարտականներն և գազանախաղերն, որ կձեւացուեր դէրասաններուն գազաններու մորթերուն մէջ ծածկուելովը, որոնք էին, առիւծի, ընձառիւծի, խայտաբղէղի, վագրի, յովազու, բորենւոյ, արջի, և այլ գազաններու, որքան այլանդակ տեսարան էր, որ հան թատերաբեմին վրայ կներկայացնէին գազանազգեստ դէրասանները, որ անշուշտ ուրիշներուն առջեւ սարսափ պիտի պատճառէին, այլ ընդհակառակն Սանատրկոյ զուարճալի դարձած էին գազանային սիրտ կրելու համար. գազան-դէրասաններու արարքն էին, ձեւացնել ամէն մէկն, իրեն հագած մորթին ներքեւ, նոյն գազանին ահեղ չարժուձեւերն ու յատկութիւնները, և մէկզմէկու վրայ յարձակելով սոսկալի եղանակաւ կռուիլ: Սրբոնի թատերաբեմին վրայ ներկայացուցուած մէկ կատրն սրտայոյզ ըլլալովը, յառաջ բերինք գայն:

ԱՐԱՐՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

Վիրկամար ընկիլ Նիրկենա քաղաքէն կողակից ունենալովը, ծնընդաբերութեան ժամանակն արու զաւակ մ'էր բերած, ծննդաբերութեան հետեւանքով ալ մեռած. Վիրկամար խնամելով զաւակն, ճակուր էր կոչած զանիկայ, և երեք տարուան հասակին մէջ հետն առած զանիկայ Մծբին էր տարած, որ քաղաքին մէջ հաստատուած բնակութեամբ զբաղեցաւ վաճառականութիւն ընկլ, որպիսի զբաղմամբ հետզհետէ մեծ չահագործութիւններ ընկլով, մեծ փարթամութեան տէր եղաւ, մինչեւ որ ճակուր զարգացաւ և իրեն քսանեւերկրորդ տարիքն մտաւ:

Վիրկամար ուզելով ամուսնացնել ճակուրն, չյաջողեցաւ ճակուրին յարմար մէկ աղջիկ գտնել Մծբին քաղաքին մէջ, ինչ ընկլոր էր, մտածելէն վերջ որոշեց առժամապէս վաճառականութիւնն դադրեցնել, և իրեն ծննդավայրն. Նիրկենա ուղեւորիլ, երկու նպատակ ունենալ. Վիրկամար ծննդավայրն երթալու համար, առաջինն էր այցելել հոն, ուր հին յիշատակներ կապած զինքն՝ սիրելի և փափաքելի ընծայած էին Նիրկենան, երկրորդն ալ էր ծննդավայրին մէջ

վայրն գտնել մեկ յարմար աղբիւր, հարմարութեան տալու համար իրեն զաւկին Ձակուբի

Վիրկամար Ձակուբի հետ ուղեւորած Նիւրկերտ հասաւ, ուր իջեւնելով օթեւանի մի մէջ, յետոյ այցելելով քրմապետին, երբ հիւրընկալուեցաւ քրմապետէն, առաջարկեց անոր այցելութեան նպատակն թէ աղբիւր մի գտնալն էր, որպէս զի որդւոյն հարսն ըլլայր, քրմապետն լսելով Վիրկամարկի առաջարկն իրեն տգեղ աղբիւրն ներկայացնէ անոր, գովելով բարի յատկութիւններն, Վիրկամար չհաւատալով քըրմապետին տգեղ աղբիւրէն, որով քրմապետն զայրացած, աղբկանն հետ կհեռանայ Վիրկամարին քովէն, որուն նուիրէն մէկ ուրիշ գեղեցիկ աղբիւր կընծայէ Վիրկամարին առջեւ, երբ անոր ալ միւնոյն առաջարկն կընէ, գեղեցիկ կուսաց Վիրկամարի ձեռքն մէկ թուղթ, վրայն նըշանակուած կարգաւ, հարիւր աղբիւրներու անուններ, Վիրկամար ձեռքն առած ցուցակն, և չկարենալով որոշում տալ կըաժնուի քրմապետէն:

Վիրկամար օթեւանն դարձած, երկոյն մտածութեանց մէջ թէ, ինչպէս կարելի պիտի ըլլար իրեն նպատակին հասնելու, նոյն օրն այսպէս անցուց յաջորդ օր գործի սկսելով մուհնահիկ մի կարգեց, որ Նիւրկերտի փողոցներուն մէջ չրջագայէ, և հրաւիրէ այն ամէն քաղաքացիներն որ հարսնացու աղբիւրներ ունէին, հետերնին առած նոյն աղբիւրներն, դան մեծ ընծայքին ներկայանալու, քաղքին քով գտնուած դաշտին վրայ, որ երկու օր վերջ տեղի պիտի ունենար, և նոյն հարսնացուներէն պիտի ընտրէր մէկն Ձակուբի համար:

ԱՐԱՐՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

Երկու օր վերջ քաղքին քով գտնուած դաշտին երեսն, լի էր հրաւիրեալներով, ու կնչմարուէին բազմաթիւ հասակագեղ աղբիւրներ. ոսկեայ զգեստներով պճնած, առ հասարակ ոգեւորած և յուսալից ամէն մէկն, որ վճակաւորին և ընտրուին Ձակուբին հարս ըլլալու համար, նչանաւոր էր իրենց համար նոյն օրն և բարեբաստիկ մեծապէս. դաշտին վրայ ինջոյքի համար սեղաններ էին պատրաստուած, հարիւր թուով ճոխապէս զարդարուած կերակրեղէններով և խմելիքներով, Վիրկամարի ծախսով՝ բազմաթիւն սեղաններուն չուրջն բոլորած, ուրախութեամբ կերան համալսամ խորտիկներ և խմեցին անուշահամ գինիներ բարեմաղթութիւններ ընելով, ամէն մէկն իրեն աղբկան համար, որպէս զի անոր վիճակի, Ձակուբին յարմար հարս ըլլալու:

Ինջոյքն զուարճալէս վերջաւորած աեն, երբ հանդիսականներն չնորհակալ եղան Վիրկամարի, որ փորթամութեամբ ձեռնարկած էր, նոյն հաճոյքն պատճառել Նիւրկերտի քաղաքացիներուն,

Վիրկամար նոյն պահուն կհրաւիրէ հան, հատաքուած աղբիւրներու բազմութիւնն, որ խումբ խումբ կազմած, պար կազմին. հարսնացու աղբիւրներն, այսպիսի հրաւէրով, փութացին զատ զատ խումբեր եղած, պարել դաշտին վրայ, անոնք նազելի չարժումներ ունէին, չնորհալոյր ձեւեր, և հրապուրիչ հանդամանքներ, գեղազուարճ էր տեսարանն:

Վիրկամար՝ Ձակուբին հետ մէկտեղ, հանդիսատես ըլլալով հարսնացու աղբիւրներուն պարերուն, անոնց մէջ մէկէն աւելի գեղանիներու կհանդիպին, և տատամսելով ընտրութիւնն ընել, ութ թուով աղբիւրներ կորոչէ բազմութեան մէջ, և զանոնք մէկ կողմ հրաւիրելով կ'ըսէ. ձեր ութն ալ ինծի հաճելի էք, կարելի չըլլալով ձեր ութն ալ մէկտեղ որդւոյս հարս տալ, ուրեմն ձեզմէ ո՛վ որդւոյս օգն նեւտած մտանին յաւիտականելով աեր ըլլայ, անիկայ պիտի ըլլայ վիճակուածն, Ձակուբ այն աեն մտանին օգն կինտէ, ութ աղբիներէն սրտերնին բաբախ, պատրաստ կդանուին մտանին յաւիտականել, անոնց մէջ բարձրահասակն, որ Գիսանէ անուանն ունէր, ձեռքն երկընցուցած, ինքն աեր կըլլայ մտանին, միւսներէն աւելի աչասյժ երեւնալով:

Վիրկամար Գիսանէն քովն առած, անոր ճակտին վրայ համբոյր կդրոշմէ, անոր վիզին վրայ, ոսկեձոյլ մանեակ, և թեւն ալ նոյնպէս ոսկեձոյլ ապարանջան կանցնէ, միւս ութն թուով գեղանի աղբիներուն առջեւ, որոնք յուսահատութ և վհատեալ կերեւնան: Վիրկամար Ձակուբին հետ օթեւանն դարձած ժամանակ, կհրաւիրէ հան Գիսանէի ծնողքն, որոնց հետ բանակցելով, Գիսանէի կպարգեւէ երկու հարիւր ոսկեդրամ, օթեւանին մէջ քրմապան օգնական քուրմին ներկայութեամբն, ամուսնութեան հանդէս կկատարուի. Վիրկամար իրեն մեծ փորթամութեան վայել, մեծ հանդիսութիւններ կընէ Նիւրկերտի մէջ, կհրաւիրէ առհասարակ քաղաքացիներն, որ մասնակից ըլլան, Ձակուբի և Գիսանէի հարսնիքին. դաշտի վրայ նոր ինջոյքներ կպատրաստէ. ինջոյքներն ութ օր կտեւեն, ութերորդ օրն աւարտելէն վերջ, Վիրկամար Ձակուբն և Գիսանէ հետն առած, ճամբայ կելլէ, Նիւրկերտէն, և երեկոյին անոնց հետ մէկ օթեւան կիջեւանին:

ԱՐԱՐՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

Վիրկամար Ձակուբի և Գիսանէի հետ օթեւանն եղած աեն, քրմապետին որդին, չորս պինեալ օգնականներ ունենալով հետն, Նիւրկերտէն կերթայ և օթեւանն մտնելով գիշեր աեն, կբռնանայ Գիսանէի վրայ, և կխափշիկ զանիկայ Նիւրկերտ քրմապետն, ուր կարատաւորէ Գիսանէն, որ այլայլած և տխրած նոյն անպատուու-

թեան վրայ, դանակ առած կկոթէ Թեւին երակներն։ Վիրկամար և Ձակուբ Գիսանէի անհետանալուն վրայ վրդոված, Նիրկերա կզաւնան և տեղեկանալով Գիսանէի քրմապետն դանուիլն, զինուորներ առած քրմապետն կմտնեն։

Ձակուբ հոն Գիսանէն գտած գետնի վրայ տարածուած, արեան մէջ չաղաղ, արտասուաթոր հարսին վրայ կխնկնայ. Գիսանէ չունչն դեռ վրան կըսէ Ձակուբին գոհ եմ փեսայս քովս ունենալով կմեռնիմ, Ձակուբ կպատասխանէ ո՛վ դժբախտութեանս, Գիսանէ կմեռնի. Ձակուբ տեսնելով քրմապետին որդին, զինուորներէն ձերբակալուած, հարսին քովն գտնուած դանակն ձեռքն առնելով՝ թափով ու արագութեամբ վրան կվազէ, և քրմապետին որդւոյն սիրտն կմխէ և կմեռցնէ, և կդոչէ վրէժխնդրութիւն։

Նոյն պահուն կուգայ քրմապետն տեսնելով որդւոյն մահն, զայրացած Ձակուբին դէմ, կաղաղակէ չարագործ դու, ո՛ր յանդգնութեամբ սրբավայրին մէջ որդւոյս կեանքն կխզես, դու արժանի չես ապրելու, նա չտապելով ձեռքն առած մէկ դաշոյն, Ձակուբին կուրծքն կմխէ և կպատնէ զանիկայ, ազատալի տեսարան ուր երիք սպասնեակներ գետնի երեսն տապալած կմնան։ Վիրկամար լացութ մէջ, վերցնելով Ձակուբին և Գիսանէի մարմիններն կառնի կթաղէ, քրմապետն ալ իր որդին կառնի կթաղէ։ Քրմապետն և Վիրկամար իրարու դէմ են կայնած խոժոռադէմ. քրմապետն ձայնն կբարձրացունէ ըսելով անոր, ո՛ր սատանան էր, որ քեզ Նիրկերա առաջնորդեց, Վիրկամարն ալ փոխանակելով անոր կըսէ, սրիկայի հայր, ոճրագործ պաշտօնեայ աստուածներուն, երկինք վրէժառու ըլլայ քեզ, նախատինքներ իրարու դէմ փոխանակելով, գերեզմանատան մէջ, կիներկայանան հոն ողբերգուներ, որոնք հարսին և փեսային, եղկելի վախճաններն կերգեն։(*) Տեսարանն կվերջանայ։

(*) Զանազանութիւն ընել պահանջուած է առասպելական եւ բնական պատմուածներուն մէջ. վիպասանին հետեւարար կանոնն է չհեռանալ բնականէն՝ ըրած նկարագրութեանց մէջ։

ԶԱ. ՍԱՆԱՏՐԿՈՅ ԵՐՐՈՐԴ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆՆ

Արուսեակ Թագուհւոյն մահուանէն վեր, Սանատրուկ կորուսած իրեն անդորրութիւնն, ձանձրոյթներէն զատուելու համար՝ զուարճանալու առիթներ գտնելու հետամուտ էր եղած, գաւառներէն ամէն կանչն հասած լրերն ամենեւին գոհացուցիչ չէին. պալատին մէջ անցուցած երկայն ժամերն իրեն զղուանք կպատճառէին, անոր համար էր, որ ամէն երեկոյ, իրեն համար թատերական ներկայացումներ տեղի կունենային, որ ամբողջ անոր վիճակն։ Պարտաճանաչութեան մէջ թերացող անձն, դատարկապորտութեան հետամուտ՝ կսիրէ ստեղծել իրեն անձին հաճոյքներ և զբօսանքներ, որով ժամանակ վատնել ըլլայ։

Անգամ մի Սանատրուկ զբօսնուլ ուզելով, ելաւ և հեռացաւ մայրաքաղաքէն, երկու թիկնապահներով կերթայր դաշտին վրայէն, թէ ինքն և թէ թիկնապահներն ձիերու վրայ հեծած. ամառ էր եղանակն, երկինքն ամպամած, այլ զուարճալի օրն, Սանատրուկ յառաջանալով, ընդարձակ դաշտին վրայէն, երկու ժամ չարունակ, առուակի մի հետեցաւ, որուն երկայնութեանն վրայ կբարձրանային բարձրաղիզ ծառեր, առուակին քովէն երթալով հասաւ, մինչեւ ծայրն, ուր չուրերն մէկ տեղ հաւաքուած, մէկ լիճ ձեւացուցած էին, բաւական ընդարձակութեամբ։

Սանատրուկ հոն լճին ափունքն, մէկ գորգ տարածել տալով թիկնապահներուն, նստեցաւ, և դիտելու սուին չրջակայքն, տեսաւ մէկ գեղանի աղջիկ, որ լիճն էր մտած լուացուելու համար, և առ անոր մօտ եղերքն, ուրիշ երկու աղջիկներ. Սանատրուկ նստած տեղէն ելլելով, մօտեցաւ երկու աղջիկներուն, ջրոյն մէջ գտնուող աղջկան գեղն, ուսերն ևս այլայլեց զինքն, երբ նոյն աղջիկն ծռած կնայէր, ջրոյն մէջ տպաւորուած իրեն պատկերին, թէ որքան էր գեղանի, Սանատրուկ թէև բաւն փափաք զգաց, չուրն նետուելու և հանելու մերկ աղջկան քովն, այլ զանիկայ չսարսափեցնելու համար, չկատարեց փափաքն, և չտատացաւ, հանել եղերքն նստող երկու աղջիկներուն քով, և անոնց ծանօթացնելով իրեն անձն, թէ թագաւորն էր, հրամայեց անոնց, որ երբ լիճին մէջ եղող աղջիկն, դուրս ելլէ ջրէն, անմիջապէս առնեն զանիկայ հետերնին, և քովն բերեն, իրեն նստած տեղն, այսպէս խօսելով Սանատրուկ, դարձաւ և գորգին վրայ նստեցաւ, ուր քիչ վերջ լուացուող աղջիկն ալ

զգեստներն հագած՝ միւս աղջիկներուն հետ, եկաւ Սանասարկոյ քով։

Սանասարուկ գեղանի աղջիկը քովը մօտեցած տեսնելով, ուրախութեամբ խօսեցաւ հետն, և ըսաւ, բարեբաղդութիւն, որ այսօր ինձ հանդիպեցար, դու իմ թագուհին պիտի ըլլաս. Սանասարուկ թէ կիսօսէր, և թէ կսքանչանայր, անոր չնորհաբոյր կերպարանքին վրայ, կգուշակէր թէ այն աղջիկն, աղնուական մէկ ընտանիքէ սեռած էր, անոր երեւոյթին, ունեցած կերպերն, և հագած զգեստն բաւական յայտնի կընէին, անոր այնպէս ըլլալն, տարբեր միւս երկու աղջիկներէն, որ նաժիշտի և կամ սպասուհիի կերպարանքներ և զգեստներ ունէին։

Երբ գեղանի աղջիկն չուարած և այլայլած, մունջ կկայնէր դէմն, Սանասարուկ հրաւիրեց զանիկայ, որ նստի գորգին վրայ և պատմէ իրեն, ո՞ր տեղացի ըլլալն և ծնողաց անուններն և այլ տեղեկութիւններ, որ կփափաքէր գիտնալ, այլ գեղանի աղջիկն տակաւին չուարումէն դադրած չըլլալով, կմտածէր թէ այն ամէնն և թէ թագաւորին տալն գանուիլն, երա՞զ էր թէ իրականութիւն, այնքան էր ունեցած այլայլութիւնն, երբ հետզհետէ Սանասարկոյ ցուցած քաղցրութիւնէ քաջալերուեցաւ, տիպուեցաւ պատմել անոր հետեւեալն։

Կոլօնք գիւղին չրջակայքն է, ըսաւ մեր բնակարանն, մեր հայրն մէկ փարթամ ագարակապետ էր, որ բաւական մեծ ստացուածներ թողուլով մեզի արդէն վախճանած է, ինչպէս մեր մայրն ալ, որ մերձաւոր ժամանակի մէջ մեռաւ, երբ որբ մնացինք մենք երկու աղջիկներ, տասնց կարօտ ըլլալու ուրիշներու հետ յարաբերութիւն ընելու, քանի որ մեր ժառանգած փարթամութիւնն՝ բաւական էր մեր հանգիստ կացութեան՝ առանձնացած կապրէինք, ունենալով մեր քով ծառայներ և սպասաւորուհիներ, մեզի ծառայելու համար, ինչպէս ալ մէկ մօտաւոր ազգական, որ մեր հօր կալուածներ, հաւատարմութեամբ կմատակարէր և հասոյթ եկամուտներն, մեր ձեռքն կյանձնէր և թէ մեզի հարկաւոր պաշտպանութիւնն կընէր, քանի որ մենք մեր վրայ չունէինք մէկ մեծ. մենք որ երկու աղջիկներ էինք, որբ մնացած, մեր մէջ անդրանիկն կկոչուէր Սկինակաթ, երկրորդն կկոչուէր Շուշանդուխտ և երրորդն որ ես եմ, կկոչուիմ Վարդուհի, իմ քոյրն Շուշանդուխտ, պատահարի մի պատճառաւ մեռաւ և մեզի ազգ մէջ թողուց, և առաջին անգամն է, որ ես բնակարանէն դուրս եղած եկայ հոս։

Սանասարուկ երբ փափաք յայտնեց Վարդուհիի, գիտնալու համար թէ, ո՞րպիսի պատուհաս էր հանդիպած Շուշանդուխտ քրոջն. Վարդուհիտ չարունակեց պատմել զայն այսպէս. Կոլօնք գիւղին մէջ բնակութիւն ունէր ևս, ուրիշ մէկ ագարակապետ որ որդի մի ունենալով, անիկայ սիրահարած էր, իմ քրոջն Շուշանդուխտի և հաւատմուտ եղած, որ անոր հետ ամուսնանայ. այն երիտասարդն տաղտկալի բնաւորութիւններու տէր ըլլալով, ախորժելի չեղաւ, թէ Շուշանդուխտի և թէ մեր մօրն, հետեւաբար մերժուեցաւ անոր առաջարկն. այլ և այնպէս երիտասարդն չարունակ մեզի ձանձրոյթ պատճառեց, հետզհետէ առաջարկութիւնն կրկնելով, և մեր քովը զանազան անձեր ճամբելով, որ մեզի համոզէ և կարելի ընէ ամուսնութիւնն, մինչև որ մեր մայրը հիւանդանալով մեռաւ։

Երեք քոյրեր, մեր՝ մօր վախճանէն վերջ, գիշեր մի անկողիններու մէջ մեր գտնուած ժամանակին, մեր բնակարանին վրայ յարձակում եղաւ, մէկ չաթ մարդեր, բռնութեամբ ուզած էին դռնէրն խորտակել և ներս մտնել, մենք անկողիններէն ելլելով, ինչպէս մեր ծառայներն ալ, եւած, տեսանք մեզ սպառնացող վտանգն, ինչ ընելու էր, չկարենալով դիմադրութիւն ընել, մեր ծառայներն մէկն գաղտագողի, պարտէզի դռնէն ելաւ և Կոլօնքէն զինուորներ բերաւ հետն, ժամանակին հասած էին զինուորներն, որովհետև դուռն խորտակուած էր սրդէն և մարդերն ներս մտնելու վրայ էին, որ Շուշանդուխտն առնէին տանէին հետերնին, զինուորներուն հասնելովն յարձակողներն, ցրուեցան և մենք ազատուեցանք։

Մեր ազգական մատակարարն, որ մեր մեծն համարուած էր, ազատուելու համար այն տաղտկալի երիտասարդին հետապնդումներէն, այլանդակ խորհուրդ մ'ունեցաւ, Շուշանդուխտն բռնի ամուսնացնել, մեր ծառայներէն մէկուն հետ, որպէս զի անկարելի ընէ, տաղտկալի երիտասարդին հետ ամուսնութիւնն, Շուշանդուխտ տեսնելով իրեն եղած դժբաղդութիւնն, տխրեցաւ բոլորովին՝ գնծալի ըլլալէն՝ անման նոյնպիսի ամուսնութիւնն, վերջաւորեցաւ ուելի մեծ վշտով, հարսն ու փեսայն իրենց ննջասենեակին մէջ, նոյն այն հարսանեաց գիշերն, մէկտեղ թունաւորուած և մեռած գտնուեցան, ասդ որ ննջասենեակին զարդարող ծաղիկներու առատութիւնն (*) յառաջ բերած էր թունաւորումն. Վարդուհիտ Շուշանդուխտի պատահարն պատմելով, վերջացուց զայն արտասուքովն։

Սանասարուկ ապշութեամբ, այս ամէն պատմուածներն լսելով, գեղանի աղջկան Վարդուհիտի բերնէն, այլ ևս արտասուել, ըսաւ քեզ համար չէ սիրելիս, խնդա՛ բաղդին վրայ, որ քեզ թագուհիութեան բարձրութիւնն հասած է, ո՞րպիսի բարեբաստիկ օր է այսօր,

(*) Ապացուցուած է, որ ծաղկանց անոյշ հոտն՝ վտանգաւոր է մեծապէս առոյգութեան, մանաւանդ փակ տեղն՝ երբ դրսէն օդն ներս մտնելու խափանուած է։

որ ես զբօսնլու համար, արքունիքէն հեռանալով, հոս եկայ, և դու լճին մէջ լուացուելու համար եկար, և այս գեղազուարճ վայրի վրայ, իրարու հանդիպեցանք, երջանիկ եմ ես, մեծ ցնծութիւն կզգամ, այսպիսի հանդիպումէն, դու ևս երջանիկ ես, որ թագաւորին կողակիցն պիտի ըլլաս, և ոչ թէ ծառայի մը. ինչպէս եղած էր Շուշանդուխտ:

Սանատրուկ խօսակցութիւնն չարունակելով, Վարդգուխտի հետ, վրայ բերաւ ըսելով, Վարդգուխտ, քեզ արժանավայել պատուով, արքունի պալատն փոխադրելու համար, ինչ պէտք է ընել. երբ անիկայ մունջ կմնայր, հարցուց Սանատրուկ, թէ ո՞ւր էր բնակարանն, և իմանալով, որ մօտ էր, երթանք հոն ըսաւ, և քու քրոջ Սկինակաթի հետ ալ տեսնուինք, և մեկտեղ կարգադրենք, մեր ընելիքն. այսպէս նստած տեղերնէն, ոտք ելլելով, Սանատրուկ և Վարդգուխտ, ինչպէս ալ թիկնապահներն, և երկու սպասուհիներն, մեկտեղ, սկսան քայլել, և քիչ յետոյ հասան Վարդգուխտի բնակարանն, ուր մտան ամէնքն ալ:

Ուր մեծ այլայլութիւնով, և զարմացմամբ, Սկինակաթ դիմաւորեց Սանատրուկն, և յարգանօք տեսնուելով հետն, և կարգադրելով ընելիքնին. Սանատրուկ բաժնուեցաւ բնակարանէն, երկու թիկնապահներովն, և դարձաւ մայրաքաղաքն, յաջորդ օրն, պալատականներն ճամբեց, Վարդգուխտի բնակարանն, որ առնեն Վարդգուխտն, և քոյրն Սկինակաթ, Դահաւորակներու վրայ նստեցուցած, առաջնորդեն արքունիքն, արժանավայել պատուով, և հանդիսով, արքունեաց մէջ ոգեւորութիւն էր տիրած, մայրաքաղաքին մէջ լուրն տարածուելով, քաղաքացիներն ունկնդրելով զիրար ծաղրելի կգտնէին զայն, Սանատրուկին երրորդ ամուսնութիւնն քննադատելով: Վարդգուխտ իր քրոջ, Սկինակաթի հետ, մայրաքաղաքն հասնելէն վերջ, փառաւորապէս կատարուեցաւ, թագաւորական հարսանիքն, ընդհանուր հանդիսութիւններ եղան, մեծամեծ գումարներ բաշխուեցան պալատականներուն, Սանատրուկ երիտասարդական աչխոյժով ոգեւորած կերեւնար, այնքան զուարթ կանդիտանայր թէ նոյն տարին, վերջինն պիտի ըլլար, իրեն թագաւորութեան:

ԶԲ. ՍԱՆԱՏՐԿՈՅ ԴԷՄ ԴԱՒԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Սանատրուկ ունեցեր էր նոր կողակիցն Վարդգուխտ թագուհին, որ գուցէ սիրէր զինքն և չմտածէր ուրիշներուն որ առ հասարակ կատէին, նա առելի ըլլալու համար չարունակ պատճառներ էր տուած, միայն քմահաճոյքներուն հետեւելովն, որով ոչ պաշտօնեայներն և ոչ ալ հպատակներն գոհ կրնային ըլլալ. Սանատրկոյ իշխանութիւն և գործառնութիւններ խախտած հիման վրայ էին կայացած, անիկայ չէր դիտեր հսկել հպատակներուն անդորրութեանն վրայ, թոյլ կուտար որ միշտ կեղեքուին և հարստահարուին. ինչպէս թէ զինքն թագաւոր էր եղած միայն հաճոյքներն վայելելու համար, Սանատրուկ քաջ էր հանդիսացած զինուռ զօրութեամբ, միշտ յաղթող ըլլալ պատերազմներու մէջ, այլ չէր կարող եղած հպատակներուն սիրտերուն վրայ ալ տիրել՝ և իրեն անձն սիրելի ընծայել անոնց՝ այլ դանդատանալ չարունակ առիթներ տուած, և հասարակութիւնն իրմէն հեռացուցած, թո՛ղ քրիստոնէից դէմ ունեցած ատելութիւնն և գործադրած անազորութիւնները:

Ճիւաղաբարոյ Սանատրուկն գահ բարձրանալէն վեր՝ հետեւած ուղղութիւնն եղաւ այլանդակութիւն. անազորութեամբն նա հռչակաւոր հանդիսացաւ, որուն արձագանգն մինչև անգամ հեռաւոր երկիրներն հնչեց, եթէ Սբգար իր նախորդն՝ աչխատեցաւ ազգին բարօրութեանն՝ Սանատրուկն ընդհակառակն փոյթ տարաւ հպատակներուն տարաբախտութեանն. որովհետև Սբգար քրիստոնէական լուսաւորութեամբ առաջնորդուեցաւ, և գովասանօք յիշուեցաւ անունն: Մինչդեռ Սանատրուկ կռապաշտութեամբ կաչկանդեալ առյայելէն ներշնչուեցաւ՝ որ դժոխալուր այլանդակութիւններ գործէր, իրեն վրայ անէծքներ հրաւիրէր:

Սանատրկոյ կեանքն դաւաճանելու համար, մայրաքաղաքին մէջ դաւադրութիւն մ'էր պատրաստուած, որուն մէջ մատ ունէր և պետութեան մեծ վարչապետն՝ որ ուզած էր Սանատրկոյ տեղ Երուանդ իշխանն թագաւորեցնել, լրտեսներէն մէկէն մատնուեցաւ վարչապետն Սանատրկոյ առջև, վարչապետն կարող և պարտաճանաչ անձ մ'էր դիտեր Հայերէնէ զատ Լատիներէն, Յունարէն, Պարսկերէն, Ասորերէն, և Հնդկերէն, կզարմացուէր թէ ինչպէս դաւադիրներու հետ էր մատնակիցը, Սանատրուկ հարցաքննեց զանիկայ և ուզեց իմանալ դաւադիրներուն անուններն, այլ անիկայ լռութիւն

պահեց, Սանատրուկ սպանելէ առաջ վարչապետն ինչքերն գրաւեց, և ընտանիքն արտաքսեց Եղեսիայէ։

Երուանդ իշխանն մեծ Հայաստանէն էր եկած Միջագետք, յաղթանդամ անուանի քաջութեամբ, մօրն կողմանէ Սրշակունի, որ առաւելապէս ճարպիկ ալ ըլլալով գործառնութեանց մէջ յաջողեցաւ և յառաջացաւ, մինչև որ Սանատրկոյ հաճելի ընծայելով անձն, սկզբաւ պետական գործերու մասնակցիլ, և հետզհետէ պաշտօնէ պաշտօնն բարձրանալով, նախարարական ժողովոյն անդամակցեցաւ, որոնց մէջ առաջին տեղն ստանալու բաղդն ունեցաւ. Երուանդ իշխանն իրեն նրբամտութեամբն, հետամուտ եղաւ այնպիսի քաղաքականութեան, որ նոյն իսկ նախարարներուն, սիրելի ընծայեց անձն թէև անիկայ մասնակցութիւն չունէր դաւադիրներու հետ, այլ և այնպէս ուզեց օգտուիլ պարագայներէն՝ Թագաւորական Թագն կորզելու համար։

Սանատրուկ գահն բարձրանալուն երեսներորդ տարին, Թըշնամեաց մեծ բանակ մը Հայաստան մտած արշաւեց յառաջ, Պոնտացի Ծոյն իշխանի մը առաջնորդութեամբ, որ երթալով ուղղակի Միջագետքի վրայ կքայլէր, արդէն ինքն Հռովմայեցիներուն դէմ ապստամբած անոնց դաշնակիցներուն հետ էր՝ որ մրցիլ ուզած էր, նոյն Պոնտացի իշխանն, Սանատրուկ ուղղելով զանիկայ դիմաւորել և կասեցնել արշաւանքն՝ մայրաքաղաքն հրաւիրեց բերդերու մէջ ցըրուած ամէն զինուորներն. զինուորներն իրենց ընտանիքէն բաժնուելու ժամանակ բարեմաղթութիւններ ունեցած էին որ յաղթող ըլլան, որոնց մէջ մայր մ'ալ իր զինուորական զաւկին ըսած էր, որդեակ գնա՛ մրցիր թշնամիի հետ, առիւծական ուժով և դժնեայ պատկով դարձիր, որպէս զի պարծիմ ես առիւծի մայր ըլլալուս համար, այսպիսի արիացեալ զինուորներով Սանատրուկ մեծ բանակ կազմած և անոնց գլուխն անցած, ելաւ Եղեսիայէ և գնաց դիմաւորեց Թըշնամեաց բանակն։

Սանատրուկ Կապադովկիայի մէջ բանակատեղն հաստատած, միտք ունեցաւ ամիջապէս տեղեկութիւն քաղել թշնամեաց բանակին զօրութեան վրայ, երկու առանձին չոկատներ յառաջացնելով հետազօտութիւններ ընելու համար, թէ ո՞րքան հետեւազօրք կար և ո՞րքան հեծելազօրք թշնամւոյն կողմն, յետոյ պատերազմին վայրըն ճարտար ռազմագէտի պէս ընտնց՝ որուն իրեն նպաստաւոր ըլլալն գուշակելով, և ճամբուած չոկատներէն հարկաւոր տեղեկութիւններ առած ըլլալով, ինքն լաւ դիրքին մէջ ունեցած բանակն, երեք մասերու բաժնեց. աջակողմն կարգեց Երուանդ իշխանն, ձախակողմն մեծ սպարապետն, և միջավայրն ինքն անձամբ հրամայելով, պատերազմի պատրաստուեցաւ։

Սանատրուկ չափորներու հնչմամբ և մեծ կատաղութեամբ բանակն յառաջ վարած, յարձակեցաւ թշնամւոյն վրայ. մէջտեղն գըտնուած անջրպետն անցնելով Սանատրուկ այնչափ մօտեցաւ թշնամեաց բանակին վրայ, որ այլևս աղեղներն չէին կրնար լարուելու, ուստի երկու բանակներն բուռն նիզակներով զիրար դիմաւորեցին, որոնք օդոյն մէջ կճաճային, իրարու հարուածներ տալու առեներ՝ ինչպէս թէ սովալլուկ կատաղի գայլեր եղած ըլլային. մեկզմեկ գիշատելու հետամուտ էին, իրարու աղիքներն որովայններէն դուրս թափելու համար, իրարու արիւններուն ծարաւն զգալով, կանքեր փճացնելով. գետնէն օդն ելած փոշին կմպադներ հորիզոնն, նիզակներ փշրած չուռչուռ գետինն կիյնային։

Հեծելազօրքն ալ հեծելազօրքին դէմ նոյնպէս կմրցէին երկայն թուրերով, կատաղութեամբ իրարու փոխ թուելով, սաղաւարտ երն և վահաններն կոփիւն հանելով դաշտին վրայ կթափուէին, հեծելներ և երիվարներ, կոտպալէին և գետնին երևան կձածկէին, քաջեր քաջերու դէմ էին որ կմրցէին. որքան մեծ էր մէկ կողմին թիւն, այնքան ալ մեծ էր միւսինն, դիակներն անշնչացեալ կմնային, վիրաւորեալներն հեծաձայն կճչէին, այնպիսի մէկ պատերազմ՝ որ մէկ սպանդարան ըլլալու երեւոյթն ունէր, երբէք տեսնուած չէր այնպիսի մէկ կռիւ, վերջին սասիճան տխուր էր եղած նոյն պատերազմն, կտեսնուէին հոն երիվարներ որ սանձարձակ կընթանային, իրենց վրայի հեծեալներն կորսնցուցած ըլլալով. երկայն ժամեր տեւած էր պատերազմն և սարսռած ժամանակն ալ օրն երեկոյա ած։

Պոնտերազմն վերջացած յաղթութիւնն Սանատրկոյ վիճակելովն, պատերազմին մէջ ամէնէն սեւելի անոյշան էր հանդիսացած Երուանդ իշխանն, որ ձիոյն վրայ հեծած ըլլալով դէմն եղած էր Պոնտացի իշխանին, և երկայն թուրն անոր սիրտն մխած. թէև վերջացած էր պատերազմն, այլև այնպէս յաղթողներն յաղթուողներուն հետևէն կընթանային և կխլածէին զանոնք, նորանոր մահեր պատճառելով փախուստ տուած ատեն, այսպէս հեծելազօրքն բաւական հեռացած էին, երբ պատերազմին դադարման փողերն հնչուեցան. Պոնտացի իշխանին հրամայած բանակէն՝ հազիւ մէկ քառորդ էր ճողոպրած, իշխանին դիակներն դաշտին վրայ մնացած էին, և միւս երեք քառորդին դիակներն դաշտին վրայ մնացած էին, և մաս մ'ալ գերիներ որ չդիմացակալ եղան. Սանատրկոյ ուրախութիւնն մեծ եղաւ պատերազմին յաղող ելքին վրայ, գովեց Երուանդ իշխանին դիւցազնութիւնն՝ ինչպէս ալ նոյն ասպարէզի մէջ, քաջ հանդիսացող զինուորականներն, յաղթող բանակէն երկու հարիւր զինուորներ էին, որ մնանելով պակասած էին։

Յաղթութիւնն, որ այսպէս փառաւորապէս ստացուած էր քաջամարտիկներու արիութեամբ, և բաղդն որ վերջին անգամ ըլլալով

ժպտերես երեւցեր էր Սանատրուկ, հարկաւոր համարած էր սովորութեան համաձայն, հրապարակապէս և հանդիսաւոր եղանակաւ, չնորհակալութիւն մատուցանել Անահատ Հայկազանց, պաշտպանուհի աստուածուհւոյն արձանին առջև, ուստի դաշտին վրայ անոր արձանն սեղան մի ձեւացուցած, վրայն զետեղուեցաւ, և Սանատրուկ երուանդ իշխանն և մեծ ապարապետն, ինչպէս բանակին մէջ պաշտօնավարներն ամէն, Անահիտին առջև հաւաքուած սպիտակ մէկ ցուլ զոհ մատուցին և գոհաբանութիւններ ընելով, պաշտեցին անոր արձանն, զոհին մասնակցողներն ամէն դափնեայ պսակներով էին զարդարուած:

Սովորութիւնն կպահանջէր՝ որ այսպիսի մէկ զոհի մատուցուելէն վերջ, ինջոյքներ պատրաստուէին, և բանակն կազմողներն ամէն կերուխումով զուարճանային, դաշտային ըզօսանքներ ընելով որպիսի պարագայի մէջ, կարժէր հանդիսաւոս ըլլալ ղինուորներուն հրճուանքին, որոնք զինիներն առատօրէն ըմպելով կխօսէին առասպելներ, կերգէին և կաղաղակէին ցնծութեան աղաղակներով. Սանատրուկ Երուանդին և սպարապետին հետ սեղանակից էր եղած, որ ժամանակ չրջակայ վայրերուն աւանապետներն և գիւղապետներն, եկած Սանատրկոյ քովը, կշնորհաւորէին Թագաւորն տարած մեծ յաղթութեանն համար:

Սանատրուկ վերջապէս պատերազմին դաշտէն բաժնուելով բանակովը մեկտեղ, զերիներն և աւարներն հետն առած ճամբայ եղաւ մայրաքաղաքն դառնալու, որ տեւեր պիտի չորս օրեր, ուղեւորութեան ժամանակն անցած տեղերէն ամէն բնակիչներն՝ խումբ խումբ դիմաւորած էին, յաղթական բանակն մինչև Եդեսիա հասնիլն, ուր հրապարակային ցնծութիւնն աւելի ևս մեծ եղաւ, Երուանդ իշխանն էր եղած օրուան դիւցազն որ քաղաքացիներուն և թէ պաշտօնավարներուն առջև, առ հասարակ դրուատուած և փառաւորուած էր, և Սանատրկոյ համար ամենեւին կարեւորութիւն չէր տրուած, որ նչմարելով Երուանդայ ունեցած ժողովրդականութիւնն, և անոր պատուոյն համար եղած ցոյցերն, իրեն անձին դէմ մէկ սպառնական ցոյց ըլլալուն վրայ համոզուած, սկսաւ նախանձիլ անոր վրայ:

ԶԳ. ՍԱՆԱՏՐԿՈՅ ՈՐՍՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՀՆ

Թագաւորողի մի, գահուն վրայ անսասան մնալն, և յարատեւելն մինչեւ մահն, ոչ եթէ արտաքին և օտար թշնամիներուն վրայ յաղթանակ տանելովն է, որ կստացուի, այլ և ներքին խաղաղութեամբն ալ, և հպատակաց երջանկութեամբ, ինչ որ կպակսէր Սանատրկոյ համար, որով գահն անոր համար խախուտ էր, այսպէս ալ, սպառնալիքի ներքեւ, որ ժամ առաջ անիկայ տապալէր, և տեղի տայր, որ նոյնպիսի գահուն վրայ, աւելի արժանաւոր մէկ անձ յաջորդէր, որ պիտներ պարտաճանաչ ըլլալ, և հպատակներն գոհացնել ինչպէս եղած էր արդէն Սբգար:

Աչխարհի տարեգրութիւններուն մատեաններն, արձանագրութեամբ հանդիսացուցած են, մէկ չատ թագաւորողներու և իշխանաւարներու գործառնութիւններ, և միջանկեալ դէպքեր, ըլլայ Հռովմայեցւոց և բարբարոսաց պատմութիւններն, ըլլայ Պարսից և Ասորւոց պատմութիւններն, որոնք իրենց պարտաճանաչութիւնէն հեռացած, հետամուտ են եղած իրենց հպատակներուն անդորրութիւնն վրդովելու, և հարատահարելու, չարունակ զանոնք դժբաղդութեան մատնելու, որով իրենք ալ դժբաղդութեան են մատնուեր: Նոյնպիսի թագաւորողներ, և իշխանաւարողներ իրենց անխոհեմութեամբ, պատրաստեր են իրենց փոսերն, անոնց մէջ թաղուելու համար, իրենց անօրէն արարքներով պատրաստուած. այսպիսի փոսերն, կարելի չըլլալով այլ ևս ծածկել, և թէ գոցել, պարտաւորեր են վերջապէս կամայ ակամայ, անոնց մէջն թաղուելու, պատժուելով ամէնքն ալ, ժամանակէն առաջ դատաճանութեամբ կեանքերնին վատնելով, կամ աթոռազուրկ ըլլալով:

Սանատրուկ, վարդդուխտ թագուհւոյն հետ ամուսնանալէն երեք ամիս վերջ, երբ մէկ գիշեր անկողնոյն մէջ կգանուէր, քնոյն մէջ սարսափահար մէկ երազ տեսաւ, ինքն երբ թագաւորական գահն էր նստած, և վարդդուխտ թագուհին ալ քովն էր նստած, հակայ մէկն մօտենալով քովերնին, թագուհին գրկեց, և հետն տարաւ. Սանատրուկ նալով քովերնին, թագուհին գրկեց, և հետն տարաւ. Սանատրուկ զայրացած հակային ետեւէն վազեց, որ թագուհին աղատէ անոր գրկէն, կվազէր և չէր կրնար հասնիլ հակային, մինչեւ որ ճամբու վրայ, հանդիպեցաւ ճիւաղներու, որ յանկարծ դէմն կանգնելով բռնացան իրեն վրայ, և հետերնին առած, տարին զինքն երկրի ներքեւ անդունդներն:

Սանատրուկ զգացած տագնապէն դիպուելով, արթնցաւ քունէն, սիրան կքաթախէր, այլայլութիւնն երազէ յառաջ եկած ըլլալն զգալովը հանդերձ, վրդովեալ և անքուն մնաց մինչեւ առաւօտ, որ ժամանակ վրայն տիրած ախորժութիւնն փարատելու համար, հրամայեց ծառայներուն և պալատականներուն, որ անմիջական պատրաստութիւն ըլլայ որսորդութեան երթալու, ուր պիտի երթայր Սանատրուկ զբօսնելու համար, հինգ ժամ հեռաւոր մէկ կողմն մայրաքաղաքին, և մէկ քանի օրեր հոն անցնելու դիտմամբ. ուստի սայլերու և գրաստներու վրայ բեռցուելիցն ամէն հարկաւոր եղածներն, գորգեր, վրաններ, կերակրեղէններ և ըմպելիքներ, և այլ ինչ, որ պէտք էր որսորդութեան համար:

Սանատրուկ հետ առած էր որսորդութեան ընկերք, Երուանդ իշխանն, մեծ սպարապետն, և այլ մէկ քանի իշխաններ, ինչպէս ևս արքունի պալատին մխոմոն. նժոյգներու վրայ հեծած ելան մայրաքաղաքէն դուրս, և դէպ ուղիղ որսորդութեան վայրն գնացին. Սանատրուկ որսորդութեան պատրաստվ ուզած էր անհետացնել սրտխորութիւնն՝ յառաջ եկած գիշերուան սարսափելի երազէն, անհնար ըլլալով երեւակայութենէ հեռացնել նոյնպիսի երազն, վարանեալ պատմեց զայն Երուանդայ, որ իրեն քովէն կընթանայր, և պատմելովն հետագրգռուեցաւ իմանալ թէ Երուանդ, ինչ նշանակութիւն պիտի տար նոյնպիսի երազին, Երուանդ չաղփաղփելով պատասխանեց՝ թէ թագուհւոյն պաշտպանն ըլլալ ինքն անձին կվերագրէր. ճամբայն չարունակուեցաւ և աւանոյ զգալու երկայնութիւնն. հասան մինչեւ այն տեղն, որ որսորդութեան համար որոշուած էր:

Ուր թագաւորական վրանն կանգնուեցաւ և անոր մօտ ուրիշ վրաններ, գորգերն գետնին վրայ տարածուեցան, սեղաններ կանգնուեցան և զարդարուեցան համադամ կերակուրներով, և ըմպելիքներով. Սանատրուկ թագաւորական վրանին ներքեւ նստած, քովն ունենալով Երուանդն, սպարապետն և նախարարներն, սկսան ճաշելին ընել և զուարճանալ. Սանատրուկ կշանայր առիթներ ստեղծել, որպէս զի հրճուի, և զբօսնու, քովն հաւաքուած իշխաններուն հետ. ճաշն աւարտելէն վերջ, Սանատրուկ վրանին ներքեւ ընկողմանեցաւ, և ուզեց հանգչիլ, որովհետեւ անքուն անցուցած էր գիշերուան մեծագոյն մասն, տեսած ահաւոր երազին պատճառաւ:

Սանատրուկ օրուան ուշ ատեն, վրանի ներքեւ քունէ արթընալով, միտքն առնելն բերել տուաւ և հրամայեց անոր, որ աճապարութիւն ընէ, և զուարճացնէ թէ զինքն և թէ իրեն ընկերութիւն ընող իշխանները. միտքն նոյն պահուն դրսանէն դուրս հանեց մէկ տուփ փոչիով լեցուն, նոյն փոչիէն, մէկ մաս, խարոյկի վրայ ցանեց, որով ներկայներ՝ զիրենք այգիի մը մէջ փոխադրուած

դտան, կախարդուած, ուր տրթիր կային, խաղողի ողկոյզներով. միտքն բաւ ներկայներուն, որ ձեռքերնին երկնցուցած, այն ողկոյզներն բռնեն, երբ այսպէս ներկայներն ողկոյզներն բռնած էին, միտքն ուրիշ մէկ տուփ, այլ տեսակ փոշի հանած, դարձեալ խարոյկի վրայ ցանեց, ներկայներն տեսան, որ տեսարանն փոխուած էր, և այգին անհետացած. իրենք վրանին ներքեւ կգտնուէին, և իրենց բռնած ողկոյզներն, ոչ այլ ինչ էին, եթէ ոչ իրարու մօրուքն, կամ բազուկին. Երուանդ ձեռքն տարած էր Սանատրկոյ մօրուքին, Սանատրուկն մէկու մի քթին, և իշխաններն ալ նոյնպէս իրարու թեւերն, և սրունքներն բռնած. այսպէս միտքն զուարճացուց զանոնք:

Սանատրուկ հետեւեալ առաւօտ, առած հետն Երուանդն, և սպարապետն, որսորդութեան գնաց անտառն, որ հոն մօտն էր, ուր խորերն երթալով խուզարկելու, իրարմէ բաժնուեցան. ամէն կողմերն պատյաններ ընդելով, չյաղողեցան որսալ. միայն Երուանդ յաջողած էր նետահար ընել մէկ նապաստակ. երբ Սանատրուկ առանձինն, մէկ կողմէն կանցնէր, հանդիպեցաւ չինականի մը, որ զբաղած էր կացինով մէկ ծառ կտրելու. Սանատրուկ անփոյթ անցած առեն, չինականն կացինն վերցուցած, երբ Սանատրկոյ գլուխն պիտի իջեցնէր, թագաւորն անոր թեւէն բռնելով, արգիլեց հարուածն, և կացինն ձեռքէն առած սպանեց գիւղացին:

Երուանդ հեռուէն տեսած ըլլալով եղելութիւնն, վազեց Սանատրկոյ քով, հետագրգռուած, տեսնելու համար թէ ինչ էր պատահած. Սանատրուկ իմացուց անոր եղելութիւնն ըսելով, թէ ինչպէս գետինն տապալուած, և սպանուած թշուառականն, յանդգնած էր կացինն հարուածով զինքն սպաննելու, և թագաւորական կեանքն խզելու, նոյն կացինով ունենալ էր պատիժն, և յարեց ըսել թէ կատէր տորին դաստակարդն, որ իր ճամբուն վրայ կհանդիպէին, և թէ իրեն կեանքն դաւաճանելու հետամուտ կ'ըլլային:

Սանատրուկ տեսած ահաւոր երազին վրայ, կացինի հարուածն ալ երեւակայութեան առջեւ ունենալովն, դարձեալ այլայլած էր. վերջապէս Երուանդայ հետ, վրանն դառնալով, միւս իշխաններուն հետ մէկտեղ, սեղան նստեցան, որ ճաշ ընեն. Սանատրուկ տխրութիւնն անցնելու համար աւելի զինի կխմէր, քան թէ կերակուր կուտէր. բաժակներ իրարու հետեւ կպլլելով, կուզէր սիրտն զուարճացնել, և ամէն մէկ բաժակն, զատ զատ, աստուածութիւններու կնուիրէր, և կաղաչէր կեցցէ աստուածութիւններն, կեցցէ մեր սրտերուն զուարճութիւնները, անվերջանալի եղանակաւ:

Սանատրուկ ձեռքն բռնած վերջին մէկ բաժակ ալ գոչեց, այս ալ կնուիրեմ սանդարապետին պատուոյն, որ խնայեց իմ կեանք. բաժակն բերանն չհասած, յանկարծ մէկ փքին, աներեւոյթ նշանա-

ռութեամբ սլացած, հասաւ և Սանատրկոյ փորն մտաւ, սլացած փքինն, դաւադիրներու գործն չէր, որ հեռուէն նշանառութեամբ հասնէր մինչեւ վրանին ներքնակողմն, այլ նոյն ինքն Աստուծոյ, որ վերջապէս վրէժխնդիր ուզած էր ըլլալ, և պատժել չարաչար անօրէն թագաւորն, որ այնքան անպարտ արիւններով ձեռքն բծաւորած էր: Սանատրուկ հարուածահար ըլլալով, սկսաւ հայհոյել սանտարապետին դէմ, և տապալեցաւ կռնակն. իսկ երբ Երուանդ փըքինն անոր փորէն քաշեց, հանելու առնին, աղիքներն ալ մէկտեղ կտոր կտոր դուրս ելան, և նոյն պահուն, չարաչար տանջանքներով, Սանատրուկ վերջին չունչն առաւ:

Սանատրկոյ մահացու հարուածն աներեւոյթ զօրութենէ յառաջ գալն՝ աւանդած ունի Մովսէս Խորենացի: Ցուլիանոս Ուրացողն ալ Պարսից Սափոր թագաւորին դէմ մղած պատերազմին մէջ վիրաւորուելն, նմանապէս Աստուծոյ ձեռքէն եղած ըլլալն կարծուած է, և թէ ուրացողն այն, վէրքէն հոսած արիւնն ափին մէջ լցած, երկինք նետեց պոռալով «Գալիլիացի դու յաղթանակեցիր» Vicisti Galilee!

Երուանդ անոր դիակն փոխադրել տալով սայլի մի վրայ, հրամայեց որ Եղեսիա տարուի, ինքն ալ սպարապետին և իշխաններուն հետ, մայրաքաղաք դարձաւ, նոյն օրն նախարարական ժողովն գումարելով, միաձայն հաւանութեամբ, ընտրուեցաւ Երուանդ իշխանն թագաւոր: Երուանդ թագաւորական գահն բարձրացած, առաջին գործն եղաւ Սանատրուկի սերունդին ամէն արուներն խողխողել տալ, միայն Արտաշէսն, Արուսեակ թագուհւոյն զաւակն, ապաստարի մի ճարպկութեամբ, ծածկուած տարուեցաւ, և յանձնուեցաւ հովիւներու պահպանութեանն, Հեր գաւառին մէջ որ խնամուի, առանց ծանուցանելու անոնց, թէ Արտաշէսն Սանատրկոյ զաւակն է. Երուանդ Վարդգուհիտ թագուհին արքունիքին մէջ պահելով, ամուսնացաւ հետն, Սանատրկոյ մահն ըլլայ մայրաքաղաքին մէջ, ըլլայ գաւառներուն մէջ, սուդ չպատճառելէն զատ, ընդհանուր ուրախութիւն առթեց:

ԶԴ. ԴԷՄ ԴԷՄԻ ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տարբերութիւնն որքան մեծ է, քրիստոնեայն և հեթանոսն իրարու հետ բաղդատելու մէջ, քրիստոնէին կենցաղավարութիւնն, հոգւոյն համար միայն ըլլալով, միւսնոյն վախճանի համար ալ, չարուն համակ կմրցի աշխարհի վրայ, իսկ հեթանոսն ժամանակաւոր կեանքին, և մի միայն մարմնոյն համար է, որ կծաւայայնէ գաղափարն: Հաւատացեալներն գործով յայտնի ըրած էին, իրենց անփոյթ ըլլալն ժամանակաւոր բարիքներուն համար. իրենց հալածիչներուն առջեւ ներկայանալով աներկիւղ, և անվեհեր խոստովանելով իրենց հաւատքն պատրաստ մնալնուն, որ յաւիտենական կեանքին անցնէին, հալածիչներուն սպառնալիքներն, անոնց արիւնթիւնն չվախեցուց, վասն զի վառ հաւատք ունէին, համոզուած էին թէ Յիսուսի հետեւողն, կ'արկադրութիւնը միշտ վշտակրութիւն ունենալ, և այսպէս իրենց հաստատամտութեամբն քաջացան, նահատակութեան և մարտիրոս հանդիսացան, որով Քրիստոսի կանգնած եկեղեցին վայելչացուցին, զանիկայ անարատ հարս հանկեցին, սկզբնաւորութենէն վեր, մինչեւ վերջն:

Հեթանոսն զուրկ ըլլալուն Աստուածային չնորհքն վայելելէ, բնական բերում ունի, կեանքին հեշտութիւններու մէջ թափառելու, ժամանակաւոր բարիքներուն հետամուտ ըլլալու. անփոյթ նայելու հոգւոյն համար, մարմնոյն զգացումներն կատարելու կ'ջանայ, հաճոյքներէն չուզեր բաժնուիլ, կամքն պաշտելէն չդադրիր, ցանկութիւններէն չգիտեր զրկուիլ, անոր համար ալ մտադիր է մոլորութիւններն սիրել և յագեցնել հեշտասիրութիւն, որկրամոլութիւն, ապաստամբութիւն, վրէժխնդրութիւն և եղեռնագործութիւն:

Խղճմտանքն, որ քրիստոնէին առաջնորդն է, հեթանոսին համար նոյնն չէ, քրիստոնեայն յարգելովն խղճմտանքն, կզգուշանայ իրեն ներգործութեանց մէջ, բարի նկարագիր ունենալ, իսկ հեթանոսն ոչ է նոյնպէս, վասնզի առաջնորդ չունենալով խղճմտանքն, լաբիւրինդոսի մէջ կ'ըլլի. եթէ երբէք կեանքին ընպառնալիքն առջեւ գտնուի, մեծ չուարման մէջ, չգիտեր ընելիքն. յօժար կուբանայ մէկ կուռքն պաշտելու համար միւսն. զարտուղութենէ զարտուղութեան կանցնի, ամէն ինչ կուբանայ որ հոգեկան է, հաւատարիմ մնալու համար մարմնականին:

Քրիստոնեայն քաջ ըմբռնած է, որ մարդ աշխարհի վրայ պանդխտական է, կեանքն ժամանակաւոր է, ծնած է, ու վերջն ալ մահ պիտի ունենայ, ստեղծուած է, Աստուծոյ միայն ծառայելու համար, գիտէ հոգիէ և մարմնէ բաղկացեալ ըլլալն, հոգին Աստուծոյ և անմահութեան վերաբերելն, մարմինն ալ երկրի և անցաւորի, հողէ կազմուած հող վերադառնալի ըլլալն. այսպիսի գանազանութիւն ընելն հեթանոսն չգիտեր, հոգին և մարմինն, միևնոյն նպատակին կծառայեցնէ, մտադիր չէ, թէ այլ է հոգւոյն նպատակն, և այլ մարմնոյն, թէ ապագային մէջ բարեգործութիւնն պիտի վարձատրուի, և չարագործութիւնն ալ պիտի պատժուի. այլանդակ կենցաղավարութեամբն, խոպոպ կնճռի, որ դիպուածով կձլի, և յետոյ ալ կչքմնայ կանհետանայ:

Քրիստոնէի կեանքն չարունակ մահացուցում է, մարմնոյն ցանկութիւններն չարունակ կանձնարէ, կզգուշանայ անոնց վրայ յաղթանակելու, զանոնք տկարացնելու, զգաստութեամբ վարուելով միշտ, և միշտ պատերազմելով փորձութեանց հետ, զրկելով աչքերն հրապուրիչ առարկայներէ և ականջներն, այն ամենէն, որ բարոյականի հետ համաձայնութիւն չունին. իսկ հեթանոսն, զգուշանալն չգիտեր, և ամէն յօժարութիւններն յագեցնելու հետամուտ է, հաճոյքներէ զրկուիլն անմտութիւն կհամարի, զգայանքներուն կծառայէ միշտ, զգայարանքներուն ամէն տեսակ ձգտումներուն դոհացում և լիուլի կատարումն է միայն նպատակն:

Քրիստոնէին կենցաղավարութիւնն է, պարզութեամբ, խոնարհութեամբ հեզութեամբ, և հրաժարումն փառասիրութենէ, ընչասիրութենէ, փարթամութենէ, չոայլութենէ, և պարծենկոտութենէ, սակաւապետութիւնն բաւական համարելով իրեն վարելիք կեանքին, չանհնար կըլլայ, առաքինազարդ ըլլալ և մահուան պատրաստուիլ. զանազանուելով բացարձակապէս հեթանոսին վարմունքէն, որ առաւելապէս չհանինդիր է, սիրոն կապուած առացուածոց հետ, փառասիրութեան հետամուտ, զեղխութեամբ և չոայլութեամբ կապրի, պարծենկոտութիւն ունի, և ունայնասիրութիւն, և ժամալաճառ կըլլայ խնջոյքներու և զուարճութիւններու միջև:

Քրիստոնեայն պարտաւորութիւն կհամարի, սիրել իրեն ընկերն և ներել թշնամիին, Քրիստոսէն պատուիրուած ըլլալուն համար, սիրոյ կրօնք ըլլալով Յիսուսի աւանդածն. հաշտութեան և համաձայնութեան վրայ հաստատուած. քրիստոնեայն պարտաւորեալ է անիրաւութեանց ներելու, ոխակալութիւնն չգիտէր ընել, և վրէժխնդրութիւն երբէք, այլ կողջագուրէ թշնամին. հեթանոսն ալ անոր հակառակ, թշնամիէն վրէժ կը խնդրէ, իրեն ըլլուած անարդանաց և նախատանաց կրկնապատիկն կհատուցանէ, չարութեան դէմ չարութեամբ կհամապատասխանէ, կարօտեալն կթողու, որ աւելի ևս տառապի, հակառակորդին տառապանքին վրայ կզուարճանայ:

Քրիստոնեայն իրեն հետեւած, սուրբ հաւատքին լուսոյն առաջնորդուած, միշտ համակերպութիւն ունի Աստուծոյ կամացն, աշխարհի վրայ պատահած պատահարներէն չխռովիր, իրեն ունեցած վշտաց մէջ, կափոփուի, կզոհէ Աստուծոյ համար հանգստութիւնն, յուսով կապրի, յուսով կառաջնորդուի, և յուսով կմեռնի. իսկ հեթանոսն արկածներէն կարասիի, կվրդովի, կայլայլի, ղրկանքի և դժբաղդութեան ժամանակ՝ կաժգոնայ և կհայհոյէ և չգիտէր միխթարուիլ և հանգստութիւն ունենալ:

Քրիստոնեայն անվայել կհամարի, օր ընկերն իրեն նմանին, Աստուծոյ ձեռքէն ազատ առեղծուած, գերութիւն ունենայ, լկուի և անբան անասուններու պէս վաճառուի. հոգեբանութիւնն ըլլալով քրիստոնէին մտածութիւնն ընկերին համար, ամէն ստորութիւն և զոհողութիւն իսկ յանձն կառնէ, ընկերն օգտակար ըլլալու համար, պարտաճանաչութիւնն և ուղղամտութիւնն իրեն անձին նկարագիրն ընելով. դալով հեթանոսի ընկերութեան համար համարում չունի, իրեն նմանին կարկայնէ, կչարչարէ, կգանակոծէ և կզինուի անոր դէմ, անոր չարչարուիլն տեսնելով կգնծայ դժոխային ուրախութեամբ, չափազանց անձնասիրութեան համար, երբէք անձնուէր չըլլար, ընկերին օգտակար չըլլար, և անոր չտատարէր:

Հեթանոս մտաւորներէն ալ քանիներ Քրիստոնէութեան դէմ գինուեցան հեգնութեամբ, և սոփեստութեամբ և ւն հետեւեալներն կելսոս, Լուկիանոս, Պորփիւր, և Հերոկղէս, որոնց դէմ Յատագովներն ալ եղան Յուստինոս, Տատիանոս, Աթենագորաս, Եզնիկ, Թէոփիլոս, Մինուկիոս, Տերտուղիանոս, Փլաւիոս, Որոգինէս, Կիպրիանոս, Սանաքիոս և այլն:

Քրիստոնեայն ամուսնութիւնն, կրօնքի խորհուրդ և սուրբ համարելով, կենն ամուսացուցած է, այրն կնոջն հետ, Քրիստոսի մարելով, կենն ամուսացուցած է, այրն կնոջն հետ, Քրիստոսի պատուիրանին համաձայն մէկ մարմին միայն կկազմէ, նպատակ ունենալով, անցաւոր կեանքին մէջ այր և կինն իրարու անբաժանելի ընկեր ըլլալ, բարի զաւակներ մեծցնանել, Աստուծոյ երկիւղին մէջ, իրարու հաւատարիմ մնալ միշտ. այսպիսի վախճան ունենալէ զատ կ հեթանոսին ամուսնութիւնն, որ հաճոյքի համար, միայն կհատարէ զայն, որ և սովորութիւն ունի ամուսնալուծութիւն ընելու, այլ և այլ կիներ առնելու, կինն գերիի պէս ծառայեցնելու:

Անջրպետ մ'է բացուած, քրիստոնէի և հեթանոսի, տարբեր կենցաղավարութեան մէջ, վասն զի քրիստոնեայն մտադիր է, չարունակ ապրիլ աշխարհի վրայ մոռցած որով կարելի կըլլայ հաւատարմութեամբ Աստուծոյ ծառայել՝ և ամիսի մօք միայն անոր

ուշադրել. քրիստոնեայն քալ դիտէ Աստուծոյ ամէն տեղ ներկայ ըլլալն. և անոր ամէն սրտերն քննելն. որով հարկաւոր կհամարի, Աստուծոյ պատուիրանները անթերի պահելն. անոր հետ հաչտ ըլլալու, և միշտ անոր չնորհքն վայելելու համար, գիտէ որ ծածուկ ինչ չկայ, որ Աստուած չգիտնայ, անոր համար կեղծաւորութենէ կխորշի, ուրիշներուն քով երկերես երեւնալէ մեծապէս կզգուշանայ:

Քրիստոնեայն կխորշի ստախօսութենէ, Քրիստոս պատուիրած ըլլալով ձեր այո՛ն այո՛ ըլլայ և ո՛չն ո՛չ. քրիստոնեայն Աստուծոյ անունն յարգութեամբ կյիշէ, կպատկառի և կդողայ անոր սուրբ անունէն, պարտաւոր կճանչնայ անձն, միշտ վկայելու ճչմարտութիւնն, երդում ընելէ կզգուշանայ, եղբայրսիրութեան օրէնքին հպատակելովն անյիշաչար է. երբէք հետամուտ չըլլար, զրպարտել, բամբասել և դատել ընկերն. ոչ այսպէս հեթանոսն ուղղամտութեամբ կառաջնորդուի, ոչ ստութեան և ոչ ճչմարտութեան կարեւորութիւն կընծայէ, կերդնու անիրաւ տեղ, և ընկերն կդատէ կզրպարտէ և կբամբասէ և ինքզինքն քրիստոնէին հակապատկերն կընծայէ:

Անյիշաչարութեան արժէքն հետեւեալ պատմութեամբ՝ որքան գնահատուած է. Քրիստոնեայ մէկ բժիշկ հիւանդի մը քովը կանչուած, ճանչցաւ զանիկայ իր հօր սպանիչ ըլլալն, և վրիժառու մտքով չուզեց դարմանել. սակայն հիւանդն երած չարիքին ներումն խնդրեց, և աղաչեց բժիշկին՝ որ Քրիստոսի սիրոյն համար դարմանէ զինքն. բժիշկն զգացած դժկամակութեամբ հանդերձ, նոյն չարագործն դարմանեց, որովհետեւ Քրիստոսի պատուէրն էր անյիշաչար և ներողամիտ ըլլալն:

Հեթանոսն հպարտ Փարիսեցիի կնմանի, իսկ քրիստոնեայն խոնարհ մաքսաւորի, որոնք երկուքն ալ տաճարն մտած էին աղօթելու, Փարիսեցին այսպէս աղօթեց՝ Գոհութիւն քեզ Աստուած, որ ես պատուիրանս պահեմ և այս մաքսաւորին պէս մեղաւոր չեմ. իսկ Մաքսաւորն աղօթեց՝ Աստուած քաւէ ղիս որ մեղաւոր եմ, և արժանի չեմ քու առջեւ երեւնալու, կուրծ կքաղխէր և Աստուծոյ ներկայութենէ կպատկառէր:

Զ. ՄԷԿՈՒՆ ԱՌԱՒԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ

Աստուածային հաստատութեան նկարագիրն ունենալուն համար է, որ քրիստոնէութիւնն է գերազանց հանդիսացած, և առաւելութիւն ստացած ուրիշ որ և է դաւանութեանց վրայ, եթէ մարդկային հաստատութիւն ըլլար, կրած հալածանքներուն պատճառաւ, պիտի վանդուէր և յարատեւութիւն ունենալէ պիտի դադրէր. այսպիսի խորհրդաւորութիւնն արդէն ըրած էր Գամալիէլ իշխանն, Հրէից ծերակուտին առջև, նոյն օրէնսուսոյցն ըսած էր, հետու կեցէք առաքեալներէն և ազատ թողէք զանոնք, վասն զի եթէ անոնց գործն ու վաստակն մարդկային ըլլայր, հարկ էր որ ինքնիրեն քակուէր և՝ անհետանայր:

Առաջին դարն, որուն մէջ տեղի էին ունեցած մեր պատմած նեռն, որքան օրինակելի էր քրիստոնէութեան յարողներուն եռանդն, Քրիստոսի հաստատած անունք, թէ նոր քրիստոս և թէ արտաքրիստոս փոխուած էին. մէկզմէկ եղբայր անուանելով, մէկ ընկերութիւն և մէկ ընտանիք կազմած էին. այս զարմանալի յատկութիւնն տեսնելով հեթանոս իմաստասէրներն, հիացած էին քրիստոնէական կրօնքին ներչնչող գերբնական զօրութեան վրայ. և քննելով իրազեկ կըլլային, թէ նոր օրինաց հպատակողներն հիմնովին կերպարանափոխուած, հրաչք մ՚էր կատարուած, դիցապաշտին սեպհական յոռի պէսպիսութիւններն, Քրիստոսի յարելովը, մերկացած և սրբուած էր. հեչտասիրութիւնն, որ յատուկ էր ամէն դիցապաշտներուն, կատաղութենէ հրաժարելէն վերջ, համեստութեան էր փոխուած, պաշտութենէ հրաժարելէն վերջ, համեստութեան էր փոխուած, ժուժկալ էր եղած և բարոյամիտ:

Բաւական էր նոյնպիսի քննութեամբ համոզուելու, թէ քրիստոնէական վարդապետութեան հաստատութիւնն, գործ էր գերբնական և ոչ մարդկային, որովհետեւ նոյն վարդապետութեան յաղթողներն կենդանի հաւատք ունէին, որով սրբուած և ազնուացած էին, և այնպիսի զօրութեան տէր եղած, որ կարհամարհէին մարդկային երկիւղն ու ակնածութիւն, խոստովանելու համար համարձակ, իրենց հաւատքն. պատրաստ իրենց ատացուածներէն բաժնուելու, և մինչև անգամ մեռնելու, որպէս զի անմահանան, և յաղթանակ կանգնեն մարդկային տկարութեան վրայ, այո՛ Քրիստոսի հաւատքին զօրութիւնն է, կարող միայն սխոյհաններ կազմելու այն

ամէն տկարներն, որ չնորհք կունենան և արժանաւորութիւն Քրիստոսի աշակերտելու, և անոր եկեղեցւոյն անդամակցելու:

Նոյնպիսի հանգամանքով, քրիստոնէութեան արտաքայլումն, մեծ է եղած միշտ, ցոլացնելով անձին վրայ, բնականէն վեր հիանալի յատկութիւններ, անսովոր մարդկային ներգործութեանց նկատմամբ, մարմինն ամէն տեսակ զրկումներու ենթարկելով, որ յաղթանակէ անոր վրայ, մտադիր ըլլալով սակաւապետութեամբ գոհանալու, կամքին դէմ մաքառելու կրքերն սանձահարելու, չահէն հրաժարելու, չարունակ յարատեւելու մահացուցման և չարքաշութեան մէջ, նպատակ ունենալով ուրանալ անձն, և պարծիլ Քրիստոսով:

Քրիստոնէութեան մէկ առաւելութիւնն ալ է, որ կասուցանէ հաւատացեալց, աչխարհի մեծութիւններն արհամարել, հանդերձեալ վաթսառութիւնն նախամեծար համարիլ քան ժամանակաւորն, անձնական արժանիքն արհամարել, խոնարհութեամբ անպիտան անուանել անձն, նեղութեանց և վշտակրութեանց մէջ չժդոհալ, նոյն իսկ ամբաստանութեանց դէմ չարդարացնել անձն. որմէն ապչելով քրիստոնէից թշնամիներն, կը ծաղրէին քրիստոնէութիւնն՝ յիմարական անուանելով զայն, մինչդեռ նութիւն կհամարէին քրիստոնէից հաստատամբութիւնն, որով զայրացած հետամուտ էին, զանոնք սպաննել. այլ և այնպէս, անոնց պարանոցներն պատրաստ կնային գլխատուելու, երբ թշնամիներուն բազուկներն չոգնած էին, կարելի չէր եղած զանոնք երկրի վրայէն չնչել ամբողջովին:

Որքան տրամաբանական է, ճանչնալն մէկ Աստուած և ոչ բազմաստուածութիւնն, որով Քրիստոսի կրօնքն, ղիւցազնութեան այլանդակութիւնէն կորչուի, ճանչցուած նոյն մէկ Աստուածն, աչէր կհամարի թէ երկինի և երկրի և թէ ամէն արարածներուն, տիրող ընդհանուր տիեզերքին վրայ, ուղղիչ ամէն եղեալներուն, աղբիւր բարութեան, վարձատրող առաքինութեան և պատուհասող ամբարչչութեան: Քրիստոսի կրօնքն հաստատուած բնական օրէնքի և բարոյականութեան վրայ, մարդկային ներգործութիւններն կաղնըւացնէ և կատարելութեան ծայրն կբարձրացնէ, մարդկութեան կչնորհէ գոհունակութիւն և համակերպութիւն ամէն պատահարներու և պարագայներու մէջ, ինչ որ չէ կարող չնորհել հեթանոսական դիցաբանութիւնն, որ մոլորութեանց չարքին մէջ, չէ բաւական զսպել մարդկային ըմբոստութիւնն, կվրդովէ աչխարհ աւելորդապչտ հանգամանքներով:

Քրիստոնէութիւնն ոչ մարմնական, այլ հոգեկան ըլլալուն համար էր, որ անոր ծոցին մէջ կարատիայլէր սրբութիւնն, վասն զի անոր հետեւողներուն վարմունքն, միշտ ուղղագնաց էին և երբէք

մեղադրելի հետքեր չունէին. քրիստոնէութեան ծոցին մէջ, հոգեբանութեան հետեւելովն, բազմաթիւ հրաչքներ կգործուէին, և զայն աքանչելի կհանդիսացնէին. գործուած մեծամեծ հրաչքներն, բաւական զօրաւոր ապացոյցներ կրնային ըլլալ, անոր ճչմարտութեան, թէ ազդեցիկ ըլլալու և թէ գուչակիչ, եզրակացնելու համար թէ քրիստոնէութիւնն, առաւելապէս գերազանց և գերբնական կրօնք մ'է: Հաւատք գերագոյն՝ որ յայտնեցաւ Հօր Աստուծոյ հաճութեամբ, Որդւոյն Աստուծոյ մարդասիրութեամբ և Հոգւոյն Աստուծոյ չնորհքով:

Գերբնական յատկութիւններն անոր, չարունակ և գործնականապէս կնչմարուէին, վասն զի հաւատացեալներն ընկեր ընկերին հետ համաձայնած էին միշտ, վշտացողին հետ վշտակից էին, խնդացողին հետն ալ խնդակից. նմանօրինակ կենցաղավարութիւնն կամ գիտութիւնն, մարդկային ընկերութիւնն քանի և քանի կլաւացնէ երկրի բնակիչներուն ընդհանուր խաղաղութիւն և հաչտութիւն կպարգեւէ, կռիւներն և գժտութիւնները կդադրին. ընկեր ընկերին ձեռնտու և օգտակար ըլլալէն, կգոյանայ անձնուրացութիւն ինչպէս ալ կգոյանայ եղբայրասիրութիւն, որով քրիստոնէութեան գերազանցութիւնն, ուրիչ կրօնքներու հետ ունեցած զանազանութիւնն՝ անդամ մը ևս յայտնի կըլլայ:

Քրիստոնէութեան հոգեւոր վարչութեան հանգամանքն, ալ աքանչելի ևս էր հաւատացելոց առաջնորդող, թէ եպիսկոպոսներն և թէ քահանայներ, առաքինութեան և բարեվարութեան կենդանի օրինակներ կհանդիսանային, ինչ որ կատարելութեան վերջին աստիճան հասնող ընքնութեան կփոխակերպէին, այնպիսի առաջնորդներն, հաւատացեալներուն ամէն մէկ անհատին հետ, մէկ ճշմարիտ հօր պէս կվարուէին, թէ խօսքով և թէ գործով գիտէին հաւատացեալներն հրահանգել, անոնք թէ ուչիմ և թէ հմուտ անձեր էին. քրիստոնէութեան և բարոյականի կրթութեան մէջ քաջ մարվեալ, իրենց անձեր զարդարուած էին, ամէն տեսակ լաւ յատկութիւններով, հեզութեամբ, մարդասիրութեամբ, և ժուժկալութեամբ կփայլէին. Աստուածային նախանձ ունէին կրօնքին պահպանութեան համար:

Հաւատացելոց հոգեւոր հոգաբարձութիւնն ունող, նոյնպիսի առաջնորդներ, իրենց ժողովրդեան առջև, մեծապէս սիրելի էին, միշտ միացեալ էին անոնց հետ իրենց սրտերովն, անոնց առջև միշտ յարգելի կընծայէին իրենց անձերն, մեծ համարում կվայելէին, ինչ որ կուսապաշտութեան վարիչ քուրմերն զրկուած էին նոյնպիսի հանգամանքներէն: Քրիստոնէական կրօնքին պաշտօնեաներն ունէին, իրենց մէջ կապ, որով ամրապինդ իրարու հետ կաչկանդուած, միև-

նոյն վարդապետութիւնն առանց մէկ փոքրիկ այլայլութեան կքարոզէին, և անով հաւատացեալներուն հետ ալ կապուած կմնային, և այս եղանակաւ, ամէնքն մէկէն Քրիստոսի հետ միացեալ էին:

Նոյնպիսի հոգեւոր հոգւաբարձուներն, իրենց անձնուիրացութիւնն բացարձակապէս և հրապարակապէս յայտնի կընէին, իրենց ստացուածքն ամէն՝ կարօտեալներուն բաշխելով, և չահախնդրութենէ հրաժարելով, ինչ որ կուռց պաշտօնեաներն չէին դիտեր ընել: Հաւատացելոց առաջնորդներն իրենց քարոզութեանց մէջ՝ այնքան ճարտարախօս էին որ կզերազանցէին հեթանոս ճարտասաններն իրենց քարոզութեան մէջ, երբ ձերբակալուած հեթանոսներէն, դատաւորաց առջև կներկայանային, սպառնալեաց առջև անվեհեր և աներկիւղ կմնային. երբ անոնք դատաւորներէն կմատնուէին, տանջանաց և մահուան, դիտէին համբերել չարչարանաց և յօժար կմեռնէին, դիտէին որ պիտի վարձատրուէին իրենք. և հաւատացեալներն ալ ուրիշ առաջնորդներ պիտի ունենային. գիտէին որ Յիսուսի վարդապետութիւնն տեւողական պիտի ըլլար աշխարհի վրայ, և թէ հալածանքներն և հաւատացելոց նահատակութիւնները չէին կրնար ջնջել նոյն կրօնքն:

Վերջապէս քրիստոնէութեան գերազանցութեան՝ զօրաւոր ապացոյց մ'ալ անոր պաշտօնէից համաւորապէս աշխարհէ հրաժարեալ կենցաղավարութիւնն էր, կատարելութեան փափաքողներն, երկու տեսերէն ալ ամուրի կեանք վարելու հետամուտ էին, կուսութիւն ուխտելով և իրենց անձերն Աստուծոյ նուիրելով, և հաւատարիմ մնալով մինչև իրենց մահն. քրիստոնէից մէջ ճգնաւորներ (*) կային, և հաւատաւորներ, որոնք յաղթելով աշխարհային փորձութեանց, քրիստոնէութեան գերազանցութեան և գերբնականութեան յայտնապէս վկայներ կըլլային:

(*) Ճգնաւորութիւնն սովորական էր եղած Քրիստոնէից քով, մանաւանդ եգիպտոսի մէջ, պատմուած է մէկ կօշկակարի վրայօք, թէ երբ անիկայ մէկ օր, խանութին կնկան մի ոտքին չափն պիտի առնէր, աչքերն բարձրացուցած կնկան սրունքներէն վեր նայեցաւ, եւ նոյն ընդ նոյն զգաստացած, յիշեց Յիսուսի խօսքն թէ զայթակղութիւն պատճառող աչքն պէտք է խլել, հերիւնն աչքերն խօթելով կոյրցաւ, որմէ յետոյ ապաշխարելով ճգնաւորութեամբ անցուց կեանքն:

ԶԶ. ԿՐՕՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ԴԱՒԱՆԱՆՔՆԵՐ

Արդ պատմանք խօսելու թէ ինչպէս սկիզբ ունեցաւ սիւղերքին վրայ կուռց պաշտօնն, մարդկային մեղապարտութիւնն ջրհեղեղով պատժեց Աստուած որով անհետացան երկրի երեսէն մեղաւորներն ամէն, և փրկուեցան այնպիսի անաւոր պատուհասէ ութ անձեր միայն. բնական էր որ Նոյ նահապետ ուսուցած ըլլար իրմէ սեռողներուն ճշմարիտ Աստուածդիտութիւնն. այլ այն որքան տեւից, չունէնք որոշ տեղեկութիւն, Աստուծոյ ծանօթութիւնն դժբաղդաբար ժամանակէ մը վերջ մոռացութեան մատնուեցաւ, և այն տեղն մարդկային հնարիմացութիւնն կամ չարամտութիւնն՝ յանդգնեցաւ իրեն քմահաճոյին համեմատ ստեղծելու իրեն պաշտելի առարկաներն. միթէ՛ մարդ կարող չէր ամէն ժամանակ բանականութեամբն հետազօտելու ամէն եղելութիւններն. և քննութեամբն հասու ըլլալու, անոնց տէր եղող մէկ Աստուածութեան:

Այն կրօնքն միայն ճշմարտութեան կնիք և յատկութիւն ունի, որ Աստուծոյ մեր արարչին յայտնութեամբ եղած ըլլայ. մարդկային յանդգնութիւնն թելադրեց չարամիտներն, որ մէկ մէկ կրօնքներու հնարիչներ ըլլան և իրենց պատկանած ազգերուն առջև նշանաւոր անձնաւորութիւններ համարուին կամ դերագոյն էակներ. որոնք թէեւ բարոյականութիւնն քիչ շատ յարգեցին, այլ լի էին անոնց աստղածներն պէս պէս մոլութեամբք. ոմանց պէս մենք ալ չունէնք այն կարծիքն, իբր թէ ամէն կրօնքներն բացարձակապէս բարոյականէն վրայ հիմնուած ըլլան, սուտ է այսպիսի նախադասութիւնն, ինչպէս պիտի ցուցուի:

Կռապաշտութիւնն կամ կուռքերու պաշտօնն սկիզբն ունեցաւ աշտարակաշինութենէ վեր՝ Բաբելոնի մէջ շատ ազգեր սպրդեցուցած ունէին իրենց մէջ մէկ պաշտօն քարեղէն, փայտեղէն և մետաղեղէն քանդակեալ կամ ձուլեալ արձաններուն, ինչպէս թէ գերբնական զօրութեան տէր ըլլային անոնք. անճոռնի և ահաւոր էին կերպարանքներն, անասնային և հրէշային, և երբեմն ալ խառն կէս մարդկային և կէս անասնային ևրեւոյթով, այսպիսի արձաններու մէջ կային նաև մերկ կիներու կերպարանքներ. ինչպէս Աստղիկն որ բնաւորչական աղջեցութիւն չպիտի ըներ տեսնողին, այլ ընդհակառակն գրգռութեան և այլայլութեան յարուցանել, և անբարոյականութեան առաջնորդելով երկրպագուներն, փոխանակ զգաստութեան:

Կուռքերուն ամենը ծագումն վերագրուած էր, նշանաւոր պատերազմիկներու ժխտական, որոնց դիւցազնական արարք և քաջագործութիւնք պատճառ էին տուած անոնց գերագոյն էակներ համարուելուն, այսպիսիներն արդէն դիւցազն կոչուելու պատուոյն էին արժանացած, կուռքերուն ամենը գոյութիւնն ալ երեւակայութեամբ տեղի ունեցած էր, հնարողներուն քմահաճոյից համեմատ յերիւրուած կենսագրութիւններով, այս տեսակ ստապատիր առասպելներն, ամփոփուած կը գտնուին դիցաբանութեան մէջ որ կպարունակէ անթիւ խայտառակութիւններ, կատարուած արական և իգական սեռերէն, կուռ ամէն մէկուն տրուած էին տարբեր նկարագիրներ, որքան մարդկային հնարիմացութիւնն կրնայ երեւակայել. կուռքերն ներկայացուցուած են դիցաբանութեան մէջ կիրքերով զգածեալ, և այնքան զայրալի արարքներով, որ նոյն իսկ հասարակ մէկ մարդու անպատշաճ կերեւին, թո՛ղ թէ պաշտելի մէկ առարկայի՝ ինչպէս էին կուռքերն, դիցաբանութիւնն կրովանդակէ պատերազմներ, հակառակութիւններ, գայթակղութիւններ և կռնոսեան կերուխումներ:

Հելլենացիք էին և Հելլատա աւելի դիցաբանական առասպելներն հնարողներ, որոնք գալշելի նկարագիր ունեցող կուռքերն, իրենց պաշտելի առարկայ ընտրելով, ամբապնդ չարունակած էին մնալ իրենց մոլութեանց մէջ, որ մարդկութեան համար յաւէտ ամօթ և նախատինք համարելն քանի իրաւացի է: Եգրուացիք, Փիւնիկեցիք, Եգիպտացիք, Ասորիք, Բաղդիացիք, Մարք և Հռովմայեցւոց ներքեւ ընկճեալ զանազան ազգեր՝ իրենց բնաւորութեանն համաձայն՝ այլեւայլ կուռքեր են ունեցած, ինչպէս եւս Հաթք, Ագաաք և Հայք որոնց անուանակոչութիւնք այնքան բազմաթիւ են, որ անհնար է առանձին առանձին յիշել զանոնք:

Ճենաստանեայք և անոնց ցեղակից այլեւայլ ժողովուրդներ որ Ասիոյ ստորին անկիւնն բազմութեամբ տարածուած կբնակին, Պուտտայականութեան կհետեւին, այսպիսի խստաբարոյ ժողովուրդներն, որ Կոնֆուկիոսէն առած ունին իրենց դաւանութիւնն, կապաշտութեան հետեւողներ են, և օտարոտի վարմունքներ ունին, պոռնկութիւնն անոնց քով գովելի գործ է համարուած, աւելորդապաշտութիւններն՝ անոնց դաւանութեան մասեր կհամարուէին, զաւակներու անխնամ լքումն, գերիներուն սպանութիւնն բնական անտարբեր գործեր:

Մոնկոլցիք, Մանկուրացիք և Քորէացիք մեհեաններ ունին չքնաղատառ տգեղ և սարսափեցնող կուռքերով, որոնց առջեւ տարօրինակ արարողութիւններ կկատարեն, անոնց հաւատքն կայացեալ է աղայական առասպելներու վրայ, իրենց դաւանած կեղծաւորատիր դաւանութեան հետեւութեամբ, իրարու հետ կեղծ են և անհաւատ

ասրիմ. անոնց կրօնքն կուսուցանէ, որ կինն մէկ ստորին արարած է, աւելի անարդ քան անասունն, իբր թէ գոյութիւն ունեցած ըլլայ այլերուն հաճոյից ծառայելու համար, օտարացեալներն ճշմարիտ աստուածգիտութենէ ընդունակ են այսպիսի այլանդակութիւններ ընդունելու: Կաապաստութեան մէջ տեսակ մ'ալ կայ ֆիթիշական ըսուածն՝ որ աւելորդապաշտութենէ յառաջ եկած է աւելի Սիբիրկեի և Սիպերիոյ մէջ, որ ճիւղին պատկանողներն, բարի և չար ոգիներն դաւանած ունին հաւասարապէս:

Դիպեթցիք աբելի չարանենդ և վատաբարոյ են՝ և խորամանկութեան մէջ համբաւաւոր, որոնց կրօնաւորներն Լամայներն են, որոնք խառն իրենց կիներուն հետ կբնակին վանքերուն մէջ, մինչեւ հանիներուն չուրջն. անմաչելի մէկ վանքին մէջ, տղայ մի կպահեն անուանելով զանիկայ Սաուծոյ փոխանորդն, մինչեւ անոր պատանեկութիւնն կպատուեն և յետոյ կսպանեն զանիկայ, անոր յաջորդ կհաստատեն մէկ ուրիշ տղայ, թոյլտուութիւն է կանանց զանազան այրերու հետ կենակցելու, մարդազոհն սովորական է, գողութիւն և սպանութիւնն անտարբեր գործեր են. Ասիոյ ստորին անկիւնն յաբակից կղզիներուն բնակիչներն Շնդոյեան ազանդն ունին, որոնք կհաւատան հոգեփոխութեան և անձնասպանութիւնն առաքինութեան աննմանելի գործն կհամարեն:

Պուտտայի պաշտօնն կամ պուտտայականութիւնն բացարձակապէս ընդհանրացած է Ասիոյ ստորին անկիւն ժողովուրդներուն քով, Պուտտա բառն Սաուծած կնշանակէ, պուտտայադաւանները ընդհանրապէս կհաւատան որ դվխաւոր աստուածն մի միայն է, կան անոր ներքեւ ստորադաս աստուածներ՝ որ անոր մեծ վայելչութեան կծառայեն, աշխարհի տեսչութիւնն ստորադաս աստուածոց է յանձնեալ, մարդկութեան աղաչանքներն պէտք է ուղղուին ստորադաս աստուածոց և ոչ գվխաւոր աստուածոյն, որպէսզի անոր ձանձրոյթ չըլլայ. Կոմիւնիկոսէն զատ մեծապէս պատուեալ է այսպիսի ժողովրդոց քով Սաքեամունի, որ երեւելի իմաստասէր էր եղած՝ հռչակաւոր է անիկայ մանաւանդ աւանդած այլեւայլ բարոյախօս աւանդներուն համար, որոնց սպրած դարուն մէջ ժողովուրդն զանիկայ աստուածոց կարգն դասեց, մեծամեծ հրաշալիքներ աւանդելով անոր ծագումին վրայ:

Հնդիկք բաժանեալք իրենց մէջ, պէս պէս աղանդական ճիւղերուն, չափազանց աւելորդապաշտութեան են յարած, մինչեւ անգամ կան անոնց մէջ այնպիսիներ որ սովորութիւն ունին պաշտելու այն անասունն՝ որ առաւօտուն կանուխ իրենց հանդիպի. որևէ տեսակէ ըլլայ՝ միայն թէ ագռաւ չըլլայ այդ անասունն, ընդհանրապէս Հընդիկք կրօնապէս պարտաւոր են խնամել կենդանիներն, անասունն սպանողն մեղք է համարուած քան թէ մարդն. այլ է արանց պաշ-

տած աստուածներն և այլ կանանց, անձերնին սանձանաց կենթարկեն որպէսզի հաճելի ըլլան կուռքերուն, կպաշտեն մանաւորապէս կոկորդիլոսն և բարեբաղդութիւն կհամարեն, եթէ կերակուր ըլլան նոյն անասուններուն. մերձակայ կղզւոյ մի բնակիչներն կպաշտեն փիղերն, այսպէս ալ կապիկներն:

Հնդկաստանեայք իրենց վկայութիւնն մէջ, պէս պէս սրբադրութիւններ կկատարեն որոնք տեսակ մի տաճարներ են. քուրմերն Պրահմա կոչուած, Թաքուն կպահեն իրենց նուիրական մատեաններ, իրենց զգուշութեամբն անկարելի բրած են ամբիծներն իրենց քով մերձենալն, եթէ երբէք մէկն գաղտնաբար ներկայ ըլլայ ընթերցմանն, յանդգնողին բերանն եռացեալ ձէթ կխեղուն. և թէ հալած մոմով անոր ականջներն կպատուն. պրահմաններուն ընթացքն սոսկալի է, ան կպատճառեն անոնք իրենց ստորանկեալներուն. ամբիծ ժողովուրդն խոր ապիտութեան մէջ, մեծապէս կպատուէ պրահմաններն:

Պարսկաստանեայք Զրուանեան են և Զրադաշտեան (*) կոչուած դաւանութիւնն ունեն՝ որ կներկայացնէ կրկին սկիզբներ կամ աստուածներ մէկն Որմիզդ միւսն Արհմն կամ բարին և չարն, իբր թէ Որմիզդն ըլլայ պատճառ ամէն բարեաց՝ և ընդհակառակն Արհմն պատճառ ամէն չարեաց, որոնց համար թէ Որմիզդն և թէ Արհմն հաւասարապէս պաշտելի էին, Որմիզդէն ընդունելու համար բարիքներ, իսկ Արհմնէն հաշտութիւն, որպէսզի չարիքն խափանէր, երկիւղ ունէին Պարսիկք չար ոգիներէն ալ և կյարգէին զանոնք ալ, կերեւակայէին երկինքն երկիրն, և բնութեան ամէն տարրերն լի բարի ոգիներով, կպաշտէին կրակն և արեւն, մեծ զօրութեան տէր կհնչեալ զանոնք. կհետեւէին մոգութեան, վհուկներկութեան և աստղագիտութեան:

(*) Պարսից մոգութեան հիմնադիր է ճանչցուած Զրադաշտ Zoroastr կամ Zorathoustra: Եղած աղմղոյ մատենիկով եզնիկ Կողբացին ճառած ունի Պարսից կրօնքին վրայ: Սատանայի պաշտաման կիետեւին՝ նաեւ եզիտիներն, բնակիչ Միջագետաց սահմաններուն:

ՁԷ. ԻՄԱՍՏԱՍԷՐՆԵՐՆ ՈՒ ԻՄԱՍՏԱԿՆԵՐ

Մօտեցանք նախընթացովն կրօնքներու և դաւանութիւններու վրայ. առաջիկայով ալ խօսինք իմաստասիրաց և իմաստակաց վրայ, մեծապէս պատշաճական համարելով անոնց ուսումնասիրութիւնն, նկատելի է թէ ինչպէս ծագումն առին իմաստասէրք. ըսենք ոչ այլ ինչ եղանակաւ, եթէ ոչ մշակելով իրենց մտաց կարողութիւնն, որոնք ազատ նախապաշարումներէ խոր ապիտութեան դարերու մէջ՝ ուղիղ իմացականութեան հետեւեցան, որով լուսաւորուած կարող եղան աստուածութեան և աստղագիտութեան մէջ զանազանութիւնն ընել. այսպէս ճշմարտութեան հասու ըլլալ, անոնք անխոնջ ճշմարտութիւնն հետապնդեցին, և սակուեցան յաջողութեամբ՝ քանի որ ճշմարտութիւնն անդադար յայտնուեցաւ անոնց:

Գիտնանք սակայն այսպիսի իմաստասէրներու արարքն՝ որոնք պատմութեան մէջ իրենց անուններն յաւերժացուցին, և թէ մեզի յետոյս աւանդեցին իրենց բարոյախօս և ճշմարիտ ակզբունքներն, Հելլէնքն և Հռովմայեցիքն զատելով միւս հին ազգերն ընդհանրապէս իմաստասիրութիւնն իրենց կրօնքին մասն համարած ունէին, հին ազգերէն Եբրայեցիներ որ միակ մը վայելէին ճշմարիտ կրօնքի առանձնաշնորհութիւնն, ունեցած էին իրենց նախահայրերն և մարգարէներն որոնք մէկ մէկ իմաստասէրներ կրնային համարուիլ, այլ մենք զանոնք կընենք առաջիկայով Եբրայեցւոց վրայ խօսելու, մեզի բնական ունենալով այլակրօն ազգերու վրայ խօսելու հարկն, խօսինք նախ և առաջ Հայոց, Պարսից, Քաղդէացւոց, Եգիպտացւոց, Հնդկաց, և Ճենաստանեայց վրայ, որոնց վրայ նուազ են աւանդութիւններն:

Հայոց իմաստասիրութիւնն էր հաւատալն Աստուծոյ գոյութեան, ինչպէս ալ հոգւոյ անմահութեանն, ապագայ կեանքով կամ վարձատրելով կամ պատժուելով, անոր համար ալ թելադրուած էին արդարութեամբ կենցաղավարելու: Պարսից իմաստասիրութիւնն ընդհակառակն ճանչնալն էր մէկմէկու ներհակ կրկին սկիզբներ մէկն բարի միւսն չար, որոնք հաւասարապէս յարգելի համարուած էին, համոզուած ըլլալով թէ նոյն կրկին սկիզբներն առանձին առանձին իշխանութիւն ունէին մարդկութեան վրայ, Քաղդէացւոյն քով Զրադաշտն առաջին կարգի իմաստասէր էր ճանչցուած, որ մէկ դարպտն էակի գոյութիւնն աւանդելով հանդերձ, հրեղէն տարրն

պաշտելի ընծայած էր, և հնարած աստղաբաշխութիւնն, ծածկագիտութիւնն, և մոգութիւնն:

Եգիպտացւոց իմաստասիրութիւնն նմանապէս չզատուիր իրենց դաւանած կրօնքէն, որոնք ընդունած էին այն գլխաւոր սկիզբն որ մէ առաջ եկած էին կրկին մանաւանդ սկիզբներ, որոնց մէկին հայր ճանչցած էին բովանդակ արարածներուն՝ ինչպէս միւսն ալ մայր:

Հնդկաց մէջ իմաստասիրութիւնն խառն ըմբռնուած էր նիւթական իրենց ունեցած դաւանութեան հետ, կրնայ երեւակայուիլ թէ որքան իրարու հետ հակասական էին, նոյնպիսի վարդապետութեան մէջ՝ կերեւային թէ գաղափարականութիւն և թէ նիւթականութիւն, ինչպէս ալ անասունածութիւն և համայնասուածութիւն, այսպէս ալ կը դաւանէին՝ որ Պրահմա միայն գոյութիւն ունի և թէ ինչ որ Պրահմա չէ, բացարձակապէս խարէութիւն է: Ձեռնադ մէջ երեք հաչակաւոր իմաստասէրներ երեւցած են, Ֆոյի որ օրէնսդիր ալ եղած էր, Լաօցէ որ բնազանցութեան հետեւած և թէ գիրագրոյն էակի գոյութիւնն և հոգեփոխութիւնն է ուսուցած, Կոնփուկիոս որ աւելի բարոյախօսութեամբ ուսուցած է մարդկային պարտաւորութիւններն, ինչպէս ալ աստղած մէկ Աստուած, հոգւոյ անմահական և ազատ ըլլալն:

Ցոռնաց ամէնէն անուանի իմաստասէրն է եղած Սոկրատ, Հելլենական, իմաստասիրութիւնն Սոկրատէն առաջ երեք շրջան է ունեցած, Յոռնեական, Իտալական, և Ելիական: Յոռնեականին հիմնադիր է եղած Թալէս, որ հետազօտած է աշխարհի սկիզբն, բնութեան զանազանութիւնն, տիեզերքին առնչութիւնն զերազոյն էակին հետ, Իտալականին հիմնադիրն Պիթագորաս է, որ ընդունելով հոգեփոխութիւնն աւանդած ունի թէ ամէն ինչ մէկ միութենէ է յառաջ եկած, որ կը հարկի նորէն նոյնին վերադառնալ, Ելէականին հիմնադիրն Քսենոփանէսն է եղած, որ արարչութիւնն անհարելի համարելովն, յատնապէս նիւթական և սոփեստական կարծեաց հետեւած է:

Երեք հիմնադիրներու կարծիքներէն է յառաջ եկած սկեպտականութիւնն, որով իմաստասիրութիւնն, իմաստասէրու միջամտութեամբ խաղալիք դարձած, չանացուած ուղիղ սկզբունքն և ճշմարտութեան ծանօթութիւնն եղծանել, Սոկրատ ճշմարտութեան ախոյեան կանգնուելով իրեն յատուկ ոճովն՝ չանացաւ յաղթահարելու զանոնք, ստիպելով իմաստասէրներն որ ամէն իրենց յառաջ բերած վարդապետներն ստոյգ հիմանէն սկսելով ուսումնասիրեն, որպէսի եղանակաւ անոնց հակախօսութիւններն երեւան հանոյ, հետեւաբար իմաստասէրներուն մոլութիւնները բոլորովին հերքէց:

Սոկրատ աւելի ևս յառաջ նկրտած կանխադոյն ժամանակաւ երեցող իմաստասիրական դրութեան մէջ, եղած ճշմարտութիւնները

մտանանիչ ըրաւ և զանոնք հանդիսապէս հաստատեց, Սոկրատ արժանի է վառաց քաջարձակապէս հաստատելովն Աստուծոյ գոյութիւնն, մարդու ալ նիւթէ և իմացականութենէ բաղկացած ըլլալն, օրինակելի մէկ անձ և համբերատար՝ կոլակցին անուանելի և կառավար քաղաքացութեան առջև, Սոկրատայ վարդապետութիւնն կրկին պատմիչներ աւանդած ունին, մէկին է Քսենոփոն, որ կարճանագրէ զայն պարզապէս, իսկ միւսն Պղատոն, որ ոչ միայն Սոկրատայ վարդապետութիւնները բացատրած ունի այլ նաև զայն զարդարած, իրեն ալ նոյն գաղափարին ծառայելն նշանակելով:

Սոկրատէն առաջ հաստատուեցան զանազան դպրոցներ, որոնց անունն ալ ինքն Սոկրատ հիմնադիր կրնայ համարուիլ, Ակադեմիա, Լիկիոն, և Կիւնիկեան, որմէն յառաջ եկան Ստոյիկեան, և Կիւրենեան, որոնցմէն ալ Եպիկուրեանն, Մեգարեան, և Սկեպտիկեան: Ակադեմիայի նախահայրն եղաւ Պղատոն Սոկրատայ հետեւողներէն առաջինն նշանաւորն, Ակադեմիա հիմնաւորութեան առեն յառաջադէմ եղաւ, իսկ յետոյ աղաւաղեցաւ Սկեպտականութեան յարելովն, Սկեպտիկեան աղանդին նախապատճառութիւնն էր, համարել թէ իմաստէն ինքնին չէր կարող խելամուտ ըլլալ, որ և է առարկութեան, կենցաղական կացութեան մէջ առաքինութիւն չկայ երբէք, այլ ամէն ինչ հաւանականութեան կարծիքներ են:

Լիկէոն որ ճեմական կիւանակէ հիմնադիր է ունեցած Արիստոտէլն որ թէպետեւ Պղատոնի էր աշակերտած, այլ ամբողջովին չհետեւցաւ անոր վարդապետութեանն, այլ նոր դրութիւն հաստատեց աւելի ընդարձակութիւն և առաքինութիւն տալով բարոյական և բնազանցական ուսմանց, առեղծելով ճեմականութիւնն կամ ճեմական իմաստասիրութիւնն. Արիստոտէլն չատկէն մեծ հանճար համարած են, ինչպէս թէ իմաստասիրութեան կատարն հասած ըլլայ, և նոյնիսկ իմաստասիրութեան անձնաւորութիւնն, անոր աքանչացողներուն և թէ հետեւողներուն թիւն մեծ էր եղած, որքան ալ Արիստոտէլի դրութիւններն աղանդաւոր և պարապաւելի եղած ըլլային, ճեմականութեան բաւն արդէն իսկ բանասէրք ընդհանրապէս աղանդաւորական համարած են:

Կիւրենեան դպրոցն հիմնադրեց Անտիպէնէս որուն մէջէն երեւցաւ ամէնէն հռչակաւոր Դէոդոռոս իմաստասէրն, այս դպրոցին հետեւողներն ընդհանրապէս բարոյախօս են եղած, վարդապետութեան մի հետեւած էին անոնք, որ բոլորովին արհամարհութիւն էր ամէն տեսակ հաճոյքներուն, մեծութեան, պատուասիրութեան և թէ դիտութեան: Ստոյիկեան դպրոցն հիմնադրեց Զենոն որոնք սրահականս ևս կոչուած են, որուն վարդապետութիւնն էր դնել երջանկութիւնն առաքինութեան մէջ, դժբախտութիւնն ախտից մէջ, պար-

զութիւնն և սակաւապետութիւնն մարդու նպատակ ընելով: Կիւբրինեան դպրոցն երեւցաւ Արիստիպոսի, որ զգայական հաճոյքն երջանկութիւն համարած է:

Եպիկուրեան դպրոցն Եպիկուրոսի անուամբ ճանչցուած, ստորադաս և թէ անճոռնի է եղած այլանդակ գաղափարներու ծառայելովը, և ասանդելովը թէ աչխարհի գոյութիւնն յառաջ է եկած, անթիւ հիւլէներու պատահական հանդիպմամբ, որ իրարու կցած արարածներն և էակներն կազմակերպած են, թէ Եպիկուրոս և թէ Դիմոկրիտոս Արիստիպոսի պէս երջանկութիւն համարած են զգայական հեշտութիւնքն: Մեգարեան վիճաբանական դպրոցն հաստատուց Եւկլիտէս, որուն դրութիւնն է թէ ճշմարտութիւնն և թէ ստութիւնն հաւասար պաշտպանելի է: Սկեպտիկեան դպրոցին պետ եղաւ Պիւրոն, որուն կարծիքն է թէ ճշմարտութիւնն և թէ ստութիւնն մարդ պարտական է խնդրել, այլ անկարելի ըլլալով գտնելն, կ'արկաւորի չարունակաբար տարակուսելու:

Գլխաւորապէս այսպիսիներն են որ իմաստասիրական և կամ իմաստական դպրոցներ հիմնած են, իմաստասիրաց կարգն դասելի են և օրէնսդիրներն ինչպէս Սաքէս Մունի, Կոնֆուկիոս, Ոսիրիս, Մինոս, Լիկուրգոս, Սրքիատես, Տրիպտոմիոս Սոլոն, և Նումա, որոնք ազգաց օրէնքներ սահմանելով բարեկարգեցին, իմաստասիրութեան հետեւելով, գիտէին այն գիտութիւնն, ուղղութեան առաջնորդող, որ ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ սէր կամ ուսումն իմաստութեան՝ կամ թէ ըսենք իմաստասիրութիւնն է գիտութիւն գերագոյն պատճառաց· այսպէս ալ գիտութիւն ակզբանց, որով և ծանօթութիւն ճշմարտութեան, իմաստակութիւնն ալ հետեւաբար հակառակութիւնն իմաստասիրութեան: (*)

(*) Հայոց մէջ ամենէն անուանի իմաստասէրն է համարուած Հայկ նահապետն, որ իրեն երկրին բարգաւաճութեան համար Ք.Ա մեծ խնամ է տարեր՝ եւ թէ օրէնսդիրն եղած Հայկազնեայց:

ՁԸ. ԱՒԱԶԱԿԱՅԻՆ ՇԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆ

Եփրատայ աւազակախումբն, իրենց մեծն Գամէրին հետանալէն վերջ, հինգ թուով մնացած, չարունակած էին զբաղելու իրենց աւազակութեանն, անփոյթ ըլլալով Գամէրին, իրենց ընկերութենէն բաժնուելուն, մանաւանդ թէ անմտութիւն համարած էին, անոր քրիստոնէութիւնն նախամեծար ընտրելն, քան թէ աւազակութիւնն, որուն մէջ մարդ քաշուած ըլլալով մարդկային ընկերութենէն, անմարդաբնակ վայրեր, ապրելի ազատ չունչ կառնէ, ո՛ր և է իշխանութենէ կախում չունենար, չհալիր, չմաշիր հոգերէ, չհարստահարուիր, ինչպէս քաղաքներու, աւաններու և գիւղերու մէջ բնակողներն ամէն, ամէն տեսակ մտատանջութեանց ենթակայ են եղած:

Աւազակներն, իրենց սովորական արշաւանքն ընելու համար, երբ մէկ առաւօտ որջէն դուրս եկած էին, հանդիպեցան ձիաւորի մը, որ մոլորեալ էր և կթախտաբէր իրենց որջին մօտերն, չդիտնալով որ կողմն ուղղուելու, Նորաւանէն եկած Մեղրոան կուզէր երթալ, աւազակներուն հանդիպելովը ազատեց անոնց որ իրեն առաջնորդեն Մեղրոան, ուր գանձանք պիտի վարձատրէր մեծապէս, ձիաւորն մէկ բարի ձեր ըլլալով, աւազակներն անոր ազատանցն անսացին, և մինչեւ Մեղրոան առաջնորդեցին ուր ձերն հասանին պէս ձիէն վար իջաւ և անոնց թողլով ձին Մեղրոան մտաւ:

Աւազակներն դառնալու ատեն անձրեւոտ ըլլալով, գիւղացւոյ մի խրճիթն մտան և անկիւներէն կիրակուբ ուզեցին՝ փորձելին աւօթի ըլլալով, երբ անեցիք մերժեցին անոնց կերակուբ տալն, աւազակներն ներս մտած բանի մը ինչ որ գտան ուտելու համար՝ յափշտակեցին և խրճիթէն դուրս եկած ժամանակնին՝ կրակ ձգեցին և խրճիթն հրդեհեցին և այսպէս հեռացան, գիւղացին որուն տունն հրդեհած էին աւազակներն, վազեց անմիջապէս մէկ ուրիշ աւազակախմբի մը քով մօտակայ՝ աղաչելով անոնց որ վրէժխնդիր ըլլան իրեն խրճիթն հրդեհողներէն, այն աւազակախումբն որ նոյնպէս հինգ անձերէ բաղկացեալ էին, անմիջապէս ճամբայ ելան հրձիգներն հետապնդելու համար· չատ դիւրին եղաւ անոնց հրձիգներուն հետքն գտնել, որովհետեւ գետնին թաց ըլլալուն պատճառաւ, երեք մարդերու ոտքերուն հետքեր, թաց գետնի վրայ որոշ կտեսնուէին՝ նոյնպիսի հետքերէ առաջնորդուելով, հասան մինչեւ Եփրատայ աւազակախումբին որջն, արդէն թշնամի աւազակախումբն գիտակ և

ծանօթ Եփրատայ աւազակախումբին պատասխանն գուշակեցին՝ և իմացան թէ նոյն աւազակներուն հետ է իրենց խնդիրն։

Ուստի Թշնամի աւազակախումբին պետն, որուն մօտենալով ձայնեց անունց և ըսաւ բարեկամներ դուբս եկէք. Եփրատայ աւազակախումբին նոր պետն ձայնն առած եւաւ դուբս, իմանալու համար թէ ով է ձայնողն, այն ատեն հոն եկող պետն, միւս պետին ըսաւ, հաշիւ մի ունինք իրարու մէջ կարգադրուելիք, նախ՝նք և կարգադրինք զայն, այս հաշիւն ալ պատճառուած է, ձեր խումբին մասնակցողներէն, որ մեր պատուոյն անվրաւած են, մեր պաշտպանութեան ներքեւ գտնուող մէկ գիւղացւոյ խրճիթին այրեր են, արդարացի ըլլալուն համար խնդիրն, միւս պետն ալ հաւանութիւն ցուցուց՝ մեկտեղ նստելու և նոյն հաշիւն կարգադրելու համար, այսպէս աւազակներու երկու խումբեր, իրարու դիմաց նստելով, սկսան կարգադրել խնդիրն։

Թշնամի աւազակախումբին պետն, Եփրատայ աւազակախումբին պետին հետ խօսելով ըսաւ. Թէ դուք և թէ մենք հնդկական թուով խումբեր ենք, չարժէր որ միատեղ կռուինք իրարու հետ, լաւագոյն է վիճակ ձգենք թէ մեր մէջ և թէ ձեր մէջ և ընտրենք երկու ախոյեաններ որոնք առանձինն իրարու հետ մենամարտին. յաղթական կողմին միւս կողմն գերի ըլլայ. այսպիսի առաջարկութիւնն միւս կողմին պետն ալ ընդունելովն, հարկ եղաւ որոշել մենամարտութեան եղանակին վրայ, որ սակայն որոշուեցաւ թէ իրարմէն հարիւր քայլ հեռաւորութեամբ երկու ախոյեաններն, աղեղներ լարած իրարու վրայ մէկ մէկ նետեր պիտի արձակէին՝ և երբ նետերն վրիպէին՝ այն ատեն երկու ախոյեաններն ձիեր հեծած վազրար պիտի դիմաւորէին նիզակներով. ախոյեաններէն որն յաղթուեր կռիւն պիտի վերջանայր, պայմանին համաձայն այսպիսի որոշմամբ երկու խումբերն, իրենց մէջ վիճակներ ձգեցին, վիճակներն ունեցան երկու կողմին պետերն. ուստի առանց ժամանակ անցնելու երկու պետերն, աղեղներն ձեռքերնին առած, իրարու դէմ ճակատեցան հարիւր քայլ հեռաւորութեամբ։

Արձակուած նետերուն նշանառութիւնն վրիպելովն երկու պետերն ձիեր հեծած, վազրար դիմաւորեցին նիզակներով, սոսկալի տեսարան էր այն, որմէ կախում ունէր իրենց ապագայն, Թէ յաղող և Թէ ձախորդ, ուստի անհամբեր երկու խումբերն՝ ախոյեաններն կդիտէին հետաքրքրութեամբ, Թշնամի աւազակախումբին պետն, կայծակի պէս արշաւելով դէմն կայնող ախոյեանին վրայ, նիզակն չեշտակի մխեց անոր կուրծքն և գետինն տապալեց զայն, այսպէս վերջնաւոր մենամարտութիւնն պայմանադրութեան համաձայն, գերութեան մատնուեցաւ Եփրատայ աւազակախումբն։

Եփրատայ աւազակախումբն դադրած էր, այլ և գոյութիւն ունենալէ, անոր անդամներէն չորս անձեր մնացած էին, և լուծուած իրենց խումբն՝ խոհեմութիւն ունեցած չէին անոնք, իրենց նախկին պետ Գամէրլին հետ, քրիստոնէութիւնն ընդգրկելու, որով այսպիսի մէկ ձախորդութեան չպիտի հանդիպէին, և երջանիկ պիտի ըլլային մարմնով և հոգւով, անոնց յաղթուելուն հետեւանքով, Թշնամի աւազակախումբին պետն, անոնց ամէն մէկուն ճակատներուն վրայ հրացեալ երկաթով խարանները, գործել տուաւ նշանակելու համար, անոնց գերութեան մատնուիլն, յետոյ նոյն պետն իրեն ընկերներէն մէկն որջին մէջ պահապան թողլով, չորս ձիեր դուբս հանած, որջին մէջ գտնուող ախոռէն, անոնց վրայ հեծան և գերիներն իրենց հետ ճամբայ եղան։

Օրն տարաժամած և մթագնած էր, երբ Թշնամի աւազակախումբն ճամբայ եղաւ, վերջին ատենն գոհ էին մնացեր իրենց ուղեցած յաջողութեան համար, որ այնքան յանդգնութեամբ ձեռնարկած էին, այս Թշնամի խումբին մատնակցող անդամներն, քան միւս խումբին անդամներն, աւելի կատաղի և աւելի չարագործ էին, իրենց անցեալն լի էր եղած եղեռնագործութեամբ, իրենց ցընծութիւնն կայանէին հետեւեալ երգով։

ԱԻԱԶԱԿՆԵՐ ՈՐՍԻ ԵԼԱՆ, ԱՐԱԳԱԹՒԶ ԱՐԾՈՒԵՆԸՄԱՆ
ՈՒՐ ՏԵՂ ՀԱՍՆԻ ԱՆՈՆՑ ՁԻՐԱՆ, ԹԵՐԱՆԱՑ ՑՈՑՍ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ
ԱԻԱԶԱԿԱՑ ԱՆՏԱՌՆ Է ՏՈՒՆ, ԱՆՈՆՑ ԾԱՌԱՑ ԲՈԼՈՐ ԲՆՈՒԹԻՒՆ
ԱՆՈՆՑ ՏԷՐ ԵՆ ԻՇԽԱՆՆԵՐՈՒՆ. ԱՆՈՆՑ ԿՈՂՄՆ Է ՄԻՇՏ ՑԱՂԹՈՒԹԻՒՆ

Թշնամի աւազակախումբն յառաջանալով, Արծեղ գիւղէն անցած էր, երբ իրենց ականջն հասաւ, մէկ լեռան ստորոտէն, համախօսուն մարդկային ձայներ, աւազակներն հետազրգռուած թէ, ո՞վ էին այնպիսի ձայներ հանողներն, ձիերնին լեռան ստորոտն առաջ քշեցին. այսպէս քարայրի մը առջև հասան, ուր ներկայացաւ իրենց առջև մէկ բազմութիւն աղքատներու, որոնք ամօթ մէկ ճրագի լուսով, համախմբուած կաղօթէին, աւազակներն, որ իրենց կեանքին մէջ բնաւ աղօթած չէին, չէին կրնար ըմբռնել արտասանուած բառերուն նշանակութիւնն, աղօթողներն քրիստոնեայներ էին, Թաւլբլրէն վտռուտա տուած, քարայրն ապաստանած. ուր միաբանութեամբ կապրէին, որոնց վրայ քանիցս յիշատակութիւն է եղած, ինչպէս պիտոն մեր ընթերցողներն։

Որոնց արտասանած աղօթքն, հետեւեալն էր. Աստուած արարիչ երկինի և երկրի, արարիչ երեւելի և անտեսանելի արարածներուն, որոնք ոչնչութենէ գոյութեան վերածեցիր և այնքան անհամար մեծագործութիւններով, քու ամենակարող մեծ վայելչութիւնն ամենքիդ վրայ հաչակեցիր, բոլոր քնութիւնն, մինչև չորս ծա-

գերն, իրեն ունեցած այլևայլ լեզուներով, կերգէ անդադար քու փառաբանութիւնները, քնութեան լեզուներուն ձայնակից եղած, մենք քու ժողովուրդն, որ անդին արեամբդ փրկեցիր յաւիտենական դատապարտութենէ, մարդկութեան վրայ ունեցած մեծ սիրոյդ համար, մարդկային կերպարանք առիր, և ծնար աշխարհի վրայ Ս. կոյս Մարիամէն և քարոզեցիր որ ճանչնայ մարդկութիւնն, իրեն տէրն Աստուած հաղար գոհութիւն կմատուցանենք, քու մշտնջենաւոր մեծութեանդ. մեզ տկարներուս զօրութիւն չնորհէ և մեզի վտանգներէ պաշտպանէ, որ համարձակապէս դանենք մեր Ս. Հաւատքն, և հաստատ մնանք քրիստոնէութեան մէջ:

Աւազակներն անդիտակ, արտասանուած աղօթքին իմաստին, և դիտմամբ բարձրաձայն ծիծաղելով և ծաղրելով աղօթողներն, քարայրին առջեւէն հեռացան և իրենց ճամբան չարունակեցին, առնոց պահն խոսակցութեան նիւթ ընելով, քարայրին մէջ տեսած աղքատներն, բսաւ ընկերներուն, բոլորն ալ՝ իրպիսի տաբօրինակ մարդեր են, ո՛րքան կախարդական սովորութիւններ ունին և ո՛րքան գաղտնիքներ, որ ծածկաբար կգործեն և կարելի չըլլար ուրիշներուն, անոնց բացատրութիւնն տալ:

Տգետ և չարագործ աւազակներն, քարայրին բնակիչ աղքատներն, բոլորն կարծած էին ըլլալ, որովհետև կրօնի վրայ բնաւ գաղափար չունէին և բնաւ ծանօթացած չէին, թէ աշխարհի վրայ քրիստոնեաներ կային, որ կրօնքներու մէջ լաւագոյնին կծառայէին. թո՛ղ քրիստոնէութիւնն, նոյն իսկ հեթանոսութեան, չէին հետևեր, նոյն աւազակախումբին մնանակցողներն, իրենց մանկութենէն վեր, չարագործութեան հետևած էին, նախ և առաջ գողութիւններ ընելու վարժած էին, և գողութենէ աւազակութեան փոխակերպած էին իրենց դատարկապորտ զբաղմունքն (*):

(*) Արեգական ներքեւ ամէն ինչ կանոնաւոր կընթանայ, ի բաց առեալ մարդն որ անկանոն կընթանայ, վկայուած է Թէ մարդ ի պատուի էր, եւ ոչ իմացաւ, հաւասարեցաւ անասնոց անբանից:

ԶԲ. ՎԱՇՏԵՐՈՒՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐ

Պատմեցինք թէ նոյնամի աւազակախումբին չահատակութիւնն՝ թէ որքան միւսներէն աւելի բարբարոսական էր եղած, յանդուգն և կորովի ըլլալուն պատճառաւ, որոնք չարունակ յաղողած էին իրենց ապատակութեանց մէջ, ինչպէս ալ իրենց անագորութիւններն սոսկալի եղած. յիշեալ աւազակախումբն՝ կրկին ապաստարաններ ունեցած էին, իրենց պատսպարման համար, առաջինն Վիշապաձորին մէջ, իսկ երկրորդն Սնգլսար լեռն, այլևայլ գիւղացիներ ունէին իրենց պաշտպանութեան ներքեւ, նոյնպիսի գիւղացիներ գաղտնապէս կծառայէին աւազակաց, ինչպէս ալ հարկաւորութեան առեն գործակիցներ կըլլային անոնց չահատակութեանցն:

Աւազակութիւնն երբէք չէ արդարանալի, ըստ ինքեան մարդկային արժանապատուութեան անվայելուչ արարք մ'է, չհամաձայնող բանականութեան հետն. աւելորդ չհամարուի մեզ վկայելու, անոր քանի ստորնացուցիչ և անբաններու կարգն դասող ներգործութիւն ըլլալն, այն պատճառաւ որ նոյնպիսի արարքն կարելի չէ պատշաճեցնել ուղիղ սկզբունքին հետ: Սրտ քանի որ մարդ ստիպեալ է կալկանդեալ մնալու ուղիղ սկզբան հետ, անհաւատարիմ և ապատամբ կհանդիսացնէ անձն, երբ ներգործութիւնն չհամաձայնեցընէր հետն, անիրաւելով ուրիշին իրաւանց:

Աւազակութիւնն հասարակօրէն վայրենարարոյ գործ մ'է, վայրենարարոյ մարդն ալ բնականաբար, գիտակցութեան տէր չէ երբէք իրեն ներգործութենանց, որով անիկայ տգէտ, անզգայ, և զուրկ բանաւարական կարողութենէ, կյանդգնի անբանօրէն գործել, կքրեանաբարէ ուրիշին իրաւունքն, չյարգեր բարեկարգութիւնն, կարհամարհէ ամէն օրէնքներ և պատուիրաններն:

Աւազակութեամբ ի վեռս այլոց գործուած անիրաւութեան՝ որ աստիճան չար ըլլալն բացատրելու համար, պիտի սահմանենք ըսել թէ պատճառած անիրաւութիւնն կպահանջէ միշտ և միշտ լուսի հատուցում վնասուողին. անիրաւողն երբէք չկրնար արդարանալ մինչեւ որ հատուցումն չընէ իր գործած անիրաւութեանց: Ս. Գրոց մէջ վկայուած է, թէ Աստուած բաշխած ըլլալով ժամանակաւոր բարիքներն իւրաքանչիւր անհատներուն, զանոնք տէր է կարգած բարիքներուն, որ վայելեն զանոնք և ըստ հաճոյս գործածեն. և ահա այսպիսի սկզբամբ, ամէն անձ զատ զատ տէր է իրեն ստացուածոց,

և չէ երբէք երկրի վրայ թոյլ տրուած՝ որ և է իշխանութեան, որ կարենայ զրկել, ուրիշն՝ անոր պատկանելի իրաւունքէն:

Աւազակներն վիշապաձորի ճամբուն վրայ գտնուած ժամանակները, լուանի փայլուն նշմարեցին, երկու ձիաւորներ, որ կողմնակի ուղիէն, հետերնին ունենալով մէկ սայլ կյառաջանային, աւազակներն գտնելով զոյգ ձիաւորներն, չտապեցին անոնց վրայ նետեր տեղացնել, և վիրաւորելով զանոնք ձիերէն վար տապալեցին, աւազակներն տեսնելով անոնց գետին տապալելնին փութացին սայլին վրայ՝ որ պէսպէս կողոպտեն զայն, նոյն սայլն ի էր գինուորաց վերաբերեալ զգեստեղէններով, երբ աւազակներն նոյն զգեստեղէններն կիսաւ զարկէին ահա, յանկարծակի, զօրաց կրկին վաշտեր, անոնց վրայ հասնելով, և փախչելու անկարող ընելով չորս աւազակներն ձեռբակալեցին, անանկ ճարպկութեամբ, որ աւազակներն ժամանակ չունեցան, զէնքերնին չարժելու, և իրենք զիրենք պաշտպանելու, վիրաւորուած կրկին գինուորներն ալ սայլին վրայ դնելով, հետերնին առած աւազակներն և անոնց ձիերն, ինչպէս ալ միւս գերիներն գնացին:

Աւազակներն չէին գիտցած, թէ գինուորական վաշտերու հետ էր գործերնին, թէեւ զղջացած էին, իրենց անխոհեմութեան վրայ, որով ձերբակալուած էին. գինուորաց վաշտերն, որ հարիւր անձերէ բաղկացեալ էր, բոլոր գիշերն ճամբորդելով առաւօտն հասան Նշնիկ աւանն, ուր կերթային բերդին մէջ գտնուող վաշտերուն հետ խառնուելու. աւանին առջեւ, մէկ լիճ կար, որուն մէջ կլողային գոմէշներ, սագեր, և բադեր, աւանին բնակիչներն դէմքեր ունէին, որ աւելի կապկի կնմանէին, երկայն զգեստներ հագած ունէին, թէ այրերն ըլլան և թէ կիներն, ամէնքն ալ այլակերպ անձեր էին: Նշնիկ աւանն չրարբի անդաստաններ ունէր, և առատ բերք կառաջերէր:

Կրկին վաշտերն, աւազակներն հետերնին ունենալով, անցան աւանին մէջէն, և հասան բերդն, ուր հրամանատարին աւջեւն հանեցին ձեռբակալուած չորս աւազակներն, պատմելով անոր գիշերն տեղի ունեցած յարձակումն և ընդհարումն, հրամանատարն վիրաւոր գինուորներն խնամել տալէն վերջ, նստաւ գինուորական ատեանն և աւազակներն ամէն հարցաքննելէն վերջ, գանոնք դատապէս յանդիմանեց, յետոյ ալ դատապարտեց, որ լիճին եզերքն, չորս աւազակներն կախաղան հանուին, և սպանուին. հրամանատարին վճիռն գործադրուելով, նոյն օրն կախաղան հանուեցան անոնք, աւանին բնակիչներէն, ամէն տեսակ նախատինք լսելով, իսկ միւս չորս գերի աւազակներն ալ զօրանոցին մէջ աւելածու և աղբակիր ըլլալու դատապարտուեցան:

Նշնիկ աւանին բերդին մէջ, քանի զօրագլխի մի հրամանատարութեան ներքեւ, տասն վաշտեր բանակեալ ըլլած էին, վաշտերուն ամէն մէկն յիսուն թուով գինուորներ էին, կրկին նոր հասած վաշտերով, եղած էին միանդամայն, վեց հարիւր գինուորներ. զօրագլուխ հրամատարն, աշխոյժ երիտասարդ մ'էր, որ բնաւ բերդին մէջ բնակող գինուորներն անգործութեան մէջ չէր թողուր, չարուշտակ անոնց գործ կտակզէր, որ անդրադ ժամանակ չանցնին, առէպ անոնց մարզմանց վրայ կհսկէր, զանոնք ընտիր հանդիսացնելու, և անոնց մարզմանց վրայ կհսկէր, զանոնք ընտիր հանդիսացնելու, և միշտ պատրաստ ըլլալու, անձնուրաց, պատերազմի ասպարէզն երթալու:

Կրկին վաշտերուն, Նշնիկ աւանին բերդին վաշտերուն թիւն աւելցնելովը, անոնց բերդն հասնելէն երեք օր վերջ, մեծ զօրահանդէս կատարեցին, այն ամէն վաշտերն հնձելազօրք էին. որոնք կատաղի երիվարներու վրայ հնձած, մարտընթաց քայլերով, բերդին քով գտնուած դաշտին վրայ երեւցան, արեւուն ճառագայթներուն ներքեւ կճօճային, իրենց վրայ ունեցած սաղաւարտներն, զրահներն և վահաններ, որոնց մարտահրաւէր երգերն, զէնքերուն չառաչիւնն, երիվարներու դափրելն, գինուորական կրթութիւնն, այս ամէնն հանդիսատեսներուն աչքերն կշլացնէին, և վհատութիւն կազդէին, և հաչուք կընծայէին տեսարանն, ուր չեփորահարներն կհնչէին, դրօշներն կծածանէին և դիւցազնաց յիշատակին վայելուչ երգեր կարտասանուէին:

Հրամանատարն դաշտին վրայ, նոյնպէս երիվարի մի վրայ հեծած, սուրն օդոյն մէջ ճօճացնելովը, ակնթարթի մէջ գինուորական գումարտակներն բաժնուեցան, իրարու դէմ ճակատեցան երկու հարիւր քայլ հեռաւոր իրարմէն, կեղծ պատերազմ պիտի ձեւացնէին. հրամանատարն գինելով երկու ճակատներուն կազմութիւնն, դարձեալ ճօճացոյց սուրն, ահա անմիջապէս երիվարներն ընթացան դէմ դէմի, գինուորներն կեղծ հարուածներ տալ ձեւացուցին, զէնքերն իրարու կքաղխէին մեծ չառաչիւններ հանելով, աղդեցութիւն ընելով հանդիսատեսներուն, իբրեւ թէ իրական ըլլար պատերազմն, կէս ժամ չարունակուելով, այսպիսի մարտատեսիլ հանդէսն, հրամանատարին նշանաւ, փողն հնչուեցաւ և կեղծ պատերազմն, գինուորական մարզանքն վերջաւորեցաւ:

Հրամանատարին ուրիշ մէկ նշան տալով, գինուորաց գումարտակներն, կարգաւ իրարու ետեւ չարուեցան, յետոյ ալ քայլելով սկսան բերդն երթալու, և երիվարներն ախոռներու մէջ տանելու և կապելու համար, և թէ դաշար ունենալու համար, որ ժամանակ ամէն գինուորներուն, մէկ մէկ բաժակ գինի բաշխուեցաւ, գինուորներն նոյնպիսի աշխոյժ հրամանատարի ներքեւ, բերդին մէջ գործօն

կեանք կվարէին, զուարթ էին և կայտառ, որովհետեւ միշտ զբաղում ունենալով, երբէք տաղտկալի չէր ըլլար իրենց վինուորական կեանքն:

Հրամանատարն սովորութիւն ունէր ևս վինուորներուն զուարճութեանն համար երբեմն թոյլ տալ անոնց, որ դաշտին վրայ վինուորական պար կազմէին, որ կծառայէր անոնց մարմնամարզութեանն որոնք այլ և այլ մասերու բաժնուելով՝ իրարու դէմ վարժ չարժմունքով և ոստումներով, զուարճալի կհանդիսացնէին վինուորական պարն կամ կաքաւն, այսպիսի պարն ալ կծառայէր վինուորներուն կրթութեանն և թէ անոնց ժամանցութեանն, որ անշուշտ ինչպէս հանդիսատեսի մի, այսպէս ալ անոնց հաճոյք պիտի պատճառէր:

Հայկազուն վինուորներն, Հայկին ժամանակէն սկսեալ միշտ կըռիճ վինուորական հանդիսացած էր, վարժ և լաւ հրահանգուած, ռազմագիտութեան համութեան մէջ՝ անոր զգեստն ժամանակներու սովորութեան համաձայն, հետզհետէ փոփոխութիւններ կրելով միշտ մի և նոյն տարազն չէ ունեցած, ինչպէս իրեն գործածած զէնքերու տեսակներն ալ՝ այլ և այլ եղեր են. Հայկազուն վինուորն ընդհանրապէս բերդերու մէջ էր, որ բնակութիւն ունէր ուր իրեն մարմնամարզն զբաղած միշտ պատրաստ կգտնուէր, որ փութով կարենար պատերազմի վայրն երթալ, երբ և ո՛ւր պատերազմն ծագելիք ըլլար: Հայկազուն վինուորն հայրենասէր էր, այնպէս վարժուած էր մանկութենէ վեր իրեն մօրմէն ուսած, որ հայրենիքին պաշտպաններն աւելցնէին, թշնամիներէն ազատ հանդիսացնէին. նոյնպիսի վինուորն, որ մօրմէն ուսած էր հայրենասէր ըլլալ, հարկաւ հայրենեաց օգտակար անդամ պիտի ըլլար. Հայրենեաց փառքն աւելցնելու աշխատիլ, որպէս զի Հայրենիք որ կեանք առեր էր իրեն, փայլուն և զօրաւոր ըլլալով յաւերժանայ:

Ղ. ԽՈՒԺԴՈՒԺ ՏԵՍԱՐԱՆ

Հռովմէական պետութեան վարիչներն, ըլլային կայսերք և թէ դատաւորներուն կուսակալներն, զանց առնելով անոնց մէջ քիչ թուով խոհեմներն, հասարակօրէն կատաղի թշնամիներ էին հանդիսացած, Քրիստոսի կրօնքն դաւանողներուն դէմ, կուց պաշտօնեաներուն դրդումներն, անպակաս էին եղած, հալածելու և սպաննելու համար անմեղներն, անոնց ոխակալութիւնն և առելութիւն Քրիստոսի անուան նկատմամբ, չափ և սահման չէր ունեցած, քանութեամբ և դրպարտութեամբ կգանգատէին թէ նորամուտ կրօնքն այն, պետութիւն մ'էր պետութեան մէջ, որ Հռովմէական պետութեան կործանումն յառաջ բերէր. և թէ նորամուտ կրօնքին հետեւողներն գաղտնի տեղեր գումարուած, մէկ մանուկ կյօշոտեն արիւնն կծծեն և միան կուտեն:

Քրիստոնէութեան հակառակ յառաջդիմութիւնն, հարկաւ անտարբեր աչքով չի պիտի նկատուէր ղիցապաշտներէն, անոնց համար կեանքի կամ մահուան խնդիր էր այն, պէտքն կզգային չանունակ պատերազմիլ անոր հետ, մինչև որ կատարէին ընթացքն. Քրիստոսի երկինք համբառնալէն վերջ հազիւ երեսուն տարիներ անցած՝ քրիստոնէութիւնն արդէն էր տարածուած, Պաղեստին, Հայաստան, Եգիպտոս, Հելլադա, Մակեդոնիա, և Իտալիա մինչև Կրետէ և Կիպրոս կղզիներն, որոշակի ծաղկեալ վիճակով եկեղեցիներ էին հաստատուած, Եփեսոս, Զմիւռնիա, Պերգամոն, Թէւատիր, Փիլադելփիա, Սարտիկէ, Լաւոդիկիա, Անտիոք, Եդեսիա, Բերիա, և Դամասկոս:

Աչխարհահռչակ համբաւով փառաւորեալ իմաստուն կայսրն՝ Հոկտաւիանոս ունեցած էր երեք յաջորդներ որոնք էին՝ դաղանի Տիբերիոս, յիմարն Կալիգուլա, ոխմարն Կղոտիոս, և չորրորդն յաջորդ վատթարագոյնն Ներոնն, այս անիծեալ անձին պահուած էր որ վերջին աստիճան խստագոյժ ըլլար քրիստոնէից նկատմամբ, անիծեալն՝ քամահրեց անոնց արհամարհանքն. որ ունէին, փառաց, ընչից, և հեշտութեան դէմ. աղքատն փարթամին չնախանձելու, դերին իրեն տէրէն չդանազանելու, բարոյականին և ոչ հաճոյքին հետեւելու, անոնց առաքինութիւններն, որ ունէին զիրար սիրելու իրարու օգնելու, և իրարու նուիրելու սովորութիւններն յիմարական համարուեցաւ: Անիծեալն կայսր հռչակուած օրէն, իր արժանապատ-

ուսութեան Հռոմին՝ իրեն նեղ փողոցներով և կիսաւեր չէնքերով վայելուչ չգտաւ: Ինչպէս թէ անմրցելի ճարտարապետ ըլլար, ուզից հնոյն տեղ նոր Հռոմ կանգնէ, Քրիստոսի 64 թուականին, յանկարծ մէկ առաւօտ, Հռոմ բոցերու ճարակ էր եղած:

Սոսկալի էր տեսարանն, քաղաքացիք սարսափահար եղան այն լայնատարած հրդեհէն, որ կարճ ժամանակի մէջ զննպատն ճիւղերու բաժնուած այնքան ծաւալումն էր առած, որուն առաջքն առնելն անկարելի էր համարուած: Այնքան սպառնալիքով որ բովանդակ աւեր դարձնէ ամէն կողմն: Հռոմայեցիք չվարանեցան գուշակելու թէ հրդեհարկուն ուրիշ մէկն չէր կրնար ըլլալ՝ եթէ ոչ Ներոն անիծեալն, այնքան ծանօթ էր անոր անզգամութիւնն, հրդեհն լինն օրեր չարունակ տեւեց. Ներոն անձն չքմեղացնելով, և ծպտելով բարբարոսութիւնն, քրիստոնեայներն ցոյց տուաւ, իբր թէ անունք եղած ըլլային հրձիգներն:

Զրպարտութիւնն այն հալածումն յառաջ բերաւ, ամենայն սաստկութեամբ, սոսկալի տանջանքներու պատրաստութեամբ, որ միայն հրէչն Ներոն կրնար հնարել, ձերբակալուած քրիստոնեայներէն, ոմանք խարոյկներու վրայ այրեցան, ոմանք ալ խաչ հանուեցան, մաս մ'ալ գազաններու մորթերու ներքև մուծուած՝ թողուեցան կրկէսն կատաղի գամիռներու խուռներն մէջ, որպէս զի ըզքաւեն:

Ներոն գիշերուան մթոյն՝ քրիստոնեայքն կախած և բոցավառ ըրած մոմի պէս, արքունի պարտէզին մէջ, գուարճութեամբ անոնց մէջէն կառքով կչրջէր. երբ անթիւ անմեղներ ողջակէզ կըլլային աստ նոր մէկ քմահաճոյքին համար: Մի և նոյն ժամանակ, անիծեալին ճանկն անցան գլխաւոր առաքեալներն Հռոմայ ոստանին մէջ և մարտիրոսացան, Ս. Պետրոս գլխավար խաչի վրայ գամուելով. Ս. Պօղոս ալ գլխատուելով:

Եթէ Ներոն այնքան անագորուն էր եղած քրիստոնէից դէմ, անոր նախորդն ոչ պակաս անագորուն եղաւ, նոյն իսկ դիցապաշտերուն անոր մէկ քմահաճոյքն՝ հազարաւորներն ամէն հասակէ և դասակարգէ, մի և նոյն տեղն մահուան մատնած ունէր, սպանուողներուն ազգականներն պարտաւոր էին փոխանակ սգալու, իրենց բնակարանաց ճակատներն զարդարել և գովել արիւնհեղութիւնն, աւելին կայ ըսել, նոյն իսկ սպանուողներն պիտի վաստաւորէին դահիճ կայսրն, տան և լինն հազար անձեր լճի մը մէջ խղդուելու դատապարտուած, կայսեր աւլև աղաղակեցին (*) ողջոյն քեզ ով կայսր մեռնողքն քեզ կողջունեն:

(*) Լատիներէնն «Ave Imperator moritori te salutant» մարդկային կամքին վրայ զործադրուած բռնաբարութեան եւ ճնշումին՝ չկայ մէկ օրինակ այս եղելութեան հաւասարող պատմութեան մէջ:

Եթէ պատմական ստուգութիւնն պակսեր, չպիտի հաւատայինք դիցապաշտից այսքան ստոյիկեան ըլլալուն, որ մահուան մատնուած առնն ունենային նմանօրինակ արհամարհութիւն կեանքի համար՝ և պատրաստ ըլլային գովել կայսրն որ զիրենք կապանէր: Հռոմայեցի ճարտասաններ տոգորեալ այսպիսի համոզմամբ հրապարակախօսութեամբ կուսուցանէին, ոչ թէ ապրիլ այլ մեռնիլ, կեանքի արհամարհութիւնն ստոյիկանութեան առաջին սկզբունքն էր, հիւանդութեամբ, տարեւորութեամբ և դիպուածով մեռնիլն արժէք չունէր, ամէն օր ինջնել և արթնալ, ուտել և խմել, անցնել դարձնն, առնն և ձմեռն, ունել տաքն ու պաղն, մեռնիլ և չարութեամբ մեռնիլ, լաւ է կանուխ մեռնիլ: Այսպիսի համոզմամբ Սենէկա խնամատարէր երակահատ եղաւ. դիցապաշտք որ իրենց կրօնքին թոյլ և անտարբեր էին տեսնելով քրիստոնէից կրօնապատրաստութիւնն, մոլեռանդ եղած, անոնց դէմ արհամարհանք ղգային, որոնց արհամարհանքն անփոյթ քրիստոնեայք չանային տառապանաց մէջ տպաւորելու տեղեր հնարել, ուր ապահովաբար կարենային կրօնքով պարապել իրենց բարեգործութեանց և արարողութեանց, կարենային աղօթել, լալ և մխիթարուիլ և ամրապնդիլ իրենց հաւատքին մէջ, կենսային մարտիրոսներն թաղել և պատուել: Ապաքէն հեթանոսաց խուզարկու աչքերէն ազատ ըլլալու առնուազարար տեղն՝ պէտք էր հողին արգանդին մէջ հայթայթել, ուր ծածկուած մնային միշտ ամէն պատահականութեան առջև. ուստի քրիստոնեայ արհեստաւորներ դամասփորներ ձեռացուցին, բաւական լայն և երկայն ընդարձակութեամբ Հռոմայ չրջակայներն և զանոնք ԿԱԹԱԿՈՄԲ (*) անուամբ յորջորջեցին:

Գեամասփորներուն սրահներուն որմախորշերն, որոշուած էին ըլլալ մարտիրոսաց մարմիններուն տապանները, ուր մարմիններուն հետ մաս մ'ալ արիւնն չիլերու մէջ դրուած և չարչարանաց գործիքներն մէկտեղ կամիսփուէին և կծեփուէին խորշերն, վրայներն կփորագրուէին խորհրդաւոր նշանները, Քրիստոսի սկզբնատառն, խաչն, սիրտ, ձուկ, արմաւենւոյ և որթոյ ճիւղեր: Հաւատացեալք դիչերուան մթութեան առեն, առանձին առանձին խոտորնակ ճամբայներով, կերթային գաղտնաբար գումարուելու այսպիսի գեամասփորներու մէջ, հաւատացեալներուն ժամանմանէն ներքին մթութիւններու մէջ, հաւատացեալներուն ժամանմանէն ներքին մթու-

(*) Լատիներէնն Catacumbes եւ կամ Crypta անուանի է հռչակուած Հռոմի իր գետնափորերով, որ ժամանակաւ քրիստոնէից աշխատութեամբ շինուեցան, եւ մինչեւ հիմայ պահուած կիմնան, որոնց մէջ այնքան ընդարձակներ ուեցան, եւ մինչեւ հիմայ պահուած կիմնան, որոնց մէջ այնքան ընդարձակներ ալ կան, ուր մարդ կրնայ մոլորիլ եւ հեւքն կորնցնել. մենք այցելած ենք S. Callitus, S. Pancratius եւ S. Agnes կոչուածները, կան եւս այլք:

թիւնն վարատած էր ճրագներու և ջահերու վառմամբ. այն ապահովութիւն ներչնչող սրբավայրին մէջ առաջնակարգ եկեղեցականներէն մէկն, Ս. Գիրքն ձեռքն ձեռքն առած կացատրէր ներկայներուն հոգեշահ խմաստասէրն, նահատակաց ներբողներ կըլլուէր, Աստուածային օգնութիւնն կհայցուէր. Քրիստոսի հօտն կլուսաւորուէր, կմխիթարուէր, կքաջալերուէր և կպատրաստուէր մարտիրոսութեան անթառամ պսակին:

Բնթհեղէմի այն եթէ ծառայած էր ըլլալ խանձարուր Քրիստոսի, գեղանափորներն ալ ծառայեցին ըլլալ քրիստոնէութեան խանձարուր. ուր չէին զանազանուէր աղքատն մեծատունէ, խոնարհն ազնուականէ, տգէտն գիտնականէ. կիսատէին խառն սեղանին չուրջն եղբայրական ագապն ընելու, ուր քահանայք կպատարագէին մատուռներուն մէջ, խորհուրդներն կմատակարարէին կիսոստովանցնէին և կհաղորդէին, ողորմութիւններ կբաշխէին կարօտելոց, սատարութիւն կընէին որբերուն այրիներուն, բանտարկեալներուն և հալածեալներուն, այս ամէն բարեպաշտական գործունէութիւններէն վերջ՝ հաւատացեալք դուրս կելլէին գեղանափորներէն այգալոյսին, քաղաքն դառնալու համար աւելի ամրապնդած հաւատքով:

Երբ յաւիտենական քաղաքն քրիստոնէութիւնն մուտ գտաւ, նախ ատորին դասակարգի պատկանողներ էին անոր փարողներն, որոնք աւելի կարօտ էին մխիթարութեան և ակնկալութեան, աղքատաց և տառապելոց էր որ առաջին անգամ հոն Աւետարանն քարոզուեցաւ, յետոյ էր որ անոնց օրինակին հետեւեցան մեծատուներ, պատկառելի ընտանիքներ և կայսերական պալատականներ, քրիստոնեայ ծերակուտականին մէկուն տունն էր որ հիւրընկալուեցաւ Ս. Պետրոս Առաքեալն: Առաքեալներուն Հռոմ ժամանումն եղած էր այնպիսի մէկ ժամանակ, երբ քաղաքն բոլորովին ապականեալ և խռովայոյզ վիճակի մէջ էր, հաւատքն անհետացած, բարոյականն պակսած, օրէնքին զօրութիւնն ակարացած, մեղկութիւնն տիրացած, առաքինութիւնն հիմնովին արհամարհուած. ժամանակն էր և հարկն ղգալի եղած, որ աշխարհ բարենորոգուէր. կերպարանափոխ ըլլար մեծ բարեբախտութիւն էր աշխարհի քրիստոնէութիւնն, որուն քարոզութեամբ միայն յուսալի էր ակնկալուած բարեփոխութիւնն յառաջ բերել, և մարդկութիւնն երջանկութեան առաջնորդել:

Ահա Քրիստոսէ հիմնուած և խեղճ ձկնորսներէն կազմակերպուած եկեղեցւոյն սկզբնաւորութիւնն՝ որ սահմանուած էր ամէն ցեղերու և լեզուներու վրայ բացարձակապէս տիրանալու, տարածուելու և բարգաւաճելու. սահմանուած այո՛ ապագայ դարերու վրայ իշխելու առաջնակարգ հեղինակութեամբ և անպարտելի զօրութեամբ:

ՂԱ. ՎՍԵՄԱԳՈՅՆ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻԻՆ

Եփրատայ աւազակախումբին պետն Գամէր, որ Աստուծոյ չընդունելով և կոչմամբ լուսաւորուած և արքանեակներէն գատուած, Սրածանի էր գնացած Ոսկեանց քով, այս վհուկին մարդ հրահանգուելէն վերջ քրիստոնէական կրօնքով, մկրտութեան աւազանէն ընդունեցաւ Նորայր անունն, և վարժեց անձն առաքինի հանդիսանալու, Ոսկեանց գործակից ըլլալով անոնց հետ կշրջագայէր, ամէն տեղ քրիստոնէութիւնն տարածելու, յաճախ Ոսկի քահանային հետ էր, որ ընկերակցութեամբ կերթային հեռաւոր տեղեր, յոգնաջան այսպիսի նպատակին ծառայելու:

Անդամ մի անունք Եփրատայ ուղղութեամբ ուղեւորութիւն ըրած աւետնին հասած էին Դալար գիւղն, ուր հանդիպած էին գեղերքին քով մէկ կնոջ, որ լուացք ընելու ղբաղած՝ Թողած էր մանուկն հոն որ խոտերուն մէջ խաղայր, քրիստոնեայ ուղեւորներն հազիւ տան քայլ յառաջացած, լսեցին յանկարծ կնոջ աղաղակն որ օգնութիւն կհայցէր, մանուկն գետն ընկած և հոսանքէն տարուած ըլլալով, Նորայր տեսած մանկան անմիջական խեղդուելու վտանգն, գետն նետուեցաւ և ազատեց մանուկն, նախախնամութեամբ ազատելով մանուկն մահուանէ:

Լուացարար կինն ցնծութենէն յափշտակուած թէ մանուկին փաթեցաւ և թէ Նորայրին ոտքերուն, երախտապարտ չնորհակալութիւն յայտնեց անոր, և միանգամայն թախանձեց որ ընկերին հետ հաճի տունն գալու և հանգչելու, Նորայր որ ազատիչ էր եղած մանկան՝ բոլորովին գոհ, չկրնալով մերժել կնոջ առաջարկն և հրաւէր, տիպար ուսանողներէն հետ, կնոջ քայլերուն հետեւեցան և մինչև անոր տունն առաջնորդուեցան, ուր հանդիպեցան կնոջ էրկանն որ հիւանդութիւն կընէր, կհնձն այն առեն ամուսնոյն ներկայացնելով հիւրերն, պատմեց անոր եղելութիւնն, հիւսն ազատուած մանուկն գիրկն առած, և թէ ազատիչն չնորհակալ եղած մեծ յուզում ունեցաւ, հրաւիրեց հիւրերն որ հանգչին հոն իրեն աղքատիկ տանն մէջ, երբ կինն հեռացաւ անոնց քովէն անմիջապէս հաւկիթներ խաչեց, և սեղան պատրաստեց խաչած հաւկիթներն սեղանին վրայ դնելով, ինչպէս ալ մէկ ամամով մածուն, այր և կին հիւրերն որ սեղանին վրայ նստեցուցին իրենք ալ նստեցան, և սկսան մեծ ուրախութեամբ և ախորժակով ճաշն ընել, որ միջոցին այր և կինն ամէն ինամ ունէին որ պատուասիրեն հիւրերն:

Կերակուրի միջոցին հիւան երախտագիտական զգացումով, դարձաւ ըսելու հիւրերուս առջև՝ թէ կցաւէր ալքսան ըլլալուն համար, որով անկարող էր վարձատրել անոնց ըրած մեծ բարերարութիւնն, Ոսկի քահանային յարմար առիթ մ'եղաւ այն՝ հրաւիրելու զանոնք քրիստոնէութեան, և զայն առաջարկած ըսաւ անոր. «՛վ բարի մարդ պէտք է գիտնաս որ մենք քրիստոնեայ ենք, անով է որ յորդորուած ըրինք քեզի այս ծառայութիւնն, եթէ կուզես վարձատրել մեզի՝ կողակիցիդ հետ քրիստոնեայ եղիր, որով մեզի ամենէն արժէքաւոր նուէրն ըրած կըլլաս, հիւան պատասխանելով պատրաստ եմ ըսաւ ձեր բաղձանքն կատարել, ի՞նչպէս կարող ենք ես և կողակիցս քրիստոնեայ ըլլալ, Ոսկի քահանայ ուրախ՝ կերակուրն ատարտելէն վերջ սկսաւ աւետարանել անոնց առջև և ուսուցանել քրիստոնէական կրօնքն։

Քահանայն և անոր ընկերն Նորայր որքան մխիթարուած էին, որ իրենց սկսած առաքելութիւնն պսակուած էր յաջողութեամբ, հիւանդին քով քանի մը օրեր երկարեցին իրենց մնալն, մինչև որ զանոնք բաւականաչափ հրահանգեցին, կարգաւ խօսելով Քրիստոսի Աստուածորդւոյն մարդեղութեանն և թէ Սմինասուրբ Երրորդութեան վրայ, ինչպէս հաւատոյ ամէն մասունքներուն. որպիսի դաւանութեամբ ստուգապէս անոնք երջանիկ պիտի ըլլային թէ անցաւոր և թէ հանդերձեալ կեանքերնուն մէջ, այսպիսի հրահանգներու ամբողջութեամբ, այր և կնոջ ալ ընդունակութեամբն էր, որ Ոսկի քահանային զանոնք մկրտեց իրենց մանկանն հետ, յորդորեց զանոնք որ իրենց ծանօթներուն ալ ճանչցնեն Քրիստոս, և այսպէս բաժնուեցան։

Ոսկի քահանային Նորայրին հետ ուղեւորութիւնն յաւէլ տաբած, և հասած այն տեղն ուր առաջին անգամ Նորայր Ոսկեանց հանդիպած էր, և դարձի եկած, որքան մխիթարական պիտի ըլլայր իրենց եթէ հանդիպիլ կարենային առաքեալներուն՝ քանի հաճոյք պիտի ունենային այսպիսի դիտումմբ մինչև որչն գնացած էին, բայց թախուր էին գտած զայն, առաքեալց հետքն անդամ չէր տեսնուեր. և այսպէս յուսահատուր և ձեռնունայն ետ դարձան։ Այլ և այնպէս փոյթ ունեցան ուրիշ կողմեր դառնալ և ուրիշներուն քարոզել, անոնց արդիւնաւէից կեանքն երկարեցաւ, մինչև Արտաշէսի թագաւորութեան ժամանակ՝ երբ Ոսկի քահանայն Արտաշէսի և Սաթենիկ թագուհւոյն ներկայանալով սապէս քարոզեց անոնց քրիստոնէութիւնն։

Կհրաւիրեմ Աբգա՛յ քոյ ուշադրութիւնն Նախփինամութեան աքանչելի ցոյցին վրայ, որ ցոլացաւ անքննելի անօրէնութեամբ՝ Պաղեստինու մէկ անկիւնն Բէթհղեմ կոչուած տեղն. ուր իրականացաւ, մարգարէից դարեր առաջ կանխատեսած գուշակութիւնն, Մեսիան Աստուածորդին, հոն մէկ անարատ կոյսէն ծնաւ հրաշալի եղե-

լութիւն՝ որովհետև երկնային հոգիներ բարձրունքէն հովիւներուս երեւնալով, աւետեցին անոնց Մեսիային գալուստն հրաւիրելով զանոնք որ փութային երթալու խանձարուրն պաչելու զանիկայ, այլ և մէկ լուսափայլ աստղ եթերէն կամարին վրայէն ծագած, հեռաւոր երկիրներէն առաջնորդեց երեք մոգեր, նուէրներով գալու և Մեսիան մեծարելու։

Հերովդէս թագաւորն մոգերուն աստղով Պաղեստին առաջնորդուելէն՝ այլայլեցաւ, որուն պէս պիտի այլայլէին որքան թագաւորներ ալ ըլլային, իրենց չքեղազարդ պալատներուն մէջ ոսկեճամուկ յարկերուն և բեհեզեայ ծիրանիներուն ներքև, ինչպէս ալ երբեմն պիտի տատանէին կամարակապ մեհեաններուն մէջ, յասպեայ պատուանդաններուն վրայ կանգնուն կուռքեր, ոչ երկրաշարժի ցնցումն, ոչ չանթի պայթումն, ոչ ծովու ամեհի կոհակներն, և ոչ ալ մարտի չռնդին ու ժխոր, այն աստիճան զօրութիւն էին ունեցած ազդելու մարդկութեան և իշխողներու վրայ, երբ յանկարծ այնպիսի եղելութեան լուրն հռչակուեցաւ։

Մեսիան երկրագունդին վրայ աղքատակերպ ծնանելով պիտի ցնծացներ աղքատներն, ցնծութիւնն մինչև անոնց սրտերուն խորերն թափանցած պիտի ըլլար. մինչդեռ ցնծութեամբ զգածուած պիտի ըլլային ամէն անոնք որ անկեղծ էին, Մեսիայի գալստեամբ աշխարհ կերպարանափոխ եղաւ, որմէ յառաջ եկած արդիւնքն տարեգրութեանց մէջ արձանագրուած ամենամեծ դէպքն եղաւ, դարեր դարերու յաջորդութեան մէջ ծանուցելու արժանի, հարատահարութեանց ներքև ընկճուած և նուաստացած մարդկային վիճակն՝ հետզհետէ պիտի վառթարանայր եթէ Մեսիան չմարդեղանայր. այսպիսի կացութեան մէջ անհրաժեշտ էր եղած, և մեծապէս զգալի Մեսիայի գալուստն, որով օգնութեան հասնէր և փրկէր մարդկութիւնն վերահաս վտանգէն, այս ալ յայտնի վկայութիւնն եղաւ Նախախնամութեան վտանգէն, քանի որ Աստուածորդին մարդեղացած իր բարիքներն մարդկութեան բաշխեց, աւետարանութիւն լուսաւորեց, աստութեան խաբերայ դիմակն վար առած խայտառակեց, անբարոյականութեան անճողոպրելի լաբիւրինթոսէն դուրս հանեց մարդ էակն, և բազմաստուածութիւնն ջնջած, խոպան ճչմարիտ Աստուծոյ պաշտօնն հաստատեց։

Բարենորոգիչ Մեսիան գերբնական զօրութեան տէր, կարող եղաւ աքանչելապէս գլուխ հանել իր Աստուածային առաքելութիւնն, իրեն հաստատած նոր օրէնքին ծաւալման համար աւելի վստահական ներշնչումն ունեցաւ, քան միւս օրէնադրերն ըլլայ Սողն ըլլայ Լիկուրգոս կամ նմանները, նոր օրէնքով յեղափոխութիւն մ'էր որ ծագեցաւ, ոչ միայն յեղափոխութիւններու նման խռովայոյզ, այլ յաւէտ

խաղաղարար և մարդասիրական և թէ զերմարդկային, և թէ քանի մեծ սպառնալիք հեթանոսութեան կանգնած բազմադարեան չէնքի տապալումին, այսպիսի յեղափոխութիւն հրաւիրեց մարդկութիւնն՝ որ հրաժարած չար պաշտամունքէն, իր քաղցր բնոյն բառնայ և անուղ ճշմարիտ երջանկութեան առաջնորդուի։

Հին օրէնքն Աստուծոյ անեղ ըլլալն ծանուցած էր մարդկութեան իսկ Մեսիա փրկիչն մարդասէր ըլլալն ճանչցուց, որով երկիւղի հաւատքի տեղ սիրոյ հաւատքն յաջորդեց. դիցապաշտութիւնն հիմէն խախտեց, և այսպէս սոսկումն անհետացաւ և վստահութիւնն յառաջ եկաւ. Հին օրէնքն ըլլուած չարեաց հատուցումն վճռած էր. անոր հակառակ նոր օրէնք վճռեց, որ աչ ծնօտն ապտակողին դարձնուի ձախ ծնօտն ալ, որպիսի տարբերութիւն որով պիտի դատէր Հին օրէնքն, և պիտի հաստատուէր նորն. Նոր օրէնքն պատուիրելով նախ մէկզմէկ սիրեցէք, երկրորդ կայսեր պատկանածն կայսեր տուէք, երրորդ ինչոր չէք ուզեր որ ընեն ձեզի մի ընէք ուրիշներուն, երեք այդպիսի պատուիրաններով մարդ բարեփոխուեցաւ և թէ առաջնորդուեցաւ իր ընկերն առնել, կողոպտել, և սպաննել, Սարպէլի եղիցի բառովն՝ արդէն աշխարհն առեղծուած էր, իսկ Մեսիա փրկչին ՍԻՐԵՑԷՔ բառովն քրիստոնէական աշխարհն առեղծուեցաւ, որով մէկն միւսով կատարելագործուեցաւ և գերազանցուեցաւ, սիրելքն ալ արժանապատուութիւն ունեցաւ. այսուհետև Հռոմն չէ որ աղգաց պատգամներն ասյ, այլ Բեթհեղէմն, ուր երեցաւ Մեսիա, և ճանչցուց մարդկութեան մէկ Աստուածութիւնն։

Ոսկեանց (*) մանն հետևեալ եղանակաւ տեղի ունեցած ըլլալն կպատմուի, Ոսկի քահանային Սրտաչէսի և Սաթենիկի աղջիկ ըրած բանախօսութենէն համոզուած տաճկաւոլթ Թուով պալատականներ, որ Սրտաչէսի արևնակից էին, Թողուցին արքունիքն և գնացին Սրաստանի, ուր հրահանգուած քրիստոնէութեան վարդապետութեան մէջ, մկրտուեցան և Սուքիասանք կոչուեցան և առանձնացան Հայաստանի Սուկաւէտ լեռն անապատական կեանք վարելու, պալատականաց դարձն պատճառ տուաւ որ Թագաժառանգն Սրտաւազդ դահիճներ առնէ հետն, երթայ Սրաստանի և հոն Ոսկեանքն ամէն, սպանելով նահատակէ։

(*) Ոսկեանքն եւ Թէ Սուքիասանք Ա. Դարու մէջ Հայաստանի լուսափայլ աստղներ են հանդիսացած. այսպէս ալ ճգնաւորական կեանքին նախահարքն։

ՂԲ. ԿՈՌՆԱԿԱՅ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒՔԻՒՆ

Կոռնակայ եղեսիա ուղեւորելու համար, Սոփերայէ բաժանումն առաջին անգամն ըլլալով, որ կեանքին մէջ տեղի կունենայր, յուղական եղաւ, Կոռնակ սիրելի քոյրն Բազարատայ իմացուցին յանձնելով, որ զգալի չընէ անոր իրեն բացակայութիւնն, այլ միշտ հակէ անոր վրայ, քանի որ անիկայ միշտ պաշտպանուելու հարկաւորութիւն ունէր, Կոռնակ բնազդումովն անհանգիստ էր իբր թէ այլ ալ վտանգներ սպառնային Սոփերայէ. իբր թէ կողոպտուած ըլլար, թանկագին մէկ սիրելի առարկայէ, ճամբուն վրայ լացաւ նոյնպիսի մտատանջութեամբ, և Աստուծոյ պաշտպանութեան յանձնելով քոյրն, կարող եղաւ սրտին անդորրութիւնն գտնելու։

Կոռնակ ճամբուն վրայ հանդիպեցաւ մէկ ուղտապանի՝ որ ուղտին հետ կքայլէր, անասունն որ հանգարտ կերեւար՝ յանկարծ կատղեցաւ և ուղտապանին գլուխն բերանն առած խածաւ՝ և վիր բարձրացնելով թօթռեց և մէկդի նետեց, ուղտապանն մեռած էր. Կոռնակ սոսկաց և ուղեւորութիւնն չարունակեց երկու օր. վերջին օրն որ մայրաքաղաքն պիտի հասնէր, հանդիպեցաւ առաւօտուն, երկու գինուորականներու, որոնք ուշադիր կզննէին գինքն, որով Կոռնակն ալ զանոնք գննելով գիրար ճանչցան՝ և իրարու անուններն արտասանեցին, երկու գինուորականներն Կոռնակայ հին ընկերներն էին, երբ ինքն գինուորականութիւնն ունէր, մէկն Վարդգէս Պահլաւունի ցեղէ էր, միւսն ալ Վահրիճ Խոռխոռունի, երկուքն ալ զօրագլուխներ էին որոնք Եղեսիա կղտանային, այցելել իրենց ընտանեացն քով, և մէկ ամիս ժամանակ անցնել հոն։

Կոռնակ ինչպէս ուրախութիւն զգացեր էր, իրեն նախկին ընկերներուն հանդիպելով, նոյնպէս ալ երկու զօրագլուխներն, Կոռնակայ հանդիպելով և իրարու հետ բարեկամաբար տեսակցելով, սկսան միեւնոյն ճամբան ընթանալ, քանի որ երեքն ալ մայրաքաղաքն ուղղուած էին. երկու զօրագլուխներն, կուգէին իմանալ Կոռնակն, թէ ինչու երկայն ժամանակէ վեր ծածկուած էր և մինչեւ չէր երեւնար, Կոռնակ զանոնք գոհացնելու համար, պատմեց անոնց Երուսաղէմ ըրած ճամբորդութիւնն և Ս. տեղերն այցելելն, և երկայն ամիսներ Պաղեստինի մէջ բնակած ըլլալն. ինչպէս նախկին ընկերներն ալ իրեն պատմեցին մայրաքաղաքին լուրերն և հասարակերներն ալ իրեն պատմեցին մայրաքաղաքին լուրերն և հասարակութեան դժգոհութիւնն, որ Սանհարիպ դէմ ունէին. և թէ ինչ-

պէս անօրէն Թագաւորն, անփոփոխ կինայր իրեն չար ունակութիւն-
ներուն մէջն:

Կոռնակ և երկու զօրագլուխներն, վերակ գիւղէն անցած ժա-
մանակնին, տեսան գիւղին քով համախմբուած մէկ բազմութիւն և
մօտենալով տեսան որ գիւղացիք հոն, մէկ ծեր կքարկոծէին, զօրա-
գլուխներն անմիջապէս սպառնալով գիւղացիներուն հետացուցին զա-
նոնք և քարկոծեալ ծերն ազատեցին անոնց ձեռքէն, թէ Կոռնակ
և թէ զօրագլուխներն, իրենց ձիերէն վար իջնալով փութացին խնա-
մել ծերն, այլ անոր ընդունած վէրքերն, այնքան ծանր եղած էին
որ դանիկայ մահուան դուռն հասցուցած էին. հազիւ նուաղեալ ձայ-
նով կարող եղաւ յայտնել իրեն ազատարարներուն թէ ինքն Եդեսիոյ
քաղաքին Մեսրով քահանայն է, և թէ եկած էր Վերակ, և երբ քա-
րոզած էր գիւղացիներուն քրիստոնէութիւնն, անոնք զայրացած և
կատղած քարկոծած էին, և զինքն արժանի ըրած որ մարտիրոսա-
նալով վախճանի:

Մեսրով քահանայն այսչափն յայտնելով, իրեն ազատարարնե-
րուն, Յիսուս գոչեց, քեզ կյանձնեմ հոգիս և վերջին չունչն տուաւ,
Կոռնակ տխրած էր հանդիսատես ըլլալով անոր քարկոծութեանն,
ինչպէս եւս զօրագլուխներն որ նմանապէս քրիստոնեայներ էին, ա-
նոնք բարեպաշտութեամբ վերցնելով տեղէն մարտիրոսացած քահա-
նային մարմինն, տարին մէկ կողմ և հոն փոս բանալով թաղեցին
պատուով, Կոռնակ աղօթեց անոր դերեզմանին վրայ, իրեն քահա-
նայական և նուիրական պարտքն կատարելով, և մրմնջեց ըսելով,
բարի ճանապարհ քեզ, ո՛վ նահատակ Յիսուսի, որ կերթաս վայե-
լել արքայութիւնն. բարեխօս եղի՛ր մեզ եւս որ մենք ալ քաջու-
թիւն ունենանք համարձակապէս, ամէն ժամանակ խոստովանիլ Յի-
սուսն:

Կոռնակ և ընկերներն երբ կհետեւէին իրենց ճամբուն, մթագնե-
ցաւ երկինքն և ամպերն խառնելով յորդապէս անձրեւեց, որով ու-
ղեւորներն ստիպուած ապառաժի մը ներքեւ գտնուած խոռոչն ապա-
ւինեցան, որ կէս ժամ տեւելով դադրեցաւ, որով ուղեւորներն
դարձեալ յառաջ վարեցին իրենց ձիերն, ամպերն փարատած էին և
դարձեալ արեւն իրեն ճառագայթներն երկրի վրայ տարածած, բը-
նութիւնն օրինակով ցուցուցած էր նոյն օրն, թէ ինչպէս քրիստոն-
եայ եղողն, նախ իրեն տանջանքներն կունենայ՝ և վերջն ալ փա-
ռաւորութիւններն:

Ուղեւորներն որ Մեսրով քահանային նահատակութեան վրայ
կլուսէին իրարու հետ, ծանօթ մէկ անձնաւորութիւն էր, և Եդեսիա
բնակող քրիստոնեաներուն չատ սիրելի, երեսուն երեք տարիներէ
վեր եկեղեցական պաշտօն էր վարած, արդիւնալից աշխատութեամբ

և առաքինասէր. բարի օրինակ եղած իր ժողովրդեան, հետզհետէ
քարոզած էր Յիսուսի վարդապետութիւնն՝ և չատ դարձերու յոր-
դոր էր եղած հեթանոսներէն. ըլլայ մայրաքաղաքին մէջ, ըլլայ այլ
և այլ տեղեր կրթելով և հրահանգելով զանոնք և վերջապէս ալ
Յիսուսի համար ունեցած սիրոյն առաւելութենէն, մայրաքաղաքէն
եկած Վերակ էր գնացած քարոզելու համար, և հոն նահատակուած
գիւղայիներէն, տեղացի քուրմի մը դրդռութեամբն:

Կոռնակ իրեն ընկերացողներուն առջեւ, հետագայ բացագան-
չութիւնն ըրաւ, Տէր Յիսուս մինչեւ ե՞րբ թոյլ պիտի տաս, որ այս-
պիսի խուժդուժ կացութիւնն չարունակուի, որուն մէջ քու սուրբ
վարդապետութիւնն մոլեգնութեամբ հալածուի, մինչեւ երբ թոյլ
պիտի տաս որ քեզի ծառայողներն և քեզ ճանչցողներն՝ հալածուին
և սպանուին. քու ականջն հասնին և լսելի ըլլան վշտալի ճիչերն՝
որ կարձակեն գիչեր և ցորեկ անմեղ հոգիներն, Տէր Յիսուս ցոյց
տո՛ւր քու մեծութիւնն, տիրէ հեթանոսաց սրտերուն վրայ, կակ-
ղացուր քարացեալ սրտերն, անոնց աչքերն բացուին և լուսաւորուին
քու վարդապետութեան նչոյլովն տեսնեն և հաւատան, քու մեծու-
թեանն, աչխարհի վրայէ անհետանալով հեթանոսութիւնն. ամբողջ
մարդկութիւնն քեզի միայն երկրպագու ըլլայ և պաշտէ քու սուրբ
անունն:

Խոսխոռունի զօրագլուխն վախրիճ, Կոռնակայ ըրած բացագան-
չութեան վրայ, յարեց ըսել թէ, Աստուած կարող է այն մեծ սքան-
չելիքն ընել քանի որ ամենակարող է. ո՛հ որքան հիանալի պիտի
ըլլայ այն տեսարանն, որուն մէջ ներկայանան ամէն ազգեր և ամէն
լեզուներ, խոնարհած երկրպագութիւն ընեն Յիսուսին առջեւ, ի-
րենց ունեցած զանազան լեզուներով՝ անոր փառաբանութիւնն ընեն,
այն աստեն կենցաղս կդադրի ապականութեան տեղի ըլլալէ և երկ-
րէ երկինք անցնելու, ուղղակի չափով կբացուի:

Ուղեւորներն այսպիսի տեսակցութեամբ յառաջացած աստն, ի-
րենց առջեւ հեղեղատ մի ներկայացաւ. նոյն օրն տեղացած յորդ
անձրեւէն պատճառուած ըլլալով, որ չառաչով կլեռնանար փրփուր-
ներ ցայտելով, մէջէն անցնիլն կարելի չէր նոյն իսկ ձիերով, ուստի
ուղեւորներն ստիպուեցան հեղեղատին երկայնութեամբն վար երթալ,
որպէսզի կարենային միւս կողմն անցնելու մէկ յարմար տեղէ, բա-
ւական ճամբայ ընելէն վերջ հասան մէկ դաչտավայր հարթաձոյտն,
ուր տեղ չորն տարածած ըլլալով գիւրին եղաւ ուղեւորներուն
ձիերն չորն մղել և մէջէն անցնիլ միւս կողմն:

Կոռնակայ և իրեն ընկեր զօրագլուխներուն, հեղեղատին պատ-
ճառաւ իրենց ճամբէն չկրնալն, վիրաւորութեան էր ճամբուն վը-
րայ յառաջանալէ, ժամուան մի ճամբայ տակաւին կնայր իրենց

առջեւ, իրենց ձիերն բաւական յոգնած էին և յամրաքայլ յառաջ կերթային, իրենք ալ առաւելապէս յոգնած՝ և չուտով մայրաքաղաքն հասնելու պէտքն կզգային, մանաւանդ որ նոյն օրուան անձրեւէն բաւական նեղուած էին, թէ հանդստանալու և թէ ուտելու պէտքն ունէին։

Խոսխոռունի զօրագլուխն Վահրիճ, աւելի մտերմութիւն ցուցնելովն Կոռնակայ, ասիպած էր զանիկայ որ մինակ պալատն երթալէ աւելի, նախամեծար ընտրէր նոյն գիշեր, Խոսխոռունեաց պալատին մէջ հիւր ըլլալ, ուր սիրով պիտի ընդունուէր իրէն մօրմէն և քոյրերէն, Կոռնակ չկարենալով հակառակիլ անոր ասիպմունքին, յօժարեցաւ այսպիսի հաճոյքն պատճառել անոր, օրն տարաժամած ըլլալով երթալով կմթագնէր, ուղեւորներն իրենց ձիերն կմտրակէին որ չուտով հասնին մայրաքաղաքն, լուսինն արդէն իրեն արծաթափայլ լոյսն տարածած էր երկրիս չուրջն, երբ մեր ուղեւորներն Եդեսիոյ առջեւ գտնուող դաշտն անցնելու վրայ էին, ձիերուն ոտքերըն ցեխերուն մէջ մտնելով եղելով կակղացած գետնին վրայ. անոնք մտատանջութեան մէջ, թէ երբ պիտի հասնէին, վերջապէս մայրաքաղաքին չրջապատն իրենց աչքերուն հանդիպեցան՝ և հասած հոն ներս մտան, ուր Պահլաւունի զօրագլուխն Վարդգէս բաժնուեցաւ, Թողլով Վահրիճն որ Կոռնակայ հետ երթայր։

ՂԳ. ԿՈՌՆԱԿԱՅ ՁԲԱՂՈՒՄՆԵՐ

Խոսխոռունի զօրագլուխն այսպէս Կոռնակն հետն առած, հասաւ Խոսխոռունեաց պալատն և ներս մտած առեն պատշաճ ընդունելութիւն գտան հոն, զօրագլուխն ներկայացնելով մօրն և թէ քոյրերուն, Կոռնակին՝ Սրշակունի նախարարին որդի ըլլալն, և թէ միանգամայն ալ քահանայ, հրճուանք զգացին մայրն ու քոյրերն, և զանիկայ մեծարելու համար՝ յարգանօք մօտեցան քովն և աջն համբուրեցին, և մեծ ուրախութեամբ հիւրընկալեցին զանիկայ իրենց պալատին մէջ։

Խոսխոռունի զօրագլուխն մօրն յայտնելով իրենց անօթի ըլլալն, չուտով պատրաստութիւն եղաւ՝ և սեղան յարդարուեցաւ որ անոնք կարենային ընթրիքնին ընել, արդէն ընտանիքին համար ընթրեաց ժամն անցած էր, կանուխէն ընթրած ըլլալով՝ սեղանի վրայ նստած Կոռնակ և զօրագլուխն, ախորժակով կերակուր կերան և խմեցին ջրախառն գինի, յետոյ սեղանն օրհնեց Կոռնակ չնորհակալութեան աղօթքն մատոյց Սրարչին, որ անվտանգ զիրենք և թէ ողջ առողջ մինչև մայրաքաղաքն հասցուցած էր։

Ընթրիքէն վերջ երբ կսեսակցէին իրարու հետ ամէնքն, զօրագլուխն նկարագրեց մօրն և թէ քոյրերուն, իրեն զգացած ուրախութիւնն, երբ ուղեւորութեան առեն Պահլաւունի զօրագլուխին հետ, հանդիպած էին Կոռնակայ իրենց նախկին զինուորական ընկերին, և հետն հրճուանքով ճամբուն վրայ ընթացած ժամանակնին, վերակ գիւղն հասած՝ հանդիպած էին աղետալի տեսարանի մը, որ զիրենք խորապէս տխրեցուցած էր, ներկայանալով հոն իրենց քահանային Մեսրովայ նահատակութեանն, թէ ինչպէս անիկայ Ցիսուսի սիրոյն վառ հոն գնացած, ուզած էր քարոզել Ցիսուսի վարդապետութիւնն, նոյն պատճառով ալ գիւղացիներն գրգռուած կատաղութեամբ Մեսրով քահանայն քարկոծած էին, և թէ ինչպէս իրենք անոր քարկոծութեան առեն վրայ հասած էին, և գիւղացիներն ցրուած էին այնպիսի անօրէն արարքէն, ուշ հասած ըլլալնուին քահանային վէրքերն մահացու էին եղած, և անոր մեռնելուն, տարած մէկ կողմ թաղած էին։ Քահանային մահն Եդեսացւոց համար քանի մեծ սուգ պիտի պատճառէր, ամէնուն սիրելի ընծայած ըլլալուն համար անձն։

Մեսրով քահանային նահատակութեան լուրն մեծապէս տխրե-

ցուց Խոսրոուհնաց պալատին անդամներն, որ այնքան տարիներէ վեր իրենց ծանօթ էր, Եդեսիոյ մէջ ցուցած գործունէութեամբն: Յետոյ Կոռնակ ալ խօսելով յայտնեց անոնց թէ մայրաքաղաքէն հեռանալ ուզած էր, ոչ այլ ինչ պատճառաւ՝ եթէ ո՛չ աւելի ազատ ըլլալու համար, քրիստոնէութեանն հետեւելու, թէ նախ երուսաղէմ էր գնացած, Ս. տեղերն այցելելու համար, յետոյ ալ Տիգրանակերտ գնացած, ուր ուզած էր հաստատապէս բնակիլ:

Խոսրոուհնի ընտանիքն մնծապէս զարմացած էին, լսելով Կոռնակին Սոփերայի ազատութեան պատմութիւնն, անդիտակ էին անոր՝ ինչպէս ուրիշներն, կկարծէին թէ միւս վեց իշխանազուն օրիորդաց հետ անիկայ ալ նահատակուած ըլլար, թէ Սոփերայի ազատութիւնն, և թէ Կոռնակայ Երուսաղէմ մէջ ձեռնադրութեամբ քահանայ ըլլալն. ինչպէս պատմած էր Կոռնակ՝ ուրախացուցած էր ունկնդիրներն, որոնք երկարելով իրենց այսպիսի սիրուլիր տեսակցութիւնն մինչև երկար ժամեր, վերջապէս հարկն ղպացին երթալ և հանդչիլ իրենց անկողիններն, Կոռնակայ ալ յարմար մէկ անկողին էր պատրաստուած:

Հետեւեալ առաւօտ Կոռնակ չնորհակալ ըլլալով Խոսրոուհնաց պալատէն ելաւ, և իրեն պալատն գնաց, ուր գտաւ ամէն ինչ կարգադրութեան մէջ Մարիկոսի վերակացութեան ներքև, և մնծապէս գոհ եղաւ. Մարիոս և ընկերակից ծառայներն տեսնելով իրենց տէրն պալատն հասած, ցնծացան և յարգանօք անոր քովը մօտեցան, ութն երկայն ամիսներէ վեր կապասէին անոնք, առանձնութեան մէջ էին մնացած, Կոռնակ անոնց հաղորդեց Սոփերայի քաջառողջ ըլլալն, և իրեն քահանայ ձեռնադրուած ըլլալն, յետոյ անոնց խմացնելով թէ պալատն վաճառելու մտադիր է, և իրենց հետ Տիգրանակերտ փոխադրելու՝ ուր պիտի բնակէին հաստատապէս, մայրաքաղաքէն հեռանալու համար, գնացէք ըսաւ, յաճախորդ գտնելու՝ պալատն վաճառելու, որ չուտով Տիգրանակերտ երթանք, ուր մեր Ս. հաւատքն կարող ըլլանք խոստովանելու. կեսօրին խոհանոցն յաճախող աղքատներուն ալ երեւցաւ, և անոնց հետ ալ տեսնուելով զանոնք ամէնքն ալ ուրախացուց:

Կոռնակ պալատն հասած օրէ սկսեալ, ամէն ինչ կարգադրել ուզեց, և ժողվեց այն ամէն առարկայներն որ իրեն կհարկաւորէին, և կրնար զանոնք դիւրութեամբ փոխադրել Տիգրանակերտ, ժողվեց իմաստասիրական մատեաններն և գրութիւններն մէկ-առ-մէկ, ամէն տեղեց, անպիտան գրութիւններն ամէն այրեց. ուրիշ մէկ արկղ ալ պատրաստեց, ուր պիտի դներ մատուռին մէջ գտնուղ ամէն սուրբ սպասներն երբ պալատն վաճառուէր. պալատին վաճառումն դիւրին գործ չէր, և երկայն ժամանակի կարօտ էր:

Կոռնակ մայրաքաղաքին մէջ եղած ատենն, Հոգեգալստեան տօնն հանդիպելովն, մատուռին մէջ Ս. Պատարագն մատոյց, ուր ներկայացան ամէն քրիստոնեայներ՝ որ մայրաքաղաքին մէջ ծանօթաբար բնակութիւն ունէին. հաւատացեալներն հոն առհասարակ խոստովանցան Կոռնակայ իրենց մեղքերն, և հաղորդութեան սուրբ ճաշակով. Խոսրոուհնի և Պահլաւունի զօրագլուխներն ալ Ս. խորհուրդներու մերձեցան բարեպաշտութեամբ, տօնին յաջորդ օրն անոնք մայրաքաղաքէն պիտի դառնային իրենց բերդն, որ երկու օրուան ճամբայ հեռու էր, վասն զի ամիս մի միայն բացակայ պիտի ըլլային:

Կոռնակ կշարունակէր մնալու Եդեսիոյ մէջ, մինչև որ առիթն ներկայանար պալատն վաճառելու, ասանկ դրութէ երկու ամիս ժամանակ էր անցած, երբ վախճանին հասաւ, Մարիոս առիթ ունեցած ըլլալով վարչապետին ծառայներէն մէկուն յայտնելու, թէ Արշակունեաց պալատն պիտի վաճառուէր, և այսպէս վարչապետն իմացած զայն, ներկայացած էր Արշակունեաց պալատն այցելելու և տեսնելու թէ յարմար էր արդեօ՞ք իրեն բնակութեան համար, վարչապետն մնծապէս գոհ մնալով նոյնպիսի փառաւոր ապարանքէն, պատրաստութիւն ցուցուց որ իւնչ գին ալ պահանջուի վճարէ պալատին տէր ըլլալու համար. ուստի Կոռնակայ հետ խօսելով վարչապետն ըսաւ անոր, կզնեմ այս ապարանքն նուիրելով քեզ քսան քսակ ոսկեդրամ, գոհ ես արդեօ՞ք, Կոռնակ անկեղծութենէ վեր գտնելով նուիրուած գումարն հաւանեցաւ, հարկաւոր ձեւակերպութիւններն կատարելով իրարու մէջ, Կոռնակ ոսկեդրամներն առաւ, և վարչապետին փոխանցեց սեպհականութեան իրաւունքն:

Կոռնակ պալատն վարչապետին յանձնած ժամանակ խմացուց անոր, թէ մատուռին մէջ կայրն թաղուած իրեն հօրն և մօրն մարմիններն, և աղաչեց անոր որ նոյն տեղն գոցուած մնայ միշտ. անգործածելի ըլլայ, վարչապետն խոստացաւ կատարել անոր հաճոյքն. ձիերուն վրայ բեռցնել տուաւ չորս արկղներ, երկու արկղներն կքուանդակէին մատեաններն և սուրբ սպասներն, իսկ միւս երկու արկղներն ալ Սոփերայի վերաբերեալ զգեստեղէններն, և ծառայներուն յանձնեց որ Խոսրոուհնաց պալատն փոխադրեն զանոնք, ուր պիտի անցնէր մէկ քանի օրեր ալ մինչև ճամբայ ելլելն:

Կոռնակայ աղքատներէն բաժնուելն բաւական սրտաշարժ եղաւ, բայց աղքատներն որ նոյն պալատին մէջ, վճռամ նախապարէն կենդանութենէն վեր՝ ասպնջականութիւն կվայելէին և կսպասուէին, երբ իմացան թէ պալատն վաճառուած է, և թէ իրենց տէրն անվերջանալի եղանակաւ պիտի հեռանայ մայրաքաղաքէն սկսան լալ, Կոռնակ անոնց ամէն մէկուն տասնական ոսկեդրամ բաշխեց, և հետերնին ընտանեբար տեսակցելով, մի՛ լաք ըսաւ, և գիտէ՛ք, որ կենցաղոյս

մէջ ամէն ինչ Աստուծոյ բացարձակ կամքովն է որ կանօրինուի, և կկատարուի. Աստուած է որ ուզեց մեր բաժանումն. մի՛ տրտմիք, Աստուած պաշտպան է միշտ աղքատներուն, Քրիստոս ալ աղքատ ապրեցաւ և աղքատներն սիրեց, անոնց հետն ալ կենակցեցաւ, եթէ ես փափագ մի ունիմ և խնդիր, այն ալ ձեր մէջ քրիստոնեայ չնչղոյն յորդորել, որ յաժարակամ քրիստոնէութեան յարի և դիս մեծապէս ուրախացնէ:

Կոռնակայ այսպիսի բաղձանքն լսելով քրիստոնեայ չեղող աղքատներն, և պատրաստութիւն ցուցուցին իրենք ալ քրիստոնէութեան յարելու, պատասխանելով անոր, ըսին, քանի որ քեզի պէս բարի տէր ունինք, որ քրիստոնէական հաւատքին կծառայէ, մենք ալ յաժարակամ ենք նոյն հաւատքն ունենալու, Կոռնակ ուրախանալով աղքատաց պատասխանին վրայ, հրաւիրեց զանոնք Յովհաննեայ պալատն, Ցիսուսի վարդապետութիւնն անոնց ուսուցանելու համար, ուր քանի մի օր չարունակ հրահանգեց զանոնք, և վերջապէս ալ մկրտեց, և անոնց սեղան պատրաստել տուաւ ծախքովն, և զանոնք առհասարակ ուրախացուց:

Կոռնակ Քրիստոսի սիրովն վառ միչտ՝ իրեն քրոջ պէս, պիտի զբաղէր մինչեւ մահն, Քրիստոսի կրօնքին հրաւիրել ամէն անոնք, որ իրեն կհանդիպէին Տարսոնեան փողոց նման փոյթեւռանդ:

ՂԴ. ԿՈՌՆԱԿԱՅ ՊԱՏԱՇԱՐՆԵՐ

Կոռնակ երբ ժամանակն հասած կկարծէր ուղեւորութիւնն սկըսելու Տիգրանակերտ երթալու համար, յանկարծական մեկ դիպուած երկարեց ալ և ս, անոր աճապարանքն, Յովհաննէսի զօրագլուխին մայրն, պալատին սանդուխէն վար գլորեցաւ, և իրեն ողնայարն ծանրապէս վնասեց, անկողնին տարուած, աղջիկներն մեծապէս խռովեց, անոնք այն տագնապին մէջ՝ ուրիչ մեկ մեծ չուծապէս խռովեց, անոնք այն տագնապին մէջ՝ ուրիչ մեկ մեծ չուներին իրենց վրայ, զօրագլուխին եղբայրներն բերդն գնացած ըլլալով, մինակ մնացեր էին, հետեւաբար Կոռնակ ստիպուեցաւ մնալու մանաւանդ որ իրեն ներկայութիւնն զգալի էր եղած, քանզի ըլլալովն, որովհետեւ հիւանդին վիճակն վտանգաւոր ըլլալէ զերծ չէր:

Վիրաբոյժ մի ներկայացած հիւանդին քով, խնամից զանիկայ, և առանձին տեղեկացուց Կոռնակայ թէ ծանր էր անոր վիճակն, վասնզի գլխաւոր ոսկրերէն մէկն կոտրած էր գլորումին պատճառաւ, պարագայ մ՚էր այն, որ կտիպէր Կոռնակն եղեսիայէ չհեռանալ, անոր կրօնական պարտաւորութիւնն կատարել տալու համար, լնքն աղջիկներուն հետ միացած, ամէն խնամքներ կտանէր հիւանդին, վերջապէս տեսնելով որ հիւանդն, օր օրուան վրայ կը վատթարանայ, յորդորեց զանիկայ որ խոստովանի մեղքերն, որուն արձակումն տալով, մատակարարեց անոր վերջին Թաղման, պատրաստելով զանիկայ մահուանն, որուն մօտալուտ ըլլալն կգուշակուէր:

Կոռնակ հիւանդին մնարին քով գտնուած ժամանակն էր, երբ ձեռքն հասաւ Սոփերայի նամակն, անիկայ ընթեռնլով նամակն՝ անակնկալ մի եղաւ անոր պարունակութիւնն, յուզուեցաւ Սոփերայի և Բագարատայ հանդիպած արկածէն, և չնորհակալ եղաւ Աստուծոյ, որ զանոնք ազատած էր այնպիսի մեծ արկածին մէջ, նամակն բերող ծառային ընկեր տալով, իրեն քով եղող երեք ծառաներն, ինչպէս ալ պալատին վաճառուն ատացած գումարին մեծագոյն մասն և չորս արկղերն, ճամբայ հանեց զանոնք, որ ուղղակի Բաւաէջ երթան Սոփերայի քով, որուն ձեռքն յանձնելու համար նամակ մ՚ալ գրեց, ծանուցանելով, թէ մեկ հիւանդի քով ստիպուած էր մնալ տակաւին՝ վիճակին ծանր ըլլալուն պատճառաւ՝ և թէ չատ չանցած լնքն ալ ճամբայ պիտի ելլէր: Միևնոյն օր Մարիոս ևս նամակ մի գրեց Արփինիի, որուն հետ արդէն ստեպ կհղթակցէր, ծանուցանելով անոր, թէ լնքն Բաւաէջ պիտի եր-

թար, և կասիպէը զանիկայ որ ինքն ալ Անտիոքէն ելլէր Բառաէջ երթայր։

Մարիոս ձեռնտու եղած օրէն վեր Արիւնիի, որ երկու աղքատաց ընկերութեամբ և պաշտպանութեամբ Անտիոք էր ճամբած զանիկայ, միշտ յարաբերութիւն էր ունեցած անոր հետ թղթակցութեամբ, Արիւնին իրեն անձն պարտական կհամարէր Մարիոսի, որ խնամելով զանիկայ, օգնած էր փախուստին, որով իրարու համար փոխադարձ համակրութիւններ էին ունեցած, Մարիոս ծանուցած էր մէկ նամակով Արիւնիի, Սանտարկոյ ունեցած կառավարութիւնն իրեն փախչելուն համար՝ և թէ որքան լաւ եղած էր անոր մայրաքաղաքէն հեռանալն։

Կոռնակ Եղեսիա եղած ատենն էր, Սանտարկոյ ըրած որսորդութիւնն, և որսորդութեան ատեն չարաչար վախճանով անհետացնալն, և երեանդայ թագաւորելն, Կոռնակ նոյն եղելութեան մէջ, յայտնապէս տեսած էր Սատուծոյ դատաստանին ահաւորութիւնն, թէ ինչպէս Սանտարուկ երկոյն ժամանակէ վեր Սատուծոյ բարկութիւնն իրեն վրայ հրաւիրած էր, և թէ ինչպէս սոսկալի վախճան էր ունեցեր։ Հիւանդն որուն պիտոյքին համար, չարունակած էր Կոռնակ Եղեսիա մնալ, աւելի ծանրանալով մեռաւ, և Կոռնակ անոր վրայ աղօթելով տարաւ թաղեց գերեզմանատունն։

Այլ ժամանակն հասած Կոռնակայ ուղեւորութեանն, հարկաւորուած էր բաժնուելու Եղեսիայէ, երբ Յովհաննէսի օրիորդներն, երկուքն ալ ընկղմեալ էին սգակիր վշտակրութեան մէջ, որոնց երիցագոյնն կկոչուէր Յակինթ և փոքրագոյնն Շաւիղայ, որոնց արտայայտած արտասուքն անվերջանալի եղած ըլլալով, մեծապէս դըժուարին պիտի ըլլար Կոռնակայ որ զգայուն սիրտ կկրէր, անհոգ թողուլ զանոնք առանձինն, երբ իրենց զօրապլուխ եղբայրն ալ մայրաքաղաքէն բացակայ էր։ Յակինթ և Շաւիղայ մխիթարուելու հարկաւորութիւն ունէին, այսպիսի բռնադատեալ պատճառով դեռ ևս երկու երեք օր սպասած մնաց հոն, այլ միւս կողմանէ ոչ նուազ սպասողական պատճառ ալ ունէր, աճապարելու և դառնալու Սոփերայի քով, որմէն բաժնուած էր այնքան ժամանակէ վեր։ Կոռնակ այսպիսի կացութեան մէջ յատաձգեց ուղեւորութիւնն, քրիստոնէութեան կատարելութեան համար։ և Չանայ մխիթարել զանոնք որ քաջասիրտ ըլլան։

Յակինթի և Շաւիղայի մօր մահուան վրայ երեք օր անցած, հասած էին մայրաքաղաքն երկու գիւղացիներ, Պարծակ գիւղէն, օրուան մի ճամբայ հեռաւորագոյն մայրաքաղաքէն հարաւակողմն ուղղութեամբ, գիւղացիներ հասած էին հոն, մէկ քահանայի հարկաւորութիւն ունենալնուն համար, որպէս զի փութացնեն զանիկայ,

իրենց գիւղն դանուած մէկ հիւանդի քով, գիւղացիներն ուրիշ քահանայ չգտնելով եկած գտած էին Կոռնակ Յովհաննէսեայ պալատն, յայտնելով անոր իրենց գալուն պատճառն, միանգամայն ալ աղաչելով անոր որ փութայ իրենց ընկերանալու մինչև հիւանդին քով։

Կոռնակ եկող գիւղացիներուն խնդիրն չկարենալով մերժել, վերջապէս հրաժարական ողջոյնն տուաւ Յովհաննէսի օրիորդներուն, և Մարիոսի հետ ձիերուն վրայ հեծած հետեւեցաւ երկու գիւղացւոց քայլերուն, մինչև Պարծակ, ուր հասած գտաւ հիւանդն ծանրացեալ վիճակի մէջ, և փութայ անոր կրօնական օգնութիւնն ընել, մատուցանելով անոր վերջին խորհուրդներն, անոր հոգեվարքին ներկայ գտնուելուց, և երբ մեռաւ զանիկայ թաղեց, թաղման պատշաճ ազօթքներն արտասանելով։

Կոռնակ Մարիոսի յետ գիշերն Պարծակ անցնելով, առաւօտուն կանուխ ճամբայ ելաւ ուղղակի Բառաէջ երթալու, ժամ մի յառաջանալէն վերջ կիրճէ մի անցան՝ և նշմարելով հեռուն մէկ խոշոր արջ ճամբային չդիզելն, խոյս տալու համար գազանէն և առանց մէկ ուրիշ վտանգի հանդիպելու ուղեւոյն վրայ, յաջողութեամբ հասան նոյն երեկոյ մէկ օթեւան, ուր հանդչեցան, յաջորդ օրն երբ դարձեալ ուղեւորութիւննին կշարունակէին կէս օրն, դիմաւորեցին զիրենք երեք ձիաւորներ, և ձերբակալելով տարին մէկ դաշտի վրայ, ուր բազմաթիւ վրաններ կանգնուած էին, Կոռնակ և Մարիոս առջնորդուեցան հոն վրանի մի ներքև ուր վեց ծերեր կային, հոն կողոպտուեցան բոլորովին՝ այն ամէնէն՝ որ իրենց վրայ ունէին, յետոյ հրաւիրուեցան որ նստին կերպակուր ուտեն, Կոռնակ և Մարիոս քանի մը զարմայմամբ կերան կերակուրն, և երբ կպատրաստուէին որ իրենց ճամբայն երթան, կարելի չեղաւ իրենց գանուած վրանէն ներքևէն դուրս ելլել, և պարտաւորեցան մնալ հոն։

Վեց ծերերն որ միևնոյն վրանէն ներքև տեսած էին Կոռնակ և Մարիոս, վրանապնակ մէկ ցեղին վրայ տիրող պետեր էին, և նոյն վրանն իրենց ժողովատեղին էր ուր կարդարութիւններ կընէին, ինչ որ հարկաւոր էր նոյն ցեղին պատկանողներուն համար, դատաւարութիւններ կընէին, օտարներու հետ կբանակցէին, և կորոշէին մնալիք և երթալիք տեղերն, որովհետև աստանդական կեանք կվարէին, վրաններու ներքև ամուսն զատ ինչպէս ձմեռն ալ զատ, տեղեր կփոխադրուէին նահապետական էր անոնց վարմունքն։

Վրանապնակ ցեղն կազմողներն չատ գովելի յատկութիւններ ունէին, պահարակելին՝ անոնց մէջ միայն կողոպտելու սովորութիւն էր եղած, քանի որ իրենց ճամբու վրայ հանդիպողներն կձերբակալէին, անոնց ամէն գոյքերուն տէր կըլլային, յետոյ զանոնք կխիղճային իրենց քով, և զանոնք երեք օր չարունակ կմեծարէին, երկ-

բազործութեամբ և խաչնարածութեամբ կզբաղէին, տեղէ տեղ փոխադրուած ժամանակնին, սայլերու և գրասեներու վրայ կբեռնաւորբէին ինչ որ ունէին, միշտ չարժման մէջ, նոյն ցեղին պատկանող ժողովուրդն ազատ օդ կշնչէին, կվայլէին քաջառողջութիւն, կորովի և կարիճ անձեր էին: Այս վրանաբնակ ցեղն Արաբիոյ կողմերէն հաստուած մ'էր, ժամանակաւ նոյն կողմերէն հեռացած և հիւսիսակողմն գաղթած էր, անոնց ազատական կացութիւնն՝ մինչև այն ատեն բնաւ նաբարողներ չըլլալով, յաջողութիւն ունեցած էին խաղաղութեամբ, խաչնարածութեան և երկրագործութեան հետեւելու:

Կոռնակ և Մարիոս, երբ ուղած էին իրենց ճամբորդութիւնն չարունակելու, վեց ծերերէն մէկն ըսած էր անոնց, թէ հիւրասիրութիւնն իրենց նուիրական օրէնքն ըլլալով, չէին կարող այլապէս վարուիլ, և բացառութիւն ընել, գէթ մէկ օր, իրենց քովն պէտք էր, որ մնային կողոպտուող անցորդներն, պէտք չէր, որ անոնք դիրենք թշնամի նկատէին, այլ հիւրընկալ բարեկամներ, պէտք էր, որ իրենց հաղն ուտողներն, միշտ հաշտ ըլլային իրենց հետ. գէթ մէկ օր մնային իրենց քով, վասնզի իրենց օրէնքն կպահանջէր զայն, իրենց չանքն պիտի ըլլար, կարելի եղածին չափ, զուարճալի ընծայել կողոպտուողներուն հոն անցուցուած ժամերն. նոյն եղանակաւ ինչպէս թէ հատուցումն եղած ըլլար գործուած անիրաւութեանն վնասուցներուն:

ՂԵ. ՎՐԱՆԱԲՆԱԿԱՑ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Թէև Սոփերայի արկածներուն նման չէին՝ այլ և այնպէս քանի դիպուածներ վրդոված էին Կոռնակայ կեանքն ալ, որ վրանաբնակութեան ձեռքն ընկած, ուղեւորութիւնն ընդհատելու հարկին մէջ ներուեն ձեռքն ընկած, ուղեւորութիւնն ընդհատելու հարկին մէջ մնացեր էր չուարած, տախտուած անոնց քով կամայ և ակամայ կանգ առնելու և ուշացնելու իրեն քրոջն քովը ժամանումն, ինչ ըներ. անկախ իր կամքէն պարագայներ այնպիսի դէպերումներէն պատճառած էին, որոնց մէջ իրեն այլ ինչ չէր մնար, եթէ ոչ Աստուծոյ կամայն համակերպիլ: Կոռնակ վրանաբնակաց քովը հասած օրն էր, որ տեղի պիտի ունենային նոյն ցեղին դատավարութիւններն, որոնց լինքն ներկայ պիտի ըլլար, նոյն դատավարութիւններն հետազրգռական ըլլալուն համար նշանակելնք հոս:

Վրանաբնակաց կրօնքն արեւապաշտութիւնն ըլլալով, արեւուն պաշտաման համար վեց կիներ կային նուիրեալ, որոնք այրինիերուն մէջ պարկեշտներէն էին ընտրուած՝ որպէսզի արժանապէս պաշտամունքն ընեն, բնակութիւններն դաշտին միջավայրն մեկուսացեալ տեղն մ'էր: Այսպիսի կիներն պաշտամունքի առեն, քուրմին ալ ուձախն դասուած կպասաւորէին, քուրմին բնական վրանն ալ էր՝ ցցուած նոյնպէս դաշտին միջավայրն՝ պաշտօնատար կանանց վրանին դիմաց, հարիւր քայլ հեռու, քուրմն դատավարութեան օրն, երբ Կոռնակ և Մարիոս վեց ծերերուն քով էին նստած, նկերկայանալով անիկայ հետեւեալ ամբաստանութիւնն ըրաւ:

Հարկադրուած եմ ըսաւ, որ յանցապարտ անուանեմ պաշտօնատար կիներէն մէկն, որ երկու օր առաջ գիշերն հաւախօսին, այր մարդու հետ ընկերանալն նշմարեցի, երբ ես ուղեցի մօտենալ անոնց՝ այր մարդն փախուստ տուաւ, իսկ պաշտօնատարուհին ալ վրանն ապրեցաւ ընկերներուն քովը, դուք ո՛վ դատաւորներ՝ ձեզ կմնայ քննութիւն կատարել և յանցապարտն երեւան հանել: Վեց դատաւորներն լսելով նոյն ծանր ամբաստանութիւնն, հրաւիրեցին իրենց գտնուած վրանին ներքեւ այն վեց կիներն, և հարցաքննեցին թէ ով էր արդեօք անոնց մէջ գիշերն դուրս եկողն, յայտնի էր որ յանցաւորն չպիտի խոստովանէր ըրածն, ինչ ընելու էին դատաւորներն, իրարու հետ խորհրդակցեցան, յետոյ հրամայեցին վեց կանանց միանգամայն, որ անմիջապէս մերկանան իրենց ամիտակ զգեստներէն՝ և բոլորովին մերկ՝ չըլլան մ'ընեն նոյն վրանին ներքեւ. տրուած հր-

րամանն կատարելու համար կիներէն մէկն միայն, զգեստներէն մերկացաւ անմիջապէս՝ և հրամայուած չրջանն ըրաւ, հոն ներկայներուն աչքերուն առջեւ առնոյ ամօթի։

Ինչ տարօրինակ դէպք, մերկացեալ կնկան հինգ ընկերուհիներն տեսնելով անոր այսպիսի անպարկեշտ ընթացքն, ամօթապարտ էին մնացած. և երբ հրամանն կրկնուեցաւ իրենց ալ, թէ ինչու կատարմանն և չեն հպատակիր. այնատեն անոնք զատ զատ համարձակեցան պատասխանել ծերերուն, թէ անգործադրելի հրաման մ'էր տրուածն, և թէ իրենց համեստութիւնն չէր ներեր, որ կարող ըլլային հպատակիլ անոր. ճարպիկ դատաւորներն, արդէն երեւան հանած էին յանցապարտն, իրենց գործադրած հնարքմացութեամբն, հարկ չկար որ ուրիշ քննութիւններ ընէին, հինգ կանանց բացառական պատասխաններն առնելէն վերջ, նշանակեցին անոնք՝ մերկացեալ կինն յանցապարտ ըլլալն, հետեւաբար վճռեցին որ անիկայ հետամայ պաշտամունքէն և չղթայակապ բանտարկուի։

Երկրորդ դատաւարութիւն. վրանաքնակ ցեղին մէջ՝ երկու ամուսնացեալ զոյգեր, իրենց հետ ունենալով մէկ մէկ փոքրատի աղջիկ զաւակներն, հետացած էին մէկ անտառ, ուր առնչ պտուղ ժողվէին, հոն իրենց փոքրիկներն՝ որ հազիւ լեզու եւած, մէկ քանի բառեր կրնային թոթովել, ծառի մը ներքեւ նստուցած՝ հետացան քայլ առ քայլ նոյն տեղէն առնչ քաղելու ղբաղած, փոքրիկներուն քովէն բաժնուելէն վերջ, յանկարծ լսեցին ճիչեր ու ձայներ, սրտադողով վազեցին իրենց զաւակներուն քով, այլ չատ ուշ, որովհետեւ անոնք հոն չէին այլեւս անհետացած էին, Աչէյթ և Ամրատ կոչուած երկու քոյրեր, չուարած բոլորովին, որքան ալ գտնելու չանացին իրենց զաւակներն չյայտնուեցան, մինչեւ օրուան ուշ առեն դիզերելով անտառին մէջ, ձեռնունայն իրենց տեղերն դարձան. Աչէյթ եւս անփոյթ չէր զաւկին համար՝ որ որդեգիր մ'էր, Ամրաթի նման լացած էր անիկայ եւս կորսուած զաւակն։

Յաջորդ օրերն անպակաս խուզարկութիւններ տեղի ունեցան անտառին մէջ, փոքրատիներուն հետքերն գտնելու համար, վրանաբնակներէն խումբ մ'անձեր ամէն ծակ և ամէն խորշ, ծայրէ ծայր աչքէ անցուցին, այն ամէն խուզարկութիւններն չյաջողութեամբ չպսակուեցան և յուսահատած ետ դարձած, մոլորեալ փոքրատիներուն հետքերն խապտ կորսուած էին, այլ և այնպէս ժամանակ ժամանակ անտառն այցելուներն անպակաս եղած, անթափանցելի գաղտնիք մ'էր եղած փոքրիկներուն անհետացումն, երկայն ամիսներ անցնելէն վերջ դիպուածով՝ վրանաբնակներէն մէկն տեսած էր անտառին մէջ, փոքրատիներէն մէկն կապկի մի ընկերութեամբ, որոնք խիտ ծառերուն ներքեւ յանկարծ անհետացեր եղան, հետքն չթողլով իրենց որ կողմն ըլլալնին։

Այս դէպքին վրայ վրանաբնակներու խուզարկութիւնները կրկնուեցան, անտառն չրջապատուած էր բազմութեամբ, երբ մարդիկ ծառերու վրայ ելած՝ տերեւախիտ կողմերն խուզարկութիւններ կընէին, ծառի մի վրայ գտնուեցաւ փոքրատիներէն մէկն խոշոր կապկի մի քովը, որ չկարելով հետն տանիլ փոքրատին, ինքն խոյս տուաւ, այսպէս փոքրատիներէն մէկն վրանաբնակներուն ձեռքն անցած, ուրախութեամբ առաջնորդուեցաւ Աչէյթի և Ամրաթի քով. կրնայ երեւակայուիլ անոնց չափազանց ցնծութիւնն, երբ փոքրատին անոնց քովը հասաւ. խնդիրն էր տեսնել թէ անիկայ որուն կպատկանէր. Ամրաթ զաւկին մարմնոյն վրայ խալ ու ծիւն գտնելով, իբր նշան իրենն ըլլալուն, ցոյց տուաւ քրոջն, որ նախանձոտ ըլլալովը հակառակեցաւ Աչէյթին, և պնդեց թէ իրեն զաւակն ալ նոյն նշանն ունէր. և թէ նոյն փոքրիկն իրենն էր և ոչ Ամրաթին, այս պատճառաւ երկու քոյրեր անվերջանալի կռիւ և վէճ ունեցան։

Դատաւորաց առջեւն ելբրուած, նոյն օր մէկ այսպիսի վէճ, որ երկու կողմերէ հաւասարապէս փոքրիկին վրայ իրաւունք ունենալու չանքեր կըլլուէին, ինչպէս պիտի լուծուէր, գլխաւոր դատաւորն լսելով երկու կողման պահանջմունքն, բաւ անունց, թէ իրեն այլ ինչ չմնայր եթէ ոչ հրամայել, որ կապիկներուն ընկերութենէն բաժնուած փոքրիկն դարձեալ նորէն անտառն կապիկներուն քով, և հարցուց անունց թէ պիտի հաւանէիր անոնք այսպիսի որոշմանն. Աչէյթ հաւանութիւն ցուցուց որ փոքրատին նորէն անտառն ճամբուի. իսկ Ամրաթ ոչ պատասխանեց, թող Աչէյթին ըլլայ փոքրիկն և ոչ թէ կապիկներուն քովը ճամբուի. դատաւորն այն առեն վճռեց թէ փոքրիկն ճշմարիտ մայրն Ամրաթն էր, որ չէր ուզած զաւկին կապիկներուն քովը վերադառնալ։

Երրորդ դատաւարութիւն. հինգհատանոցանոց մէկ աղջիկ, ներկայանալով դատաւորաց առջեւ, դանգատեցաւ թէ ինքն չգաւոր էր մնացած իրեն ժառանգութեան անհետանալովը, փոքրիկ հասակին մէջ ինքն որբ էր մնացած, և կասկածտարներն որ երեք եղբայրներ էին, ինքն անխնամ թողուցած են, դատաւորներն հրաւիրեցին դատաստան երեք այսպիսի փարթամ եղբարքն, որոնք զատ զատ անձերնին արդարացուցին և թէ չգիտնալով մեկզմեկ մեղադրեցին. դատաւորք նոյն պարագային մէջ, անունց ո՞րն յանցաւոր համարէին, յայտնի չըլլալուն համար, գլխաւոր դատաւորն պատմեց անունց առջեւն հետեւեալ պատմութիւնն այսպէս։

Փորձառու դատաւորն նոյնպիսի հնարքմացութեամբն էր՝ որ պիտի դուշակէր իրական յանցաւորն, պատմեց անունց թէ հին ժամանակն Տարսոն քաղքին մէջ կընակէին երկու ընտանիքներ, որոնք միեւնոյն ժամանակամիջոցին մէջ՝ ունեցած առանձին առանձին երկու

զաւակներ, մէկն մանչ և միւսն աղջիկ, նորածիններն իսկոյն ծնողաց որոչմամբ իրարու հետ նշանուեցան, երկու ընտանիքներն թէեւ միեւնոյն դասակարգէն էին, այլ հեղհեղուկ չքաւորելով արուզաւկին ընտանիքն աղքատացաւ, իսկ աղջկան ընտանիքն աւելի փարթամացաւ, չափահասութեան առեն յարմարեցաւ որ նոյն աղջկին մնծատունի մի որդւոյն հետ պսակուէր, և ոչ աղքատ խօսեցալին հետ, հարուստ վհատոյն արագասան տակաւին չմտած, հարցաքննելով հարսն, երբ իմացաւ հարսին խօսեցեալ ըլլալն աղքատին հետն, սիրելց զանիկայ որ երթայ նախ անոր հաւանութիւնն առնայ, և արտօնեալ իրեն քովն դառնայ, ապա թէ ոչ չվիտի կարենար ըլլալ իրեն հարսն:

Հարսն սիրելուած անմիջապէս ճամբայ ելաւ և ներկայանալով աղքատ խօսեցեալին քով, յայտնեց անոր թէ, եկած էր հաւանութիւնն առնելու համար որպէս զի կարենար մնծատան հարսն ըլլալ, աղքատն պատասխանեց անոր թէ կարելի չըլլալովն՝ իրեն նոյն վիճակին մէջ ամուսնանալ հետն, կ'ցաժարէր որ մնծատան հետ միանար. այսպէս հարսն անոր հաւանութիւնն առացած, երբ ուշ առեն դառնալու վրայ էր փեսային քով, մէկ գողին հանդիպեցաւ, որ զարմանալով անոր հարսեռական զգեստով մինակ երթալուն, հարցուց անոր պատճառն, և լսելով երկու երիտասարդներու ըրած վհատութիւնները, յաւելցուց ըսել հարսին, թէ ինքն եւս կուզէ վհատութիւնները, չկողոպտելով անոր հարսնեկան զոհարեղէնները, որ վրան ունէր:

Դատաւորն այսպէս վերջացուցած պատմութիւնն, հարցուց երկու եղբայրներուն կարծիքներն, թէ այնպիսի երկու վհատական արարքներուն մէջ, ով էր եղած ամենամնծ վհատութիւն ընողն, մնծատուն փեսան՞, աղքատ նշանածն, թէ հանդիպող գողն. Լնամակալներէն մէկն կարծիք յայտնեց թէ մնծատուն փեսան էր եղած, միւսներէն աւելի վհատն, իսկ երկրորդն նշանակեց աղքատ նշանածն. իսկ երրորդն դառ աւելի մնծ վհատն գողն: Այն ժամանակ դատաւորն վճիռ արձակեց, թէ երրորդն՝ որ գողն նշանակած էր աւելի մնծ վհատն, անիկայ էր յանցաւորն. հետեւաբար պարտաւորեց զանիկայ, որը աղջկան ժառանգութիւնն, յետ դարձընէ անոր ձեռքն(*):

(*) Մեր յառաջ բերած դատավարութեան եղանակն սովորական է վրանաբնակաց քով. Արաբիոյ վրանաբնակաց դատավարութիւնքն, ամէն նմանօրինակ բնական եղանակաւ՝ սկզբանէ հետէ տեղի ունեցած ըլլալն վկայուած է:

ՂԶ. ՎՐԱՆԱԲՆԱԿԱՑ ՀԻՒՐԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆ

Կոռնակ և Մարիոս ներկայ և հանդիսատես ըլլալով՝ հոն տեղի ունեցած դատավարութեանց, հիացած էին վրանաբնակներուն ուշնեցած հնարիմացութեանց, և ուղիղ սկզբանց վրայ, որով տեսած էին նոյն օրուան երկք դատաստաններն: Օրն երեկոյացած ըլլալով, ձերերուն տալնւ սեղան պատրաստուեցաւ, ուր հրաւիրուեցան Կոռնակ և Մարիոս ալ, որ սեղանակից ըլլան վեց ձերերուն. երբ այսպէս սեղանին չուրջն բոլորած էին, սպասուհիներ, բերին մնծ սամալէս սեղանին չուրջն բոլորած էին, սպասուհիներ, բերին մնծ նուռ ապուր և դգալներ, յետոյ իրենց առջեւն դրուեցան ուրիշ մնծ սամանով խոզնիկի խորոված, որմէ վերջ ալ խաղող և թուզ, սեղանի վրայ կային եւս գինիով լեցուն փարչեր, որ խառն կխմէին ամէնքն ալ միեւնոյն փարչերէն, և խորութիւն չէին ըներ, սպասուհիներն փարչերն կրկին կլեցնէին և կբերէին հոն, ձերերն կսկսէին Կոռնակ ու Մարիոս որ իրենք ալ խմին. ընթրիքի առեն ձերերն չատ հանդարտութեամբ կուտէին, իրարու հետ մնծ զուարճութեամբ կը խօսէին, և իրենց հիւրերուն յորդոր կրլլային՝ որ կերակուրի ժամն պէտք էր զուարթ անցնէին:

Ընթրիքն վերջանալէն յետոյ սպասուհիներն, սեղանն վերցուցին, ուրիշ սպասուհի մի կոնք ձեռքն ներկայացաւ, մէկ ուրիշ սպասուհի ալ ձեռքն ունենալով սրտակ լեցուն ջրով և անձեռոց, որուն մէջ կարգաւ ամէնքն լուացուեցան, այն վեց ձերերն առաւօտէն մինչեւ երեկոյ, նոյն վրանին ներքեւ կմնային, իրենց կառավարական պաշտօնն կատարելու համար, նոյն վրանն իրենց պաշտօնատեղին ըլլալով, և միանգամայն եկող հիւրերուն հանդիպելու տեղն, իսկ գիշերներն կրաժուռէին իրարմէն, երթալու իրենց ունեցած ընտանեաց քով, որոնք զատ զատ ուրիշ վրաններ կբնակէին:

Ընթրիքէն վերջ ձերերն Կոռնակայ և Մարիոսի հետ խօսակցելով, հարցուցին անոնց, թէ արդեօք գոհ մնացեր էին իրենց եղած հիւրընկալութենէն, երբ մէկտեղ անոնք չնորհակալութիւն յայտնեցին անոնց, ձերերէն մէկն յարեց ըսել թէ, հիւրասիրութիւնն իրենց համար նուիրական և կրօնական պարտաւորութիւն էր, կուզէին իրենց հանդիպողներն գոհացնել, և անոնց հետ մտերմաբար վարուիլ, որպէսզի սիրով բաժնուէին իրենցմէ, չժգոհային կողոպտուելնուն պատճառաւ, անցորդներն կողոպտելու նոյն սովորոյթին, որ ունէին դարերով չարունակուած սովորութիւն մ'էր, մէկ մնծ յաղ-

թուրեան յիշատակ, որ իրենց վաղեմի նախորդներն տարած էին, դրացի մէկ ուրիշ ցեղի վրայ, յետոյ ալ կողոպտած էին նոյն ցեղին առացուածներն ամէն, օրհնաւոր հրամարակած էին նոյնպիսի կողոպուտն ու կապուտ:

Դատավարութեանց վրայ դառնալով խօսակցութիւնն, ծերերն միաբերան հարցուցին Կոռնակայ և Մարիոսի, թէ ինչպէս գտած էին, նոյն դատաստաններու մէջ ըլլուած ձեւակերպութիւնները և վճիռները, թէ արդարացի եղած էին անոնք, Կոռնակ պատասխանելով ըսաւ թէ հիանալի էին, թէ ձեւակերպութիւնները և թէ տրուած վճիռները, ուղղիլ սկզբունքներէ առաջնորդեալ, ծերերէն մէկն որ անոնց մէջ երիցագոյնն էր, վրայ բերաւ ըսելով, թէ ո՛րքան ալ ըսուի՝ թէ ոսկին կուռնցնէ ամէն լեզուներ, այլ աւելի ճիշտ կհամարիմ ես, և վեր կիսախաւսեմ այն անոյշ լեզուն և խօսք, որ ժամանակին կիսօսուի, և ոսկւոյ արժէքէն վեր է:

Ծերերն իրենց ընտանեաց քով դառնալու ժամն հասած ըլլալով, խմբովին եկան դուրս իրենց ժողովատեղիէն, և նոյն պահուն, երկու սպասուհիներ անկողիններ յարդարելին նոյն վրանին ներքեւ Կոռնակայ և Մարիոսի. ուր պիտի հանդչէին մինչեւ առաւօտ, որ առեն Կոռնակ և Մարիոս առանձինն մնալով, իրենց երեկոյեան աղօթիներն կատարելէն վերջ, անկողիններն մտան, ուր Կոռնակայ մտածութիւնն, վրանաբնակաց կենցաղավարութեան վրայ դարձած, քանի զարմանալի կգտնէր անոնց վարմունք, այսպիսի մտածութեամբ, կէս արթուն, կէս քուն, ղդայ յանկարծ որ քովն անկողնոյն մէջ մէկն եկած, ղինքն կգրկէր, Կոռնակ ցնցուած ետ քաշուեցաւ և սթափած տեսաւ, որ սպասուհիներէն մէկն էր անիկայ, և յանդիմանելով քովէն հեռացուց, և սպասէց երկայն առեն, որ դարձեալ իրեն քով այնպիսի մէկն չպարդեր,(*) այսպէս ապահով ըլլալէն վերջ, քուն ունեցաւ, և տեսաւ երազին մէջ քոյրն Սոփեբայ, որ անհամբեր իրեն դարձին կսպասէր:

Երբ առաւօտ եղաւ, Կոռնակ և Մարիոս դեռ իրենց անկողնիներուն մէջ եղած առեն, իրենց ականջներուն հնչեց, դուրսէն մէկ մարդու ձայն, որ վրաններու առջեւէն անցնելով, բարձրագոչ կաղաղակէր, վրանաբնակներն քուներէն արթնցնելու և հրաւիրելու զանոնք, որ համախմբուին դաշտին վրայ ծագելիք արեւուն երկրպագութիւն ընելու համար, վասնզի արեւն վրանաբնակներուն համար, թէ մարդկութեան կենսատուն էր, և թէ երկրի արգանդն արգասաւորող մէկ աստուածութիւն:

(*) Մարդկային ներութիւն ըսենք տկարութիւն կամ չարամտութիւն, որ սկզբանէ հետէ՝ միտած է ցանկութեան եւ անասնային կիրքերուն յագուրդին:

Կոռնակ և Մարիոս անկողիններէն եղած ժամանակն, վեց ծերերէն մէկն, ներկայանալով հոն, հրաւիրեց զիրենք, որ գան մասնակցին ժողովրդեան հետ, արեւն պաշտելու համար, Կոռնակ եկող ծերին խնայուց, թէ իրենք քրիստոնեայ ըլլալնուին՝ չեն կրնար արեւուն պաշտօն մատուցանել, ծերն ետ դարձած միւսներուն քով, քուրմին, և հինգ նուիրական կանանց հետ, իրենց երկրպագութիւնն ընին, ծագած արեւուն, և հետեւեալ աղօթքն մրմնջեցին, ամէնքն մէկտեղ, Արեւ մեծապայծառ, որ քու ճառագայթներով, և ջերմութեամբ, կդրկես բովանդակ աշխարհն, կենդանիներու օր կը չնորհես, և բոլսերուն բարգաւաճութիւն, կհայցենք քեզ ամէն ժամանակ, որ մեր ցեղին պաշտպանն ըլլաս եւոյն:

Արեւուն պաշտամունքն աւարտած, ծերերն եկան Կոռնակայ և Մարիոսի քով, իրենց ժողովատեղին, ուր և եկած երկու սպասուհիներ, անկողիններն առին տարին, ուրիշ երկու սպասուհիներ ալ, կաթ բերին և հաց, և բաժնեցին ծերերուն, և անոնց հիւրերուն, որ նախաճաշիկ ընեն, որուն աւարտումէն վերջ, թէեւ մէկ փորձ ըրաւ Կոռնակ, տեսակցելով ծերերուն հետ, զանոնք քրիստոնէութեան հրաւիրելու համար, այլ անոնց վարմունքէն համոզուելով, որ անկարելի էր, վրանաբնակներն յամառութենէն բաժնել և թէ յաղթահարելու աշխատիլ, լռելու տախպուեցաւ, և չերկարեց այլեւս, նոյնպիսի խօսակցութիւնն չարունակելով ժամավաճառ ըլլալու:

Անկէ յետոյ Կոռնակ, կրկնելով աղաչանքն, ծերերուն առջեւ, թէ իրեն քրոջ քովը դառնալու համար, տախպուած էր աճապարել, և ճամբայ կելլել, ծերերն պատասխանեցին, թէ անոր թախանձանայ դէմ, չէին կրնար հակառակիլ, քանի որ չեն ուղեր, աւելի ևս երկարիլ, իրենց քովը մնալու, ծերերն այսպէս պատասխանելով, հրամայեցին անմիջապէս որ Կոռնակայ և Մարիոսի համար, երկու ձիեր պատրաստուին, որով կարենային անոնք ուղեւորութիւնն կատարել, իրենց սովորութեան համաձայն, երկու վրանաբնակներ, պիտի ընկերանային անոնց, մինչեւ անոնց երթալիք տեղն, այս երկու վրանաբնակներն Կոռնակայ և Մարիոսի ճամբուն պէտքն պիտի հոգային, քանի որ անոնք կողոպտուած էին, անոնք ձիերու վրայ հեծան, և այսպէս բաժնուեցան ծերերէն:

Կոռնակ և Մարիոս, դարձեալ յաջողած, իրենց ուղեւորութիւնն չարունակէլու, կզդային որ մեծ պատահարէ մի ազատուած էին, և Աստուծոյ չնորհակալ կըլլային, և գոնութիւն կմատուցանէին, որ իրենց ունեցած ստացուածէն կողոպտուելէն վերջ, անվնաս կաղող էին եղած, բաժնուիլ վրանաբնակներուն քովէն, այլև այնպէս, անոնց հիւրասիրութիւնն էին վայելած, և անոնց երկուքն պաշտպան

և ընկեր ունեցած էին իրենց, դեղեցիկ էր օրն, իրենց շրջակայքն, լեռներ կբարձրանային, ոմանք թխադոյն, ոմանք ալ կանանչազարդ. իրենց ճամբուն վրայ խումբ խումբ կաքաւներ կտեսնէին, որ իրենց առջեւէն խոյս կուտային:

Կոռնակ ուշադրեալ վրայ, կմտածէր դարձեալ վրանաբնակներուն վրայ, որոնք այնքան բարի յատկութիւններ ունէին, մի միայն անոնց յոռի յատկութիւններն էին, արեւն պաշտելու մոլորութիւնն, և անցորդներն կողոպտելու սովորութիւնն, որոնցմէ զատ ամէն ինչ բարի հանգամանք ունէին, անոնց դատավարութիւններն արդարացի էին. հիւրասիրութիւնն գովելի. ինչպէս ալ այն սովորոյթն, որ իրենց ընկերացող վրանաբնակներէն մէկն պատմած էր թէ, անոնք, երբ մէկ վիշտ ունեցած կըլլային և անով տոգորուած, վշտերնին կերթային կնաղորդէին քուրմին, քուրմն երկու օր անդամ մի ժողովուրդն կհամախմբէր, նոյնպիսի վշտերու վրայ խօսելով ժողովուրդն կսփոփէր. ինչպէս սովորոյթ էր, անոնց քով առաւօտն, ով նախ ժողովրդենէն մէկուն հանդիպէր, զանիկայ հաչտութեամբ կդրկէր, և անոր հետ ճաշի առնի, նոյն օրն սեղանակից կըլլար:

Կոռնակ և Մարիոս, իրենց առաջնորդող երկու վրանաբնակներուն հետ, բաւական յառաջացած էին ճամբուն վրայ, և տեղ տեղ ալ ձիերէն վար իջած ասիպուած էին, կերակուր ուտելու, որ վրանաբնակներն հետերնին էին բերած, իրենց ճամբուն վրայ հանդիպողներուն կհարցնէին Բառաէջ(*) աւանին ուղղութիւնն որ չգիտէին. այսպիսի եղանակաւ դէպ ուղիղ նոյն աւանին ճամբայն չարունակեցին, և վերջապէս հասնելով հոն, ձիերն յանձնեցին վրանաբնակաց, և չնորհակալ ըլլալով բաժնուեցան:

(*) Բառաէջ աւանն՝ Տիգրանակերտին շրջակայքն, լաւ մշակուած մէկ վայրն հասարուած էր Ա. Դարուն մէջ:

ՂԷ. ԿՈՌՆԱԿ ԲԱՌԱԷՋ ԱՒԱՆՆ

Կոռնակայ երկայն ժամանակէ վեր, Բառաէջի մէջ սպասուած աւանն, վերջապէս անոր երեւնալն կրնայ երեւակայուիլ թէ Սոփերայի և Բագարատայ որքան մեծ հաճոյք պատճառեց, եթէ Սոփերայի և Բագարատայ ցնծութիւններ չափ չունէին, հապա Կոռնակայ ցնծութիւնն ալ ու հրճուանք, նոյնքան անհամեմատ էր եղած՝ եղբօր և քրոջ հանդիպումն, յուզողական եղաւ, Կոռնակ մեծապէս գոհ եղաւ տեսնելով Սոփերայի և Բագարատայ, Բառաէջ աւանի մէջ անդորրաբար վիճակն, գոհ եղաւ նաև հոն հասած արդէն իրեն ծառայներն՝ որ օրերով առաջ ճամբած էր հոն, մայրաքաղաքն գտնուած աւանն:

Կոռնակ տեղեկացած ըլլալով արդէն, իրեն քրոջ Սոփերայի և բարեկամին Բագարատայ Տիգրանակերտի մէջ հանդիպածներն, նրբաւաւ անոնց քովն պատմելու իրեն հանդիպած արկածներն ալ, և մանրամասն նկարագրեց անոնց, թէ ինչպէս վրանաբնակներէն կողոպտուած էր, և թէ բարեբաղդաբար պալատին վաճառումէն դոյացած դումարն, ծառայից միջնորդութեամբ արդէն Բառաէջ էր ճամբած, եթէ հետն առած ըլլար պիտի կողոպտուէր այն ամէնէն, և իրեն ցաւալի պիտի ըլլար, ոչ թէ անձն մտածելով այլ Սոփերային, որուն կը պատկանէր կէս ժառանգութիւնն, պատմեց ևս վրանաբնակաց քով վայելած հիւրընկալութիւն, անոնց քով օր մի ժամանակ անցնելն, անոնց դատավարութիւններն, բարի սովորութիւններն, ինչպէս ալ չար սովորութիւնն, արև պաշտելու:

Կոռնակ Բառաէջ հասնելէն վերջ տեղեկանալով Սոփերայէ, Աբուդի մահն՝ մեծապէս ցաւեցաւ, և պատշաճ համարեցաւ մէկ նամակ գրելու Ցովասայ, յայտնելով անոր իրենց ղրկուած ցաւն, Աբուդի իրենց սիրելի հաւուն մահուան վրայ, և թէ Սոփերայի և Բագարատայ ունեցած արկածներն Տիգրանակերտի մէջ, ինչպէս ալ իրեն ուղեցած արկածներն վրանաբնակաց հանդիպելովն. և թէ ինչպէս՝ վերջապէս Բառաէջի մէջ հաստատուած էին բնակութեամբ, արկածներն պատմելէն վերջ հրաւիրեց զանիկայ՝ որ Երուսաղէմէն ելլէ, և իրենց քով գայ, այսպէս վերջացնելով նամակն, ճամբեց զայն Ցովասայ հասցէին Երուսաղէմ:

Կոռնակ առաւելապէս հաճելի գտաւ Բառաէջ աւանն, և քրոջն հետ բանակցելէն վերջ՝ գնաց Թէսրայէ այրի կինէն այն բնակարանն, որուն մէջ կբնակէին, Թէսրայ աւանն վաճառելէն վերջ ալ մնաց եղ-

քոր և քրոջ քով, խոհարարութիւն ընելու համար, Նէսբա ալ մօրն քով իրեն կարողութեան չափ կոպաուորէր. Թէսբա և Նէսբա, Սոփերայէ վարժուելով քրիստոնէութեան, փափաք յայտնեցին դառնալ կուսապաուութենէ և մկրտուիլ. Կոռնակ բնակարանին վարի յարկըն գտնուած մեծ սենեակն մատուռի վերածեց, և Եւսեբիայէ փոխադրուած սուրբ պատկերն հոն դնելով, ուր կարենայր պատարագ մատուցանելու:

Կոռնակ մէկ օր, Սոփերայն և Բագարատն հետն առած, չրջագայել ուզեց Բառաէջի մէջ, աքանչելի էր աւանին կեանքն և առաւելապէս ախորժելի, իրենց քայլերն ուղղուեցան աւանն չրջապատող ծառուղւոյն կողմն, ուր սովորաբար աւանին բնակիչներն ալ կյաճախէին զբօսնելու համար, լաւ կլիմայ ունէր Բառաէջն բերքերն ալ առատ, նոյն առաւօտ չատեր կգտնուէին ծառուղւոյն ներքևն, ծառերն բարձրաբերձ էին, ծառուղւոյն չարունակութիւնն կառաջնորդէր մէկ բարձրավանդակ կողմ, ուր այց առնել կպարզուէր ախորժելի տեսարան, կտեսնուէին հովիտներ, մարգագետիններ, գորգի նման կանանչազարդ, և Տիգրիս մեծ գետն որ արագընթաց կհոսէր, ամէն կողմն զալարազարդ էին, ծառերով զարդարուած:

Բառաէջ աւանին բնակիչներն առհասարակ քաղցրաբարոյ էին, և միշտ խնամութիւնս, արտաքուստ կյայտնէին իրենց սրտերնուն անկեղծութիւնն, ինչպէս թէ անոնք բնաւ ախտութիւն ունեցած չըլլային որ զիրենք վչտացներ, Բառաէջ հանդիպող օտարականն անմիջապէս կրնար նշմարել, նոյն աւանին բնակիչներուն բարեկրթեալ ժողովուրդ ըլլալն, անոնց ներքին կեանքն ալ արտաքինին կնմանէր, որով կարող էին եղած ունել այնպիսի օրինակելի կենցաղավարութիւնն, որպիսի կենցաղավարութեամբ մարդկութիւնն կյաջողի վայելել երկրի վրայ իրեն հանդարտութիւնն. Կոռնակ թէ Սոփերայի և թէ Բագարատայ հետ, սեւաթաչ չունն ալ ունենալով մեկտեղ, խօսակցութեան նիւթ էին ըրած իրենց, թէ Բառաէջն և թէ բնակչացն բարեկրթութիւնն:

Նոյն չրջագայութեան առենն դիտեցին անոնք դեւատի մայրեր, որ ժպիտերես գրկած ունէին իրենց մանուկներն, մանկամարդեր որ իրարու հետ խառն կժպտէին, պատանիներ որ խումբ կազմած էին, մանուկներ որ զոյգ զոյգ կխաղային գառնուկներու պէս ցատկելով, հասակաւոր անձեր որ իրարու հետ ծանրութեամբ կխօսէին, և երիտասարդներ որ իրարու հետ կչաղփաղփէին, Կոռնակ Բառաէջի բնակիչներն ընդհանուր գաւառ քրիստոնէութեան, և նոյն օրէն սկսեալ մեծարանութիւն ունեցաւ՝ քարոզել անոնց Յիսուսի վարդապետութիւնն, կնմանցնէր աւանն՝ մշակներէ զուրկ անդաստանի մի, անոր համար ուզեց ինքն ըլլալ այն հոգեւոր մշակն, որպէս զի աւանին մէջ ցանէ

քրիստոնէութեան սերմն, որպէս զի ծաղկի, յետոյ ալ պտղաբերէ:

Կոռնակ Սոփերայ և Բագարատ չրջագայութենէն զարթած ժամանակ՝ կխօսէին իրենց մէջ, թէ իրենց բնակութեան համար Բառաէջն ամենայարմար տեղն էր, որ դիպուածով իրենց վիճակած էր հոն գալն, ուր ամէն հարկաւոր եղածն կգտնուէր հասարակ և պարզ կեանք վարելու համար, պարզ մարդերու ընկերութեան մէջ, քաղքի մի աղմուկներէն և պչրանքներէն հեռու, ուր՝ ոչ խարդախութեան ոչ չռայլութեան և ոչ ալ հղեռնագործութեան հետքն կար, այլ ընդհակառակն անկեղծութիւն, մարդասիրութիւն, և աշխատասիրութիւնն էր որ կտիրէր: Քրիստոսի հետեւողներուն համար, այնպիսի մէկ տեղ՝ որքան յարմարագոյն էր բնակութեան, իրենց կրօնական պարտաւորութիւններն կատարելու և առաքինութիւններ գործելու համար:

Բառաէջ գաղթող քրիստոնեայներն երջանիկ համարած էին իրենք զիրենք, և Աստուծոյ չնորհակալ կըլլային որ արժանի ըրած էր զիրենք, այնքան արկածներու հանդիպելէն վերջ բաղդաւորութիւն ունենալու, և Բառաէջի մէջ հաստատուելու. ինչպէս յայտնի էր Բառաէջ գաղթող այն քրիստոնեայներն՝ երկու բնակարաններու մէջ հաստատած էին, մէկուն մէջ էին Կոռնակ, Սոփերայ, Զեփիւռ, Մարիոս և երկու ծառայներ, միւսին մէջն ալ Բագարատ, չորս ծառայներով, հոն հաստնելով ևս, Արփենի Անտիոքէն ուղեւորած, հաստատուեցաւ Բագարատայ տանն մէջ, ամէնքն մեկտեղ տասն և երեք անձեր էին:

Մարիոս որ Եւսեբիայէ գրած նամակովն ծանուցած էր Արփենիի, իրեն Բառաէջ ուղեւորիլն եւ ազդարարած անոր, որ անիկա ալ Անտիոքէն եկեալով Բառաէջ ուղեւորի, նպատակ ունէր Արուսեակ Թագուհւոյն նաժիշտին հետ ամուսնանալ, այսպիսի որոշումն ըրած էին արդէն անոնք, իրենց մէջ ունեցած թղթակցութիւններով, երբ Արփենի Անտիոքէն ճամբորդած Բառաէջ հասաւ, Մարիոս Կոռնակայ յայտնեց դիտաւորութիւնն, և անոր հաւանութիւնն խնդրեց, Կոռնակ պատշաճ համարելով զայն հրամայեց, որ Արփենին բնակի Բագարատայ տունն: Իսկ Բագարատ և Սոփերայ, որ նոյնպէս դիտաւորութիւն ունէին ժամանակաւ, իրարու հետ ամուսնանալու, եթէ Աստուած յաջողակ զայն, այլ ևս նոյն ամուսնութիւնն կատարելու համար բնաւ դիտում չունէին, իրենց բերումն առաքինութեան էր յանգած:

Երկուքն ալ սրբացած էին այլ ևս, և թէ երկրաւոր գործերու հետ մաս ունենալու մտադիր չէին, միթէ կարելի էր այն, երբ երկուքն ալ պատրաստ էին իրենց վառ հաւատքովն Տէհատակուելու, մէկ քայլ միայն դանդաղ կը բաժնէր այս երկրաւոր կեանքէն, միւս

երկնաւոր կեանքն, իրենց արեան կաթիլներն թափած էին և յօժարակամ ակնկալած արքայութիւնն փոխադրուելու, եթէ Զեփիռին հնարիմացութեամբն չխափանուէր իրենց նահատակութեան կատարումն, նախախնամութիւնն ա՛յս անօրինած էր որ անոնք դեռ երկրի վրայ մնան, անոնք համակերպած Աստուածային կամքին, սրբակենցաղ և հրեշտակային կեանք վարելու մտադիր էին եղած:

Կոռնակայ մտադրութիւնն ալ նոյնն չէր քահանայ ըլլալուն՝ ինքն էր մեծն, և կուզէր որ Սոփերայն ամուսնացնէ Բագարատայ հետ. այս մտածութենէ աւելի մեծ մտածութիւն սկսած էր ունենալ դիշեր և ցորեկ, անով էր որ կզբաղէր, նոյն մտածութիւնն ալ էր, Բառաչէ աւանին բնակիչներուն քարոզել Ցիսուսի վարդապետութիւնն, և զանոնք չահիլ, մեծ յոյս ունենալով որ անոնք իրենց հեզաբարոյութեամբն, ընդդիմութիւն չպիտի ընէին, իրեն հրաւէրին դէմ չպիտի հակառակէին. այլ պիտի դառնային քրիստոնէութիւնն ընդդրկելու. աղօթից Կոռնակ Չերմեռանդն Աստուծոյ առջև, և սպասից առիթին, սպասած առիթն ալ ներկայացաւ քիչ օրեր անցնելէն վերջ:

Անհամեմատ ցնծութիւն պիտի զգայր նա, երբ իրականացայր փափաքն, նա գիտակցութիւնն ունէր իրեն սուրբ կոչմանն, և առաւելապէս ալ քաջութիւն. ո՞րն էր սուրբ կոչման գիտակցութիւնն ունենալ, Ցիսուսի կամքին հետեւիլ, որ եկած էր աշխարհ մեղաւորներուն դարձին համար, եւանդուն էր նա, որքան կրնային ըլլալ Ս. Գրոց յիշատակած քահանայներն՝ Մելքիսեդեկ, Եղիազար և Զաքարիա:

ՂԸ. ՍՈՓԵՐԱՅԻ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սոփերայ, Արշակունի օրիորդն, քրիստոնէական ամէն տեսակ կատարելութիւններ իրեն անձին վրայ փայլեցուցած էր, մանկութենէն վեր, քաղցրաբարոյ էր եղած, ուսումնասէր, համեստախոյզ, և առաքինազարդ, Աստուծոյ մեծ չնորհաց արժանացած էր ծնողացն և եղբօրն հետ. չափահասութեան տարին լրանալու և Ցիսուսի վարդապետութեան յարելու, Սոփերայի անմեղ սրտին մէջ, մկրտութեան ժամանակէն սկսեալ, դիւրութեամբ մուտք գտան, քրիստոնէական սկզբունքներն, անոր ընտանութեան մեծապէս յարմարեցան, քրիստոնէական առաքինութիւններն, որոնք մարմնացոյց իրեն անձին հետ, ամէն տեսակ կատարելութիւններն, հոգեւորականութիւնն ընելով անձին նպատակն: Սոփերայ պահեց իրեն քով ամենայն հաւատարմութեամբ, այն անպին ընծայն, Քրիստոսի կենսադրութիւնն, Ս. Թադէոս Առաքեալէն գրուած, որ Սրբուհին Սանդուխտ, նահատակութենէն առաջ, իրեն էր պարգեւած. անոր ընթերցմամբն ստէպ, ժամերն կանցնէր. Ցիսուսի վրայ տածած սէրն կաճէր և կառատանայր, Ցիսուսի կրած վշտերուն վրայ կյուզուէր:

Սոփերայ յաճախակի ակնարկն պտտցնելով, քնութիւնն զարդարող ընդհանուր գեղեցկութեանց վրայ կսքանչանայր, քնութեան ամէն մասերուն մէջ Աստուծոյ մեծութիւնն կնշմարէր, համոզուած էր, որ այն ամէն գեղեցկութիւններն եղած էին՝ և թէ յառաջ եկած մարդկութեան ծառայելու համար, միեւնոյն ժամանակ ալ մարդկութեան քով վկայներ ըլլալու համար, Աստուծոյ մեծ վայելչութեանն, Աստուծոյ անսահման մարդասիրութեանն, Աստուծոյ ամենակարողութեանն:

Բնութիւնն իրեն ամբողջութեանն մէջ, մշտնջենաւոր մեկ սքանչելիք էր համարած Սոփերայ՝ որ կայուն և մնայուն մարդկութեան ճանչցնէր Աստուծոյ գոյութիւնն. վասն զի հանդիսաւոր ըլլողներն ամէն, քնութեան ամբողջութեան մէջ պիտի ճանչնային յայտնապէս, Սրարիչին գոյութիւնն քնութեան կազմակերպութեան մէջ, ուր կփայլի յաւէտ Աստուծոյ մեծագործութիւնն, անոր ամբողջութիւնն դիպուածական ըլլալն կարելի չէր երբեք, արարածներուն գոյութիւնն չվերագրուիր յառաջ եկած ըլլալ տարբեր պատճառէ և թէ դիպուածներէ: Ինչ հիանալի է քնութեան կարգն, որ աւանօտուն կյաղորդէ երեկոյ՝ և երեկոյին առաւօտ, ինչպէս ալ ձմեռին գարուն միշտ չարունակ:

Սոփերայ կազդուէր միշտ, արարածներուն իրեն վրայ գործած ներշնչումէն, կուզէր անոնց երգերուն ընկերանալ, և ձայնակցիլ փառաբանելու ամէն բարութեանց սկզբնապատճառն Աստուած. սակայն քնարն ձեռքն կառնէր, արարածներու երգերուն հետ կցելու՝ քնարին քաղցրահնչ ձայնն, նաեւ իրեն քաղցրանուագ երգեցողութիւնն, համաձայնեալ ներդաշնակութեամբ՝ կատարեալ ընելու համար Աստուծոյ արժանավայել փառաբանութիւնն, կզգածուէր անոնց լռզուներուն ազդեցութենէն, երեւակայութեամբ կերտելով մտածութիւնն Աստուծոյ վրայ:

Արշակունի օրիորդն, մայրաքաղաքէն հեռանալէն առաջ, պալատին պարտէզին մէջ, մէկ առաւօտ Զեփիռին հետ պտոյտ ըրած ատեն, ըսած էր նաժիշտին. Զեփիռ դիտէ՛ այս ծաղիկներն, որ չնորհաւոր մեր երեսն կժպտին. որքան ալ ծաղիկներն լեզու չունենան որ խօսին. այլ անոնց ժպիտներն բաւական նշանակութիւն ունին, և կարողութիւն մեզ ազդելու, թէ իրենց ժպիտներն Աստուծոյ համար են, որ ըլլալնիք այսպէս գեղեցիկ ընծայեր է. դիտէ՛ Զեփիռ երկնից կապուտակին լայնածաւալութիւն՝ որ համարակապ կքարձրանայ, դիտէ՛ այս ջինջ պայծառ օդն, որ մեր չնչառութեանն նպաստող է. ճառագայթող արեւն՝ որ երկրի արգանդն ջերմութեամբն կբեղմնաւորէ, կպտղաբերէ, հասկերն կաճեցնէ, մարգագետիններն հաճոյական կընծայէ աչքերուն:

Սքանչացի՛ր Զեփիռ, ինչպէս ես կսքանչանամ ակնարկներս դարձնելով, աչխարհս զարդարող, այլ և այլ տեսարաններուն վրայ, դաշտերն ու հովիտներ, լիճերն ու գետեր, լեռներն ու անտառներ, որոնք վայելչատեսիլ կերևկայանան իրենց տարբերութիւն, ձորերն ու րոնց մէջ կարկաչահոս ջուրն կվիժէ. փրփուրներ գոյացնելով, կերթայ անհետանալու հեռաւոր վայրեր, առանց կասեցնելու ընթացքին չարունակ և չարունակ: Զեփիռ քու աչքերն դարձուր անդաստաններու վրայ, տե՛ս հոն անդէորդն, որ քրտանց մէջ թաթախեալ, հետամուտ է մշակել հողն, կհերկէ և կցանէ, որ վերջէն իրեն քրտանց արդիւնքն վայելէ, քաղելով մանգաղովն գոյացած բերքերն, տես դու հովիւն, որ իրեն խաչերն և կովերն կարածէ և զանոնք կճարակէ դաշտերու վրայ, փոքրիկ գառներն, որ փարախին մէջ կը խայտան, կցատկեն և կքառաչեն, քանի և քանի առատ են նախանամութեան բարութիւններն, անոր առհատաձեռնութեան պիտոյքներուն համար, զանոնք ամէնքն գոյացուցեր է:

Զեփիռ առէպ Արշակունի օրիորդն՝ առանձնացած կը գտնէր սենեկին մէջ, աղօթելու պարապած, բովանդակ մտադրութիւնն Աստուծոյ վրայ կեդրոնացուցած. Սոփերայն նոյն դիրքին մէջ տեսնողն՝ վերացեալ և յափշտակեալ մտքովն, հոգեղէն էակ պիտի համարէր

զանիկայ. Սոփերայի սիրելի աղօթքն էր՝ տերունական աղօթքն. առանձին եղանակաւ կշնչէր տերունական աղօթքին՝ եղիկին կամքը տան արտասանած ժամանակն. փափաքելով, որ միշտ կատարուի իրեն անձին վրայ, Աստուծոյ կամքն. համակերպիլ ուզած էր միշտ անոր սուրբ կամաց, պատրաստ՝ Աստուծոյ համար զոհելու կեանքն, և ամենայն ինչ. այսպէս Սոփերայ կխնդրէր տերունական աղօթքով, որ փորձութեանց մէջ՝ Աստուած իրեն օգնականն ըլլայր, զգալով որ փորձութիւնն կարող է մարդ մոլորցնել, չվստահանալով իրեն տկարութեան վրայ, վստահութեամբ Աստուծոյ պաշտպանութեան ապաւինած, ունեցած արկածներուն մէջ, զգացած էր, և սպասած Աստուծոյ անմիջական պաշտպանութիւնն, և բան Աստուած իմ օգնականն ըլլալով, երկիւղ չունիմ հրեք որ և է պատահարներէ:

Արշակունի օրիորդն, պատկերացուցած էր իրեն վրայ, սրբակենցաղի մի ամէն տեսակ առաքինութիւններն, այն ամէն բարի յատկութիւններն, որ կատարելութիւն ունեցող քրիստոնէի մի, լրացուցիչ մաս կկազմէ, և անով հիանալի կըլլայ, կիայլի հասարակութեան մէջ, և կքարձրանայ ամենէն վեր. կենցաղոյս մէջ, անմահական կեանք ունեցողներուն կհատասարի, Քրիստոսի վարքն և վարդապետութիւնն, իրեն վրայ կպատակերացնէ, պանդուխտի մի հանգամանքով, կենցաղոյս մէջ ապրիլն դիտնալով, պատրաստ է միշտ մարմինն մերկանալ:

Արշակունի օրիորդն, փրկչին ուսուցած և կատարած սէրն, ժառանգով ուզած էր ըլլալ, եղբայրսիրութիւնն դիւցազնական առաքինութենէ մէջ դասուած ըլլալովն, ընկերին օգտակար ըլլալու համար, չանաց չարունակ անոր գործադրութեան, որ եղանակաւ որ կարելի ըլլար, սատարելով, խնամելով և մխիթարելով, Սոփերայ միշտ քաղցրութեամբ կվարուէր, թէ մեծին և թէ պզտիկին, և թէ ծառայներուն հետ, խօսքերն ամոքիչ էին և խմաստալից, ճիշդ առակին համաձայն որ կըսէ, մեղրէն անոյշ է, յարմար ժամանակին ըսուած խօսքն:

Սոփերայ որքան բարեգաղութիւն համարած էր, ուղիղ հաւատքով լուսաւորուած ըլլալուն համար, որուն արժանի կ'ըլլայր մարդ մանաւոր Աստուծոյ չնորհքովն և չնորհնկալ ընդունակութեամբն, որ չնորհքէն զուրկ մնալով չատերն, լուսաւորութիւն չուներամբն, որ չնորհքին զուրկ մնալով չատերն, լուսաւորութիւն չուներամբն, որ չնորհքէն

Սոփերայ տեսակցած էր Ս. Թադէոսի և Սրբուհի Սանդուխտին հետ, անոնց վառ հաւատքին վրայ սքանչացած, բարի օրինակ առած էր, ինքն ալ ցանկացած էր մարտիրոսութեան և Քրիստոսի զոհ մատուցանել իրեն անձն, հասած էր նահատակութեան տպաւորչին, պատրաստուած էր անոր յօժարակամ. արեան կաթիլներն Յիսուսի նուիրած, այլ չհասած այն բաղդաւորութեան, տպասել և չհասնիլ, որքան մեծ մահացուցում, որքան անձնուրացութիւն, որով աւելի մեծ կընծայէր անձին կատարելութիւնն, համակերպելով Աստուածային կամքին, անոր աւելի հաճելի ընծայելով անձն:

Սոփերայ Երուսաղէմ ըրած այցելութեամբ, ուխտագնաց էր եղած Յիսուսի ծնած վայրն Բեթհղէմ, Յիսուսի աղօթած տեղն Գեթսեմանի, Յիսուսի խաչուած տեղն Գողգոթա, և թաղուած տեղն Ս. Յարեղմանն, իրեն վառ հաւատոյ աչքին առջև նկարուած տեսնելով, Յիսուսն ծնած, Յիսուսն վչտացած, Յիսուսն խաչուած և մեռած, որպիսի տեսարաններէն չատ յուզուած՝ երկարապէս արտասուած էր, և անձն նուիրած Յիսուսի, որ անոր համար մեռաւ, անոր համար ալ մեռնի: Սիրած էր Սրչակունի օրիորդն առաջին վայրկեանէ Բագարատն, որովհետև պահապան հրեշտակի դերն կատարած անիկայ, և զինքն աղաւելով անպատուութենէ, սիրուելու արժանի անձ մ'էր եղած, սիրած և հնազանդած էր Կոռնակայ, որովհետև իրեն մեծն էր եղած՝ և թէ քահանայութեամբն յարդելի միշտ: Սոփերայ միշտ հանդիսացաւ հեզ, հնազանդ, ժուժկալ, առաքինազարդ և սրբակենցաղ:(*)

(*) Մենք փափաքեցանք ներկայացնել՝ վիպասանութեանս հերոսուհին Արշակունի Օրիորդն, Աստուծոյ արարածներուն մէջ սքանչելի եւ ամենակատարեալներէն մէկն, օրինակ հանդիսացնելու համար զայն մեր ազնիւ ընթերցողներուն:

ՂԲ. ՍՈՓԵՐԱՅ ԵՒ ԲԱԳԱՐԱՏ ՊՍԱԿՈՒԱԾ

Երեանդ Թագաւոր գահն բարձրանալէն վերջ, արքունի հրովարտակ էր հրատարակած՝ որ ընդհանուր մարդահամար ըլլայ, քաղաքներուն, աւաններուն և գիւղերուն, այսպիսի մարդահամարն ալ կատարելու համար, Բառաէջի մէջ պարտաւորուած էին, ամէն տաճկահպատակ ներկայանալ Բառաէջի կառավարական ապարանքն, Կոռնատէրերն ներկայանալ Բառաէջի կառավարական ապարանքն, Կոռնակ և Բագարատ ալ միևնոյն պատճառաւ՝ ներկայացած էին կառավարութեան ապարանքն, Բագարատ տեղեկացուցած էր աւանապետին թէ՝ իրեն բնակարանին մէջ կգտնուէին ինքն, մէկ դաժիչտ և չորս ծառայներ, ամէնքն մնկտեղ վեց անձեր. և անուններն արձանագրել տուած:

Կոռնակն ալ ծանոյց աւանապետին թէ՝ իրեն բնակարանին մէջ կպատսպարուէին ինքն իրեն քոյրն, մէկ դաժիչտ և չորս ծառայներ, ամէնքն եօթն անձեր և անուններն արձանագրել տալէն վերջ, ծանոյց եւս աւանապետին թէ՝ իրենք քրիստոնէական կրօնքն ունին, և եթէ թոյլատրէր նա, կփափաքէր ինքն, քրիստոնէութեան վրայ մէկ քանախօսութիւն ընել աւանին մէջ, և ապացուցանել նոյն կրօնքին գերազանցութիւնն, թէ ինչ առաւելութիւններ ունի միւս կրօնքներուն վրայ, աւանապետն ալ բարի անձնաւորութիւն ըլլալով՝ և մեծապէս ախորժելով Կոռնակէն, հաւանութիւն ցուցուց անոր՝ որ յաջորդ օրն քրմատան հրապարակին առջև, համախմբուած ժողովրդեան առջև նոյն քանախօսութիւնն ընէ:

Կոռնակ Բագարատայ հետ Սոփերայի քով դառնալով, աւետեցին անոր այս մեծ լուրն և անոր հրճուանք պատճառեցին, և այս մեծ գործին յաջողութեան համար, երկնային յաջողութիւն խնդրեցին երեքն ալ մնկտեղ. քրիստոնէութեան սերմն Բառաէջի մէջ պիտի ցանուէր. Կոռնակ կտեսորուէր որ այն ցանն ժամ առաջ բուսնէր, աճէր, պտղաբերէր, և Յիսուս յաղթանակէր կռապաշտութեան վրայ. Կոռնակ կսպասէր գայն, կյուսար, և կցնծայր սրտին մէջ. նոյնպիսի ցնծութեան մէջ ալ անցուց օրն, և գիշերն ալ, յաջորդ օրն աւանապետին հրամանաւ, առ հասարակ աւանին ամէն չափահաս բնակիչներն հրաւիրուեցան, քրմատան հրապարակին վրայ առաւօտեան պահուն, աւանին ծեր քուրմն ալ ներկայ ըլլալով, Կոռնակ քրմատան առջև կանգնուն, խօսեցաւ հետեւեալ եղանակաւ:

Քրիստոս Աստուծոյ որդի, երկինքէն երկիր եկած, մարդկային

կերպարանքով, երեւցաւ Երուսաղէմի մէջ, նպատակ ունենալով ճանչցնելու մարդկութեան ճշմարտութիւնն, ճշմարտութեան մի միայն ըլլալն, ճշմարտութեան նոյն ինքն Աստուած ըլլալն: Քրիստոս գերբնական անձնաւորութեամբն, ուսուցանել ուղեց և յայտարարեց, թէ ճշմարտութիւնն մէկ Աստուած ըլլալով, աստուածութիւնները են հետեւաբար միւս աստուածութիւններն, որ հեղհեղուկ չահասէր մարդերու հնարքներով, մէջտեղ հանուեր են, քարէ և փայտէ ձեռակերտնեբու աստուածային յատկութիւն որուած խաբուած է մարդկութիւնն: Այսպէս քարէ և փայտէ ներկայացուցուած աստուածութիւններ, զանազան ըլլալով, զանազան նպատակներ ունենալով, ուղիղ սկզբունքներու հակառակ, քանի տարբերութիւններ ունին իրենց մէջ. քննութեան առնուելով այս տեսակ աստուածութիւններն, նկատեցէք յաւէտ եկած անդրադայ են և անկարող, երբ ես զանոնք մեծարեմ զիս վարձատրուելու, և թէ նախատեմ զիս պատժելու:

Ճշմարտութեան յատկանիշ ունեցող կրօնքն, աքանչելիքներով է, որ կյայտնուի և կապացուցուի, Քրիստոսի կրօնքն է միայն, որ աքանչելիքներ է գործած, և ոչ դիցախեղար կրօնքներն. Քրիստոս իրեն գերբնականութիւնն, և քարոզած կրօնքին ճշմարտութիւնն, ծանօթացնելու համար, հրաշքներ գործեց, անդուժելի ախտերն բժշկեց, կոյրերուն լոյս չնորհեց, համրներուն լեզուն արձակեց, անդամալոյծներն կանգնեցուց, այսահարներուն փորձն դեւերն հալածեց, և մեռեալներուն յարութիւն տալով կենդանացուց:

Քրիստոսի ճշմարիտ կրօնքն սիրոյ և հաշտութեան վրայ հիմնուած է, կօրինադրէ, որ մարդ իրեն նմանն սիրէ, անոր թշնամի չըլլայ երբէք, ընկերին իրեն դէմ ըրած անկրաւութեանցն ներէ, մարդ իրեն նմանն սիրելով, Աստուած սիրած կըլլայ. աշխարհի մէջ խաղաղութիւն կվայլէ, կռիւներն կվերջանան, իրարու հետ սիրով կենցաղավարելով, մարդկութիւնն հեզաբարոյ կըլլայ, լաւ քաղաքացի, և լաւ հպատակ օրէնքներուն, օրինակելի վարք կունենայ: Կռռնակայ այսպիսի բանախօսութենէն, ախորժելով առհասարակ ասանն բնակիչներն, համոզուեցան, և յօժարեցան քրիստոնէութեան հրաւէրն ընդունելու:

Այլ ևս վախճանին հասած էր Կռռնակ, և իրեն կենսայր պարապիլ, և բնակիչներն հրահանգել քրիստոնէութեան մէջ, ուսուցանելով անոնց Յիսուսի մարդեղութեան խորհուրդն, Ս. Երրորդութեան երկք անձնաւորութիւններն, և հաւատոյ ժան կազմող ամէն գիտելիքներն, այլ և այնպէս, Բառաէջ ասանն, երկայն տարիներէ վեր, բնակող կալուածատէր մ'ալ կգտնուէր, կոչուած Իմաստունն Մանէճ, որ հմուտ էր գիտութեանց. այս անձն սաստկապէս ընդդիմանալով

Կռռնակայ առաջարկին՝ ըսաւ թէ պատուաւոր արարք չէր կրօնափոխութիւնն, մանաւանդ թէ անարգանք ծնողաց դաւանանքին. Կռռնակ ոգեւորեալ և բուռն թափով պատասխանեց անոր, թէ այն նախապատրաստութիւնն՝ իրաւացի ըլլալու համար՝ հարկ էր ենթադրել թէ կրօնքներն ամէն և թէ միանգամայն՝ ճշմարտութեան նկարագիր ունենալու էին. ճշմարտութիւնն մէկ ըլլալով և ոչ զանազան՝ հակառական էր ըսելն, թէ պէտք է հաւատարիմ մնալ ծնած հաւատքին մէջ. դու որ գիտուն ես, քննէ և տես, թէ մէկէն աւելի ճշմարտութիւն գոյութիւն չունի. հետեւաբար ալ մէկէն աւելի ճշմարիտ կրօնք չկայ. դու գիտունդ ցոյց տուր ինձ՝ քու կրօնքին հիմնադրութեան, ո՞ր տեսակ անձնաւորութիւններ ըլլալն, և ես ցոյց տամ քեզ իմինն որ Քրիստոսն է, մարդկանց մէջ գերազանցն և սրբազանն, որ աքանչելեօք երեւցաւ, աքանչելեօք գործեց, և աքանչելեօք հռչակուեցաւ. ուրեմն ինչ արժէք ունին և ներշնչումն Աբրահադ, Բառ

զգեստներով զարդարեալ մօտեցաւ սուրբ սեղանին առջեւ, և սուրբ պատարագ մատոյց, ճաշակման կէտն հասած, խորանին առջեւ մօտեցան Բագարատն ու Սոփերայ՝ և հաղորդուեցան սուրբ ճաշակով, ինչպէս եւս Մարիոս և Աբրիանի անունք ալ հաղորդուեցան, յետոյ մօտեցան սեղանին առջեւ Զեփիւռ նաժիշտն՝ Կոռնակայ և Բագարատայ ծառայներն, այլ և աւանդին քնակիչներէն չատեր, անոնք ալ հաղորդուեցան և պատարագն վերջացաւ:

Պատարագն վերջացած, նախ Բագարատ Սոփերայի հետ քովէ քով եկած Կոռնակէն օրհնուեցան, և արարողութեան կատարմամբ պսակուեցան, յետոյ Մարիոս Աբրիանիի հետ պսակուեցան. ժողովրդենէն ամենուն աչքեր՝ արարողութեան առեն Սոփերայի վրայ սեւեռած էին, զանիկայ ամէնքն ալ հրեշտակաւոիլ կդտնէին. Սոփերայի աչքերն, նոյն պահուն խորանին վրայ սուրբ կոյս Աստուածածնի պատկերին վրայ յառեալ կնայէին, պատկերն կներկայացնէր սուրբ կոյս Աստուածամայր, որ հրեշտակներէ չրջապատեալ երկինք կվերափոխուէր: Այնքան արկածներու օրերն վերջացած, յաջորդած էր օր համակ հրճուանաց:

Արարողութիւնն վերջացած Բագարատ և Սոփերայ եկեղեցիէն դուրս ելան, անոնց ետեւէն Մարիոս և Աբրիանի. յետոյ Զեփիւռ և ծառայներն, և ամէն ժողովուրդն կարգաւ ընկերանալով երկու զոյգ ամոլներուն, մինչեւ անոնց քնակարանն, ժողովուրդն մեծ ցնծութեամբ ոգեւորեալ էր և բարեմաղթութիւններ կընէր՝ որ զոյգ ամոլներն միշտ երջանիկ ըլլան. կմտածէին որ անոնք իրենց հետ Բառաէջ բերած էին բարօրութիւն, և իրենց պարգեւած էին լուսաւորութիւն որ քրիստոնէութիւնն ընդգրկեն, Կոռնակ մեծ ցնծութեան մէջ հրատիրած էր ճաշ քուրմն, աւանապետն, գիտնականն Մանէճ և աւանին գլխաւորներն, որ սեղանակից ըլլան հարսանեկան սեղանին, ուր ամէնքն ժպիտերով իրարու քով նստած ճաշկերն, և խօսեցան այն մեծ անակնկալին համար որ իրենց եղած էր, Քրիստոսի սուրբ վարդապետութեան յարելով, անոնց զգացած հրճուանքն վեր էր քան ամէն հրճուանքներ:

Ձ. ՀՈԳԻՈՅ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆՆ

Կոռնակ՝ որ արդէն իրեն ունեցած արտաքին հմտութեան վրայ, յաւելցուցած էր միանգամայն քրիստոնէական գերազանցական ուսումն ու գիտելիքներ, Ս. Յակովբոս Առաքելոյն քով երեսաղէմի մէջ քահանայական սուրբ կարգն ընդգրկած ժամանակ, հմտութիւններն անոր ևս աւելի կատարելութեան հասան և ամբողջացան. այսպէս անիկայ հանդիսացած հաւատոյ ախոյեան, Բառաէջեայ առջև ըրած քրիստոնէական չատագովութիւնն՝ երկարեցաւ քանի մի օրեր. խօսեցաւ մարդկային կեանքին անցաւորութեանն, և Աբրիլին ծառայելու ունեցած պարտականութեան վրայ, հոգւոյ անմահութեան, վերջին վախճանին և հանդերձեալ կեանքին տառապութեան վրայ:

Մարդ աչխարհ է եկած ըսաւ, ոչ միայն մարմին այլ և հոգի զգեցած, աչխարհի մէջ հաստատ բնակելու համար չէ եղած նա, և այս յայտնի է, քանի որ մահուան մանգաղն չարունակ կհնձէ մարդկային կեանքեր խնայել չունի, բացառութիւն չունի. անխուսափելի եղանակաւ, առհասարակ ամէն մարդ մահուան գիրկն պիտի դիմէ: Մարդկային կեանքն խանձարուրքէն մինչեւ դագաղն, մէկ անցաւոր ճամբայ է, մահով մարմինն կմահանայ, այլ ունեցած հոգին կանմահանայ, ամէն ազգեր, իրենց այլեւայլութեան մէջ սկզբանէ հետէ համոզում գոյացուցած են հոգւոյ անմահութեան վրայ, ինչպէս Եբրայեցիք, Հելլատացիք, Հռովմայեցիք, Եգիպտացիք, Ասորեստանեայք, Հնդկաստանեայք, Ճինաստանեայք:

Եբրայեցւոց յարգելի և սրբազան մատեանն, որ Աստուածաչունչ գիրք անունով ճանչցուած է, ապացուցած ունի, որչափէս մարդկային հոգւոյն անմահութիւնն. վկայելով որ նախահարք իրենց մահուանէն վերջ, մէկզմէկու հետ համախումբ գումարում պիտի կազմեն, և այս ոչ թէ իրենց դամբարաններուն ներքեւ, այլ երկնային քով, երբ առանձին առանձին արթնանան: Նոյն սրբազան մատեանին Գիրք Յոբայ մասին մէջ, նչանակուած է հոգւոյն անմահութիւնն հետեւեալ եղանակաւ, «Քաչ գիտեմ որ է կինդանի իմ Փրկիչն, և թէ ես իմ գերեզմանէն՝ վերջին օրն յարութիւն պիտի առնեմ, դարձեալ իմ մարմինն պիտի զգենում, նոյն օրն իմ յաւուկ աչքերովն պիտի տեսնեմ իմ Արարիչն»: Վկայուած ևս է թէ Ենովք և Եղիա վերջին ժամանակներն պիտի երեւնան՝ աչխարհի կա-

տարածին, հանդերձեալ կեանքէն՝ պիտի փոխադրուին երկրի վրայ, Աստուծոյ մանաւանդ առաքումով։

Երբայեցւոց երեւելի մարգարէն Եզեկիէլ, ասելի որոշ եղանակաւ հանդիսացուցած ունի մեռելոց յարութիւնն, լսեցէք ինչպէս ասանդած ունի սոյն եղելութիւնն, յիշեալ Մարգարէն դրած ունի թէ Ոգին Աստուծոյ վիս առաջնորդեց մէկ դաշտի վրայ, որ ամբողջովին ծածկուած էր մեռելոց ոսկրներով, ուր լինի պատուիրեց, որ մարգարէանամ, և նոյն ցամաքեալ ոսկրներուն յայտնեմ Աստուծոյ պատգամն, այսպէս, լսեցէք ո՛վ ոսկրներ Աստուծոյ կամքն, որ ձեզի կեցայտնուի, և կխոստանայ ձեզի կենդանութեան չունչն շնորհելու, որով պիտի ունենաք դարձեալ ձեր ջղերն, ձեր մարմինն և ձեր մորթն, այսպէս ալ ձեր ոգին, որպէսզի կենդանի ըլլաք, և ճանչնաք թէ Աստուած է ձեր տէրն։ Եզեկիէլ մարգարէն Աստուծոյ հրամանին համաձայն, երբ մարգարէացաւ, նոյն ընդ նոյն մեծ չարժում եղաւ, ցրուած ոսկրներն քովէ քով գալով, իրենց յօդերն միացան, մարմին և մորթ պատեցին զանոնք, չունչ փչելով մեռեալներուն վրայ, կենդանացան, և ոտքերնուն վրայ կանգնեցան՝ բազմութեամբ լի էր դաշտին երեսն, Աստուած յարութիւն շնորհած էր անոնց։

Հելլատացւոց համոզումն էր, որ արդարոց ոգիներն կհանգչէին, իրենց երեւակայած Եղիսեան դաշտն, վայելելով յաւիտեան գերազանց հաճոյքներ, զիրենք երանելի հանդիսացնելու, սքանչելի դրախտին հովանեաց ներքեւ, յանցապարտ ոգիներն ալ տարբեր մէկ կացութեան բաժին ունենալու սահմանուած պիտի ըլլան, ընկղմելով չարչարանաց խորխորատն, և թէ յանցապարտներուն բաժինն պիտի ըլլայր տանջանք, այլեւայլ էին տանջանաց տեսակներն, չարունակ ծարաւ պիտի զգային, և ջուր չպիտի ունենային խմելու, անոնց մարմիններն հրով պիտի տոչորէր. տոկալի թռչուններ ալ պիտի ըլլային հոն, որոնք յանցապարտներուն վայծեղներն պիտի կրծէին։

Հռովմայեցիք Հելլատացւոց նման համոզուած էին, թէ գոյութիւն ունի հանդերձեալ կեանք, բալատինեան լեռան վրայ կանգնած ունէին մէկ տաճար, մեռելոց յիշատակին համար, որոնք լաւագոյն կեանքի փոխանցուած էին. Տիբեր գետին ափանց վրայ բացօդեայ հանդերձեալ կեանքին յիշատակին համար, տօնական մէկ հանդէս կներկայացնէին՝ ուր երաժշտական գործիքներ հնչեցնելով, նպատակ ունէին աւաքինութեան տենչն, իրենց մէջ արծարծելու, իրենց բարքերն աղնուացնելու, այնպիսի զգածմամբ, որ գերագոյն խորհրդածութեանց հասու ըլլան, և յետոյ մահուամբ փառաւորուին։

Եգիպտացւոց քով, աշխարհի մէջ մարդկային ժամանակաւոր կեանքն, չէր յարգուած, և թէ պանդխտութիւն համարուած, որով

կարեւորութիւն տրուած ապագայ կեանքին, նպատակին էր ներկայ կեանքին մէջ, իրենց ունեցածովը գոհանալ, իսկ ամէն տեսակ ճոխութիւն ունենալ, իրենց չերիմներուն ներքև, յատուկ յարգանք ունէին մեռելոց համար, որոնք զմեսելով պահուած կմնային, նոյն իսկ իրենց տանց մէջ, կյարգէին մեռելոց զմեսեալ մարմիններն, չարունակ նուէրներ մատուցանելով անոնց, խունկ, պտուղ և ծաղիկ, մեծամեծաց դիակներն կպահէին չքեղ դամբարանաց մէջ, որոնց կափարիչին վրայ նկարուած էր նաւակ, նշանակելով թէ մեռնողն նստած նաւակին մէջ պիտի ճանապարհորդեր, յաւիտենական աշխարհն։

Եգիպտացիք կհաւատային, որ ամէն մեռնող Ոսիրիսին գահոյին առջեւ պիտի ներկայանայ, դատուելու համար, ուր համար պիտի հարցուէր ունեցած կենցաղավարութեան վրայ, արդարացողն պիտի դրախտն պիտի մանէր, ուր չարունակ օր էր և գարուն, գիշեր չէր յաջորդեր, դատապարտուողն անասնոյ կերպարանք առած՝ պիտի փակուէր խաւարամած մէկ խորշ, պատժուելու համար։ Եգիպտոսի մէջ հսկայաւոր բլրամիանոցներ մահարձաններ էին Փարաւոններուն, մէջ հսկայաւոր բլրամիանոցներ մահարձաններ էին Փարաւոններուն, որոնց մէջ անոնց մարմիններն ամփոփուէին զատ, ամփոփուած էին նաև անոնց մարմիններն, կոտ կարասիներ, որպէս զի ծառայեն անոնց միւս կեանքին մէջ։

Աստիճանաբար իրենց բնակավայրին մէկ կողմն, որոշած էին յարգելի ըլլալու համար, մեռեալներուն հանգստանոցներ, մինչեւ անգամ հեռաւոր տեղերէ, գետերու վրայ նաւակներով կփոխադրուէին անոնք հոն, դագաղներն զարդարուն նկարներ կներկայացնէին, անոնց վարած կեանքին հանդամանքներ դագաղաց մէջ սրըն

հրակէզ եղած, անոնց այրի կիներն ալ ողջ ողջ նոյնպիսի խարոյկներու վրայ պիտի այրուէին մահակից ըլլալով, որպէս զի մէկզմէկէ անբաժան ըլլային, և մէկեայղ գաղթելով անցաւոր կեանքէն, ապագայ կեանքն երթային՝ երանութեան հասնելու համար։

Ձենաստանեայք այսպէս հաւատացած էին հանդերձեալ կեանքին, և իրենց հոգւոյ անմահութեանն, իրենց բնակարաններուն մէջ, մեռելոց համար յատուկ տեղ մ'էր որոշուած, ուր տախտակներ էին կախուած որմերէն, որոնց վրայ նշանակուած էր, մէն մի մեռելոց անուններ. Լիուբքայ կկոչէին նոյն տախտակներն, որուն խմաստն էր հոգւոյ տեղ, մեռելոց կնոյիրէին խաչած բրինձ, թէյ, գինի և խունկ։ Ձենաստանի այլեայլ ժողովուրդներն, որ միանգամայն պատասպաշտ են, ունին համոզումներ, ապագայ կեանքին վրայ, կը հաւատան թէ հոգին մարմնէն բաժնուած պիտի չուէ, և հանի միւս կեանքն, և պիտի դատուի. եթէ արդարանայ պիտի փոխակերպի աւելի կատարեալ մէկ անձնաւորութեան, եթէ դատապարտուի դժբաղդ պիտի ըլլայ, վանդի պիտի փոխակերպի, աստանայներու և զազիր կենդանեաց կերպարանքներուն։

Իսկ Քրիստոնեայք, անոնք միայն կվայելեն առանձնաշնորհութիւն աստուգապէս ճանչնալու հանդերձեալ կեանքն և հոգւոյ անմահութիւնն և ճշմարիտ Աստուածն(*) պաշտելու. որով քրիստոնէութիւնն աւելի վսեմ կհանդիսանայ միւս կրօնքներուն մէջ, որոնք ամէնքն ալ քրիստոնէութեան առջեւ կատուերանան և կխճանան, այլեայլ դաւանութիւններն և աղանդներն հնարուած են մարդկութիւնն մոլորութեան առաջնորդելու, իսկ քրիստոնէութիւնն է աւետարանուած ազգանչելապէս Աստուածային նախախնամութեամբ՝ մարդկութիւնն լուսաւորելու, և երջանկութեան առաջնորդելու, կանգնելով անոր ապականեալ բնութիւնն, և սրբագործելով մեղապարտութիւնն։

(*) Մարդ խաբող է անձն, եթէ Աստուծոյ վախէն ազատ ըլլալու համար, անոր գոյութիւնն տարակուսական համարի, այնպիսի տարակուսումն յառաջ եկած է անոր ճշմարտութենէ շեղումն։ Ս. Ցովհ. Ոսկեբերան։

ՁԱ. ՎԵՐՋԻՆ ՎԱԽՁԱՆՆ

Կոնակ բնութեացութեան հանդիսաւոր կէտն ժամանած, մարդկային վերջին վախճանն՝ բնաւան ընտրելով բացագանչեց, ձեզ այսօր պիտի ճառեմ նոյն ինքն Աստուծոյ՝ մեր ակնկալութիւնն ըլլալն վրայ. որ արդէն ամէն գոյութեանց Արարիչն է եղած. և թէ նոյն ինքն ակնկալող մարդ էակէն պատչած ապաստարկութիւնն. որուն վոխարէն խոստացած է անոր յաւիտենական վարձատրութիւն, ո՛վ իմ սիրելի Բառաչէլցիներ խելամուտ եղէք և լաւ ըմբռնեցէք, այսպիսի էական և կենսական խնդիրն, որուն կարեւորութիւն տալով ձեր բովանդակ կարողութեամբ՝ ընդունակ պիտի ըլլաք, քալ ըմբռնելու թէ՝ մարդ էակին ինչպէս զկիզքն, այսպէս ալ վախճանն Աստուած է և ոչ այլ ինչ։

Սիրելիներս Աստուածակոչ հրաւէրն՝ այսօր ձեր ականջացն կհընչէ, մտամիտի լսել կպարտիք զայն. և ձեր սրտերուն վրայ տպաւորել թէ՝ այն հրաւէրն չնորհնակ քանի չհաւատալ պիտի ըլլայ ձեր հոգիներու փրկութեանն. տարակոյսի հետքեր չըլլալէն զատ՝ աստուածեան ակն յայտնի նշաններ մեզ կշրջապատեն, որովհետեւ ամենամեծ ճշմարտութեան հաւաստիք ունին այսպիսի յայտնութիւններ, որոնց ձեզ հաղորդութեամբ՝ դուք հրաժարեցաք մոլոր դաւանանքէն, դուք յաւաջդիմութեան քայլն առիք, համոզուեցաք ճանչնալ մէկ Աստուածն Արարիչ երկնաւոր և երկրաւոր եղելութիւններուն. ձեր անկեղծ և հաստատամիտ խոստովանութիւնն արժանի ըրաւ ձեզ դովասանաց, արժանի Աստուածային համակրութեան, արժանի որդեգրեալ ըլլալու երկնաւորին։

Քրիստոնէութեան չնորհքով ապահովուած է մարդ էակին վերջին վախճանն, վասն զի քրիստոնէութեան լոյսն ծագելէն առաջ, աշխարհ մութով էր ծածկուած, ոչ մէկ նշոյլ նչմարել կարելի էր եղած, մարդ էակին մոլոր քայլերն բոլորովին առաջնորդուած էին լաբիւրինթոսի, աւելորդապաշտութեան և բազմաստուածութեան դաւանանքն էր այն, անոր մէջէն ազատուիլն չէր հնարաւոր, որովհետեւ ելք չունէր այն որ ճանչցնէր Թափառողին, լուսաւոր պողոտային ուր ըլլալն, քանի որ Թափառողն, իրեն մոլութեան մէջ բոլորովին կուրութեան էր մատնուած. ուստի հարկաւորեցաւ որ գթայր Աստուած մարդ էակին խեղճութեան վրայ, և միածին որդին Ցիսուս Քրիստոս աշխարհ ճանչցնելու անոր լուսաւոր պողոտայն, քրիստոնէական

ական լոյսն հետեւապէս առնչութիւն ունի ապագային կրկնութեան հետ, լուսաւորութեան անընդունակներն, դժբաղդաբար ոչ այլ ինչ ըրին՝ եթէ ոչ սիրեցին յարատեւել իրենց կուրութեան մէջ, իսկ ընդունակներն բարեբաղդաբար Բրիսաոնէական լուսաւորութեամբ արժանացան Աստուածային չնորհաց հաղորդ ըլլալու. և թէ ընտրուեցան Աստուծոյ ժողովուրդն կազմելու:

Բա՛րե իմ միխիթարութեան, Բա՛րե և ձեր բարեբաղդութեանն, որ դուք իմ սիրելիներն կոչուեցաք Աստուծոյ ժողովուրդն կազմելու. վասն զի հրաժարեցաք ըլլայ կուրութենէ, ըլլայ սատանային գերութենէն, լաւագոյն համարելով ձեր պարտոյներն յօժար Յիսուսի լոյծին ներքեւ դնել քան թէ սատանային, հլու հպատակ ընծայեցիք ձեր անձերն, անդամակցելու Յիսուսի գերագոյն նուիրապետութեան՝ քան թէ սատանայի հօրն որ սատանայն է. ձեր ականջներն պատրաստ մնացին Յիսուսի քաղցրաձայն բարբառն լսելու, քան թէ սատանային խաբեպիսի մոլորութիւններն. դուք փառաւորեցիք Աստուածութիւնն, դուք զուարթացուցիք արքայութեան բովանդակ սուրբերն, դուք նաեւ ուրախացուցիք համագումար հրեշտակներն:

Դուք որ հաւատքեամբ էք հոս, պատրաստականութեամբ Աստուծոյ բարբառն լսելու, կաւանդեմ ձեզ գիտակիցներ որ հարկաւոր են ձեզ. ձեր վերջին վախճանին և ձեր հոգիներուն փրկութեան համար. դուք ճանչցաք Աստուած ձեր հոգիներուն տէր, ճանչցաք և խաչն որ հաւատացելոյն փրկութիւնն է. լսեցէք ուրեմն խաչին գիտութիւնն ալ. Յիսուս երկրի վրայ երեցաւ խաչով, Յիսուս խաչն միշտ հետն տարաւ, խաչն Յիսուսի յաղթական նշանն եղաւ, Յիսուս խաչով ճանչցուեցաւ, Յիսուս և խաչն անբաժան եղան մեկզմեկէն. հետեւաբար ուզեց Յիսուս խաչն իրեն հետեւողին քով տանիլ թողուլ, որպէս զի խաչին ժառանգութեամբ՝ հետեւողն ալ մանակից ըլլայ իրեն փառքին:

Յիսուս խաչովն մարդկային փրկագործութիւնն կատարեց, հաւատացեալն ալ նմանապէս խաչով իրեն հոգւոյն փրկութիւնն պիտի տանայ, և թէ առանց խաչի պիտի վտանգէ հոգւոյն փրկութիւնն. այս մեկ ճշմարտութիւն է անտարակուսելի, վա՛յ պիտի ըլլայ մարդ էակին, երբ այսպիսի ճշմարտութիւնն չընդունի և հեղգութեամբ վարուի. եթէ բնական է մարդ էակին քով անձն ապրեցնելու տենչը, զայն կորնչելու վտանգէն հարկ է խուսափիլ, բնականաբար հարկաւորի փրկարար խաչով քայլել, տանիլ յարատեւ խաչն ուսին վրայ. ապահովաբար խաչն կուղղէ քայլերն իր վերջին վախճանին, խաչին նշանակութիւնն է ըրկանք. և ունենալ, ամէն տեսակ նեղութիւններ և ոչ թէ աշխարհի ընծայած որ և է վայելուչներ, որ մարդ էակին հոգւոյն փրկութեան և վերջին վախճանին տանելն խափան և խոչընդոտ կըլլան: Հարկաւորեալ ենք ուրեմն հաստատ մտածել թէ Աստուած մարդ էակն եթէ է ստեղծած՝ առանց անոր մոգուելու թէ Աստուած մարդ էակն եթէ է ստեղծած՝ առանց անոր գիտութեանն, ոչ այսպէս ալ առանց անոր գիտութեան պիտի փրկէ անոր հոգին:

Կանխահոգ ըլլալ, Աստուծոյ երկիւղով կենցաղավարել, հաւատքն գործերն հետ համապատասխանել, ինչպէս ալ խաչակրութիւնն, խոչընդոտներէն խրտչիլն. գործ է, եղանակ և հրահանգ և թէ ապահովութիւն մարդ էակին ապագայ երանութեան առացումն. ամենակարեւոր է քրիստոնէին վստահութիւն ունենալն Աստուծոյ օգնութեան. որպէս զի չնորհէ անոր հարկաւոր զօրութիւնն, որ կարողանայ ընդդիմանալու երեւելի և աներեւոյթ թշնամիներուն. կենցաղոյս պէս պէս անսանձելի կրնէներուն մէջ վիրաւորեալ մարդ էակն, իրեն սպեղանի կունենայ մի միայն Աստուած հետն ունենալով. Յիսուսով ապարագիտելն երկիւղ ունենալէ ազատ է, որովհետեւ նախասահմանուած է յաղթանակի բրաբիոն ընդունելու:

Ո՛վ որպիսի խորհրդաւոր արարած է մարդն, թէ հոգիէն և թէ հոգիէն. մարմնովն մահկանացու, հոգւովն ալ անմահ. Աստուծոյ հնարալի ձեռագործն. որքան տարբեր միւս արարածներէն՝ որոնք անման են և թէ զուրկ խնացականութենէ, և թէ ժամանակաւոր կեանքէն անդին այլեւս չունին գոյութիւն. մինչդեռ մարդն է սահմանուած երկրաւոր և անցանելի կեանքէն վերջն ալ՝ չարունակ գոյութիւն ունենալու, յաւիտենականութեան մէջ յաւիտենական ըլլալու, գիտութեանց մէջ ամենամեծ և ամենակարեւոր գիտութիւն է այս, խորհրդածելն մարդու իրեն վերջին վախճանն և հոգին փրկելն. և որովհետեւ օժտեալ է նա արարչէն խնացականութեամբ, միեւնոյն պատճառով հարկադրուած կրնայ ապահովելու յաւիտենական երջանկութիւնն, ժամանակաւոր կենցաղավարութեանն մէջ:

Իրա՛ւ թէ չնորհաց աղբիւրն Աստուած, իրեն բարեհաճութեամբն դարձեր այս սքանչելի՝ կոչեր բովանդակ մարդկութիւնն իրեն ծառայութեանն, և թէ ընկեր հաղորդ անհուն բարեաց, որով դադրեր կատարեալ երանութիւնն, որպիսի այլանդակութեան խափանմամբն՝ միայն է կարելի ունենալ սիրելիքն բարեզարդութիւնն:

Աչխարհի տարեգրութիւնքն՝ երբէք չյիշատակած չունին, Յիսուսի չափ չնորհարար մէկ անձնաւորութիւն՝ որ իշխած ըլլայ բիւր սրտերուն. և այն ոչ թէ բռնութեամբ այլ սիրաչահելով. Յիսուսի վախճանին դերազանցեց քան ամէն օրէնսդրերունն, անոր աստուածային պատուիրներն ամէն, նոյն ինքն Աստուծոյ ներչնչմամբն արուեցան. որով Յիսուսի վախճանին աչքեւ խոնարհեցան վեհազուն գլուխներ, և միշտ պիտի խոնարհին, նահատակաց դասերն Յիսուսով կարողութիւն առացան մրցելու, և չարունակ պիտի մրցին. մարտիրոսութիւն առացան մրցելու, և չարունակ պիտի մրցին. մարտիրոս

ներն անմեղ արիւնին յօժար թափելին և չարունակ պիտի թափին, ճգնաւորներն զրկելով անձերնին աշխարհիք քաշուելեան լեռներն ու անապատներ, և միշտ չարքաշ պիտի ապրին, կոյսերն կուսութիւն ուխտելով հաւատաւոր եղան, Յիսուսի սիրով միշտ կուսութեան նուիրուած պիտի մնան. ամէն դասակարգ այս ամէն զոհողութիւններն, յանձն առաւ Յիսուսի հաւատարիմ մնալու համար, դարերու չարունակութեան մէջ Յիսուս՝ դարձեալ պիտի ունենայ իրեն սիրոյն նուիրուած բիւր մաքրակենցաղ հոգիներ:

Յիսուս իրենները հետ սպէս խօսեցաւ, «Ով որ ինձ հետեւիլ ուզէ, թող ուրանայ անձն և խաչն առած ինձ հետեւի, անձն ապրեցնել ուզողն՝ պիտի կորնչի զայն. ով ամօթ համարէ զիս ունենալն, ես ալ ամօթ պիտի համարեմ ունենալ զանիկայ, եթէ աշխարհ ձեզ առէ. գիտցէք թէ նախ զիս առեց. եթէ դուք աշխարհի վերաբերէիք պիտի սիրէր ձեզ. և որովհետեւ աշխարհի չէք վերաբերիր, նոյն պատճառաւ աշխարհ ձեզ պիտի առէ. երկիւղ մ'ունենաք վանդի ձեր Հայրն՝ հաճեցաւ տալ ձեզ արքայութիւնն, վաճառեցէք ձեր ինչքն և ողորմեցէք ողորմելիներուն, փոյթ մ'ունենաք աշխարհի մէջ գանձ դիզել, այլ երկինքն ուր գողեր չեն կարող մերձենալ. իմ Հօր քով ոչ ոք կրնայ երթալ եթէ ոչ ինծմով. ինչ որ խնդրէք Հօրմէն իմ անուամբ պիտի առնուք»:

Թող լուեն ամէն լեզուներ, այսպիսի Աստուածային բարբառոյն առջեւ, որ կլուանդակէ ԱՍՏՈՒԾՈՑ* և ԹԱԶԻ դիտութիւններն, որ և կըսցասէ օտարոտիներն ամէն, դուք Բառաչ՝ղիներ, որ լսեցիք զայն կրօնական ակնածութեամբ գոչեցէք ինձ հետ

Օրհնեալ ՀԱՅՐ ԱՄԵՆԱԿԱԼ. որ իրեն սիրելի որդին առաքեց մարդկութեան քով

Օրհնեալ ՅԻՍՈՒՍ որ սիրեց մեղապարտ մարդկութիւնն և նոյնոգեց փրկագործութեամբն

Օրհնեալ Ս. ՀՈԳԻՆ որ ամփոփեց միխիթարութեամբ Յիսուսի հաւատացեալներն:

(*) Քահանայի մի խօսքին հաւատք չընծայելով գիտնականին մէկին, թէ Աստուածամանուկութիւնն՝ նոյն իսկ բնութեան մէջն է. առաւ հետն իր երկամեայ որդին լեռն հանեց եւ ուզեց հոն բնակիլ առանձնացեալ. մինչեւ որդւոյն չափահասութիւնն, երբ որդին չափահասութեան ժամանեց, զարունն հասած ըլլալով, տղայն յարիշտակուած եղանակին փոփոխութենէն՝ ծնրադիր արեւուն առջեւ գոչեց, ո՛վ արեգակ եթէ գեղեցիկ ես դուն, հապա որքան աւելի գեղեցիկ պիտի ըլլայ քո արարիչն; ոհ ախերսամ թեզ, որ ըսես անոր՝ թէ ես կսիրեմ զինքն. գիտնականն ապշելով որդւոյն ըրածին, ուզեց իմանալ թէ ուստի ուսած էր զայն. որին առանց շուարելու պատասխանեց թէ, այսքան գեղեցկութիւնքն կազմող ծաղիկներն, Թռչուններն եւ ամէն ինչն ո՞վ է ընող, թէ պէտք էր ըլլալ մէկ արարիչ, այս ամէն վայելչութիւններուն:

ՁԲ. ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄՆ

Հրէական ազգն փոխանակ Աստուծոյ օրհնութեանն՝ անէծքն ժառանգած ըլլալով, Քրիստոսէ դաւչակուած այն մեծ ազատքն, Երուսաղէմի կործանումն, տեղի ունեցաւ Քրիստոսի հօթանասներորդ թուականին, Ս. երկրին մէջ բնակող քրիստոնեայ ժողովուրդն՝ իմանալով այն վերահաս վտանգն, կանուխէն Երուսաղէմէն հեռացած էր՝ և ապաւինած Յորդանան գետին կից մէկ ապահով կողմն, ուր տեղէն Յովհաննէս, հաղորդեց նոյն դէպքն կոնտակայ՝ ինչպէս է սորին նշանակուած:

ՅՈՎՀԱՍ ԱՌ ԿՈՌՆԱԿ ՈՐԴԻ ՎՌԱՄԱՑ ՈՂՋՈՅՆ ՇԱՏ.

Հրէայներն զրգռուած ըլլալով Հռովմայեցի պաշտօնավարներու գործած հարստահարութիւններէն, մանաւանդ Ներոն կայսեր կողմանէ եկած մէկ կուսակալի բռնութիւնէն, նախ ժողովրդեան վարմունքն ապստամբական կերպարանք առաւ, յետոյ բացարձակ ապստամբութեան յանգեցաւ, արդէն թշնամութիւնն սկսած էր դոյութիւն ունենալ չորս տարի առաջ, երբ ժողովուրդն աչառարակներու վրայ յարձակած՝ հոն գտնուած զինուորներն ամէն սպաննեց: Նոյն ժամանակ Հռովմայեցւոց զօրապետն Վեսպասիանոս զօրաւոր մէկ բանակով եկած Հրէաստան մտաւ, դիմացն հանդիպողներն ամէն կոտորվով, չէնքերն քանդվով, արիւնահեղութիւնն էր որ կներկէր անոր դարչապարներ, ընդհանուր ասպատակ էր որ կգործէին անոր բանակներն. Վեսպասիանոս չդնապատող բարբարոս գինուորներն, ուր որ հանդիպէին զարհուրելի տեսարաններ կներկայացնէին:

Երուսաղէմ քաղաքն նշանակ էր եղած անտանելի տառապանաց, Յովհաննես կնքքալա գլուխ եղած կատաղի մարդերու, արհաւրական մէկ կառավարութիւն հաստատեց հոն, չափազանց նեղեցուցիչ քաղաքացիներն՝ որոնց անկարելի ըլլալով տանիլ նեղութիւններն, ընտրեցին իրենց գլուխ Սիմոնիա անուն անձն, որ ազատէր զիրենք կնքքալայէն. քաղաքական պատերազմ էր ծագած Երուսաղէմի մէջ, քաղաքացիք մեծ կատաղութեամբ յարձակած էին կնքքալայի դէմ, որ չկարենալով դէմ դնել անոնց բազմութեանն, յարմար դատեց տաճարն ապաստանելու, և անոր ներքնակողմն ամրանալու իրեն պաշտպանելու, մինչ այս միջոց այն քաղաքական պատերազմն՝ արբանեակներովն, մինչ այս միջոց այն քաղաքական պատերազմն՝ կշարունակուէր ամենայն կատաղութեամբ. երկու կողմերն մեծագիր

էին եղած վիրաւ ջարդելու, և ակարացնելու համար, անխնայութիւնէ առաջնորդուած, ինչպէս կըսէ առակն, «անխնայութիւնն կոտրութենէն վեր է դասելի»։

Վեսպասիանոս երուսաղէմն առաւելն չպաշարած, իրաւնէ ըլլալով Ներոն Կայսեր սպանութեանն, և թէ Հռովմայ մէջ ծագելիք քաղաքական պատերազմին, առիթուեցաւ արշաւանքն դադրեցնել, և Հռովմ դառնալ աճապարանօք, իբրեւ հեռանալն Երուսաղէմի վիճակն աւելի վատթարացուց, ուրիշ մէկ գլուխ երեւան ելաւ. և այն ալ եղաւ Սիմոն աւազակապետն, որ հետ աւած աւազակներու մեծ բազմութիւն հասաւ Երուսաղէմ, կողոպտելու համար քաղաքին. Հրէայներն տեսնելով Սիմոնէն առաջնորդուած աւազակներն, անոնց հետ միացան մէկ դրօշակի ներքեւ, որպէս զի կարող ըլլային զօրանալով պատերազմիլ, կիսքալայի դէմ ըլլուած պատերազմներու մէջ, դիակներ իրարու վրայ դիզուեցան, և յորդառատ արիւն վազեց փողոցներու մէջ, քաղքին ամէն կողմն սարսափ էր տիրած. ղէնք ունեցողն գազանների պէս կատաղի էր եղած, ղէնք չունեցողն անարէկ խոճապելու էր հարկադրուած։

Վեսպասիանոս Կայսր հաչակուելովն, անոր որդին Տիտոս պաշտօն ունեցաւ Երուսաղէմի վրայ քայլել, ահաւոր մէկ բանակի կազմութեամբն, դեռ անիկա Երուսաղէմ չհասած, քաղաքին մէջ ապստամբի ուժգնութեամբ քաղաքային պատերազմն կչարունակուէր, նոր արիւնահեղութիւններ տեղի կունենային, նպատակ ունենալով թէ ո՞ր կողմն՝ միւս կողմն պիտի կարենար ընկճել, այլ երբ Տիտոս քաղքին մօտեցաւ, քաղաքացիք տեսնելով Հռովմայեցւոց սարսափելի բանակն զարհուրեցան, Սիմոն և կիսքալա տիսլուած իրարու հետ միացան, որպէս զի կարող ըլլային աւելի յաջողութեամբ Տիտոսի հետ պատերազմելու։

Տիտոս հիւսիսակողմէն սկսելով թշնամութիւնն կանուխէն տիրացաւ նոյն մասին, խնայել ուզելով արիւնահեղութեանն պատճառաւոր ճամբեց Հրէից, որ անձնատուր ըլլան, այլ անոնք յամառութեան վերջին ծայրն հասած ըլլալով չանսացին հրաւէրի, որով աւելի սաստկութեամբ յառաջ տարուեցաւ պատերազմն, չղթայի նման քաղաքն զօրքերով չրջապատուեցաւ, հաղորդակցութիւնն խզեցաւ, սովն ալ սաստկացաւ, մինչեւ անգամ պիղծ կենդանիներն կերակուր ըլլալու ծառայեցին. մայր մ'ալ տեսնուեցաւ որ զաւկին միսն կերաւ, երբ այսպէս բազմապատկեցան աղեխարշ տեսարաններն Յեսու անուշով մէկն աղաղակով դոչեց, վա՛յ Երուսաղէմի, վա՛յ տաճարին, վա՛յ ժողովրդեան, երբ նա վա՛յ և ինձ ըսած էր, պարսպի վրայէն չեչտակի մէկ քար ինկած, դլուխն չախչախեց և չարաչար սպաննեց։

Մինչդեռ դարչելապէս բիւրաւոր դիակներ՝ փողոցներու մէջ

դիզուիլ խճողուած էին, անոնց գարշահոտութիւնն օդն ապականեց, ժանտախտ յառաջ եկաւ, նոյն տարափոխիկ ախտով վարակուիլ, քաղքացիներ աւելի բազմաթիւ մահեր ունեցան, աղէտներ աղէտներու յաջորդած էին, անասնելի էր դարձած Երուսաղէմի մէջ ձնալն. այլ ո՞ւր երթալ կարող էին անոնք, Քրիստոս ըսած էր արդէն Երուսաղէմի համար, թէ օրեր պիտի գան և թշնամիներն քեզի պիտի պաշարեն, ամէն կողմէն քեզի պիտի նեղեն, այն տեղն մեծ նեղութիւն պիտի ըլլայ, նեղութիւն, որ չէ եղած աշխարհքի սկիզբէն վեր, և ոչ ալ ապագային պիտի ըլլայ։

Տիտոս Երուսաղէմն չրջապատած՝ ահաւոր բանակովն կմղէր պատերազմն ամենայն կատաղութեամբ, մէկ դղեակի տիրելով հրդեհեց տաճարն, և յարակից չէնքերն, հրկիզութեամբ քաղաքացիքն ահով պատեց, ընդհարումն չարունակուած վերջապէս Տիտոս քաղաքն նուաճեց, բարբարոս զինուորներն սովալուկ դայլերու պէս, յարձակեցան յաղթուողներուն վրայ, և քանի և չորս ժամ չարունակ կոտորածներ ըրին, լեզու կպակսի որ ճշդապէս նկարագրուի պատճառուած աղէտն։ Պաշարումն սեւեց վեց ամիս, մեռելոց թիւն քան միլիոնն աւելի եղան. տաճարին կանգուն որմերն ինչպէս ալ քաղքին որմերն ամբողջովին քանդուեցան, Երուսաղէմ հիմնայատակ ըլլալով հրամայեց Տիտոս որ հերկուի և ցանուի, անպատանի վերածելով զայն. չորս հարիւր հազար Հրէայներ գերի վարուեցան, Սիմոն աւազակապետ յաղթանակի նշան ըլլալու համար Հռովմ ճամբուեցաւ, Յովհաննէս կիսքալա ալ չղթայակապ բանտարկութեան դատապարտուեցաւ։ (*)

Երուսաղէմն այլ ևս անհետացաւ բնակիչներուն խստապարանոցութեամբն, Յիսուսէն անիծուած ըլլալնուն համար՝ անոր փրկական այցելութիւնն չընդունելնուն պատճառաւ, և թէ Յիսուսի անպարտ արիւնն վրայն հրաւիրելնուն համար, Հրէական ազգն անոր արիւնն մեր և մեր որդւոց վրայ ըլլայ ըսելով, դատապարտուած գրկուեցաւ տաճարէն, ինչպէս իւրքինչանութենէն և քահանայապետութենէն, և թէ խապտ գերութեան մատնուեցաւ։ Երուսաղէմ բնակող քրիստոնեաներ ամէն, պարագաներէն դուշակելով՝ թէ աւետաց երկիրն, որ ամենայնիւ ամէն, պարագաներէն դուշակելով՝ թէ աւետաց երկիրն, արտասուաց երկիր պիտի ըլլայ, աղէտներն սկսելէն առաջ, քաղքէն հեռացան որոնց հետ ևս ալ. ողջ լե՛ր

ՅՈՎՍԱՍ

(*) Ականատես վկայ է հանդիսացած ժամանակին պատմիչներէն Յովսեպոս երբայեցին, որ զրով աւանդած է Երուսաղէմի աւեղ կործանումն, խոստովանելով «թէ չէ եղած ազգաց մէջ Հրէից չափ չարչարուած, եւ ոչ ալ անոնց չափ անզգամութեամբ լի մէկ ժողովուրդ». Հրէից տաճարէն զրկուելնէ՝ պիտի ստիպէը զանոնք շարունակ երթալ եւ լալ տաճարին արտաքոյ որմին ներքեւ։

Քրիստոնեայներուն անձկացած ապահովութիւնն և արձակ կրօնաւորութիւնն իրենց դաւանութեանն, որ բացարձակապէս պակասած էր, Հռոմմայ, Երուսաղէմայ, և Եդեսիոյ մէջ, ինչպէս ալ ուրիշ մեծ կեդրոններուն. Բառաէջ աւանին մէջ կիսայէր այն անմեղայն չքեղութեամբ ուր ազատութեամբ և համարձակապէս քրիստոնէական կրօնքն կդաւանուէր, և մեծ հանդիսութեամբ կմատուցուէին Ս. պաշտամունք՝ ուր սէր և կարգապահութիւն և թէ պարտաճանաչութիւն, ինչպէս ալ այն ամէն առաքինութիւնները որ քրիստոնէական կնիքն ունէին, աքանչելապէս կպայծառուէին ժողովրդեան դասակարգին մէջ: Ցնծացաւ Բառաէջ. որուն ստուգաբանութիւն էր ըլլալն բարութեան իջևան, բերկրութիւն զգալով իրեն բովանդակութեանն մէջ, արդարև մեծագոյն սիրոյ Աստուածն՝ երկինէ կապուտակէն քաղցրահայեաց ակնարկովն, նայեցաւ և սիրեց մեծապէս Հայոց աշխարհն:

Բագարատ և Սոփերայ երջանիկ էին այլևս, Բառաէջ ընծայած էր անոնց քրիստոնէական այն խաղաղութիւնն, որ զուր տեղ անոնք ուրիշ կողմեր որոնած էին ունենալ և չէին յաջողած. Ցիսուսի սէրոյ զգեստն սիրովն վառեալ, այսպիսի ամուսիններն Բագարատ և Սոփերայ, միշտ իրարու բարի օրինակ եղած, և իրարմէ քաջալերուած չարուճարկեցին երկրի վրայ, իրենց կենցաղավարութիւնն. հոգեղէն էակներու նմանելով երկայն տարիներու ընթացքին մէջ, մինչև իրենց խոր ծերութիւնն՝ բարեբաստիկ կեանք վայելեցին:

Կոռնակ իրեն քահանայական պաշտամունք և թէ ունեցած մեծ եռանդեամբ, մինչև վերջն Բառաէջի հաւատացեալներուն հովուութիւնն ըրաւ. Զեփիւռ չարունակելով Սոփերայի քովն ապրելու, անոր անբաժանելի ընկերուհին եղաւ, և միշտ կուսութիւնն պահեց. Մարիոս և Արիմնին ալ քրիստոնէավայել վարքով, իրարու լծակցած ապրեցան: Իսկ խօթացեալ կինն Սեվմա որ Բառաէջի բնակիչներուն հետ, քրիստոնէութեան չարած էր, դադրած այլևս մուրացկանութիւն ընելէ, Բագարատայ և Սոփերայի նպաստներով ապրեցաւ, միշտ իրեն բերանն ունենալով անոնց գովասանքներն, իսկ երբ մեռաւ սեպաշ չունն, թաղուեցաւ Սոփերայի ձեռքով պարտէզին մէջ յիշատակելի մէկ տեղ, որուն հաւատարիմն էր եղած միշտ:

ՎԵՐՋ Գ. ՄԱՍԻՆ

ՎԷՊԻՆ ԱՒԱՐՏՈՒՄՆ

«Բարոզութեան արժէք ունին վէպերն,
եթէ նոյնպիսիներն բարոյական աւանդեն»
ՀԱՅՐ ԲՈՐՍԵՄ

Մարդկանց անոնց առաքինութիւններն. որ Աստուածապաշտութեան հետեւեցան և գերազանցեցան, անոնց ալ անօրէնութիւններն՝ որոնք թելադրուեցան աստանայլին հետեւելու և տորմնացան, մեր վիպասանութեան մէջ պէս պէս դարձուածներով ցուցադրուած եղան, առաքինիներուն գովասանաց արժանի, իսկ մոլորողներուն պախարակելի ըլլալն. Աբգարով յառաջ եկած Հայրենիքի բարօրութիւնն, որուն հակառակ Սանատրկով պատճառուած յետընթացութիւնն ակներեւ նշանակութեան՝ մեր ազնիւ ընթերցողներուն առջեւն. Դասախօսութիւն գեղեցկին և թէ տգեղին իսկութիւններուն, որպէսզի գեղեցիկ դասակարգն՝ վիպասանութեանս մէջ պատմուած իրերէն ըմբռնէ գեղեցկին յարգն, ինչպէս ալ տգեղին զզուանքն, թէ ինչպէս որ եւ է անհատ բանականութեան յատկութեամբ, միշտ պարտաւոր է անթերի Աստուծոյ ծառայելու, որպէսզի վարձատրութիւն հանդերձեալ կեանքին մէջ, ինչպէս էին վարձատրուած հնադարեան արդարներն, միանգամայն ալ վերահասու ըլլայ, Աստուծոյ սոսկալի դատաւոր ըլլալուն, որ թէեւ երկայնամիտ, այլ չափն լրացածին պէս, զանոյ առնելով ողորմին, չալէչալած ունի ամբարիշտներն:

Աչխարհի կազմութենէն վեր՝ դարեր դարերու վրայ յաջորդեցին, այսպէս ալ պիտի յաջորդեն և ևս, այլև այնպէս, նոյնն պիտի ինայ և այս, մարդերու կենցաղավարութեան կերպն և եղանակ. Աստուծոյ պատուիրանաց հպատակութիւնն, որ առընչութիւն ունի հոգիներուն փրկութեան հետ. Աղամայ պատուիրազանցութիւնն. վարակեց մարդկութիւնն սկզբնական մեղքով. հիներուն խառնակեցութիւնն պատժուեցաւ ջրհեղեղով. Հրէայներէն Մեսիայի դէմ ըլլուած դիմադարձութիւնն պատուհասուեցաւ երուսաղէմի կործանմամբն. և այլ ո՞րն թուենք կենցաղոյս վրայ տեղի ունեցած պատահարներէն. ուրեմն կարկաւորինք քաջ ըմբռնելու թէ Ամենատեսչն Աստուած՝ չէ ողորմած չարուճարկ, հետեւաբար մարդկութիւնն ունեցած այսքան օրինակներով, պէտք է զգաստանայ, զգուշացած որ Աստուծոյ բարկութեանն չհանդիպի բնաւ:

Ո՛վ ԸՆԹԵՐՑՈՂ՝ ԻՄ ՎԷՊՆ ԸԼԼԱՑ
ՓԵՋ ՅԻՇԱՏԱԿ ԱՌՀԱՒԱՏՉԵԱՑ,
ՀԵՐՈՍՈՒՀԻՆ ԱՒ ՍՈՓԵՐԱՑ,
ՀԵՏԵԻԵԼՈՒ ՀԱՐԹ ՊՈՂՈՏԱՑ:

ՄԱՆՕՔՈՒՔԻԻՆ ԿԱՐԵՒՈՐ

Աւանդմամբն մեր Արգարեան պարաշրջանին, Հայոց աշխարհին բարենորոգութիւնն. պատեհ է մեզ արդ շիշտել, եւ ջրել այն ընդհանուր կարծիքն, իբր Թէ ՍՍ. Առաքելոց Հայաստան բերած Հաւատոյ սրբանուէր սերմն՝ Ա. Դարէն յետոյ իսպառ անհետացած ըլլար հոն, մինչեւ մեր բազմաչարչար հասարակաց հօր Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին երեւումն, շուրջ 310 Թուականն, որ ժամանակ նա եռանդուն եւ անխոնջ վաստակովն՝ Թէ Հայկայ որդիներն ամէն, եւ Թէ արքայական գերդաստանն, քրիստոնէական ճառագայթով հիմնովին լուսազարդեց :

Մեր այսպիսի ըմբռնման՝ ստուգութենէն անհիմն ըլլալն, մեզ կհաւաստեն Թէ, ոչջամիտ խորհրդածութիւնն, եւ Թէ հնաւանդ ապացոյցներ, որոնց յառաջ բերմամբ պիտի հաստոզուինք, Թէ Քրիստոնէութիւնն երբէք չէ պակսած Հայոց Հայրենեաց մէջ: Նախ վասնզի այն երկիրն որ սրբուած էր անհիւ մարտիրոսաց սուրբ արեամբն՝ չէր կարելի առանց պտղաբերելու մնալն ապարդիւն: երկրորդ վասնզի Յիսուս Քրկիչն հիմնադիրն բարենորոգութեան չպիտի Թոյլատրէր՝ որ իրեն սիրելի Աշակերտներն ՍՍ. Թադէոսն եւ Բարթողիմէոս, որոնք իրը պատգամաւորներ առաքած էր Հայաստան նահատակութեամբ, նոյն եղանակաւ ալ Հայոց աշխարհն սրբագործելու, դարձեալ կորսուէր այն բոլորովին:

Բնաբանիս հաստատութեան համար չեն պակսիր ապացոյցներ. ապաքէն Հայաստանի մէջ, անընդհատ Սրբոց նահատակութիւնք տեղի ունեցան, մինչեւ նոյնին ընդհանուր պարծն, յիշատակելի են նահատակներն եղեսիա 107. Սարպելոսն եւ Բրաբիա 253. Աղեքսանդր 284. Տաղաիոս, Աստերոս, Աղեքսանդրոս եւ ընկերք 286 Կուրիա եւ Սամոնա եւ Աբիբա 300. Տիակոնոս, Ագապիոս, եւ Փեռեդոս իրենց Բասսա մօր հետ: Մելիտինէ 304. Եսպետիտոս, Երմոգինէս, Գայիոս. Արիստոնիզոս, Ռուփոս, Կալատոս, Եւդոկիոս, Զենոն, Մակարիոս, եւս հազար հարիւր եւ չորս վկայքն: Արարատ 117. Տասն հազար նահատակներ:

Մեր երուսադէմ ըրած ճարտրորդութեան ուղեկից Հ. Պ. Բեռներս Յիսուսեան կրօնաւոր(*) իրեն ըրած քննութեանց շնորհիւ այսպէս վկայած է մեզ «Le Christianisme une fois introduit en Arménie, a toujours continué d'exister sans interruption à travers les siècles» որով հաստոզուած մենք՝ երկին հետ կցեցինք սոյն ծանօթութիւնն կարեւոր, ոչ Թէ Ս. Լուսաւորչին փառքն նուազցնելու, քա՛ւ լիցի, այլ սխալ մէկ կարծիքն ուղղելու համար:

Քրիստոնէութիւնն ուրեմն միշտ շարունակուած եղաւ մեր Հայրենիքին մէջ, այլեւս փաստեր կան, Բուրզար եւ Սուիսիա պատուաւոր ամուսիններն, որոնք Անահայ որդին Ս. Լուսաւորիչն՝ զեռ մանուկ կեսարիա փախցուցին, քրիստոնեայ ըլլալովնին, մանուկն քրիստոնէապար կրթեցին: Հռոմէն կռապաշտութեան կեղրոնէն՝ փախած Ս. Հռիփսիմեանք ինչո՞ւ Հայաստան ապաստանեցան, եթէ երկիրն այն քրիստոնեայ չէր, եւ քրիստոնեայ բնակիչներէն Թափուր: Հերիք այսքանն, եւ աւելորդ երկարելն:

(*) Père Paul Peeters S. J. Bollandiste Bruxelles.

ԱՇԽԱՐՀԱՀՐԱՉԱԿ

ԱԲԳԱՐՈՒ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՐՔԱՅԻՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԱՆՈՒԷՐ ՅԻՇԱՏԱԿՆ

ԱՐԺԱՆԱՎԱՅԵԼԶԱՊԷՍ

ԼՈՒՍԱԶԱՐԴԵՑԻՆՔ !

ՇԱՔԱՍՈՒՆ ՓԱՅԼՆ

ՈՐՊԷՍ ԵՒ ՊԱՏՈՒԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆ

ԴԱՏԵՐՑ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՑԵԱԼ ՅԱՆՁԻՆ

ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՕՐԻՈՐԴԻՆ ՍՈՓԵՐԱՑԻ

ՀԵՐՈՍՈՒԹԻՒՆՆ

ՅԱՒԵՐԺԱԼԻ ՀՐՁԱԿԵՑԻՆՔ !

ԱԼԵՒՈՐ ՏԱՐԵՕՔ

ԼՐԱՄԻՑ ԹԵԼԱԴՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՎԱՐԿՊԱՐԱՁԻ ՄԵՐ ՎԱՍՏԱԿՆ

ԵՐԿՆԻՑ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

ԸՆԾԱՑԵԱԼ ՓԱՌԱՑ

ՀՐՃՈՒԻՆՔ ԵՒ ԲԵՐԿՐԻՆՔ !

ԹՈՒԱԿԱՆ ՓՐԿՉԻՆ ՌՋԻ

ՅԱՆԿ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻՆ

Մեր վէպին ծագումն	Ա	17
Եղեսիա մայրաքաղաք	Բ	21
Հայկազանց նախկին վիճակն	Գ	25
Բնաշխարհի կազմակերպն	Դ	29
Հեռաւոր գաղթականութիւն	Ե	33
Աբգար գահաժառանգ	Զ	37
Աբգար գո՛ռ բարձրացած	Է	41
Մեծահռչակ աւետիս	Ը	45
Փրկաւէտ ծեռնարկութիւն	Թ	49
Նուիրական առհաւատչեայ	Ժ	53
Աբգարու ղթակցութիւնները	ԺԱ	57
Մեծարժէք յիշատակագիր	ԺԲ	61
Զոյգ արքայազունները	ԺԴ	65
Սկիզբներն բարի եւ չար	ԺԴ	69
Ոգեղէնները հրեշտակ եւ սատանայ	ԺԵ	73
Անանու իշխանութիւն	ԺԶ	77
Սանատրկոյ իշխանութիւն	ԺԷ	81
Սրբուհի Սանդուխտ	ԺԸ	85
Ա. Դարու Հայկազն սուրբե՛ր	ԺԹ	89
Նոր կազմուած փունջ	Ի	93
Ձնաշխարհիկ սովորոյթներ	ԻԱ	97
Տխրահանդէս նժդեհութիւն	ԻԲ	101
Երկրաժին արարուածները	ԻԴ	105
Սոփերայի անուրջն	ԻԴ	109
Սոփերայի քնարն	ԻԵ	113
Կոռնակ Արշակունի	ԻԶ	117
Լեռնան սարսափն ու գոռոչ	ԻԷ	121
Քարանձաւին գաղտնիքն	ԻԸ	125
Բագարատ Բագրատունի	ԻԹ	129
Վակէսի անյաջողութիւնները	Լ	133
Անառակներու վախճանները	ԼԱ	137
Պիկամ քուրմ մեհենակապուտ	ԼԲ	141
Պէսպէս նենգաւոր դաւեր	ԼԴ	145
Մարտիրոսաց յաջորդութիւնն	ԼԴ	149

ՅԱՆԿ ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍԻՆ

Լուրջ խորհրդածութիւնները	ԼԵ	153
Եռապատիկ պարտաւորութիւնները	ԼԶ	157
Ապագայն գուշակելու հնարքներ	ԼԷ	161
Սիպիլլայք ծածկախօսք	ԼԸ	165
Արուսեակ Յագուհի	ԼԹ	169
Սոփերայի բանտէն ազատում	Խ	173
Պիկամ քուրմին արկածները	ԽԱ	177
Նորադարձին ուրացութիւն	ԽԲ	181
Ռազմական հմտութիւն	ԽԳ	185
Կորդուացւոց դէմ պատերազմ	ԽԴ	189
Բակուր զօրագլուխ մարտիրոս	ԽԵ	193
Բակուր զօրագլխոյ ազգատոհմ	ԽԶ	197
Մեղապարտ ծայրահեղութիւն	ԽԷ	201
Կղեմէս ու Կուռնելիոս	ԽԸ	205
Վեց իշխանազուն օրիորդները	ԽԹ	209
Արուսեակ Յագուհին հիւանդ	Ծ	213
Պիկամին դժբաղդ կորուստն	ԾԱ	217
Ձաւէն ծուղակի մէջ	ԾԲ	221
Եփրատայ ա՛ւազակախումբն	ԾԳ	225
Աւազակապետին վերհանծնութիւնն	ԾԴ	229
Աւազակապետն ու Ոսկեանք	ԾԵ	233
Սոփերայի եղեսիայէ փախուստն	ԾԶ	237
Սոփերայի ճամբորդութիւնն	ԾԷ	241
Տարօրինակ պատմութիւն	ԾԸ	245
Երուսաղէմ քաղաք ժամանում	ԾԹ	249
Երուսաղէմի նկարագրութիւն	Կ	253
Եղեռնագործ ժողովուրդն	ԿԱ	257
Եղեռնագործութեան յիշատակն	ԿԲ	261
Բագարատայ կրկին նամակները	ԿԳ	265
Երախայներուն հրահանգն	ԿԴ	269
Երուսաղէմ քաղքէն բաժանում	ԿԵ	273
Աւազան ու Լուսինա	ԿԶ	277
Ծովագնաց ճամբորդութիւն	ԿԷ	281
Դոհար կուսին վկայաբանութիւն	ԿԸ	285

ՅԱՆԿ ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍԻՆ

Տիգրանակերտ ժամանում	ԿԹ	281
Տիգրանակերտի շուրջն	Հ	293
Կնճիռներու կնճռագոյնն	ՀԱ	297
Երկրաշարժին չար հետեւանքն	ՀԲ	301
Չար հետեւանքին չար հետեւանքն	ՀԴ	305
Կեանքէն մահ, մահէն ալ կեանք	ՀԴ	309
Պատուհասողն պատուհասուած	ՀԵ	313
Հայկազանց հեթանոսութիւն	ՀԶ	317
Մարդկային ուրուագրութիւն	ՀԷ	321
Արարչին խնամքն	ՀԸ	325
Արփենիի փախուստ Արքունիքէ	ՀԹ	329
Թատերաբեմին ներկայացումն	Զ	333
Սանատրկոյ երրորդ ամուսնութիւն	ԶԱ	337
Սանատրկոյ դէմ դաւագրութիւն	ԶԲ	341
Սանատրկոյ որսորդութիւն ու մահ	ԶԳ	345
Դէմ դէմի բաղդատութիւններ	ԶԴ	349
Մէկուն առաւելութիւնները	ԶԵ	353
Կրօնքներն ու դաւանանքները	ԶԶ	357
Իմաստասէրներն ու իմաստակները	ԶԷ	361
Աւազակային շահատակութիւնը	ԶԸ	365
Վաշտերուն շարժումները	ԶԹ	369
Խուժդուժ տեսարան	Ղ	373
Վսեմագոյն բանախօսութիւն	ՂԱ	377
Կոռնակայ ուղեւորութիւն	ՂԲ	381
Կոռնակայ զբաղումները	ՂԳ	385
Կոռնակայ պատահարները	ՂԴ	389
Վրանաբնակաց դատավարութիւն	ՂԵ	393
Վրանաբնակաց հիւրընկալութիւնն	ՂԶ	397
Կոռնակ Բառաէջ աւանն	ՂԷ	401
Սոփերայի առաքինութիւնները	ՂԸ	405
Սոփերայ եւ Բագարատ ամոլները	ՂԹ	409
Հոգւոյ անմահութիւնն	Ճ	413
Վերջին վախճանն	ՃԱ	417
Երուսաղէմի կործանումն	ՃԲ	421
Վէպին աւարտումն		425

ՍՊՐԴԵԱԼ ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

Որքան խնամք եւ Ա՛Է ջանք գործածուած ըլլային՝ որպէսզի ներկայ վիպասանութիւնն վերծ ըլլար տպագրական վրիպակներէն, այլեւ այնպէս անըզգուշութեամբ սպրդած եղան. քանի ու քանի վրիպակներ նոյնին պարունակութեան մէջ. առածին հաշմածայն՝ Ա՛Է մարդկային զործեր, չունին երբէք կատարելութիւն, որով պատշաճ տեսանք մենք, այսպիսի վրիպակներուն կարեւորագոյնները նկատի առնել, եւ զանոնք սրբագրեալ նշանակել հետեւեալ ցուցակին մէջ։

ԵՐԵՍ	ՏՈՂ.	ՍՐԲԱԳՐԵԱԼ	ՎՐԻՊԱԿ
10	29	աչալուրջ	աջալուրջ
15	31	մերկապարանոց	ակնապարանոց
28	16	սեռած	սերած
47	35	հետազրգռելով	հետազգուելով
67	37	մտաւիրութիւն	մտ. կարողութիւն
78	20	իրեն	իրեն իրեն
112	13	սանդուղ	սանդուխ
130	24	Թադէոս	Թաձէոս
131	13	զգաստացնելու	չզգաստացնելու
156	8	սարսուռ ազդող	աղեսարսուռ
173	9	կրօնքն	կրօնի
180	14	կրեւտազրգռուէը	կրեւտազրգռուէը
192	17	այլ	այն
199	5	մերժողական	մրժողական
212	22	Անծեւացեայց	Անծեւացեալ
243	39	մէկ	մեր
246	31	ամէն	ամէն ամէն
256	15	սարերն	ծարերն
258	29	զանակոծելով	քանակոծելով
276	1	ճար	ճառ
283	24	Կոռնակ եւ Սոփերայ	Կոռնակայ եւ Սոփերայի
302	28	խծբծի	խծեծի
312	17	պատզարակ	պատզառակ
317	8	պարեգօտ	պարեգոտ
319	11	սկիզբներն Հայկազնեայց	որ Հայկազնեայը
323	34	կհայեայՁէ	կհայեայՁեն
325	34	որդէն	սրտէն
343	10	փշրած	փշռած
348	15	արիւնն	սիւնն
372	18	մարմնաւարզին	մարմնաւարզ
375	39	Callistus	Callitus
384	9	իրեն	իրէն
386	20	Մարիոս	Մարիկոս
391	17	վտանգ	վտանք

7938
7939
7940
7941

0003919
0003920
0003921
0003922

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0003922

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0003921

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0003920

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0003919